Gregory Clark

Fukaralığa Veda

Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

GREGORY CLARK

1979 yılında Cambridge Üniversitesi Ekonomi ve Felsefe bölümünde lisansı bitirdikten sonra, 1985 yılında Harvard Üniversitesi Ekonomi bölümünde yüksek lisansını tamamladı. İktisadi büyüme, ulusların zenginliği, Malthus ekonomisi ve özellikle İngiltere ve Hindistan ekonomileri üzerine çalışmalarını sürdürmekte olan Clark, California Üniversitesi Ekonomi Fakültesi'nde dekan olarak görev yapmaktadır. Birçok önemli ekonomi dergisinde çalışmaları yayınlanmıştır.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Gregory Clark
Fukaralığa Veda
Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi
Çeviren Egemen Demircioğlu

A Farewell to Alms
A Brief Economic History of the World
Princeton University Press, 2007
Copyright © Princeton University Press

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 437
Ekonomi 17

ISBN 978-605-399-278-3

1. Baskı İstanbul, Eylül 2013

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 61 34 - 311 64 63 / Faks: 0212 297 63 14 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Cem Tüzün
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi • www.dizgievi.com
Düzelti Remzi Abbas
Dizin Özgür Yıldız
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / Faks: 0212 613 38 46 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
A catalog record for this book is available from the Istanbul Bilgi University Library

Clark, Gregory.
Fukaralığa veda: dünyanın kısa iktisadi tarihi / Gregory Clark, çeviren; Egemen Demircioğlu.
454 p.: 99 ill.; 25 pict.; 73 table; 16x23 cm.
Includes bibliographical references and index.
ISBN 978-605-399-278-3

1. Economic history. I. Title. II. Demircioğlu, Egemen.
HC21.C6319 2013

Gregory Clark

FUKARALIĞA VEDA
Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi

Çeviren
Egemen Demircioğlu

Mary, Maximilian, Madeline ve Innis'e...

İçindekiler

ix Teşekkür
xi Önsöz

1 Giriş: On Sekiz Sayfada Dünya Ekonomi Tarihi
5 Malthus Kapanı: 1800'e Kadar Ekonomik Hayat
9 Sanayi Devrimi
13 Büyük Ayrışma
16 Refahın Yükselişi, Ekonomi Biliminin Düşüşü

19 **BİRİNCİ KISIM Malthus Kapanı: 1800'e Kadar Ekonomik Hayat**

21 *1* Malthus Ekonomisinin Mantığı
22 Malthus Dengesi
28 Doğum Oranı ve Ölüm Oranı Çizgilerindeki Değişmeler
30 Teknolojideki Değişmeler
31 Malthus Modeli ve Ekonomik Büyüme
35 İnsan ve Hayvan Ekonomileri
36 Malthus Çağında Ekonomi Politik
39 Gelir Eşitsizliği ve Hayat Standartları
40 Neolitik Devrim ve Hayat Standartları
41 Maddi Koşullar: Paleolitik'ten Jane Austen'a

43 *2* Hayat Standartları
44 1800'den Önce Gerçek Ücretler
52 Kaloriler, Proteinler ve Hayat Standartları
55 Engel Kanunu ve Hayat Standartları
59 Boy ve Maddi Hayat Şartları
67 Çalışkanlık Devrimi
71 Çalışkanlık Devrimi ve Refah
73 Asya-Avrupa Karşılaştırması
75 Malthus Modelinin Başarısı

77 *3* Doğurganlık
78 Avrupa'daki Doğurganlık
82 Doğu Asya'daki Doğurganlık
85 Roma Dönemi Mısır'ındaki Doğurganlık
86 Toplayıcı Toplumlardaki Doğurganlık

86 Sanayi Öncesindeki Doğurganlığın Açıklanması
92 Doğum Oranı ve Gelir
96 Avrupa-Asya Karşılaştırması

99 *4* Ortalama Ömür
100 Ortalama Ömür
104 Gelir ve Ölüm Oranı
108 Ölüm Oranı ve Hayat Standartları
110 Hollandalılarda ve İngilizlerde Ölüm Oranı
117 Bebek Öldürme
120 Beyaz Ölüm
120 Yüz Bin Yıl Süren Bir Durağanlık?

123 *5* Malthus ve Darwin: Zengin Olan Hayatta Kalır
124 Zengin Olan Hayatta Kalır
135 Malthus Makası
136 Ölüm Kaynakları
141 Daha Eski Toplumlarda Üreme Başarısı
142 Zengin Olan Hayatta Kalır İlkesi ile Toplumsal Hareketlilik

147 *6* Teknolojik İlerleme
149 Teknolojik İlerlemenin Nüfustan Hareketle Ölçülmesi
154 Teknolojik İlerlemenin Yeri
156 Teknolojik Gerileme
158 1800'den Önce Teknolojik İlerleme Neden Bu Kadar Yavaştı?

161 *7* Kurumlar ve Büyüme
163 Teşvik Veren Bir Toplum Olarak Ortaçağ İngilteresi
164 Vergi
170 Fiyat İstikrarı
173 Devlet Borcu
175 Mülkiyet Güvencesi
176 Kişi Güvencesi
177 Sınıf Değiştirme
179 Piyasalar
180 Fikrî Mülkiyet Hakları

183 *8* Modern İnsanın Doğuşu
184 Faiz Oranları
189 Faiz Oranları Neden Düştü?
193 Okur Yazarlık ve Aritmetik Bilgisi

199 Çalışma Saatleri
200 Adli Şiddet
201 Seçici Baskılar

209 İKİNCİ KISIM Sanayi Devrimi

211 *9* Modern Büyüme: Ulusların Zenginliği
215 Modern Büyümenin Açıklanması
223 Modern Büyümenin Tümü, İcatların Eseridir
225 Gündem

227 *10* Sanayi Devrimi Bilmecesi
228 Sanayi Devrimi Teorileri
229 Dışarıdan Kaynaklı Büyüme Teorileri
237 Çoklu Denge Teorileri
243 İnsan Sermayesi
246 İçten Kaynaklı Büyüme Teorileri
249 Önümüzdeki Zorluklar

251 *11* İngiltere'de Sanayi Devrimi
253 Sanayi Devrimi'nin Ayrıntıları
261 Sanayi Devrimi Ne Zaman Oldu?
264 Neden Sanayi Devrimi Bu Kadar Dramatik Bir Görünüm Sergilemiştir?
271 Modern Büyüme Oranlarına Geçiş Ne Derece Gerçekleşmiştir?
278 İnorganik Teknolojilere Geçiş
279 Modern Dünyaya Doğru Dönüşüm

281 *12* Neden İngiltere? Neden Çin, Hindistan veya Japonya Değil?
285 Asya, 1800'de Ne Kadar Orta Sınıftı?
289 Asya Neden Avrupa'nın Gerisindeydi?

295 *13* Toplumsal Sonuçlar
297 Ganimetin Paylaşılması
302 Gelir Eşitsizliği
306 Hayat Beklentilerindeki Eşitsizlik
308 Neden Toprak Sahipleri Kazançlardan Yararlanmadılar?
309 Teknolojik İlerleme ve Vasıfsız İşçi Ücretleri
313 Demografik Geçiş
321 Neden Sermaye Sahipleri Daha Kazançlı Çıkmadılar?

325 ÜÇÜNCÜ KISIM Büyük Ayrılış

327 *14* 1800'den Bu Yana Dünyada Büyüme
329 Küreselleşmenin Araçları
344 1800'den Bu Yana Dünyada Büyüme

353 *15* Ayrılışın İlk Bakıştaki Sebepleri
354 Sermaye ve Ayrışma
358 Kaynaklar ve Ayrışma
360 Verim ve Ayrışma
362 Neden Yoksul Ülkelerde Verim Düşüktü?

379 *16* Neden Bütün Dünya Gelişmiş Değil?
380 Yoksul Ülkelerin Sorunu İşgücü mü?
384 Ucuz İşgücü Ekonomilerinde İşletme Yönetimi
386 İkame Olanakları
386 Yoksul Ekonomilerde İşgücü Kalitesi Neden Bu Kadar Düşüktür?
393 Ayrılışın Sebebi Nedir?
398 İşgücü Kalitesindeki Farklılıkların Nedeni Nedir?

399 Sonuç: Garip Bir Yeni Dünya

407 Teknik Ek
411 Kaynakça
433 Dizin

Teşekkür

Bu kitabı yazarken boğazıma kadar borçlandım! İlk olarak, elyazmaları veya ilgili araştırmalar hakkında yorumlarda bulunarak beni sayısız utançtan kurtaran ve önemli gözden geçirmeler öneren Cliff Bekar, Steven Broadberry, Bruce Charlton, Anthony Clark, Alexander Field, James Fulford, Regina Grafe, Eric Jones, Oscar Jorda, Madeline McComb, Mary McComb, Tom Mayer, Joel Mokyr, Jim Oeppen, Cormac Ó Gráda, Kevin O'Rourke, James Robinson, Kevin Salyer, James Simpson, Jeffrey Williamson ve Susan Wolcott'a teşekkür borçluyum. Editörlerime (Princeton Batı Dünyası Ekonomi Tarihi serisinin editörü Joel Mokyr ve Princeton Üniversitesi Yayınevi'den Peter Dougherty), benim ciddi provokasyonlarım karşısında gösterdikleri sabır ve bilgece tavsiyeleri için özel bir teşekkür borçluyum. Princeton Editörler Birliği'nden Peter Strupp, elyazmalarını hem ayrıntı hem de içerik bakımından inanılmaz bir dikkatle inceleyerek, redakte etti.

İkinci olarak, Davis'teki Kaliforniya Üniversitesi'nden meslektaşlarıma borcum var. Buradaki ekonomi bölümü inanılmaz canlı ve samimi bir yerdir. Alan Olmstead, Davis'i bir ekonomi tarihi merkezi haline getirmiştir. Onun All-UC Group in Economic History'deki liderliği, Kaliforniya'nın ekonomi tarihi alanında dünya merkezi olmasına yardımcı olmuştur. Peter Lindert, yaşlanmayan bir coşku, enerji ve cömertliğe sahiptir. Alan Taylor'ın, bağın bu ihmal edilmiş köşesini nadide şarap üzümlerinin üretildiği bir yer haline getireceğine inanıyorum. Ekonomi bölümünden meslektaşlarım (özellikle Paul Bergin, Colin Cameron, Kevin Hoover, Hilary Hoynes, Oscar Jorda,

Chris Knittel, Doug Miller, Marianne Page, Giovanni Peri, Kadee Russ, Kevin Salyer, Ann Stevens ve Deborah Swenson), her günümüzün neşeli, canlandırıcı ve eğlendirici geçmesini sağladılar.

Çalışmalarına bu kitapta yer verdiğim ve bu kitabın geçmişten gelen ortak yazarları olan Gillian Hamilton'a, David Jacks'e ve Susan Wolcott'a müteşekkirim.

Bu çalışmanın büyük kısmının temelinde yatan verilerin toplanması veya kodlanmasında birçok araştırma asistanı yardımcı oldu: David Brown, Robert Eyler, Melanie Guldi, Peter Hohn, Eric Jamelske, David Nystrom ve Shahar Sansani. Shahar, birçok kaynak için doğru alıntıların bulunmasında görevi olanın çok ötesinde çabalar sarf etti.

Beşinci olarak, bu projeyi sonuçlandırmam için gerekli zaman ve teşviki sağlayan 2005-2006 yılı bursunu vermelerinden dolayı Wissenschaftskolleg zu Berlin'e (İleri Araştırmalar Enstitüsü) borçluyum. Oradaki kütüphane personeli, özellikle de Marianne Buck, kaynakların ve kullanılabilecek resimlerin bulunmasında olağanüstü yardımcı oldular.

Bu kitabın temelinde yatan verilerin büyük kısmının toplanmasında, son on beş yılda National Science Foundation'dan (Ulusal Bilim Vakfı) alınan üç bağış (SES 02-41376, SES 00-95616 ve SES 91-22191) kullanılmıştır.

Daha genel olarak uzun zamandır minnet duyduğum bir grup insan daha var: İskoçya, Hamilton, Holy Cross Lisesi'nin öğretmenleri. Bu okuldan daha kırık dökük, daha karman çorman bir binalar grubu hayal etmek zordur. Okuldaki disiplin de zaman zaman Ortaçağ'ı andırırdı. Ama, öğretmenlerin hepsi kendilerini işine adamış, bilgili ve görevini iyi yerine getirmenin verdiği tatminin ötesinde herhangi bir ödül beklemeden bütün zamanlarını cömertçe öğrencilerine veren insanlardı.

Son olarak, karım Mary McComb'a borçluyum. 2005 Ağustos ayından 2006 Ağustos ayına kadar, elyazmalarıyla boğuşurken, Berlin'deki evde ne sorumluluğum varsa hepsini terk ettim ve bu ihmal 2006 yılının sonuna kadar Davis'te de devam etti. Mary, bir yandan kendi işinde tam gün çalışırken, bir yandan aşçı, danışman, tur rehberi, Almanca mütercim görevlerini üstlendiği gibi, evin disiplinini sağlayarak da büyük katkıda bulundu. Ayrıca, elyazmalarının tamamını okuyup, görüşlerini söyledi. Karıma olan bu borcumu umarım günün birinde ödeyebilirim.

Önsöz

Bu kitapta, tarihe cesurca bir yaklaşım benimsenmiştir; çoğu zaman bölük pörçük ve bazen de çelişen bir yığın ampirik veri çerçevesinde, insanoğlunun uzun tarihini betimleyen, bu sayfalarda ortaya serilen insanlık tarihi ve bugünün dünyası hakkındaki çarpıcı gerçeklerle bağdaşabilen basit yapılar tespit edilmektedir. Bu kitapta, cüretkâr olacak ama, *Ulusların Zenginliği, Kapital, The Rise of the Western World* ve son olarak *Tüfek, Mikrop ve Çelik* geleneğinde *büyük tarih* yazmaya kalkıştım. Bütün bu kitaplarda, tıpkı bu kitapta olduğu gibi, şu soru sorulmaktadır: Bugünlere nasıl geldik? Neden bu kadar uzun sürdü? Neden bazı insanlar zengin, bazıları yoksul? Nereye gidiyoruz?

Bu zor soruları sorduran yalnızca entelektüel meraktır. Ancak, bu kitap, her ne kadar tarih üzerine odaklanmış olsa da, aynı zamanda günümüzün ekonomik politikalarına da hitap etmektedir. Çünkü metinde, ekonomistlerin ve içinde yaşadıkları Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumların, sanayi öncesi toplumlar ve modern büyümenin muhtemel nedenleri hakkında kafalarında yanlış bir tablo olduğu ortaya serilmektedir. Dünyadaki yoksul ülkelerin hastalıklarını iyileştirmek için halihazırda uygulanan politikaların altında (Washington Konsensüsü'nün temsil ettiği politikalar gibi), bu hayal ürünü kavramlar yatmaktadır.

Her ne kadar kitap ekonomi hakkındaysa da, göreceğiz ki, uzun vadede, ekonomik kurumlar, psikoloji, kültür, siyaset ve sosyoloji, derinden bir iç içe geçiş halindedirler. İnsanoğlunun doğasını (arzularımızı, özlemlerimizi,

karşılıklı ilişkilerimizi), geçmişte ekonomik kurumlar şekillendirilmiştir; şimdi de, görülüyor ki, insanoğlunun doğası bugünün ekonomik sistemlerini şekillendirmektedir. Dolayısıyla, bu kitabın, aynı zamanda, antropolojiye ve siyasi, toplumsal ve hatta kültürel tarihe ilgi duyan okuyuculara da sunacağı çok şey vardır.

Okuyucu için ne mutlu ki, binyıllar boyunca dünya ekonomisinin geçirdiği evrimin açıklanmasında bir dizi basit fikir bize epey yol aldırabilmektedir. Burada yazılı olanların hepsi, ekonomi eğitimi almadan anlaşılabilecek şeylerdir. Dolayısıyla, bunlar, teorinin karmaşık araçlarından hiç haberi olmayan okuyucular tarafından da tümüyle değerlendirilebilecek şeylerdir (her ne kadar bu kitapta cebelleştiğimiz meseleler, en teknik yönelimli ekonomistlerin çoğunun gündeminde yer almaya devam etmekte ise de).

Hiç şüphe yok ki, ileride, burada geliştirilen argümanların bazılarının haddinden fazla basitleştirilmiş veya düpedüz yanlış olduğu ortaya çıkacaktır. Bu argümanlar muhakkak ki tartışma götürür niteliktedirler; hatta, bunlar, ekonomi tarihçisi meslektaşlarım arasında da tartışma konusu olacak şeylerdir. Ama, bugünlerde insan bilimleri alanında yazılmış binlerce yazıda gördüğümüz, kasıtlı olarak gerçekleri bulandırma ve jargonla laf kalabalığı yapıp aslında hiçbir şey söylememe şeklindeki alışılagelmiş sıkıcı akademik günahlardansa, yanılmak çok daha iyidir diye düşünüyorum. Darwin'in söylediği gibi: "Eğer birtakım delillerle destekleniyorlarsa, yanlış görüşlerin fazla zararı olmaz; çünkü, herkes, onların yanlışlığını ortaya koymaktan zevk alır ve bu sağlıklı bir şeydir: Bu yapıldıktan sonra, yanlışa giden yollardan biri kapanmış olur ve çoğu zaman, aynı anda, doğruya giden yol da açılmış olur."[1] Dolayısıyla, benim umudum odur ki, kitabın içinde yanlış kısımlar olsa bile, bunlar, açıkça ortada olan ve üretken yanlışlar, bizi ışığa doğru götüren yanlışlar olacaklardır.

Kitap, 1200 ve 1870 yılları arası İngiliz ekonomisi tarihi üzerine topladığım zengin bir veri birikimi üzerine kurulmuştur. Kitabı, okuyucuyla kolay kılmak için, bu verilere dayanan şekiller ve tablolar için ayrı ayrı referans gösterilmemiştir. Bir şekil veya tablo için veya bir şekil veya bir tablonun bir kısmı için kaynak belirtilmeyen yerlerde, temel olarak alınmış olan veriler ve bunların kaynakları Clark (2007b)'de bulunacaktır.

Akademik dünyayı üzüm bağına benzetirsek, bu kitap, bağın karanlık bir köşesi olan niceliksel ekonomi tarihi alanında gerçekleştirilmiş yirmi yıl-

1 Darwin, 1998, s. 629.

lık bir çabanın ürünüdür. Gerek ekonomi gerekse tarih disiplinlerinin bağın bu tarafının üzümlerini bu kadar hafife almalarından dolayı kendimi şanslı hissediyorum; böylece, tek bir akademisyen, yüzyılları kapsayan bir dönemi kendine özel bahçe yapıp bahçesine düşüne düşüne ve kimse rahatsız etmeden bakabiliyor. Ancak, umudum o ki, bu kitap, profesyonel ekonomistler ve tarihçiler için de ilginç olacak ve onlara sürekli pahalı şarap içmenin damak zevkini köreltebileceğini gösterecektir.

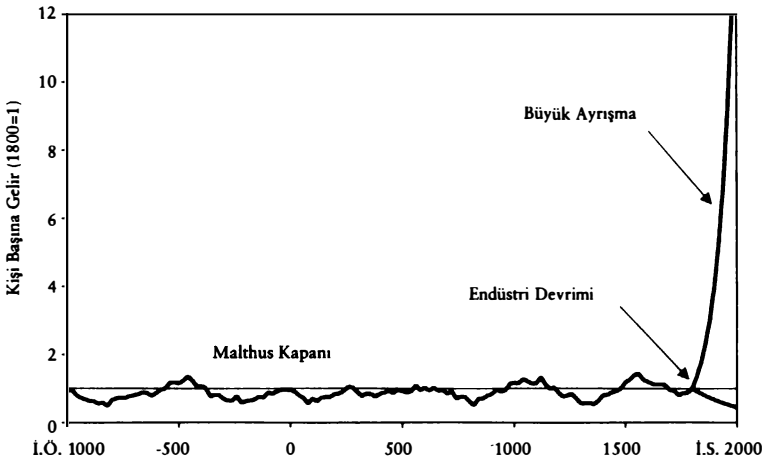
Giriş

On Sekiz Sayfada Dünya Ekonomi Tarihi

> Hayatın belli başlı yasalarını kısa, hatırlaması kolay cümlelere sıkıştırabilen kişi, haklı olarak insanlığa hizmet etmiş insanlardan sayılmalıdır.
>
> SAMUEL JOHNSON, Rambler no. 175 (19 Kasım 1751)

Dünyanın ekonomi tarihinin temel ana hatları, insanı şaşırtacak kadar basittir. Nitekim, bu tarih, tek bir şema halinde bile özetlenebilir. **Grafik 1**'de bu şema verilmektedir. 1800'den önce, kişi başına gelir –kişi başına mevcut olan gıda, giyim, ısınma, aydınlanma ve konut– toplumdan topluma ve dönemden döneme değişme gösteriyordu. Ancak, yukarı doğru bir eğilimden söz edilemez. Bu kitapta açıkladığımız basit ama güçlü bir mekanizma, yani Malthus Kapanı dediğimiz şey, teknolojik ilerlemelerle elde edilen kısa dönemli gelir artışlarının eninde sonunda nüfus artışı yoluyla kaybedilmesini garanti ediyordu.

Dolayısıyla, 1800 yılının dünyasında, ortalama insanın şartları, İ.Ö. 100000 yılının ortalama insanından daha iyi değildi. Nitekim, 1800 yılında, dünya nüfusunun büyük kısmı uzak atalarına göre daha fakirdi. Örneğin 18. yüzyıl İngilteresi veya Hollandası gibi zengin toplumların şanslı üyeleri, Taş Devri'ne eş değer bir maddi hayat tarzına sahiptiler. Ama Doğu ve Güney Asya'daki, özellikle de Çin ve Japonya'daki büyük insan kitleleri, muhtemelen mağara adamlarının şartlarından kayda değer derecede daha yoksul şartlar altında ekmeklerini taştan çıkarmaya çalışıyorlardı.

Grafik 1 Dünya ekonomi tarihi. 1800'den sonra birçok ülkede gelir keskin bir artış gösterdi, ama başka ülkelerde de düşüş görüldü.

Gözlemlenmesi mümkün olan diğer boyutlarda da hayat kalitesi artmadı. 1800 yılındaki ortalama ömür, avcı-toplayıcılara göre daha fazla değildi; 30 ilâ 35 yıl arasındaydı. Hem beslenme kalitesinin hem de çocuklukta hastalıklara maruz kalma derecesinin bir ölçüsü olan boy, Taş Çağı'nda 1800'e göre daha uzundu. Ayrıca, toplayıcılar maddi ihtiyaçlarını birazcık çalışarak giderebilirken, 1800 yılında bir İngiliz'in mütevazı konforlarını satın alabilmek için bütün bir ömür boyunca dur durak bilmeden çalışıp didinmesi gerekiyordu. Maddi tüketimin çeşitliliğinde de bir düzelme olmadı. Ortalama toplayıcı, 1800 yılının tipik İngiliz işçisine göre çok daha çeşitliliği olan bir beslenmeye sahipti (o çağda İngiliz sofralarına çay, biber ve şeker gibi egzotik gıdalar girmiş olmasına rağmen); üstelik çalışma hayatı da daha az monotondu.

Ayrıca, avcı-toplayıcı toplumlar eşitlikçidir. Maddi tüketim, toplumun bireyleri arasında fazla değişme göstermez. Hâlbuki, 1800 yılında dünyaya hâkim olan tarım ekonomilerinde eşitsizlik her yerdeydi. Birkaç kişi müthiş zenginliklere sahipken, milyonlar ancak karnını doyurabiliyordu. Jane Austen'ın romanlarında okuduğumuz porselen fincanlarda çay içerek yapılan kibar sohbetler yanıltmasın; 1813 yılında bile İngilizlerin çoğunluğunun şart-

ları Afrika savanlarında yaşayan çıplak atalarınınkinden iyi değildi. Darcyler sadece birkaç kişiydi; yoksullar milyonlarca.

Demek ki, maddi hayatın en kabataslak ölçülerine göre bile, ortalama refah düzeyi, Taş Çağı'ndan 1800 yılına kadar, artmak bir yana, olsa olsa düşmüştü. 1800 yılının yoksulları, yani yaşamak için vasıfsız kol gücünden başka bir şeyi olmayanlar, bir avcı-toplayıcı sürüsüne katılsalardı daha iyi yaşarlardı.

Bundan çok çok iki yüz yıl önce, Sanayi Devrimi, maddi tüketim imkânlarını sonsuza dek değiştirdi. Kişi başına gelirler, bir grup ayrıcalıklı ülkede sürekli bir büyüme göstermeye başladı. Bugün, en zengin modern ekonomiler, 1800 yılının ortalamasına göre on ilâ yirmi kat daha varlıklıdırlar. Dahası, Sanayi Devrimi'nden en çok yararlananlar, en azından şimdiye kadar, vasıfsız işçiler oldular. Tipik olarak varlıklı olan toprak veya sermaye sahipleri ve eğitimliler, Sanayi Devrimi'nin nimetlerinden bol bol yararlandılar yararlanmasına, ama sanayileşmiş ekonomiler en güzel hediyelerini en yoksullara saklamıştı.

Bununla birlikte, bütün toplumlar refaha kavuşmadı. Bazı ülkelerde, özellikle de Sahraaltı Afrika'da, maddi tüketim bugün sanayi öncesi standardının oldukça altındadır. Malavi veya Tanzanya gibi ülkeler, sanayileşmiş toplumla hiç temas kurmamış olup kendi sanayi öncesi durumlarında devam etmiş olsalardı, maddi bakımdan çok daha iyi durumda olurlardı. Modern tıp, uçaklar, benzin, bilgisayarlar, son iki yüzyılın bütün bu çeşit çeşit binlerce teknolojik yeniliği, bu ülkelerde, şimdiye kadar yaşanmış en düşük maddi hayat standartlarını yaratmayı başardılar. Bu Afrika ülkeleri Malthus Kapanı'nda kısılı kaldılar: Teknolojik ilerlemeler daha fazla insan üretmekten başka bir işe yaramadı ve hayat standartları tekrar hayatta kalma seviyesine indi. Gelgelelim, modern tıp, hayatta kalmak için gerekli olan maddi asgari düzeyi Taş Çağı'ndakinin çok altına indirdi. Sanayi Devrimi, eşitsizlikleri her toplumun *içinde* azaltırken, toplumlar *arasında* artırdı. Bu sürece, *Büyük Ayrışma* denmektedir.[1] Ülkeler arasındaki gelir farkı, 50'ye 1 oranındadır. Bugün, gelmiş geçmiş en zenginlerle gelmiş geçmiş en yoksullar aynı dünyada yaşamaktadır.

Dolayısıyla, dünyanın ekonomi tarihi, birbiriyle bağlantılı üç soru ortaya koymaktadır: Malthus Kapanı neden bu kadar uzun süre devam etti? Neden Sanayi Devrimi'yle bu kapandan ilk kaçış, 1800 yılında küçücük bir adada

1 Pomeranz, 2000.

(İngiltere'de) meydana geldi? Neden bunun sonucunda Büyük Ayrılış denen şey ortaya çıktı? Bu kitapta, bu muammaların her üçüne de cevaplar önerilmektedir ve bunlar söz konusu sorunlar arasındaki bağlantıları da ortaya koyan cevaplardır. Sanayi Devrimi'nin hem zamanlamasının hem de niteliğinin ve Büyük Ayrılış'ın da en azından bir kısmının, açıklaması, binlerce yıl önce, Malthus çağının derinliklerinde başlayan süreçlerde yatmaktadır. Geçmişin boyunduruğu, bugünün ekonomileri üzerinden güçlü pençesini hâlâ çekmemiştir.

Burada yazdığımız tarihte maddi koşullar üzerinde fazlaca durulması, bazılarına çok dar bir bakış açısı gibi gelebilecektir; binyıllar boyunca gerçekleşen geniş toplumsal değişimlerde maddi koşulların ancak arızi bir rol oynadığını düşünenler olacaktır. Şüphesiz ki, bizim maddi zenginliklerimiz, sanayileşmiş toplumları modern kılan şeyin sadece küçük bir kısmını oluşturmaktadır, öyle değil mi?

Tam tersine, her toplumun içinde olsun, toplumlar arasında olsun, hayat tarzlarının en temel belirleyicisinin zenginlik (ve sadece zenginlik) olduğu yönünde bol veri bulunmaktadır. Gelir artışı, tüketimi ve hayat tarzlarını son derece öngörülebilir şekillerde değiştirmektedir. Amerika'da yakın geçmişte önce klasik çiftçi tipinin, ardından da klasik fabrika işçisi tipinin ortadan kalkması, daha Sanayi Devrimi sırasında gelirler yukarı doğru yükselişlerini başlattıklarında gerçekleşeceği belli olan bir gelişmeydi. O zaman daha uzak görüşlü olabilseydik, bugünkü dünyamızın lüks mobilyalarını, çift banyolu evlerini, kapuçinolarını, balzamik sirkelerini, butik şaraplarını, resim kurslarını, özel hocalarını ve porsiyonu 50 dolarlık yemeklerini daha 1800'lerden öngörebilirdik.

Şüphesiz ki, önümüzdeki yüzyıllarda insanoğlunu bekleyen birçok sürpriz vardır; ama ekonomik geleceğimiz, büyük ölçüde, bize yabancı, bilinmez bir dünya olmaktan uzaktır. Zenginlerin nasıl yaşadığını şimdiden biliyoruz ve onların şu andaki hayat tarzlarına bakarak ekonomik büyümenin devam etmesi halinde muhtemelen hepimizin hayat tarzının ne olacağını rahatlıkla öngörmek mümkündür.[2] Örneğin, British Museum'a veya Sistine Şapeli'ne gitmiş olan herkes, hızlı ekonomik büyümenin birkaç on yıl daha sürmesi halinde dünyada meydana gelecek turizm patlamasını hayal edebilir.[3] Yüksek gelirli kesime hitap eden özel ve kişisel isteklere uyarlanmış seyahat ve yemek hizmetleri daha şimdiden başlı başına bir sektör oluşturmaktadır.

---

2 Mesela, Bill ve Melinda Gates, 2002 yılında üçüncü çocuklarını beklerken, daha geniş alana ihtiyaçları olacağını düşünerek evlerini şimdiki 50.000 fit kareye çıkardılar.

3 Örneğin, Yeni Zelanda'nın en büyük ihracat kalemi, turizm hizmetleridir.

Şimdi nasıl zenginlerin hayatına bakıp geleceği görebiliyorsak, sanayi öncesi dünyadaki küçük varlıklı azınlık da, bizim bugünkü hayatlarımızın öncülü olan bir hayat sürüyordu. İlk SUV'una binen modern Amerikalı banliyö sakininin duyduğu keyif, Londralı zengin bürokrat Samuel Pepys'in 28 Kasım 1668 tarihinde ilk atlı arabasını aldığı zaman duyduğu keyfin aynısıdır.[4] Pompei ve Herculaneum'da İ.S. 79'da Vezüv'ün patladığı andaki halleriyle donup kalan villaların arasında dolaşırken, Amerikalı banliyö sakinlerinin rahatlıkla içine girip yerleşebilecekleri evler görürüz: "Yüksek tavanlı, ortada avlulu, geniş odalı, ince detaylı mozaik süslemeleri ve bahçesinde havuzu olan, nefis Vezüv manzaralı lüks villa."

O yüzden, gelir üzerinde çok durduğum için özür dileme ihtiyacı duymuyorum. Uzun vadede, gelir, hayatları şekillendirme konusunda, bütün ideolojilerden veya dinlerden daha güçlüdür. Gelir, hayatlarımızın dokusunu ince ince yönlendirir ve hiçbir Tanrı inananlarına dinî görevlerini ondan daha güçlü bir şekilde dayatamamıştır.

MALTHUS KAPANI: 1800'E KADAR EKONOMİK HAYAT

Kitabın ilk üçte birlik kısmı, 1800'den önce bütün toplumların ekonomik mantığını gösteren basit bir modele ve bu modelin nasıl tarihî verilerle örtüştüğünün gösterilmesine ayrılmıştır. Bu model, sadece üç temel varsayım gerektirmektedir, grafik olarak gösterilebilir niteliktedir ve teknolojik ilerlemenin neden ancak 1800'den sonra maddi hayat koşullarını iyileştirebildiğini açıklamaktadır.

Can alıcı faktör, teknolojik ilerleme hızıydı. Teknoloji yavaş ilerlediği sürece, maddi koşulların kalıcı şekilde iyileşmesine imkân yoktu; yavaş yavaş biriken teknolojik ilerlemelerin toplamı kayda değer bir kazanım oluşturabilse dahi, bu böyleydi. Malthus ekonomilerindeki teknolojik ilerleme hızı, sırf nüfus artışına bakarak çıkarılabilir. 1800'den önce tipik teknolojik ilerleme hızı, yılda yüzde 0.05'in oldukça altında, modern teknolojik ilerleme hızının otuzda biri civarındaydı.

Bu modelde, 1800'den önceki yıllardaki insan toplumları ekonomisinin, aslında hayvan türlerinin *doğal* ekonomisinden başka bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hayvanlarla insanların hayat şartlarını belirleyen faktörler aynı türdendir. Buna Malthus Kapanı denir (modelin altında yatan temel düşüncenin sahibi olan ve 1798 yılında yayınlanan *An Essay on the Princip-*

4 Pepys, 2000, 28 Kasım 1668.

le of Population adlı eserinde bu ekonominin mantığının anlaşılması yönünde ilk adımları atan Rahip Thomas Robert Malthus'tan dolayı).

1800 öncesinin Malthus ekonomisinde, iktisat politikası tepetaklak duruyordu: Bugünün kötülükleri o zamanın erdemleriydi; bugünün erdemleri de o zamanın kötülükleri. Başarısız modern devletlerin başının belası olan şeyler –savaş, şiddet, düzen bozukluğu, kötü hasat, kamu hizmeti altyapılarının çökmesi, sağlık koşullarının kötü olması– 1800'den önce insanoğlunun dostlarıydı. Bunlar, nüfus baskılarını azaltarak maddi hayat şartlarını yükseltirlerdi. Dünya Bankası'nın ve Birleşmiş Milletler'in o çok sevdikleri politikalar –barış, istikrar, düzen, halk sağlığı, yoksullara kaynak aktarımı– o zamanlar, tersine, refahın düşmanlarıydı. Çünkü bunlar nüfus artışına neden olur, bu da toplumları yoksullaştırırdı.

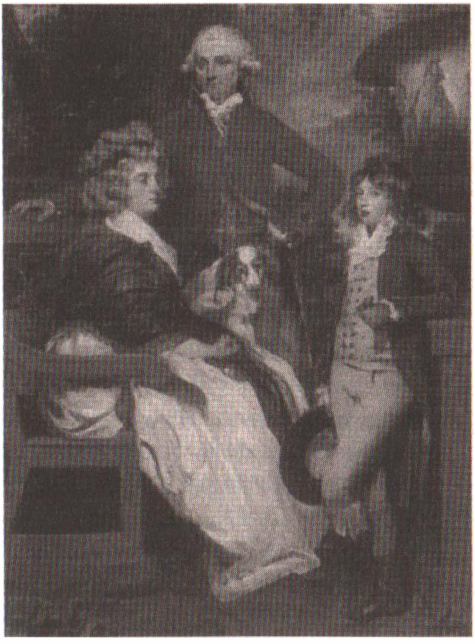
İlk bakışta, 1800'den önce hiçbir maddi ilerleme olmadığı iddiası saçma görünür. **Resim 1**'de, günümüzün Amazon yağmur ormanlarında yaşayan Nukak avcı-toplayıcıları görülmektedir. Resimde görüldüğü gibi çıplaktırlar ve son derece basit eşyalara sahiptirler. Buna karşılık, **Resim 2**'de, 1789 yılında Sir Joshua Reynolds tarafından yapılan bir tabloda üst sınıftan bir İngiliz ailesi (Braddylller) zarif ve pahalı giysileriyle görülmektedir. Bütün bu

Resim 1. Kolombiya'nın yağmur ormanlarında hâlâ varlığını sürdüren bir avcı-toplayıcı toplumu olan Nukaklar.

toplumlar arasında maddi hayat şartlarının ortalama olarak aynı olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir?

Ne var ki, Malthus modelinin mantığı, sanayi öncesi dünyanın ampirik verileriyle örtüşmektedir. Sanayi Devrimi'nden çok önce bile küçük seçkin zümrelerin lüks bir hayat tarzı vardı ve 1800 yılında ortalama bir insan Paleolitik veya Neolitik dönemdeki atalarından daha iyi şartlarda yaşamıyordu.

Resim 2. Braddyll Ailesi. Sir Joshua Reynolds, 1789. Wilson Gale-Braddyll parlamento üyesi ve Galler Prensi'nin maiyetindeydi.

Bu kitapta geliştirilen Malthusçu mantık, aynı zamanda, 1800 yılından önce doğurganlık denetiminin maddi şartlar bakımından ne kadar kritik bir öneme sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Doğurganlık düzeylerini ortaya koymaya yetecek kadar veriye sahip olduğumuz bütün sanayi öncesi toplumlarda, doğurganlık üzerinde belli bir sınırlama vardı; her ne kadar bunun mekanizmaları büyük değişkenlik gösterse de. Bu doğurganlık sınırlaması sayesinde, 1800'den önce, toplumların çoğu, mutlak hayatta kalma sınırının oldukça üzerinde yaşıyordu. İşte bu yüzden Sanayi Devrimi'nden bu yana, geçen yıllarda Afrika'daki hayat standartları bu kadar düşebilmiştir.

Ölüm şartları da önemliydi ve bu konuda Avrupalılar pis bir millet oldukları için şanslıydılar. Londra gibi şehirlerde oturanlar, dışkılarını bodrumlarındaki fosseptiklerde biriktirirler, kendi dışkılarının üzerinde oturmaktan çekinmezlerdi. Kötü hijyen koşulları, hızlı şehirleşme ve onun getirdiği sağlık sorunlarıyla birleşince, 18. yüzyıl İngilteresi'nde ve Hollandası'nda nüfusu muhafaza etmek için gelirlerin yüksek olması gereği ortaya çıkıyordu. Daha gelişmiş bir temizlik duygusuna sahip olan Japonlar ise, son derece düşük maddi konfor düzeylerinde nüfuslarını muhafaza edebiliyorlardı ve dolayısıyla çok daha sınırlı bir gelirle hayatlarını sürdürmeye mahkûm oluyorlardı.

İnsan toplumunu yöneten ekonomi kanunları aynı zamanda hayvan toplumlarını da yöneten kanunlar olduğundan, bütün Malthus dönemi boyunca insanoğlu doğal seçilime maruz kaldı. Hatta, İ.Ö. 8000'de avcıları yerleşik tarımcılara dönüştüren Neolitik Devrim'le birlikte yerleşik tarım toplumlarının gelişinden sonra bile bu devam etti. İnsanın doğasını şekillendiren Darwinci hayatta kalma mücadelesi, Neolitik Devrim'le birlikte son bulmadı, Sanayi Devrimi'ne kadar sürdü.

İngiltere için, 1250-1800 yıllarında çeşitli tiplerin hayatta kalma başarılarının farklı olduğuna dair inkârı imkânsız veriler bulunduğunu göreceğiz. Özellikle de, ekonomik başarı, net bir şekilde beraberinde üreme başarısını da getirmiştir. En zengin erkekler, öldükten sonra arkalarında, en yoksullara oranla, iki kat daha fazla çocuk bırakıyorlardı. Malthus çağının İngilteresi'ndeki en yoksul bireyler o kadar az yaşayan çocuğa sahip oluyorlardı ki aileleri sonunda yok olup gidiyordu. Dolayısıyla, sanayi öncesi İngilteresi, sürekli aşağı doğru bir hareketliliğin yaşandığı bir dünyaydı. Malthus ekonomisinin statik yapısından dolayı, zenginlerin haddinden fazla sayıda olan çocuklarının iş bulabilmek için sosyal hiyerarşide, ortalama olarak, aşağı inmeleri gerekiyordu. Ustaların oğulları işçi, tüccarların oğulları esnaf, büyük toprak sahiplerinin oğulları küçük toprak sahibi oldular. Böylece, daha sonraki ekonomik dinamizmi sağlayacak olan nitelikler –sabır, çalışkanlık, yaratıcılık, yenilikçilik, eğitim– biyolojik olarak nüfusun bütününe yayılıyordu.

İnsanlar nasıl ekonomileri şekillendiriyorsa, sanayi öncesi toplumunun ekonomisi de insanları şekillendiriyordu – en azından kültürel anlamda ve belki genetik anlamda da.[5] Neolitik Devrim, en az modern dünya kadar sermaye yoğun olan tarım toplumları yarattı. En azından İngiltere'de, böylesine kurumsal istikrar gösteren, sermaye yoğun bir ekonomik sistemin ortaya çıkması, kuşaktan kuşağa orta sınıf değerlerini üreme başarısıyla ödüllendiren bir toplum yarattı. Bu seçilim sürecine, sanayi öncesi ekonomisinin karakteristiklerinde, büyük ölçüde nüfusun orta sınıf tercihlerini daha fazla benimsemesinden kaynaklanan birtakım değişmeler eşlik ediyordu. Faiz oranları düştü, cinayet oranları azaldı, çalışma saatleri arttı, şiddet düşkünlüğü azaldı ve okuma yazma ve hesap bilme toplumun alt kesimlerinde bile yaygınlaştı.

5 Bu fikre ilk kez ilgi duymam 1989 yılında oldu. Clark ve McGinley 1989'da, bir simülasyon uygulaması yoluyla, Malthus çağının mantığının doğal sonucunun, Neolitik Devrim'den sonra insanların daha sabırlı ve daha az doğurgan olma yönünde evrim geçirmesi olması gerektiğini öne sürdüler. O zamanlar bu fikirler tarihsel bulgularla ve biyolojik olanaklarla çelişir gibi görünüyordu. Oded Galor ve Omar Moav tarafından yazılmış aynı argümanı öne süren teorik bir makale okuduğumda, ilgim yine alevlendi (Galor ve Moav, 2002).

SANAYİ DEVRİMİ

İnsanlık tarihinin çok büyük bir kısmını oluşturan sanayi öncesi dünyanın durağanlığı, Avrupa toplumunda 1760-1900 yılları arasında meydana gelen ve görünüşte daha önce eşi görülmemiş olan iki olayla son buldu. Bunlardan ilki, Sanayi Devrimi'ydi; yani, üretimin veriminde, bilgideki ilerlemeler sayesinde mümkün olan, sürekli bir artışın ateşlediği hızlı bir ekonomik büyümenin ilk kez ortaya çıkışı. İkincisi ise demografik geçişti; yani, yüksek sınıflardan başlayarak yavaş yavaş bütün toplumu saran doğurganlık azalması. Demografik geçiş, Sanayi Devrimi'ndeki verim ilerlemesinin, sonu gelmez bir yoksul insan yaratımı yerine, 1800'lerden beri görmekte olduğumuz müthiş kişi başına gelir artışı sonucunu vermesini sağladı. Kitabın ikinci üçte birlik bölümünde bu değişmeler incelenmektedir.

Sanayi Devrimi ve ona bağlı demografik geçiş, ekonomi tarihinin büyük sorularıdır. Sanayi öncesi toplumlarda teknolojik ilerleme neden bu kadar yavaştı? İlerleme hızı neden 1800'den sonra bu kadar müthiş arttı? Bu teknolojik ilerlemenin yan ürünlerinden birinin doğurganlıkta azalma olmasının nedeni neydi? Ve son olarak, neden bütün toplumlar Sanayi Devrimi'nin sonsuz nimetlerinden pay almayı başaramadılar?

Bu muammalara cevap arayışlarında, sadece üç tane oturmuş yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım, Sanayi Devrimi'ni ekonomik sistemin dışındaki olaylar arasına yerleştirir; örneğin siyasi kurumlardaki değişiklikler, özellikle de modern demokrasilerin kuruluşu gibi... İkinci yaklaşım, sanayi öncesi toplumun istikrarlı olmakla beraber gelişmeye kapalı olan bir ekonomik denge içine hapis olmuş olduğunu öne sürer. Ani bir sarsıntı sonucunda kuvvetler harekete geçmiş, bunlar da toplumu yeni, dinamik bir dengeye getirmiştir. Sonuncu yaklaşıma göre ise, Sanayi Devrimi, Malthus çağında birtakım sosyal koşulların yavaş yavaş evrim geçirmesinin ürünüdür. Yani, büyüme, içeriden kaynaklıdır. İlk iki teoriye göre, Sanayi Devrimi hiçbir zaman olmayabilirdi veya binlerce yıl gecikebilirdi. Sadece üçüncü yaklaşım, Sanayi Devrimi'nin kaçınılmaz bir tarafı olduğunu düşündürmektedir.

Sanayi Devrimi'nin klasik betimlemesi, onun ekonomik rejimler arasında ani bir geçiş olduğu yönündedir. **Grafik 1**'de görüldüğü gibi, elli yıllık bir zaman dilimi içinde sanayi öncesi üretkenlik artışı oranlarından modern üretkenlik artışı oranlarına geçilmiştir. Eğer bu doğruysa, o zaman ancak dış kaynaklı bir sarsıntıyı veya bir dengeden başka bir dengeye geçişi öne çıkaran teoriler Sanayi Devrimi'ni açıklayabilir.

Sanayi Devrimi'nin klasik betimlemesi, ayrıca, ekonominin ayrı ayrı

sektörlerinde meydana gelen kayda değer teknolojik ilerlemelerin Sanayi Devrimi sırasındaki büyümeye katkıda bulunduğunu da hissettirmekte ve dolayısıyla yine bütün ekonomiyi kapsayan bir kurumsal değişime veya bir denge noktasından başka bir denge noktasına kayışa işaret etmektedir. O zaman, mantıken, tam 1800'den önceki yıllarda İngiltere'deki kurumsal ve ekonomik şartlarda meydana gelen değişmelere baktığımızda, orada bir Sanayi Devrimi'nin meydana gelmesi için gerekli ön şartları görebilmemiz gerekir. Ekonomistler ve ekonomi tarihçileri de, kafalarında tam da böyle bir açıklamayla, dalgalar halinde sorunun üzerine atılmışlar, ama hüsrana uğramışlardır.

Sanayi Devrimi'ni ekonomik hayattaki ani bir kopuş olarak gösteren geleneksel tablo dayanaksız görünmektedir. İngiltere'de üretkenlik artışı oranında yukarı doğru tek bir net kopuş yaşanmadığına, bunun yerine geçmişi 1200'lere kadar uzanan bir dönem boyunca üretkenlik artışının zaman içinde düzensiz bir şekilde dalgalanmış olduğuna dair sağlam veriler vardır. Malthus ekonomileriyle modern ekonomiler arasındaki gerçek kopuşun tarihinin 1600, 1800 ve hatta 1860 olduğu yönünde argümanlar öne sürmek pekâlâ mümkündür.

İngiltere'de verimdeki ilerlemeleri altta yatan bilgi birikmesi oranına bağlamayı denediğimizde ise, bağlantının talep, ticaret ve doğal kaynaklarla ilgili çok sayıda tesadüfi faktöre bağımlı olduğunu görüyoruz. Can alıcı bakımdan, 1760 ile 1860 arasında İngiltere'de meydana gelen klasik Sanayi Devrimi, bilgi birikmesi hızında kökleri Ortaçağ'da ve hatta daha da eski dönemlerde yatan daha uzun dönemli bir yükseliş dalgasının üzerine konan münferit bir olay, bir tesadüftür.

Dolayısıyla, her ne kadar 1200 ile 1860 arasında Avrupa'da bir tür Sanayi Devrimi'nin meydana gelmiş olduğu kesinse de, her ne kadar insanoğlu gerçekten bir dünyadan bambaşka bir dünyaya geçmişse de (tıpkı Vaat Edilmiş Topraklar'a gelip Erden nehrinden geçişi gibi, ama bu sefer maddeci bir anlamda), bunun tam olarak ne zaman ve nerede olduğu konusunda tartışılacak çok şey vardır ve dolayısıyla ona yol açan koşullar hakkında da tartışılacak çok şey vardır. Yavaş yavaş meydana gelen değişmelere dayanan evrimci bir açıklama, şimdi, eskiden sanıldığından çok daha akla yatkındır.

Her ne kadar kurumlar ve kurumların analizi, ekonomi biliminde ve ekonomi tarihinde Adam Smith'in zamanından beri hâkim bir rol oynasa da, Sanayi Devrimi'nin burada anlatılan hikâyesinde ve o zamandan beri gerçekleşen ekonomik performansın açıklanmasında kurumlar en iyi ihtimalle ufak

bir doğrudan rol oynamaktadır. 1200 yılına gelindiğinde, İngiltere gibi ülkeler, bugün Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun özellikle üzerinde durduğu, ekonomik büyüme için gerekli kurumsal ön koşulların hepsine zaten sahiptiler. Bunlar, aslında, modern yüksek gelirli ekonomilere göre, teşebbüsü teşvik bakımından daha ileri toplumlardı. Ortaçağ'ın vatandaşlarının, günümüzün vatandaşlarına göre, çalışmaktan ve yatırım yapmaktan kazanacağı daha çok şey vardı. Adam Smith'in perspektifinden bakarsak, asıl muamma, neden Ortaçağ İngilteresi'nde büyüme olmadığı değil, nasıl olup da bugünün Kuzey Avrupa ülkelerinin bu kadar yüksek vergi oranlarına ve bu kadar ağır sosyal harcamaya rağmen ekonomik çöküntü yaşamadıklarıdır. Büyüme için gerekli olan kurumlar, büyümenin kendisi başlamadan çok önce mevcuttu.

Bu kurumlar, büyüme için gerekli koşulları gerçekten de yarattılar; ama bunu ancak yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca yavaş yavaş ve dolaylı yoldan yaptılar. Burada, kitabın iddiası şudur: Büyük sermaye stoklarına sahip yerleşik bir tarım toplumu kuran Neolitik Devrim, insan kültürü ve genleri üzerinde çalışan seçici baskıların niteliğini değiştirmiştir. İ.Ö. 2000 yılının Eski Babili, yüzeysel olarak baktığımızda 1800 yılındaki İngiltere'nin ekonomisine dikkat çekecek kadar benzeyen bir ekonomiye sahipti. Ama, aradan geçen yıllar, tarım toplumlarının üyelerinin kültürünü ve hatta belki genlerini de derinden şekillendirmişti. Bir Sanayi Devrimi'nin meydana gelmesi olanağını İ.Ö. 2000'de değil de İ.S. 1800 yılında yaratan, işte bu değişimlerdi.

Neden Çin'de, Hindistan'da veya Japonya'da değil de, İngiltere'de bir Sanayi Devrimi meydana geldi? [6] Burada, deneme kabilinden ortaya attığımız cevap şudur: İngiltere'nin avantajları kömür, koloniler, Protestan Reform Hareketi veya Aydınlanma değil, kurumsal istikrarla ve demografiyle ilgili birtakım tesadüflerdi: Özellikle de, başlangıcı en az 1200'lere kadar uzanan bir dönem boyunca İngiltere'nin olağanüstü bir istikrar içinde olması, 1300 ile 1760 yılları arasında İngiliz nüfusunun yavaş artması ve zengin ve ekonomik olarak başarılı olanların olağanüstü doğurganlığıydı. Burjuva değerlerinin kültürün ve hatta belki genlerin de içine işlemesi, işte bu nedenlerle, en çok İngiltere'de ileri gitmişti.

Çin de, Japonya da, 1600-1800 arası dönemde İngiltere ile aynı yönde ilerliyordu: Yani, çalışkanlık, sabır, dürüstlük, rasyonellik, merak ve öğrenme gibi burjuva değerlerini benimsemiş bir toplum yönünde. Onlar da uzun

6 Landes, 1998; Pomeranz, 2000; Mokyr, 2005.

dönemler boyunca kurumsal istikrara sahip olan ve özel mülkiyet haklarının tanındığı toplumlar oldular. Gelgelelim, onlar aynı yöne doğru ama İngiltere'den daha yavaş ilerliyorlardı. David Landes, Avrupalıların ekonomik büyümeye daha yatkın bir kültürleri olduğunu söylerken haklıdır.[7]

Çin ve Japonya aynı yönde İngiltere kadar hızlı ilerlemediyseler, bunun tek sebebi, onların üst sosyal tabakalarının üyelerinin üreme hızlarının nüfusun kalan kısmına, yani kitlelere göre sadece mütevazı bir düzeyde daha yüksek olmasıydı. Dolayısıyla, eğitimli sınıfların çocuklarının sosyal skalanın aşağısına doğru çağlayan gibi düşüşü, bu ülkelerde aynı şekilde gerçekleşmedi.

Örneğin, Tokugawa döneminde (1603-1868) Japonya'da samuraylar, devlet bürokrasisindeki pozisyonlarından dolayı, miras yoluyla geçen büyük gelirlere sahip olan eski savaşçılardı. Servetlerine rağmen, ortalama olarak, baba başına bir oğuldan sadece biraz fazla üretiyorlardı. Dolayısıyla, çocukları, esas olarak, sabit sayıda pozisyon bulunmasına rağmen, devlet bürokrasisinin içinde kendilerine yer bulabiliyorlardı. Qing imparatorluk sülalesi, 1644'ten 1911'e kadar Çin'in kraliyet ailesi olmuştur. Onlar da, o statüdeki insanlara verilen unvanlardan dolayı varlıklıydılar. Ortalama Çinliden daha fazla çocuk üretiyorlardı ama sadece mütevazı bir fazlalıktı bu.

Dolayısıyla, nasıl toplumsal geleneğe ilişkin birtakım tesadüfler hijyen, evlilik ve üreme aleyhinde çalışarak Malthus çağında Avrupalıları Asyalılara göre daha zengin kıldıysa, öyle görünüyor ki, yine toplumsal geleneğe ilişkin birtakım tesadüfler Avrupa'ya daha büyük bir kültürel dinamik de kazandırmıştır.

Nedeni her ne olursa olsun, Sanayi Devrimi'nin derin toplumsal etkileri olmuştur. İki kuvvetin sonucu olarak –teknolojik ilerlemenin niteliği ve demografik geçiş– Sanayi Devrimi'nden bu yana kapitalist ekonomilerdeki büyüme, eşitliği ciddi şekilde artırmıştır. Makinelerin insanları yutacağı yönündeki korkulara rağmen, Sanayi Devrimi'nin en çok yararını görenler, şimdiye kadar, hep vasıfsız işçiler oldular.

Nitekim, sanayi öncesinin tarım toplumlarında tipik olarak milli gelirin yarısı veya daha fazlası toprak ve sermaye sahiplerine giderken, modern sanayileşmiş toplumlarda bunların payı normalde dörtte birden azdır. Teknolojik ilerlemenin vasıfsız işgücü ücretlerini dramatik bir şekilde azaltması beklenebilirdi. Sonuçta, sanayi öncesi ekonomide bir emekçi sınıfı vardı; ki bunlar, kaba beden güçlerinden başka verecek bir şeyleri olmadığından, ma-

7 Landes, 1998.

kineler tarafından çabucak ortadan kaldırıldılar. 1914 yılına gelindiğinde, Britanya ekonomisindeki atların çoğu, buharlı ve içten yanmalı makinelerin ezici gücü karşısında ortadan kalkmıştı. Hâlbuki, 19. yüzyılın başında bir milyon at iş başındaydı. Üretimdeki değerleri bakım masraflarının altına düşünce, mezbahanın yolunu tuttular.

Aynı şekilde, sermaye veya toprak sahiplerinin gelirden paylarını artırmamaları için de hiçbir sebep yoktu. Gelir dağılımının vasıfsız işgücü lehine değişmesinin derin toplumsal sonuçları olmuştur. Ama, şimdiye kadar meydana gelen mutlu gelişmelerde, modern ekonomik büyümenin etkilerinin hep böyle iyi olacağına dair hiçbir garanti yoktur.

BÜYÜK AYRIŞMA

Kitabın son üçte birlik bölümünde şu soruyu ele alıyoruz: Neden Sanayi Devrimi başarılı ekonomilerin içinde gelirleri eşitleştirme eğilimi gösterirken, aynı anda ulusların ekonomik kaderleri arasındaki Büyük Ayrışma'ya yol açtı? Nasıl oldu da azınlıktaki bir grup ülke daha önce eşi görülmemiş zenginliklere sahip olurken, kayda değer büyüklükte başka bir grup ülkede Sanayi Devrimi'nden itibaren gelirler düştü? Nasıl oldu da bugün böyle bir dünyayla karşı karşıya kaldık? Bu orantısızlık, ülkeler arasında saat başına işgücü maliyetlerindeki –daha da büyük– farklarda da görülmektedir. Örneğin, 2002 yılında, Hindistan'daki konfeksiyon işçileri saatte 0.38 dolara mal olurken, bu rakam Amerika Birleşik Devletleri'nde 9 dolardı (bkz. **Grafik 15.12**). Dünya Ticaret Örgütü yavaş yavaş ticaretin önünde kalan son engelleri de kaldırmaya çalışırken, acaba bunun mantıklı sonucu ileri ekonomilerde bütün temel imalat faaliyetlerinin sonunun gelmesi mi olacak? Yoksa zengin toplumları, gelecekte vasıfsız işgücü ücretlerinin Üçüncü Dünya düzeylerine düşeceği bir cehennem mi bekliyor?

Sanayi Devrimi'nin 19. yüzyılda etrafa yaydığı teknolojik, organizasyonel ve siyasi değişimlerin hepsi, Sanayi Devrimi'nin –İngiltere'yi, Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Kuzeybatı Avrupa'yı nasıl dönüştürdüyse– dünyanın büyük kısmını da kısa süre içinde aynı şekilde dönüştüreceğini öngörür gibi görünüyorlardı. Örneğin, 1900'e gelindiğinde, Mısır'da İskenderiye, Hindistan'da Bombay ve Çin'de Şangay gibi kentlerin hepsi, nakliye maliyetleri, sermaye piyasaları ve kurumsal yapılar bakımından Britanya ekonomisine tam entegre durumdaydılar. Yine de, birkaç ayrıcalıklı ülkede meydana gelen büyümeyi, başka ülkelerde ancak ağır aksak ilerleyen bir büyüme izledi ve bu da toplumlar arasında sürekli daha da açılan bir gelir farkının doğmasına yol açtı.

Gelirlerdeki bu ayrışma, Sanayi Devrimi'nin kendisi kadar zor bir entelektüel bulmaca teşkil etmektedir. Ve Sanayi Devrimi teorileri için de ayrıca ciddi bir sınav anlamı daha taşımaktadır. Bu teorilerin, dünya ekonomisinde gitgide artan ayrışma ile bağdaştırılmasına imkân var mıdır?

Hem zengin hem de yoksul ülkelerde ilk yıllardan itibaren bulabildiğimiz nadir sanayi dallarından biri olan pamuklu sanayiyi ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde, Büyük Ayrışma'nın kompleks ve beklenmedik bir anatomiye sahip olduğunu görürüz; ve yine, bu anatomiyi ekonomistlerin en sevdiği açıklamalarla –yanlış kurumlar, yanlış dengeler ve yanlış kalkınma yolları– bağdaştırmak zordur. Nitekim, kötü performans gösteren ekonomilerdeki işçilerin, aslında, iş yerindeyken son derece az miktarda gerçek işgücü girdisi sağladıkları bir gerçektir. Örneğin, Hindistan'daki modern pamuklu dokuma fabrikalarındaki işçiler, gerçekte, iş başında bulundukları her saatin sadece on beş dakikasında gerçekten çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, tüm dünya ülkeleri arasındaki saat başına işgücü maliyeti farkları, aslında, zengin ve yoksul ülkeler arasında ücret tarifelerindeki farklara göre çok daha küçüktür. Hindistan'da işgücü maliyeti saatte 0.38 dolar olabilir, ama işgücünün gerçekleştirilen iş birimi başına gerçek maliyeti çok daha yüksektir. Üçüncü Dünya ile serbest ticaretten dolayı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vasıfsız işçilerin hayat standartlarının düşmesi tehdidi, saat başı işgücü ücretlerinin düşündürdüğünden çok daha az ciddidir. Sanayi Devrimi'nin yeni teknolojileri dünyanın büyük kısmına rahatlıkla aktarılabiliyordu ve dünyanın her yerinde ucuz bir şekilde üretim girdileri elde etmek de gayet kolaydı. Ama bu kadar kolay ve yaygın şekilde aynısını yapmanın mümkün olmadığı bir şey vardı ki, o da *sosyal ortam*dı – teknolojilerin ilk geliştirildiği ülkelerde insanların üretimdeki işbirliğinin dayanağını oluşturan sosyal ortam.

Sosyal ortamın aynısının yapılamamasının bir nedeni, öyle görünüyor ki, çeşitli toplumların nispeten uzun tarihleridir. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabında, coğrafya, botanik ve zoolojinin kaderleri belirlediğini öne sürmüştür.[8] Eğer Avrupa ve Asya ekonomi bakımından hep önde gittiler ve bugüne kadar da önde kaldılarsa, bunun nedeni coğrafyanın tesadüfleriydi. Evcilleştirilebilir hayvan türlerine onlar sahiptiler ve Avrasya kara kütlesinin yönelimi de evcilleştirilmiş bitki ve hayvanların toplumlar arasında kolayca yayılmasına imkân verdi. Ama bu argümanda koca bir açık vardır. Zenginliğe giden yolun sanayileşmeden geçtiği modern

8 Diamond, 1997.

dünyada, zebraların ve suaygırlarının huysuz hayvanlar olması Sahraaltı Afrikası'nın ekonomik büyümesine neden engel teşkil etsin ki? Neden Sanayi Devrimi, Afrika, Yeni Gine ve Güney Amerika'yı eski coğrafi dezavantajlarından kurtaramamış, üstelik de geriliklerini pekiştirmiştir? Ve neden 1800 yılında yerleşik tarımın bile gelişmemiş olduğu bir yer olan Avustralya, Britanyalıların eline geçtikten sonra gelişmiş ülkeler arasında ilk sıralara yükselmiştir?

Daha önce tartıştığımız seçme mekanizmaları, Avrupa, Çin ve Japonya'da yerleşik tarım toplumlarının kurulması sırasındaki (coğrafyadan da kaynaklanabilecek) bir ilk avantajın daha sonraki ekonomik rekabette kalıcı bir kültürel avantaja dönüşmesini açıklamakta yardımcı olabilir. Böylesine uzun, barışçı bir tarım toplumu tecrübesi olmayan toplumlar, anında daha ileri ekonomilerin kurum ve teknolojilerini benimseyemezler; çünkü üretken kapitalizmin gereklerine kültürel bakımdan henüz adapte olmamışlardır.

Ama tarih bize aynı zamanda şunu da öğretmektedir ki, aynı gelenek ve tarihe sahip toplumlar içinde bile, ekonomik enerjisi yüksek bölgeler ve dönemler ile ekonomik uyuşukluk yaşanan bölgeler ve dönemler olabilmektedir. Kuzey İngiltere ile Güney İngiltere'nin birbirine göre ekonomik talihleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tersine dönmüştür; İrlanda, en az iki yüzyıl boyunca ciddi derecede daha yoksul olduktan sonra İngiltere kadar zengin olmuştur; Güney Almanya, Kuzey Almanya'yı geçmiştir.

Toplumların ekonomik canlılıklarındaki bu değişkenlikler, bütün Malthus çağı boyunca mevcut olmuştur ve bugün de mevcut olmaya devam etmektedir. Ancak, Malthus çağında, bu değişkenliklerin etkileri ekonomik sistem tarafından azaltılıyordu. Bu değişkenlikler, esas olarak nüfus yoğunluklarını belirliyorlardı. Örneğin, 19. yüzyılın başlarında Polonyalı tarım işçilerinin, Britanyalı tarım işçilerine kıyasla, ağır kanlı, aylak ve içkici oldukları iddia edilirdi.[9] Gelgelelim, İngiltere'deki hayat standartları Polonya'dakine göre sadece biraz daha yüksekti. Bunun yerine, Polonya'da nüfus yoğunluğu çok düşüktü. Sanayi Devrimi'nden bu yana, ekonomik ortamdaki bu tür farklılıklar, gelir farklılıkları olarak ortaya çıkmaktadır.

Üretim teknolojilerinin niteliğindeki köklü değişmeler, uluslar arasındaki gelir farklarını daha da artırmıştır. Polonyalı işçiler çiftlik işlerinde sanayi öncesi İngilteresi ve Amerikası'ndaki işçilere göre saat başı daha az verime sahip olmakla beraber, çıktılarının kalitesi çok dikkat çekecek kadar düşük

9 Jacob, 1826, s. 30, 65, 79-80.

değildi. Polonya buğdayı, tekrar elekten geçirildikten sonra Britanya pazarında hâlâ tam fiyattan perakende olarak satılabiliyordu. Tarımdaki görevlerin çoğunluğu drenaj çukuru kazmak, gübre yaymak, taneyi çıkarmak için ekini sopayla dövmek gibi işlerden ibaret olduğu zaman, işçilerin tutumları çok önemli olmuyordu.

Bununla birlikte, zengin ülkelerde geliştirilmiş olan modern üretim teknolojileri, disiplinli, ciddi ve kendini işine veren bir işgücü için tasarımlanmıştır. Ürünler çok sayıda elden geçer. Bu elden geçişlerin her birinde, son çıktının değerinin büyük kısmını yok edecek bir hata olması mümkündür. Münferit işçilerin hata oranlarının düşük tutulması lazımdır ki bu tür prosesler başarılı olsun.[10] 19. yüzyıl İngilteresi'nde bu tür teknikler kullanılmaya başlanırken, aynı zamanda işçi disiplinine de daha çok önem verilmeye başlandı. Yoksul ülkelerdeki işçiler bu disiplin ve işine bağlılık niteliklerine sahip olmadıkları zaman, modern üretim sistemleri ancak –hata oranlarını mümkün olduğu kadar düşük tutmak için– işçiden çok az şeyin beklendiği durumlarda kullanılabilir olmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde, Hindistan gibi yoksul ülkelerdeki tekstil fabrikası işçilerinde gözlenen dramatik derecede düşük gerçek çalışma miktarlarını anlamak daha kolaydır. İkide bir boş kalan işçileri olmak, ikide bir boş kalan makineleri olmaktan veya defolu ürünler çıkarmaktan daha ucuza gelmektedir.

REFAHIN YÜKSELİŞİ, EKONOMİ BİLİMİNİN DÜŞÜŞÜ

Bir disiplin olarak ekonomi, Malthus çağının ölüm döşeğinde olduğu onyıllarda ortaya çıktı. Klasik ekonomi, bu dünyanın son derece başarılı bir betimlemesiydi. Ama Sanayi Devrimi'yle başlayan müthiş mal bolluğu, sadece uluslar arasında zenginliği ve yoksulluğu uç noktalara taşımakla kalmadı, aynı zamanda ekonomik teorinin bu gelir farklılıklarını açıklama yeteneğinin de altını oydu.

Dolayısıyla, ekonomi tarihinde büyük bir ironi vardır. Araştırma alanlarının çoğunda –astronomi, arkeoloji, paleontoloji, biyoloji, tarih– kendi zamanımızdan, gezegenimizden, toplumumuzdan uzaklaştıkça bilgi azalır. Uzaklarda sisler arasından birtakım garip nesneler bizi gözler: Kuasarlar, cüce insan türleri, hidrojen sülfit ile beslenen bakteriler. Ama, ekonomi biliminde, Malthus çağı, ne kadar garip olursa olsun, bilinen dünyadır. Sanayi öncesinin hayat standartları, hastalık ve çevre bilindiği zaman öngörülebilecek ni-

10 Kremer, 1993a.

teliktedir. Toplumlar arasındaki sosyal enerji farkları, Malthusçu kısıtlardan dolayı kendilerini gösteremiyorlardı. Hayat şartları üzerindeki etkileri asgari düzeydeydi. Bununla birlikte, Sanayi Devrimi'nden bu yana, yeni, garip bir dünyaya girdik; bu dünyada, toplumlar arasındaki gelir farklılıklarının anlaşılmasında veya herhangi bir belirli toplumda gelecekte gelirin ne olacağı konusunda ekonomik teori pek işe yaramıyor. Zenginlik ve yoksulluk, toplumların içindeki yerel toplumsal karşılıklı etkileşimlerdeki farklılıklardan ibaret olan nedenlerden kaynaklanıyor ve bu farklılıklar da, ekonomik sistem tarafından hafifletilmiyor, tam tersine ağırlaştırılıyor ve sonunda bir taraf kendine ziyafet çekerken diğer taraf açlığın pençesinde kıvranıyor.

Ekonomi tarihinin karşımıza çıkardığı son bir sürpriz daha vardır –ancak son otuz yıl içinde keşfedilmiş bir sürpriz–: Maddi bolluk, çocuk ölümlerindeki azalma, yetişkin ömürlerinin uzaması ve eşitsizliğin azalması, bizi, avcı-toplayıcı atalarımıza göre daha mutlu kılmamıştır. Yüksek gelirler, modern gelişmiş dünyada hayat tarzlarını derinden şekillendirmektedir. Ancak, servet, mutluluk getirmemiştir. İşte ekonomi biliminin yanlış çıkan bir başka temel varsayımı daha.

Herhangi bir toplumun içinde, zenginler yoksullardan daha mutludur. Ama, ilk kez 1974'te Richard Easterlin'in gözlemlediği gibi, 1950'den bu yana başarılı ekonomilerde herkesin gelirlerindeki hızlı artış, daha fazla mutluluk yaratmamıştır.[11] Örneğin Japonya'da, 1958'den 2004'e kişi başına gelir neredeyse yedi kat artmıştır, ama, insanların kendi beyanlarına göre ölçülen mutluluk, yükselmek yerine, az da olsa bir düşme göstermiştir. Açıkça görülüyor ki mutluluğumuz mutlak refah derecemize değil, kendimize ölçü aldığımız gruba göre ne kadar iyi durumda olduğumuza bağlı. Her birey –daha fazla gelir elde ederek, daha büyük bir ev alarak, daha şık bir otomobil kullanarak– kendini daha mutlu kılabilir; ama bu ancak daha az geliri, daha kötü bir evi ve daha eski püskü otomobili olanların mutluluğu pahasına olabilir. Parayla mutluluk olduğu doğrudur ama bu mutluluk başka birinin mutluluğundan alınmaktadır; ortak mutluluk havuzuna ilave edilmemektedir.

İşte bu yüzden, bugün zengin toplumlarla yoksul toplumlar arasındaki müthiş gelir uçurumuna rağmen, insanların kendi bildirdikleri mutluluğun düzeyi, en yoksul ülkelerde düşüktür ama bu oran azdır. Üstelik, yoksul milletlerin vatandaşlarının televizyon vasıtasıyla başarılı ekonomilerin zenginliklerine neredeyse kendi gözleriyle tanık oldukları gerçeğine rağmen bu böyle-

11 Easterlin, 1974; Blanchflower ve Oswald, 2004.

dir. Dolayısıyla, hatta en düşük gelir düzeylerinde bile, gelirin mutluluk üzerinde mutlak bir etkisi yoktur. Bütün toplumların nispeten yoksul olduğu ve insan topluluklarının olanaklar bakımından çok daha yerel oldukları 1800 yılının dünyasının insanları, muhtemelen, örneğin Amerika Birleşik Devletleri gibi bugünün en varlıklı milletleri kadar mutluydular.

Çoğumuz sanayi öncesi toplumunun başarılı olmuş, akranlarına göre daha büyük ekonomik başarı elde etme itkisiyle hareket etmiş insanların torunları olduğumuza göre, belki de bu bulgular, Malthus çağından intikal etmiş başka bir kültürel veya biyolojik mirası yansıtmaktadır. Belki de, halinden memnun olmayı bilen insan tipi, 1800 yılından önceki dünyayı tanımlayan Darwinci mücadelede ortadan kalkmıştır. Malthus çağının ekonomisinde başarılı olanların arkasındaki itici güç, belki de, mutlu olmak için akranlarından daha fazlasına sahip olmaya ihtiyaç duymalarıydı. Belki de, modern insan, elindekiyle yetinecek şekilde tasarlanmamıştır. Belki de dünya açgözlülere kalmıştır.

BİRİNCİ KISIM

Malthus Kapanı: 1800'e Kadar Ekonomik Hayat

Thomas Robert Malthus'un portresi.

1

Malthus Ekonomisinin Mantığı

> Sanat yok, edebiyat yok, toplum hayatı yok; asıl fenası, sürekli bir endişe ve her an öldürülme korkusu; işte insanın hayatı: Yalnız, yoksul, pis, hayvani ve kısa.
>
> THOMAS HOBBES (1651)[1]

Afrika savanlarının ilk toplayıcılarından 1800 yılına dek yerleşik tarım toplumlarına kadar, insan toplumlarının büyük çoğunluğu, tek bir basit gerçek tarafından şekillendirilen ve yönetilen bir ekonomik hayat sürüyordu: Uzun vadede, doğumların ölümlere eşit olması zorunluydu. Bütün hayvan türlerini yöneten de bu aynı mantık olduğuna göre, 1800'e kadar bu "doğal" ekonomide insanlar için geçerli olan ekonomik kanunlar, bütün hayvan türleri için geçerli olanlarla aynıydı. İnsan ekonomisi ile hayvanlar dünyasının kalanının ekonomisi arasındaki kopuş, son iki yüzyıl içinde gerçekleşmiştir.

Genel kanı şudur: Savanlarda yaşayan atalarımızla Sanayi Devrimi yıllarında İngiltere'de yaşayan atalarımız arasında insanların hizmetinde olan teknolojideki müthiş artış ve toplumsal örgütlenmenin kompleksleşmesi öyledir ki, daha modern ekonomik büyüme başlamadan önce bile, maddi hayat bakımından muhakkak büyük bir iyileşme gerçekleşmiş olmalıdır. Örneğin, Angus Maddison, 1820'den önceki binyıl için deneme kabilinden kişi başına gelir tahminleri ortaya atarken bu varsayımı esas almıştır (Angus Maddison, sanayi öncesi ekonomik verilerin yaratıcısıdır ve en çok başvuru-

1 Hobbes, 1651, s. 84.

lan araştırmacılardan biridir).[2] Oysa, ben, bu bölümde, doğal ekonominin mantığının doğal sonucu olarak, 1800 yılının tarım toplumlarındaki *ortalama* bir kişinin maddi hayat standardının, uzak atalarımıza göre, artmayı bırakın, olsa olsa düşmüş olduğunu gösteriyorum. Hobbes, bu bölümün açılışına koyduğumuz sözlerinde derin bir yanılgı içindeydi; insanoğlu, doğal halindeyken, 1651 yılının İngilteresi'ne göre daha kötü durumda değildi, onun dediği gibi.

Bu bölümde, üç tane basit ve görünüşe göre zararsız varsayımdan yola çıkılarak sanayi öncesi ekonominin bir modeli geliştirilmektedir. Bu Malthus modelidir. Bu modelden, 1800'den önce ekonominin nasıl işlediği konusunda birtakım derin sonuçlar çıkmaktadır. Bu sonuçlar, daha sonra, izleyen dört bölümde test edilmekte ve derinleştirilmektedir.

MALTHUS DENGESİ

Kadınlar, üremeye müsait oldukları dönemleri boyunca, on iki veya daha fazla sayıda çocuk doğurabilirler. Günümüzün bazı toplumlarında, hâlâ, ortalama bir kadın altıdan fazla çocuk doğurmaktadır. Bununla birlikte, 1800'den önce, dünyada kadın başına yetişkinliğe erişebilen çocuk sayısı her zaman ikinin biraz üzerindeydi. Dünya nüfusu, İ.Ö. 130000'de belki 0.1 milyon iken, 1800'e gelindiğinde 770 milyona çıkmıştı. Ancak, bu, yine de, 1800'den öncesi için kadın başına ortalama 2.005 hayatta kalan çocuk demektir. Sanayi öncesinin, örneğin Batı Avrupa ülkeleri gibi başarılı ekonomilerinin içinde bile, uzun dönemli nüfus artış oranları son derece düşüktü. **Tablo 1.1**'de 1300 ve 1800'deki nüfus ve bundan mantıken çıkan kadın başına hayatta kalan çocuk sayısı bir grup Batı Avrupa ülkesi için gösterilmektedir. Bu toplumların hiçbiri, kadın başına iki hayatta kalan çocuktan fazla sapmamıştır. Sanki, nüfus artışı oranlarını uzun dönemde birtakım katı sınırlar içinde tutan bir kuvvet vardır.

Malthus modeli, nüfustaki bu uzun dönemli kararlılığı açıklayan bir mekanizma sunmaktadır. En basit versiyonunda, sadece üç varsayım söz konusudur:

1. Her toplumun, doğurganlığı düzenleyen gelenekler tarafından belirlenen bir *doğum oranı* vardır; ancak bu oran, maddi hayat şart-

2 Örneğin, Maddison, Batı Avrupa'da kişi başına gayrı safi yurtiçi hasılanın İ.S. 1 yılında 450 dolardan 1820'de 1.232 dolara çıkarak (1990 yılı doları cinsinden) iki kattan fazla arttığını tahmin etmektedir. Japonya'da ise aynı dönemdeki artış 400 dolardan 669 dolara olmuştur.

TABLO 1.1
Batı Avrupa'daki Nüfus Oranları, 1300 ve 1800 Yılları

Ülke	Nüfus 1300	Nüfus 1800	Her kadın için yaşayan çocuk doğurma oranı
Norveç[a]	0,40	0,88	2.095
Güney İtalya[b]	4,75	7,9	2.061
Fransa[c]	17,0	27,2	2.056
İngiltere[d]	5,8	8,7	2.049
Kuzey İtalya[b]	7,75	10,2	2.033
İzlanda[a]	0,084	0,047	1.980

Kaynaklar: [a]Tomasson, 1997, s. 406. [b]Federico ve Malanima, 2004, tablo 4. [c]Le Roy Ladurie, 1981, s. 13. [d]Clark, 2007a, s. 120.

ları düzeldikçe yükselmektedir.

2. Her toplumdaki *ölüm oranı*, hayat standartları yükseldikçe düşmektedir.
3. *Maddi hayat standartları*, nüfus arttıkça düşmektedir.

Doğum oranı, yıl ve kişi başına doğum sayısından ibarettir. Normalde, bin kişide doğum sayısı olarak belirtilmesi âdettir. Şimdiye kadar gözlemlenen azami doğurganlık düzeyleri 50-60 olmuştur. Ancak, doğum oranları, sanayi öncesi toplumlar arasında bile kayda değer bir değişkenlik göstermektedir. Sanayi öncesi İngilteresi'nde zaman zaman doğum oranları 30'un altında kalmıştır. Doğum oranlarının en yüksek olduğu yer olan Afrika'da, 2000 yılında bile, bazı ülkelerdeki doğum oranı binde 50'nin üzerindeydi (Nijer, 55; Somali, 52; Uganda, 51).

Doğum oranı da, yine, yıl ve kişi başına ölüm sayısından ibarettir. Ve yine, tipik olarak, bin kişide şu kadar diye belirtilir. Nüfus *durağan* olduğu zaman, yani nüfusun büyüklüğü sabit olduğu zaman, doğumdaki ortalama ömür, ölüm oranının tersidir.[3] Dolayısıyla, ölüm oranı binde 33 olduğu zaman, doğumdaki ortalama ömür otuz yıldır. Binde 20'lik bir ölüm oranında, ortalama ömür elliye çıkar.

Nüfus durağan olduğu zaman, doğum oranları ölüm oranlarına eşittir. Dolayısıyla, nüfus durağan olduğu zaman (ki sanayi öncesi dünyada karakteristik olan budur), doğumdaki ortalama ömür doğum oranının da tersidir. Bu yüzden, sanayi öncesi toplumda, ortalama ömrün yüksek olmasını sağlama-

3 Formel olarak ifade edersek: e_0 doğumdaki ortalama ömür ve D doğum oranı ise, $e_0 = 1/D$.

nın tek yolu, doğumları sınırlamaktı. Sanayi öncesi nüfuslar modern Nijer'in doğurganlık düzeylerine sahip olsaydı, doğumdaki ortalama ömür yirminin altında olurdu.

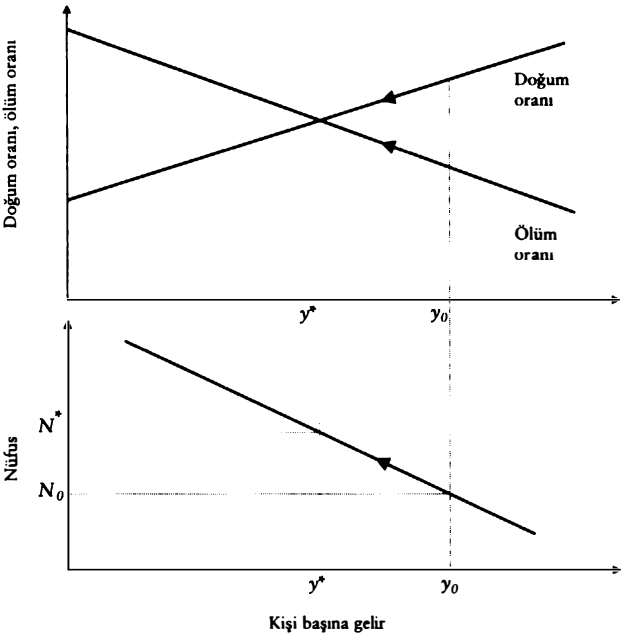
Maddi hayat standardı, bir toplumdaki insanların tükettiği malların ve hizmetlerin (örneğin dinî törenler, berberler, hizmetçiler) ortalama miktarıdır. Gelgelelim, zamanla yeni mallar ortaya çıktığı zaman –örneğin gazete, Wedgwood marka değerli porselen, deniz kenarında tatil gibi– işler karışır; gerçek ücretlerin alım güçleri bakımından toplumları karşılaştırmak iyice zorlaşır. Fakat, insanlık tarihinin çok büyük kısmında ve 1800'den önce bütün toplumlarda, maddi tüketimin esas kısmı gıda, barınma ve giysiden oluşuyordu. Dolayısıyla, bu toplumların maddi hayat standartları daha doğru ölçülebilmektedir. Işgücü piyasasına sahip olacak kadar sofistikeleşmiş toplumlarda, nüfusun büyük kısmının maddi hayat standardı, vasıfsız işçi ücretlerinin alım gücü tarafından belirlenir.

Grafik 1.1'de, basit Malthus modelinin üç varsayımı grafik olarak gösterilmektedir.[4] Her iki panoda da, yatay eksen, maddi gelir, yani her kişinin sahip olduğu mal ve hizmet miktarıdır. Üstteki panoda, ölüm ve doğum oranları dikey eksen üzerinde gösterilmektedir. Doğum oranlarının ölüm oranlarına eşit olduğu maddi gelire, *hayatta kalma geliri* denir: Bu, şekilde y^* ile gösterilmektedir. Bu, nüfusun kendini yeniden üretmesi için ancak yeten gelirdir. Bunun üzerindeki maddi gelirlerde, doğum oranı ölüm oranını geçer ve nüfus artar. Bunun altındaki maddi gelirlerde, ölüm oranı doğum oranını geçer ve nüfus düşer. Bu hayatta kalma geliri belirlenirken, toplumun üretim teknolojisinin hiç sözünün geçmediğine dikkat edin. Hayatta kalma geliri, sadece, doğum ve ölüm oranını belirleyen faktörlere bağımlıdır. Bu faktörleri bildiğimiz zaman, hayatta kalma gelirini ve doğumdaki ortalama ömrü belirleyebiliriz.

Alttaki panoda, nüfus, dikey eksende gösterilmektedir. Nüfusu bildiğimiz zaman, bu, geliri ve böylece doğum ve ölüm oranını belirler.

Sadece bu varsayımlarla, ekonominin uzun dönemde her zaman doğum oranlarının ölüm oranlarına eşit olduğu gerçek gelir düzeyine geleceğini göstermek kolaydır. Farz edelim, şekilde, nüfus, rastgele seçilmiş bir ilk nüfusta, N_0'da başlasın. Bu, y_0 gibi bir ilk gelir belirleyecektir. y_0 hayatta kalma gelirinden yukarıda olduğuna göre, doğumlar ölümleri aşar ve nüfus artar. Nüfus arttıkça da, gelir düşer. Gelir hayatta kalma düzeyinin üzerinde olma-

4 Buradaki grafik gösterim, Lee ve Schofield, 1981'deki ile aynıdır.

Grafik 1.1 Malthus ekonomisinde uzun dönemli denge.

ya devam ettiği müddetçe, nüfus artmaya ve gelir de düşmeye devam eder. Ancak gelir hayatta kalma düzeyine düştükten sonradır ki nüfus artışı denge düzeyi N*'de durur ve nüfus kararlı hale gelir.

Şimdi, bunun yerine, şunu farz edelim: İlk nüfus o kadar büyük olsun ki gelir hayatta kalma düzeyinin altında olsun. O zaman, ölümler doğumları geçer ve nüfus düşer. Bu da gelirleri yukarı çeker. Bu süreç, gelir tekrar hayatta kalma düzeyine gelene kadar devam eder. Dolayısıyla, bu toplumda, nüfus, başlangıç noktası her ne olursa olsun, muhakkak sonunda, gelirin hayatta kalma düzeyinde olduğu N*'e gelmektedir.

Hayatta kalma deyimi, bir yanlış anlamaya yol açabilir: Bir Malthus ekonomisinde insanların hepsinin (Sovyet döneminin en berbat gulaglarında yaşayan mahkûmlar gibi) açlıktan ölme sınırında yaşadıkları sanılmasın. Aslında, Malthus ekonomilerinin hemen hemen hepsinde, hayatta kalma geliri,

nüfusun kendini gündelik olarak doyurmasına olanak veren geliri ciddi ölçüde aşıyordu.

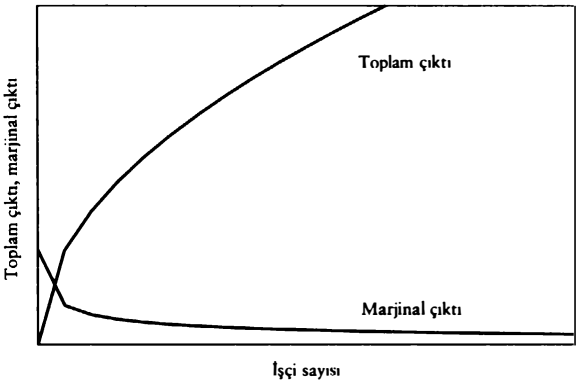
Toplumlar arasında ölüm ve doğurganlık çizgilerinin konumlarındaki farklılıklar da, son derece farklı hayatta kalma gelirleri yaratmıştır. Bir toplum için hayatta kalmak, başka toplumlar için soyun tükenmesi olabiliyordu. Örneğin, hem 1400 hem de 1650 yılları, İngiltere'de nüfusun kararlı olduğu dönemlere rastlar; yani, tanım gereği, gelirin hayatta kalma düzeyinde olduğu dönemler. Ama, en yoksul emekçiler olan vasıfsız tarım işçilerinin ücreti, 1650 yılında günde 9 pound buğdaya eşdeğerken, bu rakam 1400'de tam 18 pound'du. 1650 yılının daha düşük olan hayatta kalma ücreti bile, biyolojik olarak belirlenen günde yaklaşık 1.500 kalorilik günlük asgari kalori ihtiyacının oldukça üzerindeydi. Günde sadece 2 pound buğdaydan oluşan bir diyet, günde 2.400 kalori sağlar ve bir işçinin hayatta ve çalışmaya müsait durumda olmasına yeterdi. Dolayısıyla, sanayi öncesi toplumlar, hayatta kalma ekonomileri olmakla beraber, tipik olarak açlık ekonomileri değildiler. Hatta, zaman zaman, koşullar elverişli olduğunda, bugünün birçok modern toplumunun standartlarına göre bile zengin toplumlar da olabiliyorlardı.

Gelirin her zaman muhakkak hayatta kalma düzeyine döndüğü yönündeki gözlemin kilit varsayımı, üçüncü varsayımdır: Nüfus ile kişi başına düşen maddi gelir arasında sabit bir takas olduğu varsayımı. Aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı, bu takasa *teknoloji çizgisi* denir.

Maddi gelirlerin nüfusun artmasıyla birlikte düşmesinin açıklaması, meşhur *Azalan Verimler Kanunu*'dur (bu kanun, ekonomi bilimine David Ricardo tarafından kazandırılmıştır ama bağımsız olarak Malthus tarafından da geliştirilmiştir). Her üretim sistemi, çeşitli girdiler kullanır. Bunların başlıcaları, toprak, işgücü ve sermayedir. Azalan Verimler Kanunu'na göre, üretim girdilerinden biri sabit olduğunda, diğer girdilerden herhangi birinden daha fazla kullanılması çıktıyı artıracaktır ama artışlar gitgide azalacaktır. Yani, bir girdi faktörü sabit kaldığı müddetçe, diğer üretim faktörlerinin birimi başına çıktı, bu faktörlerin üretimdeki kullanımı arttıkça azalacaktır.

Sanayi öncesi dönemde, toprak, temel üretim faktörüydü ve doğası gereği arzı sabitti. Bu sınırlı arz durumunun mantıki sonucu, herhangi bir toplumda, işgücü arzı arttıkça işçi başına ortalama çıktının düşeceğiydi (o toplumun teknolojisi sabit kaldıkça). Bunun sonucu olarak, kişi başına ortalama maddi gelir, nüfus arttıkça düşmüştür.

Grafik 1.2'de, Malthus modelinin üçüncü varsayımının altında yatan, sanayi öncesi toplumları için işgücü girdisi ile çıktı değeri arasındaki varsayı-

Grafik 1.2 Verili bir toprak büyüklüğü için işgücü girdisi ve çıktı.

lan ilişki gösterilmektedir. Ekonomi biliminde, bir işçi ilavesiyle çıktı değerinde meydana gelen artışa, o kişinin *marjinal ürünü* denir. Piyasa ekonomilerinde, marjinal ürün ücrete eşittir.[5] Şekilden görülebileceği gibi, marjinal ürün, daha fazla işçi eklendikçe düşmekte ve ücret de aşağı inmektedir. Nüfus arttıkça kişi başına ortalama çıktı da düşer. Ekonomiye eklenen son kişinin ilave çıktısı, mevcut işçilerin kişi başına çıktısından düşüktür.[6]

Bunun neden böyle olacağını somut bir şekilde anlamak için, 50 dönüm toprağı olan bir köylü çiftçi düşünün. Eğer toprağı tek başına kendi işlerse, düşük yoğunluklu tarım yöntemleri kullanarak çıktıyı maksimuma çıkarır (sığırları veya koyunları kendi hallerine bırakır, sadece belli aralıklarla etleri ve derileri için keser; 19. yüzyılın başlarında Arjantin *pampa*larında olduğu gibi). Bir ilave kişinin işgücüyle, sağmal inek besleme imkânı da doğar, böylece toplam çıktı artar. Daha da fazla işgücüyle, toprak tahıl üretimi için tarım arazisi olarak işlenebilir. Tarım arazisi, hayvan otlatmaya göre, dönüm başına çok daha fazla işgücü ister; çünkü toprağı sürmek, tohum ekmek, ekini biçmek, harman dövmek ve toprağı gübrelemek gerekir. Ama, tarım arazisi, aynı zamanda, dönüm başına daha büyük değerde çıktı da ortaya koyar. Daha da fazla insanla, sebze, patates vs. de yetiştirilecek şekilde toprağı bahçe olarak daha yoğun şekilde işleyerek çıktı daha da artırılabilir. Gübre daha

5 Bu, herhangi bir işgücü girdisinde eğrinin eğiminden başka bir şey değildir.

6 Kişi başına ortalama çıktı, herhangi bir verili işgücü girdisi düzeyinde, sıfır noktasından çıktı eğrisine çekilen düz çizginin eğimidir.

dikkatli kullanılarak, zararlı yabani otlar elle ayıklanarak mahsul artırılabilir. Yeterince işgücü girdisiyle herhangi bir dönüm toprağın çıktısı çok yüksek olabilir. 1800 yılı civarında Çin'in ve Japonya'nın sahil kesimlerindeki tarım sistemlerinde, bir dönüm toprak bir aileyi geçindirmeye yetiyordu. İrlanda'da, 1845 yılının patates kıtlığından önce, dikkatle çapalama yapıldığı takdirde, bir dönüm toprak, bir aileye yılda 6 tondan fazla patates verebiliyordu; bu, günde 36 pound demektir ve hayatta kalmak için neredeyse tek başına yeterlidir.[7] Aynı dönemde, İngiltere'de, tarım işçisi başına neredeyse 20 dönüm toprak düşüyordu.

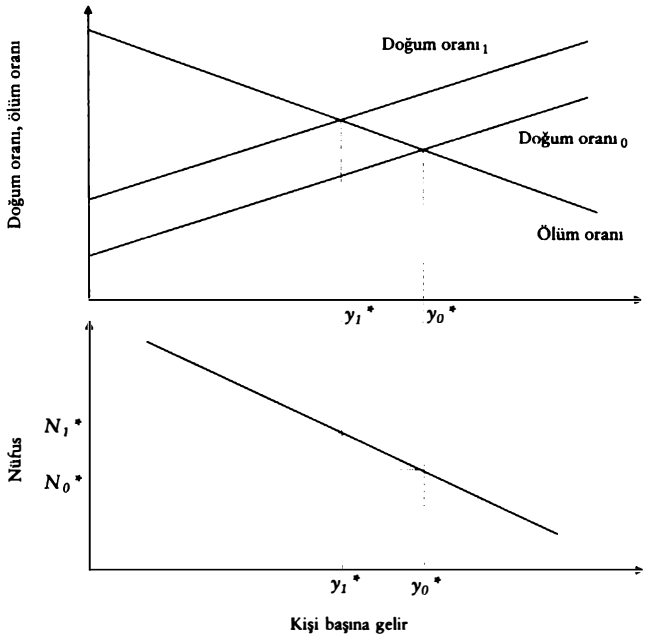
Grafik 1.1'de, hayatta kalma gelirinin sadece doğum ve ölüm oranları çizgileriyle belirlendiğini de görebiliriz. Sadece bunları bilerek, hayatta kalma gelirini belirleyebiliriz. Alttaki panoda gösterilen, gelir ile nüfus düzeyi arasındaki bağlantı, sadece, hayatta kalma gelirine tekabül eden nüfusun belirlenmesine yaramaktadır.

DOĞUM ORANI VE ÖLÜM ORANI ÇİZGİLERİNDEKİ DEĞİŞMELER

Farklı toplumlar farklı *doğum oranı ve ölüm oranı çizgileri*ne, yani, verili gelir düzeylerinde farklı doğum ve ölüm oranlarına sahip olacaklardır. Ayrıca, bu çizgiler, aynı toplum içinde zaman içinde de değişebilir. Örneğin, **Grafik 1.3**'te olduğu gibi, doğum oranı çizgisinin yükseldiğini varsayalım. Böyle bir durumda ölüm oranına, maddi gelirlere ve nüfusa ne olduğunu görmek basittir. Kısa vadede, doğumlar ölümleri geçer. Böylece nüfus artar, bu da gerçek geliri aşağı çeker ve ölüm oranını artırır; bu, ölümler doğumlara eşit hale gelene kadar sürer. Yeni dengede, gerçek gelir daha düşük, nüfus daha büyüktür. Malthus dünyasında, doğum oranındaki her artış, gerçek gelirleri düşürür. Bunun tersi yönde düşünürsek, doğum oranını sınırlayan her şey, gerçek geliri yukarı çeker. Malthus çağında doğumdaki ortalama ömür doğum oranının tersinden ibaret olduğuna göre, doğum oranı yüksek kaldığı müddetçe ortalama ömrün düşük olması zorunluydu. Dolayısıyla, sanayi öncesi toplumu, doğumları sınırlayarak, hem maddi hayat şartlarını yükseltebilir, hem de ortalama ömrü uzatabilirdi.

Yine, **Grafik 1.4**'te olduğu gibi, ölüm oranı çizgisi bütünüyle aşağı kayarsa (bunun anlamı, her gelir düzeyinde bu sefer daha düşük bir ölüm oranı olmasıdır), o zaman mevcut gelir düzeyinde doğumlar ölümleri geçer ve böy-

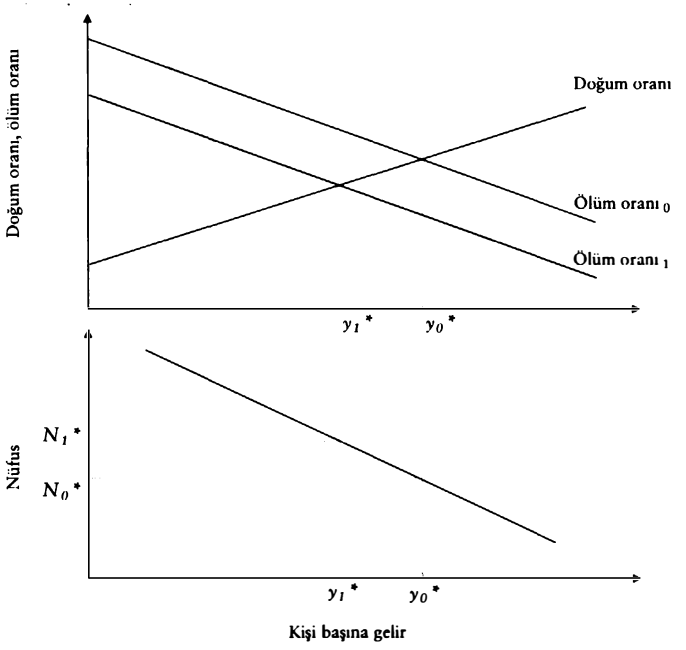
7 Ó Gráda, 1999, s. 227.

Grafik 1.3 Doğum oranı çizgisindeki değişmeler.

lece nüfus artar. Bu da, yine, gerçek geliri aşağı çeker ve ölüm oranı tekrar doğum oranına eşit olana kadar bu düşüş sürer. Yeni dengede, nüfus daha yüksek, gelir daha düşüktür. Bununla birlikte, artık doğum oranı daha düşük olduğundan, ortalama ömür biraz daha yüksek olur. Dolayısıyla, sanayi öncesi toplumlarda temizlik koşullarındaki iyileşmeler veya şiddet ve kanunsuzluktaki azalmalar sonucunda ölüm oranı çizgisi aşağı kaydığında ortalama ömür uzayabilir, ama bu ancak maddi hayat şartlarının daha düşük olması pahasına olur.

Dolayısıyla, bu Malthus dünyasında, doğal sezgilerimizin mantığına aykırı bir şey vardır. Ölüm oranı çizgisini yukarı kaydıran her şey –savaş, kanunsuzluk, hastalık, temizlik alışkanlıklarının kötü olması veya bebeklerin emzirilmemesi– maddi hayat standartlarını artırmıştır. Ölüm oranı çizgisini aşağı kaydıran her şey –tıp teknolojisindeki ilerlemeler, kişisel temizliğe daha fazla dikkat edilmesi, kamu temizliğinin iyileştirilmesi, kötü hasatlarda devlet

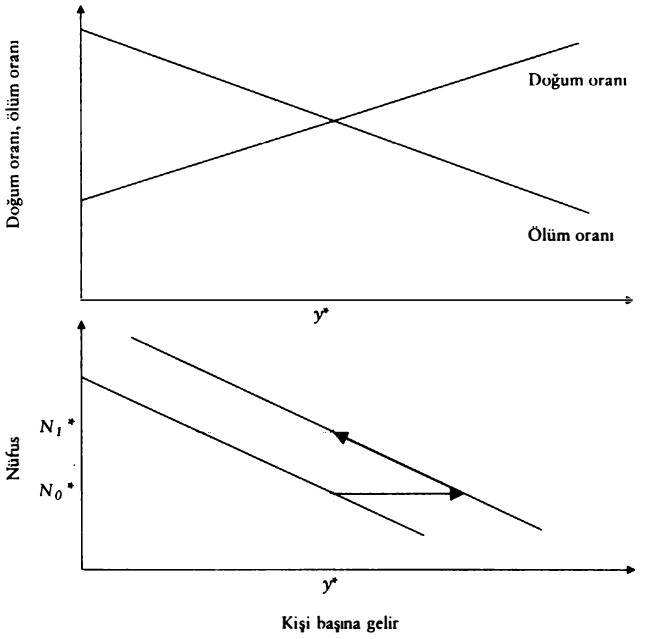

Grafik 1.4 Ölüm oranı çizgisindeki değişimler.

eliyle halka yiyecek tedarik edilmesi, barış ve düzen– maddi hayat standartlarını düşürmüştür.

TEKNOLOJİDEKİ DEĞİŞMELER

Malthus ekonomilerinde gerçek gelir, sadece doğum oranı ve ölüm oranı çizgileriyle belirlenirdi. Bu gelir bir kere belirlendikten sonra, artık nüfusun büyüklüğü, sadece, bu gelir düzeyinde kaç insanın yaşatılabileceğine bağlı olurdu (toplumun sahip olduğu toprağın büyüklüğü ve teknolojisi verili kabul edilerek). Her toplum için, (toprak büyüklüğüne ve üretim teknolojisine bağlı olarak) her nüfus düzeyini verili bir gerçek gelir düzeyi ile eşleştiren bir çizgi vardı. Buna, *teknoloji çizgisi* denir, çünkü bu çizgideki değişmelerin başlıca nedeni teknolojik ilerleme olmuştur. Ancak, başka faktörler de bu çizgiyi bütünüyle kaydırabilirdi: Elde daha fazla sermaye bulunması, ticaret imkânlarının iyileşmesi, iklim değişiklikleri veya ekonomik kurumların daha iyi olması gibi.

Grafik 1.5 Münferit teknolojik ilerlemenin etkisi.

Grafik 1.5'te, teknolojideki münferit bir iyileşmeden sonraki yeni duruma uyma sürecinin izlediği yol görülmektedir: Daha alt düzeydeki bir teknolojiden (T_0 eğrisi ile gösterilmektedir) daha üst bir teknolojiye (T_1 eğrisi ile gösterilmektedir) kayış. Nüfus ancak yavaş yavaş değişebileceğine göre, herhangi bir teknolojik iyileşmenin kısa dönemli etkisi, gerçek gelirlerde artış oluyordu. Ancak, gelirin artması ölüm oranını düşürüyor, doğumlar ölümleri aşıyor ve nüfus artıyordu. Nüfus artışı, ancak gelir hayatta kalma düzeyine döndüğü zaman duruyordu. Yeni dengede, teknolojik değişmenin tek sonucu, nüfusun artmasıydı. Hayat standartlarında hiçbir kalıcı kazanım yoktu.

MALTHUS MODELİ VE EKONOMİK BÜYÜME

1800'den önceki bin yıllık dönemde üretim teknolojilerinde kayda değer ilerlemeler olmuştu. Bunlar yavaş ve dağınık, ama yine de kayda değer ilerlemelerdi. 1800 yılında İngiltere'nin teknolojisi –ucuz demir ve çelik, enerji için

ucuz kömür, malları taşımak için kanallar, ateşli silahlar ve sofistike yelkenli gemiler vd.– yerleşik tarımın gelişmesinden önceki paleolitik dönemin avcı-toplayıcılarının teknolojisine göre karşılaştırma kabul etmez derecede ileriydi.

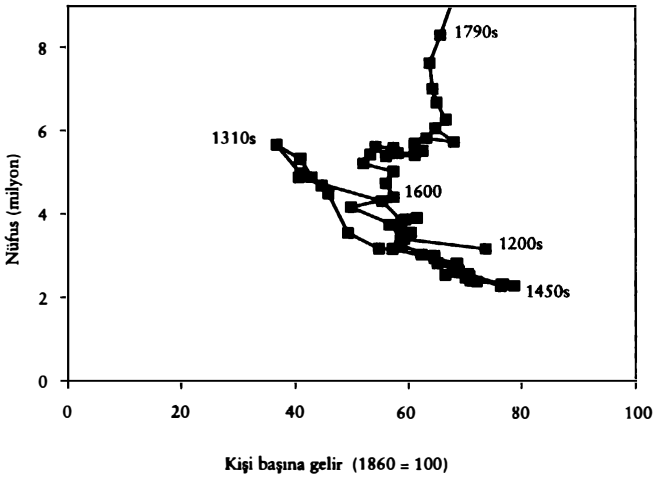
Teknolojik ilerlemenin derecesi, 1760'larda, dünyadan yalıtık yaşayan Polinezya Adaları halkının Avrupalılarla ilk kez karşılaşmaları sırasında ortaya çıktı. Örneğin, 1767 yılında *Dolphin* gemisiyle Tahiti'ye gelen İngiliz denizcileri, metali tanımayan bir toplumla karşılaştılar. Avrupalıların getirdiği demir Tahitililer için o kadar kıymetliydi ki, başlangıçta, tek bir 3 inçlik çivi, 20 poundluk bir domuz veya bir cinsel ilişki ile takas edilebiliyordu. Denizciler seks ticaretine haddinden fazla düşkün çıkınca, iki hafta sonra çivi fiyatları yarı yarıya düşmüştü ve "marangoz geldi ve bana gemideki bütün metal kamaların yerinden çıkarılmış olduğunu söyledi. Bütün çiviler de sökülmüştü... Hamak çivilerinin çoğunluğu sökülmüştü ve hamakları asacak çivi olmadığından adamların üçte ikisi güvertede yatmak zorunda kaldılar."[8] Kaptan Cook aynı şekilde dünyadan kopuk olan Hawaii'ye geldiğinde, yerli halkın geminin kayıklarını çalıp çivilerini çıkarmak için yaktığı birçok olay meydana geldi.

Ancak, her ne kadar 1800'den önce teknoloji ilerliyorduysa da, ilerleme hızı, 1800'den sonraki dünyaya nispetle, her zaman yavaştı. Örneğin, **Grafik 1.6**'da, Malthus modelinin teknoloji eğrisinin 1200'den 1800'e kadar olan dönemde İngiltere için gerçek konumu görülmektedir. Şekilde, onyıllar bazında kişi başına gelir ile nüfus eşleştirilmektedir. Her onyıla ait gözlemler birbirlerine bağlanarak, zaman içinde nüfus-gelir eşleşmelerinin hareketi gösterilmiştir. İngiliz nüfusu, sanayi öncesi dönemde dramatik bir değişkenlik göstermiştir. 1200'den 1316'ya kadar olan Ortaçağ döneminde büyüme vardır. 1316 yılındaki nüfus, 18. yüzyılın başlarındaki nüfus kadar büyüktür. Ancak, 1348 yılında Asya'dan hıyarcıklı vebanın gelmesiyle (Kara Ölüm adı verilen), 1450'lere kadar sürecek uzun bir dönem boyunca nüfus hep düşmüştür.[9] 1450'lere gelindiğinde, İngiltere'nin nüfusu ancak 2 milyondu. Vebanın hızını kesmesiyle 1540'tan 1640'a kadar nüfus yeniden arttı. 1200'den 1650'ye kadar, bir yandan nüfus hastalık kaynaklı sarsıntıların etkisiyle değişirken, gelir-nüfus noktaları aşağı doğru eğimli bir çizginin etrafında toplanmaktadır. Bundan, 450 yıl boyunca üretim teknolojisinin tümüyle durağan

---

8 Robertson, 1955, s. 32, 78, 104. Kaptan Cook, 1769 yılında adaya geldiğinde, yerlilerin artık bir domuz karşılığında bir balta istediklerini görerek hayretler içinde kalmıştı. Banks, 1962, s. 252.

9 İngiltere'de vebaya halk arasında *Kara Ölüm* denmesi, hastalığın baş göstermesinden yüzyıllarca sonra olmuştur.

Şekil 1.6 İngiltere'de 1200-1800 yılları arasındaki dönem için bulunan teknolojik ilerleme.

kaldığı sonucunu çıkarabiliriz. 1650'den sonra, bu varsayılan teknoloji eğrisi bütünüyle yukarı doğru kayar, ama bu artış, kişi başına çıktıda kayda değer artışlara yol açmaya yetecek kadar hızlı değildir. Bunun yerine, dediklerimizi doğrular şekilde, teknolojik ilerleme, esas olarak, daha fazla nüfus sonucunu vermiştir. Özellikle daha sonra 18. yüzyılda, bütün teknolojik ilerleme, herhangi bir gelir kazanımı yaratmadan sadece daha büyük bir nüfus yaratmıştır. 1800'den önce, bütün ekonomilerdeki teknolojik ilerleme hızı o kadar düşüktü ki, gelirler bir türlü Malthus dengesinden kurtulamıyordu.

Ben, aynı ekonomik modelin 1800'den önceki bütün toplumlar için (hatta işgücü pazarı olmayan toplumlar için bile) ve aynı zamanda hayvan popülasyonları için de geçerli olduğunu göstermek istediğimden, Malthus modelini kişi başına maddi tüketim cinsinden geliştirdim. Hâlbuki, Thomas Malthus (1766-1834) ve David Ricardo (1772-1823) (Malthus modelini ve ona bağlı olan, bugün klasik ekonomi dediğimiz ekonomik doktrinleri ilk formüle edenler onlardır), vasıfsız işçi ücretleri cinsinden düşünüyorlardı.[10] Nitekim, Ricardo, benzer bir mantık kullanarak, gerçek ücretlerin (kişi başı-

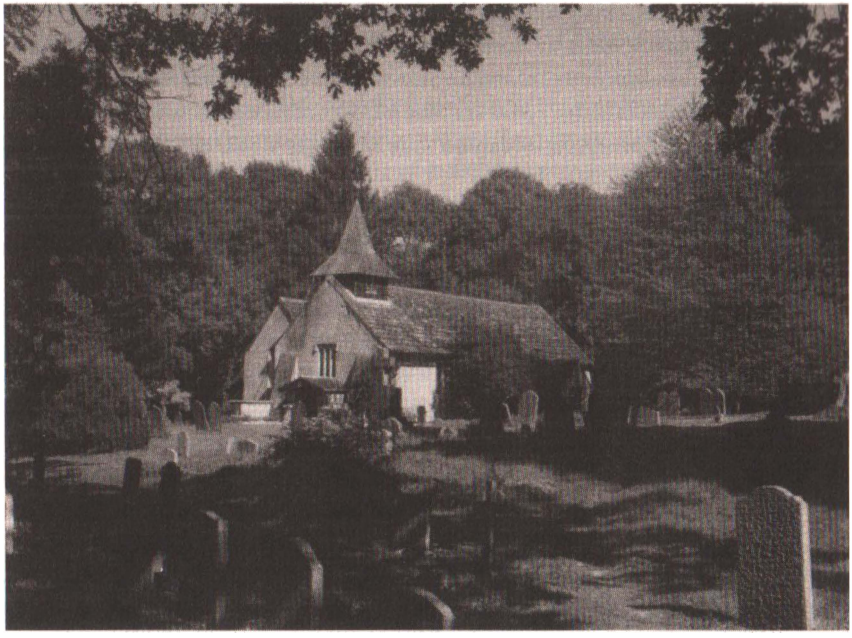
10 Böyle yapmalarını nedeni, kısmen, onların kitaplarını yazdıkları dönemde yararlanabilecekleri kişi başına gelir ölçümlerinin çok az olmasıydı.

na gelirin değil, gerçek ücretlerin; çünkü kişi başına gelir, toprak rantlarını ve sermaye getirilerini de içerir), eninde sonunda hayatta kalma düzeyine dönmek zorunda olduğunu öne sürmüştür.[11] Ricardo'nun önermesi, daha sonra, *Ücretlerin Demir Kanunu* diye tanınır oldu. Dolayısıyla, klasik ekonomi, vasıfsız işçilerin hayat standartlarında, birtakım geçici iyileşmeler dışında, herhangi bir iyileşme olması ihtimalini kabul etmiyordu. Yukarıdaki, doğum oranları, ölüm oranları, nüfus ve gelirler hakkındaki bütün akıl yürütmelerimiz, ücretler cinsinden de eşdeğer bir şekilde öne sürülebilir.

Sonradan meydana gelen olayların ışığında baktığımızda, klasik ekonominin Ücretlerin Demir Kanunu gibi bir önerme üzerine kurulmuş olması saçma görünebilir. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, Malthus modeli, 1800'den önceki bütün toplumların gerçeği yansıtan bir betimlemesidir. Klasik ekonominin önermeleri, 1798-1817 yılları arasında, yani, İngiltere'deki gerçek ücretlerin nesillerden beri durağan olduğu, hatta düştüğü bir dönemde geliştirilmiştir. Her ne kadar Sanayi Devrimi'yle bağlantılı icatlar 1760'larda ortaya çıkmaya başlamışlarsa da, bunların önemi o zamanlar yaygın şekilde takdir edilmiyordu. Üretim teknolojilerindeki teknik ilerleme, 1820'den önce, hâlâ, mütevazı, dağınık ve tesadüf eseri bir şey gibi görünüyordu. **Resim 1.1**'de, Malthus'un meşhur denemesi üzerinde çalıştığı dönemde hayatını kazandığı köy kilisesi görülmektedir. Modern dünyanın başarılı ekonomilerinin karakteristik özelliği olan gerçek ücretlerdeki hemen hemen kesintisiz artış, 1820'lere kadar başlamadı. Bazı gruplar için --örneğin Güney İngiltere'deki tarım işçileri gibi (Malthus, bir yandan *Nüfus Hakkında Bir Deneme*'sini yazarken bir yandan da onlara vaizlik yapıyordu)– gerçek ücretler 1760 ile 1820 arasında ciddi bir düşüş gösterdi. Nitekim, İngiltere'de 1780-1834 yıllarının en büyük sosyal kaygılarından biri, Yoksullar Kanunu uyarınca yoksullara bakmak için yapılan ödemelerden dolayı kırsal kesimdeki mülk sahipleri üzerindeki vergi yükünün artmasıydı.

Dolayısıyla, Malthus ile Ricardo, doğurganlık aynı kaldığı sürece, ekonomik büyümenin uzun vadede insanlığın durumunu düzeltemeyeceğini öngördüler. Büyümenin bütün üreteceği, yine hayatta kalma gelirinde yaşayan ama daha büyük bir nüfus olacaktı. Malthus için, Çin, bu ekonomi tipine bir örnekti. Her ne kadar Çinliler tarım akaçlamasında ve su baskını kontrolünde büyük ilerlemeler kaydetmişler ve dönüm başına yüksek çıktı düzeyleri gerçekleştirmişlerse de, hâlâ, ülkenin yoğun nüfusu yüzünden, maddi hayat

11 McCulloch, 1881, s. 50-58.

Resim 1.1. Malthus'un, bir yandan denemesi üzerinde çalışırken, bir yandan da vaiz olarak hayatını kazandığı Okewood Kilisesi. Malthus muhtemelen yakınlardaki Albury kasabasında, babasının evinde oturuyordu. Buranın nüfusu 1801'de 510 iken 1831'de 929'a çıktı.

standartları son derece düşüktü. Bu yüzden Malthus, Çin hakkında şunları yazmıştır: "Eğer Çin hakkında bize anlatılanlar doğruysa, alt sınıflardaki insanlar, mümkün olan en küçük miktarda gıdayla yaşama alışkanlığına sahiptirler ve Avrupalı işçilerin açlıktan ölseler yemeyecekleri kokmuş sakatatları buldukları zaman bayram etmektedirler."[12]

Sanayi öncesi toplumda, dağınık bir şekilde meydana gelen teknolojik ilerlemeler, zenginlikleri değil, insanları çoğalttılar.

İNSAN VE HAYVAN EKONOMİLERİ

Bu bölümde sanayi öncesi insan ekonomisi için türettiğimiz ekonomi kanunları, bütün hayvan popülasyonları için de (ve aslında bitki popülasyonları için de) aynen geçerlidir. 1800'den önce, insan ekonomileri ile başka hayvan ve

12 Malthus, 1798, s. 115.

bitki türlerinin ekonomileri arasında hiçbir temel ayrım yoktu. Bu, Malthus'un da takdir ettiği bir durumdu: "Her ne kadar insan entelektüel yetenekleri ile bütün diğer hayvanların üzerine çıkmışsa da, insanın tâbi olduğu fiziksel kanunların, tabiatın kendi kendine hareket eden diğer kısımlarında hâkim olduğu gözlemlenen kanunlardan esas itibariyle farklı olduğunu düşünmemek gerekir."[13]

Dolayısıyla, evrimsel ekolojiye hâkim olan da Malthus modelidir. Hayvan ve bitki türleri popülasyonları için, aynı şekilde, doğum ve ölüm oranları eşit olduğunda dengeye ulaşılmaktadır. Doğum oranı da, ölüm oranı da, habitatın niteliğine (insanlardaki teknolojinin karşılığı) ve nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Ekoloji araştırmalarında, tipik olarak, ara bağlantılar dikkate alınmadan sadece doğum ve ölüm oranları ile nüfus yoğunluğu arasındaki dolaysız bağ dikkate alınır (yani, yukarıda yaptığım gibi, aradaki maddi tüketim bağlantısı dikkate alınmaz). Fakat, insanlar için Malthus modeli de, daha indirgeyici şekilde kurulabilirdi.

Hepsinde olmasa bile en azından bazı ekoloji araştırmalarında, nüfus yoğunluğunun ölüm oranını etkilemesinin, insan popülasyonları için ortaya attığımız yollarla benzer yollardan gerçekleştiği bulunmuştur; yani hayvan başına mevcut olan yiyecek miktarı üzerinden. Nitekim, bir araştırmada, kırk yıllık bir dönem boyunca gnuların (öküz başlı Güney Afrika antilobu) ölüm oranlarının, büyük ölçüde hayvan başına gıda miktarına bağımlı olduğu gösterilmiştir: "Başlıca ölüm sebebi (vakaların %75'i), yetersiz beslenmedir."[14] Dolayısıyla, 1800'den sonraki Sanayi Devrimi, insan toplumunun doğanın kısıtlarından ilk kurtuluşu, insan ekonomisinin doğal ekonomiden ilk kurtuluşu olmuştur.

MALTHUS ÇAĞINDA EKONOMİ POLİTİK

Malthus'un denemesi, kısmen, babasının görüşlerine cevap olarak yazılmıştı. Babası, 18. yüzyılın ütopyacı yazarlarından William Godwin'in ve Marquis de Condorcet'nin takipçilerindendi. Godwin ve Condorcet, dünyada o kadar yaygın olan sefalet, mutsuzluk ve ahlâksızlığın, değişmez bir insan karakterinden değil, kötü devlet yönetiminden kaynaklandığını ileri sürüyorlardı.[15] Malthus, yoksulluğun kurumların eseri olmadığını, dolayısıyla siyasi kurumlarda yapılacak değişikliklerle insanın kaderini değiştirmeye imkân olmadığı-

13 Malthus, 1830, s. 225.
14 Mduma vd., 1999, s. 1101.
15 Godwin, 1793; Condorcet, 1795.

nı göstermek istiyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, ancak münferit teknolojik ilerlemelerin yaşandığı bir dünyada (1798 yılının İngilteresi gibi), Malthus'un argümanı çok sağlamdı.

Şüphesiz ki, Malthus modelinden mantıken çıkan sonuçlardan biri (klasik ekonomiye o görünüşteki katı ve acımasız düşünce yapısını kazandırmaya katkıda bulunmuş bir sonuç), gelir dağılımına yoksullar lehine müdahale etmek yönündeki her girişimin (bu yoksullar, o zamanın İngilteresi'nde esas olarak vasıfsız tarım işçileriydi) uzun vadedeki tek sonucunun, ancak daha fazla yoksul üretmek olacağı ve hatta belki bu daha fazla sayıdaki yoksulların da daha düşük ücretlerle çalışacağıydı. Ricardo'nun 1817'de dikkat çektiği gibi: "Yoksullara yardım kanunlarının net ve doğrudan eğilimi, doğrudan doğruya bu aşikâr ilkelerin tersi yöndedir: Bu eğilim, kanun koyucuların iyi niyetli olarak amaçladıkları gibi yoksulların durumlarını düzeltmek değil, hem yoksulların hem de zenginlerin koşullarını kötüleştirmek yönünde işlemektedir."[16] Yoksullara yardım kanunları ücretleri düşürecekti, çünkü bunlar özellikle çocuklulara yardım sağlıyordu ve dolayısıyla doğurganlığın maliyetini düşürüyor ve doğum oranını yukarı çekiyordu.

Malthus ile onun gibi başka klasik ekonomistlerin argümanlarından mantıken çıkan sonuçlardan biri, devletin insanın kaderini geleneksel yöntemlerle iyileştirmesine imkân olmadığıdır; ama o argümanlardan mantıken çıkarılabilecek başka bir sonuç daha vardır: O da, klasik ekonomistlerin o şiddetle eleştirdikleri devlet politikalarından birçoğunun da –vergilendirme, tekeller, Hububat İthali Yasağı Kanunu gibi ticaret engelleri, devlet harcamalarında israf– aynı şekilde, uzun vadede insanların refahı üzerinde hiçbir olumsuz etkisi olmayacağıdır. Ama klasik ekonomistler bunu göremediler.

Gerçekten de, eğer burada ortaya konan mantığı izlersek, modern anlamda iyi devlet yönetimi –kurumsal istikrar, mülkiyet haklarının net tanımlanmış olması, düşük enflasyon oranları, düşük marjinal vergi oranları, serbest piyasalar, serbest ticaret, silahlı çatışmadan kaçınma– Malthus çağında maddi hayat standartlarında hiçbir değişiklik yapmazdı, ya da hatta, hayat standartlarını düşürürdü.

Bir örnek vermek gerekirse, sanayi öncesi dönemde bir kral veya imparatorun, ekonomideki her kişiden, ortalama gelirin yüzde 10'una eşdeğer bir

16 McCulloch, 1881, s. 58. Nitekim, klasik ekonomi, 1834 yılında İngiltere'de yoksullara yardım konusunda yapılan katı ve acımasız reformların ortaya çıkmasında etkili olmuştu. Eski Yoksullara Yardım Kanunu'nun nasıl işlediğini incelemek üzere kurulmuş olan Yoksullara Yardım Kanunu Komisyonu'nun en etkili üyesi, Oxford Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörü olan Nassau Senior'dı.

kelle vergisi aldığını varsayalım. Bu vergiden elde edilen hasılatın, bu tür hükümdarların geleneği olduğu gibi, saraylara, katedrallere, camilere veya tapınaklara; ordulara veya koskoca bir haremi kadınlarla doldurmaya harcanarak çarçur edildiğini de varsayalım. Bütün bu israfa rağmen, uzun vadede, bu eylemin, ortalama bir kişinin refahı üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak için, tekrar **Grafik 1.1**'e bakalım. Yeni vergi, ekonominin teknolojisinde meydana gelen bir şokun göstereceği davranışı göstererek, aşağıdaki eğriyi yüzde 10 oranında bütünüyle sola kaydırır. Başlangıçta, mevcut insan stokuyla, vergi, kişi başına gelirleri yüzde 10 düşürür ve böylece ölüm oranlarını doğum oranlarının üzerine çıkarır. Ancak, uzun vadede, vergi sonrası gelirlerin önceki düzeylerine dönerek nüfusu tekrar kararlı hale getirmeleri zorunludur. Bu noktada, nüfus yeterince küçülmüştür ve herkes, vergisini ödedikten sonra eski vergi öncesi kazançlarına eşit parası kalacak kadar yüksek bir ücret almaktadır. Uzun vadede, devlet tarafından halktan zorla alınan paraların, Malthus ekonomisinde, refah veya ortalama ömür üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Hükümdarın lüksünün, israfının, aşırılıklarının hiçbirinin uzun vadede ortalama vatandaşa herhangi bir zararı yoktu! Ticarete getirilen kısıtlamalar ve ilerlemenin önünü tıkayan lonca kuralları da, aynı şekilde, zararsızdı.

Dolayısıyla, 1776 yılında *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlandığı dönemde, yani İngiltere'de insanın refahının hâlâ Malthus ekonomisine tabi olduğu bir dönemde, Adam Smith'in devletçe toplanan vergilerin ve devletin üretici olmayan harcamalarının sınırlanması yönündeki çağrısı, büyük ölçüde anlamsızdı. İyi devlet yönetimleri ülkeleri zengin etmiyordu; sadece, nüfusun büyümesiyle denge yeniden kurulana kadar, kısa dönemli bir zenginleşme olabiliyordu.[17]

Buraya kadar, sadece, toplumun gerçek tüketim olanaklarını değiştiren devlet uygulamalarından söz ettik. Devlet, aynı zamanda, uyguladığı politikalar vasıtasıyla doğum ve ölüm oranları üzerinde de doğrudan etkili olabiliyordu. Savaş, eşkıyalık ve kanunsuzluk; bunların hepsi, verili gelir düzeylerinde ölüm oranlarını artırıyorlardı (her ne kadar savaşların doğrudan doğruya şiddetten çok hastalık yaymak vasıtasıyla can aldığı bir gerçekse de). Ancak, ölüm oranlarındaki bütün artışlar, maddi bakımdan, toplumları daha iyi hale getirir. Burada "kötü" devlet, aslında, insanları maddi bakımdan daha iyi hale getirmektedir; her ne kadar ortalama ömür düşse de. İyi devlet ise

17 4. Bölüm'de, 18. yüzyılın İngilteresi'ndeki yüksek gelirlerin asıl sebebinin, ekonomi politikteki ilerlemelerden ziyade kişisel hijyen alışkanlıklarının kötü olması olduğunu göreceğiz.

–örneğin kötü hasatlarda halkın sıkıntı çekmemesi için devlete ait ambarlarda tahıl depolayan devletler gibi (bazı dönemlerde imparatorluk dönemi Roması'nda veya geç imparatorluk dönemi Çini'nde olduğu gibi)– herhangi bir verili ortalama maddi hayat standardında, açlıklardan kaynaklanan dönemsel ölüm oranlarını düşürerek hayatı daha da sefil hale getirmekten başka bir şey yapmaz.[18]

O yüzden, ortada ironik bir durum vardır: Sınırlı devlet müdahalesinin modern savunucuları, klasik ekonomistleri, özellikle de Adam Smith'i, fikir düzeyinde babaları kabul ederler; gelgelelim, klasik ekonomistlerin ve Adam Smith'in görüşleri, kendi zamanlarının dünyasında pek anlam taşımıyordu.

GELİR EŞİTSİZLİĞİ VE HAYAT STANDARTLARI

Sanayi öncesi toplumlar, gelir eşitsizliklerinin derecesi bakımından farklılık gösterirlerdi. Bugün hâlâ var olan toplayıcı toplumlarından elde edilen verilere dayanarak baktığımızda, toplayıcı toplumlarının tüketimde eşitlikçi olduklarını görüyoruz. Bu tür toplumlarda, mülkiyet konusu olabilecek toprak veya sermaye yoktu; ama yerleşik tarım toplumlarında, bütün gelirlerin yarısı gibi büyük bir kısmı, mal mülk sahibi olmaktan kaynaklanabiliyordu. Dahası, toplayıcı toplumların karakteristik bir özelliği, tipik olarak paylaşmayı zorunlu kılan bir toplumsal ahlâka sahip olmalarıydı. Dolayısıyla, örneğin, başarılı avcıların bile işgücünden kazandıkları gelir, daha az başarılı olanlar lehine vergileniyordu.

En eski zamanlardan beri, tarım toplumları çok daha eşitsiz olmuşlardır. Bu toplumların en zengin üyeleri, ortalama yetişkin erkeğin ortalama gelirinin binlerce katını kazanıyorlardı. Örneğin 1798 yılında İngiltere'de Bedford Dükü gibi aristokratlar, öyle bir lüks içinde yaşıyorlardı ki, geniş arazilerinde çalıştırdıkları tarım işçilerinin bu hayatı anlamalarına imkân yoktu.

Malthus modeli, gelir dağılımını hiç dikkate almaz. Ancak, önceki kısımda vergi ve hayat standartları hakkında söylediklerimizle analoji kurarak, daha fazla eşitsizliğin, nüfus kitlesini oluşturan topraksız işçilerin hayat standartları üzerinde çok az etkisi olacağını veya hiç etkisi olmayacağını görebiliriz. Toprak rantları ve sermaye geliri genel nüfus içinde daha eşit dağıtıldıkça, bu rantlar daha da büyüyecek nüfus içinde dağılıp gideceklerdir. Onun yerine, bu rantlar (birçok sanayi öncesi toplumda olduğu gibi) aristokrat bir seçkinler zümresine kaldığı zaman, o seçkinler zümresinin o rant-

18 Çin'de, 18. yüzyılda, devlete ait tahıl ambarlarından rutin olarak yoksullara tahıl dağıtılırdı. Bkz. Will ve Wong, 1991, s. 482-83.

ları kullanmasının nüfusun geri kalanına hiçbir maliyeti olmayacaktır veya sadece küçük bir maliyeti olacaktır. Dolayısıyla, Malthus dünyasında eşitsizlik, ortalama insanın hayat şartlarını daha iyi hale getiremezdi ama, mal mülk sahibi seçkinlerin gelirlerini yükselterek kişi başına ortalama geliri yükseltebilirdi.

O yüzden, 1800 yılında İngiltere'nin, Fransa'nın veya İtalya'nın, ilk toplayıcılara göre daha yüksek bir kişi başına gelire sahip olması mümkündü. Garip bir şekilde, bu daha yüksek geliri, ancak eski toplumlara göre daha fazla eşitsizlik yaratarak gerçekleştirebilirlerdi. Ayrıca, eşitsizliği artırarak kişi başına geliri yükseltme olanağı da sınırlıydı. Toprak rantları ve sermaye geliri, yerleşik tarım toplumlarında belki de bütün gelirin yarısını oluşturuyordu. Bütün bu gelirlere seçkinler zümresi tarafından el konulması, kişi başına geliri, tam eşitsizlik durumuna göre iki katına çıkartırdı.

Tablo 1.2'de, Malthusçu "erdemler" ve "kötülükler" özet halinde verilmektedir. Ancak, burada, erdem ile kötülük, sadece söz konusu eylemlerin kişi başına maddi geliri artırıp azaltmasına göre ölçülmüştür.[19]

TABLO 1.2
Malthus "Erdemleri" ve "Kötülükleri"

"Erdemler"	"Kötülükler"
Doğurganlığı sınırlama	Doğurganlık
Kötü temizlik şartları	Temizlik
Şiddet	Barış ve huzur
Kötü hasatlar	Devlete ait ambarlardan halka tahıl dağıtımı
Bebekleri doğar doğmaz öldürme	Çocuklarının üzerine titreme
Bencillik	Yardımseverlik
Tembellik	Çalışkanlık

NEOLİTİK DEVRİM VE HAYAT STANDARTLARI

Sanayi öncesi dönemin büyük ekonomik dönüşümü, Neolitik Devrim'di: Avcı-toplayıcı toplumlarından, insan eliyle yetiştirilmiş bitkilere ve evcilleştirilmiş hayvanlara dayanan ekonomilere geçiş. Antropologlar ve arkeologlar, bu dönüşümün hayat standartları üzerinde ne gibi bir etkisi olduğunu uzun zamandır tartışmaktadırlar. Birçoğu, çiftçiliğin hayat standartlarını gerilettiğine inanmaktadır. Hatta, Jared Diamond şunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir: "Nüfusu sınırlamakla gıda üretimini artırmak arasında seçim yapmaya zorla-

19 2. Bölüm'de, Malthus ekonomilerinde tembelliğin neden erdem olduğu açıklanmaktadır.

nınca, biz gıda üretimini artırmayı seçtik ve sonumuz açlık, savaş ve zorba yöneticiler oldu."[20]

Ampirik veriler kesin bir sonuca varmamaktadır. 2. ila 4. Bölümler'de göreceğimiz gibi, veriler terazinin kefelerine konulduğunda, en genel anlamda hayat standartlarının –tüketim, boş vakit, ortalama ömür– yerleşik tarımın yayılmasından sonra gerçekten düştüğünü gösteren taraf ağır basmaktadır, ancak farklı tarım toplumları arasında önemli değişkenlikler de vardır. İzleyen bölümlerde, bu mütevazı düşüşlerin sebebinin, toplayıcı ve yerleşik tarım topluluklarında doğum oranlarının muhtemelen aynı olması ve ölüm oranlarının da verili bir gelirde fazla değişmemesi olduğunu göreceğiz. Yerleşik tarımcı toplumlarda kıtlık dönemlerinde hayatta kalmaya imkân vermiş ve dolayısıyla ölüm oranlarını düşürmüş olan yiyecek depolama olanağı, hayat standartlarını düşürmüş olmalıdır. Diğer yandan, artan nüfus yoğunluğundan dolayı hastalık kaynaklı ölümlerin artması da, maddi hayat standartlarının yükselmesine yardımcı olmuştur. Bu etkilerin net sonucu, iki yönde de olabilirdi. Dolayısıyla, Malthus dünyasında yerleşik tarımın hayat standartları üzerindeki etkisi, doğası gereği, belirsizdir.

Yerleşik tarımın hayat şartlarını iyileştirmemesi ve tarımın gelmesiyle hayat şartlarının düşmüş olabileceği ihtimali, bazı ekonomistleri, antropologları ve arkeologları, insanoğlunun neden daha üstün olan avcı-toplayıcı hayat tarzını terk ederek daha aşağı olan tarım toplumlarına geçtiği üzerine kafa yormaya sevk etmiştir.[21] Fakat, meseleye Malthus modeli çerçevesinde baktığımızda, ortada anlaşılmayacak bir şey yoktur. Tarım benimsenmiştir çünkü o başlangıçta daha iyi bir teknolojiydi ve daha yüksek gelirler üretti. Ama o yüksek gelirler, kaçınılmaz olarak nüfusların artmasına ve hayat standartlarının düşerek yeni bir Malthus dengesine gelmesine yol açtı ve bu yeni denge de, görünüşe göre, daha önceki avcı-toplayıcı toplumlarındaki dengeye göre daha olumsuz bir dengeydi.

MADDİ KOŞULLAR: PALEOLİTİK'TEN JANE AUSTEN'A

Bu bölümde, Giriş Bölümü'nde dile getirilen ilk iddia, yani, 1800 yılındaki hayat standartlarının, İngiltere'de bile, Afrika savanındaki atalarımızın hayat standartlarından muhtemelen daha yüksek olmadığı şeklindeki iddiamız izah edilmiştir. Sanayi öncesi hayat standartları sadece doğurganlık ve ölüm oranıyla belirlendiğinden, 1800 yılındaki hayat standartlarının daha yüksek ol-

20 Diamond, 1987, s. 66. Aynı zamanda, bkz. Cohen, 1977; Kaplan, 2000.
21 Örneğin, bkz. Cohen, 1977 ve Richerson, 2001.

ması, ancak ölüm oranlarının verili bir gerçek gelir düzeyinde daha yüksek olması ya da doğurganlığın daha düşük olmasıyla mümkün olabilirdi.

Grafik 1 ve **Resim 1**'i düşündüğümüzde, buna inanmak güç gibi görünebilir. Ancak, Jane Austen gibi yazarların kitaplarında anlattıkları üst sınıf, İngiliz toplumu içinde sadece küçük bir zümre teşkil ediyordu. *Sense and Sensibility*'de (*Aşk ve Yaşam*), Jane Austen'ın karakterlerinden biri şöyle der (papazlık maaşından yılda 300 poundluk bir gelir hakkında konuşmaktadır): "Bu küçük papaz maaşı, Mr. Ferrars'ı bekâr hayatında rahat ettirmekten fazla bir şeye yetmez; bu gelirle evlenmesine imkân yok."[22] Hâlbuki, 1810 yılında İngiltere'deki milyonlarca tarım işçisi, yılda 36 pound veya daha düşük bir yıllık gelirle geçiniyordu.

Her ne kadar İngiltere dünyanın en zengin ülkelerinden biriydiyse de, İngiltere'nin insanları, modern standartlara göre, kıt kanaat geçiniyorlardı. Eğer ücretli iseler, yılda üç yüz gün çalışıyorlar, sadece pazar günleri ve kırk yılda bir tatil yapıyorlardı. Kışın, gün ışığı olduğu sürece çalışırlardı. Yemekleri, ekmek, biraz peynir, domuz yağı ve açık çaydan ibaretti. Erkekler bunu birayla tamamlıyorlardı. Yaptıkları ağır beden işi düşünüldüğünde, yediklerinin kalori değeri çok düşüktü ve herhalde çoğu zaman aç geziyorlardı. Monotonluk, hasat mevsiminde bir dereceye kadar kırılabiliyordu; çünkü o zaman iş günleri uzun olmakla beraber, tipik olarak çiftlik sahipleri bol yiyecek veriyorlardı. Sıcak yemek az çıkardı, çünkü yemek için yakıt kullanmak pahalıydı. İşçiler genel olarak hava kararır kararmaz yatarlardı çünkü aydınlatma için mum kullanmak yine olanaklarını aşan bir şeydi. Yılda bir kere yeni bir takım elbise sahibi olmayı umabilirlerdi. Beş veya altı kişilik aileler hep beraber iki odalı kulübelerde yaşar, odun veya kömür ateşiyle ısınırlardı.[23] Tükettikleri hemen hemen hiçbir şey –yiyecek, elbise, ısınma, aydınlatma ve barınma– eski Mezopotamya'nın insanlarının yabancı olduğu şeyler değildi. Eğer İ.Ö. 8000'de tüketiciler et de dahil olmak üzere daha fazla yiyeceğe ve daha fazla konut alanına sahip olmuşlarsa, 1800 yılındaki İngiliz işçilerin onların hayat tarzlarını kendi hayatlarına tercih edeceklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

İzleyen üç bölümde, Malthus modelinden çıkan bütün mantıklı sonuçların, 1800 yılı öncesinin dünyasında ampirik düzeyde doğrulandığını göstereceğim.

---

22 Austen, 1957, s. 247.
23 Eden, 1797; Clark, 2001b.

2

Hayat Standartları

(Tierra del Fuego, 1832) Bu zavallılar hep bodur kalmışlardı... Bir fok öldürüldüğünde veya denizden kokmuş bir balina cesedi çıktığında bayram ediyorlardı; bu acınası yemeğe birkaç tatsız böğürtlen ve mantar eşlik ediyordu.

CHARLES DARWIN (1839)[1]

(Tahiti, 1769) Bu mutlu insanların Adem Baba'nın uğradığı lanetten muaf olduklarını söylersek çok yanlış bir şey söylemiş olmayız; ekmeklerini kazanmak için ter döktüklerini hiç söyleyemeyiz, çünkü başlıca gıdaları olan ekmek ağacı meyvesini toplamak için ağaca tırmanıp onu aşağı eğmekten başka bir şey yapmaları gerekmiyor.

JOSEPH BANKS (1769)[2]

Malthus ekonomisinin mantığı açıktır. İlk insanlarla Sanayi Devrimi'nin arifesindeki 1800 yılı dünyasının insanları arasındaki toplumlar arasında ortalama olarak hayat standartları bakımından herhangi bir sistemli kazanım olmaması gerekir. Hastalık, savaş, bebek öldürme ve evlilik ve cinselliği düzenleyen gelenekler, maddi hayat şartlarını yükseltebilirdi. Ancak, genel olarak baktığımızda, 1769'un Tahitisi'ne yol açan olumlu koşullar veya 1832'nin Tierra del Fuegosu'na yol açan olumsuz koşullar, İ.S. 1800'de

1 Darwin, 1965, s. 203.
2 Banks, 1962, s. 341.

olabileceği gibi pekâlâ İ.Ö. 100000'de de olabilirdi. Bu bölümde, Malthus toplum modelinin bu ilk temel iddiasını destekleyen ampirik verileri ele alacağım. Acaba ortalama olarak 1800 yılındaki maddi hayat standartları, İ.Ö. 10000'e, hatta İ.Ö. 100000'e göre gerçekten daha iyi değil miydi?

1800'DEN ÖNCE GERÇEK ÜCRETLER

Herhangi bir toplumun daha yoksul olan yarısı tipik olarak herhangi bir mal mülk geliri olmadan sadece ücretle yaşadığına göre, gerçek ücret ölçümleri, herhangi bir toplumdaki hayat standartlarının iyi bir göstergesi olabilir. Ne var ki, 1800 öncesinde sadece birkaç toplum hakkında kapsamlı ücret ölçümleri mevcuttur; 1200 gibi eski dönemler için ise, iyi ölçümlere ancak nadir durumlarda sahip olabiliyoruz.

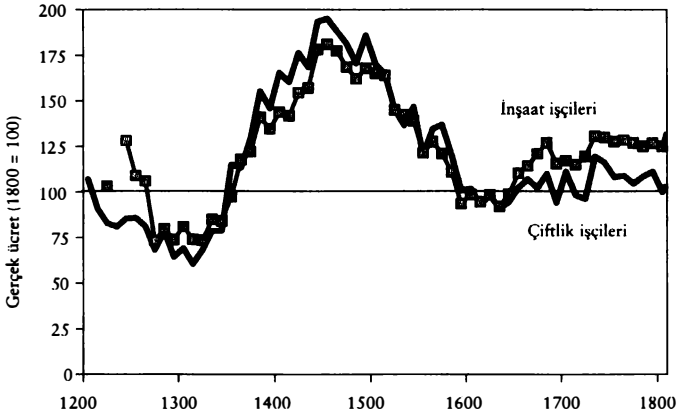
Bununla birlikte, sanayi öncesi İngilteresi, iyi belgelenmiş bir ücret ve fiyat tarihine sahip olması bakımından benzersizdir. 1066'daki Norman işgalinden sonra İngiliz kurumlarının nispeten istikrarlı olması ve piyasaların erken gelişmesi, içinde ücret ve fiyatların geçtiği çok sayıda belgenin kalmasına imkân tanımıştır. Bu belgeleri kullanarak, 1209 yılı kadar gerilerde İngiltere'deki nominal ücretleri, tüketim mallarının fiyatlarını ve dolayısıyla gerçek ücretleri tahmin edebiliyoruz. (Tarihleri bağlama yerleştirmek için: 1209 yılı, "kötü" Kral John'un hükümdarlığına denk gelmektedir. Kral John, 6 yıl sonra, 1215'te, baronların zoruyla, soyluların haklarını kurallara bağlayan Magna Carta'yı imzalayacaktı.)

Grafik 2.1'de, 1209'dan 1809'a kadar İngiltere'deki inşaat işçilerinin ve çiftlik işçilerinin günlük ücretleri onyıllar bazında indeks şeklinde gösterilmektedir (Malthus çağının sonunda, 1800-09'da, çiftlik işçilerinin günlük ücreti 100 varsayılmıştır). Gerçek ücret, bu işçilerin altmış onyıl boyunca bir günlük kazançlarıyla standart bir mallar sepetinden kaç birim tüketebildiklerinin bir ölçümünden ibarettir.[3]

Bu mallar sepetinin bileşimi **Tablo 2.1**'de verilmiştir. Mallar sepeti, 1790'larda çiftlik işçileri ve başkaları üzerine yapılan harcama araştırmaları ile belirlenmiştir (1790'lar, Yoksullara Yardım Kanunlarının yükünün gittikçe artmasından dolayı söz konusu işçilerin yoksulluğunun mesele haline geldiği bir onyıldır).[4] Bu araştırmalar, 1800 yılı civarında bile İngiliz çiftlik işçi-

3 Bu gerçek ücretler, Clark, 2005 ve Clark, 2007a'da türetilen serilerden alınmıştır. Bu seriler, herhangi bir sanayi öncesi ekonomisindeki hayat standartları için mevcut olan en kapsamlı ölçümlerdir. Örneğin konut gibi, fiyatlarını ölçmenin tipik olarak mümkün olmadığı malları da içermektedirler.

4 Clark, Huberman ve Lindert, 1995; Clark, 2001b.

Grafik 2.1 İngiliz işçilerinin gerçek ücretleri, 1209-1809.

lerinin, gelirlerinin dörtte üçünü yiyeceğe harcadıklarını göstermektedir. Ekmek gibi nişastalı gıdalar, yiyeceğe yapılan harcamanın ana kısmını oluşturuyordu (işçilerin bütün bütçesinin yüzde 44'ünü). Harcamaların kalan dörtte biri de, barınma, ısınma, aydınlatma ve sabun, giysi ve çarşaf battaniye gibi temel ihtiyaçlara gidiyordu; kaldı ki bu, 1790'lara gelindiğinde İngiliz işçilerinin başka Avrupa ekonomilerinin çoğundaki işçilerden daha çok kazanmasına rağmen böyleydi. İngiliz işçileri, ileride göreceğimiz gibi, Çin, Hindistan veya Japonya'daki işçilere göre zaten ciddi derecede daha çok kazanıyorlardı.

İngiltere'de gerçek ücretler, 1200'den 1800'e kadar geçen 600 yılda dikkat çekecek kadar az kazanım gösterdiler. Bu dönem boyunca dramatik dalgalanmalar meydana gelmekle beraber herhangi bir kayda değer uzun dönemli trend yoktur. Nitekim, 1200'den 1800'e kadar olan altmış onyılın otuz dokuzunda, çiftlik işçilerinin gerçek ücretleri 1800'deki düzeyin üzerinde tahmin edilmektedir. En yüksek gerçek ücretler, 1800'den çok önce, 1400-1549 aralığında bulunmuştur. 1300 yılı civarlarında, yani İngiltere'de 1349 yılında veba salgınının başlamasından önce,1800'e göre daha düşük ücretler görülmekte ise de, 13. yüzyılın başlarındaki ücretler 1800'deki düzeylerine yakındır.

Bu ücret indeksinde, şeker, biber, kuru üzüm, çay, kahve ve tütün gibi birtakım yeni ürünlerin de yer aldığını vurgulamamız gerekir. Bütün bu yeni ürünlerin fiyatlarında 1500 ilâ 1800 arasında meydana gelen düşmelerden

dolayı gerçek gelirdeki kazanımları hesaba katsak bile, Ortaçağ'ın geç dönemlerinde işçiler yine de çok daha zengindiler. Söz konusu dönemde, işçiler, ücretlerinin bir parçası olarak ekstra sığır eti ve bira alıyorlardı ki, bu, çay veya şekerin yokluğunu fazlasıyla telafi eder.

İngiltere'de yaşananlar bir şey daha göstermektedir: Malthus ekonomisinde, hayat standartları durağan olmakla birlikte muhakkak düşük değildi; hatta günümüzün birçok ekonomisiyle karşılaştırıldığında bile düşük sayılamaz. Her ne kadar sanayi öncesi İngiliz işçisinin 1800'lerdeki tüketim kalıbı ilkel görünse de, aslında, çeşitli mallara ayrılan paylara baktığımızda, bugünün Üçüncü Dünyası'na göre o dönemin İngiliz işçisinin yüksek hayat standartları olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Örneğin, yiyecek tüketiminin yüzde 40'ından fazlası, et, süt, peynir, tereyağı, bira, şeker ve çay gibi lüks mallardan oluşmaktaydı (bkz. **Tablo 2.1**). Bunların hepsi, çalışmak ve vücudu ayakta tutmak için son derece pahalı kalori ve protein kaynaklarıdır. Çok yoksul insanlar bu tür mallar satın alamazlar.

TABLO 2.1
1800'den Önce İşçilerin Tüketimlerinin Dağılımı

Harcama kategorisi	Pay (%)
Yiyecek ve içecek	75
Tahıl ve nişastalı gıdalar	44
Süt ürünleri	10
Et	9
İçecekler	8
Şeker ve bal	3
Tuz ve biber	1
Giysi ve çarşaf, battaniye vs.	10
Konut	6
Isınma	5
Aydınlatma ve temizlik	4

İngiltere'de sanayi öncesi işçisinin görece zenginliğini iki şekilde gösterebiliriz. Birincisi, 1800'den önceki İngiliz çiftlik işçilerinin ve inşaat işçilerinin günlük ücretlerini, bugünün bazı yoksul ülkelerindeki günlük işçi ücretleriyle karşılaştırabiliriz.[5] **Tablo 2.2**'de, 2001-2002'de Malavi'deki inşaat işçilerinin ücretleri, bazı belli başlı tüketim kalemlerinin fiyatlarıyla karşılaştır-

5 Bu verilerin elde edilmesi göründüğü kadar kolay değildir, çünkü günümüzün yoksul ülkelerinde istatistik derleyen bürokrasiler genelde kötüdür.

TABLO 2.2
2001-2002'de Malavi'deki ve 1800'de İngiltere'deki Ücretler ve Fiyatlar

	İngiltere, 1800 (peni)	İngiltere, 1800 (gün başına birim)	2001-02 (kwacha)	Malavi, 2001-02 (gün başına birim)
Ücret	23,9	-	69	-
Fiyatlar				
Un (kilogram)	7,5	3,2	33	2,1
Ekmek (kilogram)	5,9	4,0	46	1,5
Patates (kilogram)	1,2	20,4	16	4,2
Sığır eti (kilogram)	17,4	1,4	123	0,6
Yumurta (düzine)	11,1	2,1	84	0,8
Süt (litre)	2,4	9,9	48	1,4
Şeker (kilogram)	26,3	0,9	42	1,7
Bira (litre)	4,1	5,8	93	0,7
Çay (kilogram)	219,5	0,1	248	0,3
Tuz (kilogram)	9,1	2,6	24	2,8
İngiliz sepetinin maliyeti	23,9	1,0	178	0,4

Kaynaklar: İngiltere: Clark, 2007b. Malavi: Uluslararası Çalışma Örgütü, İstatistik Bürosu, 2006a.

malı olarak verilmektedir. Tabloda, ayrıca, 1800 yılında İngiltere'deki inşaat işçilerine ait karşılaştırmalı veriler de yer almaktadır.

Malavi için elimizde sadece yiyecek fiyatları mevcuttur; ancak, bunlar İngiliz çiftlik işçilerinin harcamalarının yüzde 75'ini oluşturduğundan, hayat standartlarının nispeten iyi bir yaklaşımı olarak kabul edilebilirler. İkinci sütunda, İngiltere'deki günlük ücretler ve fiyatlar gösterilmektedir. Dördüncü sütunda, aynı veriler 2001-02 yıllarında Malavi için verilmektedir. Üçüncü ve beşinci sütunlarda, ürünlerin her birinden her ülkedeki günlük ücretle ne kadar satın alınabileceği görülmektedir. Nitekim, İngiltere'de 1800 yılındaki günlük ücretle 3.2 kilo beyaz un satın alınabilirken, Malavi'deki günlük ücretle sadece 2.1 kilo düşük kaliteli mısır unu alınabilmektedir.

1800 yılının İngiliz işçileri, Malavili işçilere göre malların çoğunu çok daha fazla miktarlarda satın alabiliyorlardı. Tablonun son satırında, İngiliz yiyecek sepetinin peni cinsinden maliyeti (bütün gelirin yiyeceğe harcandığı varsayımıyla) ve eşdeğer maliyet Malavi parası kwacha cinsinden gösterilmektedir. Bir Malavili, 1800 yılındaki bir İngiliz işçisinin tüketimini satın almak isteseydi, parası bu isteğinin ancak yüzde 40'ını yerine getirmeye yetecekti. Demek ki, 1800'de İngiltere'deki hayat standartlarının, bugünün Malavisi'nin hayat standartlarından 2,5 kat yüksek olması mümkündür. **Re-**

Resim 2.1. Malavi'de bir köy, 1988.

sim 2.1'de, bugünün Malavisi'ndeki bir köy görülmektedir. Yine de, Malavi nüfusunun hızla büyümeye devam etmesine bakılırsa, Malavi'deki cılız ücret bile, bugünün ileri sağlık koşulları sayesinde, bu ekonomi için hayatta kalma düzeyinin hâlâ üzerindedir.

Çok daha geniş bir ülkeler yelpazesi için 2000 yılına ait kişi başına gerçek milli gelir tahminlerine sahibiz. Ayrıca, İngiltere'deki kişi başına milli geliri 1200'lere kadar gerilere dek tahmin edebiliyoruz; dolayısıyla, sanayi öncesi İngilteresi'ndeki ortalama kişi başına milli geliri, bugünün dünyasındaki gelir aralığıyla karşılaştırabiliriz. **Tablo 2.3**'te, bu karşılaştırmanın sonuçları yer almaktadır. 1200-1800 yılları arasında İngiltere'nin kişi başına geliri, bugünün dünyasının çok büyük bir bölümündeki gelir kadar, hatta daha yüksekti. 2000 yılında, sanayi öncesi İngilteresi'nin ortalamasının altında gelire sahip olan ülkelerin toplam nüfusu 700 milyonu aşıyordu. Bunun dışında, Hindistan'daki 1 milyar kişi de, Sanayi Devrimi öncesi İngilteresi'ndeki ortalama gelirlerin sadece yüzde 10 üzerinde olan ortalama gelirlere sahipti. Günümüzün bazı ülkeleri, dramatik bir şekilde daha yoksuldurlar. Yüz milyonlarca Afrikalı, bugün sanayi öncesi İngilteresi'nin gelirinin yüzde 40'ından daha az bir gelirle yaşamaktadır.

TABLO 2.3
Karşılaştırmalı Kişi Başına Gelirler, 2000

Ülke	Nüfus, 2000 (milyon)	Kişi başına gelir (2005, USD)	Nispi gelir (%)	Nüfus artışı oranı (%)	Doğuşta ortalama ömür 2003
Tanzanya	34	569	20	2,1	46
Burundi	7	717	25	2,9	44
Etiyopya	64	832	29	2,,3	48
Sierra Leone	5	849	30	2,3	41
Malavi	10	935	33	2,4	40
Nijerya	127	956	34	2,4	43
Zambiya	10	972	34	2,1	38
Madagaskar	16	1.014	36	3,0	55
Ruanda	9	1.129	40	2,4	44
Burkina Faso	11	1.141	40	3,0	48
Mali	11	1.150	41	2,3	48
Benin	6	1.417	50	2,7	54
Kenya	30	1.525	54	2,6	47
Gana	19	1.590	56	2,1	57
Nepal	23	1.809	64	2,2	62
Senegal	10	1.945	69	2,3	56
Bangladeş	131	2.052	73	2,2	63
Nikaragua	5	2.254	80	2,0	70
Fildişi Sahili	16	2.345	83	2,0	46
Pakistan	138	2.497	88	2,2	63
Honduras	6	2.505	89	2,3	68
Moldova	4	2.559	90	0,3	68
Kamerun	15	2.662	94	2,0	46
1800 öncesi İngiltere	–	2.828	100	0,1	37
Zimbabve	13	3.016	107	0,6	37
Hindistan	1.016	3.103	110	1,4	63
Bolivya	8	3.391	120	1,6	64
Çin	1.259	4.446	157	0,6	72

Kaynaklar: Gelir: Heston vd., 2006. Nüfus: Birleşmiş Milletler, 2006. Ortalama ömür: sanayi öncesi İngiltere, tablo 5.2; diğerleri, Birleşmiş Milletler, Kalkınma Programı, 2005, s. 220-22.

Modern çağın aşıları, antibiyotikleri ve kamu sağlığı hizmetleri bu yoksul ülkelerdeki ölüm oranlarını 1950'lerden itibaren düşürmüştür ve haklı olarak bu gelişme uluslararası yardım çabalarının önemli bir zaferi olarak kutlanmaktadır. 1950'de, gelişmekte olan ülkelerde ortalama ömür 40 iken, 2000'e gelindiğinde 65'i bulmuştu.[6] **Tablo 2.3**'te, günümüzün ortalama ömürleri gösterilmektedir. Bunlar, verili bir gelir düzeyi için, sanayi öncesi

6 Levine vd., 2004, s. 9.

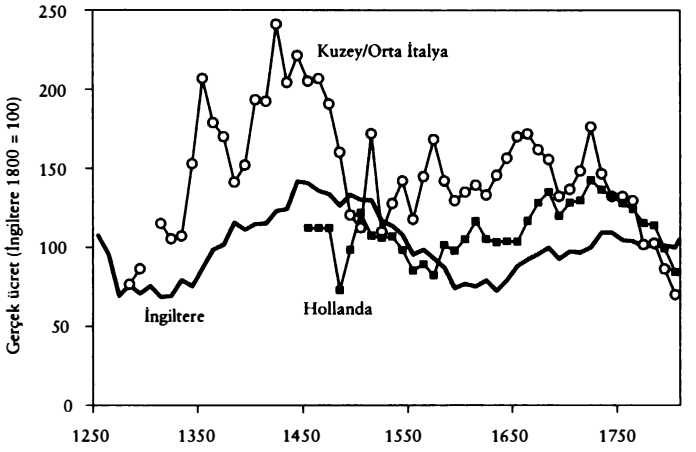
dünyaya göre çok daha yüksektirler. Bununla birlikte, bu ilerlemelerin bir yan etkisi de olmuştur: Sanayi öncesi İngilteresi'nin ücretlerinin çok altında ücretlerde bile, bu ülkelerdeki nüfus hâlâ sanayi öncesi dünyada görülmemiş bir hızla büyümeye devam etmiştir. Bu durum, **Tablo 2.3**'te görülmektedir. Nüfus büyümesinin durduğu ücret olan hayatta kalma ücreti, bugünün dünyasında sanayi öncesi döneme göre kat kat daha düşüktür. Bu kitabın son bölümünde ele aldığımız, gelirlerdeki Büyük Ayrışma'ya yol açan faktörlerden biri budur. Birçok Sahraaltı Afrika ülkesinin tarıma ağır bağımlılığı sürdüğünden ve tarım arazisinin arzı da sabit olduğundan, sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler, ne yazık ki Allah'ın karşılıksız bir lütfu değil, maddi gelirlerdeki düşüşle bedeli ödenen iyileşmelerdir.

Son yıllarda AIDS'in modern tıp teknolojilerine rağmen Sahraaltı Afrika'da neden olduğu kıyımlar da, bu ülkelerin bazılarında ortalama ömrü o kadar düşürmüştür ki, şimdi bu ülkelerde ortalama ömür, sanayi öncesi dünyanın sadece biraz üzerindedir (**Tablo 4.2**'de göreceğimiz gibi). Malavi sadece maddi bakımdan sanayi öncesi İngiltere'den dramatik bir şekilde geri olmakla kalmamaktadır; aynı zamanda, ortalama ömrü de 1800 öncesi İngilteresi'nin ortalama ömründen ancak bir parça yukarıdadır. Malavi'de ortalama ömür 40 yıldı; 1800 öncesi İngilteresi'nde ise 37'ydi. Nitekim, Sahraaltı Afrika'nın ölüm oranı örüntülerine bakılırsa, 20 yaştaki ortalama ömür, Malavi'de, sanayi öncesi İngiltere'de olduğundan daha düşük olmalıdır.

1800 öncesi İngiltere'nin hayat standartları hakkındaki bu bilgiler, Malthus kısıtlarına tabi olan herhangi bir toplumun içinde ücretlerin ve hayat standartlarının büyük miktarlarda dalgalanmalar gösterebileceğine bir örnek teşkil etmektedir. Malthus kısıtlarına tabi olan toplumların özellikle yoksul olması gerekmiyordu – bugünün standartlarına göre bile.

Grafik 2.2'de, İngiliz inşaat işçilerinin uzun dönemli günlük ücretleri, Kuzey ve Orta İtalya'daki ve Hollanda'dakilerle karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Hem İtalya'da hem de Hollanda'da ücretler, 1800 yılına göre, 1800'den önce kayda değer ölçüde daha yüksektir. Aynı zamanda, tipik olarak, İngiltere'deki ücretlerden bile yüksektir. Yine, gerçek ücretlerde, uzun dönemli bir artış görülmemektedir.

1200'den önceki toplumlardaki gerçek ücretler hakkında bilgiler daha bölük pörçüktür. Yine de, **Tablo 2.4**'te, ücretin pound buğday cinsinden eşdeğeri gibi son derece basit bir ölçü kullanılarak İ.Ö. ikinci binyılın Eski Babil'ine kadar uzanan dönemde çeşitli eski toplumlardaki vasıfsız işçi ücretleri gösterilmiştir. Bu aynı, buğdaya dayanan ölçüye göre ücretler, İngiltere'de

Grafik 2.2 Avrupa'daki gerçek ücretlerin karşılaştırması, 1250-1809. Kuzey ve Orta İtalya'nın ücretleri, Federico ve Malanima, 2004, Ek. Hollanda'nın ücretleri, de Vries ve van der Woude, 1997, s. 609-28. Bu ücretlerin 1800 yılı İngilteresi'nin ücretlerine göre düzeyi saptanırken, ücretlerin sırasıyla 1910 ve 1810 yılının İngilteresi'ne göre her ülkedeki kişi başına gerçek GSYİH'ya orantılı olduğu varsayılmıştır.

1780 ile 1800 arasındaki dönem için gösterilmiştir. Bu eski ücretlerde kayda değer değişkenlikler vardır; ancak, (hatta Sanayi Devrimi'nden üç bin yıl öncekilerin bile) Sanayi Devrimi arifesinin İngilteresi'ndeki kadar yüksek oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 2.5'te, aynı buğday cinsinden ücretler 18. yüzyılın sonunda bütün dünya için gösterilmektedir. İki husus göze çarpmaktadır. Birincisi; 1800 yılı civarında ücret düzeylerinin son derece geniş bir yelpazede değişkenlik göstermesidir (4 veya 5'e 1 oranlarında). Malthusçu bakış açısından, bu farklılıkların toplumun teknolojik sofistikeliği ile hiçbir ilgisinin bulunmaması, onun yerine, toplumlar arasındaki doğurganlık ve ölüm oranları farklılıklarından kaynaklanıyor olması gerekir. 1780-1800 arasına ilişkin ücret tahminleri, gerçekten de, ücretlerin belirleyicisinin teknolojik sofistikelik olmadığını teyit eder gibi görünmektedir. Örneğin, İngiliz ücretleri, tabloda ortalamanın üzerindedir, ama 1800 yılının teknolojik bakımdan geri şehirleri olan İstanbul, Kahire ve Varşova'ya göre hiç de yüksek değildir.[7] 1800 yılın-

7 Bununla birlikte, tahıl cinsinden ücreti ölçü olarak kullanırken dikkatli olmakta fayda var. Bu durum, örneğin, Polonya ile yapılan karşılaştırmada görülmektedir. Tahıl, Doğu Avrupa'nın en

TABLO 2.4
Buğday Eşdeğerleri Cinsinden İşçi Ücretleri

Yer	Dönem	Günlük ücret (pound buğday)
Eski Babil[a]	İ.Ö. 1800-1600	15*
Asur[b]	İ.Ö. 1500-1350	10*
Yeni Babil[a]	İ.Ö. 900-400	9*
Klasik Atina[c]	İ.Ö. 408	30
	İ.Ö. 328	24
Roma dönemi Mısırı[d]	İ.S. 250 civarı	8*
İngiltere[e,f]	1780-1800	13
	1780-1800	11*

Not: * işaretli sayılar çiftlik işçisi ücretidir.
Kaynaklar: [a] Powell, 1990, s. 98; Farber, 1978, s. 50-51; [b]Zaccagnini, 1988, s. 48. [c]Jevons, 1895, 1896. [d]Rathbone, 1991, s. 156-58, 464-45. [e]Clark, 2005. [f]Clark, 2001b.

daki İngiliz ücretleri ortalama olarak, aradan geçen binlerce yılın büyük teknolojik kazanımlarına rağmen, Eski Babil veya Asur'un ücretleriyle aşağı yukarı aynıydı. İzleyen iki bölümde, doğurganlık ve ölüm oranı koşullarının bu ücret farklılıklarıyla tutarlı olup olmadığı sorusuna cevap arayacağız; özellikle de, "Örneğin Japonya gibi Asya toplumları, 1800 yılında neden İngiltere'ye kıyasla bu kadar yoksuldu?" gibi soruların cevaplarına...

Tablo 2.5'in ikinci dikkate değer tarafı, 1800 yılına yaklaşılırken yerleşik tarım toplumlarının maddi koşullarında herhangi bir iyileşme olduğuna dair bir işaret bulunmamasıdır. İ.Ö. 1800 ile İ.S. 1800 arasında (yani 3600 yıllık bir dönem boyunca) hiçbir kazanım olmamıştı. Nitekim, Doğu ve Güney Asya ve Güney Avrupa'da 1800 yılının ücretlerinin, Eski Babil, Antik Yunan veya Roma dönemi Mısır'ına kıyasla düşük düzeyleri dikkat çekmektedir. Sanayi öncesi ücretleri hakkındaki veriler, bir önceki bölümde yapılan Malthusçu yorumla tutarlıdır.

KALORİLER, PROTEİNLER VE HAYAT STANDARTLARI

Uzak geçmişteki hayat standartlarına ilişkin bir yaklaşım bulmak için, günümüzde hâlâ varlığını sürdüren toplayıcı veya ilkel bir tarımla geçinen toplumların hayat standardına bakabiliriz. Ne var ki, bu toplumlarda ücret konuşulan işgücü piyasaları olmadığından, bu toplumların maddi koşullarını 1800

önemli tarımsal ihraç ürünüydü ve Avrupa'nın bütün diğer yerlerine göre o ülkelerde çok daha ucuzdu. Daha kapsamlı bir ücret ölçüsü kullanılmış olsaydı, Doğu Avrupa'daki ücretler daha düşük görünürdü.

TABLO 2.5
Buğday Eşdeğerleri Cinsinden İşçi Ücretleri, 1800 Civarı

Yer	Dönem	Günlük ücret (pound buğday cinsinden)
Amsterdam[a]	1780-1800	21
İstanbul[b]	1780-1800	18
Londra[c]	1780-1800	16
Antwerp[a]	1780-1800	16
Kahire[b]	1780-1800	15
İngiltere[c]	1780-1800	13
Varşova[a]	1780-96	13
Leipzig[a]	1780-1800	13
Danzig (Gdańsk)[a]	1780-1800	11
İngiltere[d]	1780-1800	11*
Viyana[a]	1780-1800	10
Paris[e]	1780-1800	10
Madrid[a]	1780-99	9,0
Napoli[a]	1780-1800	7,6
Valencia[a]	1780-85	6,8
Çin (Yangzi Deltası)[f]	1750-1849	6,6*◊
Kore[g]	1780-99	6,0◊
Milano[a]	1780-1800	5,6
Güney Hindistan[f]	1750-90	5,1◊
Japonya (Kyoto)[h]	1791-1800	4,5◊

Not: 1780-1800 arasında Avrupa'daki gümüş cinsinden ücretler, Allen-Unger veri kümesindeki buğday fiyatlarına göre söndürülmüştür. * işaretli rakamlar, çiftlik ücretleridir. ◊ işaretli rakamlar, pirinç cinsinden ücretin buğday eşdeğeridir; buğday ile pirincin birbirine göre kalori içerikleri esas alınarak çevirme işlemi yapılmıştır.
Kaynaklar: [a]Allen, 2001, s. 411, not 1. [b]Pamuk, 2005, s. 224. [c]Clark, 2005. [d]Clark, 2001b. [e]Van Zanden, 1999, s. 181-85. [f]Broadberry ve Gupta, 2006, s. 17, 19. [g]Ho ve Lewis, 2006, s. 229. [h]Bassina ve Ma, 2005, ek tablo 1; 60 pound buğday başına 45 pound buğday unu varsayılmıştır.

yılı civarındaki sanayi öncesi toplumların maddi koşullarıyla karşılaştırmak için başka bir ölçüm bulmamız gerekmektedir.

Bu amaçla kullanabileceğimiz hayat standartları indekslerinden biri, gün ve kişi başına kalori veya gram protein olarak ölçülmüş kişi başına gıda tüketimidir (**Tablo 2.6**'da gösterilmektedir). Yoksul toplumlarda, gelir arttıkça, karakteristik olarak, kişi başına kalori tüketimi de artar. 1800 yılında İngiltere veya Belçika gibi zengin toplumların kalori tüketimi, daha önceki toplumlarla karşılaştırıldığında nasıldı?

İngiltere için sahip olduğumuz veriler, 1787-96 yılları arasında Yoksullara Yardım Kanunu'nun maliyetleri hakkındaki tartışmalar çerçevesinde yoksul aileler (esas olarak çiftlik işçisi aileleri) arasında yapılan araştırmalar-

TABLO 2.6
Kişi Başına Kalori ve Protein

Grup	Dönem	Kilokalori	Gram protein
İngiltere, çiftlik işçileri[a]	1787-96	1.508	27,9
İngiltere, hepsi[a]	1787-96	2.322	48,2
Belçika, hepsi[b]	1812	2.248	–
Ache, Paraguay[c]	1980'ler	3.827	–
Hadza, Tanzanya[d]	–	3.300	–
Alyware, Avustralya[d]	1970'ler	3.000	–
Onge, Andaman Adaları[d]	1970'ler	2.620	–
Aruni, Yeni Gine[e]	1966	2.390	–
!Kung, Botsvana[c]	1960'lar	2.355	–
Bayano Cuna, Panama[f]	1960-61	2.325	49,7
Mbuti, Kongo[d]	1970'ler	2.280	–
Anbarra, Avustralya[d]	1970'ler	2.050	–
Hiwi, Venezuela[c]	1980'ler	1.705	64,4
Shipibo, Peru[g]	1971	1.665	65,5
Yanomamo, Brezilya[h]	1974	1.452	58,1

Kaynaklar: [a]Clark vd., 1995, s. 223-34. [b]Bekaert, 1991, s. 635. [c]Hurtado ve Hill, 1987, s. 183; Hurtado ve Hill, 1990, s. 316. [d]Jenike, 2001, s. 212. [e]Waddell, 1972, s. 126. [f]Bennett, 1962, s. 46. [g]Bergman, 1980, s. 205. [h]Lizot, 1977, s. 508-12.

dan gelmektedir.[8] Yoksullar, günde ortalama olarak sadece 1.508 kilokalori tüketiyorlardı. Bununla birlikte, bu ailelerde, kafa başına ortalama gelir, 4,6 sterlindi; yani, 15 sterlin olan İngilizlerin ortalama kişi başına gelirinin sadece yaklaşık yüzde 30'uydu. İngiltere'deki ortalama kalori tüketimini tahmin etmek için, kalori ve protein tüketimi ile gelir arasındaki araştırma verilerinden türetilen ilişkiyi kullanabiliriz. Bu da tabloda gösterilmektedir.[9] Bütün olarak İngiltere'ye ilişkin değer, 1812 yılının Belçikası için hesaplanan ortalama tüketime yakındır.

Eski toplumların muhtemel tüketimi hakkındaki bilgilerimiz, bugünün toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumları üzerine yapılan araştırmalardan gelmektedir. Bu araştırmalarda, araştırma konusu gruplar arasında kalori tüketimi bakımından ciddi değişkenlikler ortaya konmuştur: Kalori tüketimi bulguları Brezilya'nın Yanomamo yerlilerinin gün ve kişi başına 1.452 kilokalorilik mütevazı tüketimi ile, Paraguay'ın Ache yerlilerinin gün ve kişi başına 3.827 kilokalorilik krallara layık tüketimi arasında değişmektedir. Bu değiş-

8 Eden, 1797.

9 Clark vd., 1995, s. 223-24. Çok yüksek gelirlerde gelir esnekliği hemen hemen sıfıra düşeceğinden, orta değer tüketicinin kafa başına 12 sterlin geliri olduğunu varsayıyorum.

kenliğin bir kısmı, şüphesiz ki, gıda tüketimi ölçülürken yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Ancak orta değer 2.340'tır ki, bundan çıkan sonuç, avcı-toplayıcıların ve karın doyurmaya yetecek kadar tarım yapanların, 1800 yılı civarında İngiltere veya Belçika'da yaşayan orta değer kişi kadar kalori tüketmiş olduklarıdır. İlkel insanlar, 1800 yılı civarı dünyasının en zengin ülkelerinden birine kıyasla iyi besleniyorlardı. Nitekim, Britanyalı tarım işçileri 1863 yılına gelindiğinde bu avcı-toplayıcı ve karın doyurmaya yetecek kadar tarım yapan toplumların orta değer tüketimine ancak erişmişlerdi.

Dahası, İngilizlerin 1790'lardaki diyeti, tipik olarak, bu basit teknolojili toplumlara göre daha düşük bir protein içeriğine sahipti. Orta değer avcı-toplayıcı İngilizler kadar iyi beslendiğine göre, avcı-toplayıcılar daha yoksul olan Asya toplumlarına göre hem kalori hem de protein bakımından çok daha iyi beslenmiş olmalıdırlar.

İnsanın maddi refahının başka bir önemli unsuru da, diyetin çeşitliliğidir. 1800 yılına gelindiğinde, Avrupalıların diyeti, Asya'dan gelen baharatlar, şeker, çay ve kahveyle ve Yeni Dünya'dan gelen patates ve domatesle zenginleşmiş durumdaydı. Ancak, tipik Avrupalı için bu zenginleşme oldukça sınırlıydı. 1800 yılında İngiltere'de günlük besinine ortalama 0.85 ons* şeker, 0.07 ons çay, 0.004 ons kahve ve 0.05 ons tütün ilave edilmişti.[10] Besinin ezici çoğunluğu, ekmek ve ona katık yapmak için biraz sığır veya koyun eti, peynir ve biradan oluşan geleneksel monoton beslenmeden oluşuyordu. Buna karşılık, avcı-toplayıcıların ve karın doyurmaya yetecek kadar tarım yapanların besini büyük bir çeşitlilik sergiliyordu. Örneğin, Yanomamo yerlilerinin besininde maymun, yaban domuzu, tapir, armadillo, karıncayiyen, timsah, jaguar, geyik, kemirgenler, çok çeşitli kuşlar, birçok türden böcekler, tırtıllar, çeşitli balıklar, larvalar, tatlı su yengeçleri, yılanlar, kurbağalar, çeşitli palmiye meyveleri, palmiye salatası, sert kabuklu meyveler, bakkam fıstığı, mantar, yemeklik muz, manyok, muz ve bal yer alıyordu.[11]

ENGEL KANUNU VE HAYAT STANDARTLARI

Prusyalı istatistikçi Ernst Engel (1821-96) –çağdaşı olan yaygaracı Friedrich Engels (1820-95) ile karıştırmayın– Alman işçi sınıfı bütçeleri üzerine çalışmalarına başladığında, bugün Engel Kanunu adı verilen basit ama güçlü bir

(*) 1 ons, 28,3 gram ağırlığına eşittir -e.n.

10 Mokyr, 1988, s. 75.

11 Chagnon, 1983, s. 57-58. Buna ilave olarak, Yanomamo erkekleri her gün tütün ve halüsinasyon gördüren bir enfiye kullanıyorlardı.

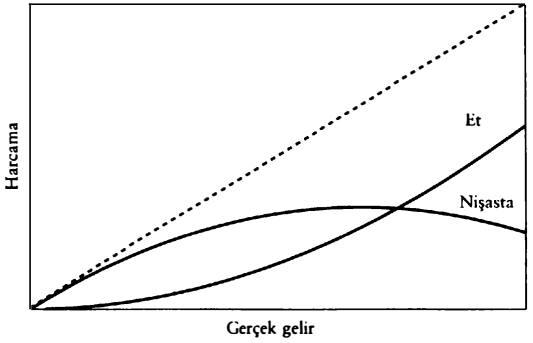
ampirik ilişki buldu. Bir aile ne kadar yoksulsa, gelirinde yiyeceğe yapılan harcamaların payı o kadar yüksektir. Bu ilişki, daha sonra yapılan çok sayıda araştırma ile teyit edilmiştir. En yoksul toplumlarda yiyecek bütün harcamaların yüzde seksenini veya daha fazlasını teşkil edebilmektedir. Hâlbuki, en zenginlerde, yemeklerin gerçek gıda içeriğine yapılan harcama, gelirin sadece yüzde 5-10'u oranındadır.

Orijinal Engel Kanunu'nun, harcamaların gıda kategorisinin içinde bile başka birtakım varyantları vardır. İnsanlar çok yoksul oldukları zaman (açlık her an kendini hissettirecek), mevcut olan en ucuz kalori biçimlerini –buğday, pirinç, çavdar, arpa, yulaf, mısır gibi hububatlar ve fasulye veya patates– mümkün olan en ucuz şekilde (lapa veya ekmek şeklinde) tüketirler. Aynı zamanda, diyetleri son derece monotondur; yemeği tatlandıracak şeylere az para harcarlar. Nitekim, kıtlıktan önce, İrlandalı çiftlik işçileri, hemen hemen tümüyle patatesten oluşan bir beslenme biçimine sahipti. En düşük gelirlerde, en ucuz kalori kaynakları, gelir içinde son derece büyük bir paya sahiptir. Ancak, gelir arttıkça, gıda tüketiminin gitgide daha büyük bir kısmı daha pahalı kalorilere –örneğin süt, peynir, tereyağı, yumurta, et, balık, bira ve şarap gibi ürünlerin sağladığı kalorilere– veya biber, çay ve kahve gibi hiçbir kalori değeri olmayan baharat ve içeceklere ayrılmaya başlar.

Öyle görünüyor ki, en yoksul toplumların sıradan insanları için et en önemli lüks maddesi olmuştur. Örneğin, Doğu Peru'daki toplayıcılıkla yaşayan Sharanahua yerlilerinin "sürekli et hakkında konuştukları, erkek, kadın, çocuk, zamanlarının orantısız derecede büyük bir kısmını et hakkında konuşmakla geçirdikleri, sürekli eti olan evlere ziyaretler planladıkları, evlerinde ne kadar et olduğu konusunda yalanlar söyledikleri" bildirilmiştir. Bu örnekte ve bir dizi başka toplayıcı toplum örneğinde, avcılar, et karşılığında kadınlarla cinsel ilişki takası yapıyorlardı. "Kadınları elde etmek için yapılan rekabette normalde kazanan hep başarılı avcılar olur."[12]

Bu tüketim kalıpları, **Grafik 2.3**'teki gibi Engel eğrileri kullanılarak gösterilebilir. Engel eğrisi, herhangi bir malın tüketiminin gelirle birlikte değişmesini gösterir. Söylenmese de, nispi fiyatların sabit tutulduğu varsayılmıştır. Gıda maddeleri gibi mallar (bunlara ihtiyaç maddeleri denir), zenginlere kıyasla, yoksulların tüketiminde çok daha büyük bir paya sahiptir. Nitekim, bu malların birçoğu için (örneğin temel nişastalı gıdalar), gelir arttıkça bu

12 Siskind, 1973, s. 84, 95-96.

Grafik 2.3 Engel eğrileri.

mala harcanan mutlak tutar azalır. Diğer mallar, lükse girer. Bunların tüketim harcamasındaki payı, gelirle birlikte artar; yani, en azından belirli bir gelir aralığı için bu böyledir.

Nispi fiyatlardaki farklılıklar, Engel Kanunu'nun normal işleyişinden sapmalara neden olabilir, ama yine de, gıdaya yapılan harcamaların gelirdeki payının veya gıda bütçesi içinde et, alkol ve rafine şeker yerine temel nişastalara yapılan harcamaların payının, hayat standartları için iyi bir genel gösterge olarak kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

Tablo 2.7'de, bu kategorilere yapılan gıda harcamalarının payları 1790'ların İngilteresi'ndeki çiftlik işçileri için gösterilmektedir. Gıda harcamalarının sadece yüzde 61'ini temel nişastalı gıdalara ayıran bu işçiler, 1950 yılı civarının Hindistanlı çiftlik işçilerine kıyasla iyi yaşamış görünmektedirler. Ayrıca, 18. yüzyılın Japon işçilerine göre de çok daha iyi durumdadırlar. İngiltere'deki hasat işçilerinin karınlarını doyurma geleneğinden dolayı, bu ülke için 13. yüzyıl kadar gerilere dek tarım işçilerinin tüketim kalıpları hakkında veriye sahibiz. Bu işçilerin 1250'den 1449'a kadar olan diyetlerinden, İngiltere'de 1790'lara göre daha önceki yüzyıllarda hayat standartlarının daha da yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. 1348'de Kara Ölüm'ün başlaması ve bunun sonucunda gerçek ücretlerin yükselmesinden sonra, hasat işçilerinin karınlarının doyurulduğu yiyeceklerde temel hububat maliyetin sadece yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyordu. Kalanı, süt ürünlerinden, balıktan ve biradan oluşuyordu.

TABLO 2.7
Çiftlik İşçilerinin Gıda Tüketiminde Farklı Ürünlerin Payları

Yer	Dönem	Tahıllar ve baklagiller (%)	Şeker (%)	Hayvansal ürünler, yağlar (%)	Alkol (%)
İngiltere[a]	1250-99	48,0	0,0	40,2	11,8
	1300-49	39,7	0,0	43,0	17,0
	1350-99	20,8	0,0	55,3	24,0
	1400-49	18,3	0,0	46,4	34,3
İngiltere[b]	1787-96	60,6	4,7	28,4	1,3
Japonya[c]	1750 civarı	95,4	0,0	4,6	0,0
Hindistan[d]	1950	85,3	1,6	5,4	0,8

Kaynaklar: [a]Dyer, 1988. [b]Clark vd., 1995. [c]Bassino ve Ma, 2005. [d]Hindistan Devleti, Çalışma Bakanlığı, 1954, s. 118.

Engel Kanunu, her ne kadar basit bir ampirik ilişki olsa da, dünya tarihinin açıklanmasında derin bir öneme sahiptir. Malthus çağında gelirler düşük kalmaya mahkûmdu; o yüzden, harcamalardaki hâkim unsur gıdaydı. Bunun sohbet konularını belirleme konusundaki muhtemel etkileri bir yana, 1800'den önce gıdaya yapılan harcamaların yüksek bir paya sahip olması, bu erken toplumların büyük ölçüde dağınık ve tarımcı olmalarını kaçınılmaz kılıyordu. Sanayi öncesi dünyada gelirin yüzde 80'i gıdaya harcanıyorsa, o zaman nüfusun yüzde 80'i de tarımda, balıkçılıkta ve avcılıkta istihdam ediliyordu.[13] Tarımsal üretim ise, tarlalara yakın oturan bir nüfus gerektiriyordu. O yüzden, sanayi öncesi toplumları kırsaldı; kent nüfusları düşüktü. 1450 yılında İngiltere'de, ortalama bir yerleşim biriminin nüfusu 220'ydi.[14] Modern yüksek gelirli ekonomilerin tersine, insanlar yabancılarla nadiren karşılaşırlardı.

Eğer gelirin çoğunluğu gıdaya harcanıyordu ise, o zaman bina, giysi, obje, eğlence ve gösteri şeklinde "kültür" üretmek için fazla bir artı değer kalmıyordu demektir. Malthus Kapanı hükmünü sürmeye devam ettiği müddetçe, bütün toplumların büyük önceliği gıda üretimiydi.

Ancak, tüketim ile üretim arasındaki bağlantıdan başka bir hayat standardı göstergesi daha türetmek mümkündür (en azından ticaret olanaklarının

13 Bu mantık, büyük çaplı gıda maddesi ticareti yapmaya başlayan ülkelerde geçerliliğini kaybeder. Ancak, 1800'den önce böyle büyük çaplı bir ticaret nadir görülen bir şeydi.

14 Clark 2007a'ya dayanarak 2.2 milyon nüfus ve 1801 sayımından çıkan sayıda yerleşim birimi olduğunu varsaydık.

sınırlı olduğu ülkeler için): Tarımla iştigal edenlerin nüfusun içindeki oranı. Erken İngiltere'nin nispeten yüksek bir refah düzeyinin olduğu, erken tarihlerde bile tarım sektörü dışında giysi üretimi veya bina yapımı gibi alanlarda iştigal edenlerin nüfusta yüksek bir paya sahip olmasından belli olmaktadır. Nitekim, 1620-35 yıllarında İngiltere'de Suffolk ilçesinde, vasiyetname bırakan erkeklerin sadece yüzde 63'ü tarım veya balıkçılıkla uğraşıyordu.[15] Karşılaştırmak gerekirse, 2000 yılında, Tanzanya'da, erkeklerin yüzde 83'ü çiftçilik veya balıkçılıkla uğraşıyordu.[16]

BOY VE MADDİ HAYAT ŞARTLARI

Gerçek günlük ücretler, gıda tüketimi veya meşguliyetler hakkında, sanayi öncesi toplumlarının ancak küçük bir kısmı için bilgiye sahibiz. Çok eski toplumlarda ücretli emek yoktu; daha sonraki toplumlarda da, işgücü piyasaları çoğu zaman hiçbir iz bırakmamıştır. Sanayi öncesi çağın büyük kısmında hayat standartlarını ölçmek için, daha dolaylı ölçümlere başvurmak zorundayız. Ortalama boy, bu amaçla bir gösterge olarak kullanılabilir. Maddi hayat şartlarının daha iyi olmasının ilk akla gelen etkisi, insanların boylarının daha uzun olmasıdır. Bugün bile, örneğin Hindistan gibi yoksul bir ülkeye gittiğiniz zaman, insanların kısa boyluluğu hemen dikkatinizi çeker. Çağımızın ağırlıklı olarak Avrupa kökenli olan zengin toplumlarında genç erkeklerin ortalama boyları, 177-178 santimetre (70-72 inç) aralığındadır. Genç Amerikalı zencilerin ortalama boyu 178 santimetredir.[17] Buna karşılık, Güney Hindistan'daki erkeklerin 1988-90 yıllarındaki boy ortalaması sadece 164 santimetreydi (64.4 inç); yani, genç Hollandalı erkeklerden tam 19 santimetre daha kısa.[18] Günümüz Hindistanı'ndaki daha yoksul grupların boy ortalamaları daha da düşüktür. 1994 yılında Batı Bengal'deki bir grup çay plantasyonu işçisinin boy ortalaması 161 santimetreydi.[19] Benzer şekilde, 1987 yılında Malavi'nin kırsal kesimindeki erkeklerin boy ortalaması 165 santimetreydi. Yani, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki genç erkek zencilerin boyundan 13 santimetre daha kısa.[20] **Resim 2.2**'deki fotoğraf, modern Amerikalılarla Malavililer arasındaki boy uçurumunu anlamamıza yardımcı olabilir.

15 Evans, 1987; Allen, 1989.
16 Uluslararası Çalışma Örgütü, İstatistik Bürosu, 2006b.
17 Amerika Birleşik Devletleri'ne ilişkin boy bilgileri Ogden vd., 2004, Tablo 14'ten.
18 Brennan vd., 1997, s. 220. Araştırmada yer alan eyaletler, Andhra, Karnataka, Kerala, Pradesh ve Tamil Nadu'dur. Erkekler, 25-39 yaş aralığındaydı.
19 Roy, 1995, s. 695.
20 Pelletier vd., 1991, s. 356.

Resim 2.2. Amerikalı gezgin ile Malavili hamallar, 2001.

Günümüzün popülasyonları arasında genlere bağlı potansiyel boy farklılıkları olduğuna dair pek işaret bulunmamaktadır (Orta Afrika'daki pigmeler gibi birtakım nadir rastlanan gruplar dışında). Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, beslenmenin boy üzerindeki etkisi bir gerçektir. Doğu Asya ülkelerindeki genç erkekler, muhtemelen beslenme alışkanlıklarındaki farklılıklar nedeniyle Avrupa'dakiler kadar uzun boylu değildirler (Japonya'da sadece 171 santimetre). Ancak, her toplumun kendi içinde sağlık ile boy arasında pozitif bir korelasyon olduğu sağlam bir şekilde belgelenmiştir.[21] Boyu belirleyen, hem çocukluktaki beslenme, hem de çocukken geçirilen hastalıklardır. Çocuğun büyüme döneminde geçirdiği hastalık dönemlerinde büyüme durabilmekte, vücut bunu daha sonra ancak kısmen telafi edebilmektedir. Diğer yandan, beslenme de hastalık, sıklığı da, maddi hayat koşullarına bağlı şeylerdir.

Sadece sanayi öncesi birkaç toplum için canlı insan boyları hakkında verilere sahibiz; bunlar da, tipik olarak 1800'den fazla gerilere gitmemektedir. Ancak, iskelet kalıntılarındaki uzun kemiklerin ölçülmesi yoluyla çok da-

21 Pelletier vd., 1991, s. 356.

TABLO 2.8
Sanayi Öncesi Toplumların Yetişkin Erkeklerinin Tahmini Boy Ortalaması

Dönem	Yer	Tip	Yaş	Boy (santimetre)
1830'lar	İsveç[a]	Askerler	Yetişkin	172
1710-59*	İngiltere[b]	Mahkûmlar	23-60	171
		Yarı-köle hizmetçiler	23-60	171
1830'lar	İngiltere[a]	Askerler	Yetişkin	169
	Kuzey İtalya[a]	Askerler	25-40	167
	Bavyera[a]	Askerler	Yetişkin	167
	Fransa[a]	Askerler	Yetişkin	167
	Hollanda[a]	Askerler	Yetişkin	167
1770-1815	İngiltere[c]	Mahkûmlar	23-49	166
1830'lar	Macaristan[a]	Askerler	Yetişkin	166
	Avusturya[a]	Askerler	Yetişkin	164
1819-39	Batı Afrika (Yoruba)[d]	Köleler	25-40	167
	Mozambik[d]	Köleler	25-40	165
	Batı Afrika (Igbo)[d]	Köleler	25-40	163
1800-29*	Güney Çin[e]	Mahkûmlar	23-59	164
1843	Güney Hindistan[f]	Yarı-köle hizmetçiler	24-40	163
1842-44	Kuzey Hindistan (Bihar)[f]	Yarı-köle hizmetçiler	24-40	161
1883-92	Japonya[g]	Askerler	20	159

Not: * işaretli sayılar, doğum yıllarıdır.
Kaynaklar: [a]A'Hearn, 2003, tablo 3. Yetişkin boylarına düzeltilmiş. [b]Komlos, 1993, s. 775. [c]Berennan vd., 1997, s. 220. [d]Eltis, 1982, s. 459-60. Kendilerini taşıyan gemilerden kurtarılmış köleler. [e]Morgan, 2006, tablo 4a. [f]Nicholas ve Steckel, 1991, s. 946. [g]Yasuba, 1986, s. 223. 20 yaştan yetişkin boylarına düzeltilmiş.

ha eski birtakım sanayi öncesi toplumların boy durumu hakkında veriler elde edebiliyoruz.

Tablo 2.8'de, bir grup ülke için 1800 yılı civarlarına ait canlı erkek boyları verileri özet halinde verilmektedir. Veriler, uzundan kısaya doğru ortalama boy sırasına göre verilmiştir. Boylar, çeşitli popülasyonlardan alınmıştır: Askerler, mahkûmlar, azat edilmiş köleler ve yarı-köle hizmetçiler. Örneğin, 1843 yılı Hindistanı'na ilişkin boy verileri, Mauritius'ta çalıştırılmak üzere toplanmış yarı-köle hizmetçilerin boylarıdır. Ancak, bu Hintli işçiler yurtdışında ağır beden işlerinde çalıştırılmak üzere seçildiklerinden, bu kişilerin genel nüfusa göre daha kısa olduklarını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Bu Hintli yarı-köle hizmetçiler, 18. yüzyılda Kuzey Amerika'da hizmet etmek için İngiltere'den toplanan yarı-köle hizmetçilerden kayda değer ölçüde daha kısaydılar. Benzer şekilde, Çinlilerin boyları da, Avustralya'ya göç etmiş olup sonradan hapse atılan göçmenlerden alınmış verilerdir. Ancak, on-

ların boyları da, 18. yüzyılda Amerika veya Avustralya'ya götürülen İngiliz mahkûmların boylarından kayda değer derecede daha kısadır. Afrikalıların boy verileri, Amerika'ya götürülürken yolda İngiliz gemileri tarafından kurtarılan kölelerin boylarıdır. Yine, burada, birbirini telafi eden etkiler olduğundan, bu verilerin genel nüfusu temsil ettiğini düşünebiliriz. Kölelerin ortalamadan daha yoksul oldukları ve dolayısıyla daha kısa oldukları düşünülebilir; ancak Yeni Dünya'da plantasyon işlerinde çalıştırılmak üzere gönderilenlerin, (Amerika'ya taşınmalarının maliyetini de düşünürsek) en güçlü ve sağlıklı olanlar arasından seçilmiş olması da mantıklıdır.

Açıkça görülmektedir ki Sanayi Devrimi'nin başındaki Avrupalı erkeklerin boyları, bugünün ABD'li ve Avrupalı erkeklerinin boylarıyla, bugünün Hindistanlı ve Afrikalı erkeklerinin boyları arasında bir yerdeydi. Malthus'un kendisi de (zamanının köy papazı olarak), İngiltere'de 1800 civarında emekçi sınıfların hayat şartlarının çocukların gelişmesini engelleyecek kadar kötü olduğunu biliyordu: "Köylük yerlerde uzun süre yaşayanların muhakkak gözüne çarpmıştır: İşçilerin oğulları çoğu zaman bodur olurlar ve erginliğe geç ulaşırlar."[22]

Sanayi öncesi Asya'da boylar genel olarak sanayi öncesi Avrupa'ya göre çok daha kısa olmuş gibi görünmektedir. Daha önce dikkat çektiğimiz gibi, bu farklılığın bir kısmı beslenme alışkanlıklarındaki farklarla açıklanabilir. Ancak, Japonların boyu, sanayi öncesi dünyadan bugüne 12 santimetrelik bir artış göstermiştir ki bu, İngiltere'deki yaklaşık 7 santimetrelik boy uzamasından daha büyüktür; ve bu da, beslenme alışkanlıklarındaki farklılıkların belirli bir rol oynadığını kabul etsek bile sanayi öncesi Japonya'nın sanayi öncesi İngiltere'ye göre daha yoksul olduğunu düşündürmektedir. Afrikalıların 165 santimetrelik boyları, Afrika'nın teknolojisinin varsaydığımız geriliğine rağmen, Avrupa ortalamasının fazla altında değildi.

Tropikal Afrika'da, hastalıklardan kaynaklanan yüksek ölüm oranları vasıtasıyla maddi hayat standartlarının yüksek olmasını sağlayan, tabiatın kendisiydi. Avrupalılar için –aslında hemen hemen aynı derecede Afrika'nın yerlileri için de– tropikal Afrika ölümcül bir yerdi. 19. yüzyılda Batı Afrika kıyılarına yerleştirilen Britanya askerlerinin yarısı, orada kalışlarının birinci yılı içinde ölmüştür.[23] Gazeteci Henry Morton Stanley 19. yüzyılın sonların-

22 Malthus, 1798, s. 94.

23 1823'ten sonra Liberya'da koloni kuran Amerikalı zencilerde de ölüm oranları olağanüstü yüksekti. Demek ki hastalık taşıyan çevreye karşı Afrikalıların fazla bir genetik koruması yoktu; McDaniel, 1992.

da ekvator Afrikası'nı kat ettiği meşhur yolculuklarında eğer o keşifleri yapabildiyse, bunu iyi silah kullanmasına veya dil öğrenme yeteneğine değil, bir sürü hastalığa dayanabilmiş olmasına borçluydu. O hastalıklar, beyaz ırktan yol arkadaşlarının hepsini öldürmüştür.

Sanayi öncesi çağın sonuna ait bu boyları daha önceki toplumların boylarıyla karşılaştırdığımızda ne görüyoruz? Yerleşik tarımın gelişinden önceki muhtemel hayat şartları hakkında bir fikir sahibi olmak için, modern çağda varlığını sürdürmüş olan toplayıcı topluluklarının boy ortalaması verilerini kullanabiliriz. Özellikle, Franz Boas, 19. yüzyılın sonlarında yüzlerce Amerikalı yerli kabilesinden boy gözlemleri derlemiştir. **Tablo 2.9**'da görüldüğü gibi, değişme aralığı 1800 yılı civarındaki tarım toplumlarıyla aynıdır. Bazı avcı-toplayıcılar, 19. yüzyılın Çinlilerine, Hintlilerine, Japonlarına ve birçok Avrupalısına göre kayda değer derecede daha uzundular. Bu toplayıcı toplumların boylarının orta değeri 165 santimetredir ki, bu, 1800 yılında Avrupa'daki boy ortalamasından ufak bir miktar düşük, 1800 yılı civarında Asya'daki ortalamadan ise kayda değer derecede daha yüksektir.

Öyle görünüyor ki, 1760'larda hâlâ bir Taş Çağı yaşayan Tahitililer, bütün o inanılmaz Avrupa teknolojileriyle adaya gelen İngiliz ziyaretçiler kadar veya onlardan daha uzun boyluydular. Avrupalı kâşiflerin onları uzun buldukları şüphesizdir. 1769 yılında *Endeavour*'la yapılan keşif yolculuğuna bilimadamı olarak katılan Joseph Banks, diğerlerinden uzun boyuyla dikkat çeken bir Tahitilinin boyunu 75.5 inç (192 santimetre) olarak ölçmüştür. İngiltere'de, 1800 yılında, sadece 2.500'de 1 yetişkin erkek 192 santimetre veya daha uzundu.[24] Banks muhtemelen sadece birkaç yüz tane yetişkin erkek görmüş olacağından (adada kalış süresinin kısalığını ve Tahiti'nin düşük nüfus yoğunluğunu düşünürsek), Tahiti'deki ortalama boylar, büyük bir olasılıkla, 18. yüzyıl İngilteresi'nin ortalama boylarından daha yüksekti.

Demek ki, toplayıcı teknolojisi ile 1800 yılı civarındaki tarım toplumlarının teknolojisi arasındaki farkı teşkil eden binlerce yıllık ilerleme, maddi hayat koşullarında sistematik bir iyileşme olduğuna dair herhangi bir belirti üretmemiştir.

Çağımızda yaşayan eşdeğer toplumlara değil de gerçek tarihî geçmişteki hayat koşullarına bakmak istersek, iskelet kalıntılarından çıkarılan erkek boylarını kullanabiliriz. **Grafik 2.4**'te, İ.S. 1 yılından 1800'e kadar iskelet kalıntılarından çıkarılan boy ortalamaları hakkında elimizde bulunan yayınlan-

24 Banks, 1962, s. 334. İngiltere'deki boy aralığı, boyların standart sapmasının bugünün Britanyası ile aynı olduğu varsayılarak hesaplanmıştır.

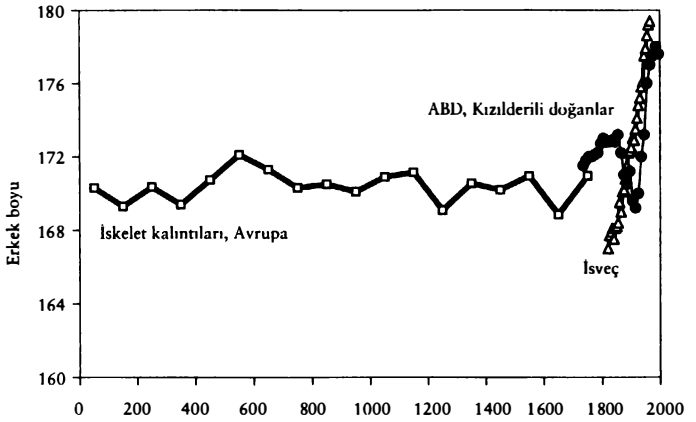
TABLO 2.9
Bugün Hâlâ Varlığını Sürdüren Toplayıcı ve Karnını Doyurmakla Yetinen Toplumların Yetişkin Erkeklerinin Boyları

Dönem	Grup	Yer	Yaş	Boy (santimetre)
1892	*Ova* Kızılderilileri[a]	ABD	23-49	172
1970'ler	Anbarralar[b]	Avustralya	Yetişkin	172*
	Rembarrangalar[c]	Avustralya	Yetişkin	171*
1910	Alaska İnuitleri[d]	ABD	Yetişkin	170*
1890	Kuzey Pasifik Kızılderilileri[e]	ABD	Yetişkin	167*
1944	Sandaweler[f]	Tanzanya	Yetişkin	167*
1891	Shoshonalar[g]	ABD	20-59	166
1970'ler	Foxe Havzası İnuitleri[c]	Kanada	Yetişkin	166*
1880'ler	Solomon Adalılar[h]	Solomon Adaları	Yetişkin	165*
1906	Kanada İnuitleri[d]	Kanada	Yetişkin	164*
1969	!Kunglar[i]	Botsvana	21-40	163
1980'ler	Acheler[j]	Paraguay	Yetişkin	163*
1970'ler	Hadzalar[c]	Tanzanya	Yetişkin	163*
1985	Hiwiler[j]	Venezuela	Yetişkin	156*
1980'ler	Bataklar[c]	Filipinler	Yetişkin	155*
	Agtalar[c]	Filipinler	Yetişkin	155*
	Akalar[c]	Orta Afrika Cumhuriyeti	Yetişkin	155*

Notlar: * işaretli sayılar, 21-40 yaşlara düzeltilmiş boylardır. !Kung erkeklerinin tümünün boy ortalaması, 21-40 yaş arası olanlara göre 2 santimetre daha kısadır.
Kaynaklar: [a]Steckel ve Prince, 2001. [b]Kelly, 1995, s. 102. [c]Jenike, 2001, s. 223. [d]Hawkes, 1916, s. 207. [e]Boaz, 1891, s. 327. [f]Trevor, 1947, s. 69. [g]Boaz, 1899, s. 751. [h]Guppy, 1886, s. 267. [i]Truswell ve Hansen, 1976, s. 172. [j]Hurtado ve Hill, 1987, s. 180-82.

mış veriler özet halinde verilmektedir (veriler, erkek boylarına normalleştirilmiştir). Yüzyıllar bazında verilen ortalamalar, 9.477 adet kalıntı kümesinden alınan verileri özetlemektedir. 1800'den önce hiçbir trend gözlenmemektedir. Ayrıca, karşılaştırma amacıyla, İsveç'te 1820'den itibaren askere alınan erkeklerin doğum yıllarına göre boyları ve 1710'dan itibaren Kızılderili olarak doğmuş ABD'li erkeklerin boyları da gösterilmiştir. 1800'den sonraki gelir kazanımları, canlıların boylarında net bir şekilde kendini göstermektedir.

Tablo 2.10'da, 1800 öncesine, ta Avrupa'nın Mezolitik Çağ'ı (İ.Ö. 8000-5000) kadar uzanan döneme ait, çok çeşitli sanayi öncesi yerlerden alınmış iskelet koleksiyonlarından yapılmış ölçümlerden çıkarılan ortalama erkek boyları görülmektedir. Ne var ki, bunların birçoğu küçük koleksiyonlardır; buluntuların ekonomik statülerinin bütünü temsil eder nitelikte olmamaları ihtimali vardır; ayrıca uzun kemiklerin uzunluklarından boylar hesaplanırken hatalar da yapılabilmektedir; bütün bu sebeplerden dolayı, bu nu-

Grafik 2.4 Avrupa'daki iskeletlerden çıkartılan erkek boyları, İ.S. 1-2000. Veriler, Steckel, 2001, grafik 3 ve 4'ten ve Koepke ve Baten, 2005'ten alınmıştır.

munelerden çıkarılan spesifik popülasyon boylarında büyük hatalar olması muhtemeldir. Ancak, genel örüntü nettir. Avrupa'da, Hindistan'da ve Japonya'da erken binyıllardaki boylar, 1800'deki boylar kadar veya daha uzundu. Özellikle, Mezolitik ve Neolitik Avrupa'daki boylar, 1800'lerin dünyasının en zengin toplumları olan İngiltere ve Hollanda'nın boylarından bile bir parça uzundular.

Boylar, dolayısıyla hayat standartları, 1800'den önce bir miktar dalgalanma göstermiştir. Ancak, Malthus modelini doğrular şekilde, değişmelerin, teknolojik ilerlemelerle hiçbir bağlantısı yoktur.

Nitekim, görünüşe göre, Ortaçağ'ın bazı dönemlerinin Avrupalıları, klasik çağın veya 18. ve 19. yüzyılın başlarının Avrupalılarına göre daha uzun boylu olmuşlardır. Polinezyalılar da, Banks'ın raporundan yukarıda çıkardığımız sonuca uygun bir şekilde, dış dünyayla temas kurmalarından önceki dönemde sanayi öncesi standartlarına göre uzun boyluydular.

Hâlbuki, Polinezyalıların teknolojisinin Avrupalılarınkinden çok daha geri olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Polinezya, hâlâ, metal kullanılmayan Neolitik bir ekonomiydi. Olta iğneleri, uzun uğraşlarla kemik veya mercandan yontularak yapılıyordu. En çok tercih edilen savaş aleti, tahta sopaydı. Kanolarını yapmak için, ağaç gövdelerini ateş ve balta ile oymaktan başka bir

TABLO 2.10
Dönemler Bazında İskelet Kalıntılarından Çıkarılan Boylar

Dönem	Yer	Gözlem sayısı	Boy (santimetre)
Mezolitik[a]	Avrupa	82	168
Neolitik[a,b]	Avrupa	190	167
	Danimarka	103	173
1600-1800[c]	Hollanda	143	167
1700-1800[c]	Norveç	1.956	165
1700-1850[c]	Londra	211	170
Hanedanlık öncesi[d]	Mısır	60	165
Hanedanlık dönemi[d]	Mısır	126	166
İ.Ö. 2500[e]	Türkiye	72	166
İ.Ö. 1700[f]	Lerna, Yunanistan	42	166
İ.Ö. 2000-1000[g]	Harappa, Hindistan	–	169
İ.Ö. 300 - İ.S. 250[h]	Japonya (Yayoi)	151	161
1200-1600[h]	Japonya (Ortaçağ)	20	159
1603-1867[h]	Japonya (Edo)	36	158
1450[i]	Marianas, Taumako	70	174
1650[i]	Paskalya Adası	14	173
1500-1750[i]	Yeni Zelanda	124	174
1400-1800[i]	Hawaii	–	173

Kaynak: [a]Meiklejohn ve Zvelebil, 1991, s. 133. [b]Bennike, 1985, s. 51-52. [c]Steckel, 2001. [d]Masali, 1972. [e]Mellink ve Angel, 1970. [f]Angel, 1971. [g]Houghton, 1996, s. 43-45. [h]Boix ve Rosenbluth, 2004, tablo 6. [i]Dutta, 1984.

yöntem bilmiyorlardı. Kanolarına bazen yelken takıyorlardı ama, bunları rüzgâra karşı gidecek şekilde bağlamayı bilmiyorlardı. O yüzden, uzun okyanus yolculuklarında işleri büyük ölçüde şansa kalıyordu. Seramik ya azdı ya da hiç yoktu. Hiçbir yazma sistemi yoktu. Elbiseler ağaç kabuklarından yapılıyordu. Ama, ekvatoral iklimde zaten fazla giysiye gerek yoktu.

Polinezya'nın doğal ortamı iyi huyluydu. Tropikal bölgelerin belası olan sıtma, beyaz denizciler yanlarında sivrisinekle beraber hastalığı da getirene kadar adalarda yoktu. O yüzden, Britanyalı ve Fransız denizciler, Polinezya'da aylarca karada kaldıkları halde, aralarından çok azı yerel hastalıklardan ölmüştür. Gelgelelim, doğa onlara yardımcı olmayınca, Polinezyalılar ölüm oranlarını kendi çabalarıyla yükseltmiş görünmektedir. 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi, Polinezyalıların hayat standartlarının yüksek olmasının nedeni, öyle görünüyor ki, bebek öldürme, iç savaşlar ve insan kurban etmeden dolayı ölüm oranlarının yüksek olmasıydı. Polinezya, yaşayanlar için bir cennetti, ama bedel ödeten bir cennet.

ÇALIŞKANLIK DEVRİMİ

İskeletler vasıtasıyla eski toplayıcı toplumlara ve doğrudan doğruya bugün hâlâ varlığını sürdürmekte olan toplayıcı toplumlara bakınca gördüklerimiz, bu toplumlarda maddi hayat şartlarının, Sanayi Devrimi arifesindeki yerleşik tarım toplumlarına göre, düşük olmak bir yana, olsa olsa daha iyi olduğunu düşündürmektedir.

Ancak, hayat şartlarının bir başka boyutu da, insanların günlük ekmeklerini kazanmak için ne kadar süre çalışmak zorunda oldukları ve ne cins işler yaptıklarıdır. Burada, yerleşik tarım toplumlarının gelişi, muhtemelen insanların refahını azaltmıştır. İlk toplayıcıların bol boş vakit sunan dünyası, Sanayi Devrimi arifesine gelindiğinde, yerini dur durak bilmeyen bir çalışma dünyasına bırakmış bulunuyordu. Bu çalışma, dur durak bilmemekle kalmıyordu; aynı zamanda, toplayıcıların yaptıkları işlere göre son derece monotondu. Ancak, çalışmanın miktar ve niteliğindeki bu değişmeler, modern teknolojinin gelişinden çok önce gerçekleşmişti.

İngiltere'de, Sanayi Devrimi'nin arifesinde, tipik bir erkek, günde 10 veya daha fazla saat, yılda 300 veya daha fazla gün çalışır, yıllık işgücü girdisi 3.000 saati geçerdi. İnşaat sektöründe, verdikleri hizmetlere karşılık hem saat hem de gün başına para aldıkları için, inşaat işçilerinin tipik bir iş gününün uzunluğunu biliyoruz. Günlük ücretlerin saat başı ücretlere oranı, tipik gün başına iş saatleri sayısı hakkında bir fikir verir. **Tablo 2.11**'de, bu veri gösterilmektedir. Bu işçilere senenin her günü için günlük ücret ödenen iş saatlerinin ortalaması, gün başına 8 saatin üzerinde olmalıdır. Tarım işçilerinin de aynı şekilde yıllık çalışma saatleri uzun olmuş gibi görünmektedir. Günlük olarak işe alınan işçilere ödenen ücretleri yıllık olarak işe alınanlara ödenenlerle karşılaştırdığımızda, yıllık işçilerin her yıl tam 300 gün çalıştıkları ortaya çıkmaktadır.[25] İşçiler, kış boyunca da tutuluyor, elle harman dövmek, hendek kazmak, tarla sınırlarına çalı dikmek ve gübreleri karıştırıp yaymak gibi işlerde çalıştırılıyorlardı.

Hans-Joachim Voth, Sanayi Devrimi İngilteresi'nde zaman kullanımı hakkındaki ilginç bir çalışmasında, ağır ceza davalarındaki tanık ifadelerinin özetlerini kullanarak (tanık ifadelerinde çoğu zaman tanığın ne iş yaptığı da belirtilir) 1760, 1800 ve 1830'daki yıllık çalışma saati sayılarını tahmin etmiştir. Londra için elde ettiği sonuçlar (en eksiksiz bilgiler Londra'ya ait olanlardır), **Tablo 2.12**'de gösterilmiştir. Bu sonuçlar, 1800 yılında Londra'daki

25 Clark ve van der Werf, 1998.

TABLO 2.11
İngiliz İnşaat İşçilerinin Gün Başına Çalışma Saatleri

Dönem	Şehir sayısı	Saat sayısı
1720-39	1	10,4
1740-59	1	8,3
1760-79	1	11,0
1780-99	2	11,1
1800-19	5	10,4
1820-39	9	10,1
1840-59	10	10,0
1860-69	8	10,0

Kaynak: Clark, 2005.

erkeklerin günde 9.1 saat çalıştıklarını göstermektedir.[26] Dolayısıyla, yılın her günü için, sadece ücret ödenen emek olarak, 8-9 saatlik bir işgücü girdisi İngiltere'de 1800'e gelindiğinde standart olmuş gibi görünmektedir.

Bu çalışma miktarlarını belirli bir bağlama oturtmak istersek; ders çalışma, ev işleri, çocuk bakımı, kişisel bakım, alışveriş ve işe gidip gelme faaliyetlerini de içeren zaman kullanımı araştırmaları, Birleşik Krallık'taki modern yetişkin erkeklerin (16-64 yaşlarında) yılda 3.200 saat emek harcadıklarını göstermektedir (günde 8,8 saat). Demek ki, 1800'e gelindiğinde İngiltere'deki çalışma miktarları modern zamanların düzeylerine erişmişti.

Çalışkanlık Devrimi ["Industrious Revolution" – İngilizce "Industrial Revolution" (Sanayi Devrimi) ile kelime oyunu] ifadesi, Jan de Vries tarafından bulunmuştur. De Vries, Sanayi Devrimi İngilteresi'nde çalışma saatlerinin uzun olmasının yeni bir fenomen olduğunu, sebebinin de, mevcut tüketim mallarının daha çeşitli olması olduğunu öne sürmüştür.[27] Voth, iddiasına destek olarak, Londra'daki çalışma saatlerinin 1760'ta çok daha kısa olduğuna dair veriler bulmuştur. Bununla birlikte, **Tablo 2.11**'de özetlenen inşaat işçilerinin çalışma saatleri, 18. yüzyılda çalışma saatlerinde herhangi bir artış olduğuna dair hiçbir veri sunmamaktadır. İngiltere'nin tarım sektöründen elde edilen veriler, çalışma saatlerinde çok daha yavaş ve çok daha az dramatik bir artışa işaret etmektedir. Tarımdaki çalışma saatleri, 1770'te zaten uzundu.[28] Sanayi Devrimi'nin, eskiden mutlu olan köylüleri karanlık fabrikalarda dur durak bilmeyen bir çalışmaya mahkûm ettiğine dair popü-

26 Voth, 2001, s. 1074.
27 De Vries, 1994.
28 Clark ve van der Werf, 1998.

TABLO 2.12
Erkeklerin Gün Başına Çalışma Saatleri

Grup ya da yer	Grup ya da faaliyet	Saat sayısı
Tatuyo[a]	Seyyar tarım, avcılık	7,6
Mikea[b]	Seyyar tarım, toplayıcılık	7,4
Ache[c]	Avcılık	6,9
Abelam[d]	Karın doyurmaya yetecek kadar tarım, avcılık	6,5
!Kung[e]	Toplayıcılık	6,4
Machiguenga[f]	Seyyar tarım, toplayıcılık, avcılık	6,0
Xavante[g]	Seyyar tarım, avcılık	5,9
Aruni[h]	Karın doyurmaya yetecek kadar tarım	5,2
Mekranoti[g]	Seyyar tarımcılık, toplayıcılık, avcılık	3,9
Shipibo[i]	Karın doyurmaya yetecek kadar tarım, balıkçılık	3,4
Bemba[j]	Seyyar tarım, avcılık	3,4
Hiwi[k]	Avcılık	3,0
Yanomamo[a]	Seyyar tarım, toplayıcılık, avcılık	2,8
Orta değer		5,9
Britanya, 1800[l,m]	Çiftlik işçileri, ücretli emek	8,2
	İnşaat işçileri, ücretli emek	8,2
Londra[n]	Bütün işçiler, ücretli emek	9,1
Birleşik Krallık, 2000[o]	16-64 yaş arası bütün işçiler	8,8

Kaynaklar: [a]Lizot, 1977, s. 514 (sadece gıda). [b]Tucker, 2001, s. 183. [c]Kaplan ve Hill, 1992. [d]Scaglion, 1986, s. 541. [e]Gross, 1984, s. 526. [f]Johnson, 197.5. [g]Werner vd., 1979, s. 311 (sadece gıda). [h]Waddell, 1972, s. 101. [i]Bergman, 1980, s. 209. [j]Minge-Klevana, 1980. [k]Hurtado ve Hill, 1987, s. 178-79. [l]Clark ve van der Werf, 1998. [m]Clark, 2005, s. 1322. Voth, 2001. [o]Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Bürosu, 2003.

ler imajlara rağmen, bu geçiş, görünüşe göre, Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olmamış, Sanayi Devrimi'nden kayda değer derecede daha önce meydana gelmiştir.

Antropologlar, sanayi öncesi toplumlarda insanların hayatlarını sürdürebilmek için ne kadar çalışması gerektiği konusunda uzun zamandır tartışmaktadırlar.[29] 1960'lardan önceki antropoloji geleneği, avcı-toplayıcıların zor bir hayatları olduğunu, bütün ömürlerini ekmeklerini taştan çıkarmaya çalışarak tükettiklerini varsaymıştır. Neolitik tarım devrimi, gıda üretimindeki işgücü üretkenliğini artırarak, hayatta düzeyine erişmek için ihtiyaç duyulan süreyi azaltmış, böylece, hobiler, el sanatları, dinî törenler ve başka kültürel ifadeler için zaman bırakmıştır.

Bununla birlikte, 1960'lardan itibaren avcı-toplayıcı gruplar ve sadece karın doyuracak kadar tarım yapan gruplar üzerinde sistematik bir şekilde

29 Örneğin bkz. Gross, 1984.

yapılan zaman dağılımı araştırmaları, bu toplumlardaki işgücü girdisinin insanı şaşırtacak kadar küçük olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, Venezuela'da yaşayan bir toplayıcı grup, Hiwiler, günde 1.705 kilokalori gibi vasat bir gıda tüketimine sahiptiler ve sık sık açlıktan yakınıyorlardı. Bununla birlikte, erkekler, her çalışma saatinin getirisi yüksek olduğu halde, genel olarak, yiyecek aramaya günde 2 saatten az zaman ayırıyorlardı.[30]

Nitekim, bu toplumlarda, çalışma süresi, yerleşik tarım toplumlarına göre önemli derecede daha kısadır. **Tablo 2.12**'de, toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerinin hâlâ kayda değer faaliyetler olduğu günümüz toplumlarında erkeklerin gün başına toplam işgücü girdisi tahminleri de gösterilmektedir. Bu toplumlarda, erkekler için gün başına orta değer çalışma saati sayısı, yiyecek hazırlama ve çocuk bakımı da dahil olmak üzere, sadece 5.9 saat veya yılda 2.150 saatti. Demek ki, bu karnını doyurmakla yetinen toplumların erkekleri, çağımızın zengin Avrupası'na göre her yıl 1.000 saat daha fazla boş zamana sahiptirler.

Böyle düşük işgücü girdilerinin toplayıcıların çevreye adaptasyonuna aykırı olması da şart değildir. Ekolojistler, çeşitli kuş ve memeli türlerinin her gün için "çalışma"ya (yiyecek arama, yer değiştirme, bölgesini savunma ve hatta türdeşleriyle kaynaşma) ayırdıkları saatler ile dinlenmeye ayırdıkları saatleri hesaplamışlardır. İnsana en yakın türler olarak şempanze ve goriller ve başka maymun türlerini alırsak, bunların gün başına çalışma süreleri sadece 4.4 saat olarak bulunmuştur.[31]

Karnını doyurmakla yetinen toplumlarda tipik olarak çalışma miktarları bu kadar düşük olunca, Avrupalı denizciler için Polinezya'nın cennet gibi bir yer olmasını, Kaptan Blyth'in Tahiti'de bir süre kaldıktan sonra denizcilerini tekrar gemiye getirmekte güçlük çekmesini anlamak kolaylaşır. Polinezya'da başlıca yiyecek kaynakları, ekmek ağacının meyveleri ve Hindistan ceviziydi. Bunlar, domuz eti ve balıkla tamamlanıyordu. Gelgelelim, ekmek ağacının meyvelerini veya Hindistan cevizlerini toplamak için, ağacı dikip, yeterince büyüyünceye kadar ona bakmak ve sonra olgunlaşınca meyveleri toplamaktan başka bir emek gerekmiyordu. **Tablo 2.12**'deki karnını doyurmakla yetinen toplumlar gibi, Polinezyalılar da, görünüşe göre, çok az çalışıyorlardı.

---

30 Hurtado ve Hill, 1987, 1990.

31 Winterhalter, 1993, s. 334. Maymun ailesinin en çalışkanı olan şempanzeler, günde 9 saatle, modern insan kadar çalışmaktadırlar.

ÇALIŞKANLIK DEVRİMİ VE REFAH

Şimdi, işçileri yılda 2.100 saat çalışan bir Malthus ekonomisi varsayalım. Bu toplumda, yıllık işgücü girdisini, İngiliz işçilerinin Sanayi Devrimi sırasındaki tipik yıllık iş saati sayısı olan 3.000 saate çıkaran bir "Çalışkanlık Devrimi" olsun. Bu gelişmenin, hayat standartları üzerindeki uzun dönemli etkisi ne olur? Malthus çağındaki bir teknolojik ilerlemenin etkilerini gösteren **Grafik 1.5**, bu bahsettiğimiz durumu açıklamak için de kullanılabilir. Daha fazla iş saati, daha yüksek yıllık maddi çıktı sağlar ve dolayısıyla kısa dönemde doğumların ölümleri aştığı ve bunun sonucunda nüfusun arttığı bir durum ortaya çıkartır. Sonunda, nüfus yeterince artınca, ekonomi yeniden dengeye gelir; yeni dengede, yıllık gerçek gelir eskisi ile aynıdır, ama artık işçiler bu aynı yıllık geliri kazanmak için, eskiden 2.100 saat çalışırken, şimdi yılda 3.000 saat çalışmak zorundadırlar.

Demek ki, yılda 2.100 saatten fazla çalışmayı engelleyen kültür normları olan bir topluluk, 3.000 saat çalışmaya izin verilen bir topluluğa göre daha iyi şartlara sahip olacaktır. Katolik Kilisesi'nin pazar günleri ve kutsal günlerde çalışmayı yasaklaması veya Yahudiliğin cumartesi günü çalışmayı yasaklaması, sanayi öncesi çağda refahı artırmıştır. Zorunlu tatiller daha fazla olsaydı, yaşama koşulları daha da iyi olacaktı.

Toplayıcıların hayat standartlarını Sanayi Devrimi'nin arifesindeki hayat standartlarıyla karşılaştırırken, çalışma saatlerindeki bu farklılığa göre bir düzeltme yapmak zorundayız. 1800 yılındaki insanların gerçek hayat standartlarını, belge bırakmamış geçmişin hayat standartlarına nispetle ölçmenin bir başka yolu olarak, bu toplumların başlıca ana gıda maddelerini üretirken çalışma saati başına ne kadar kilokalori yarattıklarına bakabiliriz. Bu, o toplumların, yine çalışma saatlerine bağlı olan gerçek tüketimlerini değil, isteseler ne kadar tüketebileceklerini gösteren bir ölçüdür.

Burada da şöyle bir sürprizle karşılaşıyoruz: Toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumlarda toplumlar arasında dehşetli farklılıklar olmakla birlikte, bunların birçoğu, 1800 yılı İngilteresi'nin tarımına göre, çalışma saati başına çok daha büyük sayıda kalori veren gıda üretme sistemlerine sahiptiler. Hâlbuki, o dönemde, İngiliz tarımındaki işgücü üretkenliği, muhtemelen Avrupa'nın en yükseğiydi. 1800 yılında, İngiliz tarımında adam-saat başına toplam çıktı değeri 6.6 peniydi; bununla 3.600 kilokalorilik un, ama ancak 1.800 kilokalorilik yağ ve 1.300 kilokalorilik et alınabilirdi. İngiliz tarım çıktısının o zamanlar yarısının hububat, dörtte birinin çeşitli yağlar ve dörtte birinin et olduğunu varsayarsak, bu, ortalama olarak işçi-saat başına 2.600 kalorilik bir

çıktı demektir.[32] Ortalama bir kişi o zamanlar günde 2.300 kilokalorilik yemek yediğine göre (Tablo 2.6), her çiftlik işçisi on bir kişi besliyordu; dolayısıyla işgücü üretkenliği İngiltere'de yüksekti.

Tablo 2.13'te, karşılaştırma amacıyla, toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumların işçi-saat başına enerji verimleri verilmektedir. İşgücü üretkenlikleri, müthiş geniş bir aralık içinde değişmektedir; ancak en düşük ortalama işgücü üretkenliği (Paraguay'daki Acheler için olan) saatte 1,985 kilokaloridir ki, bu, 1800 yılı İngilteresi'ninkinden fazla düşük değildir. Çalışma saati başına 6,042 kilokalori olan verim orta değeri ise, İngiltere'nin işgücü üretkenliğinin iki katından fazladır.

Örneğin Madagaskar'daki Mikeaların seyyar mısır tarımında olduğu gibi, bildirilen bazı işgücü üretkenlikleri gerçekten insanı hayrete düşürecek kadar yüksektir. Demek ki, birçoğu en ilkel tarım tekniklerini kullanan bu toplumlar, en azından gıda üretiminde, tipik olarak Sanayi Devrimi arifesindeki İngiltere'ye göre daha yüksek bir maddi çıktı potansiyeline sahiptiler. Örneğin, Perulu Shipiboların kalori alımının yüzde 80'ini sağlayan ana tarım ürünü olan muz, orman alanı içinde sürekli yeri değişen arazi parçalarında yetiştiriliyordu. Tarım tekniği alabildiğine ilkeldi. Arazi yakılıyor, büyük olan ağaçlar kesiliyordu. Yerde yatan ağaç gövdelerinin ve kütüklerin arasına muz tohumları ekiliyordu. Belirli aralıklarla arazideki başka bitkiler temizlenerek bunların muz ağaçlarını boğması engelleniyordu. Bununla birlikte, bu tropikal koşullarda, verim, iş saati başına 60 pound muzdan fazlaydı (15,000 kilokalori). Aslında, burada gördüğümüz, Azalan Verimler Kanunu'nun farklı bir tezahüründen başka bir şey değildir. Ellerinde kullanabilecekleri geniş bir arazi olunca, son derece ilkel bir tarım teknolojisi olan toplayıcılar bile işçi başına son derece yüksek çıktılara sahip olabilmektedirler.

Çalışma saatleri 1800 yılının İngilteresi'ndeki kadar çok olsaydı, bu toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumları, İngiltere'ye göre çok daha büyük kişi başına çıktılara sahip olurlardı. Her ne kadar İngilizler 1800 yılında belli bir maddi refaha sahip idiyseler de, bunu ancak uzun saatler boyunca ve yoğun çalışarak, ekmeklerini taştan çıkararak sağlıyorlardı. Marshall Sahlins, zenginliği mal bolluğuna göre değil de boş vakit bolluğuna göre ölçersek, toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumların bir nevi "ilkel zenginliği"ne sahip olduklarını iddia ederek tartışmalara neden olmuştu. Gelgelelim, veriler, Sahlins'in esas itibariyle haklı olduğunu gösteriyor.[33]

32 Clark, 2002b, tablo 2 ve 12.

33 Sahlins, 1972.

TABLO 2.13
İşçi-Saat Başına Üretilen Kalori Sayısı,
Toplayıcı ve Seyyar Tarımcı Toplumlarla 1800 Yılı İngilteresi Karşılaştırması

Grup	Yer	Ana gıda maddeleri	Saat başına kilokalori
Mikea[a]	Madagaskar	Mısır	110.000
		Kök toplama	1.770
Mekranoti[b]	Brezilya	Manyok, tatlı patates, muz, mısır	17.600
Shipibo[c]	Peru	Muz, mısır, fasulye, manyok	7.680
Xavante[b]	Brezilya	Pirinç/manyok	7.100
Machiguenga[d]	Peru	Manyok	4.984
Kantu[e]	Endonezya	Kuru pirinç	4.500
Hiwi[f]	Venezuela	Av eti (erkekler)	3.735
		Kök (kadınlar)	1.125
Ache[g]	Paraguay	Palmiye elyafı, filizler (kadınlar)	2.630
		Av eti (erkekler)	1.340
İngiltere, 1800		Buğday, süt, etler	2.600

Kaynaklar: [a]Tucker, 2001, s. 183. [b]Werner vd., 1979, s. 307. [c]Bergman, 1980, s. 133. [d]Johnson, 1975. [e]Dove, 1984, s. 99. [f]Huttado ve Hill, 1987, s. 178. [g]Kaplan ve Hill, 1992.

Dolayısıyla, eğer antropologların söylediği gibi avcı-toplayıcı toplumlarında işgücü girdileri bu kadar düşük ise, o zaman, biz İ.Ö. 10000 ile İ.S. 1800 arasında maddi hayat standartlarının aynı olmasını beklerken, aslında, yerleşik tarımın gelmesiyle, çalışma saatlerinin uzamasından dolayı, gerçek hayat şartlarının muhtemelen gerilemiş olduğunu görüyoruz. Neolitik Devrim daha fazla boş vakit getirmedi; tersine daha fazla iş getirdi; üstelik hiçbir maddi ödül de sağlamadan.

Bu açıklamalardan sonra, geriye yine de cevap bekleyen bir soru kalıyor: Neden Sanayi Devrimi yaklaşırken bazı toplumlarda işgücü girdileri bu kadar arttı? Bu konu, 8. Bölüm'de ele alınmaktadır.

ASYA-AVRUPA KARŞILAŞTIRMASI

17. ve 18. yüzyılın Avrupalı gezginleri, Çinlilerin ve Hintlilerin hayat şartlarının Kuzeybatı Avrupa'nın altında olduğunu rutin bir şekilde bildirmişlerdir. Hem Smith'in hem de Malthus'un yazılarında varsayılan da budur. Her ne kadar son zamanlarda yeni bir grup tarihçi (garip bir şekilde Kaliforniya Okulu diye anılmaktadırlar), Asya'daki hayat şartlarının en az Kuzeybatı Avrupa'daki kadar iyi olduğunu iddia etmekteyse de, yukarıda sunduğumuz veriler bunun tersini göstermektedir.[34] Ücret, boy, diyet ve meşguliyetler bakı-

34 Örneğin, bkz. Pomeranz, *a.g.e.*, 2000.

mından, Japonya, Çin ve Hindistan, görünüşe göre, 1800 yılında ve daha önce Avrupa'ya göre çok daha yoksuldular. Bu yargıyı, İngiltere ve Japonya'da meydana gelen açlıkların sıklığına ilişkin veriler de desteklemektedir. İngiltere'yi vuran son ülke çapında kayda değer açlık, bütün Kuzey Avrupa'da hububat hasadının art arda iki yıl kötü olduğu 1315-17 yılları arasında meydana gelmiştir. Ondan sonra, her ne kadar birtakım yerel kıtlıklar olduysa da, ülke ölçeğinde açlıktan ölümler ihmal edilebilir düzeyde olmuştur. Üstelik, merkezî hükümet, kıtlık yılları için hububat depolama uygulamasını desteklemek için pek bir şey yapmadığı halde bu böyle olmuştur. Bunun tersine, Edo döneminin (1603-1868) Japonyası'nda, en azı yedi defa, ülke çapında açlık yaşanmıştır. Bunlardan, 1783-87 ve 1833-37'deki açlıkların her ikisinin de nüfusun yüzde 4'ünden fazlasını öldürdüğü tahmin edilmektedir.[35]

Genetik verilerde, Avrupa ile Doğu Asya arasında hayat standartlarındaki bu farklılığın belki de binlerce yıl gerilere gittiğine dair birtakım işaretler mevcuttur. Avcı-toplayıcılar et tüketirler ama süt tüketmezler. Nitekim, yerleşik tarımla birlikte hayvan evcilleştirmenin de gelişi, ilk kez hayvanlardan büyük ölçekli süt tüketme imkânını yaratmıştır. Bununla birlikte, çok düşük gelir düzeylerinde olan insanlar, tipik olarak, çok fazla süt ürünü tüketmezler. Kaloriyi süt, tereyağı ve peynirden almak, sadece zenginler tarafından tercih edilen pahalı bir yoldur. Hububat ve nişastalı gıdalar, çok daha ucuz kalori kaynaklarıdır. Hayvan üretmekle tarım ürünleri üretmenin nispi maliyetlerini etkileyen coğrafi faktörler de belirli bir rol oynamakla beraber, genel olarak, sanayi öncesi tarım ekonomilerinden sadece zengin olanlarda düzenli şekilde süt tüketiliyordu.

O yüzden, hiçbir zaman yerleşik tarım geliştirmemiş popülasyonların (örneğin Avustralya yerlileri gibi) hemen hemen hiçbirinde, yetişkinlerin sütte bulunan bir şeker olan laktozu sindirmesine imkân veren genetik mutasyon yoktur. Buna karşılık, Kuzeybatı Avrupa kökenli insanların çoğunda bu mutasyon vardır. Bununla birlikte, Çinli yetişkinler, çok eski bir yerleşik tarım geçmişleri olmasına ve Çin içinde çok değişik iklim bölgeleri bulunmasına rağmen, genellikle laktoz sindirme yeteneğine sahip değildirler ki bu da Çinlilerin diyetinde sütün geçmiş çağlarda hiçbir zaman önemli bir paya sahip olmadığını ve dolayısıyla Çinlilerin hayat standartlarının sanayi öncesi dönemde genel olarak düşük olduğunu düşündürmektedir.[36]

35 Jannetta, 1992, s. 428-29.
36 Stinson, 1992.

MALTHUS MODELİNİN BAŞARISI

Tarihî kayıtlarda ve iskelet kalıntılarında Malthus modelinin temel iddiasını destekleyen bol veri bulunmaktadır. 1800'den önceki hayat şartları, toplumun teknoloji düzeyinden bağımsızdı. Ancak, hayat standartları her yerde aynı değildi. Nitekim, 1800'den önce hayat şartları toplumdan topluma büyük farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Ortaçağ Batı Avrupası, 1347'de Kara Ölüm'ün gelmesi ile 1550'de nüfusun yenilenmesi arasındaki dönemde, olağanüstü zengindi; hatta, bugün dünyanın en yoksul ekonomilerinin standartlarına göre bile zengindi. Avrupalılarla temas kurmadan önceki Polinezya da, görünüşe göre, müreffehti. Buna karşılık, 18. ve 19. yüzyıllardaki Çin, Hindistan ve Japonya, görünüşe göre, son derece yoksuldular. 3. ve 4. Bölümlerde bu farklılıkların nedenlerini ele alacağız. Göreceğimiz gibi, bu nedenler, doğurganlık ve ölüm oranı gibi iki belirleyici unsurda yatmaktadır.

3

Doğurganlık

> Modern Avrupa'nın daha ilerlemiş ülkelerinin hemen hemen hepsinde, nüfusu, mevcut geçim imkânlarının düzeyinde tutan en önemli denetim, muhtemel kötü sonuçları düşünülerek başına buyruk evlenmelere izin verilmemesidir.
>
> THOMAS MALTHUS (1830)[1]

1800'den önceki toplumlar Malthus toplumları olduğundan, insanın kendi iradesiyle hayat standartlarını yükseltebilmesinin tek yolu, doğurganlığı azaltmak veya ölüm oranını yükseltmekti. Doğurganlığı azaltmanın, Malthus ekonomileri üzerinde iki etkisi vardı; birincisi, hayat standartlarını yükseltirdi; ikincisi, ortalama ömrü uzatırdı. Nüfus artışı, biyolojik maksimum olan binde 60 düzeyinde olsaydı, doğumdaki ortalama ömür 17'yi geçmezdi. Doğum oranı binde 25'e düşürülebildiğinde, ortalama ömür 40'a çıkıyordu.

Kuzeybatı Avrupa'nın 1800 öncesindeki demografisi, yoğun araştırma konusu olmuştur. Hem İngiltere'de hem de Fransa'da, kiliselerin vaftiz, defin ve evlilik kayıtları, tarihsel nüfus bilimcilerin 1540 yılı kadar gerilere dek doğurganlık ve ölüm oranlarını tespit etmelerine imkân vermektedir. En eski kayıtlardan itibaren Kuzeybatı Avrupa'daki doğum oranı kayıtları, biyolojik olarak mümkün olanın oldukça altındadır. Örneğin, İngiltere'de, doğurganlığın sanayi öncesi dönemin minimumu düzeyinde olduğu 1650'lerde, doğum

1 Malthus, 1830, s. 254.

oranı binde 27 ile biyolojik maksimumun yarısının altındaydı. O yıllarda, ortalama bir İngiliz kadını sadece 3.6 çocuk doğuruyordu.[2]

Eskiden, bu büyüklükte bir doğurganlık sınırlamasının sadece Kuzeybatı Avrupa'ya özgü bir şey olduğu ve 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'nın bu bölgelerinin diğer sanayi öncesi ekonomilere kıyasla yüksek refah düzeyinin nedenleri arasında sayılabileceği düşünülürdü. Kuzeybatı Avrupa'da, 1800 öncesi toplumların başka hiçbirinde olmayan bir evlilik örüntüsü vardı: Kadınlar geç evlenir, çok sayıda kadın da hiç evlenmezdi.[3] Nitekim, Malthus'un kendisi de, *Nüfus Üzerine Deneme*'sinin ikinci ve izleyen basımlarında, Kuzeybatı Avrupa'daki refahın, bu ülkelerde evlilikle ilgili tercihler vasıtasıyla *önleyici denetim* uygulanmasına dayandığını öne sürmüştür. Ayrıca, Kuzeybatı Avrupa'daki doğurganlık sınırlamasının, daha bireyci ve rasyonel bir toplumun, erkeklerin de kadınların da yüksek doğurganlığın maliyetinin bilincinde olduğu ve bunun önüne geçmek için bir şeyler yaptığı bir toplumun yansıması olduğu da düşünülürdü. Nitekim, daha sonra Avrupa'nın Sanayi Devrimi'ni yaşamış olmasının da, Avrupa'da modern bir evlilik örüntüsünün ve aile yapısının, bireysel tercihi ve kısıtlamayı öne çıkaran bir aile yapısının benimsenmesiyle aslında yüzyıllarca önceden belirlenmiş bir şey olduğu düşünülürdü.[4]

Ne var ki, yeni araştırmalar, 1800'den önceki toplumların çoğunun doğurganlık üzerinde en az Kuzeybatı Avrupa'da olduğu kadar katı bir sınırlama uyguladıklarını, sadece bunu çok başka mekanizmalarla yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca, bu araştırmalar, Kuzeybatı Avrupa'da doğurganlık üzerindeki sınırlamanın, bireylerin rasyonel hesaplarıyla pek bir ilgisi olmadığını, daha çok sosyal geleneklerle ilgili olduğunu da göstermektedir.

AVRUPA'DAKİ DOĞURGANLIK

Kuzeybatı Avrupa'da doğurganlığı biyolojik olarak mümkün olan düzeyin oldukça altında tutmuş olan evlilik örüntüsü, ilginç bir yapı sergiler. Bu ülkelerde, 1800'den önce, bilinçli bir şekilde gebeliği önleyici uygulamalara başvurulduğuna dair hiçbir belirti yoktur.[5] Evlilik içi doğurganlık düzeyleri her zaman yüksek olmuştur. Örneğin, **Tablo 3.1**'de, 1790 öncesi için çeşitli Ku-

2 Wrigley vd., 1997, s. 614.
3 Hajnal, 1965.
4 Macfarlane, 1978, 1987.
5 Fransız Devrimi'nin hemen öncesinin Fransası buna bir istisna teşkil edebilir. Ama orada da, eğer 18. yüzyılın sonlarında doğurganlık üzerinde herhangi bir sınırlama var idiyse bile, bu ancak kısıtlı bir düzeyde olmuştur.

TABLO 3.1
Yıllık Doğum Oranı, Evli Kadınlar, 1790 Öncesi Avrupa

Ülke veya grup	Yaş grubuna göre doğum oranı					Bütün doğumlar (20-44 yaş)
	20-24 yaş	25-29 yaş	30-34 yaş	35-39 yaş	40-44 yaş	
Hutter mezhebi üyeleri	0,55	0,50	0,45	0,41	0,22	10,6
Belçika	0,48	0,45	0,38	0,32	0,20	9,1
Fransa	0,48	0,45	0,40	0,32	0,16	9,1
Almanya	0,45	0,43	0,37	0,30	0,16	8,6
İsviçre	0,45	0,38	0,34	0,22	0,16	7,8
İskandinavya	0,43	0,39	0,32	0,26	0,14	7,7
İngiltere	0,43	0,39	0,32	0,24	0,15	7,6

Kaynak: Flinn, 1981, s. 86.

zeybatı Avrupa ülkelerindeki evlilik içi doğurganlık, Hutter mezhebi standardıyla karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.[6]

Evlilik içi doğum oranları, Hutter mezhebi üyelerine göre düşüktü ama, bu farklılığın miktarı ülkeden ülkeye değişiyordu. İngiliz doğurganlığı en düşük olandı. Belçika ve Fransa'nınkilerse en yüksek olanlardı. 20 ile 44 yaşları arasında evli kalan bir kadının, İngiltere'de, 1790'dan önce, ortalama 7.6 çocuğu olurken, bu rakam Belçika veya Fransa'da 9.1'di. Karşılaştırmak istersek, Hutter mezhebi üyesi bir kadının söz konusu 25 yıllık dönemde ortalama 10.6 çocuğu olurdu. Ancak, Avrupa ülkeleri ile Hutter mezhebi arasındaki bu doğurganlık düzeyi farklılıkları, bireylerin kendi koydukları doğurganlık hedeflerinden ziyade, büyük ölçüde, sağlık ve beslenme farklılıklarından ve farklı toplumsal geleneklere uyulmasından kaynaklanıyordu.

Gebeliği önlemeye yönelik bilinçli uygulamalara başvurulmadığına dair delillerden biri, bilinçli bir doğurganlık kontrolü olsaydı olması beklenecek olan doğurganlık örüntülerinin yokluğudur. Bilinçli bir kontrol olsaydı, doğum oranlarının, yaşlı kadınlarda, Hutter mezhebi standardına göre nispeten daha düşük olması gerekirdi. Çünkü belli bir yaşa geldikten sonra birçok kadın hedeflediği çocuk sayısını tutturmuş olduğundan çocuk yapmayı bırakmış olurdu. Ne var ki, **Tablo 3.1**'de görüldüğü gibi, eski dönemlerin

6 Hutter mezhebi üyeleri, Alman kökenli Anabaptistler olup komün halinde yaşarlar. Bugün, çoğunluğu Kanada'dadır. Sağlıklı insanlardır ama erken yaşta evlenirler ve evlilik dahilinde hiçbir doğurganlık sınırlaması uygulamazlar. Dolayısıyla, doğurganlık üzerinde hiçbir kısıtlama olmasaydı ne olacağına dair bir referans olarak kullanılabilirler.

Avrupası'nın Hutter mezhebi oranlarına kıyasla göreli doğum oranı, tersine, bütün yaşlarda aynıdır.

Benzer şekilde, hedeflenen belli bir çocuk sayısı olsaydı, belirli bir yaşa geldiğinde çok sayıda çocuğa sahip olan kadınların daha sonra daha düşük bir doğurganlık sergilemesi gerekirdi.[7] Veya belirli bir hedef konduğu zaman, bir çocuğun ölmesi halinde, çocuğun ölümünden dolayı artık aile hedefinin daha gerisinde kaldığından, izleyen yıllarda bir doğum olması ihtimalinin artması gerekirdi. Ne var ki, 1800 öncesi Avrupalılarının evliliklerinde böyle çocuk sayısı hedefi örüntüleri yoktur.

Doğurganlık kontrolü hakkındaki diğer bir delil kaynağı, günlükler, mektuplar ve edebiyattır. Örneğin, Samuel Pepys'in günlükleri, 1660-69 yılları Londrası'nın üst sınıflarının alışkanlık ve törelerine ışık tutan olağanüstü bilgiler vermektedir. Pepys'in evlilik dışı seksüel ilişkileri vardı. Hatta, donanmadaki resmî görevini kötüye kullanarak donanma işçilerinin ve müteahhitlerinin eşleriyle ilişki kurmaktan da çekinmiyordu. Ne var ki, partnerlerinin hamile kalmasından korkmasına rağmen, gebelik önleyici yöntemlere hiç başvurmuyordu. Onun yerine, hep evli kadınlarla ilişki kurmayı tercih ediyordu; böylece, çocuk olursa, kocadan olduğu sanılıyordu. Veya randevuları sırasında penetrasyondan kaçınıyordu (hiç hoşuna gitmese de).[8]

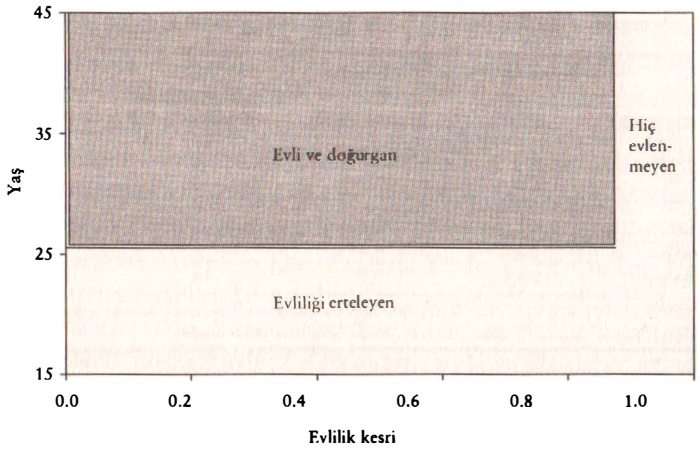
Yine de, gebelik önleyici uygulamalar görünüşte yok gibi görünse de, *Avrupa'nın evlilik örüntüsü*'nün başka özelliklerinden dolayı, sanayi öncesi Batı Avrupası toplumlarının çoğunda sadece binde otuz ila kırk gibi düşük doğum oranları vardı. Bu özellikler şunlardır:

1. Kadınlarda ilk evlilik yaşı ortalaması yüksekti: Tipik olarak 24-26,
2. Birçok kadın hiç evlenmemeye karar veriyordu: Tipik olarak yüzde 10-25,
3. Gayrimeşruluk oranları düşüktü: Tipik olarak doğumların yüzde 3-4'ü.

---

7 Bu testlerin her ikisi de, ne yazık ki aynı soruna toslamaktadır: İnsanların hepsi aynı çocuk sayısını hedeflemez. Mesela, bir sürü çocuk sahibi olmak isteyenler, daha genç yaşta evlenip sonraki yaşlarında da yüksek bir doğurganlık düzeyine sahip olabilirler.

8 Örneğin, Bagwell adlı kadınla macerası. Bayan Bagwell'in kocası bir gemide marangozdu; Pepys, 2000, 9 Temmuz 1663, 31 Mayıs 1664, 20 Ekim 1664, 23 Ocak 1665 ve 16 Mayıs 1666. Bir keresinde, bir deniz subayının karısını hamile bırakmış olmaktan korktu. Koca seferdeydi. Pepys, kılı kıpırdamadan resmî sıfatını kullanarak adamı tam zamanında karaya çağırttı; böylece, çocuğun kocadan olduğu düşünülebilecekti.

Grafik 3.1 Avrupa'daki evlilik örüntüsü ve doğurganlık.

Üreme yaşında olan kadınların çoğunluğu evlenmemiş olduğuna göre, gayrimeşruluk oranlarının düşük olması, insanların evlilik dışı ilişkilerden büyük ölçüde uzak durduklarını göstermektedir.

Bu özellikler, sırf evlilik örüntüleri vasıtasıyla, olabilecek bütün doğumların yarısından fazlasını önlemiştir. Bu durum, **Grafik 3.1**'de gösterilmektedir. Yatay eksen kadın sayısı, dikey eksen kadınların yaşlarıdır. Dikdörtgenin alanı, kadınların 16 yaşından 46 yaşına kadar üreme yeteneğine sahip olduğu varsayımıyla, her yüz kadın başına toplam üremeye müsait olunan yıl sayısını verir.

Geç evlenme, olabilecek doğumların neredeyse üçte birini önlemiştir. Hiç evlenmeme de, kalan doğumların yüzde 10-25'ini önlemiştir. Dolayısıyla, doğurganlık, sırf evlilik örüntüsü vasıtasıyla üçte bir ila yarı yarıya düşürülmüştür. Ayrıca, 16-25 yaş arası dönem kadınlar için daha doğurgan yıllar olduğuna göre, önlenmiş doğumların oranı, bu akıl yürütmenin düşündürdüğünden de yüksek olmalıdır.

Tablo 3.2'de, 1790'dan önce çeşitli Avrupa ülkelerinde kadınların ilk evlilik yaşı ortalama değeri gösterilmektedir. Ayrıca, ortalama ilk evlilik yaşında evlenmiş bir kadının 45 yaşına kadar yaşadığı takdirde kaç çocuğu olacağı da gösterilmektedir. Son olarak, gayrimeşruluk oranı ve hiç evlenmeyen

TABLO 3.2
Avrupa'da 1790'dan Önce Kadınların Evlenme Yaşı ve Evlilik İçi Doğurganlık

Ülke veya grup	İlk evlilik yaşı ortalama değeri	Evli kadın başına doğum sayısı	Hiç evlenmeyenlerin yüzdesi	Toplam doğurganlık oranı
Belçika[a]	24,9	6,8	–	6,2*
Fransa,[a,b]	25,3	6,5	10	5,8
Almanya[a]	26,6	5,6	–	5,1*
İngiltere[a]	25,2	5,4	12	4,9
Hollanda[c]	26,5	5,4*	–	4,9*
İskandinavya[a]	26,1	5,1	14	4,5

Not: * işaretli sayılar, eksik olan değerlerin yerine Avrupa ortalaması konularak türetilmiş değerlerdir.
Kaynaklar: [a]Flinn, 1981, s. 84. [b]Weir, 1984, s. 33-34. [c]De Vries, 1985, s. 66.5.

kadınların muhtemel oranı da dikkate alınarak, toplam doğurganlık oranı, yani 50 yaşına kadar yaşamış ortalama bir kadının doğurduğu çocuk sayısı kabaca hesaplanmaktadır. 1790'dan önce, 50 yaşına kadar yaşayan Kuzeybatı Avrupalı kadınlar, 4.5 ile 6.2 arasında çocuk doğurmuşlardır. Orta değer, 4.9'dur. Orta değer, kabaca binde 32 gibi bir doğum oranına tekabül etmektedir. Bundan yola çıkarak akıl yürütürsek, Belçika ve Fransa'daki doğum oranlarının da binde 40 olduğunu buluruz.

DOĞU ASYA'DAKİ DOĞURGANLIK

Malthus *Nüfus Üzerine Deneme*'sinin çeşitli basımlarını yazarken, Malthus Kapanı'nda tam sefaleti Çin'in temsil ettiğini ve Doğu'daki hayatın yüksek doğurganlığın bir sonucu olarak sefil düzeyde olduğunu varsaymıştı. Ne var ki, son otuz yılda yapılan araştırmalar, sanayi öncesi Batı Avrupası'nda ve birçok toplayıcı toplumda olduğu gibi, Çin'de ve Japonya'da da birçok potansiyel doğumun engellendiğini düşündürmektedir. Nitekim, tamamıyla farklı mekanizmalar yoluyla olsa da, Asya'daki doğurganlık oranları muhtemelen Kuzeybatı Avrupa'daki kadar düşüktü.

Asya'da, Malthus'un da bildiği gibi, kadınlar için kural olan, genç yaşta evlenme ve hemen hemen bütün kadınların evlenmesiydi. Ailelerin soy ağaçları ve yerel nüfus kayıtları üzerinde yapılan yeni araştırmalar, 1800 yılı civarında Çinli kadınların ilk evliliklerini ortalama 19 yaşında yaptıklarını göstermektedir. Genel nüfus içinde kadınların yüzde 99'u evleniyordu.[9] Erkekler de genç yaşta evleniyordu; ilk evliliklerini ortalama 21 yaşında yapıyorlardı. An-

9 Lee ve Feng, 1999, s. 67-68.

cak, evlenen erkeklerin oranı çok daha düşüktü; muhtemelen yüzde 84 oranındaydı. Çinli erkeklerin evlenme şansı, Kuzeybatı Avrupalı cinsdaşlarına göre daha yüksek değildi. Bunun nedeni, kız bebek öldürme âdetinden dolayı bir erkek fazlalığı olması ve erkeklerin, eşin ölümünden sonra tekrar evlenmeye kadınlara göre daha yatkın olmasıydı.[10] 19. yüzyıl Japonyası'nda insanların sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'na göre daha genç yaşta evlendiklerine ve hemen hemen bütün kadınların evlendiğine dair benzer veriler mevcuttur.

Gelgelelim, hem Japonya'da hem de Çin'de, evlilik içi doğurganlık oranları, Kuzeybatı Avrupa'ya göre düşüktü. **Tablo 3.3**'te, Çin'deki (çeşitli Çinli grupları arasında ortalama olarak) ve Japonya'daki evli kadınlar için yaş gruplarına göre tahminî doğum oranları, Kuzeybatı Avrupa'dakilerle karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Evlilik içi bütün yaş gruplarında Çinli ve Japon kadınlar, yıl başına daha az sayıda doğum yapıyorlardı. Bunun sonucunda, 20 yaşından 45 yaşına kadar evli kalan bir Çinli veya Japon kadın, sadece yaklaşık 5 çocuk doğuruyordu; bu rakam, Kuzeybatı Avrupa için 8'dir. Hem üst hem de alt sınıflarda, son doğum yaşının ortalama değeri, Çin'de 34'tü. Bu rakam, Avrupa'da hemen hemen 40'tı.[11]

Doğu Asya'da evlilik içi doğurganlığın neden bu kadar düşük olduğu bilinmemektedir. Sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'nda olduğu gibi, aile planlaması olduğunu net bir şekilde gösterecek şekilde genç yaşlarda doğurganlığın sınırlandığına dair bir işaret yoktur. Çin ve Japonya'da, doğurganlık oranları, kararlı bir şekilde, bütün yaşlarda Hutter mezhebi üyelerinin doğurganlık oranlarının yaklaşık yarısıydı. Sanayi öncesi Asyası'nın gelirlerinin çok düşük olması, aşağıda verilen nedenlerden dolayı, bunda belki bir rol oynamıştır. Ya da belki, düşük doğurganlık, bireylerce uygulanan bilinçli doğurganlık kontrolünden ziyade, doğurganlığın düşük olmasına neden olan sosyal geleneklerin bir sonucudur.[12]

Bu örüntülerden çıkan sonuca göre, genç yaşta ve hemen hemen hepsinin evlenmelerine rağmen, 1800 yılı civarında Çin veya Japonya'daki ortalama bir kadın, 5'ten az, yani biyolojik olarak mümkün olan sayının yarısından az çocuk doğurmaktaydı; ki bu da 18. yüzyıl Avrupası'ndakine benzer bir doğum oranı sonucunu vermektedir.

---

10 *A.g.e.*, s. 70-73, 89.

11 Kız bebeklerin öldürülmesi âdetinden dolayı, bu doğum oranlarının bazıları sadece erkek çocuk doğumlarından tahmin edilmiş, ancak rakamlar epeyce şişirilmiştir; Lee ve Feng, 1999, s. 87.

12 Lee ve Feng, 1999, s. 90-91, Çin'deki doğurganlık oranlarının düşük olmasına katkıda bulunan unsurlar olarak, emzirme döneminin uzun tutulmasının yanı sıra, seksüel aktivitenin sağlık için zararlı olduğu yönündeki kültürel inançları da göstermektedirler.

TABLO 3.3
Avrupa Dışında Yaş Grubuna Göre Evlilik İçi Doğurganlık Oranları

Ülke veya grup	Yaş grubuna göre doğurganlık oranı					Tümü
	20-24 yaş	25-29 yaş	30-34 yaş	35-39 yaş	40-44 yaş	(20-44 yaş)
Hutter mezhebi[a]	0,55	0,50	0,45	0,41	0,22	10,6
Kuzeybatı Avrupa[a]	0,45	0,42	0,35	0,28	0,16	8,3
Çin[b]	0,24	0,25	0,22	0,18	0,10	5,0
Japonya[b]	0,29	0,25	0,22	0,15	0,12	5,2
Roma dönemi Mısır[c]	0,38	0,35	–	–	–	7,4

Kaynaklar: [a]Tablo 3.1. [b]Lee ve Feng, 1999, s. 87. [c]Bagnall ve Frier, 1994, s. 143-146.

Doğum oranlarını aşağı çeken (ve tabii ölüm oranlarını da yukarı çeken) ilave bir faktör de, o zamanlar Çinlilerde kız bebek öldürme âdetinin olmasıdır. Örneğin, kayda geçirilmiş oğlan ve kız çocuk doğumları arasındaki dengesizliği esas alarak, Liaoning'de kız çocuk ölümlerinin tahminen yüzde 20-25'inin bebek öldürme âdetinden kaynaklandığı hesaplanmaktadır. Ölüm nedeninin bilinçli olarak kız bebeği öldürmek olduğuna dair delil, doğumlardaki cinsiyet dengesizliği ile diğer faktörler arasındaki ilişkiden sağlanmaktadır. Hububat fiyatları yüksek olduğunda, daha çok kız eksiği oluyordu. İlk çocuğun kız olması ihtimali, sonraki çocukların kız olması ihtimaline göre daha yüksekti. Daha sonraki çocuklar için, bir kız çocuk doğumunun kayda geçirilmesi ihtimali de, o aile için kaydedilmiş kız çocuk doğumu sayısı arttıkça azalıyordu. Bütün bunlar, bilinçli ve maksatlı bir şekilde kız bebek öldürmenin uygulandığını göstermektedir.[13]

Kız bebek öldürme âdeti, daha sonraki kuşaklarda, yetişkinler arasındaki cinsiyet oranını değiştirerek genel doğum oranı üzerinde sınırlayıcı bir etki yapmıştır. Kız bebekleri öldürme âdeti olunca, hemen hemen bütün kadınlar evlendiği halde, erkeklerin neredeyse yüzde 20'si hiçbir zaman evlenecek kız bulamıyordu. Dolayısıyla, genel kişi başına doğum oranı azalıyordu (genel doğum oranının ortalama ömrü belirlediğini hatırlayalım). 18. yüzyıl için genel doğum oranı, bu çalışmada verilen verilerden net olarak çıkmamaktadır. Ancak 1860'lara gelindiğinde, nüfus durağan bir halde iken, doğum oranı binde 35'ti; yani sanayi öncesi Avrupası ile aşağı yukarı aynı, bugünün birçok yoksul ülkesinden düşüktü. Kuzeybatı Avrupa'ya göre daha genç yaşta ve daha çok evlenilmesinin etkisi, evlilik içi doğurganlığın düşük

13 Lee ve Campbell, 1997, s. 64-75.

olması ve kız bebek öldürme âdetiyle dengeleniyor, sonuçta genel doğurganlık oranlarının eşdeğer olması sonucu çıkıyordu.

Japonya'da da benzer bir "Asya tipi" doğurganlık kontrolü örüntüsü vardı. Ölçülmüş doğum oranları, Kuzeybatı Avrupa'daki kadar düşüktü. Japonya'daki demografik bilgi kaynaklarından biri, Budist tapınaklarının ölüm kayıtlarıdır. Tapınağa bağlı olan kişiler için yapılan anma merasimlerini belgeleyen bu kayıtlara göre, 1800 yılı civarında, Orta Japonya'nın Hida bölgesinin köylerinde doğum oranı sadece binde 36'ydı; yani sanayi öncesi İngilteresi'nin sadece biraz üzerinde.[14] Oranların düşük olmasının nedeni, Liaoning'de olduğu gibi, evlilik ve doğurganlık örüntüleriydi.

ROMA DÖNEMİ MISIR'INDAKİ DOĞURGANLIK

Elimizde demografik veriler bulunan daha da eski bir toplum vardır ki, o da İ.S. ilk üç yüzyılın Roma dönemi Mısırı'dır. Sanayi öncesi Çini ve Japonyası'nda olduğu gibi, Roma dönemi Mısırı'nda da kadınlar genç yaşta evleniyordu ve hepsi bir evlilik gerçekleştiriyordu. Hatta, Mısırlı kadınların tahmin edilen ilk evlenme yaşı ortalama değeri daha düşüktür (17.5).[15] Bununla birlikte, evlilik içi doğurganlık oranları, Kuzeybatı Avrupa'ya göre daha düşük, ama Çin ve Japonya'ya göre daha yüksekti (Hutter mezhebi standardının yaklaşık üçte ikisi).

Kadınların genç yaşta ve hepsinin evlenmesinden ve evlilik içi doğurganlık oranlarının nispeten yüksek oluşundan dolayı genel doğurganlık oranlarının yüksek olması gerektiği gibi bir izlenime kapılabiliriz. Sonuçta, bu oranlarla, 17.5 yaşından 50 yaşına kadar evli kalan bir Mısırlı kadının 8 veya daha fazla çocuk doğurması gerekir. Ancak, gerçekte, doğum oranları binde 40-44'tü ve buna göre doğumdaki ortalama ömür de 23-25 olmalıydı. Karşılaştırmak gerekirse, 1750 yılında Fransa'daki doğum oranları binde 40'tı. Demek ki, Roma dönemi Mısırı'nda, genç yaşta evlenilmesine rağmen, doğurganlık oranları, 18. yüzyılın Fransası'na göre sadece bir parça daha yüksekti.[16]

Sonradan araya girerek Mısır'daki doğum oranlarını beklediğimizden daha düşük düzeyde tutan faktör, yine, toplumsal gelenekler olmuştur. Kuzeybatı Avrupa'da genç yaşta dul kalanlar çoğu zaman yeniden evlenirlerdi, ama Roma dönemi Mısırı'nda bu böyle değildi. Dahası, Mısır'da boşanmak

14 Jannetta ve Preston, 1991, s. 426.
15 Bagnall ve Frier, 1994, s. 114.
16 Weir, 1984, s. 32-33.

mümkündü. Ancak, boşanmış kocalar genellikle daha genç kadınlarla tekrar evlenirken, boşanmış kadınlar tipik olarak bir daha evlenmiyordu. Dolayısıyla, Mısır'da hemen hemen bütün kadınlar evlenmekle beraber, 20 yaştan itibaren evli kalanların oranı sürekli düşüyordu. Bunun sonucunda, 50 yaşına kadar yaşayan kadınlar, 8 çocuk değil sadece 6 çocuk doğuruyorlardı.[17] Demek ki, 1800 öncesi yıllar için elimizde iyi demografik veriler bulunan bütün yerleşik tarım toplumlarında, doğurganlık oranları biyolojik olarak mümkün olanın oldukça altındaydı.

TOPLAYICI TOPLUMLARDAKİ DOĞURGANLIK

Toplayıcı toplumlar da tipik olarak doğurganlıklarını sınırlamışlardır, ama bunu Kuzeybatı Avrupa'dan ziyade Asya'yı andıran bir örüntü vasıtasıyla yapmışlardır. **Tablo 3.4**'te, günümüzde varlığını sürdüren bazı toplayıcı gruplara ait birtakım doğurganlık ölçümleri yer almaktadır: Yıl ve kadın başına ortalama doğum sayısı, kadınlarda ilk doğumunu yapma yaşı ortalaması, son doğumunu yapma yaşı ortalaması ve toplam doğurganlık oranı (üremeye müsait olduğu dönemin sonuna kadar yaşamış her kadın başına doğum sayısı). **Tablo 3.4**'teki gruplar için, toplam doğurganlık oranı orta değeri, 4.5'ti. Demek ki, bu avcı-toplayıcı toplumlardaki yıl başına doğum sayısı, yine, biyolojik olarak mümkün olanın çok altındadır. Bu doğum oranları, sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'ndaki kadar hatta daha fazla, düşüktür. Örneğin, 1790 yılından önce İngiltere'de, ortalama bir kadın, hayatının üremeye müsait olan döneminin tümü boyunca aynı şekilde 4.9 çocuk doğuruyordu. Dolayısıyla, Sanayi Devrimi arifesinde İngiltere'deki doğurganlık oranları, muhtemelen, en eski toplayıcı toplumlara göre daha düşük değildi. Sanayi Devrimi'nden önce hayat standartlarının yukarı doğru herhangi bir eğilim göstermemesinin bir nedeni budur. Malthus toplumlarında, şu veya bu şekilde doğurganlık kontrolü uygulanması, istisna değil, kuraldı. Sadece, bu kontrolün vasıtaları büyük değişkenlik gösteriyordu.

SANAYİ ÖNCESİNDEKİ DOĞURGANLIĞIN AÇIKLANMASI

Doğurganlık, hemen hemen bütün sanayi öncesi toplumlarda sınırlanıyordu. Ancak, Fransız Devrimi'nin arifesindeki Fransa gibi birtakım nadir istisnalar hariç, bunun bireylerin bilinçli kararları ile yapılan bir şey olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Denetimin cemiyet tarafından uygulandığına dair de bir belir-

17 Aslında yetişkin kadın başına ortalama doğum sayısının bundan düşük olması gerekir; çünkü bütün kadınlar 50 yaşına kadar yaşamazdı.

TABLO 3.4
Modern Toplayıcı Toplumlarda Doğurganlık

Grup	Kadın ve yıl başına doğum sayısı	İlk doğumunu yapma yaşı ortalama değeri	Son doğumunu yapma yaşı ortalama değeri	Toplam doğurganlık oranı
Acheler[a]	0,32	20	42	8,0
Yanomamolar[a]	0,34	18	38	6,9
James Koyu Creeleri[b]	0,37	22	39	6,3*
Cuivalar (Hiwiler)[c]	–	–	–	5,1
Arnhem Arazisi (tek eşli)[b]	0,30	19	34	4,5*
1900 öncesi Kutchinler[b]	0,30	23	35	4,4
!Kunglar[b]	0,31	20	36	4,4
Bataklar[b]	0,44	18	26	3,8
Arnhem Arazisi (çok eşli)[b]	0,18	19	34	2,8*
Orta değer	0,32	20	36	4,5

Not: * işaretli sayılar, 2-4'üncü sütunlardan tahmin edilmiş değerlerdir.
Kaynaklar: [a]Hill ve Hurtado, 1996, s. 262. [b]Kelly, 1995, s. 246. [c]Hurtado ve Hill, 1987, s. 180.

ti yoktur. İnsanlar, doğurganlığı sınırlayıcı nitelikte birtakım bireysel davranışlar sergiliyorlardı ama bunu yaparken açıkça belirlenmiş herhangi bir gayeleri olduğuna dair pek delil yoktur. Bu çarpıcı sonuç, nüfusbilim tarihçileri arasında tartışmalı olabilir, ancak, insanların davranışlarına ilişkin ayrıntılar dikkate alındığında, bu sonucu destekleyecek bol delil bulunabilmektedir.[18]

Sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'nda evlilik içinde doğurganlık kontrolü yoktu. Ama, birey düzeyinde olsun, topluluk düzeyinde olsun, geç evlenmelerin ve hiç evlenmemelerin amacı doğurganlığı azaltmak mıydı acaba? Öyle görüyor ki, Malthus, *Deneme*'sinin son basımlarında, evlenmeyi geciktirmenin veya hiç evlenmemenin doğurganlığı sınırlamanın tek yolu olduğunu varsaymaktadır. (Kendisi de 38 yaşına kadar evlenmemiş, o yaşa geldiğinde de 27 yaşında bir kadınla evlenmiştir. Karısı, sadece 3 çocuk doğurmuştur.)[19]

Evlilikle ilgili davranışların doğurganlığı sınırlamaya yönelik planlı bir hareket olduğu savı, Avrupa tarzı evlenme örüntüsünün farklı dönemlerde farklı derecelerde uygulanmış olması olgusuyla desteklenmektedir. Örneğin, İngiltere'de, Avrupa tarzı evlenme örüntüsü en net 7. yüzyılda görülmüştür;

18 Mesela, Macfarlane, 1987, sanayi öncesi İngilteresi'nde evlilikle ilgili kararların bireyler tarafından ve önü arkası düşünülerek ve hesaplanarak alınan kararlar olduğunu iddia etmektedir.

19 İlginçtir, Malthus'un çocuklarından sadece ikisi evlenecek kadar uzun yaşamış ve onların da hiç çocuğu olmamıştır. Demek ki, Malthus'un kendisinin de soyu devam etmemiştir.

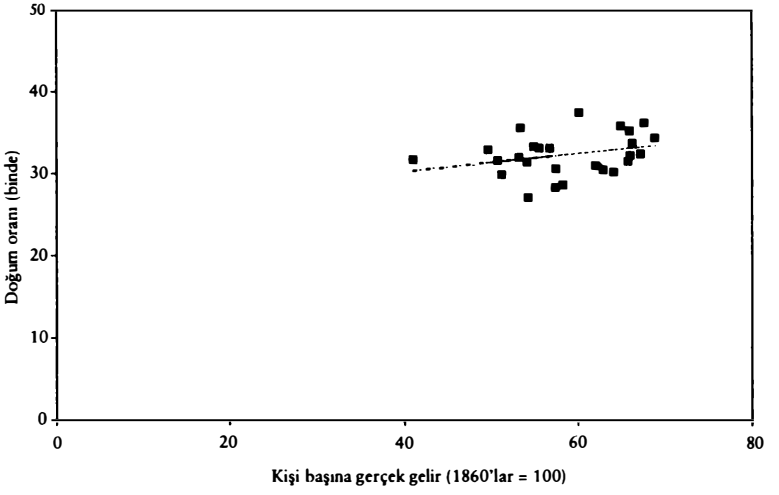
o dönemde doğurganlık sınırlamaları o kadar sıkıydı ki zaman zaman nüfusun düştüğü bile oluyordu. 18. yüzyılda, kadınların ilk evlilik yaşı ortalaması düştü; öyle ki, 1800-50 arasındaki döneme gelindiğinde bu ortalama, 23,4 yaş olmuştu. Karşılaştırmak gerekirse, bu, 17. yüzyılda hemen hemen 26 yaştı. Hiç evlenmeyen kadınların yüzdesi 7'ye kadar düştü. Acaba, Sanayi Devrimi'nin zamanında doğurganlığın artması, iş imkânlarının artmasından mı kaynaklanıyordu?

Bununla birlikte, 18. yüzyılda doğum oranlarında meydana gelen artış, gerçek ücretlerin ve gerçek gelirlerin 1730'lardan 1790'lara kadar durağan veya azalma halinde olduğu bir bağlamda meydana gelmiştir. **Grafik 3.2**'de, İngiltere'de, 1540'lardan 1790'lara kadar onyıllar bazında kişi başına gerçek gelir ile doğum oranının ilişkisi gösterilmektedir. Sanayi öncesi İngilteresi'nde, doğum oranları ile toplam hayat standartları arasında en iyi ihtimalle mütevazı bir bağıntı vardı. Onyıldan onyıla meydana gelen değişmelerin arkasında yatan neden olarak, gelir düzeyleri dışındaki faktörlerden dolayı doğum oranlarında meydana gelen kaymalar, gelir kaynaklı kaymalara göre daha önemli olmuştur.

Ayrıca, 18. yüzyılda meydana gelen doğurganlık artışı, sadece sanayide çalışma imkânlarının arttığı yerlerde değil, bütün İngiltere'de ve her tür ortamda meydana gelmiştir: Kırsal, sanayi veya kentsel yerleşim birimlerinde. Dahası, eğer evlenmeyi geciktirmek, sahip olacakları çocuk sayısını azaltmak için bireylerce alınmış bilinçli bir tedbir idiyse, o zaman açıklanamayan bazı noktalar vardır. Birincisi: Gayrimeşruluk oranları bu kadar düşük olduğuna göre, öyle görünüyor ki, en azından kadınlar için, evlenmemek demek hayat boyu seksten uzak durmak demekti. Çok sayıda kadın seksin zevklerinden bir ömür boyu vazgeçmeye veya bunları on yıl veya daha uzun süre geciktirmeye hazır olduğuna göre, bu kadınların bir kere evlendikten sonra kendilerini seksüel arzulara bu kadar azgınca bırakmalarını anlamak zordur.[20]

Kadın bir kere evlendikten sonra, kaç çocuk doğmuş olursa olsun ve bunların kaçı hayatta kalmış olursa olsun, artık hiçbir denetim uygulanmıyordu. Sanayi öncesi dünyada ölümler ve doğumlar tesadüfi olduğundan, hayatta kalan çocuk sayıları aileler arasında müthiş değişkenlik gösteriyordu. Örneğin, 17. yüzyılın başlarından kalmış 2.300 İngiliz evli erkeğe ait va-

20 Birçok toplayıcı toplumda, kimi zaman birtakım toplumsal gelenekler vasıtasıyla, seksten seçici bir şekilde uzak durma uygulaması vardır. Örneğin, her çocuğun doğumundan sonra belirli bir süre evli çiftler arasında cinsel ilişkinin yasak olması gibi.

Grafik 3.2 İngiltere'de gelir ve doğurganlık, 1540-1799.

siyetnamelerden oluşan bir örneklem grubu, bu erkeklerin yüzde 15'i hiç hayatta kalmış çocuğu olmadan ölürken, yüzde 4'ünün 8 veya daha fazla hayatta kalmış çocuk sahibi olarak öldüğünü göstermektedir. Eğer evlenmeyi geciktirmek bilinçli bir şekilde doğurganlığı kontrol etmekle ilgili idiyse, o zaman bol çocuk sahibi olanlar evliliklerinin ilerleyen yıllarında neden, daha az çocuklu olan yurttaşlarına kıyasla, kendini tutma belirtileri göstermemişlerdir?

Başka bir zorluk da, "evlilik piyasası"nı dikkate aldığımızda ortaya çıkmaktadır. İnsanlar, kendilerine eş ararken, sadece sevgi ve şefkat değil, aynı zamanda ekonomik değeri olacak bir ortak da arıyorlardı. Örneğin, yoksul sınıflarda kocalar da karılar da çalışmak zorundaydılar ve eşin aynı zamanda iyi bir işçi de olması, partnerinin konforuna önemli bir katkıda bulunabilirdi. 17. ve 18. yüzyıllardan bugüne kalmış kur yapma davranışı örnekleri, oldukça romantizm dışı unsurlar içermektedir; taraflar, müstakbel eşlerinin fiziksel çekiciliği kadar veya ondan daha fazla, karakteri ve gücü-kuvveti üzerinde duruyorlardı. O zamanın düşüncesine göre, genç kadınlar evlenmek için daha az makbuldü; çünkü potansiyel çocuk doğurma kapasiteleri daha büyüktü. O yüzden, geç evlenme eğilimi gösteriyorlardı.

Ama, o zaman, böyle bir toplumda, kadınlar için evlenme yaşının, erkekler için evlenme yaşının üzerine çıkmaya doğru zorlanması gerekir. Erkeklerin kaç yaşında evlendiğinin, bakmakla yükümlü olacakları çocuk sayısı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ama, erkekler için evlenme yaşı, tıpkı bugünün Batılı toplumlarında olduğu gibi, her zaman, kadınlar için evlenme yaşının iki ila üç yıl üzeri olmuştur. İngiltere'de 18. yüzyılda ilk evlilik yaşı düştüğünde, bu düşüş, erkekler ve kadınlar için eşit derecede olmuştur.

Son olarak, bir kadın evlenmeyi 30 veya 35 yaşına kadar geciktirdikten sonra, sanayi öncesi koşullarında artık doğurması beklenen çocuk sayısı zaten düşmektedir. İngiltere'de, 35 yaşında evlenen ortalama bir kadın, 1.9'dan daha az çocuk doğururdu. Hatta, 30 yaşında evlenen bile, 3.5'ten az çocuk doğururdu.[21] Dolayısıyla, 30 yaşına gelmiş bir kadının sahip olmayı bekleyebileceği yetişkinliğe kadar hayatta kalacak çocuk sayısı, 2'ye yakın olacaktı. O zaman, eğer mesele doğurganlığın sınırlandırılmasıysa, evlenmeyi 30 yaşın ötesine ertelemenin hiç gereği yoktu. Yine de, o dönemde, birçok kadın bütün hayatı boyunca bekâr kalmış ve birçoğu da 30'lu yaşların ortalarına veya daha ileri yaşlara kadar evlenmemiştir.

Kuzeybatı Avrupa'daki evlilik örüntüsünün, cemiyetçe uygulanan kontrollerin bir sonucu olduğuna dair de herhangi bir işaret yoktur. Çünkü cemiyetin evlilikleri önlemek için kullanabileceği araçlar son derece sınırlıydı. Örneğin, sanayi öncesi İngilteresi'nde, çocuklar 21 yaşına geldiklerinde anne babalarının rızasını almadan evlenebiliyorlardı. Gerçi İngiltere'deki yetkili makamlar birçok yerde bir zanaat dalında çıraklık edenlere evlenmeyi yasaklayarak ve evlenmeden önce 7 yıl gibi uzun bir çıraklık dönemini tamamlama zorunluluğunu getirerek evlenme yaşını yükseltmeye çalışmışlardır. Ama, çıraklığa 14 yaşında başlandığına göre, bu durum, erkeklerin 26-28 yaş gibi çok daha geç bir yaşta evlenmelerini açıklamamaktadır.

Papazlar ve kilise cemiyeti üyeleri de, nikâh ilanını okumayı reddederek (evlenme niyetinin, evlenme tarihinden önce üç hafta boyunca okunarak ilan edilmesi gerekiyordu) veya nikâh törenine izin vermeyerek evlilikleri bazen açıkça engellemeye çalışmışlardır.[22]

Ancak, hem kilise kanunları hem de genel hukuk bakımından yasallığı zaten şüpheli olan bu tür taktikler, muhtemelen, nispeten az sayıda evliliği

---

21 Tablo 3.2'de yer alan doğurganlık oranları esas alındığında, bu sayılar, ancak "kadın 45 yaşına kadar yaşasaydı" 1.9 ve 3.5 olurdu. Ama bütün kadınlar bu kadar uzun yaşamazdı; o yüzden, bu sayılar üst sınırlar olarak kabul edilmelidir.

22 Ingram, 1985, s. 145.

önleyebiliyor veya geciktirebiliyordu ve ancak daha kırsal nitelikli yerleşim birimlerinde etkili olabiliyordu. Londra gibi büyük şehirlerde (Londra'nın nüfusu 17. yüzyıla gelindiğinde yarım milyonu –yani İngiltere nüfusunun onda birini– aşacak kadar şişmişti), bu tür taktiklerin işe yaramasına imkân yoktu. Çünkü müstakbel çiftin oturduğu yerin kilisesi evlendirmeyi reddetse bile, gayet ucuz ve kolay alternatifler mevcuttu. 1753 öncesinin sanayi öncesi İngilteresi'nde, Las Vegas'taki gibi insanları çabucak evlendiren kiliselerin eşdeğerleri vardı.

Kilise bürokrasisinin çetrefilliği ve karmaşıklığı nedeniyle, Londra'da bulunan belli birtakım yerlerde, nikâh kâğıtlarını kilise duvarlarına asma formalitesini yerine getirmeden ve herkesin önünde nikâh merasimi yapmadan yasal olarak geçerli şekilde nikâh kıyabilen ve bu iş karşılığında evlendirdiği çiftlerden aldığı paralarla geçinen *freelance* (serbest çalışan) papazlar vardı. Bu nikâhlar, evlilikle ilgili başka kilise kurallarını ihlal etmedikleri müddetçe geçerliydi. Bu amaçla en çok gidilen yer Fleet Hapishanesi ve onun çevresinde bulunan "Rules" adı verilen alandı.[23] 1694 ile 1754 arasında, yılda ortalama dört bin nikâh bu şekilde kıyılmıştır.[24] Bu aynı yıllarda, Londra'da yılda sadece altı bin nikâh kıyıldığına göre, Fleet Hapishanesi müthiş bir evlendirme hizmeti veriyor olmalıydı. Evlilik kayıtlarından, insanların Fleet'te nikâh kıydırmak için Londra'ya yakın başka ilçelerden geldikleri de anlaşılmaktadır. Londra'da, bu şekilde nikâh kıyma hizmeti veren başka, daha az önemli yerler de vardı; Southwark Mint ve King's Bench Hapishanelerinin *rule*ları gibi. Dolayısıyla, Londra'da, yerel kiliselerin evlilikler üzerinde herhangi bir fiili kontrolü yoktu. Yine de, cemiyetin muhtemelen gayriresmî yollarla daha fazla kontrol uyguladığı ücra kırsal yörelere göre, ortalama evlenme yaşı ve halk içinde evlenmeyenlerin oranı Londra ve çevresinde daha düşük görünmemektedir.

Sonuç olarak, 1700'den önce insanların geç evlenmelerinin ve birçoğunun da hiç evlenmemesinin bir açıklaması olarak cemiyet baskısı akla yatkın görünmemektedir. Belirleyici unsur, bireyin kendi tercihiydi. Ama, daha önce belirttiğimiz gibi, öyle görünüyor ki, bu tür tercihler, bilinçli bir doğurganlık kontrolünün dışında birtakım faktörler etrafında dönüyordu.

---

23 "Rules", hapishanenin çevresinde bulunan bir alandı; borç yüzünden hapse atılmış olanların, kaçtıkları takdirde borçlarını ödemelerine yetecek kadar teminat bırakarak bu alanda oturmalarına ve mümkünse normal işlerini sürdürmelerine izin verilirdi.

24 Hapishanenin etrafındaki birtakım birahaneleri papazlar, nikâh törenleri için küçük kiliselere çevirmişlerdi. Yeni evliler, aynı yerde düğünlerini de yapabiliyorlardı; Brown, 1981.

DOĞUM ORANI VE GELİR

Tarihsel nüfus bilimciler arasında, Malthus çağında nüfusun kaynaklara intibakının birincil olarak ölüm oranlarındaki değişikliklerle mi yoksa doğum oranlarındaki değişikliklerle mi gerçekleştiği konusu çok tartışılmıştır. Örneğin, nüfus çok büyüyüp de gelirler düştüğü zaman, nüfusu azaltan esas olarak ölüm oranındaki artış mı oluyordu yoksa doğum oranındaki düşüş mü? İntibakın esas olarak doğum oranlarındaki değişmelerle gerçekleştiği bir dünya, ayarlayıcının ölüm oranları olduğu bir dünyaya göre, bir bakıma daha "insaflı", daha "merhametli" bir Malthus dünyası olarak algılanıyordu.

Peki, sanayi öncesi dünyasında doğum oranları ile gelir düzeylerini birbirine bağlayan eğrinin eğimi neydi? Daha önce gördük ki, İngiltere için 1540'lardan 1790'lara kadar onyıllar bazında toplam veriler, bu eğrinin oldukça yassı olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, eğer doğum oranı ve ölüm oranı çizgilerinin her ikisi de onyıldan onyıla aşağı ve yukarı kaymalar gösteriyorduysa, o zaman **Grafik 3.2**'de gözlemlediğimiz noktalar, gelir ile doğurganlık arasındaki ilişkinin gerçek niteliği hakkında fazla şey söylemiyor olabilir.

Gelirin doğurganlıkta oynadığı rolün daha iyi bir tablosu, potansiyel olarak, herhangi bir verili anda zenginlerle yoksulların doğurganlığının karşılaştırılmasından elde edilebilir. Sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'ndaki doğurganlık oranlarına ilişkin verileri sağlayan kilise kaynaklarında ana babaların gelirleri veya hatta meşguliyetleri bile belirtilmediğinden, bu konu daha önce ancak sınırlı bir ölçekte araştırılabilmiş ve ancak bir avuç araştırmaya konu olmuştur.[25]

Bununla birlikte, İngiltere için, vasiyetnameleri incelemek yoluyla erkeklerin ekonomik konumu hakkında oldukça iyi bir tahmin türetebiliriz. En azından 17. yüzyılda, yoksulundan zenginine çok çeşitli insanlar vasiyetname yazıyorlardı. İşte, kısalığı dışında tipik denebilecek bir vasiyetname:

> Thoringtonlu JOHN WISEMAN, marangoz (X şeklinde imza), 31 Ocak 1623.
>
> En küçük oğlum Thomas Wiseman'a, 22 yaşına geldiğinde, vasiyeti yerine getirmekle görevli kişi tarafından ödenmek üzere, 15 sterlin. Vasiyetimi yerine getirme görevini karım Joan'a veriyorum. Karım Joan, Thomas'ı 14 yaşına kadar iyi bir şekilde büyütüp, ona iyi bir eğitim verecek, onu iyi ve dürüst bir insan olarak yetiştirecek ve daha sonra onu çırak verecektir. En büyük oğlum John Wiseman'a, 5 sterlin. Oğlum Robert Wiseman'a, 22

25 Örneğin, 1744-92 yılları arasında Fransa'daki Nuits köyü, Hadeishi tarafından araştırılmıştır, 2003.

> yaşına geldiğinde 5 sterlin. Kızım Margery'ye 2 sterlin ve kızım Elizabeth'e 2 sterlin. Oğlum Matthew Wiseman'a 0.25 sterlin. Mallarımın, nakit paramın kalanı, senetlerim ve ikamet ettiğim evimin ve ona ait toprakların kira hakkı, karım Joan'a. İşbu vasiyetnamemin mahkemece kaydedilmesini rica ederim. 15 Mayıs 1623.[26]

Vasiyetnamelerde çok küçük tutarlar bırakılabiliyordu. Örneğin aşağıdaki gibi:

> Tolleshunt Majorlı WILLIAM STURTENE, Çiftçi, 14 Kasım 1598.
>
> Oğlum Francis'e 10 sterlin. Damadım Thomas Stonard'a, ona olan borcumun karşılığı olarak bir inek. Onun oğulları William ve Henry ile kızı Mary'nin her birine bir kalay tabak. Mallarımın kalanı karım Elizabeth'e. İşbu vasiyetnamemin mahkemece kaydedilmesini rica ederim. 3 Şubat 1599.[27]

Vasiyetname bırakanlar, nüfusun içinden rastgele alınmış bir örneklem oluşturmuyordu. Vasiyetnameler, daha sıkça, miras bırakacak serveti olanlar tarafından yazılıyordu. Ancak, öyle görünüyor ki, sanayi öncesi İngilteresi'nde vasiyetname bırakma âdeti sosyal hiyerarşinin iyice aşağılarına kadar yayılmıştı. 1620'lerde Suffolk'ta, 16 yaşından büyük erkeklerin belki de yüzde 39 gibi büyük bir kısmı mahkemece kaydedilmiş bir vasiyetname bırakmıştı.[28] Yüksek gelirli kişilerin vasiyetname bırakma ihtimali daha yüksekti; ama ırgatlar, denizciler, çobanlar ve çiftçiler gibi ekonomik hiyerarşinin en altında olan kişilerce bırakılmış bol miktarda vasiyetname de mevcuttur.

Vasiyetname bırakanların tahminî serveti, vasiyetnamede verilen bilgiler kullanılarak, bırakılan nakit paralarla, bırakılan evlerin, arazilerin, hayvanların ve hububatın tahminî değeri toplanmak suretiyle bulunmaktadır. Ortalama servet, 1630'un fiyatlarıyla 235 sterline eşitti.[29] Ancak, orta değer sadece 100 sterlindir. Bu, o dönemin tipik sermaye getirisi oranından yılda yaklaşık 6 sterlin faiz getirirdi. Bu dönemde, bir marangozun yıllık kazancı yaklaşık 18 sterlin, bir ırgatınki de yaklaşık 12 sterlindi. Dolayısıyla, bu vasiyetnameler, geniş bir servet aralığından insanları kapsamaktadır.

---

26 Allen, 1989, s. 266.

27 Emmison, 2000, s. 171.

28 Söz konusu vasiyetnameler, ilgili mahkemece onaylatılmış vasiyetnamelerdir. Bu işlemin belli bir masrafı olduğundan, vasiyetname bıraktığı halde vasiyetnamesini mahkemece onaylatmayan başkaları da olmalıdır.

29 Döküm şöyledir: 1.1 ev: 44 sterlin; 9.9 dönüm toprak: 99 sterlin; eşya: 4 sterlin; ve nakit: 88 sterlin.

TABLO 3.5
Sosyal Tabakaya Göre Vasiyetname Bırakanlar, 1585-1638

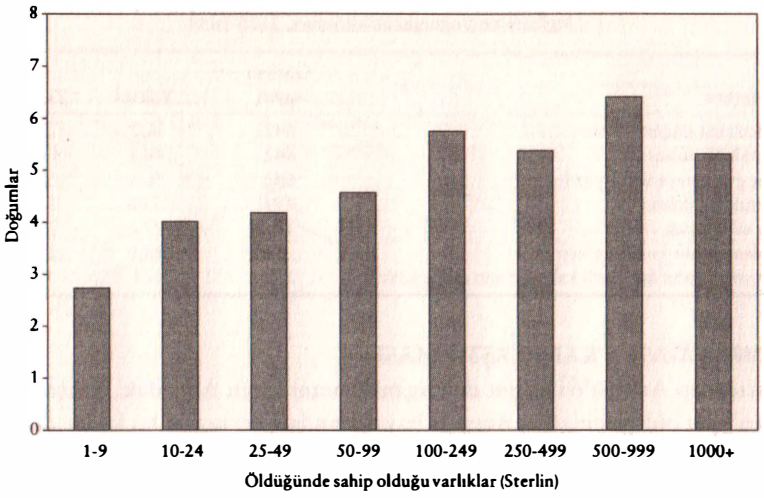
Sosyal grup	Vasiyetname sayısı	Vasiyetname bırakanlardan okuryazar olanların kesri	Mirasların ortalama değeri (sterlin)	Mirasların azami değeri (sterlin)
Soylular	94	0,94	1.267	8.040
Tüccarlar/doktor, avukat vs. gibi yüksek meslek sahipleri	116	0,88	267	1.540
Toprak sahipleri	824	0,53	376	6.352
Esnaf	116	0,46	124	1.226
Zanaatçılar	340	0,42	78	600
Çiftçiler	377	0,26	82	1.898
Irgatlar	111	0,17	42	210

Kaynak: Clark ve Hamilton, 2006.

Bu servet ölçümleri, okuryazarlıkla (okuryazarlık, kişinin vasiyetnamesini imzalayıp imzalamamasına göre ölçülmüştür) ve kişinin meşguliyeti veya sosyal statüsü ile yüksek bir korelasyon göstermektedir. **Tablo 3.5**'te, bu durum, vasiyet bırakanlar kapsamı geniş tutulmuş yedi meşguliyet kategorisine bölünerek gösterilmektedir. Skalanın en üzerinde bulunan soyluların çoğu okuryazardı ve ortalama olarak 1.200 sterlinden fazla miras bırakıyorlardı. En altta olan ırgatların çoğunun okuma-yazması yoktu ve bunlar ortalama 42 sterlin miras bırakıyorlardı. Ancak, her sosyal tabakanın kendi içinde servetler müthiş değişkenlik gösteriyordu. Bazı soylulardan daha fazla servete sahip olan ırgatlar vardı. Nitekim, bir kişinin meşgalesinin ne olduğunu bilmek, vasiyetname bırakanlar arasındaki servet farklılıklarının sadece beşte birini açıklamaktadır.

Bu üç bin erkeğin yaklaşık beşte biri için, kilise vaftiz kayıtlarından, karılarının kaç çocuk doğurduğu konusunda bilgiye sahibiz. **Grafik 3.3**'te, İngiltere'de, çoğu 1620-38 yıllarında ölmüş 645 erkekten olan tahminî toplam doğum sayısı, erkeklerin bıraktığı mirasın büyüklüğüne göre gösterilmektedir. Bu, servet ile doğum sayısı arasında çok net ve güçlü bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Vasiyetname bırakan erkeklerin zengin olan yarısı, yoksul olan yarısına göre yüzde 40 daha fazla çocuk yapmıştır.

Öldüklerinde 100 sterlinin üzerinde servete sahip olanları "zengin", 100 sterlinin altında servete sahip olanları "yoksul" kategorisine koyarak erkekleri böldüğümüzde, bu bağlantının nedenlerine bir miktar ışık tutabilmek-

Grafik 3.3 Öldüklerinde sahip oldukları servete göre İngiltere'de erkek başına doğum sayısı.

teyiz. Bu farklılaşma, **Tablo 3.6**'da gösterilmektedir. Zengin erkeklerin evlenme ihtimali yoksullara göre daha yüksekti ve yoksullara göre bir parça daha uzun yaşıyorlardı. Ancak, onlardan olan doğum sayısının daha fazla olmasının asıl sebebi, zengin evli erkeklerin geçen yıl başına daha çok çocuk yapmasıdır. Yirmi yıl veya daha uzun süre evli kalan zengin bir erkek 9.2 çocuk yaparken, yoksul bir erkek sadece 6.4 çocuk yapıyordu. Yani, zenginler lehine yüzde 40'ın üzerinde bir avantaj söz konusuydu. Dolayısıyla, sanayi öncesi İngilteresi'nin zenginlerinin evlilik içi doğurganlık oranları, Hutter mezhebi üyelerinin düzeylerine tamı tamına eşitti.[30] Burada, sanayi öncesinin Kuzeybatı Avrupası'nda evlilik içinde doğurganlık kontrolü olmadığını bir kez daha görüyoruz. Öldüklerinde 25 sterlinin altında servete sahip olan vasiyetname sahiplerinden yirmi yıl veya daha uzun süre evli kalmış olanlar, sadece 5.4 çocuk yapmışlardır.

---

30 Tam bir karşılaştırma mümkün değildir, çünkü bazı evli kadınlar 45 yaşından önce ölmüş olmalıdır; bu, görünen doğurganlık oranlarını düşürür. Kadın ölünce, bu erkeklerin bir kısmı tekrar evlenmiş olmalıdır ve daha genç bir kadınla evlenmeleri halinde, bu da, görünen doğurganlık oranlarını yükseltir.

TABLO 3.6
İngiltere'de Doğurganlık ve Servet, 1620-1638

Değişken	Gözlem sayısı	Yoksul	Zengin
Ortalama doğum sayısı	642	4,2	5,8
Ortalama miras	642	44 £	534 £
Hiç evlenmeyenlerin yüzdesi	642	% 9	% 5
Ortalama ölüm yaşı	499	53,6	56,1
İlk evlilik yaşı	128	27,5	27,4
Evlendiğinde karısının yaşı	51	25,0	23,6
20 yıl ve daha fazla evli kalanlar için doğum sayısı	304	6,4	9,2

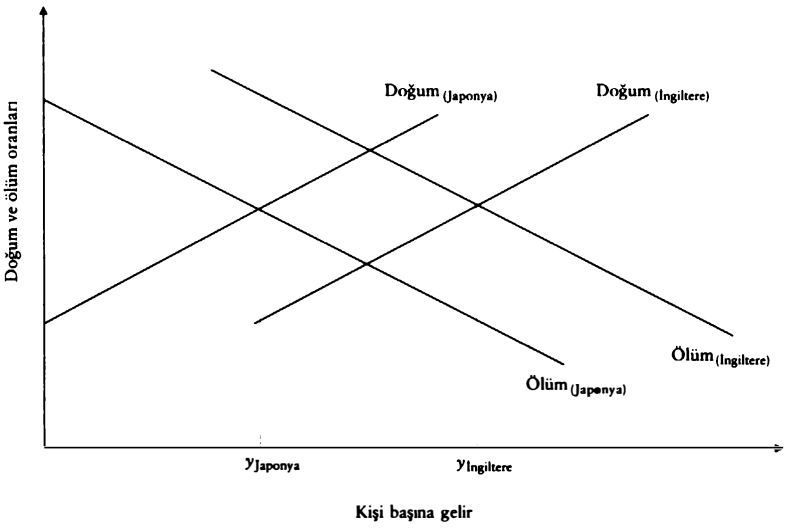
AVRUPA-ASYA KARŞILAŞTIRMASI

Kuzeybatı Avrupa'daki brüt doğurganlık oranı Doğu Asya'daki ile aşağı yukarı aynı olduğuna göre, Asya'da hayat standartları neden bu kadar düşüktü? İngiltere'de evlilik içi doğurganlığın gelirle birlikte arttığı yönünde yukarıda yapılan gözlemden yola çıkarak, Asya'da evlilik içi doğurganlığın düşük olmasının kısmen sadece kötü beslenmenin bir sonucu olduğu düşünülebilir. **Grafik 3.4**'te, sanayi öncesi İngilteresi'ndeki Malthus dengesi ile sanayi öncesi Doğu Asyası'ndaki Malthus dengesi arasındaki görünen farklılık gösterilmektedir. Eğer evlilik içi doğurganlık Japonya ve Çin'de de gelirle birlikte artmışsa, o zaman doğum oranlarında gözlenen benzerlikten çıkarılacak sonuç, belirli bir gelir düzeyinde doğurganlığın Japonya veya Çin'de daha yüksek olduğudur. Demek ki, Avrupa, görünüşe göre, gerçekten, Asya'ya göre daha düşük bir doğurganlık rejimine sahipti ve bu bakımdan Malthus'un varsayımları doğru görünmektedir.[31]

Ancak, Kuzeybatı Avrupa ile Asya arasındaki tek fark, belirli bir gelir düzeyindeki doğurganlık oranlarıydıysa, o zaman doğum oranının Japonya'da daha yüksek olmuş olması (alçalan bir ölüm oranı çizgisi varsayarak) ve bunun sonucu olarak ortalama ömrün daha kısa olmuş olması gerekir. Düşük gelir düzeylerinde aynı toplam doğum oranının elde edilmesi, aynı zamanda, Asya'da belirli bir gelir düzeyinde ölüm oranlarının daha düşük olmuş olmasını gerekli kılıyor gibi görünmektedir. Avrupa ise iki kere kazançlı çıkmış görünmektedir; hem düşük doğurganlıktan hem de yüksek ölüm oranından.

---

31 Bununla birlikte, sanayi öncesi Çin'de, Pekin aristokrasisi içindeki yüksek statülü soy grupları arasında brüt doğurganlık, Liaoning'deki köylülerinkinden düşüktü. Toplam evlilik içi doğurganlık, düşük statülü topluluk içinde daha fazlaydı ve evlenen kadınların yüzdesi bir miktar daha yüksekti; Lee ve Feng, 1999, s. 68, 85.

Grafik 3.4 Doğum ve ölüm oranları: İngiltere-Japonya karşılaştırması.

Demek ki, sanayi öncesi dünyada hayatta kalma standartları, fiziksel hayatta kalma asgarisinin oldukça üzerinde kalmıştır; çünkü toplumların çoğunda doğurganlığı biyolojik olarak mümkün olanın oldukça altında tutan gelenekler ve toplumsal âdetler var olmuştur. Bununla birlikte, bu geleneklerin işleyiş şekli, toplumlar arasında büyük farklılıklar göstermiştir. Eğer günümüzde varlığını sürdüren toplayıcı toplumları uzak geçmiş için delil kabul edersek, bozkırlarda yaşayan atalarımız, muhtemelen 1800 civarındaki yerleşik tarım toplumları kadar doğurganlığı sınırlamış olmalıdırlar.

Bundan önceki bölümdeki 1800'den önce hayat şartlarının iyileştiğine dair herhangi bir işaret bulunmadığına dair ampirik bulgular (teknolojik olarak ileri toplumlar için bile), kısmen, 1800'den önce muhtemelen doğurganlıkta herhangi bir azalma olmamış olmasıyla açıklanmaktadır. Bununla birlikte, Malthus çağında hayat standartlarının belirlenmesinde ölüm oranları da aynı derecede kritik bir role sahipti. Peki, insanoğlu toplayıcı hayat tarzından yerleşik tarım toplumuna geçerken ölüm oranlarına ne oldu? 4. Bölüm'de bu soruyu ele alıyoruz.

4

Ortalama Ömür

> Ey geleceğin mutlu insanları! Siz bu sefaleti bilmezsiniz; onun için belki anlattıklarımızı masal sanırsınız. Biz aslında bu (cezaları) hak ettik; hatta daha beterini hak ettik; ama büyük büyük babalarımız da bunları hak etmişti. İnşallah bizden sonraki kuşaklar aynı şeye layık olmaz.
>
> İtalya'da Kara Ölüm'ün patlak verdiği günlerde (1348) PETRARCA'nın erkek kardeşine yazdığı mektup[1]

Bu bölümde iki ana soruyu ele alacağız. Birincisi, Malthus modelinde varsayıldığı gibi sanayi öncesinde ölüm oranının gelirin azalan bir fonksiyonu olup olmadığıdır. Örneğin, İngiltere'de, 1540-1800 yılları arasında, tıpkı doğum oranlarında olduğu gibi, ulusal ölüm oranları ile ulusal gelir düzeyleri arasında herhangi bir bağlantı olduğuna dair bir işaret yoktur. Hâlbuki, Malthus modeline göre beklenecek olan bu değildir. Acaba İngiltere, ve belki Hollanda da, 1800'den çok önce Malthus kısıtlamalarından kurtulmuş muydu?

İkinci soru, 1800'den önce toplumlar arasındaki gelir farklılıklarının açıklanmasında, ölüm oranlarındaki (verili bir gelir düzeyindeki ölüm oranları) farklılıkların ne gibi bir rol oynadığıyla ilgilidir. Sanayi öncesi toplumlar arasında gelirlerde önemli değişkenlikler vardı. Örneğin, İngiltere ve Hollanda, 18. yüzyılda nispeten yüksek gelirlere sahipken, Japonya'nın geliri son de-

1 Deaux, 1969, s. 94.

rece düşüktü. Bu farklılığın bir kısmı, doğurganlık oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanabilir. Ancak, yukarıda tartıştığımız gibi, bu farklılıkların bir kısmının da ölüm oranlarındaki farklılıklardan gelmiş olması gerekir. Acaba bu tür farklılıklara ilişkin delil bulabilir miyiz?

ORTALAMA ÖMÜR

Sanayi öncesi dünyasında, doğumları sınırlamaya yönelik çeşitli mekanizmalar olmasına rağmen doğurganlık oranları modern standartlara göre yüksek olduğundan, ölüm oranlarının da yüksek olması gerekiyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, sanayi öncesi dünyasının tipik özelliği olan durağan nüfuslarda, doğumdaki ortalama ömür, doğum oranının tersinden ibaretti. İngiltere'de, ortalama ömür, 1540 ile 1800 arasında ortalama olarak sadece 37 yıldı. Sanayi öncesi Fransası'nda doğumdaki ortalama ömür daha da kısaydı: 18. yüzyılın ikinci yarısında 28 yıl (Fransa'da doğum oranı da daha yüksekti).[2]

Bu düşük ortalama ömürler, popüler yazılarda, sık sık, eskiden insanların pek azının kırklarını görebildiği şeklinde yanlış yorumlanır. Hâlbuki, her ne kadar yetmişlerini görmek bugüne göre çok daha düşük ihtimal idiyse de, sanayi öncesi dünyasında bir sürü yaşlı insan vardı. 17. yüzyılda vasiyetname bırakan İngiliz erkeklerinin tam yüzde 15'i, 70 yaşında veya daha ileri yaşta ölmüştür. Şöhret olduklarını görecek kadar uzun yaşayanların, 70'i görme şansları daha da yüksekti. 1500 ile 1750 arasında doğmuş 1.064 önemli bilimadamı ve filozoftan oluşan bir örneklemin ölüm yaşının ortalama değeri, 66'dır. Berkeley, 67; Goethe, 83; Hume, 65; Kant, 80; Leibniz, 70; Locke, 72; Molière, 51; Newton, 85; Adam Smith, 68; Voltaire, 83 yaşında öldüler.[3]

Bu dikkate değer yaşlar, 20 yaşındaki ortalama ömrün, doğumdaki ortalama ömür kadar yüksek, hatta daha yüksek olmasının yansımalarıdır. Doğumdaki ortalama ömrün bu kadar düşük olmasının nedeni, bebek ve çocuk ölümlerinin çok yüksek olmasıydı. İngiltere'de 1580 ile 1800 arasında, bebeklerin yüzde 18'i ilk yaşlarını doldurmadan ölmüşlerdir. Yeni doğanların sadece yüzde 69'u on beşinci yaş günlerini görebildiler. Ancak, on beşinci yaş gününü kutlayacak kadar şanslı olanlar, otuz yedinci yaş gününü kutlamayı artık umabilirlerdi.

Tablo 4.1 ila **4.3**'te, çeşitli toplumlar için ölüm oranı ve ortalama ömür göstergeleri olarak, doğumda ve yirmi yaşta ortalama ömürler ve doğumundan sonra bir yıl ve on beş yıl içinde ölen insanların kesri gösterilmekte-

2 Weir, 1984, s. 32.
3 Mokyr, 2006.

TABLO 4.1
Bugün Varlığını Sürdüren Toplayıcı Toplumlarda Ortalama Ömür

Grup	Doğumda ortalama ömür (e_0)	20 yaşta ortalama ömür (e_{20})	Bebek ölümü oranı (%)	0-15 yaş arası ölümler
Acheler, Paraguay[a]	37	37	12	34
Kutchinler, Yukon[b]	35*	–	17	35
Hadzalar, Tanzanya[b]	33	39	21	46
!Kunglar, Ngamiland, Botswana[b]	32*	–	12	42
!Kunglar, Dobe, Botswana[b]	30	40	26	44
Agtalar, Filipinler[b]	24	47	37	49

Not: * işaretli sayılar, 15 yaşından önce ölen nüfusun payından tahmin edilmiş sayılardır.
Kaynaklar: [a]Hill ve Hurtado, 1996. [b]Pennington, 2001, s. 192.

dir. **Tablo 4.1**'de, bu ölçümler, günümüzde varlığını sürdüren toplayıcı toplumlar için gösterilmektedir. Bunlar, sayıları bilmeyen küçük popülasyonlar olduklarından, bu gruplara ilişkin münferit ortalama ömür tahminlerinde hata ihtimali oldukça yüksektir. Bu gruplarda, doğumda ortalama ömür, 24 ila 37 aralığındadır. Orta değer, 32.5 yıldır; yani, 18. yüzyıl İngilteresi'nde olandan az ama **Tablo 4.2**'de listelenen diğer tarım toplumlarının hepsindeki ortalama ömürler kadar iyi veya onlardan daha iyidir.

Tablo 4.2'de, Malthus çağındaki yerleşik tarım toplumları için ortalama ömür gösterilmektedir. Sanayi öncesi İngilteresi, nispeten iyi ortalama ömür değerleri ile göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, İngiltere'de, 1550'den 1800'e kadar, ortalama ömrün artması yönünde hiçbir trend yoktur. 1800 öncesinin diğer yerleşik tarımcı toplumları –Çin, Mısır, Fransa, İtalya ve Japonya– genel olarak daha düşük ortalama ömürlere sahip olmuşlardır. Demek ki, yerleşik tarım toplumlarındaki ortalama ömür, bugün varlığını sürdüren toplayıcı toplumlara göre daha yüksek değildi ve muhtemelen bir parça daha düşüktü.

Tipik olarak, ölüm oranları, kasaba ve şehirlerde kırsal alana göre çok daha yüksekti. Nitekim, kentlerdeki ölüm oranı o kadar yüksekti ki, kırdan kente sürekli bir göç olmasaydı, şehirler çoktan yeryüzünden silinmiş olurdu. Örneğin, Londra'da, 1580 ila 1650 arasında, her ölüme karşılık sadece 0.87 doğum vardı. Göç olmasaydı, nüfus her sene yüzde yarım düşerdi.

Erken dönemde şehirler genel olarak kalabalık ve pisti. O yüzden, veba, tifo, dizanteri ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar çabucak yayılırdı. Londra'da 18. yüzyılın sonlarında doğumda ortalama ömür sadece 23 yıldı; yani sanayi

TABLO 4.2
Tarım Ekonomilerinde Ortalama Ömür

Grup	Doğumda ortalama ömür (e_0)	20 yaşta ortalama ömür (e_{20})	Bebek ölümü oranı (%)	0-15 yaş arası ölümler
Batı Avrupa				
İtalya (Ortaçağ Pistoiası)[a]	29	25	21	56
İngiltere, 1550-99[b]	38	33	18	30
İngiltere, 1650-99[b]	35	31	18	32
Fransa, 1750-89[c]	28	–	21	–
İngiltere, 1750-99[b]	38	34	17	30
Doğu Asya ve Afrika				
Mısır (kırsal), 11-257[d]	28	21	–	45
Çin (Anhui), 1300-1880[e]	28	33	–	–
Çin (Pekin), 1644-1739[e]	26	30	–	–
Çin, (Liaoning), 1792-1867[e]	26	35	–	–
Kırsal Japonya, 1776-1815[f]	33	37	25	50
Kentler				
Mısır (kentsel), 11-257[d]	24	17	–	48
Londra, 1750-99[g]	23	–	30	–

Not: 0 yaştaki ortalama ömür, 6 aydaki ortalama ömürden üç yıl daha kısa varsayılmıştır. Kızların dörtte birinin, bebek öldürme âdeti yüzünden doğumda öldüğü varsayılmıştır. 20 yaştaki ortalama ömür, 15 yaştaki ortalama ömürden tahmin edilmiştir.
Kaynaklar: [a]Herlihy, 1967, s. 283-88. [b]Wrigley vd., 1997, s. 224-256, 614. [c]Weir, 1984; Flinn, 1981, s. 92. [d]Bagnall ve Frier, 1994, s. 334-36. [e]Lee ve Feng, 1999, s. 54-55. [f]Jannetta ve Preston, 1991, s. 427-28. [g]Landers, 1993, s. 136, 158, 170-71.

öncesi toplumlarının çoğundan düşüktü. Hâlbuki, o dönemde, Londra, belki de dünyanın en zengin kentiydi. 1800'lerde bile, Londralılar nüfuslarını yenilemekten acizdi: Tüm bebeklerin yüzde 30'u, bir yaşlarını doldurmadan ölüyordu. Nitekim, Roma dönemi Mısırı'nda şehirde oturanların ortalama ömrü, 18. yüzyıl Londralılarınkinden iyiydi.

Şehirlerde ölüm oranlarının yüksek oluşu, vasiyetname bırakan İngiliz erkeklerine ait verilerde de görülmektedir. (Gerçi, bu konudaki verilerimiz, Londra'nın kendisinden değil Bury St. Edmonds, Colchester ve Ipswich gibi küçük kasabalardan gelmektedir.) 25 yaştaki ortalama ömür kırsal kesimde 56 iken, bu rakam şehirlerde sadece 50'ydi. Kırsal alanda doğan çocukların yüzde 67'si babalarının vasiyetnamesinde adı geçecek kadar uzun yaşarken, şehirlerde bu oran sadece yüzde 64'tü. Bununla birlikte, şaşırtıcıdır ki, şehirlerde yaşayanların üreme oranlarının düşük olmasının esas nedeni, doğurganlıktaki farklılıklardı. Kırsal kesimde vasiyetname bırakan erkeklerin ortalama

olarak 5.1 çocuğu varken, kentte oturan ortalama bir erkeğin sadece 4.3 çocuğu vardı.

1540'tan önceki yıllar için, genel olarak, sadece yetişkinlerin ortalama ömürlerini tahmin etmek imkânı vardır. **Tablo 4.3**'te bu tahminler görülmektedir. Mısır dışındaki Roma İmparatorluğu, sadece iki güvenilir delil sunmaktadır. Bunlardan biri, İ.S. 223'e ait, Güney İtalya'da Canusium'daki yüz şehir meclisi üyesinin listesidir. Meclis üyeliklerinin kurallara uygun şekilde el değiştirişlerine bakarak, şehir meclisi üyelerinin 25 yaştaki ortalama ömrünün 32-34 olduğunu hesaplamak mümkündür. Bu, üst sınıftan erkeklerin ortalama ömrüdür. İkinci delil, Ulpian adında bir hukukçu tarafından oluşturulmuş olan bir tablodur. Bu tablo, ömür boyu ödenek şeklindeki mirasların (tipik olarak azat edilmiş kölelere bırakılırdı), miras bırakandan kalan varlıklar üzerinde kaç yıl yük oluşturmaya devam edeceği konusunda bir rehber olarak hazırlanmıştır. Ulpian'ın tablosunda, 22 yaşındaki ortalama ömür 28'dir. Bu veriler, eğer doğru iseler, alt sınıfların ortalama ömrünü göstermektedir.

İngiltere'de, Ortaçağ dönemindeki ortalama ömürler, Ortaçağ'da beylere ait arazilerde toprak ve ev kiracısı olarak yaşayan erkekler ile manastır toplulukları üyeleri için tahmin edilebilmektedir. Zvi Razi, Halesowen'daki mahkeme kayıtlarını kullanarak, erkek kiracıların ilk toprak sahibi oluşları ile ölümleri arasındaki aralığı belirlemiştir. Kendi başına yasal işlem yapmak için asgari yaş 20 olduğuna göre, ilk mülk edinme yaşı ortalaması 20+ olmak zorundadır. Yirmilerinin başlarındaki erkeklerin tahmin edilen ortalama ömrü, Kara Ölüm'ün başlamasından önce 28, hastalığın ilk patlak verişinden sonraki 50 yılda 32'ydi. Nitekim, bu, 1580-1800 yıllarında İngiltere'deki 20 yaştaki ortalama ömre yeterince yakındır; o kadar ki Ortaçağ'daki bebek ve çocuk ölüm oranları konusunda ilave delil olmadıkça, İngiltere'deki ortalama ömrün 1300'de 1800'e göre gerçekten daha kısa olduğunu kesinlikle söylemeye imkân yoktur.

Hem Çin'de hem de Japonya'da 20 yaştaki ortalama ömürler, 1800'de İngiltere'deki kadar yüksekti veya daha yüksekti. Bu toplumlarda farklı bir ölüm oranı örüntüsü vardı: Muhtemelen bebek öldürme âdetinin bir sonucu olarak, bebek ölüm oranı Avrupa'ya göre nispeten daha yüksek, yetişkin ölüm oranı da, bunun sonucu olarak, daha düşüktü.

1300 yılı sonrasının Avrupası'na ait ortalama ömürleri, 1300 yılı öncesinin topluluklarıyla doğrudan karşılaştırabilsek çok iyi olurdu. Böylece, yukarıda dile getirilen, Neolitik ile 1800 yılı arasında hayat şartlarının iyileşmediği yönündeki iddiayı bir kere daha test edebilirdik. Ne yazık ki, iskelet

TABLO 4.3
Sanayi Öncesinde 20 Yaşta Ortalama Ömür

Grup	Yaş	20 yaşta ortalama ömür
Şehir meclisi üyeleri, Canusium, İtalya, İ.S. 223[a]	25	33
Azat edilmiş köleler, İtalya, İ.S. 200 civarı [a]	22,5	28
İngiltere		
1300-48 (kiracılar) [b]	20+	28
1350-1400 (kiracılar) [b]	20+	32
1440-1540 (keşişler) [c]	20	27
1600-1638 (vasiyetname bırakanlar)	20	35
İngiltere, 1750-99[d]	20	34
Japonya'nın kırsal kesimi, 1776-1815[d]	20	37
Çin'in kırsal kesimi (Liaoning), 1792-1867[d]	20	35
Günümüzde varlığını sürdüren toplayıcılar[d]	20	40

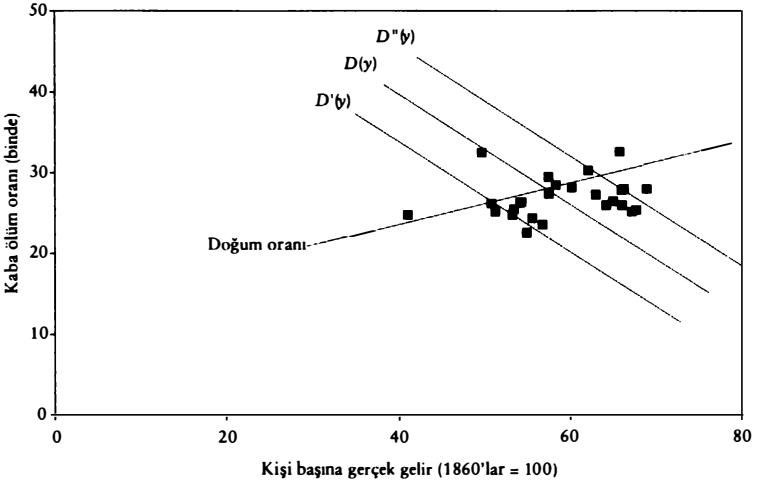
Kaynaklar: [a] Duncan-Jones, 1990, s. 94-97. [b]Razi, 1980. [c]Harvey, 1993, s. 128. [d]Tablo 4.1 ve 4.2.

kalıntılarından ölüm anındaki yaşı tahmin etmek mümkün olmakla birlikte, bu tahminleri verili bir yaştaki ortalama ömre dönüştürmek için güvenilir bir yol bulunamamıştır. Çok genç ve çok yaşlılara ait iskelet materyalleri toprakta, dinçlik çağındaki bireylerin kalıntıları kadar uzun süre dayanmamaktadır. O yüzden, bize ulaşan kalıntıların, bütünü temsil etme niteliği yoktur.

Bununla birlikte, günümüzde varlığını sürdüren toplayıcılar, **Tablo 4.3**'teki bütün diğer gruplara göre daha yüksek bir 20 yaşta ölüm oranına sahiptiler ve bu da, Taş Çağı'nda 20 yaştaki ömür beklentilerinin 1800 yılı civarının Asya ve Avrupası'ndaki teknolojik bakımdan çok daha ileri toplumlara göre daha iyi olduğunu düşündürmektedir. Demek ki, maddi hayat koşulları ve doğurganlıkta olduğu gibi, ilk toplayıcılardan 1800'lere kadar bütün sanayi öncesi dönemde muhtemelen ortalama ömürlerde de pek bir değişme olmamıştır. Doğurganlık muhtemelen toplayıcı toplumlar ile yerleşik tarımcı toplumlar arasında aynı olduğuna göre, ölüm oranı da aynı olmuş olmalıdır.

GELİR VE ÖLÜM ORANI

İngiltere'de, 1540'tan 1800'e kadar olan dönemde, gelir düzeyleri ile ölüm oranları arasında onyıldan onyıla korelasyon yoktur. Örneğin, **Grafik 4.1**'de, onyıllık bebek ölümü oranları, gelir düzeyinin fonksiyonu olarak gösterilmiştir. Yüksek gelir dönemlerinde, bebek ölümü oranı olsa olsa daha yüksektir. 1540'tan sonra, kötü hasat gibi nedenlere bağlı geçici gelir şoklarının da, görünürde, ölüm oranı üzerinde pek etkisi olmamıştır ve bu gözlemden yola çı-

Grafik 4.1 İngiltere'de onyıllar bazında ölüm oranları ve gerçek gelirler, 1540-1800. Ölüm oranları Wrigley'den, 1997, s. 614.

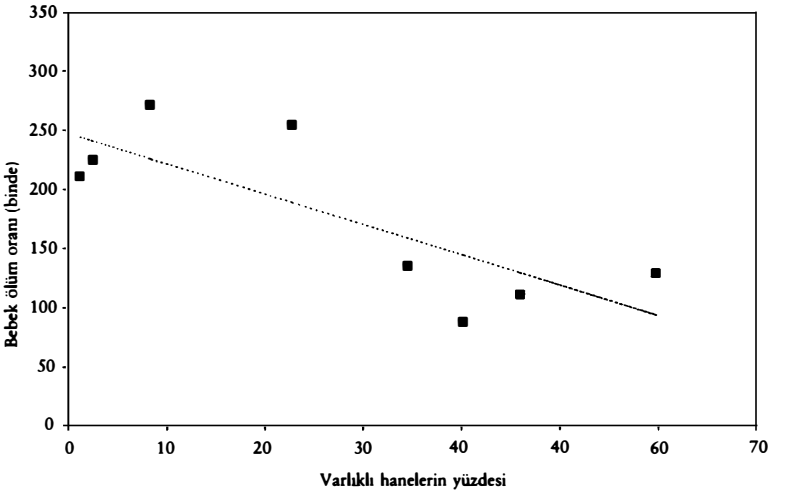
karak bazı insanlar İngiltere'nin Malthus ekonomisinin pençesinden 1800'den çok önce kurtulduğu sonucuna varmışlardır.[4] Bununla birlikte, şekilde görüldüğü gibi, bu örüntünün sadece ölüm oranı çizgisinde zamanla meydana gelen kaymaları yansıtıyor olması da mümkündür.

1538-1653 yılları arasında Londra'nın sekiz yerleşim birimindeki bebek ölümü oranları, yerleşim birimlerinin her birindeki 1638 yılı vergi listelerine göre "zengin" olan hanelerin yüzdeleri ile karşılaştırılabilir. **Grafik 4.2**'de, zenginlerin bebeklerinin hayatta kalma şanslarının çok daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim, burada kullanılmış olan kaba hane geliri ölçüsü, Londra'daki bebek ölümü oranları farklarının yüzde 62'sini açıklamaktadır. Dahası, her ne kadar Londra ölüm oranlarının yüksek olmasıyla kötü bir şöhrete sahip olsa da (Londra, ancak kırlardan aldığı göçle nüfusunu koruyabiliyordu), zengin yerleşim birimlerinin bebek ölümü oranları, aynı yıllarda, bütün İngiltere için geçerli olan oranlardan daha iyiydi.[5]

Yukarıda gelirlere göre doğum oranlarının tahmininde kullanılan vasi-

4 "Sonuçlar, erken modern Avrupa'nın ekonomik tarihi için Malthus modellerinin kullanışlılığını sorgulayan niteliktedir"; Weir, 1984, s. 27.

5 1580-1649 arasında İngiltere için genel bebek ölümü oranı 169'du; Wrigley vd., 1997, s. 219.

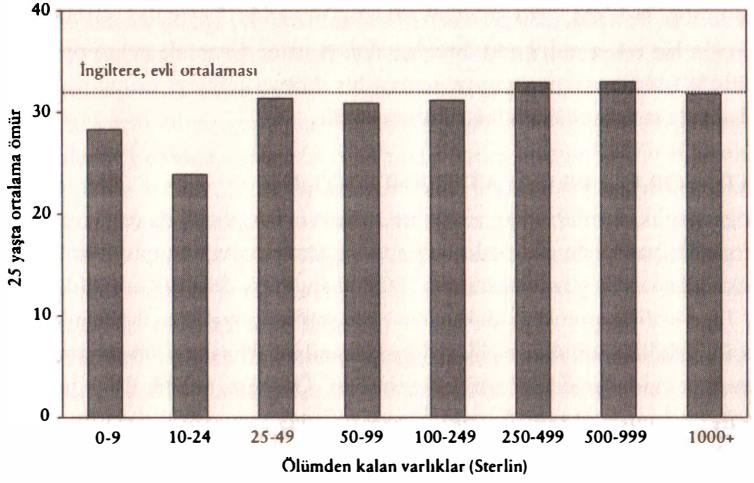

Graik 4.2 İngiltere'de varlıklı hanelerin serveti ve bebek ölümleri, 1538-1653. Veriler Landers'tan alınmıştır; 1993, s. 186-88.

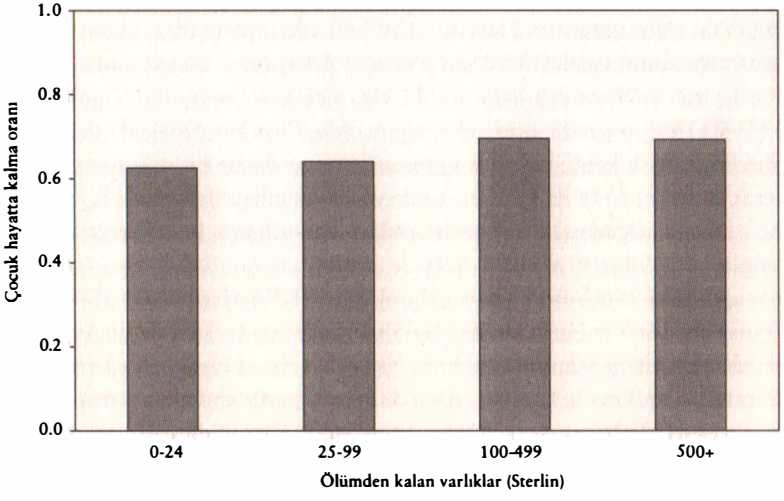
yetnameler, gelire göre ölüm oranlarına da bir miktar ışık tutabilir. **Grafik** 4.3'te, 17. yüzyılın başlarında İngiltere'de vasiyetname bırakan 25 yaştaki erkeklerin ortalama ömrü gösterilmektedir. Gelirin yetişkin yaştaki ortalama ömür üzerindeki etkileri, mütevazı olmakla beraber kayda değerdir. 500 sterlin veya daha fazla miras bırakan vasiyetname sahiplerinin 25 yaştaki ortalama ömürleri 32 yıldır. Karşılaştırmak gerekirse, bu rakam 25 sterlin veya daha az miras bırakanlar için 26 yıldır.

Grafik 4.4'te, vasiyetname bırakan erkeklerin çocuklarından vasiyetnamede adı geçecek kadar uzun yaşamış olanların kesri, miras sınıfına göre gösterilmektedir. Yine, gelirin etkisi mütevazı ama nettir. Yoksul vasiyetname sahiplerinin çocuklarının sadece yüzde 63'ü hayatta kalırken, zengin vasiyetname sahiplerinin çocuklarının yüzde 69'u hayatta kalmıştır.

Dolayısıyla, İngiltere'ye ait toplam verilerin gelir veya ücretlerle ölüm oranı arasında herhangi bir ilişki gösterememesi, görünüşe göre, sadece, hastalık ortamındaki değişmelerden, şehirleşme derecesindeki değişmelerden (şehirleşme, ölüm oranlarını yükseltirdi) ve temizlik ve tıp yöntemlerindeki iyileşmelerden ötürü zamanla meydana gelen ölüm oranı çizgisi kaymalarının

Grafik 4.3 İngiltere'de 25 yaşında vasiyetname bırakan erkeklerin ortalama ömrü, 1620-38. Ölüm oranları, Wrigley'den; 1997, s. 614-15.

Grafik 4.4 Zengin ve yoksul vasiyetname sahiplerinin çocuklarının hayatta kalma oranları.

ürünüdür. O yüzden, genel olarak, 1800 yılı gibi ileri bir tarihe kadar bile, bütün toplumlarda, gelir ile ölüm oranları arasında, kaymalar gösterse de içsel olan bir takas olduğunu, bundan dolayı uzun dönemde gelirlerin, doğurganlıkla ölüm oranını dengeye getiren bir düzeye gelmeye mecbur olduğunu rahatlıkla varsayabiliriz gibi görünmektedir.

ÖLÜM ORANI VE HAYAT STANDARTLARI

Doğurganlık oranları, görünüşe göre, sanayi öncesi dünyada (en azından, doğurganlık hakkında gözlemler yapabildiğimiz kısmında) toplumlar arasında fazla değişkenlik göstermemiştir. 1800'de İngiltere'deki doğurganlık oranları, 18. yüzyıl Japonyası'ndakinden veya toplayıcı toplumlardakinden daha düşük değildi. Bununla birlikte, hayat standartları sanayi öncesi toplumları arasında ciddi bir değişkenlik göstermiştir. Örneğin, **Grafik 2.1**'e bakarsak, 1450'de İngiliz rençperlerinin hayat standartları, 1300'dekinin üç katı, 1800'deki düzeylerin de neredeyse iki katıydı. Hayat standartlarındaki bu değişkenliğin büyük kısmının nedeni, belirli gelir düzeylerindeki ölüm oranlarındaki farklılıklar gibi görünmektedir.

Nitekim, 1350-1650 yıllarında Avrupalıların son derece yüksek hayat standartlarına sahip olmasının sebebi, hiç şüphe yok ki 1347'de Kara Ölüm'ün gelişi olmuştur. Hastalık, 1347-49 yıllarındaki ilk saldırısında, Avrupa nüfusunun yüzde 30-50'sini götürdü. Ama, veba, ondan sonra da, izleyen üç yüz yıl boyunca belli aralıklarla vurmaya devam etti. İngiltere'de, 1351 ile 1485 arasında, otuz veba salgını oldu. Örneğin, 1604 gibi ileri bir tarihte bile, York kenti, bir yılda nüfusunun en az dörtte birini vebaya kurban verdi. Paris'te, 1348 ile 1596 arasında yirmi iki veba salgını oldu.[6]

Veba salgınları, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa'da esrarengiz bir şekilde hem sıklık hem de şiddet bakımından azalma gösterdi. Avrupa'daki son büyük veba salgınları, 1657'de İtalya'da, 1660'larda Fransa'da, 1663'te Hollanda'da, 1665'te Londra'da ve 1670'lerde Avusturya ve Almanya'da meydana gelenlerdir. Yine de, veba, dünyanın başka yerlerinde ortadan kalkmadı; hastalık, Asya'da birçok yerde endemik olarak varlığını sürdürdü. Veba, en az 1792'den beri Çin'de Hunan'da var olmuştu, ama 19. yüzyılın sonlarında Çin'in başka kısımlarına ve oradan da Bombay'a yayıldı ve burada, 1890'larda altı milyon kişinin canını aldı.[7]

---

6 Cipolla, 1993, s. 132; Galley, 1995, s. 452.

7 Benedict, 1988. Veba, Bombay'dan İngiltere'ye, hububat gemilerindeki fareler vasıtasıyla geçti, ama orada sadece altı ölümle kontrol altına alınabildi. Daha da yakın tarihli bir veba salgını,

Vebaya neden olan bakteri, *Yersinia pestis*, zamanla gücünden hiçbir şey kaybetmiyor gibi görünüyordu. 19. yüzyılda Hindistan'da çıkan salgında, hastalığın bulaştığı nüfusun yüzde 60 ila 90'ı öldü. Geç tarihli bir salgında, Marsilya'da, 1721 yılında, hastalığın bulaştığı kişilerin yüzde 78'i öldü. 1815'teki küçük bir salgında da, İtalya, Noja'da, hastalığın bulaştığı insanların yüzde 80'i öldü. Demek ki, 1665'teki Londra salgını kentin nüfusunun belki de yüzde 16'sını öldürmüş olmalıdır. İtalya'daki 1657 salgını, hastalığın bulaştığı şehirlerdeki nüfusların yüzde 44'ünü öldürdü.[8]

Bu son salgınlarda hastalığın şiddetinin devam etmiş olması, hastalığın Avrupa'da ortadan kalkmasının tıp dünyası için hâlâ esrarını koruyan bir durum olmasının nedenlerinden biridir.

Daha sonra Asya'da çıkan salgından dolayı sanayi öncesi dönemin veba salgınları hakkında oldukça büyük miktarda bilgiye sahibiz. 19. yüzyıl sonlarında patlak veren bu salgın sırasında, veba bakterisi ve onun bulaşma yolları, Fransız ve Japon araştırmacılar tarafından bağımsız olarak keşfedilmiştir. Eğer Ortaçağ'ın vebası bu son salgına benziyorduysa, hastalık kişiden kişiye değil, hastalık bulaşmış pirelerin ısırıklarıyla geçiyordu. Pireler en çok farelerde yaşamayı severler. Ama fareler hastalıktan ölünce, pireler insanlara geçer ve böylece veba bakterisini yayarlar.[9]

Hıyarcıklı vebaya bu adın verilmesinin nedeni, lenf nodüllerinin şişmesinin neden olduğu "hıyarcıklar", yani çıbanlardır. Bunlar, hastanın kasığında ve koltuk altlarında belirirler. Hastaların görünüşü ve yaydıkları dayanılmaz koku nedeniyle, veba, özellikle iğrenç bulunan bir hastalıktı. Çıbanlara ıstıraplı ağrılar eşlik eder, hastalar normalde semptomların ortaya çıkmasından itibaren dört ila yedi gün içinde ölürler.

Hastalığın nasıl bulaştığı konusunda bugün sahip olunan kanıları doğrular şekilde, bazen salgınlardan önce çok sayıda can çekişen farenin ortaya çıktığı bildirilmiştir. Fareler fazla uzun mesafeler kat etmediklerinden, veba, bir mahalleden ötekine düşük bir hızla yayılmış olmalıdır.

Yine de, sanayi öncesi Avrupası'nda, kimse farelerle veba arasında bağlantı kurmayı düşünmedi. Onun yerine, hastalığın nedeni ve bulaşması konusunda türlü saçma teoriler ortaya atıldı. Hatta, 1665'teki Londra salgını gibi ileri bir tarihte bile bu tür teoriler uydurulmuştur. Hem hastalığın in-

1994'te Hindistan'da meydana geldi; en az yedi yüz kişiye bulaştı.

8 Cipolla, 1993, s. 133.

9 Britanyalılar, pirelerle birtakım deneyler yapmışlardır. Örneğin, pirelerin ne kadar yükseğe zıplayabildiğini bulmak için, bakterinin bulaşmış olduğu pirelerin üzerine, değişik yüksekliklerde kobaylar asmışlardır.

sanlardan geçtiğine hem de vebanın belli yerlerde topraktan sızan "miazma" adı verilen zehirli bir buluttan geldiğine dair yaygın inanışlar vardı.[10] O yüzden, hastalığın bir başka korkunç yanı da, hastalanan insanların kaderlerine terk edilmeleriydi. Bazen, kent yönetimi veya halk, hastaların evlerinin, hastalar içlerinde bırakılarak, hiçbir delik bırakmamacasına yalıtılmasına karar verirdi. 1665'teki Londra salgınında, hastalığı kontrol altına almak için başvurulan yöntemler arasında, etrafta ne kadar kedi köpek varsa öldürmek, hastalık bulaşmış olanları evlerine kapamak, kötü havayı uzaklaştırmak için otlar koklamak ve zehirli olduğu düşünülen havayı dağıtmak için sokaklarda ateşler yakmak gibi işe yaramaz uygulamalar da vardı.

1347'den 1660'lara kadar süren veba yılları, tarihçiler tarafından, sık sık, Avrupa'nın ıstırap çektiği, acı bir dönem olarak kabul edilir. Eğer Malthus modelini anlamışsak, vebanın Eski Ahit'teki kindar Tanrı'nın günahkâr Avrupa'ya verdiği haşin bir ceza değil, sadece New Age tarzı iyiliksever bir Tanrı'nın hafifçe paylaması olduğunu görürüz. Vebanın, herhangi bir verili maddi hayat standardında ölüm oranlarını yükselterek o yıllarda bütün Avrupa'da hayat standartlarını yükseltmiş olduğunu gördük. O zamanlar doğum oranları gelirin fonksiyonu olduğuna göre, doğum oranlarının, veba yıllarındaki gelir kazanımlarıyla artmış ve böylece ortalama ömrü düşürmüş olması gerekir.

Ancak, **Tablo 4.3**'teki bilgiler, vebanın başlamasından sonra yetişkin ortalama ömründe düşüşler olduysa bile, bunların ancak mütevazı azalmalar olduğunu düşündürmektedir. Veba yıllarında kiracıların ve keşişlerin 20 yaştaki ortalama ömürleri, vebanın başlamasından önce kiracılar için olan ortalama ömürden daha kötü değildi. Hastalığın ilk çıkışı bir kere atlatıldıktan sonra, veba, Avrupalılara, ortalama ömür uzunluğundan küçük bir bedel ödenmesi karşılığında çok daha yüksek bir maddi hayat tarzı hediye etti. Malthus dünyasında, Tanrı'nın hediyeleri şaşırtıcı şekiller alabiliyordu!

HOLLANDALILARDA VE İNGİLİZLERDE ÖLÜM ORANI

Veba, Ortaçağ döneminde çok sayıda Avrupa ülkesinde gelirlerin yüksek olmasını açıklamaktadır. Vebanın sonunda Avrupa'da ortadan kalkması –insanlara çok yakın yaşayan yeterince büyük bir fare popülasyonu olmadan yayılmasına imkân olmadığı için– muhtemelen, 17. yüzyılda Avrupa'da temizlik standartlarının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Tabii ki, bunun so-

10 Hastalara ve ölmekte olanlara ilaç verenler, miazmaya karşı korunmak için vücutlarına yapışan özel olarak yapılmış elbiseler giyerlerdi.

nucu, birçok Avrupa toplumu için, gelirlerin düşmesi oldu. Ancak, hem İngiltere'de hem de Hollanda'da, gelirler, sanayi öncesi toplumlarının çoğundaki gelirlere kıyasla, özellikle de Güney ve Doğu Asya'dakilere kıyasla yüksek kaldı. Neden İngiltere ve Hollanda, 18. yüzyılda nispeten zengindi?

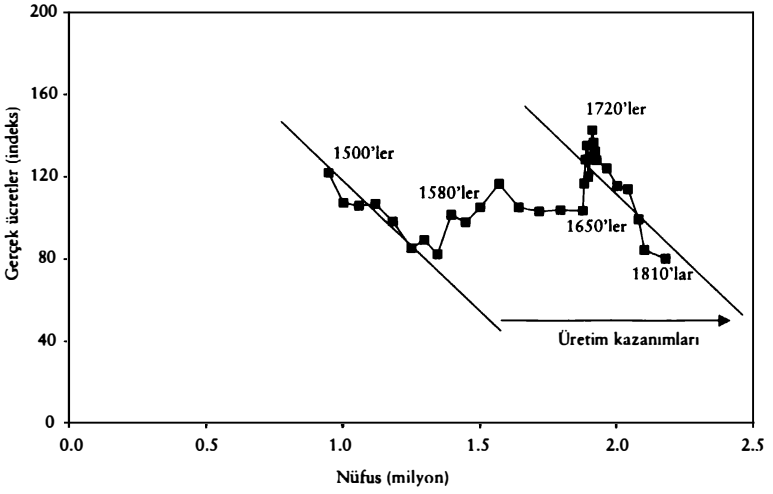
Bazıları, bunda, Malthus Kapanı'ndan ilk kurtuluşu görürler – ilk kez Hollanda'da 1600 yılı civarında gerçekleşen bir kurtuluş.[11] Ancak, her ne kadar hem Hollanda'da hem de İngiltere'de 17. yüzyılda üretkenlikte sanayi öncesinin standartlarına göre olağanüstü hızlı olan birtakım ilerlemeler görülmüşse de, nüfus-gelir bağlantısının devam ettiğini düşünürsek, bu ilerlemeler, gelirleri hayatta kalma düzeyinin fazla üzerine çıkaracak kadar hızlı değildi.

Örneğin, **Grafik 4.5**'te, 1500'lerden 1800'lere kadar, Hollanda'daki gerçek ücretler ile nüfus, onyıllar bazında karşılaştırılmaktadır. 16. yüzyılın başlarında, Hollandalılar, her yerde nüfus artarken, Avrupa'nın bütün geri kalanıyla aynı gerçek ücret düşüşlerini yaşadılar. Ancak, 1570'lerden 1670'lere kadar, Hollandalılar üretim imkânlarını büyütebilmişler ve nüfus artışıyla ücret artışını bir arada yaşayabilmişlerdir. Ne var ki, 1570 ile 1670 arasında, yani Hollanda'nın Altın Çağı denilen dönemde görülen verim ilerlemesinin ardından, Malthus ekonomilerinin karakteristiği olan bir teknolojik durağanlık dönemi başlamış ve o zamandan 1810'lara kadar sürmüştür. Bu 140 yıllık durağanlık döneminde, nüfusun ayarlanmasıyla tekrar hayatta kalma düzeyine dönmek için bol vakit olduğu halde, Hollanda'da gerçek ücretler sanayi öncesi standartlarına göre yüksek olmaya devam etmiştir (bkz. **Resim 2.1** ve **Tablo 2.4**).

Görünüşe göre, Hollanda'da gerçek ücretlerin yüksek oluşu, kötü sağlık koşullarından kaynaklanmaktadır ve bu da iki yoldan olmaktadır. Birincisi, İngiltere'de gözlemlediğimiz gelirin brüt doğurganlık üzerindeki etkilerini düşünürsek, Hollandalıların doğurganlığı, yüksek ücretleri düşündüğümüzde, şaşırtıcı bir şekilde kısıtlı kalmıştır. Hollanda'daki yüksek ücretler, beklenilen çocuk bolluğunu üretmemiştir. Bu yüksek gerçek hayat şartlarına rağmen, Hollandalıların doğurganlık oranları, görünüşe göre, Doğu Asya'dakinden daha yüksek değildi. İkincisi, Hollanda'daki yüksek ücretler, ölüm oranını beklenilebileceği kadar düşürmemiştir.

1700'lerle 1790'lar arasında üretim kazanımlarının mütevazı olduğu veya hiç olmadığı İngiltere'de de, gerçek gelirlerin nispeten yüksek düzeylerde muhafaza edilebilmesi, yine, doğurganlığın olağanüstü düşük, ölüm oranı-

11 Örneğin, bkz. de Vries ve van der Woulde, 1997, s. 687-89.

Grafik 4.5 Hollanda'da nüfusa karşılık gerçek ücretler, 1500'ler - 1810'ler.

nın da yüksek olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Hollanda ve İngiltere'de 18. yüzyılda yüksek gelirlerin muhafaza edilmesine yardımcı olan faktörlerden biri, bu toplumların gitgide daha kentsel bir karakter kazanmalarıdır. **Grafik 4.6**'da, dikey eksende Kuzey İtalya, İngiltere ve Hollanda'da 1500'den 1800'e kadar elli yıllık aralıklarla (ve ondan önce yüz yıllık aralıklarla) şehirde yaşayan nüfus yüzdeleri, gerçek ücretlerle karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Bu yerlerden her birine ait gözlemler birbirine bağlanarak, bu yerlerden her biri için şehirleşme-gerçek ücret eşleşmelerinin zaman içindeki hareketi gösterilmiştir. Şekil, iki şeyi göstermektedir. Birincisi, 1800'den önce Avrupa'da gerçek ücretlerle şehirleşme arasındaki bağlantının (hatta ulusal düzeyde bile) zayıf olduğudur. Kuzey İtalya'da, gerçek ücretler 2'ye 1 gibi bir faktörle değişkenlik gösterirken bile, şehirleşme oranı hep yüzde 20'de kalmıştır. İngiltere'de, 1400 yılında şehirleşme oranları yüzde 5'in altındadır; yine de, şehirleşme oranlarının yüzde 25'in üzerinde olduğu 1800'e göre, ücretler 1400'de kayda değer ölçüde daha yüksektir. Şehirleşmeyi artıran, gerçek ücretler dışında birtakım faktörler vardı.

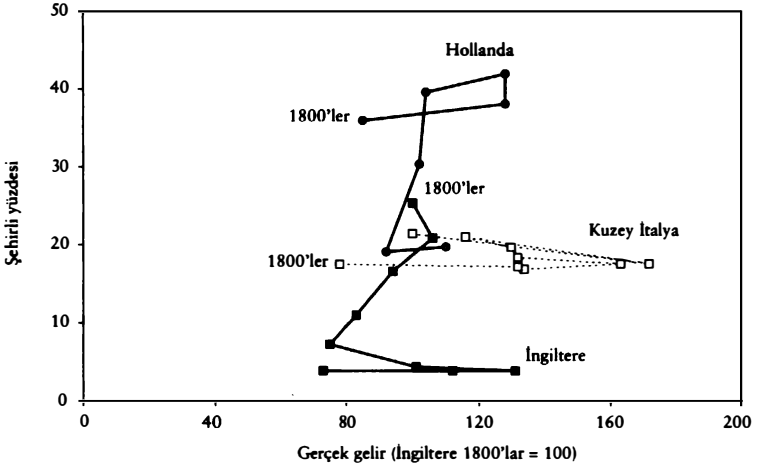
Şeklin ortaya koyduğu ikinci bir özellik, 1800'e gelindiğinde Hollanda

ile İngiltere'nin Avrupa'daki en şehirleşmiş yerler olduklarıdır. Vasiyetname bırakanlardan ve kilise kayıtlarından sağlanan deliller, yüksek şehirleşme oranlarının doğurganlığın düşük tutulmasına yardımcı olduğu ve ölüm oranlarının yükselmesine yardımcı olduğu ve böylece yüksek gelirlerin muhafaza edildiği yönündedir. Örneğin, 18. yüzyıl sonlarının İngilteresi'nde, ölüm oranları, kırsal kesimde yaklaşık binde 23 iken, Londra'da binde 43'tü. Sırf Londra'nın varlığı, İngiltere'de ölüm oranı çizgisini yaklaşık yüzde 10 yukarı kaydırmıştır. Dolayısıyla, 1600-1800 yıllarında ticaretin gelişmesiyle birlikte örneğin Hollanda ve İngiltere'dekiler gibi metropollerde şehirleşmenin hız kazanması, aynı zamanda hayat standartlarının yükselmesine de imkân vermiştir, ama bu tamamıyla Malthus mantığıyla işleyen mekanizmalar yoluyla olmuştur.

Hollanda'nın durumunda, ölüm oranını yukarı iten başka bir faktör, koloni maceralarıydı. 1602'den 1795'e kadar, Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC: Hollanda'nın Doğu Hint Kumpanyası), yaklaşık 1 milyon erkek işe aldı; bunlardan yarısı hizmet sırasında öldüler. Bu hizmetin neden olduğu yıllık kayıplar, aynı yıllarda Avrupa'nın başka yerlerinden yüksek ücretlerin çekimine kapılarak Hollanda'ya gelen yarım milyon göçmeni dengeledi. Göçmenleri de sayarsak yılda 35.000 erkek çocuk doğumunun eşdeğerine sahip bir toplumda, VOC bunlardan yaklaşık 5.000'inin eşdeğerini her sene tüketiyordu! Ancak, bu kayıpların hemen hemen hepsi erkek olduğundan, bu kayıplar aynı zamanda Hollanda'da cinsiyet oranını da çarpıttılar. 1795'te Amsterdam'da, her yetişkin erkek için 1.3 yetişkin kadın vardı. 1749'da Delft'te, yetişkin kadınların erkeklere oranı 1.5'ti. Cinsiyet oranının çarpık olması, Hollanda kentlerinde evlenen kadınların yüzdesini aşağı çekti. Nitekim, 1829 sayımında, 40-55 yaş arasındaki Amsterdamlı kadınların yüzde 24'ünün hiç evlenmediği ortaya çıkmıştır.[12]

Avrupalıların hayat standartlarının Asyalılara kıyasla yüksek olmasına katkıda bulunan başka bir faktör, Avrupalıların bütün sanayi öncesi çağ boyunca –hem modern standartlara hem de sanayi öncesinin Çin ve Japonyası'nın standartlarına göre– pis insanlar olmaları, kir pasak içinde yaşamalarıdır. Birey düzeyinde olsun toplum düzeyinde olsun hijyen standartlarının düşüklüğü, sanayi öncesi Avrupası'nın her yerinde görülmektedir. Nitekim, 1543 ile 1811 yılları arasında Japonya'ya giden Avrupalı ziyaretçilerin gezi günlüklerinde, ülkenin o zamanın Avrupa standartlarına göre müthiş te-

12 De Vries ve van der Woulde, 1997, s. 72-75.

Grafik 4.6 Şehirleşme oranları, 1300-1800. Kuzey İtalya'nın şehirleşme oranları, Federico Malanima, 2004, Tablo 1'den. Hollanda ve İngiltere şehirleşme oranları, de Vries'ten, 1984, s. 39 (değerler, Kuzey İtalya'yla karşılaştırılmalarına imkan verecek şekilde düzeltilmiştir).

miz oluşuna sık sık dikkat çekilmektedir.[13] 1690-92 yıllarında Japonya'da kalan Hollandalı Engelbert Kaempfer'in anlattıklarında da aynı şey görülür; hâlbuki, 17. yüzyılın Hollandalıları Avrupalılar içinde en titiz olanlar olarak tanınmışlardı.[14]

Sanayi öncesi Avrupası için hijyen bakımından kritik olan ekonomik sorunlardan biri, insan dışkısının piyasa değerinin çok az olması veya hiç olmamasıydı; çünkü, çiftlik ve bahçe işleri için değerli bir gübre olduğu halde, insan dışkısının bu amaçla kullanılması sosyal bakımdan kabul edilemez bir şeydi. Alan Macfarlane'in dikkat çektiği gibi, "Japonya'da insanlar kira yerine dışkılarını verebilirken, İngiltere'de insanlar onu attırmak için para ödüyorlardı."[15] Dolayısıyla, dışkılardan kurtulmak, Avrupa'da önemli bir sosyal sorundu. Örneğin, Samuel Pepys, 1660 yılı Ekim ayında günlüğüne şöyle yazmıştır: "Bodruma indim... Ayağım koca bir dışkı yığınına girdi. Oradan anladım ki, Mr. Turner'ın tuvaleti dolmuş, benim bodrumuma

13 Alam, 1987, s. 238.
14 Schama, 1987, s. 375-97.
15 Macfarlane, 2003, s. 173.

taşmıştı."[16] Komşuların kakalarının evin içine taşması, öyle anlaşılıyor ki, 17. yüzyıl Londrası'nda günlük hayatın sıkıcı durumlarının ötesinde bir şey değildi!

Hâlbuki, Çin'de ve Japonya'da, insan atığı, dışkı olsun idrar olsun, değerli bir maldı ve aileler bunları çiftçilere satardı. Bunları toplama hakkını elde etmek için birbiriyle yarışan çeşitli gruplar vardı. Dışkılar, foseptiklere, kanalizasyonlara, akarsulara atılıp su kaynaklarını kirletmezdi. Onun yerine, 18. yüzyılın Osakası gibi şehirlerde, atık toplama işini alan girişimciler bu işi halleder, hatta bazen, kazançlarını artırmak için sokak köşelerine bu amaçla konteynırlar koydukları bile olurdu.[17] Ayrıca, öyle anlaşılıyor ki, Çin'de ve Japonya'da, dışkılar, evlerin altındaki ancak belirli aralıklarla boşaltılan foseptiklerde biriktirilmiyor, her gün alınıp götürülüyordu.

İnsan atığının gübre olarak kullanılması birtakım tehlikeler içerir, ancak, en azından Japonlar, bunun bilincindeydiler ve dışkıları kullanmadan önce aylarca çukurlarda ve teknelerde bekleterek fermantasyonun birçok hastalık yayıcı organizmayı ortadan kaldırması için zaman tanıyorlardı.

Japonlarda ve Çinlilerde kişisel temizlik duygusu da daha gelişmişti. Yıkanmak İngiltere'de sevilen bir şey değildi ve hatta erken modern dönemde israf veya lüks olarak görülürdü. 1811-17 gibi ileri bir tarihte bile, Jane Austen'ın romanlarında, ev içinde geçen her şey anlatıldığı halde, yıkanmaya ilişkin tek bir söz geçmez.[18] Hâlbuki, Japonya'da, sıcak suda banyo sevilirdi ve sık sık yapılırdı. Çinliler de her fırsat bulduklarında yıkanırlardı ve bol miktarda sabun kullanırlardı.[19] Japonlar, çiş veya kaka yaptıktan sonra ellerini yıkarlar, tuvaletlerini temiz tutarlardı. Pepys, günlük tuttuğu on yıllık sürede sadece bir kez karısının yıkanmasından söz etmektedir: "Karım, yardımcısıyla beraber seraya gidip yıkanmakla meşgul... Bundan sonra temiz olmaya karar vermiş. Dur bakalım ne kadar sürecek?" Nitekim, bu yıkanma meselesinin dramatik bir olay haline geldiği de görülmektedir, çünkü ertesi günkü günlük notlarında şunlar yazılıdır: "Dün gece yalnız yattım; karım, yıkandıktan sonra başka bir yatakta tek başına yattı." Öyle görünüyor ki, artık te-

16 Pepys, 2000, 20 Ekim 1660. Bu şikâyetten sonra komşunun taşan dışkılarını temizlemesi beş gün aldı.

17 Hanley, 1997, s. 104-29.

18 Ünlü Londralı dermatolog Dr. Robert Willan, 1801'de yazdığı bir yazıda şuna dikkat çekmiştir: "Londra'da oturan erkeklerin çoğu ve birçok kadın, her ne kadar ellerini ve yüzlerini her gün yıkama alışkanlığına sahipseler de, vücutlarını her sene yıkamayı ihmal etmektedir"; Razzell, 1994, s. 164'te nakledilmiştir.

19 Lee ve Feng, 1999, s. 45.

miz bir insan olmaya karar vermiş olan karısı, Pepys'i yıkanmadan yatağa almak istememiştir, çünkü üç gün sonra günlükte şu notu görüyoruz: "Akşam geç vakit eve geldim, ılık suyla kendimi temizledim; karım beni yatağa alacak, çünkü kendisi de yıkanıyor. Ondan sonra yatağa."[20] Gelgelelim, Pepys'in de tahmin ettiği gibi, yıkanmak alışkanlık haline gelmedi ve bu konu günlüğün izleyen dört yılı boyunca bir daha hiç açılmamaktadır.

18. yüzyıl İngilteresi'ne ait sabun üretimi verileri, insanların kendilerini ve giysilerini pek sık yıkamadıkları düşüncesini desteklemektedir. 1710'larda, İngiltere'nin nüfusu 5,7 milyonken, vergisi alınmış sabun çıktısı, 52 milyon pound'du; yani, sabunun bütün kullanımları için gün ve kişi başına 0.2 onstan az.[21] Bu sabun kullanımının ne kadar düşük olduğunu gösterecek karşılaştırmalar yapmak istersek: Güney Afrika Gıda Güvenliği Girişimi çerçevesinde hâlihazırda ülkenin yoksullarına günde 0.4 ons sabun yardımı yapılması hedeflenmektedir; 19. yüzyılın ortasında Avustralya'ya götürülen mahkûmların günde 0.5 ons sabun istihkakı vardı; Amerikan İç Savaşı'nın başlarında hem Kuzey hem de Güney ordularının sabun istihkakı, günde 0.64 onstu.[22]

İngilizlerin kişisel hijyene az dikkat etmesi, tuvalet düzenlemelerinin ilkelliğinde de göze çarpıyordu. Japonya'da tuvaletler yaşam alanlarından belli bir uzaklıkta yapılırken, İngilizlerin üst sınıfları, görünüşe göre, bunun neden olacağı rahatsız edici kokulara rağmen, kolaylık olsun diye tuvaletlerinin hemen bitişik olmasını tercih ediyorlardı.[23] Bazen de, tuvaletle ilgili herhangi bir düzenleme yapmaya gerek bile duymuyorlardı. 1599 yılında Londra'da Thames nehrinin güney kıyılarında Globe Theater yapılırken, 1.500 seyirci kapasiteli bu tiyatro için tek bir tuvalet bile düşünülmemiştir. Seyirciler, hatta sahnenin üzerinde bulunan 5 penslik localarda oturanlar bile (neredeyse bir işçinin bir günlük ücretinin yarısına eşdeğer fiyatı olan bir yer), tuvaletlerini dışarıdaki avluya veya daha büyük bir ihtimalle tiyatronun merdiven ve geçitlerine yapıyorlardı.

Dahası, Japonya'da yaşam alanları da çok daha temiz tutuluyordu. Evlerin yerden yükseltilmiş ahşap zeminleri vardı; dışarı ayakkabıları girişte çıkarılırdı. Japonlar, evlerinin önünü sulayarak toz kalkmasını önlerlerdi. Hâlbuki, İngiltere'de, insanların çoğu, 1800'lere çok yakın yıllara kadar bile, toprak

20 Pepys, 2000, 21, 22, 25 Şubat 1665.
21 Deane ve Cole, 1967, s. 72.
22 Örnegin, bkz. Shannon, 1927, s. 479.
23 Hanley, 1997, s. 19.

tabanlı evlerde otururlardı; toprak zemin hasırlarla örtülürdü ve bunlar çok arada sırada yenilenirlerdi. Bu hasırlarda, yiyecek atıkları, idrar ve tükürük birikirdi. Nitekim, olağan ev işlerinden zemine çökelen atıklar o kadar zengindi ki, 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında güherçilecilerin zengin güherçile (potasyum nitrat) kaynakları olarak toprak tabanları kazmaya yetkili oldukları dönemde, iddiaya göre, bunlar sadece ambar zeminlerini değil, evlerin tabanlarını da kazarlardı. Ayrıca, İngilizler evlerinde çok daha fazla sayıda kedi köpek gibi hayvanlar besliyorlardı. Bunlar da, yaşam alanlarına ve sokaklara kendilerine düşen kaka malzemesi katkısını yapıyorlardı.

Dolayısıyla, İngilizlerin nispeten zengin oluşu –1800'lerin Çinli veya Japonları ile karşılaştırırsak, o zaman şimdiye göre nispeten fiziksel olarak daha iri oluşlarında da bu durum kendini gösterir– muhtemelen, büyük ölçüde, bu içinde yuvarlandıkları nispeten pislik içindeki ortamdan kaynaklanmaktadır. Çünkü, Malthus ekonomisinde, geleneksel erdemler olan temizlik ve çalışkanlığın (bütün toplumu düşünürsek) bir ödülü yoktu; bunlar sadece hayatı zorlaştırır, gelirleri düşürürlerdi.

BEBEK ÖLDÜRME

Polinezya, Avrupalılar gelmeden önce sağlıklı bir yerdi. İklim ılımandı, sıtma taşıyacak sivrisinek yoktu ve adaların yalıtılmış olması onları veba gibi birçok hastalıktan koruyordu. Adalarda yaşamın ne kadar sağlıklı olduğu, *HMAV Bounty* gemisinden meşhur Bounty isyancılarının karılarının ve çocuklarının akıbetlerinde de görülmektedir. 1789'daki isyandan sonra, Fletcher Christian, yanında başka sekiz isyancı ve altı Tahitili ile birlikte, 1790 yılında, haritalarda görünmeyen, iki mil uzunluğunda, bir mil genişliğinde küçücük bir ada olan Pitcairn'e yerleşti. Ayrıca, yanlarında on iki Tahitili kadın da getirmişlerdi (muhtemelen bunların bir kısmını kaçırmışlardı). 1800'e gelindiğinde, bu on beş erkekten on dördü ölmüştü. On ikisi yoldaşları tarafından öldürülmüş, biri intihar etmişti.[24] Gelgelelim, 1808'e gelindiğinde, kadınlar 23 çocuk doğurmuşlardı ve bunların hepsi hayatta kalmıştı. Öyle ki, erkekler arasındaki kanlı çatışmalara rağmen, 1790'daki 27 kişilik nüfus 34'e çıkmıştı. 1823'e gelindiğinde, Pitcairn'de 66 kişi vardı. Yani, bir nesilde nüfus iki katına çıkmıştı. 1856'ya gelindiğinde ise, 88 dönüm düz toprağı olan Pitcairn gibi bir adada 196 kişi yaşıyordu ve ciddi bir nüfus problemi başlamıştı bile.

---

24 Bir kere çatışma çıktıktan sonra, tarafların hiçbiri için kaçacak bir yer yoktu; o yüzden düşmanlarını öbür tarafa göndermeden kimsenin gece rahat uyumasına imkân yoktu; Nordhoff, 1934.

TABLO 4.4
Birliklerdeki Ölüm Oranlarına Bakılarak Sağlıklı Yerler ve Sağlıksız Yerler, 1800 Yılı Civarı

Yer	Birliğin uyruğu	Dönem	Binde cinsinden ölüm oranı
Yeni Zelanda	Britanyalı	1846-55	9
Tahiti	Fransız	1845-49	10
Cape Kolonisi	Britanyalı	1818-36	16
Kanada	Britanyalı	1817-36	16
Cebelitarık	Britanyalı	1817-36	21
Bombay	Britanyalı	1830-38	37
Bengal	Britanyalı	1830-38	71
Martinik	Fransız	1819-36	112
Jamaika	Britanyalı	1817-36	130
Senegal	Fransız	1819-38	165
Doğu Hint Adaları	Hollandalı	1819-28	170
Sierra Leone	Britanyalı	1819-36	483

Kaynak: Curtin, 1989, tablo 1.1.

Pasifik adalarının ne kadar sağlıklı yerler olduğu, 19. yüzyılın başlarında deniz aşırı göreve gönderilen Avrupalı askerlerin ölüm oranlarında da görülmektedir. Ölüm oranları **Tablo 4.4**'te verilmiştir. Tabloda, Pasifik'te görevli Britanyalı ve Fransız askerlerinin ölüm oranları, aynı dönemde kendi ülkelerinde bulunan askerlere göre daha düşüktür. Ayrıca, tropikal Afrika veya Karayipler'de görevli Avrupalı askerlerin ölüm oranlarının Pasifik'e kıyasla müthiş yüksek olması da dikkat çekmektedir. Batı Afrika'daki Sierra Leone'ye gönderilen Britanyalı askerlerin her sene neredeyse yarısı ölüyordu.

Doğurganlık da, muhtemelen, Avrupalılarla temastan önce Polinezyalılarda yüksekti. Kadınlar, cinsel aktiviteye genç yaşta başlıyordu. Peki neden Tahiti, adaya gelen İngiliz denizcilere, örneğin Japonya gibi maddi gelirin tam hayatta kalma sınırına dayanmış olduğu bir toplum gibi değil de, böyle cennet görüntüsü veren bir yer gibi göründü? Öyle görünüyor ki, bu sorunun cevabı, bebek öldürme geleneğinde yatmaktadır. Adaya ilk kez 1797'de gelen Avrupalı Hıristiyan misyonerler yerel âdetleri değiştirmeden önce, adada bebek öldürme yaygın şekilde uygulanıyordu.[25] Ne yazık ki, bu konudaki kaynaklarımız misyonerlerin kendileri olduğundan ve onların da

25 Oliver, 1974, s. 424-26.

Hıristiyanlık öncesi âdetlerini iğrenç göstermek için bol nedeni olduğundan, onların anlattıkları konusunda hiçbir zaman emin olamayız.[26]

19. yüzyılın başlarına ilişkin tahminlere göre, doğan bütün çocukların üçte ikisi ila dörtte üçü doğar doğmaz öldürülüyordu.[27] Kullanıldığı iddia edilen yöntemler arasında, boğmak, boğazını sıkarak öldürmek ve boynunu kırmak vardır. Bütün gözlemciler, bu işin doğumdan hemen sonra yapıldığı konusunda mutabıktırlar. Çocuğun birazcık yaşaması halinde, kız olsun oğlan olsun, çocuğa büyük bir özen ve şefkatle bakılıyordu. Bebek öldürme uygulamasının bir belirtisi, adaya gidenlerin çoğunun adalarda erkeklerin kadınlardan çok olduğu konusunda mutabık olmalarıdır. İlginçtir ki, Tahitililerin bu âdetinin nedenleri netliğe kavuşturulamamıştır. Öyle görünüyor ki, soylu vahşilerin cennetinin, gerçekten vahşi olan bir öbür yüzü de vardı.[28]

Avrupalılar pis insanlar olabilirlerdi, ama bebek öldürmek onlara canice geliyordu ve sanayi öncesi Avrupası'nda, ister maksatlı bir strateji olarak olsun, ister kız veya erkek çocuklara gösterilen özende ayrım yapmanın bir sonucu olarak olsun, böyle bir uygulamanın bulunduğuna dair hiçbir delil yoktur.

Ancak, bebek öldürme diğer Malthus ekonomilerinde de vardı ve hatta o kadar yaygındı ki Avrupalıların bu uygulamadan uzak durmalarını sapkınlık olarak nitelemek yanlış olmaz. Roma dönemi İtalyası'nda da,§ Roma dönemi Mısırı'nda da, anne babalar istenmeyen çocuklarını pazar yerlerinde ve sokaklarda ortaya bırakıverirlerdi; gerçi bu zavallıların en azından bir kısmı kurtarılır ve köle olarak yetiştirilirdi. Sanayi öncesi Çin'de ve Japonya'da, nüfuslardaki cinsiyet oranları, kız bebek öldürmenin kayda değer derecede uygulandığını göstermektedir. Bu Malthus ekonomilerinde, bebek öldürme, hayat standartlarını gerçekten yükseltmiştir.

---

26 Tahiti'deki ilk Hıristiyan misyonu başarılı olmadı. 1809'a kadar misyonerlerin etkisi sınırlı kaldı. Ancak bu tarihten sonradır ki, Avrupalılarla temasın neden olduğu sosyal çözülme, çok sayıda Tahitiliyi Hıristiyan olmaya sevk etti.

27 Bu inanılmaz görünmektedir, ama misyonerlerin anlatımlarında kaydedilen budur. Kaptan James Cook, günlüğünde bu uygulamadan bahsetmektedir, ancak ne sıklıkta uygulandığına dair bir tahminde bulunmamaktadır. Kaptan William Bligh'ın, Sir Joseph Banks'in ve başkalarının günlüklerinde bebek öldürme konusunda fazla bilgi yoktur.

28 "Beni alıp Cennet Bahçesi'ne götürmüş olduklarını düşündüm... Orada çok sayıda insan tabiatın cömertçe üzerlerine yağdırdığı nimetlerin tadını çıkarıyordu... Her yerde bu insanlarda konukseverlik, huzur, masumane bir neşe ve mutluluğun her tür tezahürünü bulduk"; Bougainville, 1772, s. 228-29, 1768'de Tahiti hakkında yazdıklarından.

BEYAZ ÖLÜM

Daha önce gördüğümüz gibi, 1347'de Doğu'dan gelip Avrupa'yı istila eden bir bakteri Kara Ölüm'e yol açmış ve bu da ölüm oranlarını yükselterek izleyen üç yüzyıl boyunca Avrupa'da hayat standartlarının yüksek olmasını sağlamıştı. 1492'de, Kolomb (belki de tarihin en şanslı insanı olan Kolomb), varlığından haberdar olmayı bile hak etmediği bir kıtaya tesadüf eseri çıktığında, yerli halklar için de ölüm, çok sayıda yeni hastalık şeklinde Batı'dan gelmiş oldu. Bu Beyaz Ölüm'ü oluşturan belli başlı dört hastalık, kolera, kızamık, çiçek ve tifoydu. Bütün bu hastalıklar, Avrasya kara kütlesinin kalabalık koşullarından buralara, nispeten kısa bir süre önce gelmişlerdi ve binlerce yıldan beri Avrasya'yla teması kesilmiş olan Amerikalar için yeniydiler. Benzer şekilde, Avustralya, Yeni Zelanda ve Pasifik adalarının sakinleri de bu dört hastalıkla ve başka hastalıklarla ancak Avrupalıların gelişinden sonra tanıştılar.[29]

Avrupalıların daha önce Kara Ölüm'de yaşadıklarıyla analoji kurarsak, Beyaz Ölüm'ün 1492'de ve sonraki yıllarda Yeni Dünya'da yayılmasıyla Amerika yerlilerinin nüfusu düşmüş, hayat standartları da ciddi şekilde yükselmiş olmalıdır. Nitekim, Yeni Dünya'daki birtakım gruplarda gözlenen bazı belirtiler, bu gruplar için, Avrupa'dan gelen hastalıkların hayat standartları üzerinde beklenen olumlu etkilerinin gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir. Boas tarafından 1892 yılında Great Plains Kızılderilileri arasında yapılan araştırmalar (araştırma konusu Kızılderililerin büyük kısmı 1830'larla 1860'lar arasında doğmuştu), örneğin çiçek gibi, Avrupa'dan gelmiş hastalıkların ciddi acılara neden olmalarına rağmen, bu Kızılderililerin sanayi öncesi dünyanın standartlarına göre son derece uzun boylu olduklarını ortaya koymuştur.[30] Ancak, görünüşe göre, yerli popülasyonların esas büyük kısmı, Avrupa'dan gelen hastalıklarla temastan hiçbir maddi yarar sağlamamıştır. Malthus modelinin bu durumu açıklayabilmesi gerekirdi diye düşünebiliriz, ama şu da var ki, tipik olarak, Beyaz Ölüm'le birlikte Avrupalılar yerlilerin topraklarına ve kaynaklarına da el koyuyorlardı ve bu da yüksek ölüm oranlarının normal Malthusçu etkilerini göstermelerine engel olmuştur.

YÜZ BİN YIL SÜREN BİR DURAĞANLIK?

1800'den önce bütün toplumlar Malthus dengesinin pençesindeydi. Öyleyse, dünyanın 1800'den önce tam bir ekonomik durağanlık içinde olması gerekir diye düşünülebilir; en azından sekiz bin yıl önce Neolitik Devrim ile birlikte

29 McNeill, 1976.
30 Steckel ve Prince, 2001.

yerleşik tarımın gelişinden itibaren. Ne ki, izleyen bölümde göreceğimiz gibi, bu Malthus dünyasında insanın aklına hiç gelmeyecek bir dinamizm kaynağı vardı. Nüfus değişiyordu ve bu değişim şimdiye kadar dikkatimizden kaçmış birtakım yollardan meydana geliyordu – en azından, Malthus mengenesinin pençesinde olan sanayi öncesi toplumlarının bazılarında. 5. Bölüm'de bu değişim araştırılmaktadır.

5

Malthus ve Darwin: Zengin Olan Hayatta Kalır

İnsan servet biriktirir ve onu çocuklarına bırakır; böylece, zenginlerin çocukları başarı mücadelesinde yoksullara karşı avantajlı olur.
CHARLES DARWIN (1871)[1]

Daha önce vurgulandığı gibi, Malthus çağında insan toplumunun tabi olduğu ekonomi kanunları, bütün hayvan toplumlarının tabi olduklarıyla aynıydı. Nitekim, Charles Darwin, otobiyografisinde, *Türlerin Kökeni*'ni yazarken Malthus'un *Nüfus Üzerine Deneme*'sinden esinlenmiş olduğunu söylemekten çekinmez.[2] Darwin, daha sonra da, *İnsanın Türeyişi*'nde, kendi doğal seçilim teorisini insanların ilk öncüllerinden itibaren nasıl evrimleştiklerini açıklamak için kullanmıştır. Hatta, bu çalışmasının sonuç kısmında, sonradan sosyal Darwincilik olarak bilinecek olan teoriyi destekleyecek kadar ileri gitmiştir: "İnsan, şu andaki yüksek konumuna, şüphesiz ki, tıpkı bütün diğer hayvanlar gibi hızlı çoğalmasının sonucu olan bir varlığını sürdürme mücadelesinden geçmek suretiyle gelmiştir; ve eğer daha da yüksek bir konuma ilerleyecekse, o zaman, korkarız ki, yine sert bir mücadeleden geçmek zorunda olacaktır."[3]

Her ne kadar bu sosyal Darwincilik manifestosu hatalı olsa da, nüfus Malthusçu mekanizmalarla düzenlendiği müddetçe insanoğlunun doğal seçilime tabi olacağı konusunda Darwin derinden haklıydı.

---

1 Darwin, *a.g.e.*, 1998, s.139.

2 Darwin, Charles, *The Autobiography of Charles Darwin, 1809-1882: With Original Omissions Restored*, (der.) Barlow, Nora, W.W. Norton, New York, 1969.

3 Darwin, *a.g.e.*, 1998, s. 642.

Malthus çağında ortalama olarak her kadın sadece iki hayatta kalan çocuğa sahip olabilirdi. Ancak bu iki çocuğun, sanayi öncesi çağında her kadının doğurduğu ortalama dört veya beş çocuk arasından şu veya bu şekilde bir mekanizma vasıtasıyla seçilmesi gerekiyordu. Ve anne-babalar farklı karakteristiklere sahip oldukları müddetçe, bu hayatta kalma süreci belli birtakım birey tiplerini diğerlerine karşı kayırmıştır. İnsanın tabiatını şekillendiren Darwinci mücadele, Neolitik Devrim'le birlikte sona ermedi, ta 1800'e kadar devam etti.

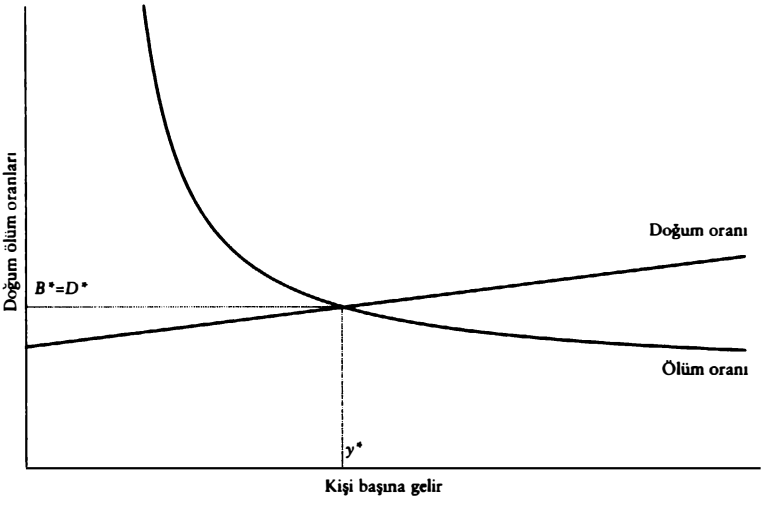
Bu bölümde, 1250-1800 yılları arasının sanayi öncesi İngilteresi'nde farklı tiplerin farklı hayatta kalma başarıları gösterdiğini ortaya koyan son derece kuvvetli deliller olduğunu göreceğiz. Özellikle, ekonomik başarı, son derece kuvvetli bir şekilde üreme başarısını da beraberinde getiriyordu: En zengin bireyler, öldükleri zaman, en yoksullara göre, iki kattan fazla hayatta kalan çocuğa sahip oluyorlardı.

Nitekim, Malthus çağında en yoksul bireylerin tipik olarak nüfuslarını bile yenileyemediklerini deliller göstermektedir. Onun yerine, sanayi öncesi İngilteresi, sürekli aşağı doğru bir hareketlilik yaşanan bir dünyaydı. Ekonomi durağan olduğundan ve o ekonominin sunduğu olanaklar da durağan olduğundan, ortalıktaki bir sürü zengin çocuğunun, ortalama olarak, sosyal hiyerarşinin aşağısına doğru hareket etmeleri zorunluydu. Bir neslin zanaatçılarının çocuklarının birçoğu bir sonraki kuşağın işçileri oldular; tüccar çocukları küçük esnaf oldular; büyük toprak sahiplerinin çocukları da sonunda küçük toprak sahibi oldular.

Malthus çağının aşağı doğru sosyal hareketliliği, bugünün dünyasıyla çarpıcı bir tezat teşkil etmektedir. Modern dünyada, 1870'lerden bu yana geçen yılların çoğunda zenginlerin doğurganlıklarının düşük olması ve üst düzey ekonomik olanakların yaygınlaşması sonucunda, sürekli yukarı doğru bir hareketliliğin yaşandığı bir dünya ortaya çıkmıştır. Bugün, anne-babalar, ortalama olarak, çocuklarının sosyal hiyerarşide kendilerinden daha yükseğe eriştiğini görmektedir.

ZENGİN OLAN HAYATTA KALIR

Grafik 5.1'de tekrar gösterilen ilk iki temel Malthus önermesine göre, üreme başarısının, yani kişinin (kadın veya erkek) öldüğü zaman arkasında bıraktığı çocuk sayısının, gelirle birlikte artması gerekir. Bu eğri, toplum bir bütün olarak düşünülerek çizilmiştir. Ancak, herhangi bir yerleşik tarım toplumunun kendi içinde, herhangi bir anda, aileler arasında gelir bakımından müthiş

Grafik 5.1 Doğum oranı ve ölüm oranları çizgileri.

değişkenlikler vardır. Rant yaratan varlıklar olarak toprak ve sermayenin varlığı, bazı bireylerin diğerlerine göre çıktıdan çok daha büyük paylar almasına imkân verir. Dolayısıyla, aynı Malthus mantığına göre, yerleşik tarım toplumlarında ekonomik yarışmada başarılı olanların, daha fazla mal mülk edinen ve elinde tutanların veya daha fazla ücret almaya imkân veren beceriler geliştirenlerin, aynı zamanda üreme bakımından da daha başarılı olmaları gerekir.

3. Bölüm'de ele aldığımız İngiltere'de erkeklerin bıraktığı vasiyetnamelere dönersek, en azından 1585'e gelindiğinde, öyle görünüyor ki, hayatta olan çocukların hemen hemen hepsi vasiyetnamede yer alıyordu. Bunu kanıtlamanın bir yolu, oğulların kızlara oranına bakmaktır. Kızların vasiyetnamenin dışında bırakılması ihtimali oğlanlara göre çok daha yüksekti, çünkü kızlar evlenmiş ve mirastaki paylarını drahoma olarak zaten almış oluyorlardı veya onlara herhangi bir miras bırakmak lüzumu görülmüyordu. Cambridge, Fordhamlı John Hynson, evlenmemiş iki kızı, Margaret ile Mary'nin her birine 30 sterlin bırakmıştır. Evli olan üç kızından (bunların ismi bile belirtilmemiştir) vasiyetnamede şöyle bahsedilmektedir: "Evli olan 3 kızımın her birine 10 s (0.5 sterlin)." Evlenmemiş kızlara bırakılan miraslar bile ge-

nel olarak daha küçük oluyordu. Örneğin, Cambridge Cheveleyli John Pratt, oğullarının her birine 5 sterlin, kızlarının her birine ise sadece 2 sterlin bırakmıştır.[4]

Buradan hareketle, vasiyetnamelerde adı geçen oğulların kızlara oranı, kaç kız çocuğunun vasiyetname dışında bırakıldığının bir ölçüsü olarak kullanılabilir. Oğullarla kızların vasiyetnamelerde adı geçme şansları eşit olsaydı, beklenen oran 1.03 olurdu.[5] Gerçek oran ise, **Tablo 5.1**'de görüldüğü gibi, ortalama 1.04'tür. Muhtemelen, oğullara göre sadece yüzde 1 oranında daha fazla kız bu vasiyetnamelerin dışında tutulmuştur. Ancak, eğer bazı çocuklar vasiyetnamenin dışında tutuluyorsa bunların kız olmaları ihtimali çok daha yüksek olduğuna göre, genel olarak vasiyetnamede yer verilmeyen çocukların oranının son derece düşük olması gerekir.

Dolayısıyla, bu vasiyetnameleri kullanarak sanayi öncesi İngilteresi'nde servet ile üreme başarısı arasındaki bağlantıyı araştırabiliriz. Bizi ilgilendiren, vasiyetname bırakanların üreme başarısı olduğundan, ölen çocuklar, eğer kendilerinin hayatta olan çocukları varsa, hayatta olan çocuk sayılmıştır. Mesela, Suffolk'ta Great Livermereli William Cooke 74 yaşında öldüğünde arkasında hayatta olan dört çocuk bırakmıştı; ama aynı zamanda iki ölmüş oğlu da vardı ve bunların her birinin hayatta olan iki çocuğu vardı.[6] William Cooke'un altı çocuğu olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 5.1'de görülebileceği gibi, vasiyetname sahibi başına ortalama çocuk sayıları mütevazıydı. Bir nüfusun kendini ancak yenileyebilmesi için, her erkeğin öldüğünde arkasında bıraktığı hayatta olan çocuk sayısının ikiden fazla olması gerekirdi. Bu böyledir, çünkü bu çocukların bir kısmı potansiyel olarak vasiyetname yazabilecekleri yaşa (16 veya daha fazla) gelmeden önce ölen küçük çocuklar olacaktır. Bizim örneklemimizde ortalama bir vasiyetname sahibinin en az 16 yaşına kadar yaşamış iki çocuğu olması için, öldüğünde arkasında 2.07 çocuk bırakması gerekirdi. Demek ki, 1620 yılı civarında vasiyetname bırakan Londralılar kesinlikle kendilerini yenileyemiyorlardı. Londra dışında, küçük kasabalarda oturanlar, vasiyetname sahibi başına 2.39 hayatta olan çocukla, her nesilde yüzde 15'in altında bir nüfus artışı gösteriyorlardı. Ama, kırsal bölgelerde, vasiyetname sahipleri, her nesilde yüzde 40 artıyorlardı.

---

4 Evans, 1993, s. 108, 217

5 1580-1649 arasında yaşlara göre erkek ve kadınların tahmin edilen nispi ölüm oranları esas alınarak. Wrigley vd., 1997, s. 296, 303.

6 Evans, *a.g.e.*, 1987, s. 359.

TABLO 5.1
İngiltere'de Vasiyetname Sahibi Erkek Başına Hayatta Olan Çocuk Sayıları, 1585-1638

Yer	Çocuklar hakkında bilgi içeren vasiyetname sayısı	Vasiyetname sahibi başına çocuk sayısı	Vasiyetname sahibi başına erkek çocuk sayısı	Oğul/kız oranı
Londra	177	1,96	0,83	0,77
Kasabalar	344	2,39	1,19	1,02
Kırsal kesim	2.210	2,92	1,50	1,06
Toplam	2.731	2,79	1,42	1,04

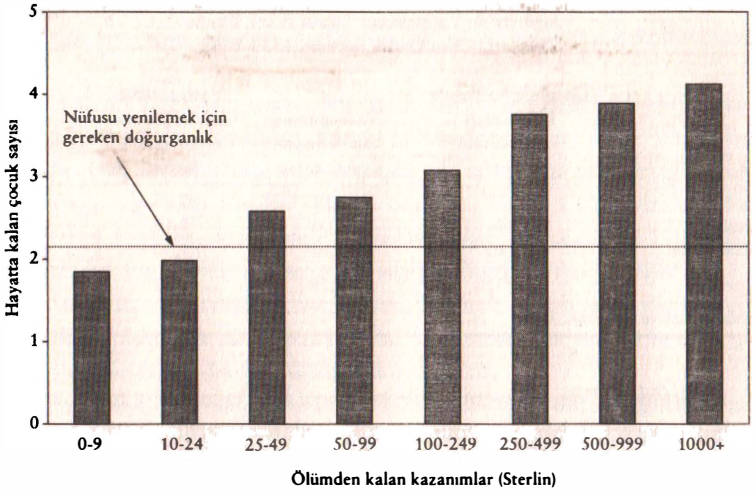
Kaynak: Clark ve Hamilton, 2006.

Grafik 5.2'de, vasiyetnamelerin ortaya koyduğu, sekiz miras sınıfının her birine ait erkek başına tahminî çocuk sayıları gösterilmektedir. En alttaki dört gelir grubu, vasiyetname bırakanların alttaki yarısını kapsamaktadır. 25 sterlinden düşük miras bırakan birinin, tipik olarak, ikiden az çocuğu oluyordu; buna karşılık, 1.000 sterlin veya daha fazla miras bırakan birinin, tipik olarak, dörtten fazla çocuğu oluyordu. Demek ki, servet ile hayatta olan çocuk sayısı arasında müthiş kuvvetli bir bağ vardır.[7]

Burada gösterilen servetle çocuk sayısı arasındaki bağın, yoksul vasiyetname sahiplerinin bazı çocuklarını onlara bırakacak bir şeyleri olmadığı için vasiyetname dışında bırakmalarından kaynaklanan suni bir bağ olmasına imkân yoktur. Bunun böyle olduğu birçok yoldan açıkça gösterilebilir. Örneğin, Anthony Wrigley'in ve çalışma arkadaşlarının çalışmasından biliyoruz ki, o yıllarda İngiltere'de vasiyetname bırakan tipik bir erkek arkasında 2.58 tane hayatta olan çocuk bırakırdı.[8] O zaman, aile başına dörtten fazla çocuğu olan en zengin vasiyetname sahiplerinin, genel nüfusa göre ciddi derecede daha fazla sayıda hayatta kalan çocuk üretmiş olmaları ve dolayısıyla en yoksul vasiyetname sahiplerinden de daha fazla sayıda çocuk üretmiş olmaları gerekir. Ayrıca, hiçbir çocuğun varis olarak adının geçmemesi veya hiçbir erkek varisin adının geçmemesi sıklığı, yoksullar için daha yüksektir. Yoksul vasiyetname sahipleri sırf az servetleri olduğu için bazı çocukları vasiyetnamelerinin dışında bırakmış veya her şeyi tek bir çocuğa bırakmayı ter-

7 Vasiyetname bırakanların servetinin vasiyetnameden hesaplanması ancak büyük bir hata payıyla mümkün olabileceğinden, servet ile çocuklar arasındaki gerçek ilişki çok muhtemeldir ki şekilde görülenden de daha kuvvetlidir.

8 Wrigley vd., 1997, s. 614.

Grafik 5.2 Vasiyetname sahibinin varlığına göre hayatta olan çocuklar.

cih etmiş olsalar bile, şüphesiz ki bu nedenle bütün çocuklarını vasiyetname dışında bırakmış olamazlar. Dahası, varis olarak erkeklerin tercih edildiğini düşünürsek, yoksul vasiyetname sahiplerinin servetlerini sadece en büyük oğullarına bırakmış olmaları mümkünse de, hayatta olan bütün oğullarını vasiyetname dışında bırakmamış olmalıdırlar.[9] Yoksul erkekler öldüklerinde son derece az sayıda hayatta olan çocuğa sahiptiler; hepsi bu.

İlginçtir ki, servetin üreme başarısı getirdiği önermesi, sosyal statünün veya okur yazarlığın üreme başarısı getirdiği önermesine göre, gerçek verilerle çok daha iyi örtüşmektedir. O yıllarda İngiltere'de üreme başarısı bakımından sosyal sınıftan ziyade ekonomik statü önemliydi. Herhalde bunun nedeni, insanları sosyal statü kalıplarına sokan meşguliyet etiketlerinin belirsiz olmasıdır. Okur yazar topraksız köylüler, okuması yazması olmayan toprak sahibi çiftçilerden daha zengin olabiliyorlardı. Başkalarının yanında çalışıp hiçbir şeyi olmayan marangozlar da vardı, işveren olup müteahhitlik ve emlak işleri yapanlar da.

Ekonomik başarının, kalıtımla geçmeyen, şansa veya kişilik faktörlerine bağlı olan tamamen şahsi bir şey olması ihtimali de vardır. Böyle bir du-

9 Clark ve Hamilton, 2006, bu iddianın delillerini göstermektedirler.

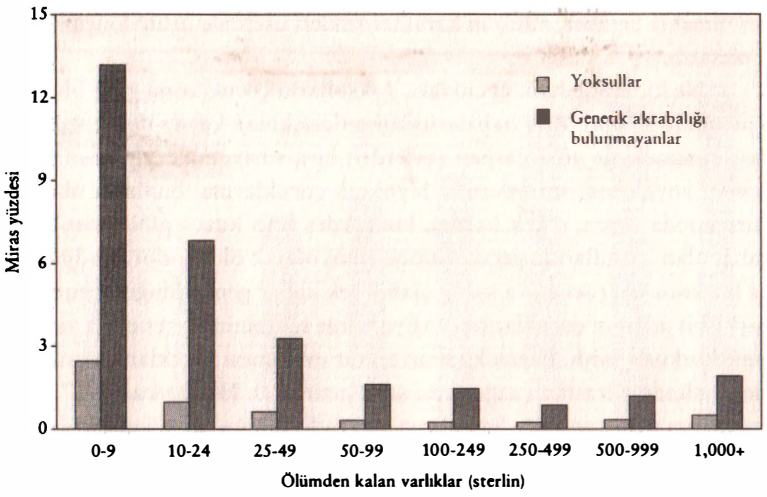
rumda, zengin olan hayatta kalır ilkesinin, aşağıda örneklenen sosyal sonuçları olmakla beraber, nüfusun karakteristikleri üzerinde uzun dönemli etkileri olmazdı.

Ne ki, zenginlerin çocukları, yoksulların çocuklarına göre bir önemli avantaja sahipti: Ana babalarından onlara kalan kayda değer servet. Bu vasiyetnamelerde göze çarpan şeylerden biri, vasiyetnameyi yazanların en önemli kaygısının, servetlerinin biyolojik çocuklarına, bunların olmaması durumunda yeğen, erkek kardeş, kız kardeş veya kuzen gibi genetik akrabalığı olan başkalarına geçeceğinden emin olmak olduğudur. Kadının başka bir kocadan çocuklara sahip olabilecek kadar genç olduğu durumlarda, başka bir adamın çocuklarının vasiyetname sahibinin servetinden yararlanması korkusu vardı. Bazen kadının tekrar evlenmesi yasaklanır veya evlenmesi halinde mirastan vazgeçmesi şartı getirilirdi. Her ne kadar 17. yüzyılın başları nispeten dinî duyguların kuvvetli olduğu bir dönemse de (nitekim, vasiyetnamelerin geldiği yer, New England'a ilk yerleşen Püriten göçmenlerin birçoğunun İngiltere'deki memleketi olan yerdir), vasiyetnamelerde yoksullara bırakılan tutarlar son derece küçüktü. Ayrıca, zenginlerin sahip olması gereken çok sayıdaki hizmetlilere de pek bir şey bırakılmıyordu. **Grafik 5.3**'te, servetin vasiyetname sahibiyle genetik bağı olan kişilere geçmesinin ne kadar ezici bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir.[10] Mirastan yoksullara ayrılan miktarlar, tipik olarak, vasiyetname bırakanın servetinin yüzde 0.5'inden azdı. Mirastan genetik bağı olmayanlara ayrılan miktarlar, yüzde 1 ile 12 arasındaydı. Yoksul vasiyetname sahiplerinin yoksullara veya uzak hısımlara daha sık miras bırakması, muhtemelen, bunların çoğu zaman servetlerini bırakacak genetik bağı olan akrabaları olmamasını yansıtmaktadır.

Dolayısıyla, zenginlerin çocukları, tipik olarak, sonunda, evlenecekleri kızın getireceği drahomayı da düşünürsek, yaklaşık olarak babalarının servetinin yarısını miras olarak almış oluyorlardı. Hayata, yoksul erkeklerin çocuklarına göre daha avantajlı olarak başlıyorlardı. Ve kendilerinin de üreme konusunda daha başarılı olduklarını gösteren deliller mevcuttur.

Bu delillerin ilki, vasiyetname bırakan zenginlerle yoksulların vasiyetnamelerinde adı geçen torun sayısıdır. Bu vasiyetnamelerde torunların sadece bir kısmına yer veriliyordu. Ama, yoksulların vasiyetnamelerinde bir toruna yer verilmemesi ihtimali zenginlerinkiyle aynıydıysa, o zaman, eğer çocuklar

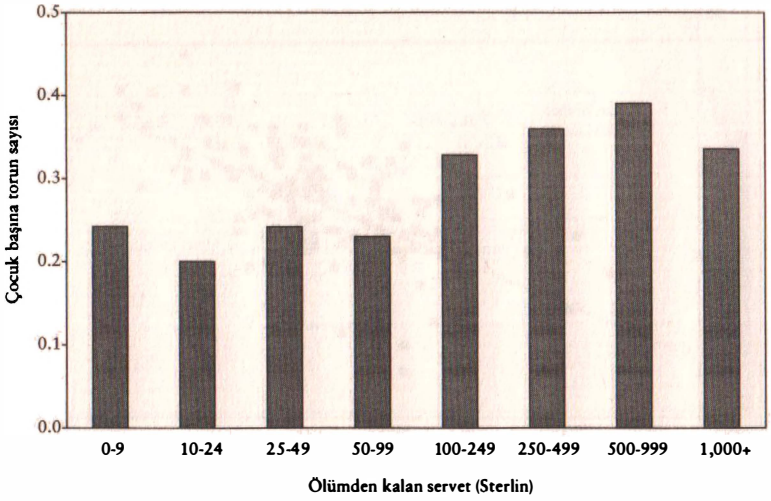
10 Kadınlar genetik bağı olan kişilerden sayılıyordu, çünkü onlara bırakılan varlıklar tipik olarak çocukların büyütülmesinde kullanılıyordu veya kadın öldüğünde çocuklara geçecekti.

Grafik 5.3 Miras büyüklüğüne göre mirasın fakirlere ve genetik akrabası bulunmayanlara paylaşımı.

ana babalarının üreme başarısının bir kısmını kalıtımla almışlarsa, torunların çocuklara oranının zenginlerin çocukları için daha büyük olması gerekir. Üreme avantajının hiçbiri kalıtım yoluyla geçmemişse, o zaman oranın zengin çocuklarıyla yoksul çocukları için aynı olması gerekir. **Grafik 5.4**'te, vasiyetnamelerin bir alt-örneklemi için bu oran gösterilmektedir. Oran, zenginlerin çocukları için net bir şekilde daha yüksektir. Bununla birlikte, vasiyetname bırakanların en zengin iki grubunun çocukları için, en yoksulların çocuklarına göre sadece yaklaşık yüzde 50 daha yüksektir. Demek ki, açıktır ki, bu avantaj kalıtım yoluyla yüzde yüz geçmiyordu; yoksa bu oranın bu gruplar için iki kata yakın olması gerekirdi.

Üreme başarısındaki bu farklılıkların kalıtım yoluyla geçtiğini teyit etmeye yönelik ikinci bir kontrol, mirasın büyüklüğü üreme başarısına bu kadar yakından bağlı olduğuna göre, babalarla oğulların servetleri arasındaki korelasyona bakmaktır. **Grafik 5.5**'te, bu ilişki 147 baba-oğul eşleşmesi için gösterilmektedir. Miras büyüklüğü, kabaca **Grafik 5.2** ve **5.3**'te kullanılan aralıklara eşdeğer birimlere dönüştürülmüştür. Babaların serveti ile oğullarınki arasında, her ikisinin de vasiyetname bıraktıkları tarihler itibariyle, bir korelasyon olduğu açıkça görülmektedir. Zengin babalar zengin oğullara sa-

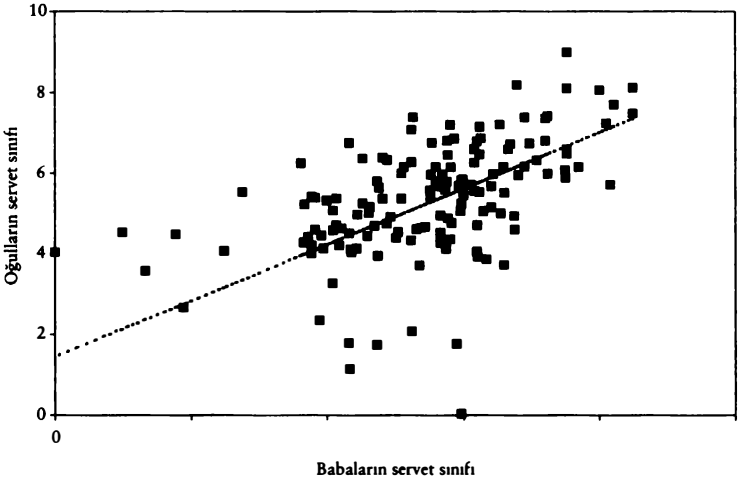

Grafik 5.4 Miras sınıflarına göre çocuk başına torun sayısı.

hip olma ve zengin oğullar da zengin babalara sahip olma eğilimi göstermekteydi. Noktalı çizgi, ilişkiye en iyi uyan çizgiyi göstermektedir.

Bu verilerde, onların kanıtlayabilecekleri şeyleri sınırlayan birtakım sorunlar vardır, çünkü bir erkeğin miras bırakacak serveti olunca vasiyetname yazma ihtimali çok daha yüksekti. Ancak, eğer olan olmuşsa, o zaman, yoksul babaların, mesela 100 sterlinden az miras bırakmış olan babaların oğullarının, oğulların vasiyetname bıraktıkları durumlarda, kayda değer ölçüde daha zengin olmalarını beklerdik. Pratikte, bu gruptaki en yoksul yirmi babanın (bıraktıkları ortalama miras sadece 51 sterlindir) arkalarında bıraktıkları oğulları ortalama olarak sadece biraz daha yüksek (123 sterlin) miras bırakmışlardır. Babalarla oğullar arasındaki korelasyon, salt böyle bir seçilimden olamaz. Ekonomik statü, gerçekten babadan oğula kalıtımla geçiyordu.

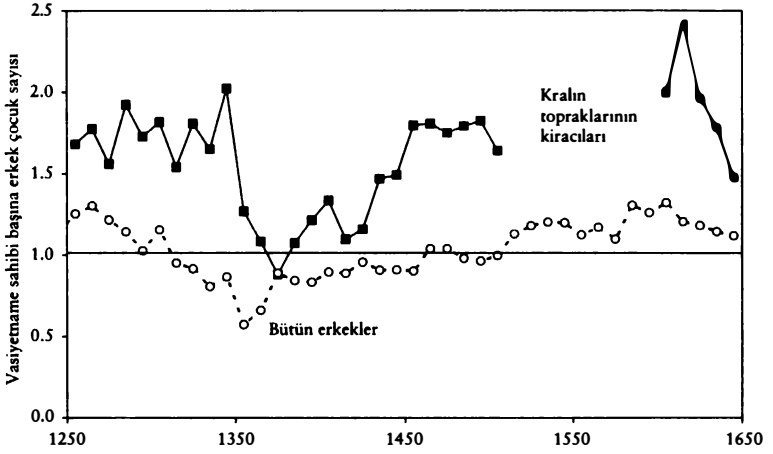
Bu birbirine bağlanmış baba-oğul eşleşmelerinin verdiği bilgi, aynı zamanda, oğulların servet biriktirme konusundaki avantajlarının salt ellerine geçen mirastan kaynaklanmadığını (hatta büyük ölçüde bile kaynaklanmadığını) düşündürmektedir. 72 babanın ölüm anında sahip oldukları çocuk sayısı, bir ila on bir arasında değişmektedir. Oğulların avantajı sadece ellerine geçmiş olan mirastan kaynaklansaydı, o zaman büyük ailelerin oğullarının

Grafik 5.5 Babanın ve oğlunun mirası. Burada miras ölçüsü ln (1+miras)'tır.

babalarına göre çok daha az başarılı olmaları gerekirdi. Böyle durumlarda, varlıkların bir sürü çocuk arasında dağılmış olmalıydı. Gerçekte, oğulların öldükleri andaki zenginliklerinde, çok veya az sayıda erkek ve kız kardeşleri olmasının fazla bir etkisi yoktu. Ölümlerinde zengin olan babaların oğullarının da ölümlerinde zengin olması eğilimi vardı; hayatta olan çocuk sayısının çok olmasından dolayı babaların servetinden oğullara küçük bir pay düşmüş olsa da. Demek ki, babaların oğullarına aktardıkları esas avantajlar ya kültüreldi (oğullar, ekonomik bakımdan başarılı olmayı öğreniyorlardı) ya da genetikti (oğullar, babalarıyla ortak olan ve onları ekonomik olarak daha başarılı kılan birtakım doğuştan karakteristiklere sahiptiler).

Burada ortaya çıkarılan örüntünün (zengin gruplarda çok daha yüksek bir net doğurganlık gösteren örüntünün), en azından 1250 yılına gelindiğinde İngiltere'de mevcut olduğuna dair deliller mevcuttur. Ortaçağ krallarının, feodal sistem çerçevesinde doğrudan doğruya kralın topraklarını kullanan baş kiracılarının ölümlerinde parasal çıkarları vardı. Bu kişiler, çoğunlukla ekonomik bakımdan ayrıcalıklı bir zümre oluşturuyorlardı ve aralarında toprak aristokrasisinin en yüksek derecesinden olanlar vardı. O yüzden, 1250'den itibaren, kralın memurları, bu kiracıların ölümleri üzerinde *inquisitiones*

Grafik 5.6 Vasiyetname sahibi başına erkek çocuk sayısı, 1250-1650. Veriler, Clark ve Hamilton, 2006, s. 733'ten.

post-mortem [Lat.: "Ölüm sonrası inceleme" – e.n.] denilen araştırmalar yapmışlardır; bunlar, Devlet Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir. Bununla birlikte, bu araştırmalarda, hayatta olan çocuklar hakkında sadece şu izleyen bilgiler kaydediliyordu: Hayatta olan en büyük oğul veya onun altsoyu veya erkek varis olmaması durumunda, bütün kız çocuklar veya onların altsoyu.

1585-1638 dönemine ait vasiyetnamelerin sağladığı verileri kullanarak, kaç kere bir varis bulunduğunun kesri veya kaç kere bir erkek varis bulunduğunun kesri gibi ölçüler vasıtasıyla, 1500 yılı öncesi için kralın topraklarında kiracı olanlar gibi zengin grupların hayatta olan toplam çocuk sayılarını hesaplamak mümkündür. **Grafik 5.6**'da, 1250'lerden 1640'lara kadar onyıllar bazında iki dizi görülmektedir. Birincisi, nüfusun toplam hareketi hakkında verilerden onyıl bazında İngiltere'nin bütün nüfusu için hesaplanmış olan yetişkin başına ortalama erkek çocuk sayısıdır. Görüldüğü gibi, 1315'e kadar süren nüfus artışı dönemi dışında, 1500'den önce bu sayı 1 veya 1'in altındaydı. İkincisi, kralın topraklarında kiracı olanların ürettiği yetişkin erkek çocukların hesaplanan ortalama sayısıdır. Bu da, 1585-1638 dönemi için ortaya çıkan toplam hayatta olan erkek çocuk sayısıyla bir oğul veya birtakım çocuklar bırakan vasiyetname sahiplerinin kesri arasındaki oranlar kullanılarak hesaplanmıştır.

TABLO 5.2
İngiliz Aristokratlarının Demografisi, 1330-1829

Dönem	Nüfusu yenilemek için gerekli olan net oran	Erkekler için doğumdaki ortalama ömür	Erkekler için 20 yaştaki ortalama ömür	Şiddet sonucu ölümlerin kesri
1330-1479	–	24,0	21,7	26
1480-1679	1,04	27,0	26,3	11
1680-1729	0,80	33,0	30,0	7
1730-1779	1,51	44,8	39,9	3
1780-1829	1,52	47,8	42,7	4

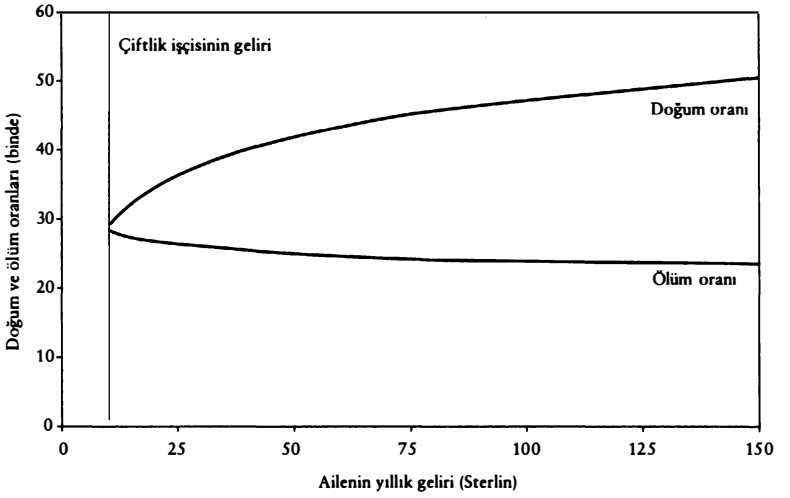
Not: Hollingsworth, sadece meşru çocukları dikkate almaktadır, ancak gayrimeşru çocukların zaten az olduğunu, bu toplamların yüzde 10'unun altında olduğunu öne sürmektedir.
Kaynak: Hollingsworth, 1965, s. 8-11.

Ortaçağ İngilteresi'nde nüfusun kararlı veya büyümekte olduğu iki dönemde, yani 1250-1349 ve 1450-1500 dönemlerinde, baş kiracılar ortalama 1.8 tane hayatta olan çocuk üretiyorlardı; yani bütün nüfusun ortalamasının neredeyse iki katı. 1350'den 1450'ye kadar süren nüfus düşüşü yıllarında bile, baş kiracı başına hesaplanan hayatta olan oğul sayısı, her ne kadar azalmış olsa da, on-yılların çoğunda nüfusu yenileme oranında veya bunun üzerinde kalmıştır. Demek ki, Ortaçağ İngilteresi'nde daha sonra olduğu gibi, görünüşe göre, zenginler yoksullara göre daha iyi bir üreme sergilemişlerdir.

İngiltere'de, sanayi öncesi çağda büyük ölçekli olarak savaşla meşgul olan sınıfın, yani aristokrasinin üreme başarısı, soylu sınıftan olmayan ekonomik olarak başarılı insanlara göre çok daha kötüydü ve muhtemelen ortalama bir kişininkinden de daha düşüktü. **Grafik 5.2**'de, İngiliz aristokrasisi için (krallar, dükler ve düşesler) net nüfusu yenileme oranı ve aynı zamanda erkekler için doğumdaki ortalama ömür, 1330'dan (yani, dük unvanının ilk defa ortaya çıktığı yıldan) itibaren dönemlere göre gösterilmektedir. Örneğin, Ortaçağ'da bey topraklarında kiracı olanların 20 yaştaki ortalama ömrü yaklaşık 30'du; buna karşılık, aristokrasininki yaklaşık 22'ydi.[11]

Nispeten genç yaşlardaki ölümlerin fazlalığı, aristokratların net doğurganlığının düşük olmasına katkıda bulundu. Dolayısıyla, doğurganlık gözlemlerine sahip olduğumuz en erken dönemde, yani 1480-1679 arasındaki dönemde, aristokrasi, ayrıcalıklı sosyal konumuna rağmen, kendini ancak yenileyebiliyordu. Ancak 1730'dan sonra, şiddet kaynaklı ölüm oranları genel

11 Razi, 1980, s. 130.

Grafik 5.7 İngiltere'de doğum oranı ve ölüm oranları, 1630 dolayları.

nüfusun oranlarının fazla üzerinde olmayan düzeylere düştükten sonradır ki aristokratların ortalama ömrü ortalama bir kişininkini geçmeye başlamıştır. Ve aristokratlar, ancak bu son bahsettiğimiz dönemde, nihayet, ortalama kişiden daha iyi bir üreme başarısı sergileyebilmiştir.

Demek ki, sanayi öncesi çağda gözlemleyebildiğimiz en eski zamanlardan itibaren, İngiltere gibi bir yerleşik tarım toplumunda, görünüşe göre, üreme başarısı ekonomi alanında başarılı olanlara gitmiş, şiddet kaynaklı ölümün bir risk olarak mevcut olduğu meşguliyetlerden ise uzak durmuştur. Kurumsal istikrara sahip tarım toplumlarının, yani toprak ve sermayenin özel mülkiyeti ve nesilden nesile servet intikalinin güvence altına alınması gibi koşulları sunan toplumların gelişinden beri, ekonomik olarak başarılı olanların –özellikle de servet biriktirenlerin– aynı zamanda üreme konusunda da başarılı olmaları ihtimali daha yüksekti.

MALTHUS MAKASI

Vasiyetnamelerden servet ve meşguliyetler hakkında elde edilen verileri kilise kayıtlarından gelen bilgilerle birleştirdiğimizde, 17. yüzyıl İngilteresi'nin doğum oranı ve ölüm oranı çizgilerini, (her ne kadar yoksulun da yoksulu olan

aileleri dışarıda bırakarak da olsa) gelir dağılımının geniş bir aralığını kapsayacak şekilde gelirin fonksiyonu olarak resmedebiliyoruz. Her vasiyetname sahibinin geliri, o kişinin meşguliyetinden elde etmesi muhtemel olan ücret geliri, fazladan sahip olduğu varlıklarının geliri şeklinde hesaplanmıştır. **Grafik 5.7**'de, 1630 yılı civarının İngilteresi için bu eğriler gösterilmektedir. Malthus "makas"ı açıkça görülmektedir. Bir çiftlik işçisinin gelir düzeyinde, doğum oranı ölüm oranını ancak geçmektedir. Sanayi öncesi çağında, hesaplanan doğum oranları düşüktür: Binde 29. En yüksek gelir grubundakiler için (bunların hesaplanan aile başına yıllık ortalama gelirleri yaklaşık 150 sterlindir; yani, ülke ortalamasının beş katından fazla), hesaplanan doğum oranları neredeyse binde 50'ydi; yani, bütün olarak sanayi öncesi nüfuslarında gözlemlenen en yüksek düzeylere yakın. Bu yüksek gelir grubunun hesaplanan ölüm oranı sadece binde 24 olduğuna göre, bu grubun nüfus büyüme oranı yılda neredeyse yüzde 2.6 olmuş olmalıdır.

Demek ki, 1600-1800 dönemindeki sanayi öncesi İngilteresi'nin bile Malthus Kapanı'ndan kurtulmuş olduğuna dair bir işaret yoktur. **Grafik 5.3**'te gösterilen eğrilere göre, ortalama gelirlerdeki herhangi bir kayda değer artış derhal hızlı bir nüfus büyümesine yol açmış olmalıdır.

ÖLÜM KAYNAKLARI

Günümüzde varlığını sürdüren toplayıcı ve piyasa ilişkilerini bilmeyen toplumlar üzerinde yürütülen ölüm oranı araştırmaları sonuçlarını verdikçe, yerleşik, kurumsal istikrara sahip tarım toplumlarındaki üreme başarısı ile avcı-toplayıcı ve seyyar tarım toplumlarındaki üreme başarısının son derece farklı yollardan belirlendiği düşüncesi kuvvet kazanmaktadır. Bu araştırmalar, kazalardan (eski hukuk terminolojisinde *misadventure*, yani talihsizliklerden kaynaklanan ölümler şeklinde geçer) ve adam öldürmeden kaynaklanan ölümlerin, yerleşik tarım toplumlarına ve modern toplumlara göre bütün ölümler içinde insanı şaşırtacak kadar büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

Bunun nedeni, kısmen, erken toplumlardaki yaşama şeklidir. Seyyar toplayıcı toplumlarda, tehlikeli hayvanlarla karşılaşmadan, boğulmadan, susuzluktan ve düşmelerden ölme riskleri yüksekti. Ancak, adam öldürme, bu tür kazalara göre bile daha yaygın bir öldürücüydü. Romantik soylu vahşi imajlarına rağmen, toplayıcı gruplarının içinde ve gruplar arasında kanlı çatışmalar sık oluyordu.

Tablo 5.3'te, bugün varlığını sürdüren bazı avcı-toplayıcı toplumları için, binde cinsinden erkeklerin yıllık genel ölüm oranları ile kaza ve adam öl-

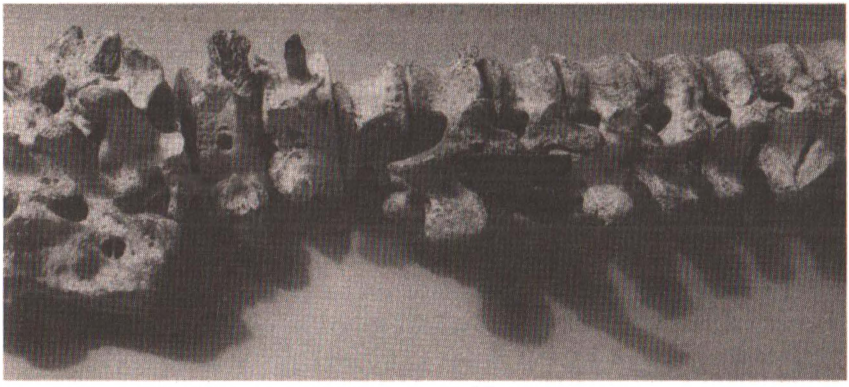
TABLO 5.3
Toplayıcı ve Ancak Karnını Doyuran Toplumlarda Erkeklerin Ölüm Sebepleri

Grup	Ölüm oranı (binde)		
	Genel	Kaza	Adam öldürme
Neolitik Fransa, 5500-2200 BC[a]	–	–	1,4
Acheler, orman dönemi, 1900-70[b]	27	3,5	15,0
Yanomamolar, 1970-74[b]	–	2,1	3,6
!Kunglar, 1973 öncesi[b]	32	4,4	
Yeni Gine (Gebusiler)[c]	–	0,6	6,9
Yeni Gine (Goilalalar, Hewalar)[c]	–	–	6,6*
Agtalar[c]	42	–	3,3*
Birleşik Krallık, 1999[d]	12	–	0,01
Amerika Birleşik Devletleri, 1999[d]	12	–	0,07

Not: * işaretli sayılar erkek ve kadın ölümleridir.
Kaynaklar: [a]Guilaine ve Zammit, 2005, s. 133, 241-49 (son derece kaba bir tahmin). [b]Hill ve Hurtado, 1996, s. 174. [c]Knauft, 1987. [d]Dünya Sağlık Örgütü, 2002, Tablo A. 8.

dürme kaynaklı ölüm oranları gösterilmektedir. Ölüm nedenlerinin eksiksiz bir dökümüne sahip olduğumuz toplayıcı toplum azdır. Ayrıca, bunların küçük gruplar olmasından dolayı, gözlem yapılan dönemlerde ölüm nedenlerinde büyük miktarda rastgele değişkenlikler olmuş olmalıdır. Ancak, bu gözlemler, gruplar arası çatışmalar da dahil olmak üzere, adam öldürmenin bu tür topluluklarda erkeklerin yüzde 7 ila 55'i için ölüm nedeni olduğunu düşündürmektedir; yani, ortalama olarak ölümlerin yüzde 21'i. Toplayıcı toplumlarda erkekler arasında şiddet kaynaklı ölümün bu kadar yüksek oranlarda olmasının nedeni net değildir. Bu, kısmen, şiddete başvurulmadan müdahale ederek ihtilafları çözebilecek yasal yetkili makamların olmamasından kaynaklanabilir. Ancak, ileride göreceğiz ki, uzun süre önce kurulmuş toplayıcı toplumlardaki insanların yapıları itibariyle, hatta belki genetik olarak, şiddete daha yatkın olmaları ihtimali de vardır.

Jean Guilaine ve Jean Zammit, iskelet verilerinden Neolitik Fransa'da şiddet sonucu ölenlerin sayılarını tahmin etmiştir. **Resim 5.1**'de, iskelet kalıntılarında bulunan çarpıcı şiddet izlerinin nasıl şeyler olabildiği görülmektedir. Her ne kadar tahminlerinde sakınarak yaklaşmak gereken birçok husus olduğu muhakkaksa da, yazarlar, ölenlerin yüzde 3'ünün şiddet yoluyla öldürülmüş veya yaralanmış olduğu sonucuna varmaktadırlar. Yazarların ek olarak verdikleri tabloları esas alarak, öldürülenlerin yaralananlara oranının 2'ye 1 olduğunu, bunların hepsinin erkek olduğunu ve doğumdaki ortalama ömrün

Resim 5.1. Belkemiğine saplanmış bakır kama bıçağı, İ.Ö. 3. bin yıl.

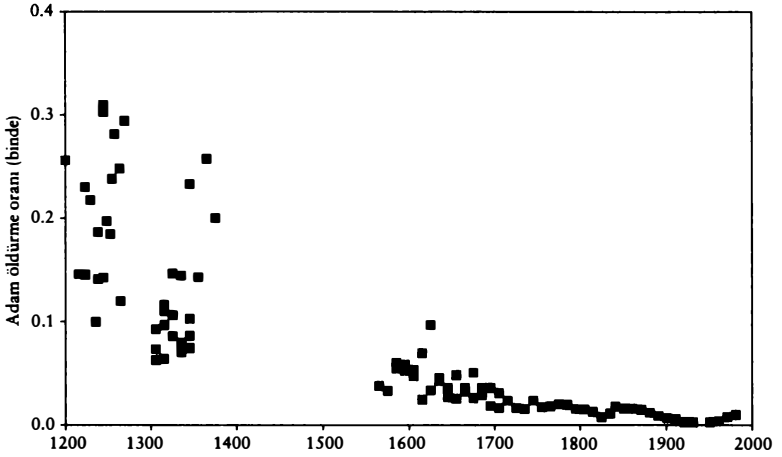
35 olduğunu varsaydığımızda tablodaki tahmin çıkmaktadır: Adam öldürmeden kaynaklanan tahminî ölüm oranı binde 1.4'tür. Bu, günümüzde varlığını sürdüren toplayıcı toplumlara göre çok daha düşük, ancak modern yüksek gelirli toplumlara göre çok daha yüksek bir orandır.

Modern toplumların çoğunda, şiddetten kaynaklanan ölümler düşük bir orandadır. Örneğin Birleşik Krallık gibi tipik modern Batı Avrupa toplumlarında, şiddet kaynaklı erkek ölümleri oranı yılda sadece binde 0.01-0.02'dir. Görünüşe göre, kişiler arası şiddetin ölüm oranlarına katkıda bulunan belli başlı unsurlardan biri olduğu erken toplumlardan, şiddetin önemli bir ölüm kaynağı olmadığı modern toplumlara doğru bir geçiş olmuştur. Peki, bu geçiş ne zaman gerçekleşmiştir?

İngiltere'de, ölüm nedenlerini, 12. yüzyılın sonları kadar gerilere dek takip edebiliyoruz. Ortaçağ İngilteresi'nde birini kanuna aykırı şekilde öldüren her kişinin malı mülkü krala geçtiğinden, kralın bütün cinayetleri ortaya çıkarmakta çıkarı vardı. O yüzden, İngiliz kralları, daha çok erken tarihlerde, bütün kaza eseri veya şiddet kaynaklı ölümleri soruşturmak üzere bir cinayet soruşturmaları sistemi kurmuşlardır. Bu soruşturmalarda, 12. yüzyılın sonları kadar gerilere dek İngiltere'deki çeşitli ilçelerin yıllık adam öldürme ve kaza eseri ölüm sayıları tespit edilmektedir.[12]

Grafik 5.8'de, bu çeşitli yerel adam öldürme oranları tahminlerinin trendi ve aynı zamanda daha sonraki dönemlere ait ülkesel düzeydeki

12 Hait, 1971; Hanawalt, 1976, 1979; Cockburn, 1977, 1991; Given, 1997.

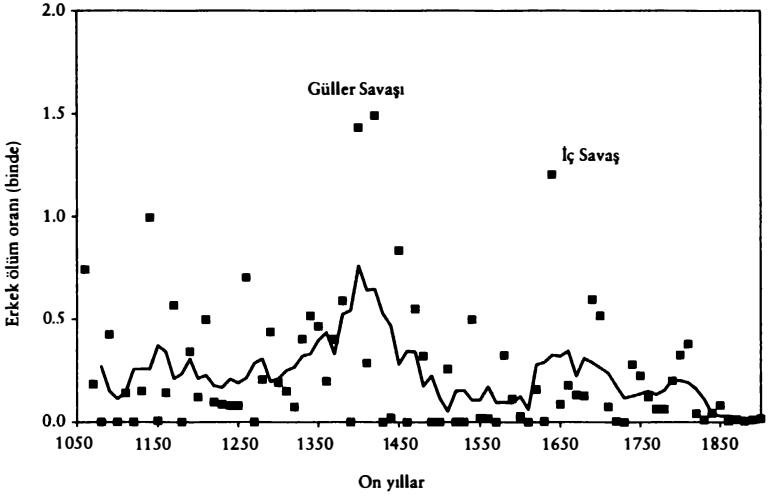

Grafik 5.8 İngiltere'de erkeklerin adam öldürme oranları, 1190'lar-2000.

adam öldürme oranları bin kişide şu kadar şeklinde gösterilmektedir. Her ne kadar 1200 ile 1800 arasında adam öldürme oranlarında sürekli bir azalma olduysa da, Ortaçağ İngilteresi, bugün varlığını sürdüren toplayıcı toplumlara göre, o zamanlar da zaten son derece barışçıl bir yerdi. İngiltere'de 1200 yılı civarında bile organize olmayan şiddetten yıllık ölüm oranı, binde 0.2'ydi. Ancak, bu rakam, sadece organize olmayan şiddetin bilançosunu göstermektedir. Genel olarak adam öldürmeden kaynaklanan kayıpları bulmak için organize şiddetin sonucu olan savaş ölümleri de ilave edilmelidir.

Grafik 5.9'da, 1170'lerden 1900'lere kadar, devrin çeşitli iç ve dış savaşlarından kaynaklanan İngilizlere ait erkek ölüm oranları tahminleri onyıllar bazında gösterilmektedir.[13] Burada, ortalama kayıplar insanı şaşırtacak kadar düşüktür: 1150-1800 döneminin büyük bölümü için bin kişide 0.12-0.15. Demek ki, 1350 öncesinin Ortaçağ İngilteresi'nde bile şiddetin bütün şekillerinden kaynaklanan ortalama yıllık ölüm oranı, binde 0.4'tü. Toplayıcı toplumlardaki ölüm oranlarının erkekler için hesaplanmış olduğunu hesa-

13 İngilizlerin bütün muharebe ve seferleri hakkında iyi tarihsel kayıtlar vardır ve bunların birçoğunda ölü sayıları verilmektedir. Daha önceki muharebelere ilişkin ölü sayıları, sayım imkânı olan çatışmalardan hareketle tahmin edilmiştir.

Grafik 5.9 İngiltere'de askerî çatışmalardan kaynaklanan ölüm oranları, 1170'ler-1900'ler. Çizgiler muharebelerdeki ölümlerin 50'şer yıllık periyodlarını gösteriyor.

ba katsak bile, bu, toplayıcı toplumlarda halihazırda gözlemlenen oranın onda biri düzeylerindedir. Aynı zamanda, tahmin edilen Neolitik orandan da düşüktür.

Erken dönem Avrupa savaşları fazla ölüme neden olmuyordu, çünkü 1700'den önce ordular tipik olarak küçüktü. 1290'larda, I. Edward'ın uzun hükümdarlık döneminin en büyük ordularını topladığı yıllarda (parasızlık yüzünden ciddi sıkıntılara düşmeden önce), 1294-95 Galler isyanını bastırmaya gönderilen ordusu en büyük haliyle 31.000 kişiydi. Bu, İngiliz nüfusunun yaklaşık yüzde 0,6'sıydı. Yüz Yıl Savaşları'nda çatışmaların yeri Fransa'ya kaydığında, ordular daha da küçüktü, çünkü o zaman daha profesyonel ve daha iyi donanımlı kuvvetler gelişmişti ve aynı zamanda birlikleri Fransa'ya nakletmenin maliyeti de yüksekti. V. Henry 1415'te Fransa'yı işgal ettiğinde, sadece yaklaşık 10.000 adamı vardı. Ayrıca, savaşta şiddet kaynaklı ölümler sınırlıydı, çünkü pek sık muharebe olmazdı ve olan muharebeler de her zaman çok sayıda ölüme yol açmazdı. 1272'den 1307'ye kadar otuz beş yıl hüküm süren ve Galler'e, İskoçya'ya, Felemenk topraklarına ve Kutsal Topraklar'a ordular götüren I. Edward, sadece bir kere tam manasıyla bir

muharebeye katılmıştır, o da 1298 yılında İskoçya'da Falkirk'te olandır.[14] Demek ki, toplayıcı toplumların hayat standartlarının, 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da olan hayat standartları kadar yüksek olmasının bir nedeni, muhtemelen, bu yerleşik tarım toplumlarında şiddet kaynaklı ölüm oranlarının nispeten düşük olmasıdır (gerçi İngiltere, sanayi öncesinin özellikle istikrarlı ve barışçıl olan bir toplumuydu).

DAHA ESKİ TOPLUMLARDA ÜREME BAŞARISI

Malthus varsayımlarından yola çıkarak düşünürsek, bütün toplumlarda, daha fazla gelire sahip olanlar daha fazla üreme başarısı göstermelidir. Biraz ileride sanayi öncesi Çin ve Japonyası'na baktığımızda göreceğimiz gibi, bu ilişki İngiltere'de özellikle güçlü olmuş olabilir. Yine de, öyle görünüyor ki, Malthus modelini düşünürsek, 1800'den önceki bütün yerleşik, kurumsal istikrara sahip tarım ekonomilerinde muhtemelen böyle bir bağlantı olmuş olmalıdır. Bu ortamlarda, erkekler geliri daha etkili bir şekilde üreme avantajına çevirebiliyorlardı.

Nitekim, günümüz Kenyası'ndaki çobanlar arasında, hayvan sahipliğinin birden fazla kadınla ve daha genç kadınlarla evlenmek suretiyle üreme başarısı ile güçlü bir korelasyon gösterdiğini antropologlar göstermiştir.[15] Paraguay'ın avcı-toplayıcı Acheleri, av peşinde her gün yer değiştiriyorlardı; o yüzden mal mülk sahipliği asgari düzeydeydi; sadece bir kişinin taşıyabileceği kadar eşyayla sınırlıydı. Bu grupta, üreme başarısı, yine de, ekonomik başarıyla korelasyon gösteriyordu. Ama, ekonomik başarı, erkeklerin her gün kampa et getirmekteki başarısıydı. Bütün yetişkin erkekler avlanıyordu ve eve daha fazla et getiren Ache avcılarının doğurganlık oranları daha yüksekti. 32 yaşındaki (ortalama değer yaşı) en başarılı avcıların yılda 0.31 çocuğu oluyordu; bu rakam en az başarılı olanlar için 0.21'di. Hayatta kalma oranları, başarılı avcılarla başarısız olanların çocukları için aşağı yukarı aynıydı.[16]

Ancak, insanların hangi mekanizmalar vasıtasıyla daha fazla gelire sahip olduklarını düşünürsek, bu mekanizmaların bazıları, görünüşe göre, avcı-toplayıcı toplumlarda, Sanayi Devrimi'nin hemen öncesinin yerleşik tarım toplumlardakinden son derece farklı olmuş olmalıdır.

İngiltere'de üst sınıfların durumunda gördüğümüz gibi, şiddet, başarılı bir üreme stratejisi değildi. Şiddet kaynaklı ölüm oranları son derece düşük-

14 Prestwich, 1996, s. 116-18, 305-11.
15 Borgerhoff-Mulder, 1987; Cronk, 1991.
16 Hill ve Hurtado, 1996, s. 316-17.

tü. Bu bulgu, kazaların ve şiddetin çok daha önemli bir ölüm kaynağı olduğu bugünün avcı-toplayıcı veya seyyar tarımcı toplumlarının koşulları ile tezat teşkil etmektedir. Bunlarda, erkekler için kazalar ve şiddetten ölüm oranları tipik olarak yılda binde 3-18 erkekti. En uç noktada, Acheler arasında, erkek ölümlerinin çoğunluğunun nedeni şiddetti.

Bu toplumlarda, şiddet, daha fazla kaynak elde etmenin ve dolayısıyla üreme başarısının bir yoluydu. Nitekim, Napoleon Chagnon, savaşsever Yanomamo toplumu üzerine yaptığı ünlü bir çalışmasında, üreme başarısının başlıca habercilerinden birinin, daha önce birini öldürmüş olmak olduğunu bulmuştur. Yanomamo erkekleri, verili bir yaşta, eğer daha önce birini öldürmüşlerse, daha önce hiç kimseyi öldürmemiş olmaya göre, daha fazla çocuk yapmış oluyorlardı.[17] **Tablo 5.4**'te, Yanomamo erkeklerinin yapmış olduğu çocuk sayıları, yaşın ve daha önce birini öldürmüş veya daha önce kimseyi öldürmemiş olmanın fonksiyonu olarak gösterilmektedir.

TABLO 5.4
Yanomamo Erkeklerinin Üreme Başarısı, 1987

Yaş	Daha önce birini öldürmüş olanların sayısı (öldürenler)	Öldürenlerin ortalama çocuk sayısı	Daha önce kimseyi öldürmemiş olanların sayısı (öldürmeyenler)	Öldürmeyenlerin ortalama çocuk sayısı
20-24	5	1,00	78	0,18
25-30	14	1,57	58	0,86
31-40	43	2,83	61	2,02
41+	75	6,99	46	4,19

Kaynak: Chagnon, 1988.

ZENGİN OLAN HAYATTA KALIR İLKESİ İLE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

1585-1638 yılları arasında İngiltere hâlâ nispeten durağan bir toplumdu; kişi başına gelirde pek az bir değişme oluyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, hâlâ Malthus Kapanı'nının pençesinde olan, ekonomik değişmenin yavaş olduğu veya hiç olmadığı bir toplumdu. Bunun sonucunda, meşguliyetlerin nispi sayıları, farklı meşguliyetlerin ücret tarifeleri ve kişi başına konut stoku fazla değişmiyordu. Kişi başına toprak miktarı azalıyordu, ama nüfusun artışıyla birlikte toprak değerleri de artıyordu; bu yüzden, kişi başına düşen top-

17 Tabii ki bundan şöyle bir soru akla gelmektedir: Birini öldürmeye teşebbüs edip de başaramayanların kendileri öleceğine göre, acaba cinayet, erkekler için başarılı bir üreme stratejisi midir?

TABLO 5.5
Suffolk'ta Nesiller Arası Hareketlilik, 1620-38

Varlıklar	İlk nesildeki erkekler	İlk neslin payı (%)	Yetişkin erkek çocuklar	İkinci neslin payı (%)
0 (vasiyetname bırakmayan)	2.204	61,0	(2.125)	49,8
0-10	140	3,9	135	3,2
500-999	116	3,2	220	5,2
1.000+	168	4,7	338	7,9
Hepsi	3.613	100	4.266	100

Not: 4'üncü sütunda parantez içinde olan sayı, diyakozluk merkezi mahkemelerinde vasiyetname yazanlar arasından en yüksek ve en düşük grubun gözlemlenen üreme başarısından yapılmış bir tahmindir.
Kaynak: Clark ve Hamilton, 2006.

rağın değeri de pek değişmiyordu. Dolayısıyla, zengin vasiyetname sahiplerinin üreme konusundaki büyük başarıları, çocuklarının, ortalama olarak, servet ve meşguliyet bakımından toplumsal merdivenin aşağısına doğru hareket etmeleri sonucunu doğuruyordu; hem de yavaş sayılmayacak bir hızla.

Tablo 5.5'te, bu durum 1620-38 yılları arasında Suffolk için gösterilmektedir. Tablonun ikinci sütununda, vasiyetname yazan Suffolklu erkekler örneklemi, servet sınıfına göre düzenlenmiş olarak gösterilmektedir. Gözlemlenmiş olan vasiyetnamelere, bir "hiç vasiyetname yazmamış erkekler" grubu eklenmiştir (grup için, uygun bir büyüklük varsayılmıştır). Bunların sıfır servete sahip oldukları varsayılmıştır. Ayrıca, bir "vasiyetnameleri yüksek mahkemelerde onaylanmış olan vasiyetname sahipleri" grubu da eklenmiştir (bu grup için de uygun büyüklük varsayılmıştır). Bunların servetlerinin 1.000 sterlini geçtiği varsayılmıştır. İzleyen sütunda, her erkek sınıfının birinci kuşakta nüfus içindeki payı gösterilmektedir. İzleyen sütunda, her servet sınıfından, en az 16 yaşına ulaşan erkek çocukların gözlemlenen sayıları verilmektedir. Vasiyetname bırakmayanların, vasiyetname bırakanlardan servetleri 0-9 sterlin arasında olanlarla aynı çocuk sayılarına sahip olduklarını varsayıyoruz. Vasiyetnameleri yüksek mahkemede ispat edilenler için de, bunların, gözlemlenen en yüksek servet sınıfı ile aynı çocuk sayılarına sahip olduklarını varsayıyoruz. Buna göre, ilk nesildeki 3.613 vasiyetnamelik popülasyondan, sonunda, izleyen nesilde elimizde 4.266 tane yetişkin erkek varis olması gerektiğini hesaplıyoruz; yani, nesil başına yüzde 18'lik bir artış. Bu, Wrigley tarafından bu dönemin İngilteresi için bulunan nesil başına yüzde 21 kazanıma yakındır.

Tablonun son sütununda, her servet sınıfından çocukların izleyen nesildeki payları gösterilmektedir. 10 sterlinden az servete sahip olan vasiyetname sahipleri ile vasiyetname bırakmayanlar, ilk neslin yüzde 65'ini oluşturuyordu. Ancak, onların oğulları, izleyen neslin sadece yüzde 53'ünü oluşturuyordu. 500 sterlinden fazla servete sahip olan vasiyetname sahipleri, ilk neslin yüzde 8'ini oluşturuyorlardı. Bunların oğulları, izleyen neslin yüzde 13'ünü oluşturuyordu. Bu aralık boyunca kişi başına servetin muhtemelen sabit kaldığını düşünürsek, nüfusta kayda değer aşağı doğru net bir hareketlilik olmuş olmalıdır. Üst sınıf vasiyetname sahiplerinin oğullarının neredeyse yarısı, öldüklerinde daha düşük bir servet sınıfında olmuş olmalıdırlar. Nitekim, 25 sterlin veya daha fazla servete sahip bütün gruplardaki vasiyetname sahipleri için, net hareketlilik aşağı doğru olmuş olmalıdır.

Zvi Razi'nin Halesowen'ın mahkeme kayıtlarından 1270-1348 yılları için elde ettiği veriler, Ortaçağ İngilteresi'nde zenginlerin nüfuslarını yenilemede çok daha başarılı olduğunu gösteren *inquisitiones post-mortem* verileriyle tutarlıdır. **Tablo 5.6**'da, 1270-82 yıllarına ait mahkeme kayıtlarında görülen ailelerden, doğrudan altsoyları 1348 yılında aynı idari birimde hâlâ toprağa sahip olanların yüzdesi gösterilmektedir. 1270-82 yıllarında en büyük topraklara sahip olan ailelerin hepsinin hâlâ toprak sahibi olan doğrudan altsoyları vardı. Ancak, en küçük topraklara sahip olan 70 ailenin sadece 25'inin toprak sahibi olan bir altsoyu vardı.

Bununla birlikte, bu toprak mülkiyetlerinin büyüklüklerinin dağılımı, daha eşitsiz hale gelmemişti. 1270-82 yıllarında net olarak daha büyük topraklara sahip olan aileler, daha fazla toprak edinmişti. Ama aynı zamanda bunların çoğu zaman varis sayısı da daha fazla olmuştu ve o yüzden onların topraklarının birden fazla varis arasında bölünmesi daha sık olmuştu ve böylece genel toprak büyüklüğü dağılımı yine dengede kalıyordu. Küçük toprak sahipleri gerçekten bir nüfus çöküşü mü yaşadılar yoksa sadece mahkeme kayıtlarında mı görünmez oldular veya o idari birimin topraklarını terk mi ettiler? Ravi'nin verileri bunları bilmemize imkân vermediğinden, veriler, Ortaçağ İngilteresi'nde, daha sonraki yıllarda meydana gelen nüfus dinamikleriyle aynı nüfus dinamiklerinin yaşandığını kanıtlamamaktadır.[18] Ancak, bu yorumla tutarlıdırlar.

Zenginlerin üreme avantajına sahip olduğuna dair bu senaryo, Joerg Baten tarafından 17. ila 19. yüzyıllar için Avusturya ve Güney Almanya'daki

18 Topraksız olanların mahkeme kayıtlarında görülme ihtimali daha düşüktü, çünkü onlar toprak alım satımlarında veya rehin işlemlerinde bulunmazlardı.

TABLO 5.6
Halesowen'da Toprak Sahiplerinin Varlıklarını Sürdürmeleri, 1270-1348

1270-82'deki aile tipi	Aile sayıları	1348'de toprak sahibi olan altsoylarla birlikte sayı	1348'de toprak sahibi olan altsoylarla birlikte yüzde
Zengin	40	40	100
Orta	64	58	91
Fakir	70	25	36
Tümü	174	123	-

Kaynak: Razi, 1981, s. 5.

köylerdeki bilgi kaynakları üzerinde yapılan anketlerden toplanan bir derlemede de karşımıza çıkmaktadır. Yüksek sosyal statülü olan köylüler ve okuma yazma bilir olma ihtimalinin daha yüksek olduğu bulunan köylüler, anketlerin yapıldığı zamanda, daha fazla hayatta olan çocuğa sahiptiler.[19]

Demek ki, ekonomik yönelimin, durağan Malthus ekonomisinde kendine has bir dinamiği vardı. Orta sınıf değerleri ve ekonomik yönelimi, büyük bir ihtimalle, üreme avantajı vasıtasıyla, istikrarlı tarım toplumlarının bütün kesimlerine yayılıyordu. İzleyen iki bölümde, 1800 öncesi ekonominin dinamik unsurları ele alınmaktadır. 6. Bölüm'de, teknolojik ilerleme incelenmekte, 7. Bölüm'de de bu Darwinci seçilim süreçlerinin insanların ekonomik davranışları bakımından ne gibi sonuçları olduğu araştırılmaktadır.

19 Joerg Baten ile yapılan kişisel görüşme.

6
Teknolojik İlerleme

> Her gün birçok şey öğrenilsin; her gün, atalarımızın tabiatta mümkün olabileceğini hiç düşünmedikleri daha fazla şeyler öğrenilsin.
>
> Sir Robert Filmer (1653)[1]

Her ne kadar sanayi öncesinde teknolojik ilerleme müthiş yavaş olsa da, yine de, zamanla –insanı çıldırtacak kadar yavaş ve çok küçük adımlarla– kayda değer bir teknolojik ilerleme gerçekleşmiştir. 1800 yılının Avrupası, teknoloji bakımından 1300 yılının Avrupası'na göre kayda değer oranda daha ilerideydi. Ve belki şaşırtıcı gelecek ama, 1300 yılının Avrupası da, antik Romalılara veya Yunanlara göre çok daha iyi bir teknolojiye sahipti. Karanlık Çağ'ın ve Ortaçağ'ın teknolojik bakımdan durağan olduğu varsayılan dönemlerinde bile çok sayıda icat yapılmıştır.[2]

Nitekim, antik dünyada bilinmeyen veya kullanılmayan temel teknolojilerin listesi insanı şaşırtacak kadar uzundur. Örneğin, Babillilerin, Mısırlıların, Perslerin, Yunanların veya Romalıların hiçbiri, ata binenler için üzengi gibi basit bir aleti bile akıl edememişlerdir. Antik çağın süvarileri, ata dizleriyle tutunurlardı. Üzengi, Çin'de, ancak İ.S. 3. yüzyılda kullanılmaya başlanmış, Avrupa'da ise Ortaçağ'ın ilk dönemlerine kadar bilinmemiştir.[3] Romalı-

---

1 Filmer, 1653, s. 8.

2 Bu aynı icatların birçoğu, daha önce ve bağımsız olarak Çin'de yapılmıştı.

3 Temple, 1986, s. 89-90. Lynn White, 1962, ünlü iddiasında, üzenginin 9. yüzyılda Batı Avrupa'da kullanılmaya başlanmasının savaşlarda ağır zırhlı şövalye hâkimiyetinin başlamasına neden olduğunu ileri sürmüştür.

lar ve Yunanlılar da, atın göbeğine ve boynuna sarılan koşum takımları kullanıyorlardı. 20. yüzyılın başlarında Fransız emekli süvari subayı Richard Lefebvre de Noëttes tarafından yapılan deneylerde, bu şekilde bağlanan atların çekiş güçlerinin yüzde 80'e varan bir kısmını kaybettiklerini, çünkü boyun kayışının hem nefes borusu hem de şahdamarı üzerine baskı yaptığı ortaya konmuştur. Avrupa'da, atın omuzlarına oturan verimli koşum takımlarının keşfi 18. yüzyılı bulmuştur.[4] Roma ve Yunan dünyasında atın toynaklarını korumak için nal kullanmak da bilinmiyordu.

Sadece Avrupa'ya bakarsak, Yunanlar ve Romalılarda yel değirmeni de yoktu (yel değirmeni ilk defa İngiltere, Yorkshire'da 1185 yılında belgelere geçmiştir). Ayrıca, elbiseler için düğme (ilk defa Almanya'da 1230'larda bulunmuştur); çıkrık (1268'den önce Fransa'da); mekanik saat (İngiltere, 1283); dürbün (İtalya, 1285); ateşli silahlar (İspanya, 1331) ve harfleri değiştirme imkânı veren matbaa (Almanya, 1453) da yoktu.[5] Her ne kadar Romalılar en azından birtakım ilkel sabunlar yapmayı öğrenmiş idilerse de, bunu vücut temizliğinde kullanmıyorlardı. Vücut temizliğini, vücutlarına yağ sürüp sonra onu kazıyıcı bir aletle sıyırarak sağlıyorlardı. **Resim 6.1**'de, Ortaçağ'da icat edilen tipte bir yel değirmeninin İsveç'teki yeni bir örneği görülmektedir.

Aynı şekilde, İ.S. 1 ile 1400 yılları arasında Çin'de, porselen, kibrit, baskı kalıplı matbaa, harfleri değiştirme imkânı veren matbaa, kâğıt para ve çıkrık kullanılmaya başlanmıştır.[6] Sanayi öncesi dünyada teknoloji tümüyle durağan değildi.

Bugünün dünyasıyla kıyaslarsak teknolojinin ilerleme hızı neydi? Ve zamanla nasıl bir değişme gösterdi? Teknolojideki bütün kompleks değişmeleri, teknolojinin yıllık ilerleme oranı diye tek bir rakama indirgeyebilir miyiz? Örneğin, av için kullanılan yayın icadıyla, kişisel bilgisayarın kullanılmaya başlanmasını nasıl karşılaştıracağız? 1285 yılında Avrupa'da mekanik saatin kullanılmaya başlanması, 1589 yılında örme tezgâhının kullanılmaya başlanmasına kıyasla, ne büyüklükte bir teknolojik ilerleme teşkil eder?

Ekonomistler, teknolojik ilerleme oranını kendilerine özgü bir şekilde ölçerler. **Grafik 6.1**'de aşağıda olan eğri, sanayi öncesinde kişi başına toprak ile kişi başına çıktı arasındaki tipik bağlantıyı göstermektedir. Buna, o toplumun *üretim fonksiyonu* denir. Bu ölçümde, teknolojik değişme, herhangi bir

4 Mokyr, 1990, s. 36. Bu koşum takımı türünün de Çin'de çok daha önceden, İ.Ö. 300'den önce ortaya çıktığı iddia edilmektedir; Temple, 1986, s. 20-21.

5 Mokyr, 1990, s. 31-56.

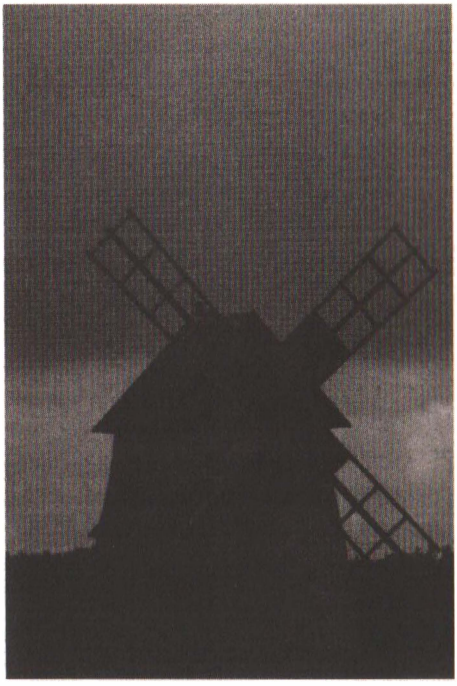
6 Temple, 1986, s. 75-122.

verili kişi başına toprak miktarında mevcut olan üretim imkânlarının yukarı doğru kayması demektir. Bu da **Grafik 6.1**'de gösterilmektedir. Teknoloji düzeyinin ölçüsü A olsun. Teknolojik ilerleme oranı, g_A, herhangi bir verili kişi başına toprak miktarında üretim fonksiyonunun yüzde cinsinden yıllık yukarı doğru hareketidir. Örneğin, g_A yılda yüzde 1 olduğu zaman, verili bir toprak-işgücü oranında toplum her yıl yüzde 1 daha fazla çıktı üretme gücüne sahip demektir.

Teknolojik ilerleme oranının bu ölçümü aşağıdaki özelliğe sahiptir:

$$g_A = \theta_1 g_{A_1} + \theta_2 g_{A_2} \ldots + \theta_n g_{A_n}$$

Burada, θ'lar, ekonominin her sektörünün ürünün değerleri bölü nihai üretim toplam değeri; g_{A_i}'ler de, her sektörün kendi verim artışı oranlarıdır.

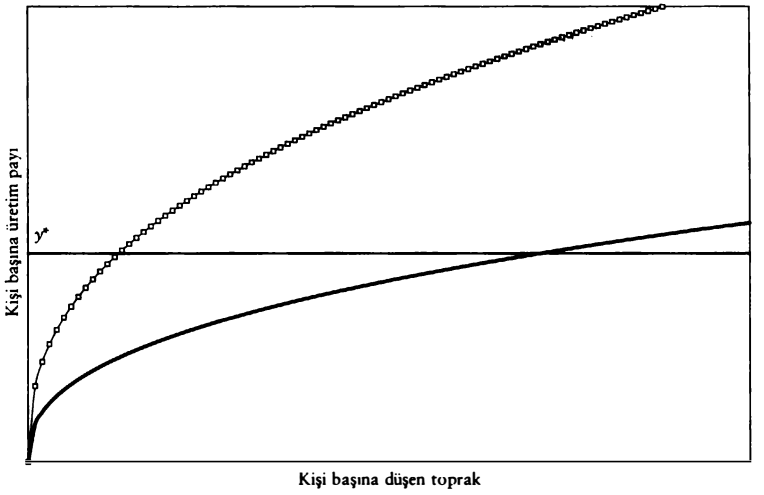

Resim 6.1. Bu yel değirmeni, Eflatun'un, Aristo'nun ve Euklides'in dünyasında bilinmiyordu; ancak Ortaçağ'da kullanılmaya başlandı (İsveç, Kuzey Gotland, Faro).

Ekonomistler bu ağırlıklandırmayı, teknik değişimlerin ortalama tüketici için ne ifade ettiğini ölçtüğü için kullanırlar. Bu ağırlıklandırma, her maldan ne kadar tüketildiğine göre ağırlıklandırılmış olarak ekonomi içinde her malın üretimindeki verim değişmelerine bakarak verimi ölçer. Bu üretkenlik ölçümü, sanki tüketiciler arasında *"Sizin için* geçen yıla göre bu sene her şey ne ölçüde daha verimli bir şekilde üretiliyor?" sorusu yöneltilerek anket yapılmış gibi hareket eder.

TEKNOLOJİK İLERLEMENİN NÜFUSTAN HAREKETLE ÖLÇÜLMESİ

Grafik 6.1'de, Malthus mekanizması, kişi başına toprağın tam hayatta kalma gelirini, y^*'yi, ürettiği düzeyde nüfusu saptamaktadır. Bu, dünyada, meydana

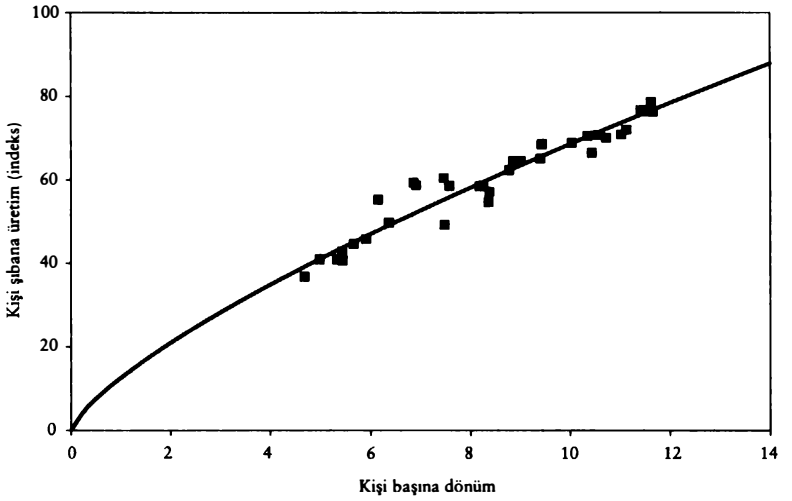

Grafik 6.1 1800'den önce teknolojik ilerlemenin etkileri.

gelen teknolojik ilerleme, üretim imkânlarının yukarı doğru kayması şeklinde ortaya çıkıyordu.[7] Ancak, gelir hayatta kalma düzeyi y^*'ye dönmek zorunda olduğu müddetçe, teknolojik ilerlemeden sonra nüfus artacak ve kişi başına toprak sonunda yeterince düşüp kişi başına çıktı yine y^* olana kadar artmaya devam edecektir.

Bu eğriyi dönüm cinsinden geniş bir kişi başına düşen toprak miktarı aralığında fiilen tespit edebildiğimiz bir sanayi öncesi toplumu vardır. Bu toplum, 1240-1600 yılları arasının İngilteresi'dir. O dönemde, İngiltere'de, üretim teknolojisi görünüşe göre durağandır, ancak nüfus, 1348'den sonra vebanın neden olduğu kayıplardan dolayı neredeyse 3 misli değişmeler göstermiştir. **Grafik 6.2**'deki veri noktaları, 1240'lardan 1590'lara kadar her onyıl için kişi başına üretimi göstermektedir. Aynı zamanda, bu verilere en iyi uyan tek üretim fonksiyonu da gösterilmektedir. Teknolojinin yıllar boyunca sergilediği durağanlık, tek eğrinin bütün bu gözlemlere bu kadar güzel oturmasında

7 Burada, *teknoloji*, mümkün olan en geniş anlamda kullanılmakta, dönüm başına ürünü etkileyen her tür icat veya toplumsal örgütlenme unsurunu da içine almaktadır. Dolayısıyla, mülkiyet haklarının daha iyi tanımlanmasını sağlayarak üretimi artıran yasal yenilikler de, verili bir dönemin teknolojisine dâhil kabul edilir.

Grafik 6.2 İngiltere'de kişi başına düşen toprak oranına göre kişi başına düşen üretim miktarı, 1240'lar-1590'lar.

rahatça görülmektedir.

Eğer toplam teknolojik ilerlemeyi bu şekilde, üretim fonksiyonunun yukarı doğru kayması şeklinde gösterebilirsek, o zaman nüfus verilerini kullanarak uzun dönemler boyunca teknolojik ilerlemenin ölçülmesi de kolaylaşır.

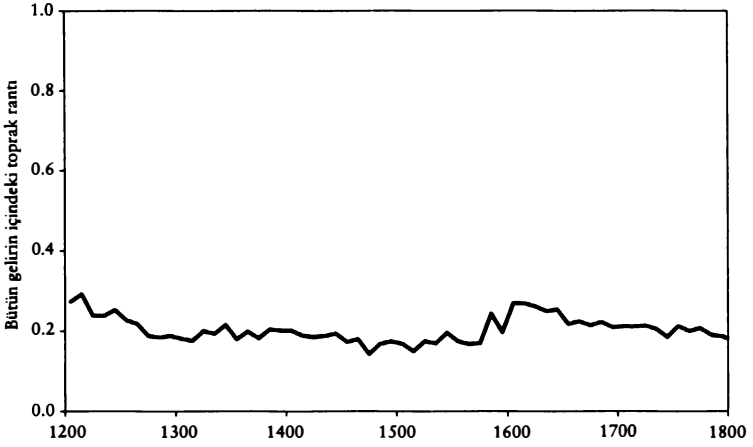
N nüfus, g_N de nüfus artışı oranı olsun. Sanayi öncesi toplumunda toprak rantlarının gelirdeki payı ise c olsun. O zaman:

$$g_N = \left(\frac{1}{c}\right) g_A \text{ olur.}$$

Bu ilişkinin nasıl türetildiğinin ayrıntıları, teknik ekte yer almaktadır.

Bu basit formül, örneğin şunu söyler: Eğer toprak rantlarının gelirdeki payı beşte bir ise, o zaman teknolojideki yüzde 1'lik bir iyileşme, nüfusu yüzde 5 artırır. Bu formülü kullanarak sanayi öncesindeki teknolojik ilerleme oranını ölçmek için tek ihtiyacımız olan şey, toprak rantlarının bütün gelir kaynakları içindeki payının ve nüfusun büyüme oranının şu veya bu şekilde bir tahmini olacaktır.

Yine, sanayi öncesi İngilteresi, 1200'den 1800'e kadar bütün bir dönem

Grafik 6.3 İngiltere'de bütün gelirin içindeki pay cinsinden toprak rantları, 1200-1800.

için, toprak rantlarının ulusal gelirdeki payı hakkında tahminler sağlamaktadır. **Grafik 6.3**'te, bu pay, onyıllar bazında gösterilmektedir. Her ne kadar bu pay bir miktar değişkenlik göstermiş olsa da, dikkat çekici bir şekilde zaman içinde hep ortalama olarak gelirin yüzde 20'si düzeyinde kalmıştır. Rantın bütün gelir içindeki payının sabit olması sayesinde, teknolojik ilerlemenin nüfusu ne kadar değiştireceğini basit bir şekilde hesaplayabiliyoruz. (Tam doğru ifadeyi kullanmak gerekirse, üretim fonksiyonu Cobb-Douglas'tır.)

Sanayi öncesi İngilteresi'nde, rantın tarımdaki payı (bütün ekonomideki değil de tarımdaki payı), yüzde 30-40'tı.[8] Karşılaştırmak istersek, Çin, Siçuan'da, 18. yüzyılda, yarıcı köylüler tarım çıktısının yüzde 50'sini kira olarak veriyorlardı.[9] Hammurabi zamanının Babili'nden (İ.Ö. 1792-50) veriler, tarım toprağı rantlarının payının üçte bir olduğunu düşündürmektedir.[10] Demek ki, tarım üretiminin bütün üretimin yüzde 60-80'i olduğunu hesaba katarsak, toprak rantlarının ulusal gelirdeki payı 0.2 ile 0.4 arasında değişebilirdi. Ancak, bizim buradaki amacımız bakımından, ortaya atılan rakamın tam olarak ne olduğu, sanayi öncesindeki teknolojik ilerleme oranının tahmininde fazla bir şey fark ettirmemektedir.

8 Clark, 2007b.
9 Zelin, 1986, s. 518.
10 Harris, 1968, s. 728.

TABLO 6.1
Nüfus ve Teknolojik İlerleme, İ.Ö. 130000'den İ.S. 1800'e

Yıl	Nüfus (milyon)	Nüfus artış oranı (%)	Teknoloji artış oranı (%)
İ.Ö. 130,000	0,1	–	–
İ.Ö. 10,000	7	0,004	0,001
İ.S. 1	300	0,038	0,009
İ.S. 1000	310	0,003	0,001
İ.S. 1250	400	0,102	0,025
İ.S. 1500	490	0,081	0,020
İ.S. 1750	770	0,181	0,045

Not: İ.Ö. 130,000 yılına ait tahmin, insanın avlayabileceği hayvanlar yelpazesinin bu çağda büyük bir genişleme gösterdiği fikri esas alınarak yapılmıştır. Bkz. Stiner, 2001, 2005.
Kaynak: Durand, 1977, s. 285.

1800 yılına gelinceye kadar dünya nüfusunun tarihi nedir? **Tablo 6.1**'in ikinci sütununda, anatomik olarak günümüz insanının ilk ortaya çıktığı tarih olan İ.Ö. 130000'den 1750'ye kadar dünya nüfusunun kaba tahminleri gösterilmektedir. Bu tahminlerde müthiş büyük hata payları vardır. Örneğin, İ.Ö. 10000 yılının nüfusu, yani Neolitik Devrim'in başlamasından önceki nüfus, bugün varlığını sürdüren toplayıcı nüfusların gözlemlenen yoğunlukları kullanılarak tahmin edilmiştir. Arkeolojik verilerden biliyoruz ki Neolitik Devrim'den hemen önceki yıllarda insanlar, avcılık ve toplayıcılıktan elde ederek tükettikleri gıdaların yelpazesini sürekli genişletiyorlardı ve bu da nüfus yoğunluklarının artmasına imkân veriyordu.[11] Tabloda, İ.Ö. 130000 için 100.000 kişilik bir nüfus tahmininde bulunuyorum ama burada zaman ölçeği çok uzun olduğundan tam sayıların fazla bir önemi yoktur.

Tablo 6.1'in son iki sütununda, olması gereken nüfus artışı oranı ve yukarıdaki formüle göre hesaplanan teknolojik ilerleme gösterilmektedir (1800'den önce toprak rantlarının bütün gelirin dörtte birini oluşturduğu varsayımıyla).[12] 1750'den önce teknolojik ilerleme oranının düşük olduğu hemen görülmektedir. Sanayi Devrimi'nden bu yana başarılı ekonomiler için teknolojik ilerleme oranları tipik olarak yüzde 1 veya daha fazla olmuştur. Sanayi öncesi çağı için, dünya ölçeğinde, uzun dönemler boyunca teknolojik ilerleme oranları yılda yüzde 0.05'i bile hiçbir zaman geçmemiştir. Yüzde 0.05'lik bir oranla, **Grafik 6.1**'de gösterilen üretim imkânları eğrisi, her yüz

11 Bkz. Stiner, 2001, 2005.
12 Bu tahminlerin ne kadar kaba olduğuna bir örnek olarak: İ.S. 14'te İtalya'nın nüfusu konusunda bile müthiş bir belirsizlik vardır; yedi milyon diyen de vardır, on yedi milyon diyen de. Bkz. Brunt, 1971.

yılda yüzde.5 yukarı kayar. Demek ki, Sanayi Devrimi, ekonominin karakterinde ani bir değişme teşkil etmektedir ve bu değişme ilk olarak teknolojik ilerleme oranında görünüşte ani bir yukarı doğru kayış şeklinde görülmüştür.

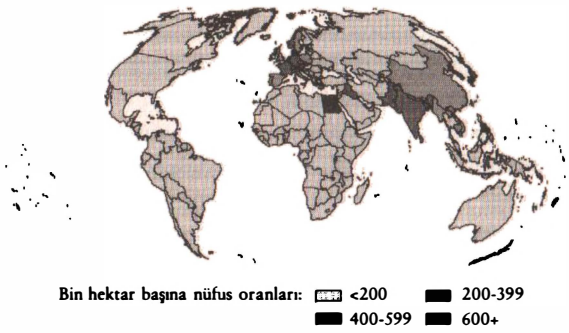
Tablodan çıkan başka bir husus da, Malthus çağının içinde de teknolojik ilerleme oranının zamanla artmış olmasıdır. Malthus çağı tümüyle durağan değildi ve hatta sonuna yaklaştıkça dinamizminin arttığına dair işaretler vardır. Ancak, bu daha yüksek teknolojik değişme oranlarıyla bile, her şey çok yavaş oluyordu. İsa'nın doğumuyla Sanayi Devrimi'nin arifesi arasındaki 1750 yılda, teknoloji, bu nüfus tahminlerini esas alarak hesapladığımızda, toplam olarak sadece yüzde 24 ilerlemiştir. Yani, toplam olarak baktığımızda, 1750 yılının ekonomileri, İ.S. 1'e göre, dönüm başına verili bir insan sayısıyla, dönüm başına sadece yüzde 24 daha fazla çıktı üretiyorlardı. İşte bu yüzden dünya Malthus çağında bu kadar uzun süre kısılıp kalmıştır.

TEKNOLOJİK İLERLEMENİN YERİ

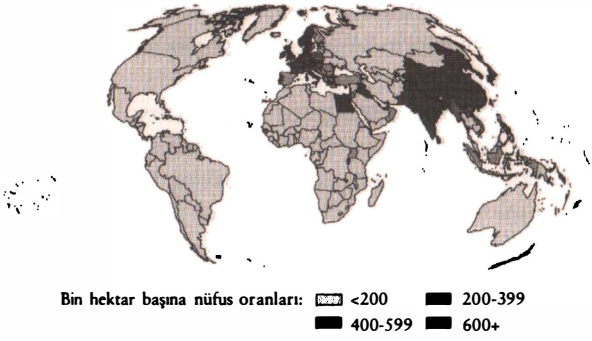
Nüfus yoğunluklarını kullanarak nasıl kabaca 1800'den önceki teknolojik ilerleme oranını ölçebiliyorsak, yine nüfus yoğunluklarını kullanarak o dönemde hangi toplumların en ileri üretim teknolojilerine sahip olduklarını da ölçebiliriz. **Grafik 6.4** ve **6.5**'te, 1500 yılı civarında ve 1800'de dünyanın çeşitli bölgelerinde tarım toprağı mil karesi başına kaç kişi düştüğü verilmektedir. Dönüm başına yüksek nüfuslara sahip olan dört bölge olduğunu görüyoruz: Orta Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Doğu Asya (özellikle de Kore ve Japonya). Her ne kadar nüfus yoğunlukları 1800'e gelindiğinde teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak her yerde yükselmiş olsa da, dünya son derece benzer bir yoğunluklar örüntüsü sergilemektedir. Modern çağda olduğu gibi, dünya nüfusunun büyük bir kısmı Avrupa'da, Hindistan'da ve Doğu Asya'da bulunmaktadır.

Özellikle de, Sanayi Devrimi'nin arifesinde, Avrupa ile Hindistan altkıtası veya Doğu Asya arasında, hesaplanan teknolojik sofistikelik bakımından herhangi bir büyük farklılık olduğuna dair pek fazla belirti de yoktur. Eğer hayat standartları bütün bu toplumlar arasında aynı idiyse, o zaman 1800'ün Avrupası'nın Çin, Hindistan, Kore ve Japonya da dâhil olmak üzere herhangi bir başka Doğu ülkesinden daha ileri bir teknolojiye sahip olduğunu gösterecek hiçbir şey yoktur.

Nüfus yoğunluğu rakamları, büyük alanlar için toplum nüfus yoğunluklarını göstermektedir. Küçük bölgeler ve alt-bölgeler üzerinde yoğunlaşırsak (örneğin Çin'de Yangzi Deltası gibi), 1800 yılı civarındaki nüfus yoğun-

Grafik 6.4 Dünya nüfusu yoğunlukları, 1500 dolayları. Grafik, McEvedy ve Jones, 1978, tarafından nüfus için oldukça spekülatif kabul edilen rakamlarla oluşturulmuştur. Tarım arazileri yüzölçümleri bugüne ait oranlardır ve Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) tarafından verilmiştir.

Grafik 6.5 Dünya nüfus yoğunluğu, 1800 dolayları.

luklarının Avrupa standartlarına göre dramatik düzeyde olduğunu görürüz. 1801'de, o zaman Avrupa standartlarına göre ılımlı bir nüfus yoğunluğuna sahip olan İngiltere'de, mil kare başına 166 kişi vardı. Buna karşılık, bir bütün olarak Japonya, 1721'den 1846'ya kadar olan dönemde mil kare başına 226 kişi besliyordu. Çin'in kıyı bölgeleri, daha da yüksek nüfus yoğunluklarına erişmişti: 1787'de, Jiangsu'da mil kare başına 875 kişi gibi inanılmaz bir nüfus yoğunluğu vardı. Bu yoğunlukların çeltik tarımına dayandığı, Avrupa'nın çoğu için böyle bir seçeneğin olmadığı şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Ancak, buğday bölgeleri olan Shantung ve Hopei'de bile Çin'in nüfus

yoğunlukları 1787'de, İngiltere ve Fransa'dakinin iki katından fazlaydı. Demek ki, bu toplumların başlıca üretim faaliyeti olan tarım bakımından, eğer 1800'de herhangi bir teknolojik avantaj varsa, bu avantaja sahip olan muhtemelen Doğu Asya'nın sahil bölgeleriydi.

Bununla birlikte, gördüğümüz gibi, en azından Hindistan, Çin ve Japonya'nın durumlarında, bu ülkelerin maddi hayat şartlarının İngiltere'nin çok daha gerisinde olduğuna, aslında, muhtemelen Malthus ekonomilerinin çoğundan da düşük olduğuna dair belirtiler vardır.

TEKNOLOJİK GERİLEME

1800'den önce teknolojinin hiçbir ilerleme göstermediği ve hatta gerilediği uzun dönemler de vardı. Örneğin, Avustralya yerlilerinin bu ülkeye kırk ila altmış bin yıl önce, yani Amerika'ya insanların ilk varışından çok önce gelmiş olduklarına inanılır. Ancak, ilk temas sırasında Avustralya yerlilerinin sahip olduğu teknolojiye bakarak konuşursak, 1788'de Britanyalı kolonicilerin gelişine kadar olan uzun dönem boyunca öyle görünüyor ki Avustralya kıtasında teknoloji donup kalmıştır.

Dahası, teknolojinin gerçekten gerilediğine dair işaretler vardır. Avustralya yerlilerinin Avustralya'ya deniz yoluyla geldikleri varsayılır. Gelgelelim, 1788'e gelindiğinde Avustralya'nın büyük bölümünde artık denize açılmaya elverişli tekneleri yoktu. Tazmanya'da, yaklaşık on iki bin yıldan beri deniz seviyesinin yükselmesi sonucu anakarayla bağlantısı kopuk olarak yaşayan yaklaşık 5.000 kişilik bir yerli topluluğu vardı. Bunlardaki teknolojik gerileme daha da dramatikti. 18. yüzyılın sonlarında Avrupalılar onlarla ilk kez karşılaştığında, Tazmanyalıların erken Paleolitik düzeyinde bir maddi kültürleri vardı; atalarının onlara bıraktığı maddi kültürden daha ilkel bir düzeydeydiler. Soğuğa rağmen elbiseleri yoktu; hatta hayvan derisini bile giysi olarak kullanmazlardı. Kemikten yapılmış aletleri yoktu; etraflarındaki denizde bol bulunan balıkları yakalamaktan acizdiler. Hâlbuki, arkeolojik veriler göstermektedir ki Tazmanya yerlileri bir zamanlar kemikten yapılmış aletlere sahiptiler ve balık bir zamanlar diyetlerinin önemli bir parçasını oluşturuyordu. 1800 yılında Tazmanyalıların teknolojisi ile İngilizlerin teknolojisi arasındaki seviye farkı, yukarıda gösterildiği gibi, bu toplumların farklı nüfus yoğunluklarında yansımasını buluyordu. İngiltere'nin yaklaşık yarısı kadar bir yüzölçümüne sahip olan Tazmanya'nın nüfusu tahminen beş bin, İngiltere'ninki ise sekiz milyondu.[13]

13 Jones, 1977, 1978.

Paskalya Adaları'ndaki heykeller de, aynı şekilde, adalar halkının bir zamanlar sahip olduğu ama Avrupalılarla temas kurdukları tarihte artık kaybetmiş olduğu teknolojik ve örgütlenmeye ilişkin kabiliyetlerin sessiz tanıklarıdırlar. Hawaii halkı oraya deniz yoluyla gelmişlerdi ama artık o deniz yolculuklarını yapmaktan acizdiler. İddia edilir ki Hawaiililer nereden geldiklerini unutmuşlardı ve dünyada kendilerinden başka insanların bulunduğunu öğrenince şaşırmışlardı.[14]

Arktik Kanada'da yaşayan İnuitler 19. yüzyılda onlarla ilk temas kurulduğunda, beş yüz yıl önceki ataları olan Thulelere göre kayda değer derecede daha basit bir maddi kültüre sahiptiler. Thuleler, açık denizde büyük deniz memelileri avlayabiliyorlardı; kalıcı evlerde kışı geçirebiliyor, bu evleri maharetle yapılmış, şık eşyalarla doldurabiliyorlardı. Bunlar arasında oyunlar ve çocuklar için oyuncaklar, zıpkınlar, tekneler ve köpek kızakları da vardı. 16. yüzyılla 18. yüzyıl arasında bir zamanda, İnuitler maddi kültürlerinin büyük kısmını kaybettiler. Açık denizde deniz memelilerini avlama ortadan kalktı veya küçük türlerle sınırlandı. Artık, kışı kardan yapılmış geçici evlerde geçiriyorlardı çünkü tek bir yerde kışı geçirmelerine imkân verecek kadar yiyecek tedarik etme yeteneğine sahip değildiler. Eşyalar daha basitti ve süslenmiş veya süs amaçlı nesneler sadece belli birkaç bölgede üretiliyordu. Fark o kadar belirgindi ki arkeologlar İnuitlerin Thulelerin altsoyu olduğunu uzun süre kabul edemediler.[15]

Hatta, 1400 gibi ileri bir tarihe kadar teknolojik sofistikelikte dünyanın lideri olan Çin'in bile teknolojide bir gerileme geçirdiği iddia edilmiştir. Marco Polo 1290'larda Çin'i ziyaret ettiğinde, Çinlilerin teknolojik ustalıkta Avrupalıların çok önünde olduğunu görmüştü. Örneğin, okyanus seyahatleri yapan kendilerine has gemileri Avrupalıların gemilerinden daha büyük ve daha sağlamdı. Çinliler bu gemilerle Afrika'ya kadar gittiler. Portekizliler bir yıl mücadele verdikten sonra 1498 yılında Vasco de Gama'nın şahsında Hindistan'da Kalküta'ya 70 ila 300 tonluk dört gemi ve belki 170 adamla vardılar ve Zheng He'nin, oraya kendilerinden yıllar önce gelmiş olduğunu öğrendiler. Üstelik, Zheng He'nin filosu belki üç yüz gemi ve 28.000 adama sahipti.[16] Gelgelelim, Portekizliler 1514'te Çin'e gittiklerinde, Çinliler okyanus yolculuğu yapabilecek büyük gemiler yapmayı artık bilmiyorlardı.

---

14 Nitekim, Hawaiililer Cook'la ilk karşılaşmalarında onu tanrılarından biri sanmışlardır; Beaglehole, 1974, s. 649-60.

15 McGhee, 1994.

16 Finlay, 1992, s. 225-26.

Aynı şekilde, Marco Polo, Çin'deki kömür madenlerinden çok etkilenmiş ve bunların derinliği karşısında hayrete düşmüştü. Gelgelelim, 19. yüzyıla gelindiğinde Çinlilerin kömür madenleri ilkel, sathi şeylerden ibaretti ve tümüyle el gücüne dayanıyordu. İ.S. 11. yüzyılda Çinliler su saatleri kullanarak zamanı doğru şekilde ölçebiliyorlardı; hâlbuki Cizvitler 1580'lerde Çin'e geldiklerinde en ilkel zaman ölçme yöntemlerinin kullanılmakta olduğunu gördüler; Çinliler, Cizvitlerin yanlarında getirdikleri mekanik saatleri görünce hayretler içinde kalmışlardı. Çin'de teknolojik yeteneklerde meydana gelen gerilemenin nedeni, herhangi bir yıkıcı toplumsal karışıklık değildi. Nitekim, 1400'den sonraki dönemde Çin, güneyde koloniler kurarak yayılmaya devam etmiştir; nüfusu artmıştır ve ayrıca ticaret ekonomisi de yaygınlaşmıştır.[17]

1800'DEN ÖNCE TEKNOLOJİK İLERLEME NEDEN BU KADAR YAVAŞTI?

Bu, dünya tarihinin en büyük muammalarından biridir. 1800'den sonra olanları düşününce bu yavaşlığa şaşmamak mümkün değildir. Olayı muamma haline getiren, kısmen, sanayi öncesi toplumlarının sosyal bakımdan olsun kurumlar bakımından olsun aklınıza gelebilecek her şekilde birbirlerinden müthiş farklı olmalarıdır. Hıristiyan Avrupa ensestten iğrenirdi. Roma dönemi Mısırı'nda, kardeşler ideal eş adayıydı. Hıristiyan Avrupa, alkolü aşkla sever ve içmekten büyük haz alırdı; Avrupalılar, iyi günlerinde inanılmaz miktarlarda alkol tüketirdi. Müslüman dünyası alkolden tiksinirdi. Hayvan eti, Avrupalıların zevkle yedikleri bir şeydi. Hindu Hindistan'da, günahkârlar ve alçalmış kabul edilen insanlar dışında kimse ete elini sürmezdi. Avrupalılar da, Azteklerin düşman cesetlerini yeme âdetleri karşısında dehşete düşmüşlerdi.

Yine de, bu insanı hayrete düşürecek kadar büyük kültür ve kurum çeşitliliğine rağmen, bütün bu toplumların bir ortak noktası vardı: Üretim teknolojisi son derece yavaş ilerliyordu. Nitekim, ilerleme dönemleri olduğu gibi gerileme dönemleri de vardı. Ancak, genel olarak, yavaş ama önlenemez bir şekilde yukarı doğru olan bir sürükleniş vardı; öyle ki, binlerce yılın sonunda, küçük ilerlemeler birike birike, sonunda müthiş büyük ilerlemeler meydana geldi. Makine ve gereçlere ilişkin yazılı ve arkeolojik kalıntıların yanı sıra, dünya nüfusundaki artış bu değişimlerin güçlü ve doğrudan kanıtıdır.

17 Mokyr, 1990.

Peki, İngiltere gibi bir toplum neden modern çağdaki teknolojik ilerleme oranlarını ancak bu kadar bin yıl geçtikten sonra gerçekleştirebildi? Sanayi Devrimi'nin kendisini tartışana kadar bu soruya sadece değinmekle yetineceğiz. Öncelikle, düzeltmemiz gereken yaygın bir yanlış inanış var: Toplumların 1800'den önceki kurumsal yapısının, insanların teknolojik ilerlemeye yatırım yapma şevkini tamamen ortadan kaldırdığı inanışı.

7

Kurumlar ve Büyüme

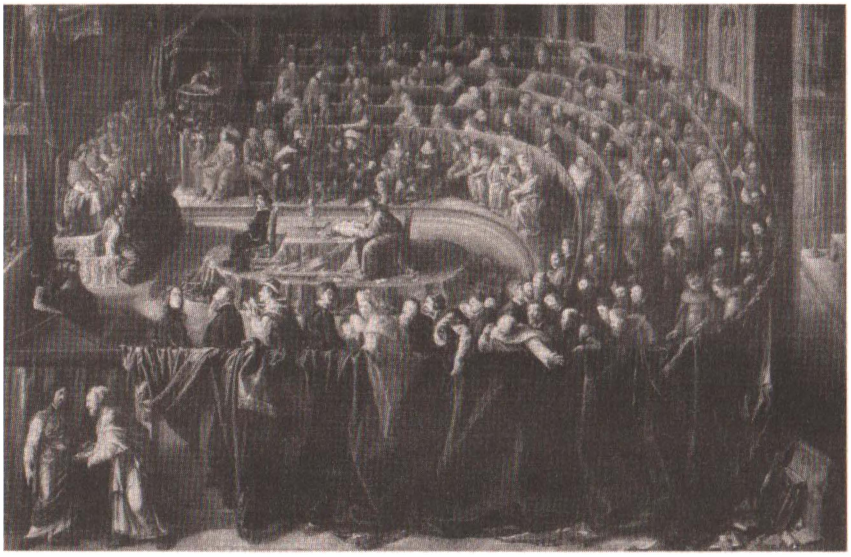
> Bir adama "Bu çıplak kaya senindir" diye garanti verin; o adam o kayayı bahçeye çevirir... MÜLKİYET denen büyü, toprağı altına çevirir.
>
> ARTHUR YOUNG (1787)[1]

Sanayi öncesi dünyası hakkında bugün kafalarda şöyle bir yanlış imaj vardır: Zorba ve aptal küçük bir üst sınıf, zavallı sinmiş bir köylü kitlesini hükmü altına almakta ve hayatta kalmak için gereken asgarinin üzerinde ne varsa ona el koyarak ticaret, yatırım veya teknolojik ilerleme için insanlarda şevk diye bir şey bırakmamaktadır. Bu dışlayıcı ve geri zekâlı yönetici sınıfların bir de yardımcısı vardır: Her tür girişim ve yeniliği bastıran muhafazakâr bir kilise, yerleşik uygulamalardan her tür ayrılmayı sapkınlık diye cezalandıran bir din örgütlenmesi. Galileo Galilei'nin, Kopernik'in görüşünü benimseyerek, dünyanın güneşin etrafında döndüğünü savunduğu için 1633 yılında Engizisyon Mahkemesi'nde yargılanıp mahkûm edilmesi (**Resim 7.1**), Malthus çağının uzun karanlığından sorumlu olan batıl inanç ve ön yargılar hükümranlığının tipik bir örneği gibi görülür.

1800'den önce bu yaygın imaja uyan toplumlar gerçekten olmuş olabilir. Dinî otoriteler doğa hakkındaki yanlış dogmaları dayatmak için çok çalışmıştır. Ancak, ileride göreceğiz ki, 1800'den önce, dünyayı bir bütün olarak ele alırsak, teknolojik ilerlemenin yavaş olmasını bu yaygın görüşle açıklamak mümkün değildir. Aynı dogmatizmin günümüzdeki bir şekli olan modern ekonomi bilimi ve onun papazlarından başka bu görüşü destekleyen yoktur.

---

1 Young, 1792, 30 Temmuz 1787 ve 7 Kasım 1787.

Resim 7.1. 17. yüzyıla ait anonim bir tabloda Galileo'nun Engizisyon Mahkemesi'nde yargılanması, 1633.

Modern ekonomi biliminde hâkim olan bakış açısı, 1776'da Adam Smith'in ve daha sonra onu izleyenlerin verdiği temel mesaj, yani, insanların maddi tercih ve beklentileri bakımından her yerde aynı olduklarıdır. Eğer farklı davranışlar gösteriyorlarsa, bunun tek sebebi yaşadıkları ortamın verdiği teşviklerin farklı olmasıdır. İnsanlara doğru teşvikleri verirseniz (kazançlardan düşük vergi alınması, mülkiyetin ve kişinin güvence altında olması, mal ve işgücü piyasalarının serbest olması), büyüme garantidir. Malthus karanlığı bu kadar uzun sürdüyse, bunun nedeni, 1800'den önceki bütün toplumların bu tür kurumları oluşturmaktan aciz olmuş olmasıdır.

İlerleme konusunda, 1776'da yazılan *Ulusların Zenginliği*'ne hâkim olan da bu bakış açısıdır. Smith, tekrar tekrar, sanayi öncesi dünyanın ekonomik performansının kötü olduğunu, çünkü kurumların teşvik verici nitelikte olmadığını anlatır. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın pratik kurullarından üniversitelerin ekonomi bölümlerindeki kuramcılara kadar bütün çağdaş ekonomi biliminde hâkim olan da Smith'in bu bakış açısıdır. *Washington Konsensüsü* denilen 1990'larda yayınlanmış az gelişmiş ülkelerde büyümenin kurumsal ön koşulları hakkındaki mutabakat, Smith'in programının geliştirilmiş bir halinden ibarettir. Öyle ki, o metni, düşünürün ken-

disi yazsa ancak bu kadar olurdu. Konsensüs'te, vergilerin ve harcamaların sınırlanması, vergi oranlarının düşük tutulması, mümkün olan her yerde işlerin özel teşebbüse bırakılması, mal ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve mülkiyetin güvence altına alınması istenmektedir.

Ekonomi tarihinde hâkim olan entelektüel gelenek de Smith'in bakış açısıdır. Nitekim, modern kantitatif ekonomi tarihinin büyük bir kısmı, büyümeye ilişkin bu bakış açısını desteklemek için ampirik veri aramaktan ibaret olmuştur. Ne var ki, geçmiş toplumlar üzerine yapılan bu ampirik araştırmalar, Smith'in hipotezini doğrulayacaklarına, tam tersine, birçok erken toplumda ekonomik büyümenin ön koşullarının tümüyle mevcut olduğunu, ama yine de hiçbir teknolojik ilerleme ve dolayısıyla büyüme gerçekleşmediğini sistematik bir şekilde ortaya koymaktadırlar. 1800'den önceki toplumların tümünde teknolojik ilerleme oranları düşüktü, ama bazılarında, ekonomik büyümeyi desteklemek bakımından bugün Dünya Bankası'nın istediği kurumlardan hiç de geri kalmayan kurumlar mevcuttu.

O yüzden, ekonomi tarihçileri garip bir yer altı dünyasında, bütün günlerini, ilerleme hakkında gerçek dünyada yapılan bütün ciddi ampirik araştırmaların yalanladığı bir bakış açısını savunmaya çalışarak geçirmektedirler. Gitgide daralan ölümcül bir entelektüel girdabın içinde, bu bakış açısını ancak birtakım entelektüel garipliklere başvurarak savunabilmekte, eski kurumların teşvik verme konusunda nasıl farkında olmadan başarısız olduklarını gösterecek gitgide daha muğlak kavramlara başvurmaktadırlar.[2]

Aşağıda göreceğiz ki, özel mülkiyet kurumları Malthus Kapanı'ndan kurtulmak konusunda gerçekten önemli bir rol oynamışlardır, ama bunu çok daha uzun dönemli olarak ve çok daha dolaylı bir yoldan yapmışlardır. Ama önce, Sanayi Devrimi'nden yüzlerce, hatta muhtemelen binlerce yıl önce bile, büyüme için gerekli kurumsal ön koşulların tümüne olmasa bile birçoğuna sahip olan sanayi öncesi toplumları bulunduğunu netleştirmemiz gerekiyor.

TEŞVİK VEREN BİR TOPLUM OLARAK ORTAÇAĞ İNGİLTERESİ

1200-1500 yılları arası Ortaçağ İngilteresi'nde, **Grafik 6.1**'de gördüğümüz gibi, genel olarak çok küçük veya sıfır teknolojik ilerleme yaşanmıştır. Hâlbuki, Ortaçağ İngilteresi'nde olağanüstü bir kurumsal istikrar vardı. Bireylerin çoğu, şahısları için olsun mülkleri için olsun büyük bir güvenceye sahipti-

2 Örneğin, bkz. Greif, 2006.

ler. Mal, işgücü, sermaye ve hatta toprak piyasaları genel olarak serbestti. Nitekim, Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankası'nın tipik olarak uyguladığı kriterleri kullanarak ekonomik teşviklerin durumunu değerlendirmek için Ortaçağ İngilteresi'ne puan versek, Ortaçağ İngilteresi, (bugünün İngilteresi de dâhil olmak üzere) bütün modern yüksek gelirli ekonomilerden çok daha üst bir sırada yer alırdı.

Tablo 7.1'de, 1300 ve 2000 yılları için İngiltere'nin bu kriterlere göre kaba bir puanlaması yer almaktadır. Ayrıntılar aşağıda verilmektedir. On iki kriterden beşi için, Ortaçağ'daki ekonomi, bugünküne göre daha iyi kurumlara sahipti. Başka beş kritere göre, ikisi aynıydılar. On iki kriterden sadece ikisine göre Ortaçağ ekonomisi daha kötü olmuş olabilir.

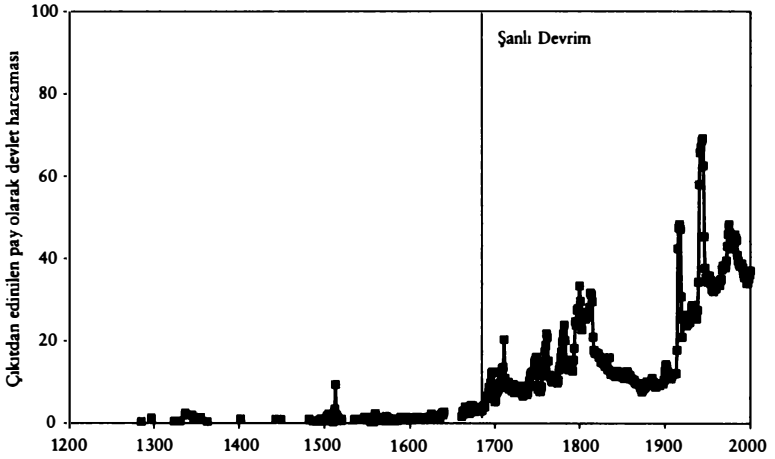
TABLO 7.1
Ortaçağ İngilteresi'ndeki Teşviklerle
Bugünün İngilteresi'ndekiler Arasında Karşılaştırma

Ekonomi açısından arzu edilen durum	1300	2000
Vergi oranlarının düşük olması	Evet	Hayır
Sosyal yardımların düşük olması	Evet	Hayır
Para istikrarı	Evet	Hayır
Devlet borçlarının düşük olması	Evet	Hayır
Mülkiyet güvencesi	Evet	Evet
Kişi güvencesi	?	Evet
Sınıf değiştirmenin mümkün olması	Evet	Evet
Mal piyasasının serbest olması	Evet	Evet
İşgücü piyasasının serbest olması	Evet	Evet
Sermaye piyasasının serbest olması	Evet	Evet
Toprak piyasasının serbest olması	Evet	Hayır
Bilgi yaratımının ödüllendirilmesi	?	Evet

VERGİ

Sanayi öncesi toplumları genel olarak düşük vergili toplumlardı. Özellikle İngiltere'de, vergi yükümlülüğü son derece hafifti. Grafik 7.1'de, hem merkezî hem de yerel olmak üzere, bütün devlet harcamaları, yıllara göre GSMH'nın fonksiyonu olarak 1285'ten 2000'e kadar gösterilmektedir.[3] Britanya'da bugünkü anayasal demokrasinin kurulduğu 1688-89 Şanlı Devrimi'nden önce,

3 Vergilerden ziyade harcamalar kullanılmıştır, çünkü 1720-1815 yıllarında devlet kendisine kaynak sağlamak için büyük ölçekli borçlanmayı tercih etmiştir. Ancak borç, ertelenmiş vergiden başka bir şey olmadığından, aynı caydırıcı etkiye sahiptir.

Grafik 7.1 GSMH'nın yüzde cinsinden, İngiltere'de devletin, çıktının ne kadarına el koyduğu, 1285-2000.

her türden bütün devlet harcamaları son derece mütevazıydı. 1600-88 yıllarında, bunların ortalaması milli gelirin sadece yüzde 2.2'sini teşkil ediyordu. 16. yüzyıldan önce, bu harcamalar, tipik olarak, milli gelirin yüzde 1,5'inin altındaydı.

1689'dan önce, kralın gelirini artırma yönündeki teşebbüslerine şiddetle karşı konulmuştur. Nitekim, 1380'in Kelle Vergisi (bu verginin çıkmasıyla kısa ama çok yaygın bir ayaklanma meydana gelmiş, asiler Londra'yı ele geçirmiş ve Canterbury başpiskoposuyla başbakanı öldürmüşlerdir), sadece geçici bir savaş vergisiydi; İngiltere'deki bütün yetişkin erkeklerden alınacaktı ve bir işçinin yıllık kazancının yüzde 1'ine eşdeğerdi.[4] Bu tepkiden sonra, bir daha hiçbir İngiliz hükümeti kelle vergisi almaya kalkışmadı, ta ki Başbakan Margaret Thatcher 1990'da bunu tekrar denemeye cüret edip aynı akıbete uğrayana kadar.

Şanlı Devrim, devletin topladığı vergilerin ve devlet harcamalarının artması şeklinde olumsuz etkisini hemen gösterdi. Harcamalar çabucak çıktının yüzde 10'unun üzerine çıktı ve o zamandan bu yana da hep o düzeyin üzerinde kaldı. Bu harcamanın hemen hemen hepsi savaş içindi. Devlet harcamalarının milli gelirdeki payı, birtakım dalgalanmalarla, bugüne kadar

4 Vergi, 12 peniydi; yani bir tarım işçisinin yevmiyesinin yaklaşık üç katı.

yükselmeye devam etti. 1990'lara gelindiğinde, devlet harcamaları Birleşik Krallık'ın milli gelirinin yüzde 36'sını oluşturuyordu.

Yine de, Birleşik Krallık vatandaşları, başka yüksek gelirli modern ekonomilere göre nispeten mütevazı bir düzeyde vergilenmektedir. Bir vergi sisteminde, insanları çalışmaktan doğrudan doğruya caydıran vergi yükünün bir ölçüsü, marjinal toplam vergi oranıdır; yani, devlet tarafından alınan son doların ücretteki payı (işveren katkıları ve satış vergileri de dâhil olmak üzere verginin bütün biçimleri hesaba katılarak). **Tablo 7.2**'de, 2000 yılı ekonomilerinden seçilmiş bir grup ülkede bir ortalama ücretli için bu oran gösterilmektedir (tablo, büyükten küçüğe vergi oranları şeklinde düzenlenmiştir). Oran, Belçika'daki yüzde 66 ile Japonya'daki yüzde 32 arasında değişmektedir.

Vergilerle toplanan paranın büyük kısmı, ya geliri her ne olursa olsun herkesin yararlanabileceği mal ve hizmetlere, ya da kazancı düşük olanlara yapılan yardımlara kullanılmaktadır.[5] Herkese sağlanan mallar içinde en yaygın olanlar arasında, karayollarının bütün masraflarının veya masraflarının bir kısmının karşılanması, düzen ve asayiş, savunma, çocuk bakımı, eğitim, sağlık hizmetleri ve kazanca endeksli olmayan emekli maaşlarını sayabiliriz. **Tablo 7.2**'nin üçüncü sütununda, bu sosyal harcamalar 1995 yılı için aynı ekonomilerde GSMH'nın içindeki pay cinsinden gösterilmektedir.

Ekonomik faaliyetten yüksek vergi alınan bir sistem artı kişinin ne kadar çalıştığından bağımsız olarak cömertçe gelir ve hizmet sağlanması – işte tam Washington Konsensüsü'nün çalışmaya ve girişime ket vurur diye korkacağı şey budur. Smith'in varsaydığı rasyonel, kendi çıkarını düşünen bireylerden, böylesine yüksek marjinal vergi oranları karşısında çalışma saatlerinin kayda değer ölçüde düşmesi beklenirdi. Nitekim, Smith'in bakış açısını esas alarak düşünürsek, ekonomik faaliyetin neden tam bir durma noktasına gelmediğine net bir cevap veremiyoruz. Ortaçağ İngilteresi gibi sanayi öncesi ekonomilerinin vergi sistemleri (tipik olarak, bunlarda, toplanan gelirlerin hiçbir kısmı sosyal hizmetler veya yardım şeklinde tüketicilere geri dönmezdi), bugünün vergi ve yardım sistemlerine kıyasla bireysel girişimi daha az caydırmış olmalıdır.[6] Modern Avrupa'da Galileo'yu yargılayan türden Engi-

5 Ücretlerden alınan vergilerin bir kısmının, emekli maaşı miktarının kazanca bağlı olduğu emeklilik sistemlerini finanse etmekte kullanıldığı doğrudur, ama bu çok yaygın değildir.

6 Ücretlerden vergi alan ve kazançları israf eden bir devlet, sadece herkesin ücretini düşürmüş olur. Ancak, toplumlar içinde, ücretler düşük olduğu zaman çalışma saatlerinin düştüğüne dair pek belirti yoktur. Vergi toplayıp sonra kazançları işgücü girdisine bakmadan herkese tekrar dağıtan bir devlet, belli bir noktadan sonra sonunda iş saatlerinin düşmesine neden olmaya yetecek kadar fazla vergi toplayabilir.

TABLO 7.2
Ülkelere Göre Vergiler ve Devletin Harcamaları

Ülke	Marjinal vergi oranı, 2000 (%)	GSMH'nin yüzdesi olarak sosyal harcamalar; 1995	Yetişkin başına piyasa istihdam saatleri, 2000
Belçika	66	32	954
Almanya	65	29	1.010
Fransa	56	33	1.003
İtalya	53	28	1.139
İrlanda	53	23	1.240
Hollanda	51	30	1.037
İsveç	49	40	1.189
Danimarka	49	37	1.220
İspanya	46	25	1.146
Birleşik Krallık	41	27	1.245
Amerika Birleşik Devletleri	34	19	1.364
Japonya	32	16	1.312

Kaynaklar: Sosyal harcamalar, Lindert, 2004, s. 177-78, 236-37'den. Marjinal vergi oranları, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Vergi Veritabanı'ndan. Çalışılan saatler ve 20-67 yaş arası nüfus, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Üretkenlik Veritabanı'ndan.

zisyon Mahkemeleri olmayabilir ama vatandaşlarının hayatına aynı derecede fütursuzca burnunu sokan vergi sistemleri vardır (**Resim 7.2**).

Bu verilerin akla getirdiği iki şey vardır: Eğer teşvikler büyümenin anahtarıysa, o zaman İngiltere gibi bazı sanayi öncesi toplumları, bugünün yüksek gelirli toplumlarına göre daha iyi teşvikler veriyorlardı. İkincisi, teşvikler, ekonomilerdeki çıktı düzeyini belirleyen bir faktör olarak, Smithçi bakış açısının varsaydığından çok daha az önemli olabilirler.

Tablo 7.2'nin son sütununda, aynı ekonomilerde 20-64 yaş arasında kişi başına çalışılan saatler gösterilmektedir. **Grafik 7.2**'de, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) içinde yer alan ve hâlihazırda bildirilen marjinal vergi oranları yüzde 20 ile neredeyse yüzde 80 arasında değişen ekonomilerden oluşan daha büyük bir grup için, bunun marjinal vergi oranıyla nasıl bir korelasyon sergilediği gösterilmektedir. Saatlerle vergi oranları arasında negatif korelasyon vardır, ancak etki, insanı şaşırtacak kadar mütevazıdır. Yetişkin başına ortalama saatler, ücretlerden yüzde 20'lik bir marjinal vergi oranında yaklaşık 1.400 saat; yüzde 70'lik bir marjinal vergi oranında ise 1.000 saattir.[7] Ayrıca, gerçek çalışılan saatler üzerindeki etki, bildirilen sa-

7 Edward Prescott, zaman içinde çalışılan saatlerde ve vergi oranlarında meydana gelen değişmelere bakarak, çok daha kayda değer bir etki bulmaktadır; Prescott, 2004.

Resim 7.2. İngiltere'de Vergi Dairesi, soruşturma merkezi, Mill Hill, Londra.

atlere göre çok daha düşük olabilir. Marjinal vergi oranlarının yüksek olmasının, işçileri belgelenmeyen "kayıt dışı" ekonomiye itmek gibi bir etkisi vardır. Belgelenmiş saatlerle vergi oranları arasındaki ilişki, sadece bu ikame durumunu yansıtıyor olabilir.[8]

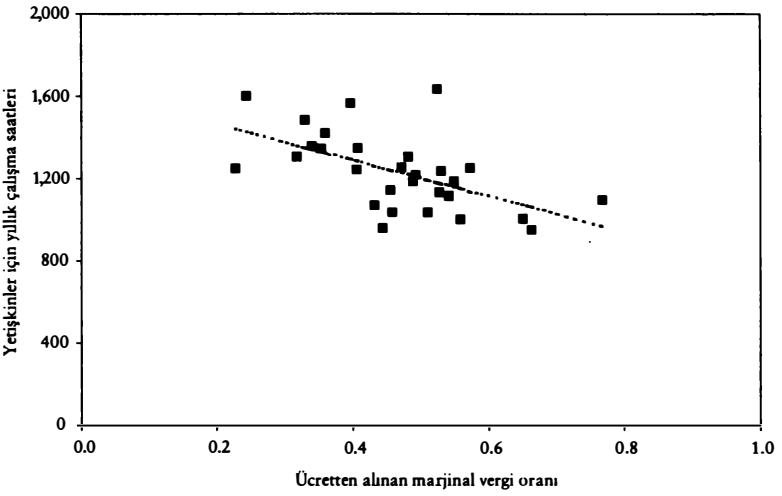
Nitekim, bu aynı ekonomiler grubu için marjinal vergi oranları ile yetişkin başına gelirleri eşleştirdiğimizde (**Grafik 7.3**'te bu yapılmaktadır), aslında pozitif bir korelasyon buluyoruz. Bu duruma, Peter Lindert, "bedava öğle yemeği paradoksu" adını takmıştır.[9] Şaşırtıcı bir şekilde, modern devletlerdeki ağır vergilerin ve sosyal yardımların çıktıda herhangi bir etkisi olduğuna dair hiçbir delil yoktur.

Grafik 7.1'de görülen 1837 öncesinde İngiltere için harcama payları, sadece hükümetlerin çeşitli düzeylerdeki faaliyetlerini bildirmektedir. Avrupa'da sanayi öncesi dönemde, gelirlerden önemli miktarda haraç alan başka bir kurum da kiliseydi. Kilise, bunu, aşar vergisi şeklinde yapardı.

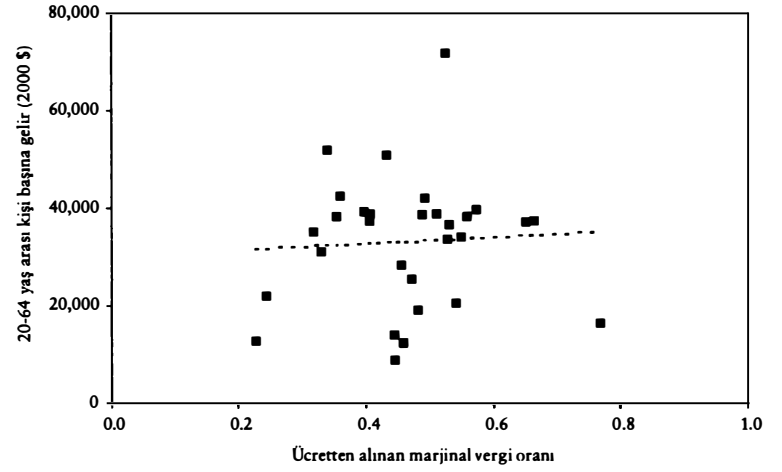
---

8 Yakın zamanlarda yapılan bir araştırmada, bu tür ekonomik faaliyetlerin bugün, yüksek vergili Avrupa ekonomilerinde çıktının yüzde 18 gibi büyük bir kısmını oluşturduğu tahmin edilmiştir. Örneğin, 1990-93 yıllarında İtalya'nın GSMH'sının yüzde 24-30'unun bu şekilde üretildiği tahmin edilmiştir; Schneider ve Enste, 2000, s. 80.

9 Lindert, 2004.

Grafik 7.2 20-64 yaş arası kişi başına çalışma saatlerine göre alınan marjinal vergi oranı. Tablo 7.2 ile aynı kaynaktan alınmıştır.

Grafik 7.3 20-64 yaş arası kişi başına gelir miktarı üzerinden alınan marjinal vergi oranı. Gelir, Penn World Tables (Penn Dünya Tabloları) tarafından verilen 2000 yılı dolarının değeri cinsinden GSMH'dır.

Aşar vergisi, teorik olarak, gayrı safi çıktının yüzde 10'uydu. Bu vergi tam olarak toplanmış olsaydı, kilise 1800'den önceki yıllarda net tarım gelirinin yüzde 15 gibi yüksek oranlı bir kısmını almış olacaktı, çünkü hububat çıktısının bir kısmının gelecek yıl tohum olarak kullanılması gerekiyordu. Bununla birlikte, aşar vergisini ayni olarak toplamanın zorlukları (özellikle de hayvansal ürünlerin vergisini), aşar mültezimlerinin vergiyi çok daha düşük bir oranda toplamalarına yol açtı. 1800'den önceki aşar vergisi hasılatları, ortalama olarak sadece toprak rantlarının yüzde 11'i veya tarım çıktısının yüzde 4'ü düzeyindeydi. Dolayısıyla, aşar vergisi geliri sanayi öncesi İngilteresi'nde muhtemelen milli gelirin yüzde 4'ünden düşüktü.[10]

Demek ki, kilisenin ilave vergi toplama gücünü hesaba katsak bile, Şanlı Devrim'den önce Sanayi Devrimi öncesi İngilteresi'nde toplanan bütün vergiler, tipik olarak gelirin yüzde 6'sından azdı.

İngiltere, vergilerin bütün gelir içindeki payını tahmin etme imkânına sahip olduğumuz diğer sanayi öncesi toplumlarını yansıtan tipik bir örnektir. **Tablo 7.3**'te görüldüğü gibi, İmparatorluk Çini'nin son dönemleri ve Osmanlı İmparatorluğu için yapılan tahminler de, benzer şekilde vergi oranlarının düşük olduğunu düşündürmektedir.

Sanayi öncesi tarım toplumlarında vergilerin bu kadar hafif olmasının bir nedeni, yönetici sınıfın, vergiye başvurmadan da zengin bir gelir kaynağına sahip olmasıydı. Bu kaynak, sahip olduğu topraklardır. Önceki bölümde **Grafik 6.3**'te görüldüğü gibi, İngiltere için, toprak rantları gelirin yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyordu. 1300 yılına gelindiğinde İngiltere'de yönetici sınıfın sahip olduğu toprakların büyük kısmı, ya ticari şartlarla kiracılara veriliyordu ya da babadan oğula geçen haklarla sabit kira bedelli kiralama çerçevesinde kullandırılıyordu.

FİYAT İSTİKRARI

Değer taşıyan itibari nesnelerin kullanılması anlamıyla para, her toplum için büyük değer taşıyan bir kurumdur. Belirli bir para stokunu elinde tutmanın her yıl için yüzde cinsinden maliyeti, nominal faiz oranıdır. Nominal faiz oranı, gerçek faiz oranı artı enflasyon oranıdır. Cüzdanınızda ortalama olarak 100 dolar bulunduruyorsanız ve gerçek faiz oranı yüzde 3 ve enflasyon oranı yüzde 2 ise, o zaman, örneğin toprak gibi bir ayni varlığa kıyasla, parayı elinde tutmanın yıllık maliyeti 5 dolardır. Bu maliyet, insanları, ellerinde tuttuk-

10 Clark, 2002a.

TABLO 7.3
Sanayi Öncesi Dönemde Vergi Şeklinde Toplanan Gelirin Payı

Ülke	Dönem	Bütün vergiler (kilise dahil) (%)
İngiltere	1285-1688	6
	1689-1800	14
Çin[a]	Ming, 1550 civarı	6-8
	Qing, 1650 civarı	4-8
	Qing, 1750 civarı	8
Osmanlı İmparatorluğu[b]	1500-99	3,5
	1600-99	3,5
	1700-99	4,5

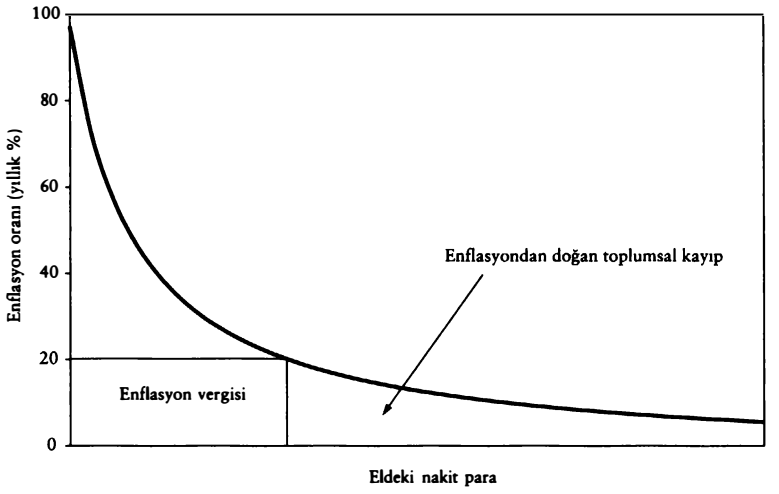
Kaynaklar: [a]Feuerwerker, 1984. [b]Pamuk, 2005, grafik 1, sadece merkezî hükümet.

ları nakit bakiyenin büyüklüğü konusunda tasarruflu olmaya sevk eder ve paranın alışverişleri kolaylaştırma ve değer biriktirme bakımından değerini azaltır. Enflasyon oranı yükseldikçe, elde nakit bulundurmanın maliyeti de artar ve böylece elde tutulan nakit tutarların gerçek büyüklüğü azalır.

İtibari para üretmenin maliyeti düşük olduğundan, sosyal açıdan optimum enflasyon oranı her zaman sıfır veya altıdır. Para, takas vasıtası ve değer biriktirme aracı olarak azami değerine o zaman sahip olur. Bununla birlikte, devletler, daha fazla para basarak ve enflasyon yaratarak ekonomiden bir enflasyon vergisi alabilirler. Dolayısıyla, gelir açısından bakarsak, devlet, bedelini bütün toplumun ödediği, nispeten yüksek bir enflasyon düzeyini tercih eder .[11] **Grafik 7.4**'te, gelirini azamiye çıkarmaya çalışan bir devletin verdiği teşviklerle toplumsal bakımdan en iyi olan sonuç arasındaki çelişme gösterilmektedir.

Şekilde, elde para tutma talebi, elde para tutmanın yıllık maliyetinin fonksiyonu olarak gösterilmektedir. *Enflasyon vergisi*, dikdörtgenin alanıdır. Bu vergiden elde edilen gelir azamiye çıkarıldığı zaman, yüksek oranda enflasyon vardır. Bunun da, devletin dayattığı maliyet yüzünden paranın birtakım kullanımlarının terk edilmesinden dolayı, kayda değer bir sosyal maliyeti olacaktır (buna İngilizce *deadweight loss* yani "hamule kaybı" denir).

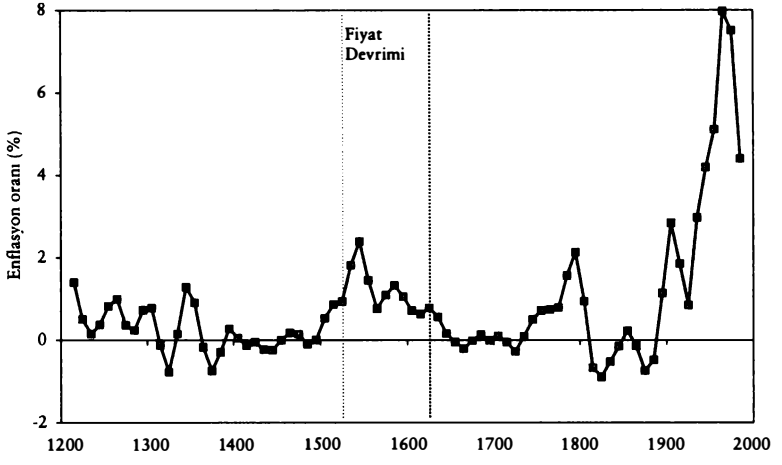
11 Devlet π düzeyinde bir enflasyon oranını muhafaza ediyorsa ve r de gerçek faiz oranı ise, o zaman devletin keyfî olarak çıkardığı para, devlet için yılda $(r+\pi)M$ kadar bir gelir sağlar. Burada M, gerçek (sabit değerli) para stokudur. rM, devlet eğer M büyüklüğünde bir tutarı ödünç almak isteseydi bunun ona yılda kaça mal olacağıdır. Ancak $\pi>0$ olduğu zaman, halkın da, elinde tuttuğu gerçek nakit tutarlarını muhafaza etmek için, her yıl yeni paradan πM birim kadar edinmesi gerekir.

Grafik 7.4 Para talebi ve enflasyonun toplumsal maliyetleri.

Günümüzün zayıf devletleri enflasyon vergisine muhtaçtırlar ve birçok yoksul ülkede, son yıllarda yüksek enflasyon oranları yaşanmıştır. Enflasyon oranları, geçtiğimiz elli yılda bazı dönemlerde en zengin ekonomilerde bile yüksek olmuştur. Bununla birlikte, sanayi öncesi İngilteresi'nde ve aslında sanayi öncesi ekonomilerin pek çoğunda, enflasyon oranları bugünün standartlarına göre düşüktü. **Grafik 7.5**'te 1200'den 2000 yılına kadar art arda kırkar yıllık aralıklar boyunca İngiltere'deki enflasyon oranı gösterilmektedir. 1914'ten önce enflasyon oranları yılda yüzde 2'yi nadiren geçerdi; Yeni Dünya'dan gelen gümüşün de etkisiyle fiyatların yükseldiği *Fiyat Devrimi* diye bilinen dönemde bile bu böyle olmuştur. İngiltere gibi sanayi öncesi çağda parası çok itibar gören bir ülkede, parlamento tarafından sarayın diğer vergi gelirleri üzerine sıkı kısıtlamalar getirilmesine rağmen, saray, enflasyon vergisine başvurmamıştır. İngiltere'de kayda değer bir enflasyon ancak 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, yıllık enflasyon ortalama yüzde 4-8'di. Demek ki, İngiltere'de, Sanayi Devrimi'nden bu yana, para yönetiminin kalitesinde iyileşme değil kötüleşme olmuştur.

Her ne kadar bazı başka sanayi öncesi ülkelerinde yüksek enflasyon dönemleri oluyor idiyse de, diğer toplumlar uzun dönemli fiyat istikrarını yakala-

Grafik 7.5 İngiltere'de kırk yıllık periyodlar bazında enflasyon oranları, 1200-2000.

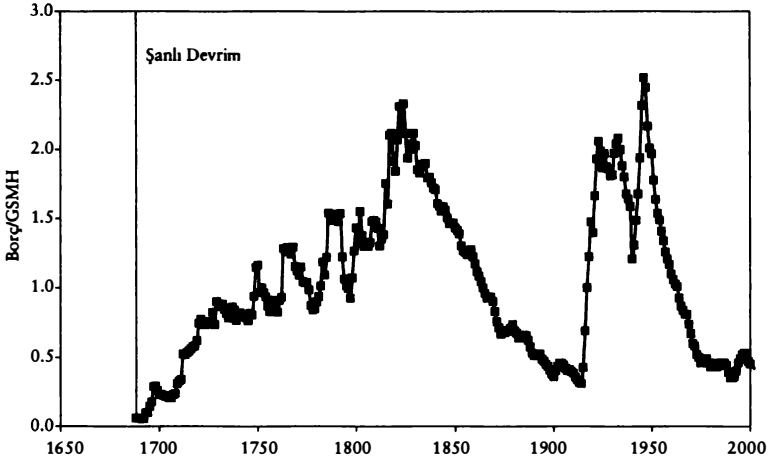
yabilmişlerdir. Nitekim, Roma dönemi Mısırı'nda, İ.S. 1. yüzyılın başlangıcıyla 3. yüzyılın ortası arasında buğday fiyatları kabaca iki katına çıkmıştır.[12] Ancak bu, yılda yüzde 0.3'ten daha düşük bir enflasyon oranını yansıtmaktadır.

DEVLET BORCU

Sanayi öncesi ekonomilerde vergi matrahlarının düşük olmasının zorunlu sonucu olan başka bir makroekonomik başarı da, genel olarak büyük çaplı devlet borçlanmasından kaçınılması olmuştur. Örneğin, Şanlı Devrim'den önce, İngiltere'nin devlet borcu çok düşüktü, çünkü devletin mevcut gelirleriyle geri ödemesini yapabileceği azami borç GSMH'nın yüzde 10'undan azdı.

Bununla birlikte, 1689'dan sonra devletin vergi alma gücü artınca, devlet borçları anında arttı. **Grafik 7.6**'da, 1688'den 2000'e kadar İngiltere için devlet borcunun GSMH'ya oranı gösterilmektedir. Fransızlarla yapılan "İkinci Yüzyıl Savaşları"nın vergi baskıları sonucu, 1820'lere gelindiğinde borç neredeyse GSMH'nın 2,5 katı gibi rekor düzeylere çıkmıştı. 1914'e gelindiğinde barış ve ekonomik büyüme sayesinde GSMH'ya nispetle borç azalmıştı. Ancak, 20. yüzyılın başındaki savaşların baskıları, 1950'lere gelindiğinde borcu yine

12 Duncan-Jones, 1990, s. 145-55.

Grafik 7.6 İngiltere'de devlet borcunun GSMH'ya oranı, 1688-2000.

GSMH'nın 2,5 katına ulaşacak kadar şişirmişti. O zamandan bu yana borç azalmıştır. Ancak, hâlâ GSMH'nın yüzde 40'ının üzerindedir ve bu haliyle Şanlı Devrim öncesi İngilteresi'nin borcundan önemli ölçüde daha büyüktür.

Halk devlet borcunun düzeyini ve önemini ancak sınırlı bir ölçüde algıladığından (öyle olduğunu varsayıyoruz), devlet borcu özel yatırımı dışarı iter ve bu şekilde sermaye stokunu azaltır ve dolayısıyla toplumların genel çıktısını azaltır. Halk, bir şeyden haberi olmadığı zaman, devlet o andaki harcamalarını borçla finanse ettiğinde, olan biteni bilse ve rasyonel davransa göstereceği tepkiyi göstermez; yoksa, halk, böyle bir durumda, gelecekte vergi yükünün artacağını bileceğinden devletin aldığı borç kadar daha fazla tasarruf yaparak kendini hazırlardı. Ama olan bitenden haberi olmayınca bunu yapmaz. O yüzden, devlet borçlanması faiz oranlarını artırır ve özel yatırımları dışarı atar. Örneğin, Jeffrey Williamson, Britanya'nın Fransa savaşları döneminde biriken muazzam borcunun, başlı başına bir ekonomik politika faciası olduğunu ve Sanayi Devrimi sırasında büyümeyi önemli ölçüde yavaşlattığını öne sürmektedir.[13]

13 Williamson, 1984. Sermaye çıktı oranı 19. yüzyılda tipik olarak 4 olduğuna göre, eğer 1820'lerdeki borç özel sermayeyi 1:1 oranında azalttıysa, o zaman İngiltere'deki sermaye stoku, devlet borcu olmasaydı gerçekleşecek olan düzeyinin yarısı düzeyinde olmuş olmalıdır.

Ortalama bir OECD üyesi ülkenin ekonomisi bugün GSMH'sının yüzde 50-60'ı düzeyinde bir devlet borcuna sahiptir – bu da, modern çağdaki büyümenin kötü makroekonomik performans ile el ele yürüdüğüne dair bir başka işarettir.

MÜLKİYET GÜVENCESİ

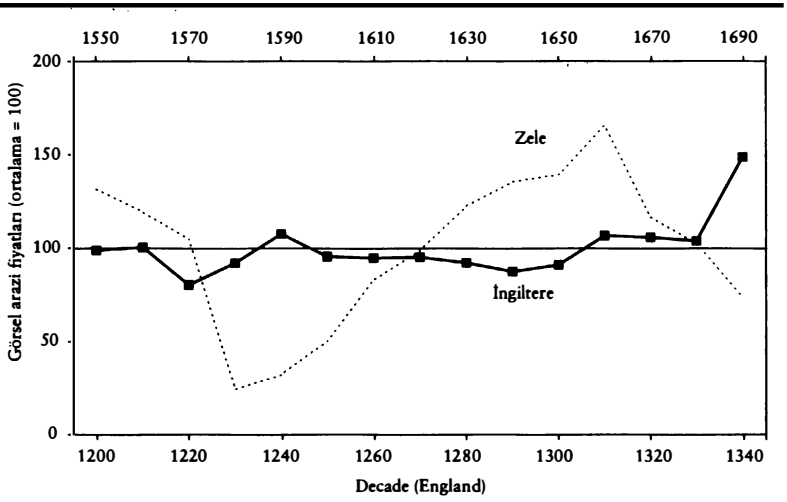
Ortaçağ İngilteresi'ndeki mülkiyet güvencesinin ve genel olarak kurumların istikrarının bir göstergesi, zaman içinde gayrimenkul fiyatlarının fazla dalgalanma göstermemesidir. Grafik 7.7'de, İngiltere'de, 1200'den 1349'a kadar onyıllar bazında tarım çıktısının fiyatına nispetle tarım arazisinin akre başına ortalama gerçek fiyatı gösterilmektedir.[14] Onyıllar bazında gerçek fiyatlarda dikkat çekecek kadar küçük bir değişme vardır. Ortaçağ'da tarım arazisi, düşük fiyat riski taşıyan bir varlıktı. Bu, ekonomi içinde düzen bozukluğu ve belirsizlik dönemlerinin fazla olmadığını gösterir çünkü kargaşa ve düzensizlik tipik olarak toprak ve konut gibi varlıkların fiyatlarında iz bırakır.

Karşılaştırmak için, grafikte aynı zamanda 1550'den 1699'a kadar Felemenk ülkesinde, Gent yakınlarındaki Zele kazasındaki tarım arazisinin onyıllar bazında gerçek fiyat ortalamaları da yer almaktadır. Bunlar, dramatik bir şekilde daha fazla değişkenlik göstermektedir. Bunun açıklamasını, Felemenk ülkesinin tarihindeki olaylarda rahatça bulabiliyoruz. 1581-92 yıllarında Felemenk ülkesi, Hollanda'nın bağımsızlığı üzerine yapılan mücadelelerin savaş alanı olmuştur. Gent 1584 yılında şiddetli çarpışmalardan sonra isyancılardan geri alınmıştır. O zamandan itibaren Felemenk ülkesi büyük ölçüde İspanyol toprağı haline gelmiştir, ancak Hollandalılar 1607'ye kadar kırsal bölgelere akınlarını sürdürmüşlerdir. Savaşlar, Zele'deki arazi fiyatlarındaki muazzam düşüşte yansımasını bulmaktadır: 1580'lere gelindiğinde, fiyatlar, 1550'lerdeki düzeylerinin yüzde 20'sinin altına düşmüşlerdi. Felemenk ülkesi, 1672-97 yıllarında Hollandalılarla Habsburgların XIV. Louis'ye karşı savaşları sırasında da çatışmalara sahne olmuştur. Toprak fiyatları, o zaman da, 1660'ların barış dolu yıllarına nispetle keskin bir düşüş göstermiştir.

Demek ki, Ortaçağ döneminde İngiltere'de büyük güçler arasında yaşanan politik çekişmelerin (1215-19, 1233, 1258-65 yıllarında ve 1312-26'nın büyük bölümünde kral ile soylular arasında silahlı çatışmalar olmuştur), ortalama insanlar üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır. Yerel düzeyde, mülkiyet hakları istikrarlıydı ve güvence altındaydı.

---

14 Gayrimenkul satışları, dinî vakıfların ve özel ailelerin defterlerinde kayıtlıdır.

Grafik 7.7 İngiltere'de gerçek tarım alanı fiyatları, 1200-1340; ve Zele'deki tarım alanı fiyatları, 1550-1699.

KİŞİ GÜVENCESİ

Ortaçağ İngilteresi'nin güvenlik ve istikrarının ikinci bir yönü de, 5. Bölüm'de bahsettiğimiz gibi fiziksel şiddet tehdidinin nispeten düşük olmasıdır. 13. yüzyıldan itibaren bir İngiliz için tipik ölüm, yatağında ölmek olmuştur. Yani, Hobbes'un yağmalanmış, yakılmış köyler ve gömecek kimse olmadığı için etrafa saçılmış cesetler dünyasının gerçekle ilgisi yoktur.

Ortaçağ döneminde günlük hayattaki şiddet oranları, bugünün İngilteresi'ne göre yüksekti ama ekonomik teşviklerin işleyişine ket vuracak kadar yüksek değildi. Cinayet oranları, en yüksek oldukları 13. yüzyılda bile binde 0.2'ydi; bu demektir ki o zaman bile ortalama bir kişinin bütün ömrü boyunca cinayete kurban gitme şansı sadece yüzde 0.7'ydi.[15] 14. yüzyıla gelindiğinde, bu oranlar binde 0.12'ye düşmüştü. Bu cinayet oranları, günümüz dünyasının üst sınırını teşkil etmektedirler. Ancak, günümüzün gezginlerinin çoğu, yakın veya daha yüksek cinayet oranları olan ülkeleri ziyaret etmekten çekinmemektedirler: Trinidad Tobago (0.12), Estonya (0.15), Filipinler (0.14), Bahama Adaları (0.15), Meksika (0.16), Porto Riko (0.21),

15 İnsanların ortalama 35 yıl yaşadıklarına ve her yıl cinayete kurban gitme şansları 0.00021 olduğuna göre, bütün ömrü boyunca her yüz kişiden 0.7'si cinayete kurban gidiyordu.

Brezilya (0.23).[16] Ve, **Resim 5.1**'de görüldüğü gibi, cinayet oranlarında bugünün düzeylerine düşüşün büyük kısmı, 1550'lerde, yani modern ekonomik büyümenin başlamasından çok önce gerçekleşmişti.

SINIF DEĞİŞTİRME

Şöyle bir itiraz gelebilir: Mülkiyet ve kişi güvence altında olabilir ama, piramidin tepesindeki soylu sınıfı ile piramidin dibindeki boyun eğmiş köylü yığını arasında mutlak bir bölünme olan bir toplumda bu güvencenin bir anlamı yoktur. Bu, ilerlemeye gebe, imkânlarla dolu bir ekonominin güvencesi değil, olsa olsa kemikleşmiş bir toplumsal düzenin güvencesidir. Burada, sanayi öncesi dünyasına ilişkin insanların kafalarında kurduğu karikatürlere bir başka örnek görüyoruz. Her vaka, her araştırma ayrı ayrı göstermektedir ki Ortaçağ İngilteresi bile ileri derecede akışkan bir toplumdu: Bu toplumda, insanlar topraksız rençperlerden zenginlere kadar akla gelebilecek her ekonomik düzeyde yaşıyorlardı ve bu konumlar arasında geçişler gayet sık yaşanıyordu.

Vergi kayıtları ve yerleşim birimi mahkemeleri defterleri, daha en erken yıllardan itibaren gelir ve servetlerde muazzam farklılıklar olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1297 yılının *Subsidy* (Destekleme) denilen vergisinin kayıtları (menkul mallardan alınan bir vergiydi), sadece asgari düzeyin üzerindeki haneler arasında bile, servetlerde müthiş değişkenlikler olduğunu düşündürmektedir (Bu vergi, sadece, bir işçinin yıllık ücretinin yaklaşık dörtte birinin eşdeğeri üzerinde varlığa sahip hanelerden alınıyordu).[17]

En aşağı düzeyde, yani işçi ve köylüler düzeyinde bile, en az 13. yüzyıl başlarından itibaren aktif bir toprak piyasası vardı. Hatta, bu piyasada, teorik olarak özgür olmayan kiracıların elinde bulunan topraklar bile ilgisiz bireylere devredilebiliyordu. Demek ki, köylüler ve hatta çalışkan ve tutumlu rençperler bile ellerinde toprak biriktirip kırsal kesimin sosyal hiyerarşisinde yükselme imkânına sahiptiler. Bu olgu, daha en erken yıllardan itibaren toprak mülkiyetindeki büyük eşitsizliklerde görülmektedir. Örneğin, Havering'de 1251 yılında krala ait topraklardan oluşan bir yerleşim birimi tarafından yapılan bir kadastro çalışmasında, dört kiracının 200'er akreden fazla toprağı varken, kırk bir kiracının bir akreden az, kırk altısının da 1 ile 3 akre arasında toprağı olduğu saptanmıştır.[18]

---

16 Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2002, tablo A.7. Oranlar, 1990'larda hakkında veri olan en son yıla aittir.

17 Biddick, 1987.

18 MacIntosh, 1980.

Ortaçağ İngilteresi gibi Malthus toplumlarındaki sınıf değiştirme hareketliliği ve akışkanlıktan sorumlu bir başka faktör de, demografinin tesadüfleridir. Grafik 7.8'de, 5. Bölüm'de bahsi geçen vasiyetnamelerden hareketle, İngiltere'deki erkek vasiyetname sahiplerinin (hem Londra dışında hem Londra'da) hayatta kalan oğul sayılarının dağılımı gösterilmektedir. Burada gösterilen dağılımlar, bütün Malthus çağı için karakteristik olmalıdır. Londra dışında, vasiyetname bırakan erkeklerin üçte birinin hayatta olan oğlu yoktu. Yüzde 11'inin ise dört veya daha fazla vardı. Bütün mal mülkünün ve unvanının intikal ettiği sadece bir oğlu olan baba sayısı azdı. Bunun yerine, mirasın uzak akrabalara bırakılması sık oluyordu. Kalabalık ailelerin oğulları, çoğu zaman, sosyal konumlarını muhafaza etmek için kendi kendilerine mal mülk biriktirmek zorundaydılar. O yüzden, doğum ve mirasla ilgili tesadüfi durumlar, insanları sosyal merdivenin sürekli aşağısına veya yukarısına çekip duruyordu.

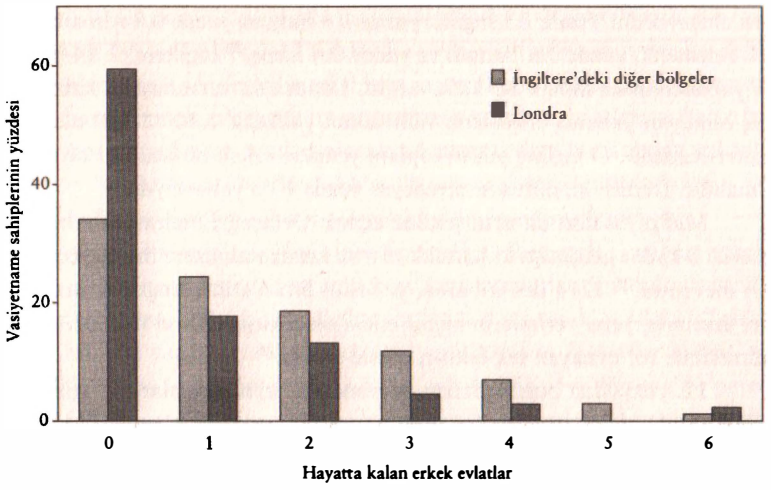
Veriler, aynı zamanda, sanayi öncesi çağda Londra gibi şehirlerin ölümcül yerler olduğu, nüfusun kendini yenileyemediği ve sürekli köylerden gelenlerle beslenmesi gerektiği gibi zaten iyi bilinen bir gerçeği de yansıtmaktadır. Londralı vasiyetname sahiplerinin neredeyse yüzde 60'ı arkalarında hiç oğul bırakmamıştır. O yüzden, Londra'nın zanaatçı, tüccar, hukukçu ve idareci sınıfları, kırsal kesimden gelen ve sınıf değiştirme halinde olan yeni unsurlarla sürekli tazeleniyordu.

Ortaçağ İngilteresi, ekonomik bakımdan durağan bir toplum olmuş olabilir. Ama, genel durağanlık, toplumsal dokudaki kaynayan dinamizmi görmemize engel olmamalıdır: Bireyler sosyal ıskalada sürekli aşağı veya yukarı hareket halindeydiler ve bu sınıf değiştirme hareketleri bazen olağanüstü büyük çaplı olabiliyordu. Ortaçağ döneminde bile, İngiltere'nin toprak sahibi aristokrasisinin önemli bir kısmının kökenleri, aslında, uzun bir aristokrat soy geçmişine veya askerî başarılara değil, başarılı olmuş tüccar ve avukatlara dayanıyordu. Bunlar, 12. yüzyıldan itibaren, kazandıkları paraları kullanarak toprak satın almış ve aristokrat sınıfına girmişlerdir.[19] Yüksek kilise pozisyonları, alt sınıflara daha da açıktı. Ortaçağ döneminde, kilise aristokrasisini oluşturan İngiliz piskoposlarının sadece yüzde 27'si aristokrasi kökenliydi. Kalanı, küçük soyluların, çiftçilerin veya esnaf ve tüccarların oğullarıydı.[20]

Ortaçağ İngilteresi'ndeki sosyal akışkanlık, Malthus çağında muhtemelen istisna değil, kuraldı. Nitekim, Ming ve Qing hanedanları Çini'nde,

19 Wasson, 1998.

20 Chibi, 1998, tablo 1.

Grafik 7.8 İngiltere'de her vasiyetname sahibi başına erkek evlat, 1620 dolayları.

1371'den 1904'e kadar bütün bir dönem boyunca, tipik olarak, sınav yoluyla imparatorluk bürokrasisinin en üst düzeylerine getirilenlerin yüzde 40'ı veya daha fazlası sıradan halk kökenli insanlardı. Buna dışında, Çin'de, en azından 1450'den itibaren, parası olanlar da resmî rütbe ve unvanlar satın alabiliyorlardı.[21] *Ancien Régime* Fransası'nda, asiller sınıfı, benzer şekilde, önceki nesillerin parasal başarı kazanmış tüccar ve devlet görevlilerinin katılmasıyla yenileniyordu.[22]

PİYASALAR

Ortaçağ İngilteresi'nde piyasalar nispeten tam gelişmiş ve rekabetçiydi. Örneğin, işgücü, hareketsiz ve toprağa veya geleneksel mesleklere bağlı değildi. Genel olarak Ortaçağ Avrupası'nda insanı şaşırtacak derecede bir coğrafi hareketlilik vardı. Şehir nüfusunun üreme başarısının düşüklüğünü düşünürsek, kırsal kesimden şehirlere sürekli bir akış olmuş olması gerekir. Nitekim, Philippe Le Bel'in (Yakışıklı Philippe) Paris'in sıradan halk hanelerinden topladı-

21 Ho, 1959.

22 Kalas, 1996. Bununla birlikte, Tokugawa döneminde (1603-1868) Japonya'daki samuray sınıfı, öyle görünüyor ki gerçekten dışa kapalı bir seçkinler zümresi olmuştur; Moore, 1970.

ğı 1292 yılına ait bir verginin kayıtlarına göre, nüfusun yüzde 6'sı yabancılardan oluşuyordu: Yüzde 2.1 İngiliz, yüzde 1.4 İtalyan, yüzde 0.8 Alman, yüzde 0.7 Felemenk, yüzde 0.6 Yahudi ve yüzde 0.4 İskoç.[23] İngiltere'de 1440 yılında yabancılardan alınan bir kafa vergisi, Londra'da vatandaşlığa kabul edilmiş olmayan yabancı erkeklerin nüfusunun yaklaşık 1.400-1.500 olduğunu göstermektedir. O tarihte şehrin toplam yetişkin erkek nüfusu sadece 15.000 olmalıdır. Demek ki, nüfusun neredeyse yüzde 10'u yabancıydı.[24]

Mal piyasaları da aynı şekilde açıktı. Ortaçağ Londrası'nda hububat ticareti o kadar gelişmişti ki haftalık olarak kiralamak üzere özel ambar alanları mevcuttu.[25] 1211'den itibaren, yerleşim birimlerinin buğdayı satış fiyatları üzerinde, yerel verimlerin hiçbir etkisi olmamıştır. Yerel fiyatların öngörülmesinde rol oynayan tek faktör, ulusal fiyattı.[26]

12. yüzyıldan bugüne kalan gayrimenkul alım satımlarıyla ilgili en eski kayıtlarda, daha o zamandan aktif bir toprak ve konut piyasası olduğu görülmektedir. Yerleşim birimi mahkeme kayıtları da (bunlardan 1260'lardan kalmış olan büyük bir miktar mevcuttur), köylüler arasında son derece aktif bir toprak piyasası olduğunu göstermektedir; aileler arasında, küçük tarım arazileri sürekli alınıp satılmaktaydı.[27] Toprak piyasasının bugünün İngilteresi'ne göre çok daha az kısıtlamaya tabi olduğuna hiç şüphe yoktur. Bugünün İngilteresi'nde, imar planlarında yapılan değişiklikler bir dönüm toprağın değerini milyonlarca dolar değiştirebilmektedir.

FİKRÎ MÜLKİYET HAKLARI

Ortaçağ İngilteresi'nin mülkiyet hakları bakımından bugünün dünyasına göre eksik olabileceği bir alan vardır ki o da fikrî mülkiyet haklarıdır. Erken toplumların çoğunda icat yapanların hakları iyi tanımlanmış değildi. Bu toplumlarda, bir insanın bir fikir veya icadın mülkiyetine sahip olması gibi bir hukuksal kavram yoktu. Nitekim, Roma dünyasında da Yunan dünyasında da, bir yazar bir kitap yayınladığı zaman, metnin korsanlarının yapılmasını engelleyecek ne yasal ne de pratik bir yol vardı. Eline elyazmasının bir versiyonunu ge-

---

23 Sussman, 2005, s. 18, 20.

24 Thrupp, 1957, s. 271. Burada, Londra için toplam 50.000 kişilik bir nüfus varsayılmış olmaktadır. Vergi listelerinde az sayıda tüccar görünmektedir. Demek ki, vergi sadece zanaatçı ve işçileri hedef almıştır.

25 Campbell vd., 1993, s. 101-3.

26 Clark, 2001a.

27 Alan Macfarlane'in (1978) Ortaçağ İngilteresi'nin artık bir köylü toplumu olmadığı yönündeki meşhur iddiasının gerekçelerinden biri budur.

çirmiş herhangi bir kişi tarafından serbestçe kitabın kopyaları çıkarılabilir, kopya eden kişi metni istediği gibi tahrif edebilir veya değiştirebilirdi. Bir metnin yeni bir "yazar"ın adıyla yeniden çıkarılması az rastlanan şeylerden değildi.[28] Eserlerin veya fikirlerin bu şekilde korsanca kullanılması çoğu zaman ahlâk dışı hareketler olarak mahkûm edilirdi ama yazıların ve icatların kendi başına piyasa değeri olan mallar olarak görülmesi diye bir anlayış yoktu.[29] 1416'dan önceki bir tarihte Venedik'te ilk patent sisteminin uygulamaya konulmasına kadar, bugünün patent sisteminin bir eşdeğeri olmamıştır.

Ancak, ileride göreceğimiz gibi, kurumlar, ekonomik koşulları belirlemekten ziyade kendilerini ekonomik koşullara uyarlarlar. Teknolojik yenilik oranları son derece düşük olan toplumlar (sanayi öncesi dünyadaki ülkelerin çoğu gibi), icat yapanların mülkiyet haklarını koruyan kurumlar kurma yönünde bir ihtiyacı pek hissetmezlerdi. 16. yüzyılda Kuzey Avrupa'da patent hakları gibi kurumların kurulması, bu ülkelerin, uzmanlaşmış üretim bilgilerine sahip yabancı zanaatkarları kendilerine çekme arzusundan kaynaklanmıştır. Bu işçiler, bilgilerinin korunacağına dair yasal güvence verilmediği sürece gelmiyorlardı.

Ortaçağ İngilteresi gibi toplumlarda icat yapmayı teşvik etmiş olacağını düşünebileceğimiz kurumlar vardı. Birçok kasabada, üreticiler, o mesleğin çıkarlarını temsil eden loncalar halinde örgütlenmişlerdi. Bu loncalar, icat yapanlara, onları yeni üretim tekniklerini lonca üyelerine anlatmaya özendirmek için, bir kereye mahsus toptan ödemeler yapıyorlar, bunu kolaylaştırmak için üyelerinden vergi toplayabiliyorlardı. Ayrıca, yeni tekniklerin sergilenmesini sağlamak için, üyeler arasında yarışmalar da düzenliyorlardı (bunlarda, para ödülünden çok şeref ve statü kazanma söz konusuydu).[30]

Malthus toplumları içinden, bütün teşvik unsurlarına sahip olan ama ancak sanayi öncesinin kaplumbağa süratindeki teknolojik ilerlemesini gösteren örnekler bulabildiğimiz müddetçe (örneğin Ortaçağ İngilteresi gibi), Malthus çağının uzun sürmesinin sebebinin, ekonomistlerin çoğunun rutin olarak kafalarında kurdukları basit şekilde sadece resmî kurumlar olduğunu kabul etmemize imkân yoktur. Eğer kilit unsur resmî kurumlarsa, bunun nedeni, Malthusçu ekonomilerin, bir şekilde, teknolojik ilerleme için, özel olarak icat yapmaya az veya sıfır teşvik vermiş olması olmalıdır. Ancak, ileride,

---

28 Bu sorunun İngiltere'de en az 17. yüzyılda da sürdüğünü biliyoruz. Yayıncılar, yazarların eserlerinin serbestçe korsanlarını çıkarabiliyorlardı.

29 Long, 1991, s. 853-57.

30 Epstein, 1998.

Sanayi Devrimi'nin kendisini incelediğimizde göreceğiz ki, verimde daha yüksek ilerleme oranlarına geçiş, her ne kadar özünde yatan sebep yine icatlarsa da, icat yapmaya verilen teşviklerde herhangi bir kayda değer iyileşme olmadan önce gerçekleşmişti. Demek ki, bütün sanayi öncesi toplumlarda, icatları caydırıcı nitelikte gayriresmî, kendi kendini pekiştiren birtakım toplumsal normlar olmuş olmalıdır.

Bu normlar bütün sanayi öncesi toplumlarda mevcut olmuş olabilir, ama Malthus mekanizmalarının, uzun zamandır yerleşmiş olan tarım toplumlarının kültür ve hatta belki de genetik yapıları üzerindeki şekillendirici gücü ile, bunlar zamanla gevşemişlerdir. İzleyen bölümde bunu araştıracağız.

8

Modern İnsanın Doğuşu

> Dolayısıyla, modern burjuvazinin kendisinin de, uzun bir gelişim sürecinin, üretim ve değişim tarzlarındaki bir dizi devrimin ürünü olduğunu görmüş oluyoruz.
>
> KARL MARX ve FRIEDRICH ENGELS (1848)[1]

Malthus çağı, hayat standartları bakımından olsun teknolojik değişimin hızı bakımından olsun inanılmaz bir durağanlık çağıydı. O yüzden, bu ekonomide, dönemler arasında değişmesini bekleyebileceğimiz tek bir ekonomik unsur toprak rantıydı. Ücretler, sermaye getirileri, kişi başına sermaye stoku, kişi başına çalışma saatleri, vasfa verilen primler; bunların hepsi piyasa ekonomilerinin doğuşundan Malthus çağının sonuna kadar ortalama olarak aynı kalmış olmalıdır. Bu da, ekonominin nasıl olup da Malthus Kapanı'ndan kurtulabildiği meselesinin muamma niteliğini daha da pekiştirmektedir. 1800'den önceki durağanlık nasıl oldu da daha sonra kendini dinamizme dönüştürdü?

Malthus çağında hayat şartlarının durağan olduğu, daha önceki bölümlerde aktarılan ampirik verilerle fazlasıyla kanıtlanmıştır. Verimdeki ilerlemenin toplam olarak ne kadar yavaş olduğu da aynı şekilde gösterilmiştir. Ne var ki, bütün bu veriler ne olursa olsun, Malthus çağı sürerken ekonominin temel unsurlarında birtakım derin değişmeler yaşanmaktaydı. Bunlardan özellikle dört tanesi önemlidir. Faiz oranları, en eski toplumlardaki müthiş yüksek oranlardan, 1800'e gelindiğinde, bugünün faiz oranlarına yakın bir

1 Marx ve Engels, 1967, s. 81.

düzeye inmişti. Okur yazarlık ve aritmetik bilgisi, nadir rastlanan bir vasıf iken standart haline gelmiştir. Çalışma saatleri, 1800'e gelindiğinde, avcı-toplayıcı çağın düzeyinden bugünün düzeylerine çıkmış bulunuyordu. Son olarak, kişiler arası şiddette bir azalma vardı. Bütün bu değişikliler, bütün olarak, toplumların, yönelimleri bakımından, gitgide daha fazla *orta sınıf*laştıklarını göstermektedir. Eskiden savurgan olan, güdüleriyle hareket eden, rahatça şiddete başvuran ve tembellik etmeyi seven topluluklarda, şimdi tutumluluk, temkinlilik, müzakere ve çok çalışma birer erdem haline geliyordu.

İnsanların tercihlerindeki bu görünür evrimleşmenin akla yakın bir kaynağı, sanayi öncesi İngilteresi'nde gayet net görülen zengin olanın hayatta kalması olgusudur. İ.Ö. 6000-7000 yıllarının Neolitik tarım devrimiyle birlikte kurumsal istikrara sahip tarım ekonomilerinin gelişi, insan davranışını muhtemelen kültürel ama aynı zamanda potansiyel genetik olarak da yavaş yavaş şekillendirmiştir.[2] Hayvan popülasyonlarından elde edilen veriler göstermektedir ki, daha önce hayatta kalma bakımından nötr olan bir özellik, popülasyonlar içinde değişen oranlarda varlığını sürdürebilmekte, sonradan güçlü seçilim baskıları ortaya çıktığında ise sadece birkaç nesil içinde popülasyonun karakteristiklerini değiştirebilmektedir.[3]

1800 yılı civarında Sanayi Devrimi'ni başlatan yerleşik tarım ekonomilerinin insanları, Paleolitik çağdaki büyük babalarından daha iyi bir hayat sürmeseler de, tutum ve yetenekler bakımından sistematik bir şekilde onlardan farklıydılar. Sanayi Devrimi'nin tam tarihi ve onu neyin tetiklediği esrarını koruyabilir, ama şu bir gerçektir ki Sanayi Devrimi'nin meydana gelme olasılığı kurumsal istikrara sahip Malthus ekonomilerinin ortamında zaman geçtikçe artmaktaydı. Teknoloji, kurumlar ve insanlar, sanayi öncesinin sekiz ila on bin yıllık uzun tarım çağı boyunca karmaşık bir etkileşim içinde karşılıklı olarak birbirlerini etkiliyorlardı.

FAİZ ORANLARI

Herhangi bir ekonomide, toprak rantları ve ücret sınırlarıyla birlikte en temel fiyatlardan biri, sermaye kullanımının faiz oranıdır. Mevcut üretime yardımcı olmak için kullanılan biriktirilmiş çıktı olan sermaye, bütün ekonomilerde olan bir şeydir. Sermaye, Sanayi Devrimi'nden hemen önceki yerleşik tarım

2 Galor ve Moav, 2002, bu süreç için teorik bir model kurmuşlardır.

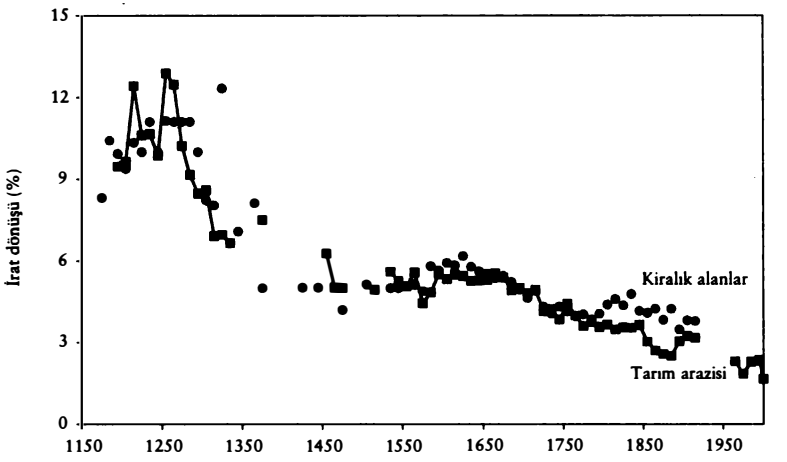
3 Bu noktayı, Oded Galor'a borçluyum. Örneğin, tilki ve farelerin evcilleştirilmesi üzerine son zamanlarda yapılan deneyler, seçilimin yeterince güçlü olması halinde, hayvanların davranışlarında sekiz nesil gibi kısa bir sürede güçlü değişmeler elde edilebileceğini düşündürmektedir; Trut, 1999.

toplumlarında, esas olarak, konut ve toprak ıslahları şeklinde mevcuttu. Ancak, ılımlı iklime sahip bölgelerde başka bir önemli unsur da, toprağın biriktirilmiş verimiydi. Bu âdeta, çiftçilerin, ihtiyaçlarının acilliğine bağlı olarak para yatırıp çekebilecekleri bir banka gibiydi. Dolayısıyla, Ortaçağ Avrupası'nda, Hindistanı'nda veya Çini'nde, bugünün ekonomilerindekiyle aynı miktarda çıktı birimi başına sermaye vardı.

Sermaye; işgücü ve toprakla birleştiği zaman daha fazla verim ortaya çıkmasına rağmen, tıpkı toprak gibi, onun da bir rantı vardır ve bu ranta, biz, onu sermayenin değeri üzerinden yüzde cinsinden getiri olarak ölçtüğümüz zaman, *faiz oranı* veya *sermayenin getirisi* diyoruz. Gerçek faiz oranı, 100 dolarlık sermaye ödünç veren birinin, her yıl, fiziksel yıpranma veya eğer nakdi sermaye söz konusuysa, enflasyon nedeniyle değer kaybından dolayı sermaye değerindeki azalma için bırakılan paylar düşüldükten sonra, net olarak kaç dolar rant elde edeceğini gösteren rakamdan ibarettir. Örtülü faiz oranları, toprak veya konutun hem satış hem de kiralama konusu olduğu herhangi bir toplumda ölçülebilir.

Gerçek faiz oranlarını ölçmek, enflasyon oranlarının nispeten yüksek ve değişken olduğu ve varlık fiyatlarının hızla değiştiği bugünün dünyasında kolay değildir. Ancak, İngiltere örneğinde gördüğümüz gibi, yüksek enflasyon, genel olarak Malthus çağında olmayan, günümüze has bir sorundur. O yüzden, tipik olarak, İngiltere'de, varlıkların nominal getirisi, yani varlığın sahibine yapılan yıllık ödeme bölü fiyat, 1800'den önce sermayenin gerçek getirisi için iyi bir ölçü sağlıyordu. İngiltere için, nispeten az sayıda boşlukla günümüzden 1200'e kadar uzanan dönem için iki getiri oranı ölçüsüne sahibiz. Birincisi, 1800'den önce başlıca varlık türü olan tarım arazisi mülkiyetinin getirisidir. İkincisi, *irat senetleri*nin getirisidir. İrat senetleri, teminatı toprak veya konut olan, süresiz sabit nominal mükellefiyetlerdir. Ödenen yıllık tutarın söz konusu irat senedinin fiyatına oranı, yine son derece düşük riskli bir varlık için faiz oranını verir, çünkü irat, tipik olarak, toprak veya konutun kira değerinden çok daha düşüktü.

Bu getirilerin her ikisinin de, Avrupa'da sanayi öncesi çağı için sermaye getirisinin ölçüleri olarak, ayrıca bir çekiciliği daha vardır: Bunlar, Katolik doktrinine göre tefecilik suçlamasından muaftılar. Toprak ve konut üretken varlıklar olduklarından, bunların mülkiyeti üzerinden getiri elde etmek tefecilik sayılmazdı ve bu getirinin tutarı konusunda hiçbir sınırlama yoktu. Bütün Ortaçağ Avrupası'nda en büyük toprak ve irat senedi sahibinin kilise olduğunu düşününce, bu muafiyetin pek tesadüf olmadığı düşünülebilir.

Grafik 8.1 İngiltere'de onyıllar üzerinden tarım arazisi ve irat senetlerinin geri dönüşü, 1170-2003. 1350'den önceki yıllarda, tarım gelirleri ortalamayı aşmaktadır, çünkü bu üç on yıllık döneme ait veriler kesin değildir.

Grafik 8.1'de, İngiltere'de, 1170'ten 2003'e kadar, onyıllar bazında, tarım arazisi ve irat senetleri üzerinden yüzde olarak getiri gösterilmektedir. Ortaçağ İngilteresi'nde, gerçek faiz oranları tipik olarak yüzde 10 veya daha fazlaydı. Sanayi Devrimi'nin arifesine gelindiğinde ise, getiri oranları yüzde 4-5'e düşmüştü.

Esasen, Ortaçağ İngilteresi'ndeki getiri oranları, bu dönemin Avrupası'nda tipikti. **Tablo 8.1**'de, 1200 ile 1349 arası için Avrupa'nın başka yerlerinde toprak alımlarının ve irat senetlerinin getirileri gösterilmektedir. Ülkeler arasında insanı şaşırtacak kadar az değişme vardır. İngiltere'de faizlerin düşüşü, Avrupa'nın bütün diğer kısımlarında da tekrarlanmıştır. 1600 yılına gelindiğinde, getiri oranları, Ceneviz, Hollanda, Almanya ve Felemenk ülkesinde bu Ortaçağ düzeylerinden aşağı inmişti.[4]

1400'den önceki faiz oranlarını hesaplamak için hakkında yeterince veriye sahip olduğumuz bütün toplumlarda, bugünün standartlarına göre yüksek oranlar görülmektedir.[5] Antik Yunan'da, gayrimenkul teminatlı krediler, İ.Ö. 5. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar olan bütün bir dönem boyunca orta-

4 De Wever, 1978; Clark, 1988; Cipolla, 1993, s. 216-17; de Vries ve van der Woude, 1997, s. 113-29.
5 Hudson, 2000.

TABLO 8.1
Bütün Avrupa'da Sermayenin Getiri Oranı, 1200-1349

Ülke	Toprak	İrat senedi
İngiltere[a]	10,0	9,5
Felemenk ülkesi[a]	–	10,0
Fransa[a]	11,0	–
Almanya[a]	10,2	10,7
İtalya[b]	10,1	10,7

Kaynaklar: [a]Clark, 1988, tablo 3. [b]Herlihy, 1967, s. 123, 134, 138, 153 (Pistoia)

lama olarak yüzde 10'a yakın getiriler üretmiştir. Bağış şeklinde sürekli bir nakit akışı alan Delos Tapınağı, bunları, bütün bu dönem boyunca standart yüzde 10 ipotek oranından yatırım yaparak değerlendirmiştir.[6] Roma dönemi Mısırı'nda, Milattan sonraki ilk üç yüzyılda, toprağın getirisi, tipik olarak yüzde 9-10'du. Toprak teminatlı krediler, tipik olarak, yüzde 12 ile daha da yüksek bir getiriye sahiptiler.[7]

Ortaçağ Hindistanı'nda da benzer şekilde faizler yüksekti. İ.S. 1. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Hindu kanun kitaplarında, gayrimenkul rehini ile teminat altına alınmış kredilerin belgede yazılı tutarının yüzde 15'i kadar faize izin verilmektedir. Sadece şahsi teminatı olan kredilerde bu oran yüzde 24-30'dur. Güney Hindistan'da İ.S. 10. yüzyıldan itibaren tapınakların daimi ödeneklerini kaydeden yazılarda, yatırıma tipik olarak yüzde 15 düzeyinde bir gelir verimi görülmektedir.[8] Güney Hindistan'da bu tapınak yatırımlarının getirisi, 1535-47'de hâlâ en az yüzde 10'du; yani, o tarihte Avrupa'da bir süredir geçerli olan faiz oranlarının çok üzerindeydi. Vijayanagar İmparatorluğu zamanında Tirupati Tapınağı'nda, tapınak, bağış yapanın belirlediği amaç için kullanılmak üzere, yüzde 10'luk bir getiri oranıyla sulama ıslahı çalışmalarına yatırım yapıyordu. Ancak, tapınak, sulama yapılan toprakların rantının ortalama olarak sadece yüzde 63'ünü aldığından, bu yatırımların sosyal getirisi yüzde 16 gibi yüksek bir düzeydeydi.[9]

Yukarıda aktarılan oranlar yüksek olmakla birlikte, daha eski tarım toplumları için aktarılanlar daha da yüksektir. Eski Babil'in öncüsü olan Sümer'de, İ.Ö. 3000 ile 1900 yılları arasında, gümüş olarak verilen kredilerin

6 Bileşik faiz alınmazdı; o yüzden, bazı krediler birkaç yıl vadeli olduğundan, alınan gerçek oran yüzde 10'dan bir parça düşüktü. Bkz. Larsen, 1938, s. 368-79.

7 Johnson, 1936, s. 83-173'te verilen rantların toprak satış fiyatlarına oranından, Duncan-Jones'ın (1990, s. 146) buğday fiyatları kullanılarak hesaplanmıştır.

8 Sharma, 1965, s. 59-61.

9 Stein, 1960, s. 167-69.

(hububat olarak da kredi veriliyordu) faiz oranları, yüzde 20-25'ti. İ.Ö. 1900 ile 732 yılları arasında Babil'de, gümüş şeklinde verilen kredilerin normal getiri oranları, yüzde 10-25'ti.[10] İ.Ö. 6. yüzyılda, Babil'de bir krediler örnekleminin ortalama faiz oranı, yüzde 16-20'ydi; bu krediler tipik olarak konut ve başka gayrimenkul teminatı karşılığı verildiği halde. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda, mahkemeye intikal eden borç davaları, yüzde 10-20 düzeyinde faiz oranları ortaya koymaktadır.[11]

Toplayıcı toplumları ele aldığımızda, getiri oranları hakkındaki veriler çok daha dolaylı hale gelmektedir. Açık bir sermaye piyasası yoktur ve kredilere teminat olarak gösterilebilecek sabit varlıklar da bulunmadığından, alacağını tahsil edememe riski çok yüksek olabilmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir toplumda, faiz oranı gibi bir şeyin var olabilmesinin altında yatan bir önemli unsur, *zaman tercihi* denilen bir davranış şeklidir. Zaman tercihi fikri şundan ibarettir: Başka her şeyin aynı kaldığını varsayarak, insanlar, daha sonra tüketmektense şimdi tüketmeyi tercih ederler. *Zaman tercihi oranı*, bu tercihin ne kadar güçlü olduğunun bir ölçüsüdür. Bir malın ertesi yılki tüketim miktarı, bu yıl tüketilecek miktara göre ne kadar yüksek olmalıdır ki insanlar o zaman tüketmekle şimdi tüketmek arasında kayıtsız olsunlar? İşte bunun yüzde cinsinden ifadesi, zaman tercihi oranıdır.

Zaman tercihi oranları, küçük çocuklarda çok yüksektir ve yaş büyüdükçe azalır. Deneyler, altı yaşında Amerikalı çocukların zaman tercihi oranlarının günlük yüzde 3 civarında olduğunu göstermektedir. Yani, onlara sunulan bir ödülü ertelemeye razı olmaları için, günde en az yüzde 3'lük bir faiz oranına denk gelen bir fazla sunulması gerekmektedir. Bu, ayda yüzde 150 faiz oranına denk gelir.[12] Zaman tercihi oranları, aynı toplum içinde insanlar arasında da değişmektedir. Yoksullar ve az eğitimliler arasında daha yüksektir. Kaliforniya'da okul öncesi öğrenimde yüksek zaman tercihi oranları gösteren çocuklar, daha sonra akademik alanda daha az başarılı olmuşlar ve üniversiteye giriş sınavlarında daha düşük puanlar almışlardır.[13]

Antropologlar, piyasa öncesi toplumlarda zaman tercihini ölçmek için birtakım yöntemler geliştirmişlerdir. Örneğin, yararları gelecekte farklı zamanlarda gerçekleşen faaliyetlerin göreli ödüllerine bakmaktadırlar: Toprak-

10 Homer ve Sylla, 1996, s. 30-31.
11 Pamuk, 2006, s. 7.
12 Krause ve Harbaugh, 1999, s. 13.
13 Mischel vd., 1989.

tan yabani kökler toplama veya balık avlama gibi ödülü hemen gerçekleşen faaliyetler ve tuzak kurma gibi ödülünü günler sonra veren faaliyetler; toprağı temizleyip ekerek faydasını aylar sonra görmek ve hayvan yetiştirerek faydasını yıllar sonra görmek gibi.

Örneğin, Madagaskar'daki Mikea avcı-toplayıcıları arasında yapılan yeni bir araştırmada, tipik bir Mikea ailesinin, kendilerini beslemek için gerekli olan toprağın yarısından azını ektiği bulunmuştur. Hâlbuki, seyyar tarımla mısır yetiştirmenin getirileri müthiş yüksektir. Tipik verim, çalışma saati başına en az 74.000 kilokaloridir. Karşılaştırmak istersek, yenilebilir kökler toplamak, saatte ortalama 1.800 kilokalorilik bir verime sahiptir. Buna rağmen, Mikealar, yiyeceklerinin büyük bir kısmını toplayıcılıktan sağlamakta ve bunun sonucunda zamanlarının çoğunu toplayıcılıkla geçirmektedirler. Bu, zaman tercihlerinin olağanüstü yüksek olduğunu göstermektedir.[14] James Woodburn, Tanzanya'da yaşayan Hadzaların, uzak faydalara aynı şekilde ilgisiz olduklarını iddia etmiştir: "Böğürtlen hasadı yaparken, çoğu zaman, o anda toplamak kolay olsun diye dalları olduğu gibi ağaçtan koparıyorlar; bunun gelecekte neden olabileceği verim kaybını düşünmüyorlar."[15] Yakın geleceğin bile fazla bir önemi yoktu. Brezilya'da Pirahalar, gelecekteki yararlara karşı daha da kördürler. Bu topluluğun dilini ve kültürünü uzun yıllar incelemiş olan dil antropoloğu Daniel Everett, onlar için gelecekteki olayların ve yararların hemen hemen hiçbir önemi olmadığı sonucuna varmıştır.[16]

FAİZ ORANLARI NEDEN DÜŞTÜ?

Gerçek getiri oranı r'nin üç unsurdan oluştuğunu düşünebiliriz: Zaman tercihi oranı ρ, alacağını tahsil edememe riski karşılığı prim d olsun; genel beklenen gelirlerdeki yıldan yıla artışı yansıtan bir prim ("artış primi") olarak da ψg_y'yi kullanalım. O zaman:

$$r \approx \rho + d + \psi g_y$$

Tüketimde zaman tercihi diye bir şeyin bulunması, rasyonel hareketten çıkarılamaz. Nitekim, bazı ekonomistler, zaman tercihinin, insan psikolojisinin, hiçbir mutlak zaman tercihi içermemesi gereken rasyonel hareketten

14 Tucker, 2001, s. 299-338. Mısır ve manyok tarımının verim değişkenlikleri daha yüksekti ve o yüzden bu bitkileri ekmek toplayıcılığa göre daha riskliydi.

15 Woodburn, 1980, s. 101.

16 Everett, 2005.

sistematik bir sapması olduğunu öne sürmüşlerdir. Ekonomistler, zaman tercihi oranlarının, insanların ruhsal yapılarının genetik özelliklerinden biri olduğunu ve çok eski zamanlarda meydana gelmiş bir evrimsel sürecin eseri olduğunu düşünmüşlerdir.[17]

Faiz oranlarında "artış primi" şu olguyu yansıtır: Bütün gelirler arttığı zaman, insanları para ödünç verip tüketimi ertelemeye ikna etmek daha zordur. Farz edelim ki herkes önümüzdeki yirmi yılda gelirinin iki katına çıkacağını biliyor (ki, birçok modern ekonomide gerçekten olan da budur). Bu kişilerin hepsi, yoksulken, harcayacak parası yokken para biriktirip daha sonra o parayı zengin olduktan sonra harcamaktansa, gelecekteki gelirlerinden avans alarak bugün daha iyi tüketmeyi tercih ederler. Yeterince çok sayıda insanı bugün tüketmektense tasarruf etmeye ikna etmek, ancak faiz oranları yüksek düzeylere çıkarsa mümkün olabilir. Gelirlerde sürekli artış olması ekonomide ancak 1800'den sonra ortaya çıkmış bir şey olduğundan, gelir etkisine bakılırsa, Malthusçu ekonomiden modern ekonomiye geçildikçe faiz oranlarında bir artış olması gerekirdi. Tabii ki böyle bir artış gözlemlemiyoruz. Hâlbuki, faiz oranlarının yüksek olduğu toplum, Malthus çağının İngilteresi değil, biz olmalıydık.

Eskiden faiz oranlarının yüksek olmasının nedeni, alacağını tahsil edememe riskinin yüksek olması da olamaz. Alacağını tahsil edememe riski d, şu olgunun ifadesidir: Bütün yatırımlarda, yatırılan sermayenin gelecekte tüketime yol açmadan kaybolması riski vardır. Kayıp, yatırım yapanın ölmesinden kaynaklanabilir (gerçi, yatırım yapan çocuklarını düşünen bir insansa, yatırım yapanın riskin telafisi için isteyeceği miktar daha az olur). Bununla birlikte, yukarıda Malthus çağında ölüm oranları hakkında sunulan verilerden biliyoruz ki, yatırım yapanın ölmesi riski zaman içinde değişmemiştir ve dolayısıyla 1800'den önce faiz oranlarında meydana gelen düşmenin hiçbir kısmını açıklayamaz.

Ortaçağ İngilteresi'nde sermayenin sunduğu ekstra yüzde 6-8 getiri, eğer alacağını tahsil edememe risklerinden geliyorduysa, istimlak riskinden kaynaklanması gerekirdi. Ancak, önceki bölümde vurguladığım gibi, aslında Ortaçağ İngilteresi son derece istikrarlı bir toplumdu ve pratikte toprağa yapılan yatırımlar son derece düşük bir risk içeriyordu. El koyma veya istimlak

17 Rogers (1994), pozitif zaman tercihinin neden eskiden beri var olması gerektiğine dair evrimci bir argüman sunmakta, ancak zaman tercihi oranının, her zaman, yüksek gelirli modern ekonomilerde gözlemlenen yüzde 2,5 düzeyinde veya ona yakın bir düzeyde olmuş olması gerektiği sonucuna da varmaktadır.

son derece nadir olan şeylerdi ve gerçek toprak fiyatları uzun vadede istikrarlıydı.

Ortaçağ'ın toprak piyasası, hemen hemen sıfır riskle yüzde 10 veya daha fazla getiri oranını neredeyse garanti ediyordu. Bu toplumda, herhangi bir insan, gelirinin mütevazı bir kısmını biriktirip onunla yatırım yaparak sosyal pozisyonunu kayda değer ölçüde değiştirebilirdi. Örneğin, 13. yüzyıl İngilteresi'nde toplumsal skalanın en altında yer alan bir topraksız rençperin, 15 yaşında çalışmaya başladığını, ücretten yıllık kazancının yüzde 10'uyla toprak satın aldığını ve bu topraktan gelen rantı da tekrar yatırıma harcadığını farz edelim. Bu kişi, 50 yaşına geldiğinde, çocuklarına bırakabileceği veya yaşlılık günlerini rahat geçirmesini sağlayacak 85 akre toprağa sahip olur, Ortaçağ köylerinin çoğu için köyün en büyük toprak sahiplerinden biri olurdu.

Toprak satın almanın içerdiği başka bir risk kaynağı vardır ki, bütün toplumlarda mevcuttur: Söz konusu toprak üzerinde önceden mülkiyet hakkına sahip birinin çıkıp gelmesi. Belki de Ortaçağ'ın yasal sistemi o kadar yetersizdi ki her tür mülk alımı son derece güvencesiz bir işti.

Ancak, bu yorumda şöyle bir sorun vardır: Ortaçağ'da İngiltere'nin farklı kısımlarında yargısal yetki bölgeleri ve hukuk yapıları son derece farklı olabiliyordu. Örneğin, 1200'den önce, bir dönem, Londra, kraldan oldukça kapsamlı bir dizi imtiyaz elde etmeyi başarmıştı. Bunlardan birincisi şöyleydi: Şehir, vergiler için krala götürü bir tutar ödeyerek ("şehrin iltizamı") bu yıllık vergi tutarını şehrin içinden kendi tahsil edebiliyordu. Ayrıca, şehir kendi hâkimlerini de tayin edebiliyordu (hatta kralın mahkemelerinde bile). Böylece, Londralılar, hiçbir zaman, Londralı olmayan biri tarafından yargılanmıyorlardı. Toprak davaları, kralın mahkemelerinde bile, şehrin kanunlarına göre hallediliyordu. Londralılar, adaletin düelloyla sağlanması uygulamasından da muaftılar (Bu Norman geleneği, 1270'lerde bile hâlâ bazı toprak ihtilaflarının teke tek silahlı dövüşle çözüme kavuşturulmasına neden oluyordu).

I. Richard ve John'un hükümdarlıklarında (1189-1216), devlet gelirleriyle ilgili sorunlar, kralları birçok başka şehre Londra'nınkilere benzer haklar ve imtiyazlar satmaya sevk etti. O yüzden, 1200'e gelindiğinde veya o tarihten kısa bir süre sonra, İngiltere'de, kendi mülkiyet düzenlemelerine sahip yerel yasal yetki bölgeleri teşkil eden bir dizi şehir vardı. Eğer toprak ve irat senedi getirilerinin yüksek olması, mülkiyeti düzenleyen kanunlardaki ve bunların icrasındaki eksikliklerin sonucu olsaydı, o zaman bu yasal yetki böl-

gelerinin bir kısmının ötekilerden çok daha iyi bir performans göstermesini beklerdik. Mülkiyet haklarının en iyi tanımlanmış olduğu yasal yetki bölgelerinde, getirilerin en düşük olması gerekirdi. Elimde bulunan 1349'dan önceki yıllara ait irat senedi getirileri örnekleminde, şehir ve kasabalardan oluşan küçük bir grup için, bunların getiri oranı ortalamasını ulusal ortalama ile karşılaştırmaya imkân vermeye yetecek kadar veri bulunmaktadır. Sonuçlar **Tablo 8.2**'de gösterilmektedir. Altı belirli yerdeki getiri oranlarıyla ulusal ortalama arasında pek fark yoktur. Eğer Ortaçağ'da getiri oranlarının yüksek olmasının nedeni mülkiyet haklarının güvence altında olmaması ise, farklı yasal yetki bölgelerinin hepsinin kabaca aynı güvencesizlik derecesini sergileyen sistemlere yol açması hayret vericidir.

Mülkiyet haklarının güvence altında olmamasına dayanan bir yorumun karşısına çıkacak üçüncü sorun da şudur: Mülkiyet hakları genel olarak eski toplumlarda güvencesiz olsaydı bile, bazı dönemlerde daha fazla veya daha az güvenceli olmaları gerekirdi. Dolayısıyla, eskiden faiz oranlarının yüksek olmasının nedeni el koyma riski olsaydı, faiz oranlarının dönemden döneme dalgalanma göstermelerini ve siyasi gelişmelerle bağlantılı olmalarını beklerdik. Ne var ki, ortalama faiz oranları sadece son derece yüksek olmakla kalmamakta, aynı zamanda makul derecede iyi bir ölçüme sahip olduğumuz dönemler boyunca yüksek ve nispeten istikrarlı kalma eğilimi göstermektedirler. İrat senetleri için de aynı şey geçerlidir. Nitekim, **Grafik 8.1**'de, 1180'lerden 1290'lara kadar geçen onyıllarda irat senedi getiri oranlarının hepsinin, ortalama oran olan yüzde 10.4'ün artı eksi yaklaşık yüzde 1'i çevresinde kaldığı görülmektedir. Eğer bu getirilerin bu kadar yüksek olmasının nedeni mülkiyetteki köklü bir güvencesizlik idiyse, o zaman, bu dönemde siyasi rejimlerde muazzam değişiklikler olduğu halde, neden onyıllar arasında ortalamadan hiçbir önemli uzaklaşma görülmemektedir?

Örneğin, 13. yüzyılda, John'un (1199-1216) ve III. Henry'nin (1216-72) hükümdarlıkları döneminde İngiltere büyük çalkantılar içindeydi. John'un hükümdarlığının son yıllarında ve III. Henry hükümdarlığı döneminde, 1260'larda soylular açık isyan halindeydiler. I. Edward (1272-1307) ile birlikte, neredeyse kırk yıl sürecek bir istikrar ve kuvvetli merkezî hükümet dönemi başladı. Ama, onun oğlu II. Edward (1307-27), yine zayıf bir hükümdardı ve sonunda karısı ve onun sevgilisi tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü; yerine hükümdar olarak oğlu getirildi. Ama, I. Edward'ın hükümdarlığındaki gibi huzur ve istikrar dönemleri ile faiz oranları arasında hiçbir tekabül yoktur. Faiz oranları, siyasi durum her ne olursa olsun 1300'den önce

TABLO 8.2
Yerlere Göre İrat Senedi Getirileri, 1170-1349

Yer	Gözlem sayısı	Ortalama değer getiri (%)	Orta değer getiri (%)
Ulusal ortalama	535	11,0	10,1
Canterbury	30	11,8	12,2
Coventry	48	11,4	10,0
Londra	84	10,3	10,0
Oxford	68	10,2	10,0
Stratford-upon-Avon	8	11,7	12,3
Sudbury	8	11,1	12,3

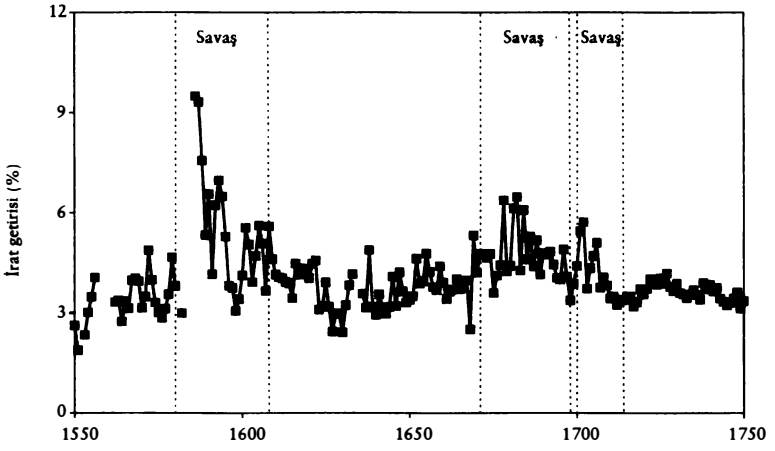
Not: Ortalama değer getirilerin hesaplanmasında, yüzde 4'ün altında veya yüzde 25'in üzerinde getiri oranları sonucu veren yirmi bir gözlem çıkarılmıştır. Bu gözlemleri çıkarmasaydık bütün örneklemin ortalama değeri yüzde 11.5 olurdu.

her zaman yüksektir; 1307-27'nin çalkantılı yıllarında ise düşme belirtileri göstermektedir (bkz. **Grafik 8.1**).

Felemenk ülkesinde, 1580-1720 yılları arasında savaş ve iç çatışmalardan çok çekmiş bir bölge olan Zele'de, toprağa yapılan yatırımların hesaplanan getirisi, **Grafik 8.2**'de gösterilmiştir. Bu getiriler, yine, savaş yıllarının etkisini yansıtmaktadır; 1581-92 yıllarında toprak alımlarının getirileri çok daha yüksektir. Ancak, dikkat etmelidir ki, savaşın yarattığı sorunlara rağmen, toprağın ortalama getiri oranı sadece yaklaşık yüzde 4'tür. Hollanda ve Belçika, Avrupa'da, sanayi öncesi çağda bugünün getiri oranlarına yaklaşan ilk bölgeler olmuştur. 1581-92 yıllarında İspanyolların ülkeyi tekrar ele geçirdiği dönemin, çok sayıda Protestan'ın Zele gibi alanlardan Hollanda Cumhuriyeti'ne kaçtığı en kötü yıllarında bile, toprağa yatırılan sermayenin ortalama getirisi, Ortaçağ Avrupası'nın en güvenli koşullarında bile tespit ettiğimiz sürekli yüzde 10'luk oranın yine de altındaydı.

OKUR YAZARLIK VE ARİTMETİK BİLGİSİ

Faiz oranlarında gözlemlediğimiz düşüşle eşzamanlı olarak, toplumların temel okur yazarlık ve aritmetik bilirliklerinde de Sanayi Devrimi'ne yaklaştıkça kayda değer artışlar olmaktaydı. Avrupa'da klasik dönemde ve Ortaçağ'da zenginler arasında bile ortalama aritmetik bilgisi ve okur yazarlık insanı şaşırtacak kadar kötüydü. Örneğin, **Tablo 8.3**'te, İ.S. 3. yüzyılda Roma dönemi Mısırı'nda yaşamış varlıklı bir toprak sahibi olan Aurelius Isidorus'un beş yaş beyanını görüyoruz. Birbirini tutan iki beyan bulmaya imkân yoktur. Açıkça görülüyor ki Isidorus'un kendi yaşı hakkında net bir

Grafik 8.2 Zele'de toprak mülkiyetinin getirileri, 1550-1750. Veriler De Wever'den, 1978.

fikri yoktu. İki yıl geçmeden sekiz yıllık fark gösteren yaş beyanlarında bulunmaktadır. Başka kaynaklar da Isidorus'un okuma yazma bilmediğini göstermektedir.

Isidorus'un yaş beyanları, aritmetik bilgisi ve okur yazarlığı olmayanlarda yaygın olan bir örüntüyü sergilemektedir. Yani, yaşı, 0 veya 5'le biten yaşlara yuvarlama eğilimi vardır. Yaşların doğru kayda geçirildiği nüfuslarda, kayda geçirilen yaşların yüzde 20'si 5 veya 0'la biter. Buna dayanarak, "yaş yuvarlama" derecesini gösteren *H* diye bir puanlama değişkeni oluşturabiliriz. Formül şudur:

$$H = \frac{1}{4}(X - 2)$$

Burada, X, 5 veya 0'la biten yaş beyanlarının yüzdesidir. Bu formülle, nüfusun yüzde kaçının gerçek yaşının bilinmediğini ölçebiliriz. Bu "gerçek yaşını bilmeyen insanlar" yüzdesi, bugünün toplumlarındaki okur yazarlık oranları ile çok iyi olmasa da iyi bir korelasyon sergilemektedir.

Gerçek yaşını bilmeme, Romalı üst sınıflar arasında yaygındı. Bunu, söz konusu kişilerin arkalarında bıraktıkları kişilerin mezar taşı üzerine yazdırdıkları yaşlardan anlıyoruz. Bunlarda ileri derecede yaş yuvarlaması vardır (**Tablo 8.4**). Tipik olarak, ölenlerin yarısının yaşı arkalarında bıraktıklarınca

TABLO 8.3
Aurelius Isidorus'un Yaş Beyanları

Tarih	Beyan edilen yaş	Hesaplanan doğum yılı
Nisan 297	35	262
Nisan 308	37	271
Ağustos 308	40	268
Haziran'dan önce 309	45	264
Haziran 309	40	269

Kaynak: Duncan-Jones, 1990, s. 80.

bilinmiyordu. Yaşının bilincinde olma, sosyal sınıfla korelasyon göstermiyor değildi. Nitekim, devlet memurlarının yüzde 80'inden fazlasının yaşı akrabalarınca biliniyordu. Bunu modern çağ Avrupası'nın ölüm kayıtlarıyla karşılaştırdığımızda, Sanayi Devrimi'nin arifesinde genel nüfus içinde yaşını bilmenin belirgin bir şekilde artmış olduğunu buluyoruz. 18. yüzyılda Paris'te genel nüfusun sadece yüzde 15'inin öldüğü zaman yaşı bilinmiyordu. Bu oran, Ceneviz'de yüzde 23, Liege'de yüzde 26'ydı.[18]

Ayrıca, yaşayan nüfus hakkında yapılan sayımları inceleyerek de yaş bilincinin gelişmesine bakabiliriz. Bu sayımlardan en eski olanlarından bazıları, Ortaçağ İtalyası'nda yapılmıştır. Floransa'nın 1427 yılına ait meşhur *catasto*su bunlardandır (*catasto*, vergi amaçlı olarak yapılan, geniş kapsamlı bir servet anketidir). Her ne kadar o zamanlar Floransa dünyanın en zengin kentlerinden biri ve Renaissance'ın da merkezi idiyse de, şehrin nüfusunun yüzde 32'si yaşını bilmiyordu. Karşılaştırmak istersek, 1790 yılında İngiltere'nin Corfe Castle adlı –çoğu işçi– sadece 1.239 nüfuslu kasabasında, nüfusun yüzde 8'i hariç herkes yaşını biliyordu. 1800 yılı civarında İngiltere'nin yoksulları, Roma İmparatorluğu'nun devlet memurlarına göre daha fazla yaş bilincine sahiptiler. **Tablo 8.4** bunu göstermektedir.[19]

Romalıların mezar taşlarında bildirilen yaşların başka bir özelliği de, birçok kişinin yaşının olağanüstü abartılmış olmasıdır. Antik Roma'da ortalama ömrün doğumda belki de 20-25 yıl gibi düşük bir düzeyde olduğunu

18 Duncan-Jones, 1990, s. 90.

19 Bu trendin bir istisnası, Roma dönemi Mısırı'nda her yedi yılda bir yapılan sayımlarda kaydedilen yaşlardır. Bunlarda, yaş yuvarlama mütevazı düzeydedir ve yaş yapısı, mezar taşlarında yazılı yaşlara göre (veya Mısır'da mumya yazılarındaki yaşlara göre) çok daha akla yakındır. Ama, bu doğruluğun nedeni, sayım prosedürüyle ilgili olabilir. Çocuğun yaşı ilk sayımında doğru girildiği zaman, sayım memurları her yedi yılda bir izleyen sayımlarda yaşı önceki sayıma göre hesaplayıp yazıyordu ve bu şekilde, kişinin kendi yaşı hakkında pek bir fikri olmasa bile, yaş, doğru girilmeye devam ediyordu; Bagnall ve Frier, 1994.

TABLO 8.4
Zaman İçinde Yaş Yuvarlamada Meydana Gelen Değişmeler

Yer	Tarih	Tür	Grup	Z
Roma*[a]	İmparatorluk	Şehir	Zengin	48
Roma hâkimiyetinde Afrika*[a]	İmparatorluk	İkisi de	Zengin	52
Kartaca*[a]	İmparatorluk	Şehir	Zengin	38
İngiltere[b]	1350 civarı	İkisi de	Zengin	61
Floransa, İtalya[a]	1427	Şehir	Bütün gruplar	32
Pistoia, İtalya[a]	1427	Şehir	Bütün gruplar	42
Floransa toprakları[a]	1427	Kırsal	Bütün gruplar	53
Corfe Castle, İngiltere[c,d]	1790	Şehir	Bütün gruplar	8
	1795	Şehir	Yoksul	14
Ardleigh, İngiltere[c]	1796	Kırsal	Bütün gruplar	30
Terling, İngiltere[f]	1801	Kırsal	Yoksul	19
Pamuk işçileri, İngiltere[g]	1833	İkisi de	İşçiler	6

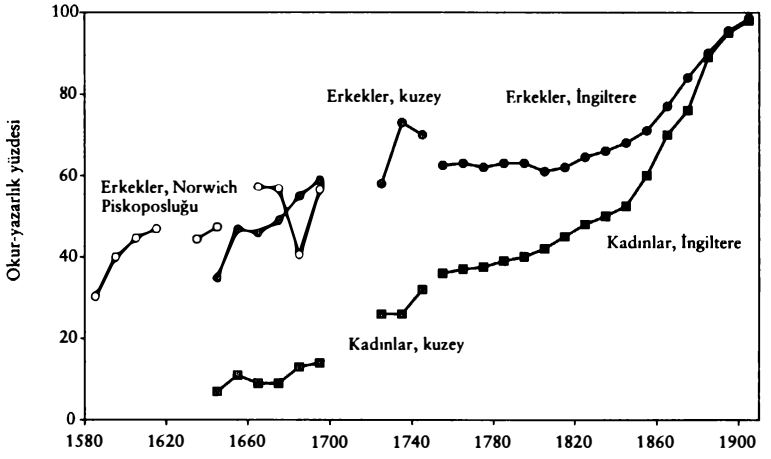
Not: * işaretli rakamlar ölenin yaşıdır. Yaş yuvarlama yaşlılarda daha aşikâr olduğundan, tablo, 23-62 yaş arası için oluşturulmuştur.

Kaynaklar: [a]Duncan-Jones, 1990, s. 84-90. [b]Russel, 1948, s. 103-11. [c]Hutchins vd., 1796, xc-xciii. [d]Dorset Arşiv Dairesi, P11/OV197. [e]Essex Arşiv Dairesi, D/P 263/1/5. [f]Essex Arşiv Dairesi, D/P 299/12/3. [g]Parlamento Belgeleri, 1834, s. 21-31.

biliyoruz. Hâlbuki, mezar taşlarına bakarsak 120 yaşına kadar yaşayan insanlar vardı. Söylenenlere inanırsak, Kuzey Afrika'da, nüfusun yüzde 3'ünün 100 yaşına veya daha ileri yaşlara kadar yaşıyor olması gerekir.[20] Bütün bu uzun ömürler tümüyle fantezi olmalıdır. Karşılaştırmak istersek, İngiltere'de, 1600 yılı civarında, yaşları kilise kayıtlarından tespit edilebilen nispeten varlıklı 250 vasiyetname sahibinden oluşan bir kümede, en yüksek ölüm yaşı 88'dir. Hâlbuki, zengin Romalıların atalarının anısını yaşatmak isteyen çocuk ve torunları, bu uydurma yaşları yazmakta hiçbir akıl dışılık görmemişlerdir.

Okur yazarlık için elimizde bulunan en eski ölçü, insanların çeşitli yasal belgelerin altlarına adlarını yazarak imzalayabilip imzalayamadıklarıdır. Bu, **Grafik 8.3**'te gösterilmektedir. İngiltere için, okur yazarlığa ilişkin bu yaklaşık ölçüler, 1580 yılı kadar gerilere gitmektedir – nikâh defterini imzalayan damatların yüzdesi veya mahkemelerde ifadelerini imzalayan tanıkların yüzdesi gibi. Bu ölçümler, benzer şekilde, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ne yaklaşıldıkça, hesaplanan okur yazarlık oranlarında uzun bir döneme yayılan yukarı doğru bir harekete işaret etmektedir.

20 Hopkins, 1966, s. 249.

Grafik 8.3 İngiltere'de okur yazarlık, 1580-1920. 1750'ler-1920'ler verileri Schofield'den, 1973, nikâh sözleşmesi imzalayan erkekler ve kadınlar; 1630'lar-1740'larda ülkenin kuzey bölgesi için veriler Houston, 1982'den, mahkemede tanıklık edenlerin sayısı; 1580'ler-1690'larda Norwich Piskoposluğu'na ait veriler Cressy, 1980'den, kiliseye ait mahkeme kararlarına tanıklık edenlerin sayısı.

1580 öncesi için gerçek okur yazarlık ölçülerini tanımlamak zordur, ama Ortaçağ İngilteresi'nde okur yazarlık oranlarının müthiş düşük olması gerektiğini biliyoruz. Örneğin, İngiltere'de, 1066 yılındaki Norman istilasından sonra, ruhban sınıfı sadece kilise mahkemelerinde yargılanma ayrıcalığına sahipti. Buna, ruhban sınıfının dokunulmazlığı anlamında *the benefit of clergy* denirdi... Laik mahkemeye çıkarılmış bir sanığın bu imtiyazdan yararlanma hakkı olup olmadığının tespitinde, İncil'den bir pasaj okuyabilip okuyamadığına bakılıyordu. 1351'e gelindiğinde, bu test şekli kanunen yerleşmişti. Ortaçağ döneminde, ruhban eğitimi almış olanlar dışında okuma bilen kişilerin sayısı o kadar düşüktü ki, okuyabilir olmak yeterli kanıt sayılıyordu.

Eski toplumlarda okur yazarlık ve aritmetik bilirliğin düşük olması, eski zihniyetlerin "kronik bulanıklığı" denilen şeyle paralellik göstermektedir. Olay anlatılarında ve vakayinamelerde akla sığmaz rakamlar verilmektedir; hâlbuki, en üstünkörü bir sorgulama bile, bu rakamların gerçek olamayacağını ortaya koyabilirdi. Örneğin, Canterburyli Gervaise, İngiltere Kralı II.

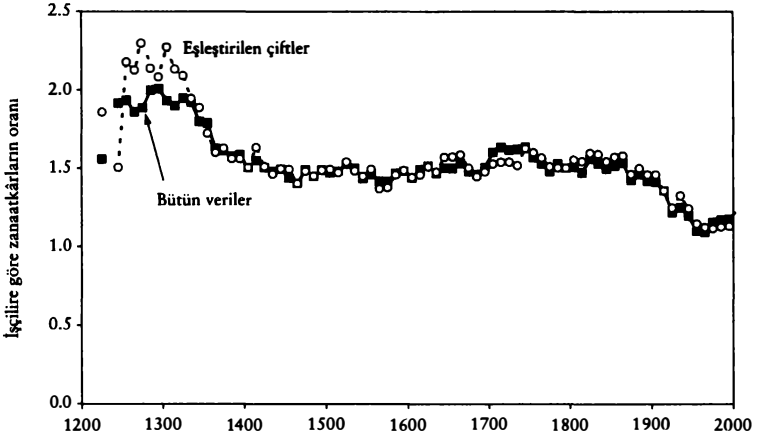
Henry'nin 1159'da Toulouse kontuna karşı seferini olayın çağdaşı olarak yazarken, kralın savaş masrafları için 180.000 sterlinlik özel bir vergi topladığını bildirmektedir. Hâlbuki, İngiltere'nin hazine kayıtlarına göre, gerçek tutar 8.000 sterlin olmalıdır. O dönemin önde gelen akademisyenlerinden olan Wendoverlı Roger, 1210 yılında, Oxford'da üç bin hoca ve akademisyen bulunduğunu yazmaktadır. Üniversitenin daha sonra yazılan tarihlerine bakarsak, bu sayının üç yüzden fazla olmasına imkân yoktur. Romalı büyük tarihçi Tacitus, Roma yakınlarında Fidenae adlı küçük bir şehirde yapılan özel bir gladyatör gösterisinde ahşap tribünün çökmesini anlatırken, olayda elli bin kişinin öldüğünü söyler. Hâlbuki, sonradan büyük spor karşılaşmalarında yaşanan bu tür tribün çökmesi olaylarına bakarsak, gerçek ölü sayısının birkaç yüzü aşmamış olması gerekir.[21]

Aritmetik bilgisi ve okur yazarlık standartlarının yükselmesi, Malthusçu ekonomik sistemin içinden gelen piyasa sinyallerinden kaynaklanmış görünmemektedir. Örneğin, aritmetik bilgisi ve okur yazarlığa 1800 yılı İngilteresi'nde 1200 yılına göre daha fazla ödül verildiğine dair bir işaret yoktur. Bunu doğrudan doğruya ölçmemize imkân yoktur, ama, uzun dönemde, iş piyasasında başka vasıflara verilen primin, görünüşe göre, gerçekten düşmüş olduğuna şüphe yoktur. Nitekim, 1200-2000 aralığı boyunca inşaat ustalarının ücretini onlara yardımcı olan işçilerin ücretleriyle karşılaştırdığımızda (**Grafik 8.4**'te bu karşılaştırma yapılmaktadır), en eski yıllarda, 1349'da Kara Ölüm'ün patlak vermesinden önce, vasfa verilen primin en yüksek noktasında olduğunu görüyoruz. O tarihte, bir usta, bir işçinin ücretinin neredeyse iki katını kazanıyordu. Eğer vasıf kazanma yönünde bir teşvik olmuşsa, bu, ekonominin en eski yıllarında olmuş olmalıdır. Daha sonra, vasfa verilen prim düşmüş, 1370'ten 1900'e kadar, yani beş yüzyıl boyunca, daha düşük olmakla beraber nispeten istikrarlı bir düzeyde kalmış, 20. yüzyılda ise daha da düşmüştür. Dolayısıyla, piyasada vasıf ve eğitime en çok ödül verilen dönem, Sanayi Devrimi'nden çok önceydi.

1800'den önce İngiltere gibi yerlerde aritmetik bilirliğin ve okur yazarlığın daha yüksek olması, devletin herhangi bir düzenlemesinin veya müdahalesinin sonucu da değildir. İnsanların o zamanlar aldıkları eğitimin finansmanı büyük ölçüde şahsi kaynaklardan sağlanıyordu (gerçi eğitime destek veren hayır amaçlı vakıflar da sürekli artıyordu).

---

21 Ramsay, 1903.

Grafik 8.4 İngiltere'de vasıfsız işçilere göre zanaatkârların oranı, 1200-2000. Geçmiş yıllardaki bilgilerin hepsi ya da edinilen verilerin hesaplanmasına ya da zanaatkârların ve yardımcılarının eşleştirilmelerinden edinilen verilere göre farklı açılardan yansıtılmıştır.

ÇALIŞMA SAATLERİ

2. Bölüm'de, 1800'e gelindiğinde İngiltere'de çalışma saatlerinin toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumlara kıyasla çok yüksek olduğunu görmüştük. Sanayi öncesine ait kayıtların niteliğinden dolayı, uzun çalışma saatlerine geçişin tam olarak ne zaman meydana geldiğini belirlemek zordur. İngiltere'de, bu geçişin, Sanayi Devrimi'nden önce büyük ölçüde gerçekleşmiş olduğu açıktır. Ancak, muhtemelen, Ortaçağ İngilteresi'ndeki çalışma saatleri de, daha o zamandan, toplayıcı standartlarına göre daha yüksekti.[22]

Böylece, sanayi öncesi dünyasında hayat koşullarının durağan olmasına rağmen, bir şekilde, 1800'e gelindiğinde, en azından Avrupa'nın bazı kısımlarında, son derece farklı bir toplumun ortaya çıkmış olduğunu görmüş oluyoruz. Sermaye getirileri, bugünün düzeylerine yakın bir düzeye düşmüştü; çalışma, toplayıcı toplumlara göre çok daha fazlaydı; vasfa verilen primler düşmüştü, kişiler arası şiddet azalmıştı, okur yazarlık ve aritmetik bilgisi artmıştı. İngiltere gibi yerlerde, toplumun bütün düzeylerinde, orta sınıf tipi gitgide daha fazla standart tip haline geliyordu.[23]

---

22 Clark ve van der Werf, 1998; Clark, 2005.

23 Mokyr, aynı şekilde, ekonomik oyuncuların *işe yarar bilgi* (kendi fiziksel çevreleri hakkındaki bilgileri anlamında) stokunun Avrupa'da, 1800'e gelindiğinde büyük ölçüde artmış olduğunu ileri

ADLİ ŞİDDET

1190-1800 yılları arasında, bu tür ölçümler türetme imkânımız olan tek sanayi öncesi toplum olan sanayi öncesi İngilteresi'nde adam öldürme oranlarının düştüğünü belirtmiştik. Kişiler arası şiddetteki bu azalmalara paralel olarak, halk arasında genel olarak kan, işkence, kol bacak kesme gibi şeylere rağbet de azaldı. Daha eski toplumlar (Babilliler, Yunanlar, Romalılar, İnkalar), öyle görünüyor ki, günlük hayatlarının birçok ayrıntısında dikkat çekecek kadar bize benziyorlardı; tek bir istisnayla: Eski toplumların insanları, öyle görünüyor ki, kana doymuyordu. Bu konuda en çok Romalıların sapıtmış olduklarını görüyoruz. Suçlular, halka eğlence olsun diye Kolezyum'da ve küçük kasabaların amfi-tiyatrolarında, çoğu zaman önce yakılarak, tecavüz edilerek, gözleri oyularak, organları ezilerek veya kolları bacakları kesilerek idam ediliyorlardı. Romalılar, savaşlarda ele geçirdikleri esirleri, monotonluktan sıkılan kalabalıkları eğlendirmek için ölümüne dövüştürüyorlardı. Uvertür olarak da, yırtıcı hayvanlar birbirlerine veya insanlara saldırtılıyordu.

Ortaçağ dönemi İngilteresi'nde bile böylesine bir iğrençlik hiçbir zaman görülmemiştir. Ama horoz dövüşü, köpeklere ayı veya boğa parçalatma, halka açık idam ve idam edilenlerin meydanda çürümeye bırakılması, 18. yüzyılda hâlâ halkın sevdiği eğlencelerdendi. Müzik ve edebiyat konusunda ince zevkleri olan bir insan olan Pepys, 13 Ekim 1660 tarihinin olaylarını günlüğüne alaycı ve duygusuz ifadelerle şöyle yazar: "Charing Cross'a gittim; orada, Tümgeneral Harrison'ın idamını seyrettim;* o durumda bir insan ne kadar neşeli olabilirse o da o kadar neşeli görünüyordu. Biraz sonra kafasını kestiler, başını ve kalbini halka gösterdiler. Bunun üzerine halk neşeyle bağrıştı... Oradan My Lord's'a gidip Kaptan Cuttance'ı ve Bay Sheply'yi aldım ve beraber Sun Tavern'e gittik. Onlara midye verdim."[24] Böylesine laubali anlattığı olay, birisinin önce kısmen boğulup, sonra bağırsaklarının çıkarılıp cinsel organının kesilmesi, sonra önünde organlarının yakılması ve nihayet kafasının kesilmesidir. Birinin acı çekmesini seyretmekten alınan bu zevk yavaş yavaş azaldı. İngiltere'de vatana ihanetten dolayı gerçekleştirilen bu türden son

sürmektedir. Örneğin, nedenlerle sonuçlar arasında ilişkiler kurmak için deneyler yapma uygulaması, daha o zamandan yaygın hale gelmişti. Mokyr, bunu, Akıl Çağı'nın ve Aydınlanma'nın entelektüel gelişmelerine yorar; Mokyr, 2002, s. 28-77; 2005, s. 286.

(*) *Hanged, drawn and quartered:* tam çevirisi "asılarak, gerilerek ve dört parçaya ayrılarak öldürülme" olan bu ifade, vatana ihanetten suçlu bulunanların işkenceyle öldürülmeleri için kullanılan bir deyimdir – ç.n.

24 Pepys, 2000, 13 Ekim 1660.

idam 1782'de meydana gelmiştir. Kocalarını öldüren kadınlar veya sahte para basanlar, 1789'dan sonra artık kazığa bağlanıp yakılmıyordu.[25] 18. yüzyıl Londrası'nın popüler eğlence yerlerinden biri olan Bedlam'daki delileri görmeye gelenlerin taşkınlıkları yüzünden, kurumun yönetim kurulu 1764 yılında, tatil günlerinde seyirciler arasında devriye gezmeleri için dört polis memuru ve dört yardımcı tutmak zorunda kaldı.[26] Sonunda, 1770'te, sadece yönetim kurulu üyelerinden biri tarafından verilmiş giriş bileti olanların ziyaretine izin verilir oldu. İdam edilmiş suçluların cesetlerinin darağacında teşhir etme uygulaması 1832'de sona erdi. 1835'te horoz dövüşü ve köpeklere ayı ve boğa parçalatma tamamen yasaklanmıştı. Son olarak, 1869 yılında halka açık idamlara son verildi.

SEÇİCİ BASKILAR

Malthus toplumu, neden, en azından Avrupa'da, Sanayi Devrimi'ne yaklaşılırken bu yönde bir değişme içindeydi? Toplumsal tarihçiler, sebep olarak, 16. yüzyıldaki Protestan Reform hareketini veya entelektüel gelişme tarihçileri 17. yüzyıldaki Bilim Devrimi'ni veya 18. yüzyıldaki Aydınlama'yı öne sürebilirler. Nitekim "Batı'daki Aydınlanma, insanlık tarihinde daha önce hiçbir entelektüel hareketin yapamadığını yapmış, kendini ekonomik büyümeye dönüştürebilmiş ve bu şekilde geri çevrilemez bir nitelik kazanmıştır."[27]

Ancak, ekonomi dünyasının dışından bir şeylerin harekete geçiriciliğini öne süren bu açıklamalarda bir sorun vardır: Bunlar, sadece sorunu bir adım geriye itmektedirler. Dünyanın nasıl yaratıldığını açıklamak için Tanrı'yı öne sürünce bu sefer karşımıza kaçınılmaz olarak Tanrı'yı kimin yarattığı sorusunun çıkması gibi.

Protestanlık, 1500'den sonra Kuzey Avrupa'da okur yazarlık düzeylerinin yükselmesinin sebebi olabilir. Ama, Katolik dogması bin yıldan uzun süre sarsılmaz bir şekilde sapasağlam durduktan sonra, nasıl olmuştur da adı sanı duyulmamış bir Alman papazı sıradan insanların dini algılama şeklinde bu kadar derin bir değişim gerçekleştirmeyi başarabilmiştir? Bilim Devrimi, onu izleyen Sanayi Devrimi'nin sebebi olabilir. Ama, tabiatın sistemli bir şekilde ampirik olarak araştırılması, en az 5 bin yıl boyunca bunca

25 18. yüzyıla gelindiğinde, bu kadınlar normalde, önce cellat tarafından boğulduktan sonra yakılıyorlardı.
26 Hunter ve Macalpine, 1963, s. 427-29.
27 Mokyr, 2005, s. 336.

fırsat varken, neden ancak 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır?[28] Ve, aslında beklenmeyen ve açıklanamayan bir şey olan Bilim Devrimi hiç meydana gelmeseydi, dünya ilelebet Malthus Kapanı'nın pençesinde mi kalacaktı? İdeolojiler, toplumların ekonomik tutumlarını dönüştürebilirler. Ama, ideolojilerin kendileri de, aynı zamanda, kısmen ekonomi alanından türemiş temel tutumların ifadesidirler.

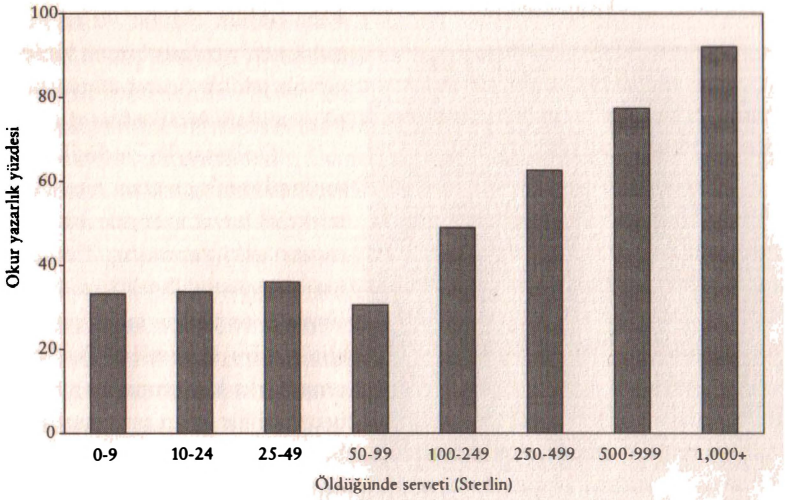
Hâlbuki, 5. Bölüm'de tespit ettiğimiz güçlü seçici süreçleri işin içine kattığımızda, Malthus çağındaki gelişmeleri anlamak için böyle sihirli değnekli açıklamalara başvurmamıza gerek kalmamaktadır. Daha sabırlı, daha az şiddet eğilimli, daha çalışkan, daha okur yazar ve daha düşünceli bir topluma yönelten güçler, sanayi öncesi toplumlarına temel olan Malthusçu varsayımlarda içkin olarak vardılar. Örneğin, **Grafik 8.5**'te, 1630 yılı civarında erkekler için okur yazarlık oranları servetin fonksiyonu olarak gösterilmektedir. 5. Bölüm'de gösterildiği gibi, hemen hemen hepsi okur yazar olan en zengin vasiyetname sahipleri, sadece yaklaşık yüzde 30'u okur yazar olan en yoksul vasiyetname sahiplerine göre arkalarında iki kat daha fazla çocuk bırakmışlardır. Nesilden nesile, okur yazarların oğulları, okuma yazma bilmeyenlerin oğullarına göre nispeten sayıca daha fazla oluyorlardı.

Tarım toplumları, toplayıcı öncüllerinden iki kritik bakımdan farklıydılar. Tarım, çok daha büyük nüfus yoğunluklarına imkân veriyordu; böylece, insanlar, yirmi ila elli kişilik topluluklar halinde yaşayacaklarına, artık yüzlerce, binlerce kişilik topluluklarda yaşıyorlardı. İ.Ö. 2500'e gelindiğinde, Sümer şehirlerinin daha o zamandan kırk bin gibi büyük nüfuslara sahip olduğu tahmin edilmektedir.[29] Ayrıca, tarım toplumları, belirli kişilerin elinde tutulan toprak, evler ve hayvanlar gibi büyük varlık stoklarına da sahiptiler. Bu toplumların büyüklükleri, paranın değişim aracı olarak büyük ölçekli kullanılmasına imkân veriyordu. Büyüklükleri ve bu varlıklardan gelen gelir akışlarının önemi, mülkiyet sahipliğinin ve mülkiyet devirlerinin kalıcı şekillerde kayıtlara geçirilmesi ihtiyacını doğurdu. Nitekim, eski Sümer ve Babil'den bugüne, kira, satış, vasiyetname ve iş akdi gibi işlemlerin kayda geçirildiği yığınla kil tablet kalmıştır. **Resim 8.1**'de, en yaygın çivi yazısı tableti türü, mal teslimi karşılığı bir makbuz görülmektedir.

---

28 Mokyr, kişisel iletişimimizde, Bilim Devrimi'nin ve onu izleyen Aydınlanma'nın kendilerinin, erken modern Avrupa'da ticaret kapitalizminin gelişmesinin yan ürünleri olduğunu iddia etmiştir. Ancak, bu, tabii ki, bir adım daha geriye gitmekten başka bir şey olmamaktadır.

29 Gat, 2002.

Grafik 8.5 İngiltere'de okur yazarlık ve vasiyetname sahibi erkeklerin serveti, 1630.

Bu toplumların kurumsal ve teknolojik bağlamında, Malthus çağında tek geçer akçe olan üreme başarısında yeni bir insan vasıfları kümesi önem kazanıyordu. Eskiden ne okur yazarlığın ne de aritmetik bilmenin bir anlamı yokken, artık, bunların ikisi de sanayi öncesi tarım ekonomilerinde ekonomik başarı elde etmeye yardımcı şeyler olmuştu. Ve, üreme başarısı ekonomik başarıya bağlı olduğundan, sayılar ve kelimeleri kolay kullanabilme yeteneği de arkasından geliyordu. Sabır ve çalışkanlık, büyük miktarlarda sermayeye sahip olan bir toplumda yeni bir ödül bulmuştu; böylece, bu karakteristikler de artık ayrıcalıklı olmuştu.

Ticaret ve üretim de, aritmetik ve yazım sistemlerinde hesapları ve kayda geçirmeyi kolaylaştırmaya yönelik olarak tasarımlanmış yeni icatların yapılması yönünde uyarıcı oldu. Örneğin, Avrupa'da Romen rakamlarının yerine Arap rakamlarının geçmesine, ticaret ve alışverişin talepleri katkıda bulunmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda, "aritmetiğin yayılması ve büyümesinde ticaretin ihtiyaçları önemli bir uyarıcı olmuştur". Avrupa'da, dinî kuruluşlar ve devlet, piyasa baskılarından yalıtılmış olduklarından, bu yenilikleri benimsemekte en yavaş olanlardı. İngiliz Hazinesi, 16. yüzyılda, hesaplarında hâlâ Romen rakamlarını kullanıyordu. Ancak, 13. yüzyıldan itibaren,

Resim 8.1. Ur III dönemi (İ.Ö. 2112-04) Mezopotamyası'na ait çivi yazısı tablette sığır hesabı.

Arap rakamları ticarette gitgide daha hâkim oldular ve aritmetik hakkında yazılmış birçok kitap da net bir şekilde ticaret dünyasından okuyuculara hitap ediyordu.[30]

Dolayısıyla, yerleşik tarım toplumlarının piyasacı niteliği, entelektüel hayat üzerinde iki yoldan uyarıcı etki yapmıştır. Ticaret ve üretimi yönetebilmek için daha iyi simge sistemlerine talep yaratmıştır. Ve bu sistemleri ekonomik amaçlarla kullanma konusunda becerikli bir insan arzı yaratmıştır. Hayat standartları değişmese bile, bu koşullara tabi olan insanların kültürü ve belki hatta genleri de, bu koşulların uyguladığı seçici baskılar altında değişiyorlardı. Darwin'in de kabul ettiği gibi, bütün Malthus toplumları, içsel olarak, en uygun olanın yaşaması ilkesine göre şekillenirler. Üreme başarısı gösteren bazı davranışları ödüllendirirler ve bu davranışlar toplumun standardı haline gelirler.

İ.Ö. 8000 civarında Neolitik Devrim'in gerçekleşmesiyle birlikte yerleşik tarım çağının doğduğu sıradaki toplumlar nasıldı? Bugünün toplayıcı ve seyyar tarımcı toplumlarında yapılan gözlemlere dayanarak, ilk tarımcıların, güdüleriyle hareket eden, şiddete yatkın, aritmetik bilmeyen, okuması yazması olmayan ve tembel insanlar olmalarını beklememiz gerekir. Bu tür grupların etnografyalarında, zaman tercihi oranlarının yüksekliği, kişiler arası şiddet düzeylerinin yüksekliği ve çalışma girdilerinin düşüklüğü vurgulanan şeylerdir. Soyut akıl yürütme yetenekleri sınırlıydı.

Brezilya'nın Amazon bölgesinde yaşayan bir toplayıcı grubu olan Pirahalar, bu konuda bir uç örnek teşkil etmektedir. Sadece üç sayı kelimesine sahiptirler; *hói* (kabaca bir), *hoi* (kabaca iki) ve *aibaagi* (çok). Testlerde, 3'ün

30 Murray, 1978, s. 167-91; 191'inci sayfadaki alıntı.

ötesinde sayı gruplarını güvenilir şekilde eşleştirememektedirler. Nesne sayısı 9'u bulduktan sonra, sayı gruplarını hemen hemen hiç eşleştirememektedirler.[31] Hâlbuki, Pirahalar, avcı olarak ve uzamsal ve diğer yetenek testlerinde son derece başarılıdırlar. Benzer şekilde, günümüzde varlığını sürdüren toplayıcı toplumların birçoğunun sayılara ilişkin kelime haznesi, sadece 1, 2 ve "çok" sayılarını içermektedir. Demek ki, toplayıcı toplum, bir Sanayi Devrimi yapacak türden tutum ve yeteneklere yönelten seçici baskılar yaşamamış olmalıdır.

Neolitik Devrim'den sonraki Yeni Dünya, avcı-toplayıcı toplumun tipik bireyinden farklı türde bir bireye ekonomik başarı sundu: Sabırlılar, yani, gelecekte daha fazla tüketebilmek için beklemeyi bilenler. Uzun saatler çalışmayı sevenler. Ve çok çeşitli girdilerin ve çıktıların olduğu bir dünyada (hangi ürünü ekerse daha kârlı olur, ona ne kadar girdi hasretmek gerekir, hangi tür toprağa yatırım daha kârlı olur) formel hesaplar yapabilenler. Ve İngiltere'de, en azından Ortaçağ'dan itibaren, ekonomik sistemde başarılı olan insan türünün (servet biriktiren, hünerler kazanan, okur yazarlık öğrenen), her nesilde payını gitgide artırdığını görüyoruz. Dolayısıyla, sonunda Sanayi Devrimi'ne varacak olan uzun tarımcı geçiş esnasında insanın modern ekonomik dünyaya *biyolojik olarak* daha iyi adapte hale geldiğini söylemek akla yakındır.

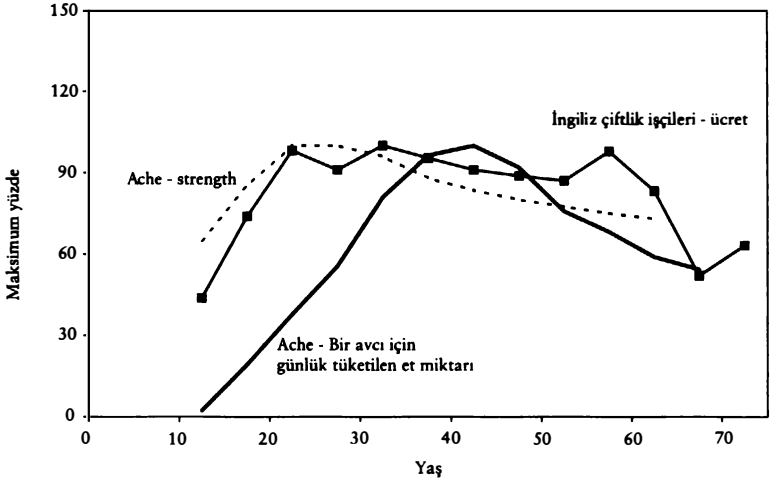
Bunu söylemek, hiçbir şekilde Sanayi Devrimi'nin arifesinde yerleşik tarım toplumlarındaki insanların, avcı-toplayıcı toplumlardaki hemcinslerine göre daha "akıllı" hale geldikleri anlamına gelmez. Çünkü, Jared Diamond'un dikkat çektiği gibi, avcı-toplayıcıların hayatta kalmasını ve üremesini sağlayan vasıflar, çok sayıdadırlar ve kompleks bir nitelik arz ederler.[32] Bu, Grafik 8.6'da gösterilmektedir. Grafikte, 1830'larda İngiltere'de bir grup tarım işçisinin yaşla değişen kazanç profili, Ache avcılarının kazanç profili (gün ve avcı başına kilogram et cinsinden ölçülerek) ile birlikte gösterilmektedir. İngiliz tarım işçisi, en yüksek kazanca 20 yaş civarında erişmektedir; bir Ache avcısı ise, en yüksek kazanca ancak 40'larının başında ulaşmaktadır. Üstelik, Acheler fiziksel güçlerinin doruğuna 20'li yaşlarında eriştikleri halde bu böyledir.[33]

---

31 Gordon, 2004.

32 Diamond, hatta, daha ileri giderek, tarım ekonomilerinde seçilimin, nüfusların yoğunlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklara karşı dirence dayandığını ve bu nedenle toplayıcı toplumların insanlarının uzun zamandır yerleşik olan tarım toplumlarındakilere göre daha akıllı olduklarını iddia eder.

33 Azami avcılık kabiliyeti konusunda doruk noktasına ulaşmanın geç gerçekleştiği bu örüntü, karnını doyurmakla yetinen toplumların erkek avcıları arasında ortak bir özelliktir.

Grafik 8.6 Avcı-toplayıcı toplumlar ve tarım toplumları için ömür boyu verim. Avcılık başarısı ve gücü üzerine veriler Walker, 2002, s. 653'ten; İngiliz çiftçi ücretleri Burnette, 2006'dan.

Açıkça görülüyor ki, avcılık, tarım emeğinin tersine, ustalaşması yıllar alan kompleks bir faaliyetti. Burada iddia edilen, tarım toplumunun insanları daha akıllı kıldığı değildir. Ortalama bir kişi için, tarım toplumunun beraberinde getirdiği iş bölümü, işi daha basit, daha mekanik bir hale getirmiştir. İddia edilen, tarım toplumunun, tarım öncesi topluma göre son derece farklı birtakım vasıf ve yatkınlıkları (saatlerce, günlerce aynı şeyi mekanik bir şekilde tekrar tekrar yapma yeteneği gibi) ekonomik başarıyla ve dolayısıyla üreme başarısıyla ödüllendirdiğidir. Örneğin, yaşamak için gerekli bütün temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra bile çalışmaya devam etmeye yatkınlıkta, doğal veya uyumlu olan hiçbir şey yoktur.

Öyle görünüyor ki, zengin olanın hayatta kalması vasıtasıyla seçilim sürecinin gücü de, yerleşik tarım toplumlarının koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Nitekim, 17. yüzyılda Yeni Fransa'da (Québec) toprağın bol, nüfus yoğunluklarının düşük ve ücretlerin de olağanüstü yüksek olduğu *frontier* (Amerika'da henüz Avrupalı yerleşimine açılmamış toprakların sınırındaki kendine özgü şartları olan yerler) koşullarında, üreme konusunda en başarılı olan grup, en yoksul ve en az okur yazar olanlardı.[34] Toplum ne ka-

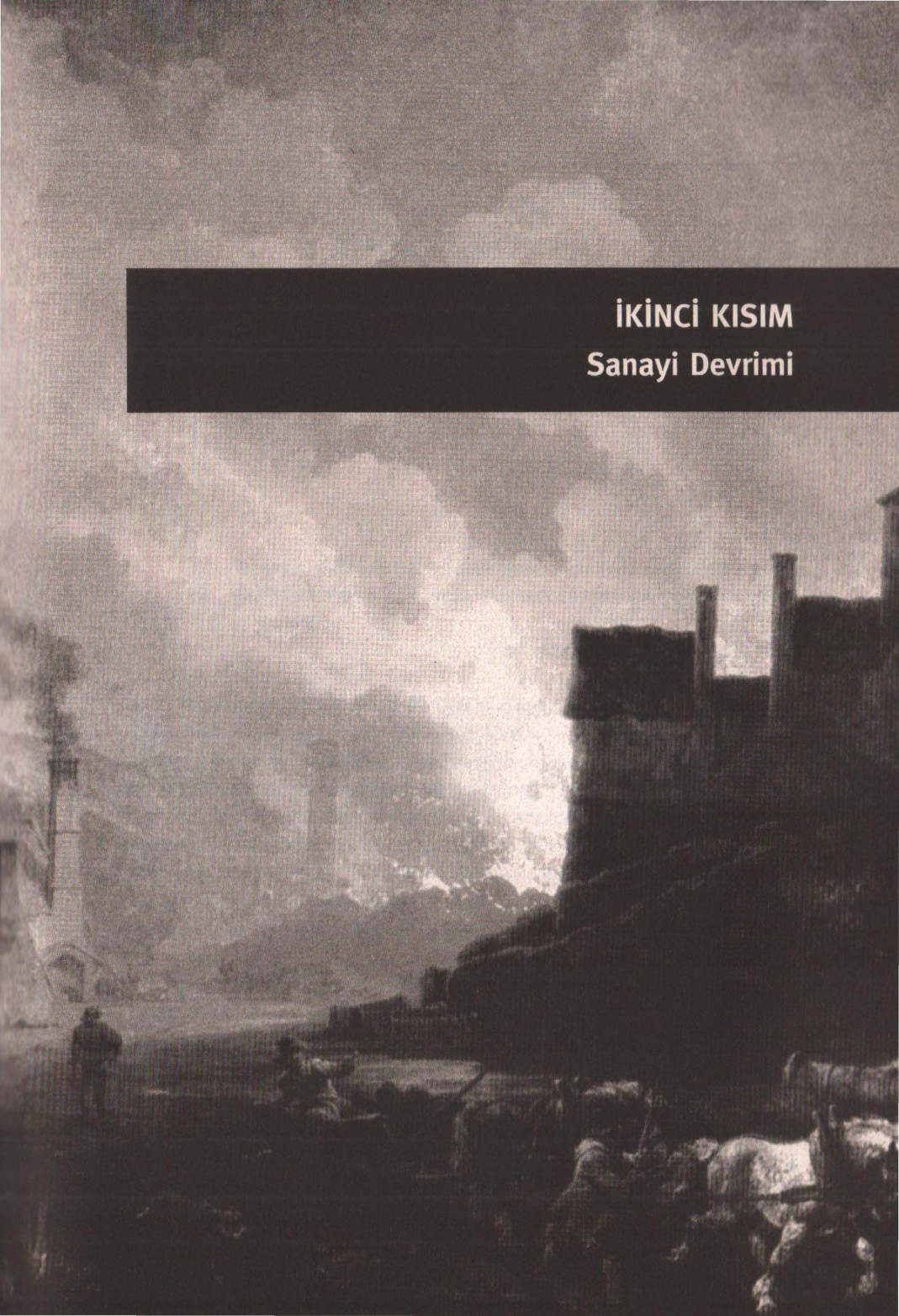
34 Hamilton ve Clark, 2006.

dar istikrarlıysa, savaş ve fetih yoluyla üreme başarısı elde etme şansı ne kadar düşükse, bu mekanizmaların işlemesi şansı da o kadar yüksek oluyordu.

Dolayısıyla, 1949 ile 1978 arasında neredeyse bütün bir kuşak boyunca komünizmin en aşırı biçimlerinin uygulandığı Çin'de, özünde bireyci ve kapitalist olan bir toplumun hiç değişmeden tekrar ortaya çıkmasında aslında şaşacak bir şey yoktur. Bir toplumun Malthus rejiminin seçici baskıları altında binlerce yıl işlemesinin sonuçlarını, birtakım ütopyacı hayalcilerin söküp atmasına imkân yoktu.

7. Bölüm'de, ekonomi biliminin hangi fikre dayandığını gördük: Toplumdan topluma ekonomik sonuçların farklı olması, farklı sosyal kurumların farklı teşvikler vermelerinin ürünüdür. Herkese aynı teşvikler ve aynı bilgiler verildiğinde, herkes aynı şekilde hareket eder – yani ekonomik hareket eder. Bu bölümde, sanayi öncesi dünyanın tarihi bakımından, bu varsayımın ayakta durmasına imkân olmadığını tespit ettik. Dünya Sanayi Devrimi'ne yaklaştıkça, insanların temel tercihleri de Malthusçu baskılar altında şekillenerek değişiyordu.

Bu seçici baskılar ve onların gücünün toplumdan topluma farklı olması olgusu, Sanayi Devrimi'nin zamanlamasının, yerinin ve niteliğinin açıklanmasında yardımcı olabilir. İzleyen bölümlerde bunu ele alacağız.

İKİNCİ KISIM
Sanayi Devrimi

Philip James de Loutherbourg'un
"*Coalbrookdale*" tablosu'ndan kadraj

9

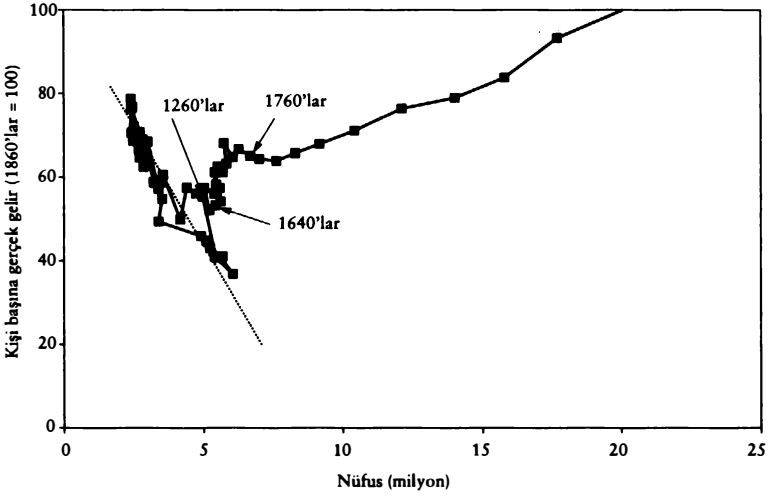
Modern Büyüme: Ulusların Zenginliği

> Ve şöyle dedi: İşte ben ahdediyorum; senin bütün kavminin önünde, bütün dünyada ve bütün milletlerde yapılmamış olan harikalar yaratacağım.
>
> KRAL JAMES, Onaylı İncil, Çıkış 34:10

1800 yılı civarında Kuzeybatı Avrupa ve Kuzey Amerika'da insanoğlunun Malthus dünyasında geçirdiği uzun dönem sona erdi. Nüfus ile hayat standartlarını birbirine bağlayan demir bağ, kati olarak kırılmıştı: Artık, nüfustaki her artış derhal ücretlerde bir azalmaya yol açmayacaktı. Örneğin, 1770 ile 1860 arasında İngiliz nüfusu üç katına çıktı. Ama gerçek gelirler, düşmek yerine yükseldi (**Grafik 9.1**). Ufuktan yeni bir çağ doğuyordu.

İngiltere'de 1800 yılı civarında Malthusçu geçmişin boyunduruğundan bu görünüşte ani ve öngörülemez kurtuluş, Erden'den geçişin bu maddeci versiyonu, o kadar kökten bir değişiklikti ki, bu olay hep Sanayi Devrimi diye anılmıştır.

Bununla birlikte, etiketin *Sanayi* kısmı talihsiz ve yanıltıcıdır. Bu adın verilmesinin başlıca nedeni, İngiltere'de meydana gelen çok sayıda değişiklikten en çok gözlemlenebilir nitelikte olanının sanayi sektöründeki müthiş büyüme olmasıdır: Pamuklu bez fabrikaları, çanak çömlek imalathaneleri, dökümhaneler, çelik fabrikaları. Malthus ekonomilerinin çoğunda nüfusun yüzde 70, hatta 80'i tarımda çalışırdı. 1861'e gelindiğinde, bu oran İngiltere'de yüzde 21'e düşmüştü. Ama bu sanayiye kayış, ileride göreceğimiz gibi, İngiltere'nin coğrafyasının ve demografisinin garipliklerinden kaynaklanıyordu.

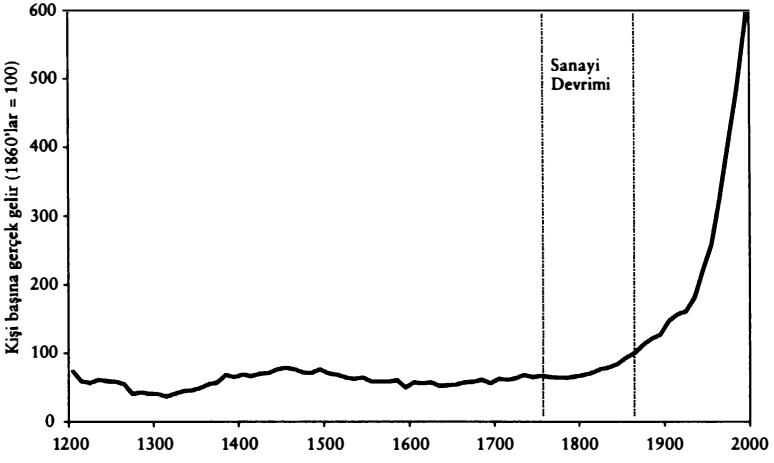

Grafik 9.1 İngiltere'de 1260'lardan itibaren onyıllar bazında kişi başına gerçek gelir ve nüfus.

Aslında, Sanayi Devrimi'nde özü itibariyle *Sanayi* olan hiçbir şey yoktur. 1800'den bu yana tarımdaki üretkenlik artışı, ekonominin kalan kısmındaki üretkenlik artışıyla aynıdır ve tarımdaki bu kazanımlar olmasa modern büyüme imkânsız olurdu. İnsanlık tarihinin belirleyici olaylarından birine yanlış bir isim takılmış olduğunu kabul etmek zorundayız.

Maddi refah, Sanayi Devrimi'nden bu yana başarılı ekonomilerde sürekli yükselerek 1800 yılında hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği düzeylere ulaşmıştır. Örneğin, **Grafik 9.2**'de, İngiltere'de 1260'lardan 2000'lere kadar onyıllar bazında kişi başına gelir gösterilmektedir. Altı yüzyıllık bir durağanlıktan sonra, 1800'den bu yana geçen dönemde gelir neredeyse on kat artmıştır ve engellenemez yükselişini sürdürmektedir. Bununla birlikte, şuna dikkat etmek gerekir ki, Britanya'da Sanayi Devrimi'nin başlangıç tarihi olarak 1760'ların verilmesi âdet olmuş ise de, 1860'lı yıllara gelene kadar kişi başına gelirde hızlı bir büyümeye dair fazla bir işaret yoktur.

Sanayi Devrimi'nin sonucu olarak, ekonomi bakımından başarılı olan ülkelerin –Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Japonya gibi– vatandaşları, Malthus çağında yaşamış atalarına göre inanılmaz derecede daha zengindirler.

Grafik 9.2 İngiltere'de kişi başına gerçek gelir, 1260'lar-2000'ler.

Bununla birlikte, modern ekonominin başka bir alışılmadık özelliği de, bugün zengin ve yoksul ekonomilerde yaşayan insanların hayat standartları arasındaki mesafenin, 1800'den önceki dönemle karşılaştırıldığında, müthiş bir uçurum oluşturmasıdır. Sanayi öncesi dönemde, en elverişli demografik faktörlere sahip olan toplumlar, en az elverişli demografik rejimlere sahip toplumlara göre belki üç veya dört kat daha yüksek gelirlere erişebilirlerdi. Kendileri kadar şanslı olmayan kardeşlerine mütevazı bir tepenin üzerinden bakarlardı. Şimdi ise, en zengin ülkeler, yoksul ülkelere göre, adeta koca bir dağın tepesinde oturuyor gibiler. Modern dünyada zengin ile yoksul arasındaki gelir farklılığı, 40'a 1 oranındadır.

İleri ekonomilerde ekonomik hayatın yapısında meydana gelen değişikliğin büyük kısmı, doğrudan doğruya tek bir basit olguya bağlanabilir: 1800'den bu yana, daha önce eşi benzeri görülmemiş, engellenmesi imkânsız ve her alanda tanık olunan bir kişi başına gelir artışı. Modern ekonomilerdeki ortalama insanın hayat tarzı, eski toplumlarda bilinmeyen bir şey değildi; Antik Mısır veya Antik Roma'daki zenginlerin hayat tarzı böyleydi. Fark şu ki, artık yoksullar prens gibi, prensler de imparator gibi yaşıyorlar.

Gelirler arttıkça, tüketiciler, akla gelebilecek her şekilde harcamalarını değişik mallar arasında kaydırırlar. Gelir arttıkça talepte meydana gelen artı-

şın değişik mallar arasında keskin farklılıklar gösterdiğini daha önce gördük. En önemlisi, yüksek gelirlere erişildikten sonra, gıda tüketiminin artık daha az artmaya başlamasıdır. Mesela, Almanya'da, 1910'dan 1956'ya kadar kişi başına gerçek gelir yüzde 133 artmıştır, ama kişi başına gıda tüketimi sadece yüzde 7 artmış, kişi başına kalori tüketimi yüzde 4 düşmüş, protein tüketimi yüzde 3 düşmüştür. Nitekim, modern Avrupalının diyetinin kalori içeriği, 18. yüzyıla göre fazla yüksek değildir; hâlbuki insanlar şimdi o zamana göre on ila yirmi kat daha varlıklıdırlar.[1] Bununla birlikte, diyetin niteliği, daha pahalı kalori kaynaklarına kaymıştır. İnsanlar, kaloriye doydukça farklı farklı şeyler yemeye karşı tatmin edilmez bir arzu duymaya başlamış ve daha pahalı gıdalara yönelmişlerdir. Sonuç: Hoşça kal ekmek, hoş geldin suşi.

Böylece, gelir tırmanışını sürdürdükçe, tüketimde tarım ürünlerinin payı da inişini sürdürmüş ve buna uygun olarak üreticiler arasında çiftçilerin payı da düşmüştür. Sanayi öncesi ekonomilerde, çiftçiler, nüfusun yüzde 50-80'ini oluştururlardı. Bugün, gıdada serbest piyasamız olsaydı, nüfusun yüzde 2'si herkesi doyurmaya yetecekti. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde çiftçi nüfusunun payı yüzde 2.1'dir. Bu insanların yarısı, topraktan ve kırsal kesim yerleşimlerinden engellenemez kaçışı beyhude kontrol altına almaya çalışan hükümetin sübvansiyonları sayesinde çiftçilik yapmaya devam etmektedir. Fransızların yüzde 3.3'ü hâlâ o çok sevdikleri *campagne*larında kalıyorsa, bu, Avrupa Birliği'nin dağ gibi sübvansiyonları sayesinde olmaktadır. O kadar duygusal olmayan Britanyalılar, daha verimli bir tarıma sahiptirler ve nüfusun sadece yüzde 1.2'sini çiftçilikte istihdam etmektedirler.[2] Sanayi Devrimi'nin özellikle sanayi tarafı göze çarpıyorsa, bunun nedeni büyük ölçüde, nüfusun ve üretimin tarımı terk edip yüksek gelirlerinden dolayı sanayiye kaymasıdır.

Emek gücünün tarım dışına kayması, toplum hayatını derinden etkilemiştir. Malthus toplumlarında, nüfusun büyük kısmı birkaç yüz nüfuslu küçük kırsal alan yerleşmelerinde otururdu. Tarlalardaki günlük ağır işlerine yakın olmaları gerekiyordu, çünkü işe ancak yürüyerek gidebilirlerdi. Örneğin, İngiltere'nin güneydoğusunda 18. yüzyılın köyleri birbirlerinden ortalama sadece iki mil uzaklıktaydılar. Tipik bir köyün nüfusu yüz kişiden azdı. Kırsal kesimde yerleşim yoğunluğu yüksekti, çünkü sanayi öncesinin düşük

1 18. yüzyılın insanları ağır işlerde çalışır, işe ve pazar yerine yürüyerek gider, iyi ısıtılmayan evlerde otururlardı. O yüzden, onlar bu kalorileri rahatça yakarlar, şimdiki şişmanlık sorunlarıyla karşılaşmazlardı.

2 2000 yılına ait veriler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı'ndan alınmıştır. Bununla birlikte, yoğun bir nüfusa sahip olan Britanya, gıda ihtiyacının yaklaşık yarısını ithal etmektedir.

verimli tarımı çok emek gücü gerektiriyordu. Tarlayı sürmek, ürünü kaldırmak, harman dövmek, gübre taşımak, hayvan gütmek; bütün bunlar hep emek istiyordu.

Tarım vasıtasıyla toprağa bağlı olan nüfusun oranının sürekli düşmesine paralel olarak, modern nüfus başına buyruk olmuştur. İnsanlar istedikleri yere yerleşebilmektedirler. Ama, gitgide daha fazla şehir merkezlerinde toplanmaktadırlar, çünkü şehirlerde işgücü pazarı daha zengin, sosyal imkânlar daha fazladır. Özellikle eve iki kişinin para getirdiği aile düzeninin yaygınlaşması ile, büyük şehirde yaşamanın yüksek maliyetine rağmen, daha yoğun olan kentsel işgücü pazarları insanlara daha çekici gelmektedir. Diğer yandan, zengin ekonomilerdeki kentleşme de, sanayi toplumlarıyla özdeşleştirdiğimiz çok sayıda toplumsal değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimin itici gücü, gelirdir; sonu gelmez bir şekilde, engel olunamaz bir şekilde yükselen gelirdir. Sonsuz servete doğru bu dur durak bilmeyen yürüyüşümüzün nedeni nedir?

MODERN BÜYÜMENİN AÇIKLANMASI

Modern ekonomiler, yüzeyde, insanı hayretler içinde bırakacak kadar kompleks makineler gibi görünürler. Bu makinelerin uyumlu çalışması neredeyse mucize gibidir. Yüz binlerce farklı türde mal, devasa tüketim tapınaklarında satılır. Kâğıt bardaktan kişisel espresso makinelerine kadar bu ürünlerin üretimi, dağıtımı ve perakende satışında, binlerce farklı türde özel makine, bina ve işçinin entegrasyonu ve eşgüdümlü çalışması söz konusudur. Ekonomilerin neden ve nasıl büyüdüğünü anlamak için, yıllarca okumak ve doktora düzeyinde bir eğitim almak gerekir gibi görünür. Ama, aslında, modern büyümenin öz niteliğini ve onun ortaya koyduğu müthiş zekâ bulmacalarını anlamak için, temel aritmetik ile başlangıç düzeyinde ekonomi mantığını bilmek yeter de artar bile.

Çünkü, her ne kadar modern ekonomiler derin bir komplekslik arz eden makineler ise de, özlerinde, insanı şaşırtacak kadar basit bir yapıya sahiptirler. Bu kompleks ekonominin basit bir modelini kurup, büyümeyi anlamak bakımından anlamlı olan bütün özellikleri o modelde yakalayabiliriz.

Model göstermektedir ki, modern büyümenin itici gücü olan tek bir basit ve belirleyici faktör vardır. Büyüme, bütün diğer unsurları gölgede bırakacak kadar büyük ölçüde, toplumların üretim bilgisi stokunun büyütülmesine yapılan yatırımlardan doğmaktadır. Sanayi Devrimi'ni anlamak demek, böyle bir faaliyetin 1800'den önce neden var olmadığını veya neden başarısız

olduğunu ve neden 1800'den sonra her yerde ve her an karşımıza çıkan bir şey haline geldiğini anlamak demektir.

Bu basit model, bütün ekonomilerin müthiş kompleksliğini, sadece beş adet özet değişkene indirgemektedir: Çıktı Y, işgücü L, fiziksel sermaye K, toprak Z ve verim düzeyi A. Ekonominin bu resminde, model, fiziksel sermayeyi, işgücünü ve toprağı girdi olarak alıp onları tek bir sosis şeklinde çıktıya dönüştüren dev bir makinedir. A da, birim girdi başına ne kadar çıktı alındığını göstermektedir. Biz işçi başına çıktı, işçi başına sermaye vs. şeklinde düşüneceğimiz için, küçük harfler "işçi başına" miktarlar anlamına gelecektir. Dolayısıyla, K sermaye ise, k da işçi başına sermaye olacaktır.

Bu niceliklerin birbirleriyle bağlantılarını belirlememiz gerekiyor. Ve burada da, yine, dünyamızdaki ekonomilerin müthiş çeşitliliğine rağmen, her zaman ve her yerde geçerli olan tek bir basit ilişkinin bulunduğunu göreceğiz; *büyümenin temel denklemi* dediğimiz bu ilişkiyi şu formülle ifade ediyoruz:

$$g_y = ag_k + cg_z + g_A$$

Burada, g_y, g_k, g_z ve g_A, sırasıyla, işçi başına çıktının, işçi başına sermayenin, işçi başına toprağın ve verimin büyüme oranlarıdır.[3] Uzun dönemli büyümeye baktığımız zaman, verim terimi, diğer unsurları gölgede bırakacak kadar büyük ölçüde, toplumun teknolojisinin sofistikelik derecesini ölçmektedir; a ve c, sermaye ve toprak sahiplerinin çıktıdan aldıkları paylardır.

Bu denklem, işçi başına sermaye veya işçi başına toprak veya verim unsurlarından birinde meydana gelecek yüzde 1'lik bir değişmenin sonucunda işçi başına çıktıda meydana gelecek değişmeyi yüzde olarak göstermektedir. Bu temel bağlantıyı kanıtlamak için, bu kitabın ekinde de yer alan, kısa bir formel ispat yeterlidir.

Bu denklemdeki unsurların bazıları aşikâr ve sezgiseldir. Ekonominin verimi yüzde 1 artarsa, kişi başına çıktı da yüzde 1 artar. Daha az sezgisel olmakla beraber yine de açık olan, kişi başına sermayedeki artışın etkisidir. Kişi başına sermaye stokunu yüzde 1 artırdığımızda, kişi başına çıktıyı sadece a miktarı kadar, yani sermayenin milli gelirdeki payı kadar artırırız. Bu pay, tipik olarak 0.24 civarında olduğuna göre, bundan şu sonuç çıkar ki, kişi başına sermaye stokunu yüzde 1 artırdığımızda, çıktıyı sadece yüzde 0.24 artırırız.

---

3 Robert Solow, bu sonucu ilk kez Solow, 1956'da türetmiştir, ama, Griliches, 1996'da tartışıldığı gibi, bunu ondan önce yapmış insanlar vardı.

Bundan da çıkan sonuç şudur ki, sermayeyi artırmaya yatırım yaparak büyümeyi hızlandırmanın maliyeti yüksektir. Zengin modern ekonomilerde fiziksel sermayenin çıktıya oranı ortalama 3:1'dir. Kişi başına sermaye stokunu yüzde 1 artırmak için, halihazırdaki çıktının yüzde 3'ünün tüketimden yatırıma kaydırılması gerekir. Ama, bu kaydırma karşılığında satın aldığımız, gelecek yıllarda gelirde sadece yüzde 0.24'lük bir artış olacaktır.

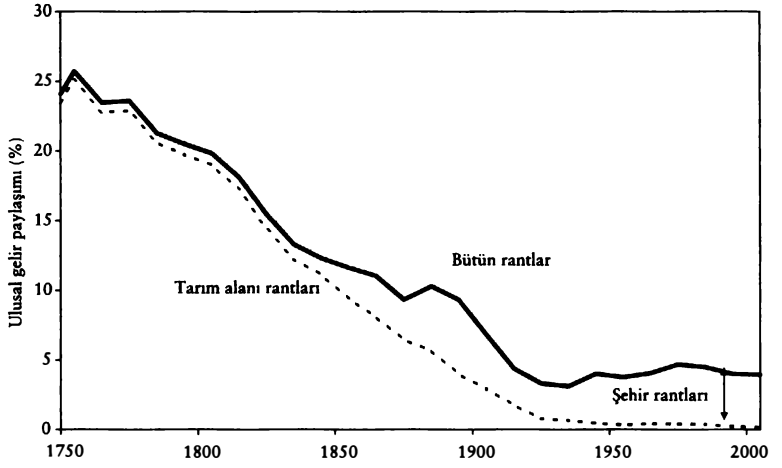
Bu temel büyüme denkleminden çıkan ilk şaşırtıcı sonuç şudur ki, 1800'den önce gelirin belirlenmesinde tümüyle hâkim unsur olan kişi başına toprak, modern dünyada artık ekonomik büyümede önemi olmayan bir unsurdur. Bunun nedeni, toprak rantlarının modern yüksek gelirli ekonomilerde toplam çıktının sadece yüzde birkaçına düşmüş olmasıdır. **Grafik 9.3**'te bu trend İngiltere için gösterilmektedir. 1760'ta milli gelirin yüzde 23'ünü oluşturan tarım toprağı rantları, 2000 yılına gelindiğinde yüzde 0.2'ye düşmüştür. Bu azalma, şehir toprağının arsa kirası değerindeki artışla kısmen telafi olmuştur. Ancak, 2000 yılına gelindiğinde, konut maliyetlerinin son derece yüksek olduğu kalabalık İngiltere'de bile, şehir toprağı rantları milli gelirin sadece yüzde 4'ünü oluşturuyordu. Dolayısıyla, her ne kadar modern ekonomilerde nüfus artışından dolayı g_z negatifleşme eğilimi gösterse de, geliri aşağı çeken bu unsur bugün artık etkisizdir. Nitekim, bugünün ekonomisinde toprak o kadar önemsizdir ki, çoğu durumda ekonomistler temel büyüme denklemini basitleştirerek,

$$g_Y \approx \alpha g_K + g_A$$

gibi daha da net bir formül kullanmaktadırlar. Kişi başına toprak, sanayi öncesi dünyada bir toplumun servetinin temel belirleyici unsurları arasında yer alırken, şimdi, doğal kaynak bolluğu olan birkaç ekonomi dışında, büyük ölçüde anlamsız bir unsurdur. Singapur ve Japonya gibi kişi başına toprağın son derece az olduğu ülkeler, rahatlıkla, müthiş geniş topraklara sahip Avustralya gibi ülkelerle aynı derecede zengin olabilmektedir.

Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'nden bu yana ekonomilerin bütün komplekslikliklerine rağmen, 1800'den bu yana tanık olduğumuz sürekli büyüme, ancak iki değişmenin sonucu olabilir: Kişi başına sermayenin artması ve üretim sürecinin daha verimli olması. Dolaysız neden düzeyinde bakarsak, modern çağda kişi başına gelirde yaşanan bütün artış, işte bu kadar basittir!

Bu sonuca, sadece bir çıktısı, bir emek gücü türü, bir toprak türü ve bir sermaye türü (ki bu da biriktirilmiş çıktıdan başka bir şey değildir) olan bir

Grafik 9.3 İngiltere'de gelirin içindeki pay olarak toprak rantları, 1750'ler-2000'ler. Gelirler bilgisi Clark, 2007b'den. 1845-1913 şehir toprağı rantları Singer, 1941, s. 224'ten. 1947-2004 şehir toprağı rantları, Birleşik Krallık'taki konut ve yapıların varlık değeri ile bunlarda vücut bulan net sermaye stoku arasındaki farktan yola çıkılarak öngörülmüştür; 1997'ye kadar toprağın getirisi yüzde 3 kabul edilmiştir; 1997'de, rant, konut kirası trendlerinden tahmin edilmiştir. Diğer yılların şehir toprağı rantları, konut stokunun değerinden tahmin edilmiştir; veriler Clark, 2007b'den.

ekonomiden yola çıkılarak varılmıştır. Ama, bu sonucu genelleştirerek rahatlıkla gerçek ekonomiler için de benzer bir formül elde edilebilir. Bu konu, teknik ekte ayrıntılarıyla verilmektedir.

Temel denklemden çıkan ikinci şaşırtıcı sonuç ise, Sanayi Devrimi'nden bu yana gerçekleşen kişi başına çıktı büyümesinin sadece dörtte birinin doğrudan doğruya fiziksel sermaye birikiminden kaynaklanmasıdır. Kalan dörtte üçün nedeni, verimdeki ilerlemedir.

Bunu anlamak için, Sanayi Devrimi'nden bu yana ekonomilerin fiziksel sermaye stokunun kabaca, çıktı ile aynı oranda arttığına dikkat etmemiz gerekiyor. Nitekim, sermayenin çıktıya oranı şaşırtıcı bir şekilde aynı kalmıştır. OECD ekonomileri için, bu oran 1960'lar için 2.93 olarak tahmin edilmektedir; 2000-01'de ise 2.99'dur.[4] **Tablo 9.1**'de, söz konusu ekonomilerden bir grup için 1960 ile 2000 yılı arasında iş saati başına çıktı ve iş saati başına sermaye büyüme oranı rakamları yer almaktadır. Yirmi iki OECD ekonomi-

4 Kamps, 2004.

TABLO 9.1
Modern Ekonomik Büyüme, 1960-2000

Ülke	*y*'nin büyüme oranı (%)	*k*'nin büyüme oranı (%)	Sermayenin gelirdeki payı, *a*	Sermayeden kaynaklanan çıktı büyümesinin yüzdesi
Yeni Zelanda	1,18	1,55	0,27	35
Amerika Birleşik Devletleri	1,75	1,59	0,20	18
Avustralya	1,97	1,65	0,30	25
Birleşik Krallık	2,40	2,87	0,23	27
Almanya	3,29	3,07	0,25	23
İrlanda	4,20	3,98	0,15	14
Japonya	4,47	5,34	0,27	32

Not: *y*, işçi-saat başına çıktıdır; *k*, işçi-saat başına sermayedir.
Kaynaklar: Sermaye ve çıktı Kamps, 2004'ten. 1970-2000 çalışma saatleri OECD'den. 1961-70 işgücü, Earth Trends'ten. 1985-2000 sermayenin gelirdeki payı, OECD üretkenlik veritabanından.

sinden oluşan bir grup için büyüme oranları bu aralıkta ortalama olarak aynı olmuştur.

Ortalama olarak sermaye rant ödemelerinin gelirdeki payı bu ekonomilerde sadece 0.24 olduğuna göre, demek ki iş saati başına çıktı büyümesinin sadece yaklaşık dörtte biri fiziksel sermaye yatırımlarından kaynaklanmaktadır. Büyümenin asıl büyük kısmının nedeni, verimde kaydedilen ilerlemelerdir.

Yukarıdaki denklemdeki verim terimi g_z'ye sık sık *kalıntı* adı verilir. Bunun nedeni, denklemdeki diğer terimler doğrudan doğruya ölçülüp hesaplanabilirken, verimdeki büyümenin denklemin iki tarafı arasında eşitliği sağlamak için konulmuş bir dengeleme niceliğinden başka bir şey olmamasıdır. Moses Abramovitz'in meşhur deyişiyle, denklemdeki verim artışı terimi, "bizim cahilliğimizin bir ölçüsü"nden başka bir şey değildir.[5] Gözümüzün önünde olan şeyle ekonomistlerin açıklayabildiği arasındaki farktır. Tipik başarılı ekonomilerde, girdilerin çıktılara dönüşmesinin ölçülen verimi, Sanayi Devrimi'nden bu yana yılda yüzde 1 veya daha fazla artış göstermiştir.

Sermayenin ölçümünü, insan sermayesini, yani maarife ve işçi eğitimine yapılan yatırımları da içerecek şekilde genişleterek kalıntıyı bir parça azaltmak mümkündür. Vasıfsız, okul görmemiş işçiler, vasıflı, okula gitmiş olanlara göre çok daha az üretirler. Üretkenlikteki bu kazanımın bir kısmı, vasıf kazandırmaya ve maarife yapılan yatırımlara atfedilebilir.

5 Abramovitz, 1956.

TABLO 9.2
Amerika Birleşik Devletleri'nde İnsan Sermayesi Stokunun Yerine Yenisini Koyma Maliyeti

Eğitim	Dönem	Kişi başına maliyet (USD)	İşgücü (milyon)	Doğrudan sosyal maliyet (milyar USD)	Vazgeçilen kazançlar (milyar USD)
Lise altı	10	77.000	11	879	0
Lise	12	122.000	63	5.963	1.767
Bir miktar üniversite	14	199.000	32	4.167	2.155
Bir miktar lisans üstü	16	312.000	35	7.075	3.727
İşgücü		183.000	141	18.084	7.650

Not: Yıllık vazgeçilmiş kazançlar, her eğitim düzeyinde, ortalama ücretin ve izleyen en düşük eğitim düzeyinde 25-29 yaşında bir kişinin kazandığı ortalama maaş ve ücret tazminatının yüzde 70'i varsayılmıştır. (Yani, öğrencilerin öğrenim yılı başına 1.350 saat derse girdikleri veya ders çalıştıkları varsayılmış olmaktadır ki, bu şüphesiz abartılı bir rakamdır.)
Kaynak: Amerika Birleşik Devletleri, Sayım Bürosu, 2002, Tablo no. 198, 199, 210 ve 211.

Tablo 9.2'de, 2000 yılında ABD'de insan sermayesi stokunun işçi başına ve bütün ekonomi için kabaca tahmini değeri verilmektedir. İşgücü, eğitim bakımından dört ana kategoriye bölünmüştür –lise altı, lise, bir miktar yüksek öğrenim ve bir miktar lisans üstü eğitim– ve her işçi türüne bağlı sermaye maliyeti liste olarak verilmiştir. Bu maliyetlere, hem öğretmenler ve dershaneler gibi doğrudan doğruya harcamalar hem de okula ayrılan süreden dolayı feda edilen ücretlerden kaynaklanan dolaysız harcamalar dahildir. Bugün, ABD'deki bir ortalama işçi, sermaye olarak 183.000 dolar gibi yüksek bir değer ifade etmektedir. Ekonominin bütününde, 26 trilyon dolarlık bir insan sermayesi söz konusudur.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2000 yılında işçi başına fiziksel sermaye stoku 210.500 dolardı, yani yine bir parça daha yüksekti, ama buradaki hesaplama modern ekonomilerde insan sermayesinin önemini göstermeye yetmektedir. Bu işçi başına insan sermayesi yatırımından elde edilen gelirin payı, yatırımdan yüzde 10'luk bir getiri varsaydığımızda, yüzde 26'ydı. Fiziksel sermaye için bu oran yüzde 20'dir.[6]

Dolayısıyla, modern Amerika Birleşik Devletleri'nde sermayenin kazandığı gelirin gerçek payı, bütün gelirin yüzde 46'sı olabilir. Ama, şu da

6 George Psacharopoulos, 1993 yılında zengin ekonomilerde maarifin toplumsal getiri oranını, ilkokul için yılda yüzde 14.4, orta öğrenim için yüzde 10.2 ve yüksek öğrenim için yüzde 8.7 olarak hesaplamıştır; Psacharopoulos, 1994. Ancak, bu hesaplamada, muhtemelen, sermayenin gerçek getirisi abartılmıştır, çünkü Psacharopoulos, daha yüksek tahsilli olanların ücretlerindeki artışın tümünü bu kişilerin öğrenim düzeylerine bağlamıştır.

açıktır ki, insan sermayesini hesaba katsak bile, kalıntının büyüklüğü azalmakla beraber, verim artışının büyümenin önemli bir kaynağı olduğu gerçeği ortadan kalkmamaktadır. Dolayısıyla, 1990-2000 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri için temel büyüme denklemini tahmin ettiğimizde, insan sermayesini hesaba kattığımızda bile, kalıntı üretkenlik büyümesi yılda yüzde 1.36'dır ki, bu, işçi-saat başına çıktı büyümesinin hâlâ tam yüzde 72'sidir.[7]

Daha eski zamanlarda, örneğin Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'de, insan sermayesi stoku çok daha küçüktü, çünkü o zaman insanların çoğu ilkokulu bile bitirmemişti. Dolayısıyla, insan sermayesi stokunu hesaba kattığımızda kalıntının büyüklüğü azalır, ama, kalıntı, büyümenin başlıca doğrudan açıklayıcı elemanı olmaya devam eder.

Kalıntıyı üreten nedir? Kalıntı, sermaye birikiminin çoğu zaman ölçümlere girmeyen bir biçiminden kaynaklanır: İcatlar. Üreticilerin her sene üretim süreçlerinin verimini artırmayı denemek için yaptıkları büyüklü küçüklü sayısız yatırım, bu icatlar unsuru içinde yer alır.

Mülkiyet konusu olan bilgi, yani yasal olarak belli bir sahibi olan bilgi, modern sermaye stoku olarak sayılmaktadır, çünkü firmaların onlara getiri sağlayan bir varlığı konumundadır. **Tablo 9.3**'te, 1990 yılında Birleşik Krallık'taki sermaye stoku, yapılar, fabrikalar ve makineler, ulaşım araçları ve maddi olmayan sermaye (patent hakları ve mülkiyet konusu olan bilginin başka biçimleri buna dahildir) şeklinde ayrı ayrı gösterilmektedir. Ancak, bu tür bilgi, modern sermaye stokunda sadece küçücük bir parça oluşturmaktadır. Sermayeyi ne kadar rant getirdiğine göre ölçtüğümüzde bile (ki maddi olmayan sermayede rant daha yüksektir) bu durum değişmez.

Hukuk sistemi, sadece belirli cinsten yeni fikirlere koruma sağlamakta, onu da sınırlı bir dönem için yapmaktadır. O sınırlı dönemden sonra, bu yeni fikirler, herkesin kullanabileceği ortak bilgi havuzuna katılmaktadır. Ancak, modern ekonominin bilgi sermayesinin büyük kısmı, hiç kimsenin malı değildir. Herkesin bedava kullanabileceği bir şeydir ve dolayısıyla bu şekilde sayıma girmez. Yaratıcıları onu kendilerine saklayamazlar ve dolayısıyla bu bilgi sermayesi başkaları tarafından bedava kullanılır.

Bilgi yaratımından kâr etmenin zorluğu, örneğin, Sanayi Devrimi'nin simge sanayi dalı olan pamuklu dokumada görülmektedir. İzleyen bölümde, Sanayi Devrimi'nin ölçülmüş verim kazanımlarının yaklaşık yarısının, tekstil-

7 İşçi-saat başına gelir, yılda yüzde 1.9 büyümüştür. Bunun yüzde 0.36'sı, yılda yüzde 1.3 büyüyen fiziksel sermaye büyümesinden, bir diğer yüzde 0.18'i de, yüzde 0.7 büyüyen insan sermayesinden kaynaklanmıştır.

TABLO 9.3
Birleşik Krallık Sermaye Stoku, 1990

Sermaye türü	Stok içindeki payı (%)	Rant ö emeleri içindeki payı (%)
Yapılar	72	54
Tesis ve makineler	17	31
Araçlar	10	12
Maddi olmayan varlıklar	1	3

Kaynak: Oulton, 2001.

deki icatlardan kaynaklandığını göreceğiz. Yine de, dokuma sanayisindeki girişimcilerin tipik kazançları –ki bu insanlar, o yıllarda, içinde yaşadıkları toplumu baştan yaratmaktaydılar– perakende satış veya çizme ve ayakkabı imalatı gibi durağan sektörlerdeki kazançlardan hiç yüksek değildi. Tersine, onların yaptıkları icatların kazanımları, tekstil ürünlerinin fiyatlarının düşmesi vasıtasıyla İngiltere'deki ve bütün dünyadaki tüketicilere akıyordu.

İcat yapanların yeni yöntemler bulmaya yatırdıkları zaman ve emek, bu insanların elde ettikleri son derece mütevazı kişisel getiriye göre çok daha büyük bir sosyal getiri sağlıyordu. Bedava verim büyümesi görüntüsünü ortadan kaldırmak için, a'nın hesaplanmasında sermayenin özel getirisine arızi yararlar da eklenmelidir.

Dolayısıyla, büyümenin temel denklemi, Sanayi Devrimi'nden bu yana dünya için, aslında aşağıdaki yaklaşık formüle indirgenmektedir:

$$g_y <\approx a^* g_{k^*}$$

Burada, k^*, sermayenin büyütülmüş ölçüsüdür ve ekonominin bütün sermaye stokunu içerir –fiziksel sermaye, insan sermayesi ve bilgi sermayesi–, a^* ise, bilgiye yapılan yatırımdan gelen bütün arızi yararların yatırımcılara yöneldiği varsayıldığında sermayeye akacak olan gelirin ekonomideki payını gösteren bir büyütülmüş ifadedir.

Bununla birlikte, şuna da dikkat etmek gerekir ki, modern büyümenin niteliği konusunda bu nihai gerçeğe vardığımızda, onun doğruluğunu ampirik olarak test etme yeteneğimizi tümüyle kaybetmiş oluyoruz. Bu, mantık ve inancı anlatan bir cümledir; ampirik bir önerme değildir. Fiziksel sermaye ölçülebilir; ekonomide bütün gelir içinde sermaye gelirinin payı da ölçülebilir. Ama icat faaliyetlerinden gelen genelleştirilmiş arızi etkileri pratikte ölçmek mümkün değildir. Üretim süreçlerini iyileştirmeye yönelik faaliyetlerin top-

lam miktarını ölçmek de mümkün değildir. İcatlara yatırım, bütün ekonomilerde olan bir şeydir. Ama, birtakım bilinmeyen faktör, farklı dönemler ve farklı ekonomilerde bu sürecin hızlanmasına veya geri kalmasına neden olur.

MODERN BÜYÜMENİN TÜMÜ, İCATLARIN ESERİDİR

Temel büyüme denklemi, görünüşte, Sanayi Devrimi'nden bu yana büyümenin iki bağımsız kaynağı olduğunu akla getirmektedir. Bunlardan en önemli olanı, bilgi sermayesine yapılan yatırımların körüklediği verim artışıdır ve bunun kalıntıya yansıyan önemli arızi sosyal yararları vardır. Ama, bunun yanında, fiziksel sermayeye ve insan sermayesine yapılan yatırımlardan gelen hatırı sayılır bir katkı da vardır ki bu da kişi başına gelirdeki büyümenin yüzde 30-50'sini açıklamaktadır.

Ancak, icatlardan kaynaklanan verim artışı, gerçekte, bütün büyümenin tek gerçek kaynağıdır ve fiziksel sermayedeki büyümenin de sebebi odur. Fiziksel sermayenin modern büyümeye görünüşte bağımsız katkısı, yanıltıcı bir görünüşten ibarettir.

Verimdeki ilerlemeler ve fiziksel sermaye, modern büyümenin gerçekten bağımsız kaynakları olsalardı, o zaman kişi başına fiziksel sermayesi hızla büyüyen ama verim kazanımları olmayan ekonomiler ve hızlı verim kazanımları olan ama kişi başına fiziksel sermaye büyümesi az olan ekonomiler olurdu. Pratikte, zaman içinde olsun, verili bir anda farklı ülkeler arasında olsun, sermaye stokunun büyümesi ile verim artışı serbest piyasa ekonomilerinde her zaman yakın bir birliktelik içindedir.[8]

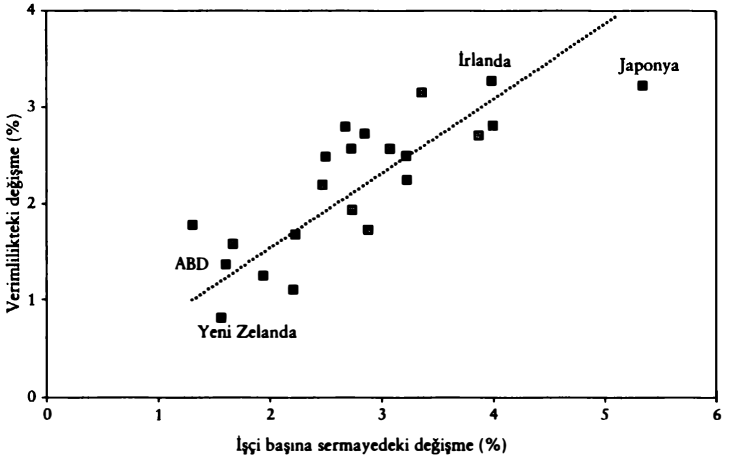
Örneğin, **Grafik 9.4**'te, farklı gelir düzeylerinden bir grup OECD ülkesinin 1960'tan 2000'e kadar olan verim artışı oranları, işçi başına sermaye büyümesi oranlarıyla karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Her ne kadar sermaye stoklarını ölçmenin zorluğu iyi bilinen bir şeyse de, sermaye büyümesi ile verim artışı arasında yakın bir korelasyon görülmektedir.

İki değişken birbiri ile bu kadar yakın bir korelasyon içinde olduğu zaman, birinin diğerinin sebebi olması gerekir.[9] Ayrıca, verim artışının da, işçi başına sermaye stokunu yukarı iten bir unsur olması gerekir. Bunun meydana geldiği süreç, **Grafik 9.5**'te gösterilmiştir.

Grafikte, aşağıdaki eğri, verili bir verim düzeyine sahip bir ekonomideki çıktıyı, işçi başına kullanılan fiziksel sermaye stoku k'nın fonksiyonu ola-

8 Eski SSCB gibi komuta ekonomilerinin karakteristik özelliği, sermaye birikiminin hızlı olmasına karşılık verimdeki artışın yavaş olmasıdır.

9 Ya da her ikisinin tek bir bağımsız nedeni olur.

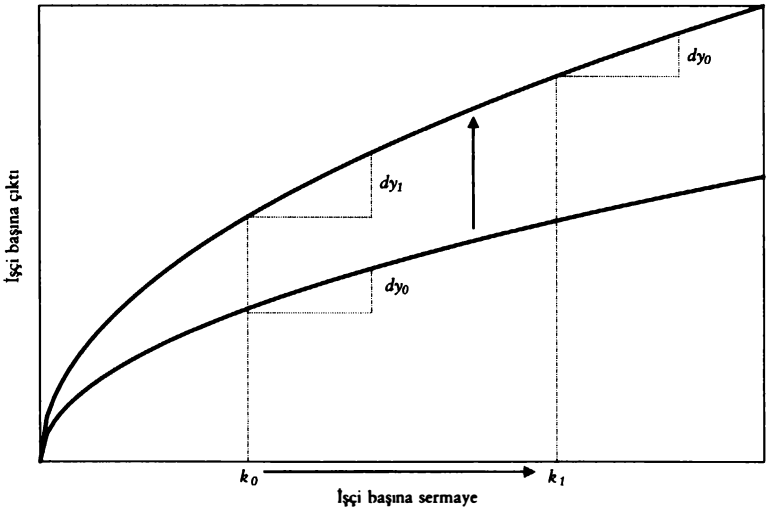
Grafik 9.4 Verim artışı oranları ve işçi başına sermaye artışı oranları, 1960-2000. Sermaye ve çıktı Kamps, 2004'ten. 1970-2000 çalışma saatleri, OECD'den. 1961-70 işgücü büyüklüğü, Earth Trends'ten.

rak göstermektedir. Daha fazla sermaye eklenmesi her zaman çıktıyı artırır, ancak işçi başına sermaye stoku arttıkça bu çıktı artışı gitgide daha az olur. Yatırımcılar, sermaye stokunu, 1 dolarlık sermaye ilavesi dy_0'dan kaynaklanan net ilave çıktı, 1 doların gerçek faiz maliyetine eşit olana kadar, yani k_0 noktasına kadar artırırlar. Dolayısıyla, gerçek faiz oranı, yani sermayenin fiyatı, herhangi bir ekonomide, sermaye stokunu belirler.

Grafik 9.5'te görüldüğü gibi, verimdeki bir artış, üretim eğrisini bütünüyle yukarı doğru kaydırır. Ayrıca, sermaye artışının getirdiği net ilave çıktıyı da diyagramda dy_1'e yükseltir. Dolayısıyla, yatırımcılar, getirinin tekrar faiz oranına eşit olduğu noktaya kadar, yani yeni sermaye stoku k_1'e kadar, sermaye almaya devam ederler. Yeni sermaye stokunda, yeniden, bir birim sermaye ilavesi, çıktıyı dy_0 kadar artırır. Bu şekilde, faiz oranları değişmediği müddetçe, icatlar, fiziksel sermaye yatırımına yol açar.

Dolayısıyla, icatlar vasıtasıyla ekonominin veriminde meydana gelen yüzde 1'lik bir artış, çıktıda yüzde 1'in üzerinde bir artışa neden olur, çünkü fiziksel sermaye birikiminde de artışa yol açar.

Modern ekonomilerin **Grafik 9.5**'te gösterilen üretim fonksiyonunun biçiminin gösterdiği gibi, teknolojik ilerlemenin bu şekilde yatırımlara yol aç-

Grafik 9.5 Verim kazanımlarının sermaye stoku üzerindeki etkisi.

masının bir sonucu olarak, fiziksel sermayenin çıktıya oranı Sanayi Devrimi'nden bu yana fazla değişmemiştir. Bu da demektir ki, fiziksel sermaye stokunun büyümesi, çıktıdaki büyüme kadar hızlı olmuştur. Bu durumda, teknolojik ilerlemenin dolaysız etkisi artı icatların yol açtığı yatırımın dolaylı etkisi sayesinde, verimdeki yüzde 1'lik bir kazanım, çıktıda yüzde 1.3'lük bir artış yaratmaktadır.

Dolayısıyla:

$$g_y \sim g_k \sim \frac{g_A}{(1 - a)}$$

Dolayısıyla, verimde artış yaratan bilgi sermayesine yapılmış yatırımlar, sadece dolaysız neden düzeyinde modern ekonomik büyümenin büyük kısmını açıklamakla kalmamakta, modern büyümenin tümünü açıklamaktadır.

GÜNDEM

Görünüşe göre 1800 yılı civarında başlamış olan hızlı bilgi sermayesi üretimi, bütün ekonomide önemli arızi yararlar üretmiştir. Bu, ekonominin ölçülebilen verimini artırmış ve onunla beraber fiziksel sermaye ve insan sermayesi

stokunu artırmıştır. Dolayısıyla, dünyanın ekonomik tarihinin yaşamsal olayı olan Sanayi Devrimi'ni açıklamaya giden yol açıktır. Bütün açıklamamız gereken, neden 1800'den önceki binyılda bütün toplumlarda –ister savaşçı olsun, ister barışçı, ister tek tanrılı olsun ister çok tanrılı– yararlı bilginin büyütülmesine bu kadar sınırlı yatırım yapıldığı ve neden bu durumun ilk kez Britanya'da 1800 yılı civarında değiştiğidir. İşte ondan sonra, insanoğlunun tarihini anlamış olacağız. İzleyen bölümde, bu soruna bazı yaklaşımlar ayrıntılı olarak açıklanmakta ve Sanayi Devrimi'nin zamanlamasını açıklamanın neden hâlâ bu kadar zor bir iş olarak kaldığı ele alınmaktadır.

10

Sanayi Devrimi Bilmecesi

> Yani, Sanayi Devrimi, dünyanın bütün ekonomik tarihinde meydana gelmiş tek kayda değer olay; ama sizin Sanayi Devrimi için hiçbir açıklamanız yok, öyle mi? Peki, nasıl bir teori oluyor bu?
>
> IRAD KIMHI (kişisel görüşmemiz, 2006)

Sanayi Devrimi'nin meydana gelmesi neden 1800 yılı civarına kadar bekledi? Bu bir sırdır ve insanlık tarihinin en büyük ve hâlâ çözülememiş bilmecesidir. Bu bölümde, Sanayi Devrimi'ni açıklamanın neden hemen hemen imkânsız olduğunu ana hatlarıyla vereceğim ve bu sorunu aşmaya yönelik çeşitli teşebbüsleri anlatacağım.

1800'den sonraki ekonomik büyümenin, toplumlarda yararlı bilgi stokunun büyütülmesine yapılan küçük ama üretkenliği çok yüksek yatırımların ürünü olduğunu gördük. Bu yatırımların faydasının çoğunu yatırımcılar değil, başkaları gördüğünden, sonuç, ekonominin verimliliğinde görünüşte maliyeti olmayan bir büyüme oldu. Bu verimlilik kazanımları da, fiziksel sermayeye daha fazla yatırım yapılmasına yol açtılar. Ayrıca, 1800'den önce teknolojinin ortalama büyüme oranının son derece düşük olduğunu da gördük.

Sanayi Devrimi'ni açıklamak için anlamamız gereken ve meseleyi bu kadar zor hale getiren şudur: Sanayi öncesi toplumların âdetleri, töreleri ve kurumları arasındaki muazzam farklılıklara rağmen, neden bu toplumların hiçbiri, herhangi bir kayda değer derecede uzun dönem boyunca (modern standartlara göre) hiç olmazsa ılımlı düzeyde yüksek bir üretkenlik artışı ora-

nını sürdürmeyi başaramamıştır? *Bütün* sanayi öncesi toplumlarda farklı olan neydi ki verim artışının bu kadar yavaş ve ağır akşak olmasına neden oldu? Böylesine istikrarlı bir büyümesizlik konfigürasyonunda nasıl bir değişiklik oldu da bunun sonunda Sanayi Devrimi ortaya çıktı?

SANAYİ DEVRİMİ TEORİLERİ

Bu kitapta, Sanayi Devrimi hakkında belirli bir görüş benimsenmiştir: Sanayi Devrimi, Eski Babil gibi kurumsal istikrara sahip ekonomilerin ortaya çıkışından ancak binlerce yıl sonra meydana gelmiştir, çünkü o arada geçen yıllarda kurumların kendileri insan kültürüyle karşılıklı etkileşim içinde olmuş ve insan kültürünü değiştirmişlerdir. Çalışmayı, biriktirmeyi ve doğurganlığı sınırlamayı ödüllendiren sıkı Malthusçu baskılar altında binlerce yıl süreyle istikrarlı toplumlarda yaşamak, modern ekonomik büyümeyi kolaylaştıran birtakım kültür formlarının gelişmesini teşvik etmiştir (emek girdileri, zaman tercihi ve aile kurma şekilleriyle ilgili olarak).

Kısmen, sorunun niteliğinden dolayı, Sanayi Devrimi hakkında herhangi bir teorinin yerine getirmesi beklenen zorlu standartları yerine getirecek bundan başka bir açıklama olmadığını öne sürüyorum. Çünkü, çeşitli tarihçiler, ekonomi tarihçileri, ekonomi kuramcıları ve sosyologlar tarafından ortaya atılan mevcut teoriler, eninde sonunda belli başlı üç tipten birine girmektedirler ve bu tiplerin her birinin karşılaştığı birtakım karakteristik zorluklar vardır.

Dış kaynaklı büyüme teorileri: Ekonominin dışındaki bir özellik (örneğin toplumun yasal kurumları veya üretimin farklı girdilerinin nispi kıtlıkları gibi) değişmiştir. Bu değişme, ekonomiler dahilindeki potansiyel yenilikçiler tarafından üretim tekniklerinin artırılmasına yatırım yapılmasına neden olmuştur. Böyle bir değişim, örneğin, bilginin mülk edinilebilirliğini veya her tür mülkün güvence altında olmasını düzenleyen kurumlardaki birtakım değişiklikler olabilir. Nitekim, Douglass North ve Barry Weingast, İngiltere'de 1689 yılında meşrutiyetin gelmesinin, modern ekonomik gelişmeyi davet eden temel nitelikte bir siyasi yenilik olduğunu öne sürmektedirler.[1] Bu teorilere bakarsak, 1760'ta veya ondan kısa bir süre önce İngiltere'de veya belki daha geniş olarak Avrupa'da, daha önceki toplumlarda görülmeyen birtakım kurumsal biçimler veya başka sosyal yenilikler bulmamız gerekir. Bu tür teorilere bir örnek, Joel Mokyr'in görüşü olabilir: Mokyr'e göre, Avrupa'da Ay-

1 North ve Weingast, 1989.

dınlanma, Sanayi Devrimi'nin temel uyarıcılarından biri olmuştur. (Gerçi Mokyr, Aydınlanma'nın kendisinin köklerinin de Avrupa ekonomisinin daha önce ticari olarak genişlemesinde olduğunu iddia etmektedir.)[2]

Çoklu denge teorileri: Bir şok (hastalık, savaş, yeni ülke keşfi gibi) meydana gelmiştir ve bunun etkisiyle ekonomi kötü, durağan dengeden, modern dünyanın iyi, dinamik dengesine atlamıştır. Ekonomi biliminde son zamanlarda taraftar kazanmakta olan kendine özgü bir teoriler sınıfı vardır ki bunlara göre, aileler, herkesin çok sayıda çocuk sahibi olduğu (ve bu çocukların her birine az zaman ayrılan) bir dengeden, ailelerin az sayıda çocuk sahibi olduğu (ama her biriyle yakından ilgilendiği) bir dengeye geçmiştir.[3]

İçeriden kaynaklı büyüme teorileri: Ekonomik sistemin içinde yer alan bir özellik, uzun sanayi öncesi dönem boyunca evrimleşmiş ve sonunda modern ekonomik büyüme için gerekli ön koşulları yaratmıştır. Dolayısıyla, Sanayi Devrimi, ilk insanın Afrika savanlarında ortaya çıktığı andan itibaren gerçekleşmesi mukadder olan bir şeydi. Sadece, hızlı teknolojik ilerleme için gerekli ekonomik koşulların gerçekleşmesi için gereken zamanın geçmesi gerekiyordu. O zaman, soru şudur: 1760 yılındaki İngiltere'nin ekonomisiyle, 1300 yılındaki Floransa'nın, 500 yılındaki Çin'in, İsa'nın zamanındaki Roma'nın veya Eflatun'un zamanındaki Atina'nın ekonomisi arasında ne fark vardır? Ekonomik sistemin sonunda Sanayi Devrimi'ni yarattığı öne sürülen iç motorları arasında, nüfusun büyüklüğü ve nüfusun karakteristiklerinin evrimleşmesi de yer almaktadır.[4]

Bu bölümde, Sanayi Devrimi'ni ayrıntılı olarak incelemeye geçmeden önce bu üç teorinin belli başlı varyantlarını inceleyerek Sanayi Devrimi'nin bunlardan herhangi birine veya tümüne uyup uymadığını veya bunların herhangi biriyle veya tümüyle çelişip çelişmediğini ele alacağız.

DIŞARIDAN KAYNAKLI BÜYÜME TEORİLERİ

Ekonomistlerin insanların hayatlarını ve ekonomilerin kaderini şekillendiren unsur olarak sürekli öne sürdükleri büyük dış kaynaklı kuvvet, neyin mülkiyeti kime aittir, mülkiyet ne kadar güvence altındadır ve mülkiyet nasıl devredilir gibi hususları belirleyerek toplumu düzenleyen kurumlardır. Tercih edilen varsayım, bütün insan toplumlarında arzuların ve rasyonelliklerin esas olarak aynı olduğudur. Avrupa'nın Ortaçağ köylüsü, Hintli amele, yağmur ormanla-

2 Mokyr, 2005.
3 Lucas, 1988; Becker vd., 1990.
4 Kremer, 1993b; Galor ve Weil, 2000.

rının Yanomamo yerlisi, Tazmanya'nın yerlileri; bunların hepsi aynı özlemlere ve bu özlemlere erişmek için aynı rasyonel hareket etme yeteneğine sahiptir. Toplumdan topluma farklı olan, ekonomik hayatı düzenleyen kurumlardır. Eğer 1800'den önce hiçbir toplumda sürekli hızlı üretkenlik artışı gözlemlenmiyorsa, bunun nedeni ancak bütün bu toplumların icatları ödüllendirme konusunda bizim toplumumuzdan bile kötü olmaları olabilir. Nitekim:

> Kurumlar, toplumun teşvik yapısını oluşturur; dolayısıyla, ekonomik performansın altında yatan belirleyiciler, siyasi ve ekonomik kurumlardır.[5]
>
> Mülkiyet hakları olmasaydı ekonominin nasıl bir davranış göstereceğini bir düşünün. Böyle bir durumda, bir kere, her şeyden önce, icat yapanlar, onları araştırma yapmaya teşvik eden kârları elde edemeyeceklerdi ve dolayısıyla hiç araştırma yapılmayacaktı. Araştırma olmayınca, yeni fikirler ortaya çıkmayacaktı, teknoloji sabit olacaktı ve ekonomide kişi başına büyüme olmayacaktı. Kabaca bir bakışla, Sanayi Devrimi'nden önce dünyada hâkim olan durum da işte tam buydu.[6]
>
> Kurumların incelenmesi, neden bazı ülkelerin zengin, bazılarının da fakir olduğuna ışık tutmaktadır... Ekonominin ve hükümet şeklinin bu kurumsal temellerinin niteliği, toplumun refahının belirlenmesinde birinci derecede öneme sahiptir.[7]

Ekonomik sistemin dışından kaynaklı bir şoka dayanan teorilerin avantajı, ölçülen verimin büyüme oranında 1800 civarında meydana gelen görünüşte ani değişimi belki de açıklayabilmeleridir. Kurumlar, aniden ve dramatik bir şekilde değişebilirler. Fransız Devrimi, Rus Devrimi veya 1979'da Şah'ı deviren İran Devrimi bunun tanıklarıdır.

Bununla birlikte, bu tür teorileri savunan sofistike ekonomi tarihçileri de, sanayi öncesinin teknoloji bakımından durağan toplumları ile modern çağın büyüyen ekonomileri arasındaki kurumsal farkın, gördüğümüz gibi, nispeten ince bir fark olması gerektiğinin bilincindedirler.[8]

Yine de, bu yaklaşım, ekonomi bilimi camiasında çok etkili olmaktadır; bunun nedeni, kısmen, ekonomistlerin çoğunun tarih bilgisinin sınırlı olmasıdır. Birçok modern ekonomistin kafasında, eski toplumlar hakkında şimdiye kadar yapılmış bütün kötü filmlerin bir karışımından oluşan bir Sanayi Devrimi öncesi dünya karikatürü vardır. Vikingler uzun gemileriyle gelip savunmasız köyleri talan eder, manastır kütüphanelerini yakarlar. Moğol

5 North, 1994, s. 359.
6 Jones, 2002, s. 121.
7 Greif, 2006, s. 3-4.
8 Örneğin, bkz. Greif, 2006.

orduları at sırtında bozkırlardan fırlayıp savaş çığlıkları atarak Çin kentlerini yağmalarlar. Yobaz din adamları, köhnemiş dini dogmaları sorgulayan herkesi kazığa bağlayıp yakarlar. Köylüler, yiyip içip dövüşmekten başka bir şey bilmeyen açgözlü beylerin ayakları altında inlerler. Aztek rahipleri obsidyenden yapılmış bıçaklarla çığlıklar atan, kıvranan kurbanlarının kalplerini söküp çıkarırlar. Böyle bir dünyada, yeni teknoloji geliştirmeye kimin zamanı, enerjisi veya motivasyonu olabilir ki?

Bununla birlikte, iki husus vardır ki, bunlar, ekonomi tarihçileri ve ekonomistler üzerindeki kuvvetli etkileri ne olursa olsun dış kaynaklı büyüme teorilerinin hemen hemen aşılması imkânsız sorunlarla karşı karşıya olduklarını düşündürmektedir.

Birincisi, göreceğiz ki, Sanayi Devrimi başlayıp epeyce de bir yol aldığı halde bilginin mülk edinilebilirliğinde herhangi bir iyileşme olduğuna dair hiçbir işaret bulunmayan uzun bir dönem vardır.

İkincisi, kurumların, en azından uzun vadede, ekonomilerin işleyişinde belirleyici bir faktör olabileceğine, yani ekonomik sistemden bağımsız bir faktör olabileceğine dair herhangi bir delil yoktur. Esasen, kurumların ekonomik hayatı nasıl etkilediğine dair başka bir görüş daha vardır: Kurumların uzun vadede ekonomilerin teknolojisine ve nispi fiyatlarına uyum sağladığını ve ekonomi tarihinde ikincil bir rol oynadığını savunan görüş. Ne ilginçtir ki, Douglass North da, 1973 yılında *The Rise of the Western World*'de bu görüşü savunuyordu ve ancak daha sonra kurumların ekonomik performansın dış kaynaklı belirleyicileri olduğu görüşüne döndü.[9] Buna "verimli kurumlar" hipotezi adını verelim.

Kurumların içerden kaynaklı olduğu yönündeki argüman şöyledir: Neyin mülkiyeti kime aittir ve mülkiyet nasıl belirlenir gibi bir kurallar kümesinden başka bir şey olmayan ekonomik kurumlar, kaynak bakımından küçük bir maliyetle değiştirilebilirler. Tipik olarak, bir toplumun çıktı potansiyelini azamiye çıkaran verimli kurumlara sahip olmanın maliyeti, verimsiz kurumlara sahip olmanın maliyetinden daha fazla değildir. Eğer bir kurum bir toplumda azami potansiyel çıktının üretilmesine köstek olmuşsa, o zaman bu kurumun verimliliği artırma yönünde çalışan bir kuruma dönüştürülmesi yönünde baskı olur. Değişiklikten birçok insan kazançlı çıkacaktır ve bunların net kazançları kaybedenlerin kayıplarından daha fazla olacaktır. Dolayısıyla, kazananlar, kaybedenleri değişimi kabul etmeye ikna etmek için onlara

9 North ve Thomas, 1973.

zararlarını telafi edecek bir şey sunmanın bir yolunu bulacaklardır. Sanayi öncesi insanları bile maddi kazanca karşı duyarsız değildirler. Çıktıya zarar veren kurumlar düzeltilecektir. Dolayısıyla, kurumların zaman içinde ve bir yerden bir yere farklılık göstermesinin ana nedeni, teknolojideki, nispi fiyatlardaki ve insanların tüketimle ilgili arzularındaki farklılıkların, farklı toplumsal düzenlemeleri verimli kılmasıdır.[10]

Bu görüşte, kurumlar, uzun dönemli ekonomik kalkınmanın açıklanmasında hiçbir rol oynamaz. Kurumların evrimi ilginçtir ama, bu evrim daha temel ekonomik güçlerin itkisiyle olur. Kurumların tarihi de, bugünkü sonuçların açıklanması bakımından önemli değildir, çünkü bunların kökenlerinin halihazırdaki işleyişleriyle fazla bir ilgisi olmamalıdır. Nereden başladığınız fark etmez: En azından uzun vadede, kurumlar tarihinde *path dependence* (yol bağımlılığı) yoktur.*[11]

"Verimli kurumlar"ı esas alan bu bakış açısı, özellikle söz konusu olan uzun dönemli tarih olduğu zaman, dinî hararet veya toplumsal çalkantı dönemlerinin bir sonucu olarak verimsiz kurumların benimsenmesi yönünde dönemsel ideolojik itmeler olabileceğini kabul edebilir. Dinî hararete örnek olarak, İ.S. 30 civarında Akdeniz havzasında Hıristiyanlığın gelişini, İ.S. 622 yılında Ortadoğu'da İslâm'ın gelişini veya İran'da Humeyniciliğin gelişini gösterebiliriz. Toplumsal çalkantı dönemleri olarak, 1789'daki Fransız Devrimi'ni, 1917'deki Rus Devrimi'ni ve onun ardından 1946'da Kore'de ve 1949'da Çin'de komünistlerin iktidara gelişini sayabiliriz. Ama, eğer yeni kurumlar ekonomik olarak verimsiz iseler, bunlar çabucak (tarihin zaman ölçüsüne göre çabucak) verimlilik yönünde evrimleşeceklerdir.

Tarih, verimsiz oldukları için zamanla kaldırılan ve yeniden şekillendirilen kurum örnekleriyle doludur. Bir örnek, Ortaçağ İngilteresi'nde *wager of battle* denilen, adli davaların sonucunun teke tek dövüşle belirlenmesi yöntemidir. 1066'da İngiltere'yi istila eden Normanlar, bu uygulamayı da yanlarında getirdiler. Buna göre, adli davalarda (buna, arazi mülkiyeti ihtilafları da dahildir) davalıya haklı olduğunu bu şekilde kanıtlama imkânı tanınıyordu. Bu usulde, davalı, törenselleştirilmiş bir dövüşte davacıyla teke tek mücadele ediyordu. Mücadele, taraflardan birinin ölümüne kadar gide-

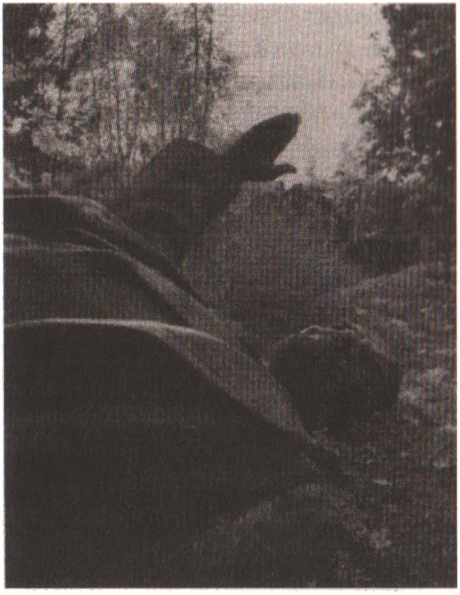
10 Bu görüş, birçok bakımdan Marx'ın şu meşhur sözünün bir yankısıdır: "Bu üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun ekonomik yapısını, üzerine yasal ve siyasi üstyapının oturduğu ve kendisine belirli toplumsal bilinçlilik biçimlerinin tekabül ettiği gerçek temeli oluşturur."

(*) Burada yazar, kurumların kendi kendilerini sağlamlaştırıcı nitelikte olmadıklarını söylemek istiyor – ç.n.

11 Acemoglu, 2001, 2002, toplumların geçmişinin gerçekten geleceği öngördüğünü ampirik olarak öne sürmektedir.

biliyordu. Bu uygulama, Normanların savaşçı kökenlerinden ve Tanrı'nın haklı olan dövüşçü lehine müdahale edeceğine dair inançlarından doğmuştu.[12]

En eski kayıtlardan, tarafların, onların adına bu tek teke dövüşü yapmaları için fedai tuttuklarını biliyoruz.[13] Hatta, büyük miktarda toprağı olan ve dolayısıyla arazi ihtilafları da çok olan büyük manastırlar, fedailerine antrenman bile yaptırırlardı. Mesela, 1287'de, Bury St. Edmunds Manastırı, iki arazinin zilyetliği için bir teke tek dövüş yaptı. Manastırın vakayinamesinde şu kayıtlıdır: "Baş rahip, Roger Clerk adında bir fedaiye avans olarak kendi cebinden 20 mark ödedi. Dövüşten sonra Roger ondan 30 mark daha alacaktı. Dövüş için beklenen bütün bu süre boyunca, fedai bizim yanımızda kaldı; yanında çalıştırıcısı da vardı. Aziz Calixtus yortusunda, düşmanlarımız galip geldiler ve fedaimiz Londra'da yapılan adli dövüşte öldürüldü. Böylece, Semer ve Groton arazilerimiz, bir daha geri alınması kabil olmamak üzere kaybedildi."[14]

Resim 10.1. Devrilmiş Lenin heykeli, Riga, Letonya. Sovyet tarzı ekonomilerin ekonomik performansının kötülüğü, Sovyet rejiminin, dayatılmasından kırk altı yıl sonra, 1991 yılında sonunun gelmesinin kaçınılmaz olmasına katkıda bulunmuştur.

O zamanlar bir işçinin yıllık ücreti 3 marktan az olduğuna göre, kazandığı takdirde 50 mark alacak olan bir fedai hayli vasıflı bir işçi durumundaydı demek ki. Yukarıdaki örnekteki Roger Clerk'in tersine, para karşılığı dövüşen adamlar genellikle ölümüne dövüşmezlerdi ve tipik olarak taraflardan biri ölümcül bir yara almadan pes ederdi.[15] Teke tek dövüşle adaletin,

12 Von Moschzisker, 1922, s. 160; Russell, 1959, s. 242.

13 1275'e kadar, fedailer, davanın ne hakkında olduğunu bizzat bildiklerine dair yemin etmek zorundaydılar ve dolayısıyla çoğu durumda açıkça mahkemeye yalan söyleme suçunu işlemiş oluyorlardı. Bu, kurum açısından sakıncalı oldukları zaman "doğru" gibi kavramların bile nasıl esnekleşebileceğine bir örnektir.

14 Gransden, 1964, s. 88-89.

15 Russell, 1959.

toprağın üretken kullanımını sağlayan veya araziye yatırımı teşvik eden bir kurum olmadığı söylenebilir.[16]

Ancak, 1179 gibi erken bir tarihte bile, arazi üzerindeki zilyetlik hakkı aleyhine dava açılan bir kiracı, belli bir bedel karşılığı, kralın mahkemelerine başvurarak sulh iradesi (*writ of peace*) alabilirdi. Sulh iradesinde, dövüş yasaklanır ve davanın o yörenin on iki şövalyesinden oluşan bir jüri tarafından sonuçlandırılması istenirdi. Ancak, ihtilafın sonucunun teke tek dövüşle mi yoksa jüriyle mi belirleneceğini davalı seçebildiğinden, arazinin zilyetliği üzerinde olan tarafın yasal durumuna güvenmemesi veya jüriyi oluşturacak komşularının vereceği karardan çekinmesi gibi durumlarda, sık olmasa da hâlâ teke tek dövüşler yapılıyordu. Teke tek dövüş yöntemiyle yargılanmayı isteme hakkı, her ne kadar resmî olarak 1819'a kadar sürmüşse de, 1300'lerde pratikte kullanımdan kalkmış, onun yerine tamamen jürili yargılama geçmiştir.[17] Herhangi bir resmî reform yapılmadan, sistem, daha verimli bir duruma doğru evrimleşmiştir.

Kurumların verimlilik yönünde evrimleşip evrimleşmedikleri konusunda olumlayıcı deliller ve yadsıyıcı deliller mevcuttur. Ancak, sosyal maliyeti yüksek olan kurumlar, ortadan kalkma eğilimi göstermektedirler. Nitekim, ekonomik çıkar o kadar güçlü bir unsurdur ki, bir ideoloji ekonomik çıkarla çatıştığı zaman, çözüm, genel olarak, çatışmayı çözmek için ideolojiyi uyarlamak şeklinde olmuştur.

Buna bir örnek, faizle borç vermedir. Hıristiyanlığın ilk yıllarında ve günümüzde İslâm'da da, faiz almak, tefecilik, ahlâksız bir faaliyet kabul edilirdi.[18] Bunun arkasındaki düşünce, en azından Hıristiyanlıkta, paranın kendisinin üretken olmamasıdır. Eğer birisi ödünç para aldıysa ve onu bir yıl sonra geri ödediyse, neden bu borç için faiz ödemesi gereksin ki? Paranın kendi-

---

16 Bununla birlikte, ihtilafların hallinde, teke tek silahlı dövüşün, mahkeme salonu arenalarında hukuk teorisinin inceliklerini kullanarak dövüşen yüksek ücretli avukatlar tutmaya göre daha kötü bir yöntem olup olmadığı net değildir.

17 1819'da *wager of battle*'ın (adli davanın sonucunun teke tek dövüşle belirlenmesi uygulaması) kaldırılması, 1817 yılındaki meşhur bir davanın ardından olmuştur. Davalı, duvarcı ustası Abraham Thornton, Mary Ashford'a tecavüz edip onu öldürmekle suçlanıyordu. Jüri onu beraat ettirdikten sonra, kurbanın ağabeyi, cinayet için Thornton aleyhine şahsi dava açtı. Çam yarması bir genç olan Thornton, yaratıcı zekâya sahip avukatının tavsiyesine uyarak, davanın teke tek dövüşle çözümlenmesi talebinde bulundu. Davacı dövüşmeyi reddetti, böylece davalı kazandı; Rayner ve Crook, 1926, s. 167-71.

18 Günümüzün İslâm'ında yasak devam etmektedir. Kur'an, "faizi" yasaklar: "ALLAH alışverişi helal, faizi de haram kılmıştır" (2.275). Birçok İslâm ülkesinde, faizle borç vermeyi yasaklayan kanunlar vardır. Ancak, Müslüman din bilginleri, her tür faizin mi yoksa sadece fahiş faizin mi haram olduğu konusunda yorumlarında ayrılmaktadırlar.

si herhangi bir şey üretme yeteneğine sahip değildi; dolayısıyla, faiz öngören anlaşma, ödünç alana karşı bir haksızlıktı.

Ancak, faizle borç vermenin her şeklini yasaklamak, her ekonomide, her iki tarafın kârlı çıkabileceği birçok anlaşmayı da imkânsız kılar. O yüzden, hem Hıristiyanlıkta hem de İslâm'da, din bilginleri, imanın saf ilkeleriyle piyasadaki kâr etme olanaklarını uzlaştırmanın yollarını aramakta gecikmemişlerdir.

Katolik Kilisesi, bütün Ortaçağ boyunca faizi yasaklayan doktrine resmî düzeyde sadık kalmakla beraber, birtakım yaratıcı zekâya sahip ilahiyatçılar, faiz ödeme türlerinden çoğunun aslında tefecilik teşkil etmediğini göstermişlerdir. Kilisenin kendisi de önemli bir borç verici olduğundan, tam da böyle bir uzlaşma yolunun bulunması yönünde önemli bir baskı zaten mevcuttu.

Nitekim, 1300'e gelindiğinde, faizle borç vermek konusunda aşağıdaki istisnalar bütün Hıristiyan Avrupa'da kabul görmüş bulunuyordu:

1. Ortaklık kârları: Tarafların her biri riske girdiği müddetçe, bir girişime doğrudan doğruya yatırılan sermayenin getirisinden yararlanmak serbestti (yani, hisse senedi satarak finansman sağlamak serbestti).
2. İrat senetleri: Toprak rantının bir kısmını veya bir evi, götürü bir tutar karşılığı satmak herkes için serbestti. Dolayısıyla, gayrimenkul teminatlı daimi kredi verilebiliyordu. Nitekim, kilisenin kendisi de, yüklü bir miktar tutan ödenekleri için bir yatırım aracı olarak çok sayıda irat senedi satın almıştır.
3. Yıllık gelir: Belirli bir götürü tutar karşılığında, belirli bir kişiye ölene kadar sabit bir yıllık ödeme yapılmasıdır. Ödemenin tutarı belirsiz olduğu için buna izin verilebilirdi. Winchester Başrahibi bunlardan satmıştır. Bunlar, birçok Alman şehrinde de yaygındı.
4. Vazgeçilen kârlar: Borç veren kişi, borç verdiği için vazgeçmiş olduğu kârların tazminatını alabilirdi.
5. Kur riski primi: Borç veren biri, eğer borç bir para cinsinden verilip başka bir para cinsinden geri ödenecekse, kur riskini karşılamak üzere borç üzerinden bir prim alabilirdi. Bu kanun açığından yararlanan borç vericiler, sözleşmelerini öyle yaparlardı ki, bir işlemde iki kere yabancı para üzerinden borç verir, böylece bütün kur riskini ortadan kaldırır ama yine de primi alırlardı.

Faiz üzerindeki resmî yasağın sanayi öncesi Hıristiyan toplumuna maliyeti çok düşük olmuştur. Sadece bono finansmanının belirli bazı türleri kanun dışı sayılmıştır. Bu tür krediler için hâlâ bir miktar talep olduğundan, bu da iki yoldan karşılanıyordu. Birinci yöntem, bu tür borç verme işlerini Hıristiyan olmayan kişiler olarak Yahudilerin yapmasına izin verilmesiydi. İkincisi, işine geldiğinde kilise kurallarını görmezden gelivermekti. Büyük çaplı finansman –hükümdarlara veya Vatikan'a borç verme– bu tür kurallar karşısında büyük ölçüde dokunulmazlığa sahipti. Hatta, 1341 yılında, İngiltere Kralı III. Edward borçlarını ödeyemeyince, uluslararası bir mali kriz bile çıktı; krizde, Avrupa'nın en büyük üç bankasından ikisi battı (1343'te Peruzzi ve 1346'da Bardi).

İslâm toplumları da, benzer şekilde, yasağı delmek için yaratıcı zekâ ürünü yollar buldular. Bunlardan birincisi, *çifte satış*tı. Bu işlemde, ödünç alan, örneğin, hem 100 dinar nakit hem de 15 dinar gibi olmayacak bir değer biçilen küçük bir bez parçası alırdı. Bir yıl sonra, nakit borcunun karşılığı olarak 100 dinar ve bez parçası için de 15 dinar öderdi. Bu borçlar, Şeriat mahkemelerinde kabul edilmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman mahkeme kayıtları incelendiğinde, daha da bariz bir şekilde, mahkemeler tarafından icra ettirilen binlerce borç sözleşmesi bulunmuştur. Benzer şekilde, camilerin bakımı, imamların parasının ödenmesi, yoksullara yardım edilmesi veya kamu hizmeti verilmesi için dindar Müslümanlarca kurulan *vakıflar*, çoğu zaman, ellerinde bulunan nakit varlıkları faizle borç verirlerdi.[19] Bugünün faizi yasaklayan Müslüman devletleri bile, açıkça "faiz" değil de "ortaklık" şeklinde bile olsa, mevduat sahiplerinin paraları karşılığında faiz kazandığı bankacılık düzenlemelerine sahiptirler. Bu tür bankalar, halihazırda Mısır'da, Kuveyt'te, Birleşik Arap Emirlikleri'nde ve Malezya'da faaliyet göstermektedir.

İngiltere'de, kısmen III. Henry'nin evlilik sorunlarının bir sonucu olarak Katolik kilisesinin yerine Anglikan Kilisesi geçtikten sonra faizle borç verme yasallaştı. Ancak, üç yüzyıl boyunca, azami faiz oranı kanunla belirlendi. Faiz konusundaki kısıtlamaya uymayan borçlar yasal olarak icra ettirilemiyordu. Yasal faiz oranı çok düşük tutulmuş olsaydı, bu durum sermaye piyasasının işleyişini ciddi şekilde olumsuz etkileyebilirdi. Ancak, pratikte, yasal faiz oranı normalde serbest piyasa oranında veya onun üzerinde tespit ediliyordu. Krala verilen borçlar, faiz kısıtlamalarından muaf tutulmuştu. Bunun

19 Pamuk, 2006, s. 7-8.

nedeni, güvenilmez bir borç alıcı olan kralın, 1710 civarından önce piyasa oranının oldukça üzerinde faizler ödemesiydi. Kaldı ki, faiz kanunlarıyla belirlenen faiz oranlarının uygulanması imkânsızdı; çünkü, taraflar, yazılı sözleşmede kredinin büyüklüğünü şişirerek faiz kısıtlamalarını rahatlıkla delebilirlerdi. İngiltere'de faizle ilgili kanunların bu kadar uzun süre yürürlükte kalmasının nedeni, bunların ekonomi üzerine son derece az bir kısıtlama getirmeleriydi.

Ekonomik çıkarın ideolojiye üstün gelmesine dair daha da çarpıcı örnekler bulabiliriz. Örneğin, Pasifik'te, Batı Samoa'da, şefin seçiminin geleneksel kuralı, seçilecek kişinin eski şefin yakın akrabası olmasıydı. Yerliler, antropoloğun sorularına cevap verirken, bu kurala uyduklarını iddia etmişlerdir. Şefin meşruluğunu teyit etmek için, her klan tarafından birtakım karmaşık soy ağaçları tutuluyordu. Ancak, klan üyelerinin, seçilecek şefin zengin biri olmasında ekonomik çıkarları vardır, çünkü şefin görevlerinden biri klana ziyafetler vermektir. Çoğu zaman, bu mesele, soy ağaçları çarpıtılarak seçilen her kimse onun eski şefle yakın akraba görünmesi sağlanmak suretiyle çözümleniyordu. Araştırmacılar, yeni şefin eski şefe yakınlığının, gerçekte olduğundan daha fazla söylendiğini buluyorlardı.[20]

ÇOKLU DENGE TEORİLERİ

Kurumların baskılar karşısında evrimleştiğini kabul etmekle beraber yine de Sanayi Devrimi'nin kurumlarla açıklanmasının mümkün olduğunu savunabilmek istiyorsak, kurumların neden tutarlı bir şekilde hep kötü olduğunu açıklayacak bir teoriye ihtiyacımız vardır. Buradaki temel düşünce şudur: "Kötü" kurumlar, *bir bütün olarak* çıktı bakımından her zaman zararlı olmakla beraber, bazı *bireylerin* yararına olabilirler ve gerçekten olmaktadırlar da. Eğer bu bireyler söz konusu kurumu muhafaza etmek için gerekli siyasi güce ve inzibat gücüne sahipseler, o zaman, bir bütün olarak topluma olan maliyetine bakmaksızın, o kurumu korumaya çalışacaklardır.

Nitekim, Ortaçağ loncaları, mesleğe girmek isteyenlere engel olarak, bir bütün olarak ekonominin çıktısına zarar vermiş olabilirler. Ama, mevcut lonca üyelerine yardımcı olmuşlardır. O yüzden, lonca üyeleri de, kısıtlamalara sımsıkı sarılmışlardır. Örneğin, 1688'den önceki yıllarda Londra'daki loncalar siyasi bakımdan güçlüydüler çünkü ihtiyaç zamanlarında krala yardım etmek üzere üyelerinden para toplayabiliyorlardı. Tekelci lonca düzenlemeleri belki tüketicilere zarar veriyordu ama tüketiciler siyasi bakımdan da-

20 Britanyalı koloni yöneticileri, bireylerin gerçek akrabalık ilişkilerini ilelebet geçerli olmak üzere bir kerede tespit eden bürokratik kayıtlar tutarak bu uzlaştırma sistemini bozdular.

ha az güçlüydüler, çünkü onlar krala mali destek sağlamak için organize olma yeteneği fazla olmayan dağınık bir grup oluşturuyorlardı.

Buradan yola çıkarak, kurumların yükseliş ve düşüşünü hâkim sınıfın maddi çıkarlarıyla açıklayan bir kurumlar teorisi, bir kurumlar "ekonomi politik"i kurabiliriz. Örneğin, Acemoğlu, Johnson ve Robinson, gelecekteki muhtemel bir kurumlar teorisi için **Grafik 10.1**'deki şemayı önermektedirler. Toplumların temel motoru, artık, "verimli kurumlar"a dayanan bakış açısında olduğu gibi onların ekonomileri değil, siyasi yapıları ve aynı zamanda kaynakların çeşitli siyasi oyuncular arasındaki dağılımıdır. Siyasi gücü ele geçirenler, ekonomik ve siyasi kurumları, bir bütün olarak ekonominin verimini değil, kendi ekonomik yararlarını azamiye çıkaracak şekilde düzenleyeceklerdir. Sistem, yine, dışarıdan kaynaklı birtakım güçlerin etkisiyle bir sarsıntı geçirip, mevcut siyasi kurumlar dahilinde gelir dağılımını ve dolayısıyla siyasi iktidarı değiştiren birtakım değişimler geçirebilir. Ancak, bu sefer, başlangıçtaki siyasi kurumlardaki veya kaynak dağılımlarındaki farklılıkların uzun dönemli etkileri olabilmektedir.[21]

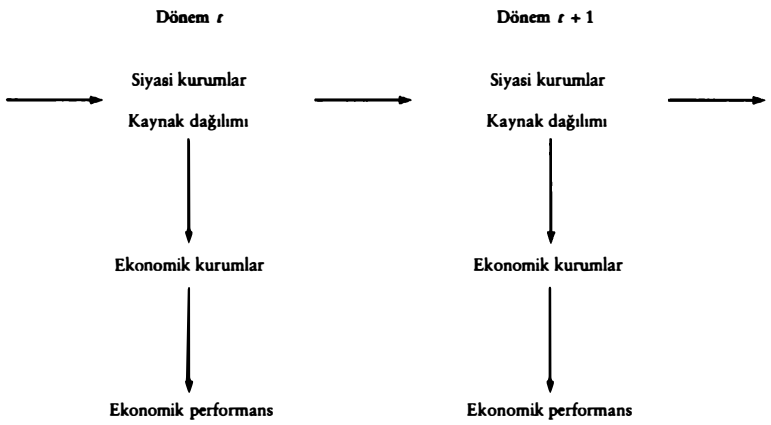
Eğer kurumlara dayanan "ekonomi politik" neden 1800'den önce büyümenin dünyanın her yerinde yavaş olduğunu açıklayacaksa, o zaman neden eski toplumların tutarlı bir şekilde hep büyümeyi caydıran kurumlara sahip olduklarını da açıklamak zorundadır. Çünkü eğer kurumlar çeşitli çıkar grupları arasındaki çekişmeyle veya hatta rastgele seçiliyor idiyse, o zaman neden 1800'den önceki binlerce yılda bütün toplumların eninde sonunda hep kötü kurumları oldu? En azından bazılarının şans eseri iyi kurumlar geliştirmesi gerekmez miydi? Eski toplumları icatları ödüllendirmekten alıkoyan *sistematik* bir şey olmalıdır. İngilizler 1788 yılında Avustralya'ya gelip elli bin yıldan beri hiçbir teknolojik ilerleme meydana gelmemiş bir toplum bulduklarında, aynı zamanda orada üç yüzden fazla birbirinden ayrı yerli dilin konuşulduğunu da gördüler (sadece Tazmanya'nın beş bin kişilik halkı beş ayrı dil konuşuyordu). Demek ki, hiçbir teknolojik ilerleme göstermemiş olan sadece bir yerli toplumu değil, üç yüzden fazla yerli toplumu vardı.[22]

Douglass North, Mancur Olson ve diğerlerinin işaret ettiği ortak özellik, sanayi öncesi toplumlarının hepsinin, ekonomik verimin zararına kendi ödüllerini azamiye çıkarmaya çalışan "yerleşik eşkıyaları"nın hâkim olduğu

---

21 Bu, Acemoğlu vd., 2001, 2002, 2005a'da sunulan, eski kolonilerin ekonomik başarısı hakkındaki argümanın yapısıdır. Böyle bir yapı, Engerman ve Sokoloff, 2002'de de vardır.

22 Blainey, 1975, s. 37-38.

Grafik 10.1 Ekonominin motoru olarak siyaset. Acemoğlu vd., 2005b'den.

"haydut devletler" olduklarıdır. Ancak demokrasinin gelişiyledir ki, modern ekonomik büyümeyi mümkün kılan ekonomik kurumlar gelişebilmiştir.[23] İngiltere, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiğinde, kralın sadece bir simge olduğu bir anayasal demokrasiydi.[24] En az 1870'lerden beri ekonomik bakımdan dünyanın lider ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri de, her zaman bir demokrasi olmuştu.[25] Küçük bir sınıfın topluma cebren hâkim olduğu yerlerde, büyümeyi azamiye çıkaran mülkiyet kuralları ile hâkim seçkin sınıfın kazançlarını azamiye çıkaranlar arasında zıtlık vardır.

Örneğin, köle veya serf toplumlarını düşünelim: 1793'e kadar Haiti, 1860'a kadar Amerika'nın güney eyaletleri, 1861'e kadar Rusya, 1880'lere kadar Brezilya. Kölelik ve serfliğin verimli olmadıkları sık sık iddia edilir.[26] Köle sahibi istediği zaman çıktının tümüne el koyabileceğinden, kölelere iyi üretim yapmaları yönünde teşvik vermek zordur. Ayrıca, köle sahibi, kölenin çalışmasına göz kulak olmak için önemli miktarda kaynak ayırmak zorundadır. Robert Fogel ve Stanley Engerman'ın Amerika'nın güney eyaletlerinde kölelik üzerine yaptıkları ampirik çalışmalar bu inanışlar konusunda soru

23 North ve Weingast, 1989; Olson, 1993.

24 Bununla birlikte, oy hakkı sınırlıydı. Sadece, mülk sahibi erkekler oy kullanabiliyordu. Dahası, oylar açık verildiğinden, oy satın alma da yaygındı.

25 Gerçi, yine, bu sürenin büyük kısmı boyunca sınırlı bir demokrasi söz konusuydu.

26 Serflik, bütün sanayi öncesi Avrupası'nda yaygın olan bir kölelik şekliydi. Serfin sahibi serf üzerinde mülkiyet hakkına sahipti ama gelenekler serf sahibinin serften zorla alabileceği şeyleri sınırlardı.

işaretlerine neden olmuştur.[27] Biz, yine de, argümanımızı sergilemek adına, kölelik ve serfliğin verimsiz olduğunu varsayalım.

"Kölelik verimsiz bir kurumdu," demek, "Eğer bir köle azat edilseydi toplumun toplam çıktısı artardı," demekle eşdeğerdir. Bir kölenin çıktısına, yani kölenin sahibi için ürettiği ekstra miktara y_s diyelim. O zaman, kölenin özgür işçi olarak marjinal çıktısı, kölelikteki ne göre daha yüksek demektir. Bir özgür işçinin marjinal çıktısının, yani işçinin toplumun çıktısına kattığı miktarın ölçüsü, o işçinin ücretidir. Bunu w ile gösterelim. O zaman, eğer kölelik verimsiz ise,

$w > y_s$ olmalıdır.

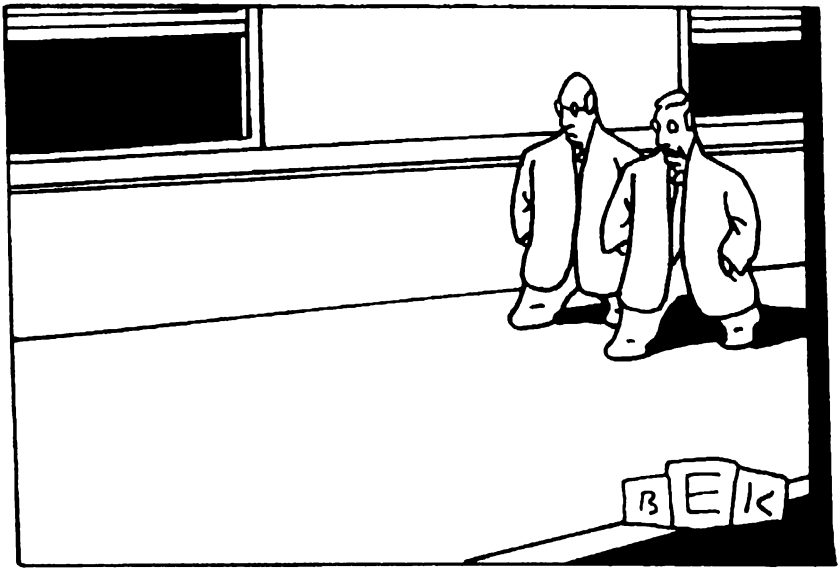
Köle sahiplerinin, kölelerin doyurulması, giydirilmesi ve barındırılması için ücret w_s'nin eşdeğerini harcamaları gerektiğini düşünelim. O zaman, bir köle sahibi olmanın sağladığı yıllık kâr, yani kölenin ürettiği artı, şu olacaktır:

$$\pi_s = y_s - w_s$$

Azat edilmiş kölenin ürettiği artı, $\pi_f = w - y_s$, bundan büyüktür. Bu da demektir ki, köle, eski efendisine π_s'i ödedikten sonra hâlâ kendi eski hayatta kalma tüketiminin üzerinde bir artıya sahip olacaktır. Köle ile efendi, her birinin bu artının bir kısmını aldığı bir anlaşmaya varabilirler ve ikisi de kârlı çıkar.

O zaman, eğer kölelik gerçekten sosyal olarak verimsiz bir kurum ise, köleliğin kendiliğinden, sırf piyasa kuvvetleri vasıtasıyla sona ermesi gerekir. Kölelik aleyhtarı hareketlere veya kölelik aleyhtarı kampanyalara gerek kalmaz. O zaman Amerikan İç Savaşı da lüzumsuz olurdu. Nitekim, antik Atina'da, hüner sahibi kölelerin şehirlerde kendi başlarına yaşayıp sadece sahiplerine yıllık bir ödeme yapmaları yaygın bir uygulamaydı. Köle sahibi, bunun dışında, o kölenin hayatına hiç karışmazdı. Ama, azat edilmiş kölelerin, özgürlüklerinden yararlanarak mutlu mesut eski efendilerine yıllık ödemelerini yapmak yerine, örgütlenerek onları hâkim sınıf için çalışmaya mahkûm eden adaletsiz toplum düzenini yıktıklarını varsayalım. Veya özgürlüklerini kullanarak, bu yıllık haracı ödemek zorunda olmayacakları bir komşu ülkeye göçtüklerini düşünelim.

27 Fogel ve Engerman, 1974.

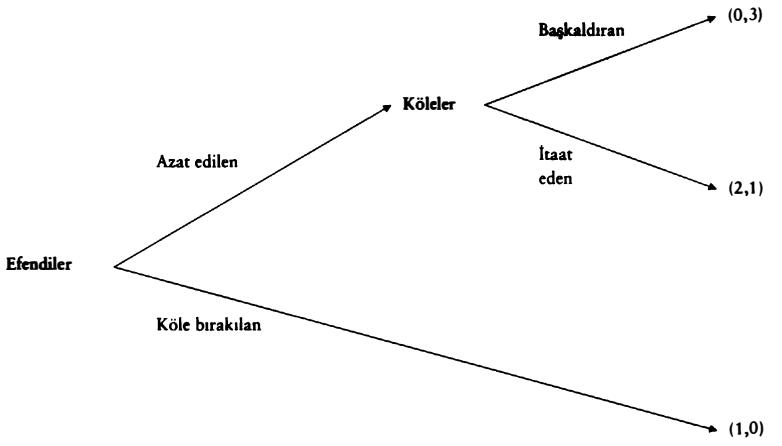

"Saçma olmasaydı, çok iyi bir fikir olabilirdi."

Resim 10.1 Kurumsalcılık?

Bu olasılıkları düşünürsek, kölelikten kurtuluş sosyal ürünün toplam miktarını artırsa bile, hâkim sınıfa giden geliri azaltır. Bu durum, **Grafik 10.2**'de sergilenmektedir. Örneğin, varsayalım ki köleci bir toplum, 1 birimlik bir toplam artı üretiyor ve bunun hepsi hâkim sınıfa gidiyor. Mevcut takaslar kümesi, şemanın alt kısmında (1,0) şeklinde sayı çiftleri olarak gösterilmiştir. Burada, ilk sayı efendinin artısı, ikinci sayı kölelerin artısıdır. Ayrıca, kölelikten kurtulmanın toplam artıyı 3 birime çıkaracağını da varsayalım. O zaman, kölelerin azatlık parası ödeyerek özgürlüklerini kazanmaları için gerekli koşullar mevcut gibi görünmektedir.

Özellikle de, kölelerin azat edilmesinden sonra efendilerin yeni artıdan 2 birim, eski kölelerin ise 1 birim aldıkları bir anlaşmanın, her iki tarafça da kabul edilmesi gerekir. Bu sonuç, grafikte, köle sahiplerinin köleleri azat ettikleri ve eski kölelerin de anlaşmaya sadık kaldıkları çizgiyle gösterilmektedir. Ancak, azatlık bir kere gerçekleştikten sonra, farz edelim ki eski köleler gelir dağılımının kontrolünü ele geçiriyorlar. O zaman, artının tümünü kendilerine alırlar; böylece efendiler zararda olur. Bu durumda, köleler, ilk anlaş-

Grafik 10.2 Azat etme kararı analizi.

maya sadık kalacaklarına söz veremezler ve efendiler de dolayısıyla böyle bir anlaşmayı asla kabul etmezler. Mülkiyet haklarını düzenleyen dışarıdan bir hakem olmadıkça, böyle bir anlaşma, çıktıyı artırsa bile, hâkim sınıf tarafından reddedilir.

Kölelikle ilgili bu durum, "kurumsalcılar"ın sanayi öncesi toplumun genel sorunu olduğunu iddia ettikleri şeyin sadece somut bir örneğidir; yani, malların dağıtımı ve iktidar üzerindeki mücadelenin çözümsüz kalması, çıktıyı sınırlıyordu. Bununla birlikte, şuna da dikkat etmek gerekir ki, birçok sanayi öncesi toplumda (ama hepsinde değil), köleler gerçekten kendi özgürlüklerini satın almışlar veya bağımsız olarak çalışıp her yıl sahiplerine belirli bir tutar ödemişlerdir. Nitekim, İ.S. 1 yılı civarında Roma dönemi İtalyası'nda Romalıların fetihlerinde esir alınanlardan dolayı muazzam bir esir nüfusu varken, İ.S. 200'e gelindiğinde, kölelerin serbest bırakılması yönünde herhangi bir hareket olmadan, bu kölelerin çoğu ortadan kalkmıştı. Ortaçağ İngilteresi'nde, 1086 yılının *Doomsday Book*'unda (arazi sahiplerinin ve onların mal ve mülklerinin sayımı) çok sayıda köle ve serf kaydedilmişken (esasen, köle ve serfler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu), İ.S. 1500'e gelindiğinde, herhangi bir özgürlük hareketi olmaksızın bütün köle ve serfler azat olmuş bulunuyordu.

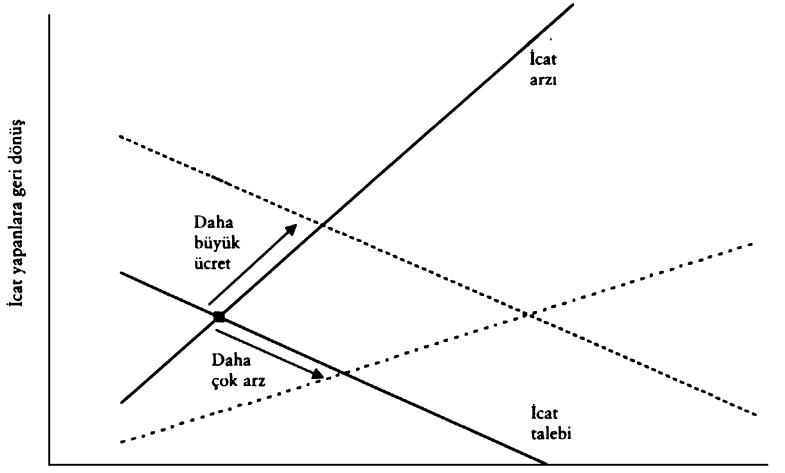
Dolayısıyla, kurumsalcıların genel argümanı şu olacaktır: Sanayi öncesi elitler (tipik olarak bir askerî hâkim sınıf) ekonomik büyüme sağlayacak

politikalar uygulamamışlardır, çünkü ekonomik büyüme halinde elitler mülklerini kaybedecekti. Her nasılsa, şans eseri, 1800'den önce, İngiltere gibi toplumlarda, artık nüfusun daha büyük bir kısmının çıkarlarının hükümette temsil edilmeye başlandığı bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır ve hükümetler de daha sonra ekonomik verimlilik sağlama yönünde çalışmaya yönelmiştir. Peki, neden, böyle bir olay, sanayi öncesi toplumun tarihinde sadece bir kere meydana gelmiştir? Neden, hâkim sınıfın kendini yeterince güvencede hissedip teknolojik ilerlemenin nimetlerinden faydalanmaktan mutlu olacağı toplumlar bu kadar az olmuştur?

İNSAN SERMAYESİ

Sanayi öncesi toplumun kötü bir dengeye saplanıp kalmış olduğuna dair argüman başka biçimler de almıştır. Bunlardan, son zamanlarda ekonomi kuramcıları arasında en çok dikkat çekeni, Malthus dünyasında anne babaların çok sayıda çocuk yapmaya sevk edildikleri ve dolayısıyla bu çocukların her birine az miktarda öğrenim veya eğitim verdikleri şeklindedir. Sanayi Devrimi'nden bu yana ileri sanayi ekonomilerinde meydana gelen büyük toplumsal değişimlerden biri, ortalama bir kadının doğurduğu çocuk sayısındaki düşmedir; bu sayı, beş veya altıdan, iki veya daha aza düşmüştür. Bu yorumun taraftarları (örneğin Nobel Ödülü sahipleri Gary Becker ve Robert Lucas), değişen ekonomik koşulların neden olduğu bu dönüşüme, her çocuğa hasredilen zaman ve ilgide büyük bir artışın eşlik ettiğini öne sürmektedirler. İnsanlar bütün toplumlarda aynı değildir. Yeterince anne baba ilgisiyle, çok daha etkili oyunculara dönüşebilirler. Dolayısıyla, modern dünyadaki sürekli verim artışı, daha kaliteli insanlar üretilmesinin sonucudur.

8. Bölüm'de, Sanayi Devrimi'nin arifesine gelindiğinde okur yazarlık ve aritmetik bilirliğin çok artmış olduğuna dair deliller verilmiştir. 9. Bölüm'de, modern büyümenin, görünüşe göre, yeni üretim teknikleri yaratımına yapılan yatırımlar vasıtasıyla bilgi stokunun büyümesinin bir ürünü olduğunu gördük. Yukarıda açıklanan kurumsalcı bakış, toplumsal kurumlardaki iyileşmenin icat talebini artırdığını varsaymaktadır. Hâlbuki, bu alternatif yorumda, aile büyüklüğündeki değişmelerin, daha iyi eğitilmiş ve dolayısıyla yeni teknikler geliştirme konusunda daha etkili olan ekonomik oyuncular sonucunu verdiği öne sürülmektedir. Bir bireyin kalitesi, anne babasının ona hasrettiği zaman girdisine bağımlıdır; hasredilen zaman girdisi de ailenin büyüklüğüne bağımlıdır. Bu görüşler arasındaki kontrastlar **Grafik 10.3**'te sergilenmektedir. Sebep olarak kurumsal değişimi savunanlar, Sanayi Devrimi'ni

Grafik 10.3 Sanayi Devrimi'nin arz ve talebe dayanan ifadeleri.

mahmuzlayanın, icat yapanlara piyasa tarafından verilen ödüldeki değişme olduğunu düşünürken, insan sermayesi yatırımının savunucuları, kilit faktör olarak verili bir piyasa ödülü düzeyinde daha fazla icat arzı olmasını görmektedirler. Dolayısıyla, insan sermayesine dayanan yorumda, Sanayi Devrimi'nde icatların kazandığı piyasa getirilerinde herhangi bir artış görmemize gerek yoktur.

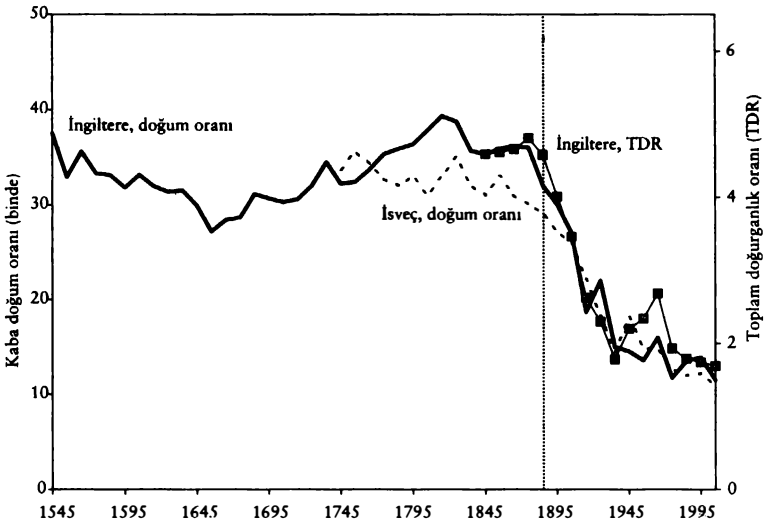
Aileleri daha az sayıda ama daha iyi eğitimli çocuklara sahip olmaya ne teşvik edebilirdi? Meseleye münferit ailenin bakış açısından bakarsak, eğitimli çocuklar için nispeten daha yüksek kazanç şeklinde birtakım sinyaller olması gerekir. Ama, Malthus ekonomisinde ne sebeple böyle bir değişim ortaya çıkabilirdi ki? Eğer çocukların eğitimi, kısmen, ana babalar tarafından satın alınan bir tüketim malıysa, o zaman, davranışta bir değişiklik olması için Sanayi Devrimi'nin doğuşundan itibaren gözlemlediğimiz daha yüksek gelirler açık bir tetikleyici olabilirdi. Ama, o zaman, yüksek gelirli ailelerin Sanayi Devrimi'nden çok önce küçük aileye yönelmeye başlamış olmaları gerekirdi. Hâlbuki, 5. Bölüm'de gördük ki, aslında, sanayi öncesi dünyada fiilî aile büyüklüğü (babanın ölümünde hayatta olan çocuk sayısı ile ölçtüğümüz), çok yüksek gelir düzeylerine kadar bütün bir skala boyunca yüksek gelirli ana babalarda kayda değer derecede daha yüksektir.

Çocuk sayısının azalıp daha az sayıda ama daha iyi eğitimli çocuğa sahip olunmasının başka bir olası sebebi, piyasanın daha iyi eğitimli çocuklar için sunduğu primdeki bir artış olabilirdi. Ne var ki, burada, 1800'e yaklaştıkça ana babalara çocuklarının öğrenim veya eğitimine daha fazla yatırım yapmaları gerektiği yönünde piyasadan herhangi bir sinyal geldiğine dair kesinlikle hiçbir delil bulamıyoruz. Örneğin, **Grafik 8.4**'te, inşaat ustalarının vasıfsız inşaat işçilerine ve yardımcılarına nispetle kazançlarındaki vasıf priminin 1348 yılında Kara Ölüm'ün başlamasından önce en yüksek noktasında olduğunu görmüştük; o dönemde, bir usta, bir işçinin ücretinin neredeyse iki katını kazanıyordu. Eğer vasıf kazanma bir teşvik olmuşsa, bu, ekonominin erken yıllarında olmuş olmalıdır. Ondan sonra, prim düşmekte, yaklaşık 1370'ten 1900'e kadar, yani beş yüzyılı aşkın bir süre boyunca daha düşük ama nispeten istikrarlı bir düzeyde kalmakta, 20. yüzyılda daha da düşmektedir. Dolayısıyla, piyasanın vasıf ve eğitime en çok ödül verdiği dönem, Sanayi Devrimi'nden çok önceydi.

Sanayi öncesinin düşük insan sermayeli dengesinden modern dünyanın yüksek insan sermayeli toplumuna bir geçiş olduğu görüşünün savunucuları, dengeler arasındaki bu geçişi neyin tetiklemiş olabileceği konusunda olağanüstü belirsizdirler. Örneğin, Becker, Murphy ve Tamura, geçişin nedeninin "teknolojik şartlar ve başka türden şoklar... Daha iyi kömür kullanma yöntemleri bulunması, demiryolu ve deniz yolu ulaşımının iyileşmesi ve fiyatlar ve dış ticaret üzerindeki denetimlerin azalması" olduğunu öne sürmektedirler.[28] Ama, burada açıklanması gereken, bu teknolojik şokların neden meydana geldiğidir.

Sanayi Devrimi'ni insan sermayesine dayanarak açıklayan teorilerin karşısına çıkan son bir ampirik engel de, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demografik geçişin zamanlamasına bakılırsa Sanayi Devrimi'nin 1890 civarında, yani Sanayi Devrimi için kabul edilen geleneksel tarihten 120 yıl sonra gerçekleşmiş olması gerektiğidir. Örneğin, **Grafik 10.4**'te, nispeten iyi belgelenmiş iki ülke olan İngiltere ve İsveç'teki demografik geçiş gösterilmektedir. Bu iki ülkede, 19. yüzyılın sonlarında bir hayli ileri tarihlere kadar, yani Sanayi Devrimi için kabul edilen geleneksel tarihten yüz yıl sonrasına kadar, doğurganlıkta çok önemli bir düşüş başlangıcı görülmemektedir. Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'nin insan sermayesine dayanan bir yorumu için gerekli gibi görünen unsurlar (yani devrimin kendisi, ailelerin

28 Becker vd., 1990, s. S32-S33.

Grafik 10.4 Avrupa'da demografik değişim.

ortalama büyüklüğü ve işgücü piyasasında vasfa verilen prim) arasında tarihler hiç tutmamaktadır.

Dahası, İngiltere için, okur yazarlık konusunda 1580 yılına kadar gerilere giden yaklaşık ölçümlerimiz vardır: Nikâh defterini imzalayan damatların yüzdesi veya mahkemelerde ifadesini imzalayan tanıkların yüzdesi gibi göstergeler. Bu ölçümler, hesaplanan okur yazarlık oranlarında yukarı doğru uzun bir hareketi gerçekten göstermektedir. Ancak, **Grafik 8.3**'te gördüğümüz gibi, bunlar, en azından erkekler için, 1760-1860 yılları arasında (yani **Sanayi** Devrimi için kabul edilen klasik tarihler arasında) çok az bir değişme göstermektedirler.

İÇTEN KAYNAKLI BÜYÜME TEORİLERİ

Yukarıdaki kurumsal değişmelere veya dengeler arasında kayışa dayanan teorilerin hiçbiri, Sanayi Devrimi'nin neden meydana gelmek zorunda olduğunu, ya da neden İ.Ö. 1800'de Babil'de veya İ.Ö. Antik Yunan'da değil de 1760'ta meydana geldiğini açıklayamamaktadır. İçten kaynaklı büyüme teorileri, sadece Sanayi Devrimi'nin nasıl meydana geldiğini değil, aynı zamanda

neden söz konusu belirli tarihte meydana geldiğini de açıklamaya çalışmaktadır. Bu teoriler, ekonomik sistemin içinde meydana gelen bir evrimleşme olduğunu, bunun da sonunda modern büyümeye yol açmış olduğunu iddia etmektedirler.

Bu tür içten kaynaklı büyüme teorilerine güzel bir örnek, Michael Kremer'inkidir. Kremer, bireylere bilgi yaratma yönündeki teşvikleri veren sosyal kurumların, bütün toplumlarda aynı olduğunu varsaymaktadır. Dolayısıyla, her kişinin, verili bir "yeni fikir üretme" olasılığı vardır. Bu durumda, bilginin büyüme oranı, insan topluluğunun büyüklüğünün bir fonksiyonu olacaktır. Ne kadar çok sayıda insanla temasınız olursa, başkalarının fikirlerinden o kadar çok yararlanırsınız. 1800'den önceki yıllarda, dünya ekonomisinde, büyük miktarları bulan ama yavaş bir üretkenlik artışı vardı ve bu da dünya nüfusunda muazzam bir büyümeye yol açmıştı. Modern ekonomik büyüme, sadece bir ölçek büyümesinin ürünüdür.

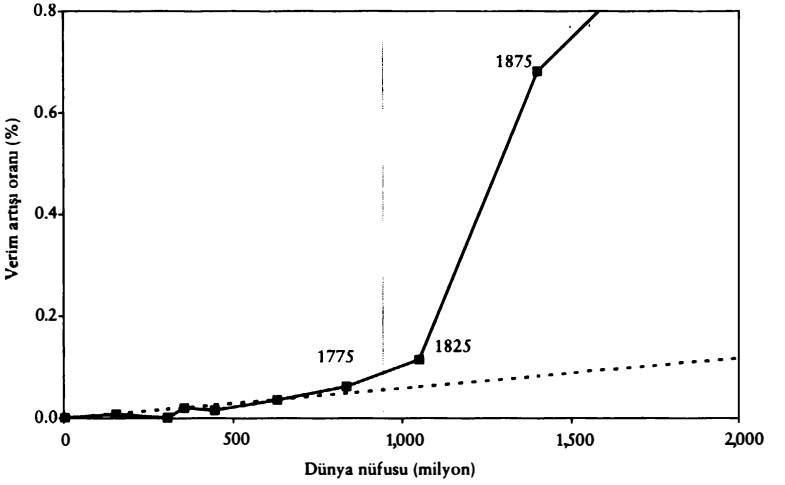
Kremer, görüşüne iki tür delil göstermektedir. Birinci delil, sanayi öncesi dünyada bir bütün olarak dünyanın nüfus büyüme oranlarına dayanmaktadır. 1850'den önceki yıllarda, yani nüfus artış oranlarının fiilen verim artışı oranının indeksi olduğu dönemde, dünya nüfusunun büyüklüğü ile, hesaplanan verim artışı oranı arasında güçlü bir korelasyon vardır. Bu durum **Grafik 10.5**'te görülmektedir.

Kremer'in öne sürdüğü ikinci delil, 1500 yılı civarında, belli başlı kıtalar, Avrasya, Amerikalar ve Avustralya, arasındaki nüfus yoğunluğu farklarıdır (bu kıtalar, o tarihe kadar binlerce yıl birbirlerinden yalıtık kalmışlardı). Neden Avrasya, kıtalar arasında nihayet temas kurulduğunda, Amerikaların bu kadar önündeydi ve Avustralya'nın daha da önündeydi? Kremer, Avrasya'nın toprak kitlesinin büyük olmasının, herhangi bir teknoloji düzeyinde çok daha büyük bir nüfusa olanak verdiğini öne sürmektedir. Bu daha büyük nüfus da, Avrasya'da daha hızlı teknolojik büyüme oranlarına yol açmıştır.[29]

Sanayi öncesi çağdaki geçmiş teknolojik değişimin ürünü olarak nüfusun büyümesinin teknolojik ilerleme oranını artırdığı fikrinde, şüphesiz ki öz olarak bir mantık vardır. Ama, şu da açıktır ki, tek başına dünya nüfusu, 1800'den sonra (**Grafik 10.5**'te görülen) verim artışı oranlarında meydana gelen hızlanmayı açıklayamaz.

Kremer'in argümanında, fikirlerin artış oranı, en iyi ihtimalle, nüfusun büyüklüğüyle ancak orantılı olabilirdi. Bu, fikir üretiminde hiçbir rekabet ol-

29 Kremer, 1993b.

Grafik 10.5 Dünya nüfusu ve büyüme artışı oranı. Dünya nüfusu bilgisi **Tablo 6.1** ile aynı kaynaktan alınmıştır. Verim artışı oranı 1850'ye kadar olan nüfus baz alınarak, kalanı ise büyümenin temel denklemi esas alınarak gösterilmiştir.

maması durumunda meydana gelirdi. Yani, ne kadar fazla sayıda insan varsa, buna orantılı olarak o kadar fazla sayıda da fikir olur. Daha gerçekçi düşünülürse, büyük nüfusta, aynı fikirlerin çok sayıda kişi tarafından eşzamanlı olarak ortaya atılması da olacaktır. Böylece, fikir üretimi, nüfustan daha yavaş büyüyecektir. Nüfusa orantılı bir fikir artışı oranı elde etmek için, fikir üretiminin mevcut fikirler stokuna da orantılı olması gerekir. Her fikir, muhtemelen başka fikirlere de yol açar: Ne kadar çok bilirsek, bilgi stokumuza o kadar kolay ilaveler yapabiliriz.[30]

Yukarıdaki iki varsayımla, 1800 öncesinin dünya nüfusu gözlemlerini alarak nüfus büyüklüğü ile verim artışı oranları arasındaki ilişkinin fonksiyonunu çıkarabiliriz. Bu, **Grafik 10.5**'teki noktalı çizgi ile gösterilmiştir. Bu çiz-

30 Formel olarak, $\Delta A = hNA$ olduğunu varsayıyoruz. Burada, şu andaki verim düzeyi olan A, aynı zamanda fikirler stokunun da bir indeksidir. ΔA, herhangi bir yılda fikirler stokuna yapılan ilavedir. N, nüfus düzeyidir ve h de sadece bir sabittir. Buna göre, fikirlerin artış oranının (ki bu aynı zamanda verim artış oranıdır), şu olması gerekir:

$$g_A = \frac{\Delta A}{A} = hN$$

giyi kullanarak 1800'den sonra elli yıllık dönemler için beklenen verim oranlarını öngördüğümüzde, gerçek verim artışı oranlarının bu öngörülen oranlardan gitgide daha fazla saptığını görüyoruz.

Burada görülen uyuşmazlık, Sanayi Devrimi'nin içten kaynaklı büyümeye dayanan bütün teorilerinde ileride sorun olacaktır: Sorun, Sanayi Devrimi'nin görünüşte bir kopuş niteliği arz etmesidir. Örneğin, Oded Galor ve Omer Moav, hanelerin çocuk sayısı ile çocuk kalitesi arasındaki tercihlerinde meydana gelen içten kaynaklı değişmeleri Kremer'in nüfus mekanizması ile birleştiren bir teorik model önermektedirler. Ama, yazarlar, bu modelin böyle bir kopuşsallık ürettiğini göstermemektedirler.[31]

ÖNÜMÜZDEKİ ZORLUKLAR

İnsanlık tarihinde Sanayi Devrimi denen büyük kopuşu açıklamaya çalışan birbiriyle rakip çok sayıda teori vardır. Bunların her biri kendine göre nedenlerden dolayı sorunludur ve hiçbiri ilk bakışta özellikle akla yakın görünmemektedir. İzleyen bölümde, Sanayi Devrimi'nin ayrıntılarını ve bunların Sanayi Devrimi'ne ilişkin herhangi bir belirli teori ile uzlaştırılabilip uzlaştırılamayacağını ele alacağız.

31 Galor ve Moav, 2002.

11

İngiltere'de Sanayi Devrimi

> 1780'den sonraki yaklaşık seksen yıllık dönemde Britanya'nın nüfusu neredeyse üç kat arttı; Liverpool ve Manchester, birer kasabayken dev şehirlere dönüştüler; nüfusun ortalama geliri iki kattan fazla arttı; tarımın payı, ülkesel çıktının yarısının biraz altındayken ülkesel çıktının beşte birinin biraz altına düştü; tekstil ve demir eşya imalatı buhar gücüyle çalışan fabrikalara kaydı. Bu olaylar o kadar garipti ki meydana gelmelerinden önce hiç beklenmedikleri gibi, meydana geldikleri esnada da kimse onları anlamadı.
>
> DONALD MCCLOSKEY, 1981[1]

İngiltere'de Sanayi Devrimi (yani, bu minicik ada ülkenin, binlerce yıldır süren acınası derecede yavaş bir ilerleme temposundan, bir nesilden kısa bir süre içinde –görünüşte– aniden kurtuluşu), tarihin en büyük sırlarından biridir. Bütün sosyal değişimlerinin evrim yoluyla gerçekleşmesiyle dikkat çeken (eskiden olduğu gibi şimdi de) bir toplumda Sanayi Devrimi'nin –görünüşte– böylesine ani bir şekilde meydana gelmesi, olaya ekonomik bir açıklama getirmek isteyenlerin karşısına içinden çıkılmaz bir sorun olarak çıkmaktadır.

Tarihin en hoş ironilerinden biri de şudur ki Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi'yle, yani insanlığın özgürleşmesinin bu diğer simgesiyle tam eşzamanlı olarak meydana gelmiştir. Gelgelelim, 1789 yılında bütün insanlığa karşı sevgilerini ilan eden siyasi devrimciler, çok geçmeden herkesi kendileri-

1 McCloskey, 1981, s. 103.

ne düşman ilan edip ortalığı kan gölüne çevirdiler. Devrimciler birbirini yerken, devrimci eşitlik de kısa zamanda yerini kibirli bir askerî diktatörlüğe bıraktı; o diktatörlük ki, sonunda, yüz binlerce insanın Rusya steplerinde açlık ve soğuktan telef olmasına yol açacaktı. Bütün bunlar olurken, akşam ne yiyeceğinden ötesini düşünemez gibi görünen bir "dükkâncılar milleti", bütün insanlığın önünde sonsuz olanaklar açmaktaydı. Ve ileride göreceğimiz gibi, o arada, binlerce yıldır görülmemiş derecede eşitlikçi toplumların da yolunu açmaktaydılar.

Sanayi Devrimi'nin olayları, iki yüzyıldır sürdürülen tarih araştırmaları sayesinde, büyük ölçüde bilinmektedir ve haklarında makul derecede bir mutabakat mevcuttur. Ne var ki, bu olayların yorumunda hararetli tartışmalar hâlâ devam etmektedir, öyle ki, Sanayi Devrimi'ne neyin sebep olduğu ve Sanayi Devrimi'nin daha geniş bir çerçevede anlamının ne olduğu konusunda aynı fikirde olan iki akademisyen bulmaya imkân yoktur.

Burada, Sanayi Devrimi'nin belli başlı olaylarını kısaca anlattıktan sonra, ben şunu iddia edeceğim: Sanayi Devrimi'nin ilk çıkışı, görünüşün tersine, aslında yüzyıllarca geriye uzanmaktadır; ve Sanayi Devrimi, neredeyse İngiltere'yi olduğu kadar bütün diğer Avrupa ekonomilerini de etkilemiş tedrici ve evrimsel bir gelişme olmuştur. Sanayi Devrimi, yerleşik tarım toplumlarının tedrici bir ilerlemeyle, (8. Bölüm'de tartıştığımız çok sayıda boyutuyla tezahür eden) daha rasyonel, daha ekonomi yönelimli bir zihniyete varmasının ürünüydü.

Şüphesiz ki, yüzde sıfır üretkenlik artış oranlı sanayi öncesi toplumundan yılda yüzde 1'i aşan üretkenlik artışları gösteren modern topluma doğru belirli bir noktada devrimci bir değişim meydana gelmiştir, ama bu geçişin tam tarihini belirlemek zordur ve hatta belki bu tarih ilelebet belirsiz kalacaktır.

Özellikle belirtmek gerekir ki, hikâye tarzı tarih yazarlarının o çok sevdiği olağanüstü şahsiyetler ve olaylar bu süreçte hiçbir rol oynamamıştır. Geleceğin Sir Richard Arkwright'ı (bir zamanlar Bolton'da berber, perukçu ve meyhane işletmecisiyken 1768 yılında fabrikalarda makineyle iplik eğirmeyi başlatan kişi), bu işleri yapmayıp da balıkçı dükkânı açsaydı, dünya tarihinde hiçbir kayda değer değişiklik olmayacaktı. 1769 yılında buhar makineleri için ayrık yoğunlaştırıcıları icat eden James Watt bunları yapmak yerine hidayete erip papazlık eğitimi alsaydı, biz şimdi hâlâ Malthus çağında oturuyor olmayacaktık.

Sanki ekonomik sistemde ani bir şok olmuş gibi bir görüntü yaratan,

bunlar değil, fakat birtakım tesadüfi olaylar ve pekâlâ hiç olmayabilecek gelişmelerdir. Özellikle, 1760'tan sonra İngiltere'de meydana gelen muazzam nüfus artışı, Britanya'nın Devrimci Fransa'ya ve Napoleon'a karşı yaptığı savaşlarda askerî başarılar elde etmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gelişmesi; bütün bunlar, Sanayi Devrimi'nin, birtakım tedrici değişimlerin bir devamından ziyade, ani bir başlangıç görünüşü kazanmasına katkıda bulunmuştur.

SANAYİ DEVRİMİ'NİN AYRINTILARI

Sanayi Devrimi, daha önceki hiçbir ekonomide görülmemiş derecede hızlı ve sürekli bir verim artışının üstelik bu kadar ani bir şekilde ortaya çıkması bakımından dünya tarihinde tektir.

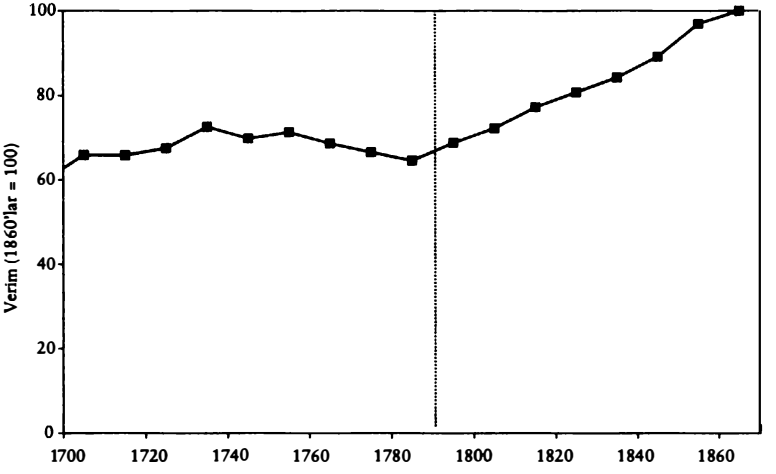
Herhangi bir rekabet ekonomisindeki verim, daha doğrusu ekonominin herhangi bir sektöründeki verim, son derece basit bir oranla ölçülebilir: Üretim girdilerinin (sermaye, işgücü ve toprak) birim başına ortalama maliyetinin, birim başına ortalama çıktı fiyatına oranı. Yani:

$$A = \frac{\text{Bir birim girdinin ortalama maliyeti}}{\text{Bir birim çıktının ortalama fiyatı}}$$

Verimli ekonomiler, birim girdi başına daha çok çıktı üretirler. Girdilere yapılan ödemelerin değerinin çıktıların değerine eşit olması gerektiğine göre, verimli ekonomilerde çıktı fiyatları girdi fiyatlarına nispetle daha düşüktür. Bu hesabın tam ayrıntıları, teknik ekte verilmiştir; ancak kavramın kendisi basittir.

İngiltere'de en az 1200 yılından itibaren yaşanan benzersiz istikrar sayesinde, bütün bu yıllara ilişkin ücret, fiyat, nüfus, rant ve sermaye getirisi kayıtları oluşturabiliyoruz ve bunlar bize İngiliz ekonomisinin verimini 1200 yılına kadar gerilere dek tahmin etme imkânı veriyor.

Grafik 11.1'de, 1700-1869 aralığı için bu şekilde hesaplanmış olan üretim verimi görülmektedir. 18. yüzyılda, Sanayi Devrimi'nin hemen öncesindeki dönemde, herhangi bir sürekli verim artışına dair hiçbir işaret yoktur. 18. yüzyılın İngiliz ekonomisi, kendisinden önceki herhangi bir ekonomi kadar Malthusçu görünmektedir. Sonra, 1790 civarında, modern çağın karakteristiği olan sürekli ve engellenemez verim artışının ilk kez ortaya çıkışını görüyoruz. 1780'lerden 1860'lara kadar, verim artışı oranı hâlâ yılda sadece 0.5'ti; yani, modern çağın tipik verim artışı oranının yarısından az. Ama, yine de, bu, daha önce eşi görülmemiş bir sürekli verim artışı dönemiydi.

Grafik 11.1 Onyıllar bazında İngiltere'de üretim verimi, 1700-1869.

1790'dan sonrasındaki üretkenlik artışının dolaysız kaynakları iyi anlaşılmıştır. **Tablo 11.1**'de, 1760'lardan 1860'lara kadar genel üretkenlik artışı oranı ve aynı zamanda bilinen icatların yapılmış olduğu belli başlı sektörlerin katkıları gösterilmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, toplam üretkenlik artışı oranının güzel bir özelliği, sektörlerin her birinin çıktı değerinin ulusal çıktının değerindeki payına göre ağırlıklandırılmış olarak sektörlerdeki üretkenlik artışı oranlarının toplamından ibaret olmasıdır (bkz. teknik ek).

Tablonun son sütununda görüldüğü gibi, tekstildeki üretkenlik artışı, Sanayi Devrimi'nin yüz yılı boyunca meydana gelen bütün üretkenlik artışının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kömür ve demirin küçük bir ilave katkısı vardır; ancak, katkıda bulunan diğer belli başlı sektörler, taşıma ve tarımdır. Taşıma, çünkü bu sektörde hızlı bir üretkenlik artışı olmuştur. Tarım, çünkü her ne kadar tarımdaki üretkenlik artışı yavaş idiyse de, sektörün büyüklüğünden dolayı tarımın ulusal üretkenlik artışına katkısı büyüktü.

Sanayi Devrimi'nin başını çeken sektör ise tekstildi. Ham pamuğu kumaşa dönüştürmenin verimi, 1760'lardan 1860'lara on dört kat artmıştır; yani, yılda yüzde 2.4'lük bir artış söz konusudur ki, bu, modern ekonomilerin çoğundaki üretkenlik artışından daha fazladır. 1860'larda, ekonominin çıktısı, sadece tekstildeki icatlardan dolayı, bu icatlar olmasaydı olacak olan çık-

TABLO 11.1
Sanayi Devrimi'nin Kaynakları, 1760'lar - 1860'lar

Sektör	Verim artış oranı (%)	Milli gelirdeki payı (%)	Ülkesel verim artışı oranına katkısı (%)
Bütün tekstil	–	0,11	0,24
Pamuklu	2,4	0,06	0,18
Yünlü	1,1	0,04	0,05
Demir ve çelik	1,4	0,01	0,02
Kömür madenciliği	0,2	0,02	0,00
Taşıma	1,2	0,08	0,09
Tarım	0,3	0,30	0,07
Tespit edilen ilerleme	–	0,51	0,42
Bütün ekonomi	–	1,00	0,40

tıya göre yüzde 27 daha fazlaydı. Bu, yılda 169 milyon sterline eşdeğer bir gelir kazanımıdır.

Bir pound pamuğu kumaşa çevirmek için 1760'larda 18 adam-saatin eşdeğeri gerekirken, 1860'lara gelindiğinde aynı iş, 1,5 adam-saatin eşdeğeriyle yapılıyordu. Bu kazanımın nedeni de açıktır. Tekstil alanında 1760'lardan başlayarak ardı arkası kesilmeyen bir teknolojik icatlar (bazıları meşhur olmuş, ama çoğu isimsiz) akımı ile sektör dönüşüme uğramıştır. Bu kazanımı sağlayan makineler, yapılışları itibariyle hâlâ insanı şaşırtacak kadar basittiler. Buna örnek olarak, Arkwright'ın icat ettiği **Resim 11.1**'de görülen suyla çalışan tezgâhı gösterebiliriz.

Kurumsalcılar, icatlardaki artışın, ekonomi tarafından icat yapanlara verilen teşviklerdeki artıştan kaynaklanması gerektiğini iddia etmektedirler. Gelgelelim, Sanayi Devrimi'nin tekstil sektöründe icatlar yapmış olan mucitleri, hatta zamanında başarılı olmuş ve bugün de meşhur olanları bile, tipik olarak fazla bir getiri elde etmemişlerdir.

Tablo 11.2'de, Sanayi Devrimi esnasında tekstil sanayilerinde en meşhur olmuş mucitlerin parasal kazançları listelenmektedir. Bu adamlar (birçok insanın deneyip de başaramadığını başaran ve tekstil sektöründe devrim yapan o birkaç kişi), tipik olarak, emeklerinin karşılığını pek az almışlardır. Sanayi Devrimi İngilteresi'nde bile, piyasa, icatları ödüllendirmek konusunda pek iyi değildi.

Sektörün belli başlı firmalarının kâr oranlarına bakınca da, icatların icadı yapanlardan başka üreticilere çabucak sızdığını ve dolayısıyla buluşu ilk

Resim 11.1. Richard Arkwright'ın Cromford'daki fabrikasında suyla çalışan tezgâhlardan biri, 1785.

yapanlara fazla bir ödül kazandırmadığını anlıyoruz. Pamuk eğiricileri Samuel Greg and Partners, 1796'dan 1819'a kadar ortalama yüzde 12 kâr oranıyla çalışmışlardır. Bu, o zamanlar bir ticari girişim için normal bir getiriydi. Benzer şekilde, William Grey and Partners da, 1801'den 1810'a kadar yılda yüzde 2'nin altında kazanmışlardır – ki bu negatif kâr demektir. İcat yapan firmalar buluşlarını kendilerine saklayabilselerdi (gizlilik veya icra edilebilir nitelikte patent haklarıyla), bunların, rakiplerine göre büyük kârlar elde etmeleri gerekirdi. Hâlbuki, bu olmamış, onun yerine, pamuk eğirmedeki icatlar, esas olarak fiyatları düşürmüş ve tüketicilerin yararına çalışmıştır. Nite-

TABLO 11.2
Sanayi Devrimi Esnasında Tekstil Sektöründe İcatların Getirdiği Kazançlar

Mucit	Cihaz	Sonuç
John Kay	Seri mekik, 1733	Patenti icra ettirmek için açtığı davada yoksul düştü. 1753'te evi makine kırıcılar tarafından yıkıldı. Fransa'da yoksulluk içinde öldü.
James Hargreaves	Pamuk eğirme makinesi, 1769	Patent başvurusu reddedildi. 1768'de, makine kırıcılar yüzünden kaçmak zorunda kaldı. 1777'de düşkünler evinde öldü.
Richard Arkwright	Suyla çalışan tezgâh, 1769	1792'de öldüğünde 0.5 milyon sterlin serveti vardı. Ama, servetinin büyük kısmını, diğer imalatçıların kendisine patent ücreti ödemeyi kestikleri 1781'den sonra kazanmıştır.
Samuel Crompton	Çıkrık makinesi, 1779	İcadına patent almak için hiçbir teşebbüste bulunmadı. 1790'larda imalatçılar tarafından kendisine 500 sterlin bağışlandı. 1811'de Parlamento kendisine 5,000 sterlin bağışladı.
Rahip Edmund Cartwright	Mekanik tezgâh, 1785	Patenti değersizdi. 1790'da fabrikası makine kırıcılar tarafından yakıldı. 1809'da Parlamento tarafından kendisine 10,000 sterlin bağışlandı.
Eli Whitney (ABD)	Çırçır makinesi, 1793	Patenti değersizdi. Daha sonra, devlete silah satarak para kazandı.
Richard Roberts	Otomatik çıkrık makinesi, 1830	Patent gelirleri, makineyi geliştirmek için yaptığı masrafları ancak karşıladı. 1864'te yoksulluk içinde öldü.

Kaynak: Usher, 1929, s. 249-69.

kim, dokuma sektöründe faaliyet gösteren Richard Hornby and Partners (dokuma, 1810'lara kadar makineleşmemiştir), 1777-1809 yılları arasında yüzde 11'lik bir ortalama kâr bildirmişlerdir. Bu, icatlar yapılan sektörde faaliyet gösteren Greg and Partners'ın kârına eşit bir kârdır.[2]

Sanayi Devrimi esnasında tekstil sektöründe icatların çok az ödüllendirildiği yönünde başka deliller de vardır: Örneğin, 19. yüzyılda zengin insan-

2 Harley, 1998. Bu yıllarda, risksiz sermayenin getirisi yüzde 5 veya daha fazlaydı.

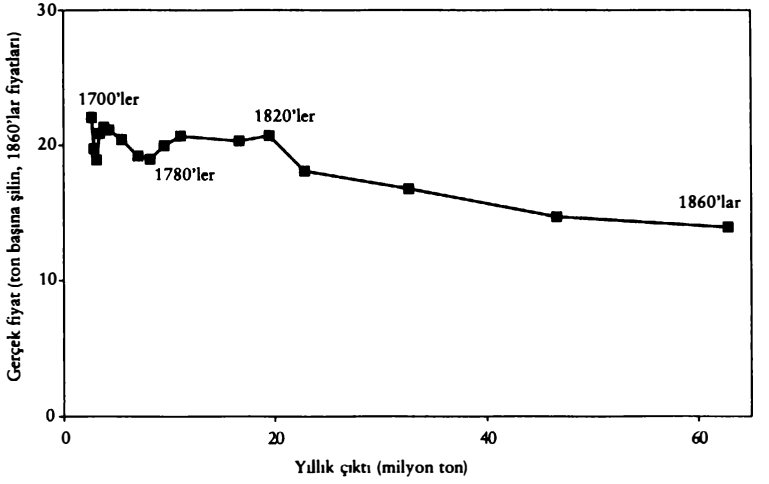
ların bıraktıkları vasiyetnameler. Zengin olmuş sadece bir avuç tekstil mucidi vardır (Richard Arkwright ve Robert Peel gibi). Britanya'da 1860'larda 0.5 milyon sterlinin üzerinde miras bırakarak ölen 379 kişi içinde, tekstil sektöründen olan sadece 17 kişi vardır (yüzde 4).[3] Hâlbuki, bu sektör, Britanya'nın ülkesel çıktısının yüzde 11'ini üretiyordu ve Sanayi Devrimi sırasında meydana gelen verim artışlarının çoğunluğundan bu sektör sorumluydu. Dönemin ekonomisi, icatları ödüllendirme konusunda hâlâ göze çarpacak kadar kötüydü. İcatlardan karşılaştırma kabul etmez derecede daha fazla yararlananlar, girişimciler değil, ücretliler ve yabancı müşterilerdi. Zaten bu yüzden Britanya'da, ABD'deki özel girişimle gerçekleştirilmiş büyük hayır işleriyle ve kurulmuş üniversitelerle yarışacak fazla vakıf yoktur. Sanayi Devrimi, yoksullardan prensler yaratmamıştır.

Sanayi Devrimi İngilteresi'nde büyük icatlar yapılmış diğer iş alanları olan kömür madenciliği, demir ve çelik ve demiryollarında olan da buna benzer bir hikâyedir. Örneğin, İngiltere'nin kömür çıktısı, Sanayi Devrimi sırasında patlamıştır. Grafik 11.2'de, 1860'lara gelindiğinde, çıktının, 1700'lerdekinin neredeyse yirmi katı olduğu görülmektedir. Bu kömürle evler ısıtılır, demir cevheri demire dönüştürülür, lokomotifler çalıştırılırdı. Yine de, Amerika'nın 19. yüzyıl sonlarındaki sanayileşmesi sırasında petrol, demiryolu ve çelik işlerinde yapılan büyük servetlerin eşdeğerleri İngiltere'de görülmez.

Sanayinin yeni eliti, yani, İngiltere'nin kömür yataklarını, demiryollarını ve kanallarını geliştiren mühendisler, refah içinde yaşamışlarsa da tipik olarak mütevazı servetler elde etmişlerdir. Her ne kadar isimleri tarihe geçmişse de (Richard Trevitchik, George ve Robert Stephenson, Humphry Davy), onlar da, girişimlerinin sağladığı sosyal kazanımların çok azından yararlanabilmişlerdir. Lokomotiflerin öncüsü olan Richard Trevitchik, 1833'te sefalet içinde ölmüştür. George Stephenson (meşhur lokomotifi *The Rocket* 1829 yılında yapılan bir denemede yüklü halde saatte 15 mil yapmıştır ki bu, o çağda kara yolculuğunda daha önce eşi görülmemiş bir süratti), çok daha başarılı oldu. Ama, yine de, Chesterfield'deki sayfiye evi, demiryolu mühendisliğine yaptığı muazzam katkılar için çok ufak bir ödüldü. Aynı meşhur denemede yarışan başka lokomotifler de vardı ve çok geçmeden bir yığın lokomotif üreticisi gitgide büyüyen demiryolu ağına lokomotif tedarik eder olmuştu.

---

3 Rubinstein, 1981, s. 60-67.

Grafik 11.2 Kömür çıktısı ve gerçek fiyatlar, 1700'ler-1860'lar. Veriler, Clark ve Jacks, 2007'den.

Grafik 11.2'de görüldüğü gibi, Sanayi Devrimi çağında yapılan icatlardan esas yararlananlar, tipik olarak, fiyatların düşmesi vasıtasıyla tüketiciler olmuştur. Kömür çıktısı patlarken, gerçek tüketici fiyatları sürekli düşmüştür: 1700'lerdeki gerçek fiyat, 1860'lardakine göre yüzde 60 daha yüksekti. Kömür, demir ve çelik ve demiryolu taşımacılığı sektörlerine baktığımızda; bunların hepsinde, Sanayi Devrimi boyunca yoğun rekabetin devam ettiği görülür. Patent sistemi, bu sektörlerdeki icatların çoğuna çok az koruma sağlıyordu ve icatlar çabucak bir üreticiden ötekine sızıyordu.

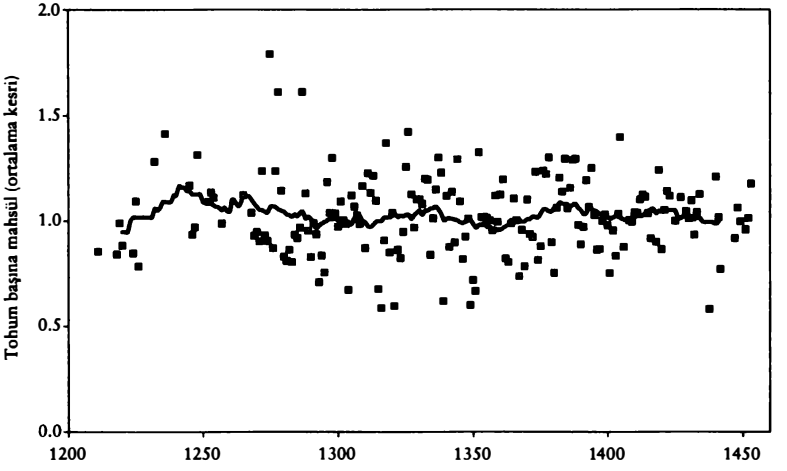
Sanayi Devrimi İngilteresi'nde icatların artışı, icatlara olağandışı ödüller verilmesinin değil, (hâlâ mütevazı bir şekilde ödüllendirilen) icatların arzının artmasının ürünüydü. **Grafik 10.3**'te, icatların nasıl artabileceğine dair iki olası yol gösterilmişti. Kurumsalcı bakış açısına göre, piyasa tarafından sunulan ödüller, bütün sanayi öncesi ekonomilere kıyasla yukarı doğru bir kayma göstermiştir. Ne var ki, böyle bir değişiklik olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Patent sisteminde en son kayda değer reform, 1689'da, yani verim kazanımlarının yaygın hale gelmesinden yüzyılı aşkın bir süre önce yapılmıştı. Esasen, patent sisteminin kendisi, Sanayi Devrimi İngilteresi'nde yapılan icatların çoğunda pek bir rol oynamamıştır.

Gerçekte, Sanayi Devrimi'nde meydana gelen icat artışı, **Grafik 10.3**'ün mantığıyla düşünürsek, arzdaki bir yükselmeyi yansıtıyordu. İcatların getirdiği kazanç daha önceki ekonomilerdekinden fazla olmadığı halde, icat arzı ciddi şekilde arttı. Britanyalı üreticiler, diğer ekonomilerdekilerle aynı zorluk ve teşviklerle karşı karşıya oldukları halde, yeni üretim yöntemleri denemeye daha yatkındılar.

Tarımda yaşananlar, Sanayi Devrimi'nin esas olarak teşviklerdeki bir iyileşmeyi değil, icat arzındaki bir değişmeyi temsil ettiği görüşünü desteklemektedir. Tarihçiler, Sanayi Devrimi'ne eşlik eden bir tarım devrimi olduğunu uzun uzun yazmışlardır. Nitekim, İngiliz okul çocukları, kuşaklar boyunca, muhtemelen hem canları sıkılarak hem de kafaları karışarak, Jethro Tull [1733'te *An Essay on Horse Hoeing Husbandry*'yi (tarımda at kullanarak çapalama yapma hakkında bir deneme) yazan], "Şalgamcı" Townsend ve Arthur Young gibi kahraman olduğu varsayılan birtakım mucitlerin olağanüstü başarılarını okumuşlardır. Ne var ki, bu tarım devrimi, bir efsaneden başka bir şey değildir; o yıllarda İngiliz tarımında meydana gelen çıktı kazanımlarını olduğundan çok fazla tahmin eden tarihçilerin yarattığı bir efsane.[4] Gerçekte, tarımdaki üretkenlik artışı mütevazı idi: Yılda yüzde 0.27, yani bir bütün olarak ekonominin üretkenlik artışından düşük. Ancak, bu mütevazı kazanımlar bile, 1200 ile 1800 arasındaki dönemde tipik olan üretkenlik artışlarına göre kayda değer derecede daha hızlı bir üretkenlik artışı teşkil ediyorlardı. Örneğin, **Grafik 11.3**'te, İngiltere'de 1211'den 1453'e kadar ekilen tohum başına buğday mahsulleri gösterilmektedir. Öyle görünüyor ki, Ortaçağ tarımı yüzyıllar boyunca mutlak bir durağanlık sergilemiştir.

Yine de, Sanayi Devrimi sırasında tarımda meydana gelen iyileşmelerin, sanayide meydana gelen olaylarla belirgin bir bağlantısı yoktu. İngiliz tarımında makineleşme, 1860'lara gelindiğinde bile, asgari düzeyde kalmıştı. Büyük ölçüde makineleşen tek iş, harman dövmeydi. Benzer şekilde, okul müfredatı ısrarla tersini savunsa da, tekstil veya buhar gücündeki gibi kahraman mucitler (Hargreaveler, Cromptonlar, Wattlar veya Stephensonlar) tarımda hiç olmamıştır; tarımdaki gelişmeleri gerçekleştirenler, eve daha çok ekmek getirmenin her nasılsa bir yolunu bulmuş toprak çocuklarından oluşan şekilsiz ve anonim bir insan kümesinden ibarettir. Ondan sonra da, çok

4 Bu çıktı tahminlerinde, artan ve aynı zamanda zenginleşen bir nüfusun gıda ihtiyaçları esas alınmıştır. Ancak, eski tarımsal enerji ve hammadde üretiminin yerine kömürün ve ithal hammaddelerin geçmesini ve böylece İngiliz tarımının daha az ilave toplam çıktı ile daha çok insanı besleyebilir hale geldiğini hesaba katmamışlardır.

Grafik 11.3 İngiltere'de buğday mahsulleri, 1211-1453. Kutular yıllık mahsülleri, kesintisiz çizgi de bu yıllık mahsüllerin 21'er yıllık ortalamalarını göstermektedir. Veriler, Clark, 2001a'dan.

geniş bir çiftçi kütlesinin uzun dönemler boyunca gerçekleştirdiği küçük küçük değişimler söz konusu olmuştur.[5]

Sanayi Devrimi İngilteresi'nin binlerce münferit tarımcısı, bir şekilde, küçük küçük adımlarla, komşularından gördüklerinden veya kendi gözlemlerinden yararlanarak daha iyi yöntemler öğrenmeyi başarmışlardır. Hâlbuki, bu çiftçilerin Ortaçağ'da kalmış kuzenleri, aynı teşviklere sahip oldukları halde, herhangi bir ilerleme kaydetmekten acizdiler.

SANAYİ DEVRİMİ NE ZAMAN OLDU?

Yukarıda yazdıklarımıza bakarsak, durağan Malthus ekonomisinden (ki en az yüz bin yıl sürmüştür) modern ekonomiye geçiş, 1760-1800 yılları arasına tarihlenebilir. Ancak, iki rejim arasında, insanlık tarihi ölçeğinde bakarsak bir göz kırpması kadar kısa bir sürede gerçekleşen kati bir kopuş olduğu şeklindeki bu görüntü, yanlıştır. Gerçekte, bir dizi hiç hesapta olmayan gelişme, aralarında işbirliği yaparak, kopuşu gerçekte olduğundan çok daha fazla kati ve ani göstermiştir.

5 Örneğin, bkz. Overton, 1996, s. 4.

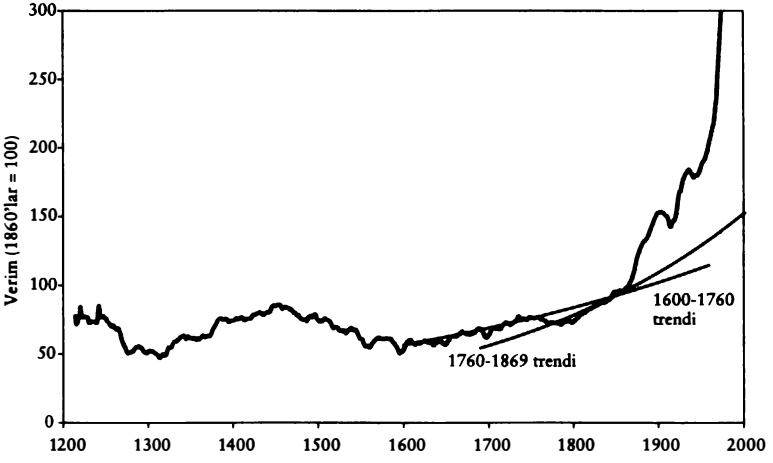
Geçişin meydana geldiği tarihin geleneksel tarih kitaplarında öne sürülene göre daha belirsiz olduğunun ilk işaretini, 1246 yılı kadar gerilere dek İngiliz ekonomisinin veriminin incelenmesinden elde ediyoruz. Burada ölçülen verim, tüketilen malların İngiltere menşeli mi yoksa ithal mi olduğuna bakılmaksızın, gelir üretmedeki verimdir.[6] Bu yıllarda dış ticarette muazzam bir artış olmasından ve bu ticaretin büyük bir kısmının Britanyalı yerleşmecilerin ve zorbaların yönetiminde olan ülkelerle yapılmasından dolayı, "İngiliz ekonomisi"nin sınırları gitgide belirsizleşmektedir. **Grafik 11.4**'te, bu esasa göre, 1250'den 2000'e kadar onar yıllık birleştirilmiş ortalamalar şeklinde İngiliz ekonomisinin verimi gösterilmektedir.

Genel olarak, sanayi öncesinden modern dünyaya dramatik bir geçiş olduğu gayet açıktır. Ancak, 1800 yılı civarında Sanayi Devrimi esnasındaki verim artışı hızlanışı, bu daha uzun perspektiften bakıldığında o kadar aşikâr değildir. Ayrıca, İngiltere'nin, 1760'tan önceki 160 yıl boyunca sürekli olmakla birlikte çarpıcı olmayan bir verim artışı yaşadığı da açıktır. Yılda yüzde 0.2'lik verim artışı, modern standartlara göre yavaştı. Ancak 1600 ile 1760 arasındaki yavaş verim artışı, yine de, bu yıllar boyunca İngiliz ekonomisinin ölçülen verimini yüzde 37 oranında artırmaya yetmiştir, ki bu, Malthus çağında genel olarak görülen ilerlemeye göre çok hızlı bir artıştır. Nitekim, eğer bu verim artışı, 1760'tan itibaren, 18. yüzyılın son onyıllarında gözlemlenen fasıla olmadan devam etmiş olsaydı, ekonominin 1860'lardaki verimi, Sanayi Devrimi'nden sonra gerçekleştirilen düzeyin yüzde 95'i kadar olacaktı.

Gelir üretiminin verimi, 1760'tan 1869'a kadar ancak yılda 0.33 oranında artmıştır. Bu oran, Malthus çağının standartlarına göre yüksektir ama modern kıstaslara göre yine de yavaştır. Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'ni, Malthusçu durağanlıktan modern büyümeye doğru genel bir geçişin (İngiliz ekonomisinde 1600 yılı civarında başlayan bir geçişin) içindeki safhalardan biri olarak yorumlamak da mümkün olabilirdi. Sanayi Devrimi, ani bir başlangıç değil, inişler ve çıkışlarla bizi bugüne kadar getiren bir sürecin devam etmesi ve hızlanmasıydı.

Eğer verim artışı gerçekten 17. yüzyılın başlarında başlamışsa, o zaman, kurumsalcıların Sanayi Devrimi için getirdikleri, 1688-89 yılındaki Şanlı Devrim'le birlikte İngiltere'ye modern demokrasinin gelmesi üzerine odaklı basit açıklamalar, hiç mi hiç vaat edici görünmemektedir. **Grafik 11.5**'te, İngiliz ekonomisinin verimi, 1600'den 1760'a kadar yıllar bazında ve onar

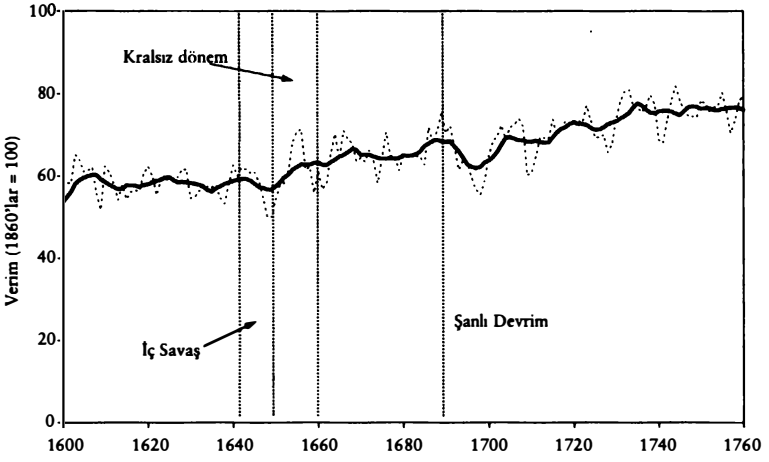
6 Buna karşılık, **Tablo 11.1**'de, İngiltere içindeki mal üretiminin verim artışı oranları verilmektedir. Bu artışlar daha fazladır çünkü tekstil çıktısının büyük bir kısmı ihraç ediliyordu.

Grafik 11.4 İngiliz ekonomisinin uzun dönemli verimi, 1250-2000.

yıllık birleştirilmiş ortalamalar şeklinde yakın çekim göstermektedir. Siyasi olayların hiçbiri (1642-48 yıllarının İç Savaşı, Kralsız Dönem süresince Parlamento ile birlikte Cromwell'in hükümdarlığı, 1660'ta monarşinin iadesi veya 1688-89'un Şanlı Devrimi), ekonomik verimin yavaş ama yukarı doğru hareketinde herhangi bir görünür değişikliğe yol açmamıştır. Kısa dönemli dalgalanmaların çoğunun sebebi olan iyi ve kötü hasatların etkisi, siyasi olaylara göre çok daha fazladır. Ve, verim artışı, net bir şekilde, Douglas North ve onun takipçilerinin öne sürdükleri büyük kurumsal değişimden, yani Şanlı Devrim'den önce, 17. yüzyılda başlamıştır.

Ancak, **Grafik 11.4**'te, aynı zamanda, 1600'den önce İngiliz ekonomisinin ölçülen veriminde birtakım esrarengiz iniş ve çıkışlar olduğu da görülmektedir. Ekonominin ölçülen verimi, 1450 yılı civarında, yani geç Ortaçağ'ın tepe noktasındayken, 1860'lardaki düzeyinin yüzde 88'i içindeydi. En düşük noktasında ise, yani 1300 yılı civarında, 1860'lardaki düzeyinin sadece yüzde 55'i seviyesindeydi. Bu, 1600-1800 yılları arasında gözlemlenen verim artışının, aslında, Ortaçağ'daki ortalama verim düzeyinin tekrar yakalanmasından başka bir şey olmaması ve 1800 yılının Ortaçağ rejiminden kopuşun gerçek başlangıcı olmaması ihtimalini akla getirmektedir. Daha fazla bilgi olmadan bundan fazla bir şey söylemeye imkân yoktur.

Grafik 11.5 Sanayi Devrimi'ne yaklaşan dönemde İngiliz ekonomisinin verimliliği, 1600-1760.

NEDEN SANAYİ DEVRİMİ BU KADAR DRAMATİK BİR GÖRÜNÜM SERGİLEMİŞTİR?

Yukarıda verilen verim artışı oranları, Malthusçu ekonomilerle modern ekonomiler arasında, 1800 yılı civarında, İngiltere'de, yumuşak ve dereceli bir geçişin meydana gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Modern ekonomilerdeki üretkenlik artışlarına tam eşit hızlı üretkenlik artışları, 19. yüzyılın sonlarına kadar görülmemiştir.

O halde, Sanayi Devrimi, çağdaşlarına ve sonraki gözlemcilere neden bu kadar dramatik bir olay gibi görünmüştür? Neden 1730'lar ile 1860'lar arasında tarım dışı çıktı hemen hemen dokuz kat artmıştır? Neden eskiden sadece köyler ve tarlalar olan yerlerde yeni dev şehirler ortaya çıkmıştır, neden müşterek toprakların çitle çevrilmesiyle kırsal kesim dönüşüme uğramıştır, neden yirmi bin mil yeni ücretli yol yapılarak yoğun bir karayolu ağı oluşturulmuştur? Neden atıklarıyla tabiatı delik deşik eden büyük çaplı kömür madenciliğine başlanmıştır (1860'lardaki kömür çıktısı, 1730'lara göre on sekiz kat daha fazlaydı)?

Ve son olarak, neden Avrupa'nın kuzeybatı köşesindeki bu minicik ülke (1700'de İngiltere'nin nüfusu Fransa'nın nüfusunun üçte birinden azdı ve Çin'in ve Hindistan'ın nüfuslarının yaklaşık yüzde 4'üydü), 1850 yılına gelin-

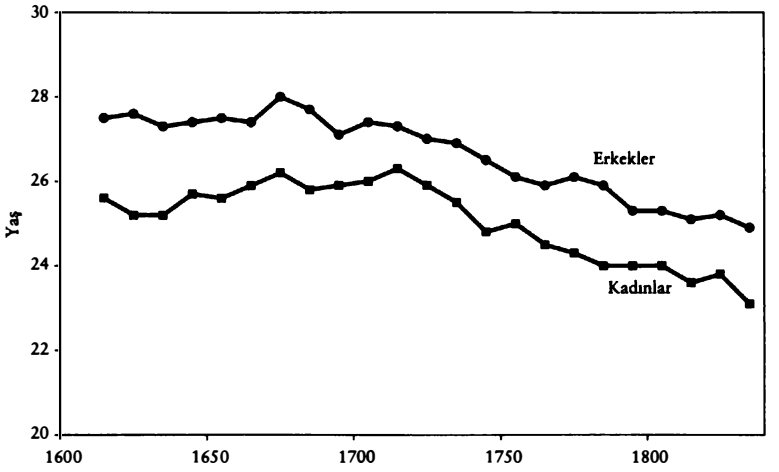
diğinde cihan hâkimiyeti konumuna ulaşmıştı? Bunun nedeni, Sanayi Devrimi'nin getirdiği dramatik kazançlar değildiyse, neydi?

Burada önerdiğimiz cevap şudur: Sanayi Devrimi'nin dramatik bir kopuş gibi görünmesinin nedeni, 1750-1870 yılları arasında İngiltere'de üretkenlik artışındaki hızlanma ile, İngiliz nüfusunda görülen beklenmedik ve konuyla ilgisiz patlamanın tesadüf eseri birlikte meydana gelmeleridir. Dolayısıyla, Britanya'nın cihan hâkimiyetine yükselişi, Britanyalı işçilerin fabrikadaki emeklerinden çok yatak odalarındaki çalışmalarının bir ürünü olmuştur. İngiliz nüfusu, 1740'larda altı milyon iken (ki, bu, ülkenin 1300'lerdeki Ortaçağ maksimumundan daha fazla bir nüfus değildi), 1860'larda yirmi milyona çıkmış; yani üç katından fazla artmıştır. Avrupa'nın diğer ülkelerinde çok daha kısıtlı nüfus kazanımları yaşanmıştır. Örneğin, Fransızlar, aynı dönemde sadece yirmi bir milyondan otuz yedi milyona çıkmışlardır. Buna ilave olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin batıya doğru yayılmasıyla da, dünya ekonomisine tarım çıktısı veren topraklara her gün yenileri ekleniyordu. Dolayısıyla, İngiltere, 1760'larda kişi başına düşen toprak miktarı ticaret ortaklarınınkine yakın olan bir ülke iken, 1860'lara gelindiğinde, bütün ticaret ortaklarına göre kayda değer derecede daha az kişi başına toprağa sahip bir ülke haline gelmişti (bkz. **Tablo 11.5**).

Nüfus patlaması, Sanayi Devrimi'ni karakterize eden tekstil, buhar, demir ve tarımdaki üretkenlik kazanımlarıyla tümüyle bağlantısız gibi görünmektedir. Bir kere, nüfustaki artış, herhangi bir sektörde kayda değer üretkenlik kazanımları elde edilmesinden çok önce başlamış bulunuyordu. 1790'lara gelindiğinde, nüfus, daha o zamandan, 1740'lara göre yüzde 37 daha fazlaydı. İşte o yüzdendir ki, Malthus, 1790'larda yazarken, ekonomik değişmelerin itkisiyle meydana gelen bir nüfus artışı sorunu değil, sadece bir nüfus fazlalığı sorunu görmüştü. Sanayi Devrimi döneminde ölüm oranı fazla azalmadığına göre, nüfustaki artışın büyük kısmı doğurganlık artışlarından geliyordu.

3. Bölüm'de, doğum oranının sanayi öncesi İngilteresi'nde kadınların geç evlenmesiyle, çok sayıda kadının hiç evlenmemesiyle ve kadınların evlilik dışında cinsel ilişkiden kaçınmasıyla nasıl kontrol altında tutulduğunu görmüştük. Evlilik içinde doğurganlık üzerinde herhangi bir kısıtlama olmasa da, bu evlilik örüntüsü, 1650 yılı civarındaki uç noktasında, bütün muhtemel hamileliklerin yarısını önlemişti.

18. yüzyılın başlarında, kadınların ilk evlilik yaşı düşmeye başladı. **Grafik 11.6**'da, bu düşüşün 1720'lerde başladığı görülmektedir. İlk evlilik

Grafik 11.6 Onyıllar bazında ilk evlilik yaşı, hiç evlenmemiş kadın-erkek yaşı. Veriler, Wrigley, 1997, s. 134'ten.

yaşındaki bu düşüş, 1800'e gelindiğinde doğum oranının beşte bir oranında artmış olması için kendi başına yeterliydi. Kadınların daha genç evlenmeye başlamasıyla eşzamanlı olarak, daha fazla kadın da evlenmeye başladı. 1650'de, kadınların beşte biri hiç evlenmiyordu. 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ömrü boyunca hiç evlenmeyen kadınların oranı yüzde 10'a düşmüş ve Sanayi Devrimi süresince de oran bu daha düşük düzeyde kalmıştır. Daha çok insanın evlenmesi, doğurganlığa bir yüzde 12 daha katkıda bulundu. Son olarak, böyle bir sonuca varma riski olan kadın sayısı azaldığı halde, gayrimeşru doğumlar arttı ve bu da genel doğurganlığa bir yüzde 5 daha katkıda bulundu. Bütün bu faktörleri çarptığımızda, 1650 ile 1800 arasında doğurganlıkta yüzde 40'lık bir artış buluyoruz. Demek ki, 1650'de net üreme oranı kadın başına sadece 1.93 çocuk olup nüfus düşmekte iken, 1800'e gelindiğinde bu oran 2.68 olmuştu ve nüfus hızla artıyordu.

Evlenmedeki bu değişikliklerin kaynakları ekonomik gibi görünmemektedir. Bu değişiklikler, İngiltere'nin hem kuzey hem de güney bölgelerinde meydana gelmiştir. Hâlbuki, kuzey, Sanayi Devrimi'yle büyük ölçüde dönüşüme uğramışken, güney, Sanayi Devrimi'nden fazla etkilenmemiştir. Bu değişiklikler, insanların esas olarak tarımda çalıştıkları yerleşim birimlerinde oldu-

TABLO 11.3
Yerleşim Birimi Tipine Göre Kadınların Ortalama İlk Evlilik Yaşı

Dönem	Tarımsal yerleşim birimleri (8)	Perakende satış ve el sanatlarıyla uğraşan yerleşim birimleri (5)	İmalatçı yerleşim birimleri (3)	Karma yerleşim birimleri (10)
1700-49	25,2	26,5	26,6	26,3
1750-99	24,3	24,8	24,6	24,7
1800-37	23,7	24,0	23,4	23,7

Not: Parantez içindekiler yerleşim birimi sayılarıdır.
Kaynak: Wrigley et al., 1997, s. 187.

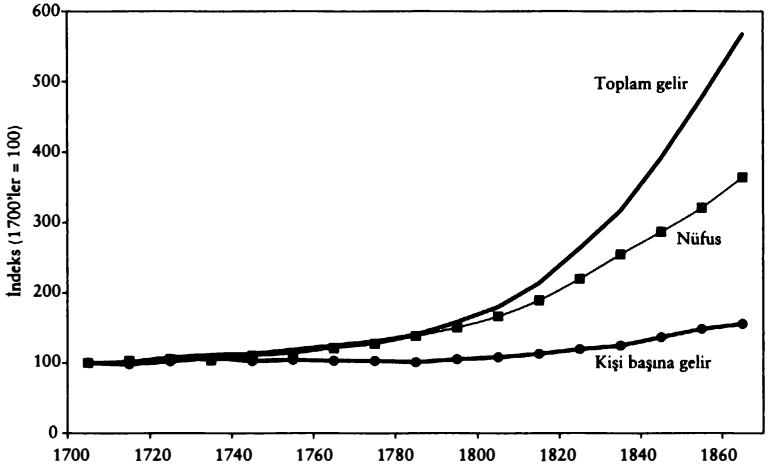
TABLO 11.4
Hamilelikten Ölümler

Dönem	Annenin ölümüyle sonuçlanan hamilelikler (%)	Kadınların evlenme yaşı ortalama değeri	20 yaşında ölen kadınların hamilelikten ölümleri (%)
1600'den önce	1,23	–	–
1600-49	1,34	25,4	9,7
1650-99	1,63	25,9	11,3
1700-49	1,28	25,7	9,0
1750-99	0,92	24,4	7,1
1800-37	0,55	23,5	4,3

Not: Çocuk doğurmadan kaynaklı komplikasyonlardan ölen annelerin yüzdesi, bunların evli kadınlar için tek ölüm riski olduğu varsayılarak hesaplanmıştır. 20-49 yaşları arasında başka sebeplerden ölümler bu yüzdeyi düşürür.
Kaynak: Wrigley vd., s. 1997, s. 134, 313, 399.

ğu kadar, ana faaliyetin ticaret, zanaat ve imalat olduğu yerleşim birimlerinde de meydana gelmiştir. **Tablo 11.3**'te bu durum görülmektedir. Bu dönemin, daha erken evlenilmesini ve insanların daha çok evlenmesini açıklayabilecek tek özelliği, çocuk doğurmadan kaynaklanan anne ölümlerindeki azalmadır. **Tablo 11.4**'te, 17. yüzyılda hamileliklerin yüzde 1.5'inin annenin ölümüyle sonuçlandığı görülmektedir.[7] 25 yaşında evlenmiş ve bu tür bir evlilik için ortalama sayı olan 5.6 çocuk doğurmuş bir kadının hamilelikte ölme şansı yüzde 9'du. Tablonun son sütununda, her yarım yüzyıl için, 20 yaşında evlenen bir kadının hamilelikten dolayı karşı karşıya olacağı ölüm riski gösterilmektedir. Bunlar son derece yüksek risklerdi. 1800 yılına gelindiğinde, hamilelik kaynaklı ölüm riski üçte iki oranında düşmüştü (genel ölüm oranında fazla bir

7 İngiltere'de, hamilelikten kaynaklanan komplikasyonlardan dolayı ölüm riski, bugün, her doğum için yüzde 0.006'dan azdır.

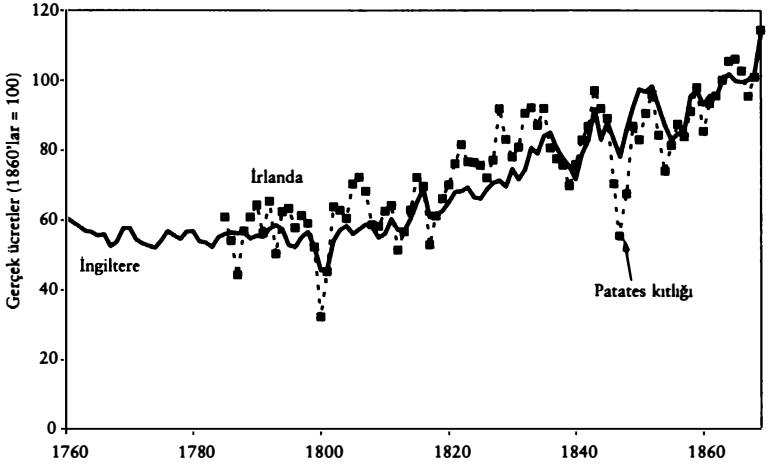

Grafik 11.7 İngiltere'de nüfus ve ekonomik büyüme, 1700'ler-1860'lar.

düşme olmadığı halde). Kadınlar, evliliğin getirdiği ölüm riskinin gayet farkında olmuş olmalıdırlar. Dolayısıyla, 17. yüzyıldaki bu yüksek risk düzeyi, hem evliliğin geciktirilmesinin (bu riski azaltmanın bir yolu olarak) hem de, aynı zamanda, birçok kadının hiç evlenmemeyi tercih etmesinin sebebi olabilir.

Sanayi Devrimi'ndeki verim kazanımları yukarıda açıkladığımız gibi sınırlıydı; o yüzden, İngiliz ekonomisinin çıktısını yukarı çekmek konusunda nüfus artışı verim artışından daha önemli olmuştur. **Grafik 11.7**'de İngiltere'de 1700 ile 1860 yılları arasında toplam gelirin artışı; nüfus artışı ve kişi başına gelir kazanımı ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir. İngiliz ekonomisinin toplam çıktısı 1860'lara gelindiğinde neredeyse altı kat artmış durumdayken, bu kazanımın büyük kısmı tek başına nüfus artışıyla açıklanmaktadır.

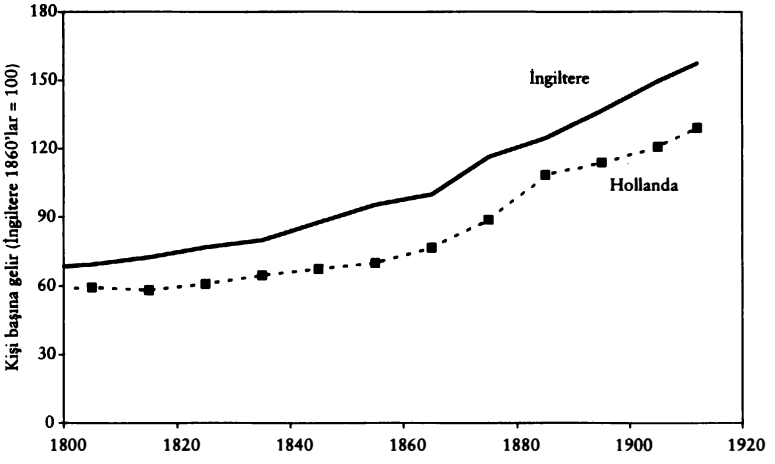
Dahası, İngiliz ekonomisinin mutlak büyüklüğüne değil, nispi büyüklüğüne bakarak düşünürsek, nüfus kazanımının daha da önemli olduğu görülür. Sanayi Devrimi sırasında meydana gelen üretkenlik kazanımlarının, İngiltere'nin Avrupa'daki rakiplerinin gelirleri üzerinde hemen hemen İngiltere üzerinde olduğu kadar etkisi olmuştur. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, ucuz tekstil, demir ve kömür İngiltere tarafından başka ülkelere doğrudan doğruya ihraç ediliyordu. İkincisi, bu ülkelerde, Sanayi Devrimi'nin icatlara dayanan teknolojilerini kullanan yeni imalat işletmeleri kurulmuştu.

Grafik 11.8 İngiltere ve İrlanda'da gerçek ücretler, 1785-1869. Veriler Geary ve Stark, 2004 ve Clark, 2005'ten.

Nitekim, İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nin etkisiyle daha da tarımsallaşmış ve hatta, esasen, mevcut sanayisi azalmış bile olan bir ülke olan İrlanda, öyle görünüyor ki, ticaret ortağı İngiltere kadar gelir kazanımı yaşamıştır. İrlandalı inşaat işçilerinin gerçek ücretleri, 1785-1869 yılları arasında, İngiltere'dekiler kadar artmıştır. Bu durum, **Grafik 11.8**'de görülmektedir. Grafikte, bu ücret kazanımlarının, 1845'te İrlanda'da patates kıtlığından dolayı yaşanan açlık faciasının büyük bir nüfus kaybına ve dışarı göçe neden olmasından önce meydana geldiği görülmektedir. Nitekim, 1767 ile 1845 arasında, İrlanda'nın nüfusunun, oransal olarak, İngiltere'ninki kadar arttığı tahmin edilmektedir.

Benzer şekilde, İngiltere'de Sanayi Devrimi çağında Hollanda'ya nispetle daha fazla kişi başına gelir kazanımı olduğuna dair de pek işaret yoktur. **Grafik 11.9**'da, İngiltere'de kişi başına gelir onyıllar bazında 1800'lerden 1910-13'e kadar gösterilmektedir (Hollanda'nın 1910-13 yıllarındaki kişi başına geliri, İngiltere'deki gelirin yüzde 82'si olarak kabul edilmiştir). 1800'lerle 1860'lar arasında İngiltere'de, yani Sanayi Devrimi'nin tam göbeği olan ülkede, kişi başına gelir artışı yüzde 44 olmuştur. Bu aynı zaman aralığında, dönem boyunca sanayide meydana gelen icatlara çok az veya hiç katkıda bulunmamış bir kenar oyuncusu olan Hollanda'da, kişi başına gelir ar-

Grafik 11.9 İngiltere ve Hollanda'da kişi başına gerçek gelir, 1800'lerden 1910-13'e kadar. İngiliz bir çalışanın tahmini geliri 1869'a kadar olan değerini 1913'e dek İngiliz sterlini endeksi kullanılarak korumuştur. Veriler Feinstein, 1972, Tablo T21'den. Hollandalıların kişi başına gelirini gösteren (1805'ten 1913'e dek) veriler ise Smits vd., 2000'den.

tışı yüzde 29 olmuştur. İngiltere, Sanayi Devrimi süresince, kişi başına gelir bakımından Hollanda'nın üzerine yüzde 11 kazançlıdır. Bu, 1760'lardan 1860'lara kadar İngiltere'de nüfus artışının daha fazla olmasının sonucu olarak İngiltere'nin toplam gelirinde meydana gelen Hollanda'nın toplam gelirine göre yüzde 64'lük kazanıma kıyasla çok düşük bir rakamdır.

İngiltere'deki nüfus patlaması, Sanayi Devrimi sırasında gerçek gelirlerin artması, İngiltere'nin toprak yüzölçümünün sınırlı olması ve İngiliz tarımında üretkenlik kazanımlarının sınırlı olması; bunların hepsinin sonucu olarak, yurtiçi tarım, İngiliz ekonomisinin gıda ve hammadde taleplerini karşılayamamıştır. **Tablo 11.5**'te görüldüğü gibi, Sanayi Devrimi süresince nüfus üç kattan fazla arttığı halde, yurtiçi tarım çıktısı iki kat bile artmamıştır. İngiltere, gıda ve hammadde ithalatı cüzi düzeyde olan bir ülke iken, 1860'lara gelindiğinde net gıda ve hammadde ithalatı GSYİH'sının yüzde 22'sine eşdeğer olan bir ülke haline gelmişti.

Bu gıda ve hammadde karşılığı mamul mal ticareti, ABD'nin batıya doğru genişlemesiyle birlikte Kuzey Atlantik ticaret alanına önemli miktarlarda yeni toprak katılmasından dolayı, nispeten avantajlı ticaret hadleriyle ya-

TABLO 11.5
Nüfus Artışı ve Gıda ve Hammadde Tedariki

	1700-09	1760-69	1860-69
Nüfus (milyon)	5,5	6,7	20,1
İngiltere'nin net tarım çıktısı (milyon sterlin)	65	71	114
Net gıda ithalatı (milyon sterlin)	2	3	80
Net hammadde ithalatı (milyon sterlin)	–2	–5	61
Yurtiçi kömür çıktısı (milyon sterlin)	2	3	178
Tarım dışı gıda ve hammadde tedariki (milyon sterlin)	2	2	178
Kişi başına bütün gıda ve hammadde (sterlin)	12	11	15

Not: 1860-69 yıllarının sterlini.
Kaynaklar: Tarım çıktısı, Clark 2002b. İthalatlar: Parlamento Raporları, 1870; Schumpeter, 1960. İhracatlar: Schumpeter, 1960; Mitchell, 1988, s. 221-22. Kömür çıktısı: Clark ve Jacks, 2007.

pılıyordu. **Tablo 11.6**'da, 1860'lara gelindiğinde ABD'ye büyük miktarlarda tarım toprağı eklenmiş olduğu görülmektedir.

Sanayi Devrimi'nin gıda ve hammadde ithalatının mamul mallar ihracıyla ödenmesi gerekiyordu. Britanya'yı "dünyanın atölyesi" haline getiren, teknolojik ilerlemelerden ziyade işte buydu. İngiltere'nin nüfusu 1860'lara kadar 6 milyonda kalmış olsaydı, ülkenin yurtiçi tarım sektörü İngiliz nüfusunu beslemek ve ona hammadde sağlamak yeteneğine sahip olacaktı. 1860'lara gelindiğinde GSYİH'nın neredeye yüzde 20'sini oluşturan net mamul mal ihracatı, sıfıra yakın olacaktı. Dolayısıyla, nüfus artışı olmasaydı, 1860'lardaki tarım dışı çıktı, 1730'lardaki düzeyinin neredeyse on katı olmak yerine, eski düzeyinin sadece iki katı olacaktı.

Sanayi Devrimi süresince İngiltere'de meydana gelen olağandışı nüfus artışı ve onunla eşzamanlı olarak ABD'de ekili alanların genişlemesi, ekonominin ve toplumun dönüşümü bakımından o yılların belirli teknolojik ilerlemelerinden daha önemli bir rol oynamıştır.

MODERN BÜYÜME ORANLARINA GEÇİŞ NE DERECE GERÇEKLEŞMİŞTİR?

Grafik 11.4 gösteriyor ki, sanayi öncesinin hemen hemen sıfır verim artışlı dünyasından, verim artışının sürekli olduğu modern dünyaya geçişin tarihini toplam üretkenlik düzeylerine bakarak belirlemeye imkân yoktur. Ancak, grafik, yine de, sanayi öncesi dünyanın, en azından İngiltere'nin temsil ettiği kadarıyla, büyük ölçüde bir teknolojik durağanlık dünyası olduğu fikrini pekiştirmektedir.

TABLO 11.6
Avrupa ve ABD'ye Nispetle İngiltere'de Tarım Toprağı ve Nüfus

	1800-09	1860-69
İngiltere		
Nüfus (milyon)	9,2	21
Tarım arazisi yüzölçümü (milyon akre)	26	26
Kişi başına akre sayısı	2,8	1,2
Batı Avrupa		
Nüfus (milyon)	103	152
Tarım arazisi yüzölçümü (milyon akre)	317[a]	317[a]
Kişi başına akre sayısı	3,1	2,1
Rusya		
Nüfus (milyon)	53	74
Tarım arazisi yüzölçümü (milyon akre)	702[a]	702[a]
Kişi başına akre sayısı	13,2	9,5
ABD		
Nüfus (milyon)	6,2	35
Tarım arazisi yüzölçümü (milyon akre)	–	407
Kişi başına akre sayısı	–	11,6

Not: Batı Avrupa; Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre'yi kapsar.
Kaynaklar: FAO (Gıda ve Tarım Teşkilatı), istatistik veritabanı; Mitchell,1998a. [a]Gıda ve Tarım Teşkilatı'ndan; bugünün arazi yüzölçümleri esas alınarak.

Ekonominin ölçülen toplam üretkenlik düzeyi, 13. yüzyılda, 18. yüzyıldaki kadar yüksekti. Bu bulgu, entelektüel ve sosyal tarihle uyuşmamaktadır: Avrupa'da, Ortaçağ'dan itibaren teknoloji, bilim, mimari ve sanatta yavaş ama sürekli bir şekilde bir yığın yenilik meydana geldiğini görüyoruz. **Tablo 11.7**'de, 1120 ile 1670 yılları arasında Avrupa'da meydana gelen belli başlı yeniliklerin kısa bir kronolojisi sunulmaktadır. Açıktır ki, bu, hiçbir hareketin olmadığı bir dünya değildi. Muamma olan, bu gelişmelerin üretim teknolojisi üzerindeki etkisinin bu kadar az olmuş olmasıdır.

Şu var ki, **Grafik 11.4**'te aktarılan toplam üretkenlik ölçüsü, sadece münferit malların üretimindeki üretkenlik artışlarının basit bir toplamından ibaret değildir; her mala yapılan harcamaların paylarına göre ağırlıklandırılmış bir yekûndur. 6. Bölüm'de açıklandığı gibi, ekonomistler bu ağırlıklandırmayı kullanırlar çünkü bu ağırlıklandırma teknolojik değişikliklerin ortalama tüketici için ne anlam ifade ettiğini ölçer.

Ama eğer bizi ilgilendiren, bir toplumdaki ortalama icat artışını ölçmek ise, kullanabileceğimiz en iyi gösterge bu olmak zorunda değildir. Önemli bir

TABLO 11.7
Avrupa'da Meydana Gelen Yenilikler, 1120-1665

Tarih	Yenilik	Yer (kişi)
1120	Gotik mimari	Fransa, İngiltere
1200 civarı	Yel değirmeni	Kuzey Avrupa
1275	Barut	Almanya
1285 civarı	Mekanik saat	Kuzey Avrupa
1315 civarı	*İlahi Komedya*	İtalya (Dante)
1325 civarı	Top	Kuzey Avrupa
1330 civarı	*Crown Glass* (pencere camı)	Fransa
1350 civarı	Gözlük	Venedik
1350 civarı	Decameron	İtalya (Boccaccio)
1390 civarı	Canterbury Hikayeleri	İngiltere (Chaucer)
1400 civarı	Harpsikord	Felemenk ülkesi
1413	Resimde perspektif	İtalya (Brunelleschi)
1450 civarı	Matbaa	Almanya (Gutenberg)
1450 civarı	Yükseklik ölçme aleti (denizcilikte)	–
1450 civarı	Arap rakamları	–
1475 civarı	Tüfek	İtalya, Almanya
1492	Amerikaların keşfi	İspanya (Columbus)
1498	Hindistan'a deniz yolu	Portekiz (de Gama)
1512	Avrupa posta servisi	Almanya (Franz von Taxis)
1522	Dünyanın etrafının denizden dolaşılması	İspanya (Magellan)
1532	Patates	İspanya
1544	Domates	İtalya
1587 civarı	Büyük Timur	İngiltere (Marlowe)
1589	Örme tezgâhı	İngiltere (Lee)
1597	Opera (*Dafne*)	İtalya (Peri)
1600	Elektrik	İngiltere (Gilbert)
1602	*Hamlet*	İngiltere (Shakespeare)
1608	Dürbün	Hollanda (Lipperhey)
1614	Logaritma	İskoçya (Napier)
1650 civarı	İpek bükme makinesi	İtalya
1654	Modern termometre	İtalya
1656	Sarkaçlı saat	Hollanda (Huygens)
1665	Mikroskop	İngiltere (Hooke)

icadın insan kitlesi üzerindeki etkisi, icadın ilk çıkışının üzerinden ancak uzun bir zaman geçtikten ortaya çıkabilmektedir. Bir icadın yapıldığı anda, insanlar, gelirleri veya koşulları nedeniyle, o icadı büyük çapta kullanmayabilirler. Bir icadın etkisinin böyle gecikmeli bir şekilde görülmesine klasik bir örnek, Avrupa'da 1452'de Johannes Gutenberg tarafından matbaanın kullanılmaya başlanmasıdır. Bu icattan önce, kitapların elle kopya edilmesi gerekiyordu. Sadece düz metinli kitapları kopya eden kopyacılar hâlâ günde ancak 3.000 kelime kopya edebiliyorlardı. Bu hızla, İncil'in bir nüshasını üretmek 136 adam-gün

alırdı. Günümüzün oktav boyunda 250 sayfalık bir kitabın yazılması yaklaşık 37 gün alırdı. Üstelik, el yazısı net olmadığından, harflerin daha büyük boyda olması gerekiyordu; modern dizgiye göre sayfa üzerinde kelime başına iki kat daha fazla alan gerekiyordu ve bu da malzeme ve cilt masrafını artırıyordu.[8]

Grafik 11.10'da, 1470'lerden 1860'lara kadar onyıllar bazında kitap üretimindeki tahminî üretkenlik düzeyi gösterilmektedir (inşaat ustalarının ücretleri ile standart özelliklere sahip bir kitabın fiyatı arasındaki oran cinsinden hesaplanmış olarak).[9]

1460'lardan 1560'lara üretkenlik artışı oranı yılda yüzde 2.3'tü; yani Sanayi Devrimi'nde pamuklu tekstilde meydana gelen üretkenlik artışı kadar hızlıydı. İzleyen yüz yılda üretkenlik daha yavaş arttı: Yılda sadece yüzde 0.6. Ama bu oran bile, Sanayi Devrimi sırasında ekonominin büyük kısmında görülen artıştan fazlaydı. 1660'lardan 1860'lara kadar, kitap basımında görünüşe göre fazla üretkenlik kazanımı olmamıştır. Ancak kitap üretiminin verimindeki bütün bu artışın, 1660'lardan önce ekonominin ölçülen verimi üzerinde dikkate değer bir etkisi olmamıştır, çünkü kitaplar sanayi öncesi çağın büyük bölümünde harcamalarda son derece küçük bir paya sahipti. 16. yüzyılın ilk onyılında ortalama yıllık kitap çıktısı yaklaşık 20 bin ciltti; yani İngiltere'nin ülkesel gelirinin yaklaşık yüzde 0.02'si. 1550'lere gelindiğinde, bu sayı yüz bin cilde çıkmıştı, ancak kitap fiyatlarının düşmesi nedeniyle, bu, yine, ülkesel gelirin sadece yüzde 0.11'ini teşkil ediyordu.

1800'den önce önemli verim artışları görülen ama toplam harcamalardaki payı çok küçük olduğu için ekonominin genel verim düzeyi üzerinde az etkisi olan veya hiç etkisi olmayan tek mal kitap değildi. Tablo 11.8'de, elli yıllık dönemler bazında çivi fiyatları (ücretlerle karşılaştırmalı olarak) ve çivi üretimindeki hesaplanan verim gösterilmektedir. 13. yüzyılın başlarında bir pound çivinin fiyatı 3.3 peniydi; o zamanlar, bir zanaatçının günlük ücreti ise 2.4 peniydi. Demek ki, bir pound çivinin fiyatı, bir günlük ücretten fazlaydı. 1850-59 yıllarına gelindiğinde, günlük ücret yaklaşık on yedi kat artarak günde 40 peni olmuştu. Ama çivi fiyatları sadece 3.2 peniydi; dolayısıyla, bir zanaatçı, günlük ücretiyle 12 pound'dan fazla çivi satın alabiliyordu.[10]

---

8 Clark ve Zevin, 2001.

9 Hem elle üretimde hem de baskı makinesinde, kitap üretimindeki başlıca maliyet işgücüydü (kâğıt ve parşömen üretimi maliyetleri, esas olarak işgücü maliyetiydi).

10 Çivi fiyatlarının nominal olarak hemen hemen sabit kalması, ABD'de bazı çivilere neden hâlâ *twopenny* (iki peni) veya *threepenny* (üç peni) çivi denildiğini açıklamaktadır. Bunlar, İngiltere'de 14. yüzyılda bu türlerden yüz çivinin fiyatlarıydı. Fiyatları çok yavaş değiştiğinden, bu tabirler bu belirli tipte çivilerin adları olarak yerleşti.

Grafik 11.10 İngiltere'de kitap üretimi verimliliği, 1470'ler-1860'lar.

Ancak, çivi üretimindeki üretkenlik kazanımının büyük kısmı, Sanayi Devrimi'nden önce gerçekleşmişti; öyle ki üretimin verimi, Sanayi Devrimi'nin arifesinde, 1200 yılına göre neredeyse yedi kat daha fazlaydı. Bu iyileşmenin fazla bir ekonomik etkisi olmamıştı, çünkü çivi, bina ve mobilyaların yapım maliyetinde her zaman küçük bir paya sahip olmuştu. 1800'den önce ücretlere nispetle fiyatları büyük ölçüde düşen başka mallar arasında kâğıt, cam, gözlük, saat, müzik aletleri, boyalar, biber gibi baharatlar, şeker, ipekliler gibi pahalı tekstil, tütün ve barut yer almaktadır. Ve bu fiyat düşüşlerinin hiçbirinin geçim masrafları üzerinde fazla bir etkisi olmamıştır çünkü bu kalemlerin çoğu, sadece en yüksek gelirlilerce tüketilen lüks mallardı. Halkın büyük kısmı parasını gıda, giysi ve konut gibi temel ihtiyaçlara harcıyordu.

Ama, farz edelim ki, İngiltere'de 1200'den 1869'a kadar meydana gelen teknolojik ilerlemeyi, ortalama bir kişinin tüketimine bakarak değil de, kendimiz gibi insanların tüketimine bakarak ölçmek istiyoruz. O zaman, 1800'den önceki ekonominin nispeten durağanlığı konusunda son derece farklı bir izlenimimiz olurdu. **Grafik 11.11**'de, İngiltere'de 1270'lerden 1860'lara kadar ortalama gelirin gerçek alım gücü, insanların gerçek hayatta satın aldıkları malların paylarına göre gösterilmektedir. Her ne kadar Orta-

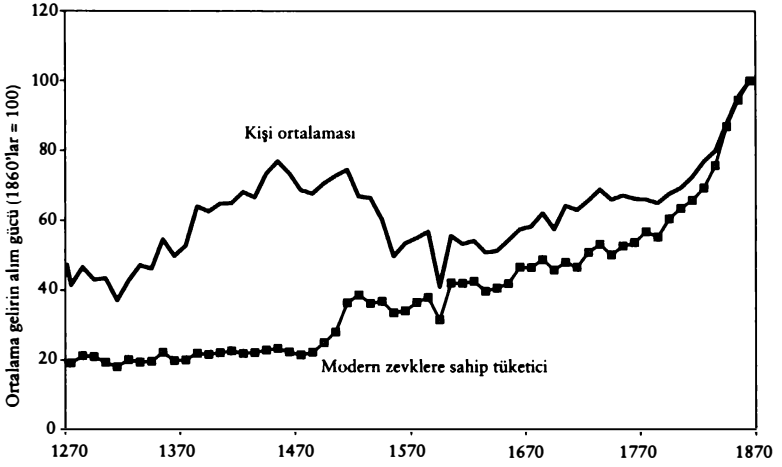
TABLO 11.8
Çivi Üretiminde Üretim Büyümesi, 1200-1269

Dönem	Çivi maliyetleri	Günlük oran	Üretim verimliliği	Büyüme verimliliği (yıl başına yüzde)
1200-49	3,3	2,4	100	0,31
1250-99	2,9	2,4	117	0,09
1300-49	2,9	2,5	122	–0,35
1350-99	5,3	4,0	102	0,72
1400-49	4,3	4,6	147	0,34
1450-99	3,8	4,8	174	0,38
1500-49	3,3	5,0	211	0,39
1550-99	4,6	8,6	256	0,63
1600-49	4,6	12	351	0,67
1650-99	4,6	16	492	0,40
1700-49	4,2	18	603	0,21
1750-99	4,2	21	670	1,05
1800-49	4,5	36	1.132	0,81
1850-69	3,2	40	1.693	–
1200-1799				0,38

Not: Yüzyılın yarısı ve sonu arasında büyüme verimliliği oranı her dönem için verimlilik büyümesi ortalamasına göre hesaplanmıştır. Bu, 1300 ile 49 arası büyüme verimliliğinin neden negatif olduğunu gösteriyor.

çağ dönemi ile 1860'lar arasında gerçek gelir iki katına çıkmışsa da, bu kazanımın hemen hemen hepsi 1800 sonrasında gerçekleşmiştir. Buna karşılık, grafikte, aynı zamanda, bu gelirin, çeşitli mallara günümüzün üst sınıf profesyonellerinin yaptığı gibi harcanmış olsaydı (yani mesela bu kitabın yazarının tercih ettiği oranlarda kitaplara, elbiselere, cama, ev mobilyasına, seyahate, baharatlara, şekere ve şaraba harcanmış olsaydı) sahip olacağı varsayımsal alım gücü de gösterilmektedir. Bu tür bir insan için gelirin alım gücü, Ortaçağ dönemi ile 1860'lar arasında çok daha fazla (beş kat) artmaktadır. Ama, bu sefer, 1800 yılı civarında çok daha az bir kopukluk gözlenmektedir. Ortaçağ dönemi ile 1800 arasında gerçek alım gücü üç kat artmaktadır. Bu tür bir tüketicinin gerçek alım gücü 1800'den sonra yılda yüzde 0.76 artarken, 1480'lerden 1800'lere gerçek alım gücü yılda yüzde 0.33 oranında, yani, sanayi öncesi dünyasının ortalamasının çok ötesinde artmaktadır.

Dolayısıyla, İngiliz ekonomisinin farklı dönemlerdeki dinamizmi, öyle görünüyor ki, belirleyici bir şekilde gözlemcinin tüketim tercihlerine bağımlıdır. En düşük ücretli işçiler olan tarım işçilerinin bakış açısından bakarsak, bu işçiler, Sanayi Devrimi'nin sonlarına gelindiğinde bile geç Ortaçağ'ın altın yıllarındaki hayat standartlarına erişememişlerdi. Orta sınıf tüketim alışkan-

Grafik 11.11 Ortalama gelire sahiplerin ve üst sınıf tüketicinin gerçek alım gücü, 1270'ler-1860'lar.

lıklarına sahip bir modern Amerikalının bakış açısından, 1800'den önce bile, tüketim olanakları bakımından tam bir değişim dünyası söz konusuydu. Bu değişimler, bol ışık alan, duvarları boyanmış veya duvar kâğıdıyla kaplanmış evlerde oturmayı ve pahalı porselen ve cam takımlardan çeşit çeşit lezzetli yemekler yemeyi mümkün kılmıştır. Bunlar, her gün bir günlük gazete okumayı mümkün kılmıştır. Ucuza suni aydınlatma sağlayarak günün uzamasını sağlamışlardır.

Eğer icatlar ekonomik bir mantık izleyen bir faaliyet olsaydı, eğer icatlara yönelik çabalara ayrılan bütçe, araştırmaya ayrılan her dolar için azami üretkenlik artışı değerinin üretilmesine ayrılmış olsaydı, o zaman toplam verim standardı, bir toplumdaki icat artışını ölçmenin en uygun yolu olurdu. Ama, eğer, bunun yerine, icat faaliyetlerine, esas olarak, ekonomi dışı kuvvetler kılavuzluk etmişse –merak, yenilik sevgisi, başkalarını etkileme arzusu– o zaman, toplam verim artışı, bir toplumdaki icat artışı veya hangi toplumların icat yapmaya daha yatkın olduğu konusunda çok kötü bir gösterge olabilir. Sanayi Devrimi İngilteresi'nin sunduğu delillere göre, en azından erken toplumlarda, kâr motifi, icat yapmak için nispeten zayıf bir uyarıcı olmuş olmalıdır. Dolayısıyla, toplam verim artışını kullanarak icat artışını ölçmek, uygun olmayacaktır.

İNORGANİK TEKNOLOJİLERE GEÇİŞ

Anthony Wrigley'nin vurguladığı gibi, Sanayi Devrimi, büyük ölçüde *organik* olan bir üretim sisteminden, modern dünyanın gitgide *inorganik*leşen sistemlerine doğru bir geçişin başlangıçlarını teşkil ediyordu. 1800'den önceki dünyada gıda, enerji, giysi ve inşaat malzemelerinin esas kısmı, tarım sektöründe organik yöntemler kullanılarak üretiliyordu. Klasik Sanayi Devrimi, kömür ve demire olan bağımlılığıyla, bitki ve hayvanlar vasıtasıyla yapılan üretime gitgide daha az bağımlı, enerji ve maden stoklarının topraktan çıkarılmasına gitgide daha fazla bağımlı bir ekonomiye doğru ilk adımı oluşturuyordu.[11]

Organik üretim sistemlerinin üç önemli özelliği vardır. Birincisi, uzun dönemde, sistemden çekilen bütün çıktıların eşdeğer girdilerle dengelenmesi gereğidir. Sanayi öncesi İngilteresi'nde tarım toprağından hububat ürünleri şeklinde çekilmiş olan her pound azotun, havadan alınacak bir pound azotla dengelenmesi gerekiyordu. Bu durum, potansiyel çıktı üzerinde ciddi bir kısıt oluşturmuştur.[12]

İkinci özellik, mümkün olan en düşük üretkenlik artışının sıfır olduğu inorganik sistemlerin tersine, organik sistemlerde, icat yapılmadığı takdirde verim artışının negatif olmasıdır. Yabani otlar ve patojenler, doğal seçilimin kör kuvvetleri vasıtasıyla, ekin ve hayvan üretkenliğini azaltacak şekilde sürekli bir adaptasyon halindedirler. Nitekim, çavdar gibi bazı modern hububat bitkilerinin, arpa ve yulaf ekinleri arasında yabani ot olarak evrimleşmiş olduğuna inanılmaktadır. Kuzey Avrupa'nın bitkilerin büyümesi bakımından son derece sert olan koşullarında, çavdar, başlangıçta kullanılan hububat bitkilerine göre daha üretken çıkmış ve sonunda bilinçli olarak yetiştirilmeye başlanmıştır.[13]

Tarım sistemlerinin özü gereği olan üretkenlikteki azalma eğilimi, en dramatik şekilde, 1845 yılında İrlanda'da patates kıtlığının neden olduğu açlık faciası ve Avrupa'da 1860'larda bağlara musallat olan Phylloxera gibi olaylarda görülmüştür. O yüzden, İngiltere'de Sanayi Devrimi'nden önce tarım sistemlerinde ölçülebilir bir üretkenlik artışının olmayışından, muhakkak hiçbir icat olmadığı gibi bir sonuç çıkaramayız. 1800'den önceki yüzde 0 üretkenlik artışından 1800-60 arasının yüzde 0.3 üretkenlik artışına geçiş, önemli bir faz değişikliği gibi görünebilir. Ama, bunun yerine, aynı değişmenin, örneğin, yılda 0.4'lik bir icat artışından yılda yüzde 0.7'lik bir icat artışına olduğunu; ama bu 0.7 icat artışının, yılda yüzde 0.4'lik sürekli bir doğal

11 Wrigley, 1990.
12 Clark, 1992.
13 Ghersa vd., 1994; Palumbi, 2001.

teknik gerileme ile eksildiğini düşünelim. O zaman, icat artışının Sanayi Devrimi esnasındaki yukarı doğru hareketi o kadar dramatik görünmeyecektir ve bir rejim değişikliği olarak algılanmayacaktır.

Organik üretim sistemlerinin üçüncü özelliği, daha iyi üretim yöntemleri geliştirmeye yönelik deneyler yapmanın işin özü itibariyle zor olmasıdır. Örneğin, bir pamuklu fabrikasında, imalat yöntemlerini değiştirme konusunda kontrollü deneyler yapılabilir. İğ hızları yüzde 10 artırılıp üretim maliyetlerinde bundan kaynaklanan artışlar anında gözlemlenebilir. Hâlbuki tarımda, herhangi bir değişikliğin etkisini gözlemlemek zordur. Üretim dönemi uzundur ve hayvanlar durumunda yıllarca sürebilir. Hava koşullarındaki ve patojenlerdeki değişmeler, her sene çıktı üzerinde muazzam şok etkileri yaparlar. Toprak koşulları tarladan tarlaya, hatta aynı tarlanın içinde değişkenlik gösterir; o yüzden, bir ortamda yararlı olabilecek bir değişiklik başka bir ortamda etkisiz veya zararlı olabilir. O yüzden, inorganik üretim araçlarını daha çok kullanma yönünde bir değişme, modern çağdaki icat artışlarını olduğundan fazla gösteren bir unsur teşkil edebilir.

MODERN DÜNYAYA DOĞRU DÖNÜŞÜM

1760-1860 yıllarında, İngiltere'de, Sanayi Devrimi sırasında, İngiliz ekonomisinde dramatik değişmeler meydana geldi. Ancak, üretim tekniklerinde az icat yapılan ekonomilerden, icatların sürekli bir şekilde yapıldığı modern ekonomilere doğru genel geçişin 1760-1860 yıllarında meydana geldiği kesin değildir. Üretkenlik artışındaki yukarı doğru dönüş, uzun bir süreç olmuştur. Toplam üretkenlik artışı oranları, herhangi bir toplumda çok sayıda üretim tekniğinde meydana gelen verim kazanımlarını ağırlıklandırmanın sadece bir yoludur; başka ağırlıklandırmalar esas alındığında, modern dünyanın büyüme oranlarına geçişin 1800'den önce meydana geldiği görülebilir. Dahası, bir toplumda hiç icat olmadığı zaman verim artışının sıfır olduğu varsayımı, sanayi öncesi toplumlar için geçerli değildir, çünkü sanayi öncesi toplumlarda organik üretim sistemlerinin üretkenliğini sırf muhafaza etmek için bile icat yapılması gerekiyordu. Modern dünyaya geçiş, yaygın kanının tersine, uzun bir süreçle gerçekleşmiş de olsa, kesin olan bir şey vardır: Bu geçiş Asya'da değil, Avrupa'da meydana gelmiştir. Hâlbuki, Asya, sanayi öncesinde dünyanın teknoloji bakımından en ileri bölgesi olarak uzun süre hüküm sürmüştür. İzleyen bölümde bunun neden böyle olduğunu araştıracağız.

12

Neden İngiltere? Neden Çin, Hindistan veya Japonya Değil?

> Bu Japonya adasının halkı iyi huylu insanlar; inanılmaz kibarlar; savaşta da gözü pekler. Kim olursa olsun kanuna karşı gelenlerin gözünün yaşına bakmadan adaleti yerine getiriyorlar. Son derece medeni bir idareleri var. Dünyada hem bu kadar iyi hem de bu kadar medeni şekilde yönetilen bir ülke yoktur herhalde.
>
> WILLIAM ADAMS (1612)[1]

Önceki bölümde, İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin meydana gelişindeki aniliğin, gerçeklikten çok görünüş olduğunun üzerinde durmuştuk. Önemli bir nüfus artışı ile, Amerika Birleşik Devletleri gibi hammadde üreticisi ülkelerle ticaret yapma imkânlarının artmasının tesadüfen üst üste gelmesi, 1800 yılı civarında İngiltere'de teknolojik ilerlemede meydana gelen mütevazı bir hızlanmayı, ekonominin bir anda dönüşüme uğraması görünümüne sokmuştur. Esasen, 1850 yılına gelindiğinde, İngiltere, teknoloji bakımından konuşursak, Amerika Birleşik Devletleri ve Hollanda gibi rakiplerinin fazla önünde değildi.

11. Bölüm'de, ayrıca, üretkenlikteki artışların hız kazanmasının arz kaynaklı olduğunun da üzerinde durulmuştur. İnsanlar, nesillerden beri aynı olan teşviklere farklı bir şekilde karşılık vermeye başlamışlardır. Verilen karşılıktaki bu farklılık, sanayi öncesi İngilteresi'ndeki kurumsal istikrara sahip özel mülkiyet rejiminin özünde yer alan bir dinamikti. Nüfusun karakteristik-

1 Rundall, 1850, s. 32.

leri, Darwinci seçilimle değişiyordu. İngiltere, en az 1200 kadar gerilere ve muhtemelen daha da gerilere kadar uzanan uzun, barış içinde geçen bir tarihe sahip olması nedeniyle, kendini öncü konumunda bulmuştur. Orta sınıf kültürü, biyolojik mekanizmalarla bütün topluma yayılmıştır.

Ancak, bütün bu gözlemlerde, yine de, cevaplanması gereken bir dizi soruyla karşı karşıyayız: Neden, Avrupa'dakinin aynısı olan bu koşullar, Japonya'da, Yangzi Deltası'nda veya Bengal'de, aynı anda veya hatta daha önce bir Sanayi Devrimi'ne yol açmadılar? Avrupa'nın özelliği neydi? Sırf Japonya'da, sofistike bir piyasa ekonomisinde yaşayan 31 milyon insan varken ve Çin'de neredeyse 270 milyon insan yaşarken, neden 1760'ta 6 milyon civarında nüfuslu minicik bir ülke olan İngiltere bir Sanayi Devrimi yapabildi? Örneğin, 18. yüzyılda, Edo (şimdiki Tokyo) bir milyon nüfusuyla o zamanlar dünyanın en büyük kentiydi.

Son yıllarda, Kenneth Pomeranz'ın *The Great Divergence*[2] adlı kitabı gibi birtakım çalışmalarla bu sorun daha da keskinleşmiştir. Pomeranz, Çin'in yoğun yerleşimli çekirdeğinin (örneğin Yangzi Deltası gibi alanların), "ticarileşme, malların, toprağın ve işgücünün metalaşması, büyümenin piyasanın itkileriyle gerçekleşmesi ve hanelerin hem doğurganlığı hem de işgücü tahsisini ekonomik trendlere göre ayarlaması" açısından 1800 yılının Kuzeybatı Avrupası'ndan çoğu bakımlardan hiçbir farkı olmadığını öne sürmektedir. Ayrıca, bu piyasa gelişmesi ve uzmanlaşması örüntülerinin, kendi başlarına sanayi devrimine giden yollar olmadıklarını da iddia etmektedir. Her iki ekonomiler kümesi de, hâlâ, "sanayi öncesinin çıkmaz sokağında" çakılıp kalmış durumdaydılar; sadece küçük küçük üretkenlik artışları oluyordu ve bunlar da, hayat standartlarını yükseltemeyen, ancak nüfusu artırabilen ilerlemelerdi.[3]

Dolayısıyla, Pomeranz, Sanayi Devrimi'nin burada iddia ettiğimiz gibi kopuşsuz bir sürekliliğin içindeki bir aşama değil, sanayi öncesinin durağan dengesinden ani ve beklenmedik bir ayrılış olduğunda ısrar etmektedir. Pomeranz, Avrupa'da meydana gelen bu kopuşun kaynağını, coğrafyanın iki tesadüfünde görmektedir: Kömür ve koloniler. Pomeranz'a göre, dünya ekonomilerinin uzun zamandır yerleşik bir hayat yaşanan çekirdeğinde hızlı büyümenin önündeki kritik engel, ekolojikti. 1800'den önceki bütün toplumlar, büyüklüğü sabit kalan topraklardan, yenilenebilir yöntemler kullanarak kaynaklar (yiyecek, enerji, hammadde) üretmek zorundaydılar. Avrupa ve As-

2 Pomeranz, 2000.

3 *A.g.e.*, s. 107, 264.

ya'nın "ileri organik teknolojisi", 1800'e gelindiğinde doğal sınırına varmıştı. Sanayi Devrimi'nin karakteristiklerinden biri olan, demir gibi enerji yoğun malların çıktısındaki muazzam genişleme, ancak, sistemin dışından yeni enerji ve hammadde kaynakları bulunmasından sonra mümkün olabilmişti.

Avrupa bu sıçramayı yapmıştır, çünkü nüfus merkezlerinden rahatlıkla erişilebilecek nitelikte kömür rezervlerine sahipti.[4] Buna ilaveten, Amerikaların büyük ölçüde boş olan muazzam toprakları da Avrupa'nın nispeten elinin altındaydı; bunlar, Avrupa'nın, kıta boyutunda bir gıda ve hammadde akışından yararlanarak ekolojinin getirdiği kısıtlardan en azından belli bir süre kurtulmasına imkân verdi. İngiltere'nin başarmasının, Asya'nınsa başaramamasının nedeni, icat yapma potansiyelindeki farklılıklardan ziyade, işte bu coğrafi avantajlardır.

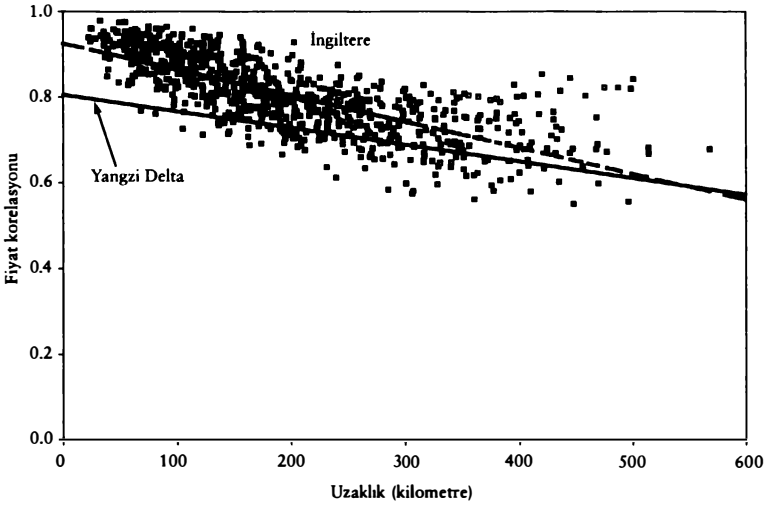
Pomeranz, Çin'in (ve esasen Japonya'nın da), 1800 yılında, toprak, işgücü ve sermaye piyasaları bakımından İngiltere'den fazla farklı olmadığı konusunda tümüyle haklıdır. Örneğin, Carol Shiue ve Wolfgang Keller tarafından 1770-94 yılları arasında hububat piyasaları hakkında yapılan yakın tarihli bir araştırma, Avrupa'daki hububat piyasalarının Çin'dekilere göre sadece bir parça daha iyi entegre olduğu fikrini desteklemektedir.[5] **Grafik 12.1**'de, 1770-94 yılları için İngiltere ve Yangzi Deltası'nda yıllık hububat fiyatlarının mesafe ile korelasyonu gösterilmektedir. İngiltere daha entegreydi. Herhangi iki yerdeki hububat fiyatları daha iyi bir korelasyon gösteriyordu ki, bu da, hububatın İngiltere'de yerel piyasalar arasında daha serbestçe dolaştığını gösterir. Ancak, fark mütevazıdır. 50 millik bir mesafede fiyatların korelasyonu (ki maksimum 1'dir), İngiltere'de 0.88, Çin'de ise 0.77'ydi. Bunların her ikisi de, hububatın hatırı sayılır mesafeler arasında aktif bir şekilde ticaretinin yapıldığı piyasalardı.[6]

Ancak, Pomeranz da, daha önce eleştirmiş olduğum Smithçi kalıbın içine sıkışıp kalmıştır. Dışarıdan köstek olan başka bir unsur olmadıkça, piyasaların ve teşviklerin hızlı ekonomik büyüme için yeterli olduğunu varsaymaktadır. Eğer İngiltere büyüdüyse, ama Çin, aynı derecede geniş piyasalara ve sağlam mülkiyet haklarına sahip olduğu halde büyümediyse, bunun nedeni, Pomeranz'ın mantığına göre, ancak, (örneğin coğrafya gibi) bir dış kısıtla-

4 Ne var ki, Sanayi Devrimi'nin daha başında, bu kömürün büyük ölçekli olarak çıkarılmasının, 1712 yılında Newcomen buhar makinesinin teknolojide yaptığı devrim ile mümkün olabildiğini Pomeranz bile kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bu makine sayesinde, derin maden ocaklarından drenaj yapılabilmiştir. Pomeranz, 2000, s. 66, 68.

5 Shiue ve Keller, 2006.

6 Bu arada, Shiue ve Keller'ın bu farklara daha fazla önem atfettiklerini belirtmekte fayda vardır.

Grafik 12.1 İngiltere ve Yangzi Deltası'nda hububat fiyatı korelasyonu ve uzaklık, 1770-94. Veriler, Shiue ve Keller, 2006, Grafik 5'ten.

ma olabilir. Hâlbuki, benim, Sanayi Devrimi'ni anlatırken vurguladığım şudur: Sanayi Devrimi, piyasanın Smithçi anlamda mükemmelleşmesinin değil, insanların uzun zamandır var olan piyasa teşviklerine artık farklı bir karşılık vermelerinin ürünüdür.

Meseleyi bu şekilde ele aldığımızda, 1800'e gelindiğinde, dinamik bir orta sınıf toplumunun ortaya çıkışına eşlik eden göze görünür unsurlara bakarsak (özellikle eğitim düzeyleri ve faiz oranları), İngiltere'nin Asya'daki rakiplerine göre ileride olduğuna şüphe yoktur.[7]

Qing Hanedanı Çini (1644-1911) ve Tokugawa dönemi Japonyası (1603-1868) üzerine yapılan yakın tarihli çalışmalarda, bu toplumların, klasik olarak varsayıldığı gibi durağan, teknolojik bakımdan kemikleşmiş toplumlar olmadıkları vurgulanmaktadır. 1800'den önce bu toplumların Avrupa'daki gelişmelerden yalıtık olduklarını düşünürsek (hem uzaklık hem de devlet politikası nedeniyle), dikkat çekici bir şekilde, bu ülkeler, Kuzeyba-

7 Jack Goldstone, İngiltere'nin 1800 yılındaki avantajının, icat yapmaya daha eğilimli olması olduğunu da vurgulamıştır; ancak o, İngilizlerdeki bu yatkınlığı, her toplum içindeki siyasi krizlerle kurumların kompleks bir karışımına dayandırmaktadır; Goldstone, 1987.

tı Avrupa ile aynı yollardan değişmekteydiler. 1600 ile 1800 yılları arasında eğitim düzeyleri Japonya'da olsun Çin'de olsun belirgin bir şekilde yükselmiştir. Bu ülkeler, zamanla kendi Sanayi Devrimleri'ni yapacaklardı. Pamuk, Japonya'ya, ancak Ortaçağ'ın son dönemlerinde girmiştir ve Tokugawa çağından önce de pek pamuk ekimi yapılmamıştır.[8] Buna rağmen, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Japonya'nın o tarihte artık dünyanın kalan kısmından yalıtılmış durumda olmasına karşın, Osaka merkezli yaygın bir yurtiçi pamuklu tekstil sanayii ortaya çıkmış bulunuyordu.[9] Her ne kadar bu el sanatı düzeyinde bir sanayi idiyse de, Japonlar bir şekilde Sanayi Devrimi İngilteresi'ndeki icatları yapsalardı, bunları kullanmak için bol su gücü kaynakları mevcuttu.

Ancak, her ne kadar bu toplumlar, sonunda bir Sanayi Devrimi'ne varacak yolda ilerlemekte idiyseler de, İngiltere'den daha yavaş ilerliyorlardı ve 19. yüzyılın sonlarında, kendi kendilerine dayattıkları Batı'dan yalıtılma politikasına son verdiklerinde, İngiltere kadar ilerlememişlerdi.

ASYA, 1800'DE NE KADAR ORTA SINIFTI?

1800'e gelindiğinde, Japonya, sosyal karakteristikler bakımından Asya ekonomileri içinde İngiltere'ye en yakın olandı. Japonya, her ne kadar eninde sonunda kendi başına bir Sanayi Devrimi yapabilecek bir toplum idiyse de, şu da bir gerçektir ki 1603 yılında (Tokugawa döneminin başlangıcında), 1760'ın İngilteresi'nden çok, Ortaçağ'ın İngilteresi'ne benzeyen bir görünüme sahipti. Örneğin, faiz oranları hâlâ yüksekti. 17. yüzyılın ortasında, yerel yöneticilere (*daimyo*), toprak vergilerini toplayana kadar idare etmeleri için verilen borçların faizi yüzde 12-15'ti; hâlbuki, bunlar, teminatlı kredilerdi. 17. yüzyılın sonlarında gelişen bankacılık sistemi, bina gibi gayrimenkul teminatlı olarak ortalaması yüzde 15 olan faizlerle kredi veriyordu (gerçi daha muteber olan kredi alıcılarına daha düşük faiz uygulanabiliyordu).[10]

Okur yazarlık oranları da, öyle görünüyor ki, Tokugawa döneminin başında düşüktü. O zamanlar, okur yazarlık, esas olarak tapınak rahipleriyle sınırlıydı ve sadece toprak sahipliği gibi önemli şeylerin belgelenmesi için yazılı kayıt tutuluyordu.[11] Bu toplum, aritmetik konusunda da, Ortaçağ'a veya Roma dünyasına benzer bir cahillik sergiliyordu. Bu durum, Portekizli Cizvit

8 Japonya'da pamuk yetiştirildiğine dair ilk kesin bulgu, 1429 yılına aittir; Farris, 2006, s. 160.
9 Hauser, 1974.
10 Crawcour, 1961, s. 350, 356. Bu aynı dönemde, İngiltere'de, kredisi yüksek kişilere yüzde 5-6'dan borç veriliyordu. Hatta, Hollanda'da bu oran daha da düşüktü.
11 Dore, 1965, s. 1-2.

Joao Rodriguez'in 1577-1610 yılları arası Japonyası hakkında anlattıklarında görülür. Rodriguez, veba gibi hastalıkların olmamasından ve sıradan Japonların bile uzun ömürlü olmasından bahsederken, ona bilgi veren insanların son derece emin bir şekilde "Hokkoku bölgesinde yedi yüzyıl yaşamış bir adam olduğunu" söylediklerini anlatır. "Ayrıca, konuştuğumuz, sözüne güvenilir bir Hıristiyan da bu kişiyi görmüş ve tanımış. Onu tanıyan yerli halktan bir sürü başka insan da var... Ayrıca, bizim zamanımızda, Hizen Krallığı'nın Chiriku kentinde, yüz otuz yaşında olan ve hâlâ satranç oynayan sapasağlam bir adam da yaşıyordu."[12] Bununla birlikte, Tokugawa döneminde, İngiltere'de olduğu gibi, okur yazarlık toplumun katmanlarına sürekli yayılmaktaydı. 1700'e gelindiğinde, kitaplar, on bin adet gibi büyük baskılar halinde çıkmaktaydı. Hatta, halkın talebini karşılamak için ticari amaçlı kitap ödünç veren kütüphaneler kurulmuştu.[13] 18. ve 19. yüzyıllarda, gitgide daha fazla köy okulu (*terakoya*) kuruluyordu. 1804'ten önce, bu türden 558 okul açılmıştı; 1804 ile 1843 arasında, 3.050 okul daha açıldı; 1844'ten 1867'ye kadar ise, bunlara 6.691 okul daha eklendi.[14] Bunun sonucunda, 1868'deki Meiji Restorasyonu zamanına gelindiğinde, erkeklerde yüzde 40-50 olarak tahmin edilen bir okur yazarlık oranı vardı. Bu oran, kadınlar için yüzde 13-17'ydi.[15] Yine de, bu oranlar, hâlâ, Sanayi Devrimi'nin gelişinde Kuzeybatı Avrupa'da erişilmiş olan oranlardan kayda değer derecede düşüktü.

Hindistan, Çin ve Kore de, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, Sanayi Devrimi arifesindeki İngiltere'den çok Ortaçağ Avrupası'na veya Antik Dünya'ya benzeyen karakteristiklerini hâlâ koruyorlardı.

Örneğin, 1800 yılı civarında Hindistan ile İngiltere'nin birbirine nispetle hayat standartları konusunda geçenlerde bir tartışma olmuştur.[16] Hayat standartları (kitabın ilk kısmında Malthusçu ekonomi hakkında söylediklerimizden açık olması gerektiği gibi), bize, bu iki ekonominin birbirine nispetle teknolojik sofistikeliği veya büyüme potansiyeli konusunda hiçbir şey söylemez. Ama, Hindistan'da 1856 yılından önceki herhangi bir döneme ait işçi ücreti kayıtlarının inanılmaz derecede kıt olması, bu tarihten önceki Hint toplumunun İngiliz toplumuna kıyasla göreli sofistikeliği hakkında ciltler dolusu şey söyler.

İngiltere'de, 1209'dan itibaren gerçek ücretler hakkında verilere sahi-

12 Rodriguez, 1973, s. 50-51.
13 Passin, 1965, s. 12.
14 Nakamura, 1981, s. 276.
15 Passin, 1965, s. 44-47.
16 Partasarathi, 1998; Broadberry ve Gupta, 2006.

biz; 1275 yılından itibaren de, bu konudaki veri kaynakları son derece bollaşmaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde, bütün İngiltere'de yüzlerce farklı kasabaya ait ücret verileri mevcuttur. Kilise mütevellilerinden; şehir belediyelerinden; köprülerin, tutukevlerinin ve cezaevlerinin bakımını yapan bölge hâkimlerinden; mülklerinde onarımlar yaptırmak için para ödeyen Londra loncalarından; Saray'dan; Westminster Manastırı gibi büyük dinî kuruluşlardan; hayır kurumlarından; Oxford ve Cambridge Üniversitelerinden; ve zenginlerin evleri ve mülkleri için tuttukları hesaplardan ücret kayıtları vardır. Bu sayede, sadece ücretleri değil, çeşitli işçi türlerine göre ücretleri, tipik olarak haftanın kaç günü çalışıldığını, çeşitli yörelerdeki ücretleri ve hatta, 1800'den sonraki yıllar için, dolaylı yoldan günlük çalışma saatlerini bile hesaplayabiliyoruz.

Buna karşılık, 1800 yılında İngiltere'nin en az on katı nüfusa sahip bir kıta ülke olan Hindistan'da, 19. yüzyıl öncesine ait ücret, fiyat ve nüfus kayıtları insanı hayretler içinde bırakacak kadar kıttır. Hollanda ve İngiltere Doğu Hint Ticaret Şirketleri'nin ve Britanyalı seyyahların bildirdiklerini saymazsak, 1200'den 1856'ya kadar bütün bir dönem için elimizde olan tek gerçek ücret kayıtları, Hint Moğol İmparatoru Akbar'ın 1595 yılına ait bir hesap defteri olan Ain-i-Akbari'den gelen veriler, Parthasarathi tarafından kullanılan 1768 ve 1800-02 yıllarına ait Tamil Nadu arşivlerinden bir avuç kayıt ve daha sonra da, 1820 yılı civarı için Pune'ye ait Maratha kaynaklarından gelenlerdir.[17] 1209'a gelindiğinde Ortaçağ İngilteresi'ne ait belge niteliğinde veriler, karşılaştırma kabul etmez derecede 18. yüzyıl Hindistan'ınkilerden üstündür.

Belgelendirmenin bu kadar kıt olması, 19. yüzyıldaki okur yazarlık düzeyleri Ortaçağ İngilteresi'nden çok yüksek olmayan bir toplumu yansıtmaktaydı. Örneğin, 1901'de yapılan Hindistan nüfus sayımı, o tarihte bile erkekler için yüzde 9.8, kadınlar için yüzde 0.6 gibi okur yazarlık oranları ortaya koymaktadır.

Sanayi öncesi çağda Hindistan'ın (en azından Güney Hindistan'ın) teknolojik geriliğine dair başka bir delil, bölgenin mimarisinden gelmektedir. İ.S. 1336'dan 1660'a kadar bütün Güney Hindistan'ı içine alan Vijaynagara İmparatorluğu'nun başkenti olan Vijaynagara, 1565'te yağma edilmiş, sonra da terk edilmişti. Bugün, kentin harabeleri, dokuz mil karelik muazzam bir alana yayılmaktadır. Günümüzün Hintli köylüleri, şimdi Hampi denilen bu yerde, ihtişamlı kemerler ve tapınaklar arasında derme çatma barınaklarda

17 Divekar, 1989; Parthasarathi, 1998, s. 84.

gecekondu hayatı yaşamaktadırlar (**Resim 12.1**). Bununla birlikte, anıtların boyut bakımından etkileyiciliği, oyma süslemelerin inceliği bir yana, bu mimari, yapı mühendisliği bakımından, Avrupa'da Ortaçağ'ın sonundan önce erişilmiş olan düzeye kıyasla bile çok daha az sofistikedir. Yaklaşık İ.S. 125'te tamamlanan Roma'daki Panteon, 43 metre çapında bir kubbeye sahiptir. Floransa'da 1436'da tamamlanan Duomo'nun kubbesi, 42 metre çapındadır. Bunlar, Vijaynagara'da görülene göre on kat daha ileri bir tasarım ve inşaat becerisi gerektiren binalardır.

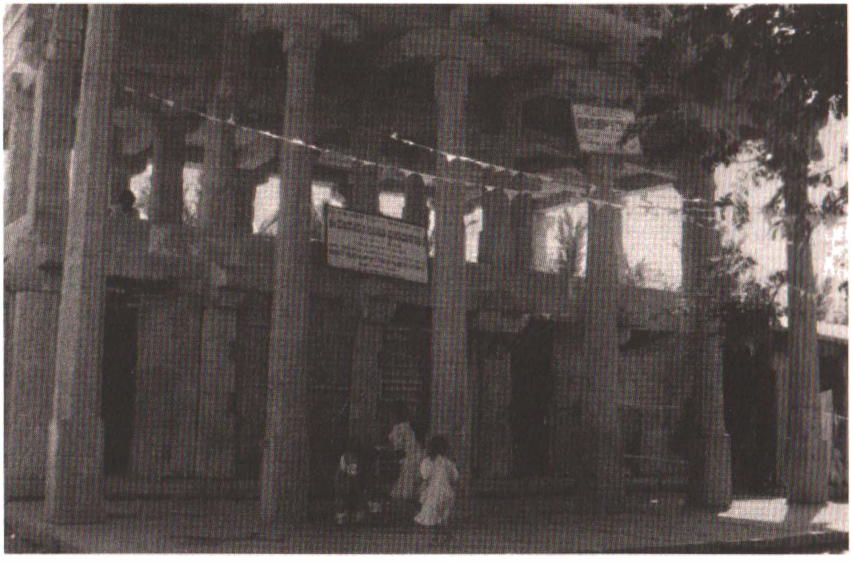
Öyle görünüyor ki, 1800 yılında, Çin, sosyal sofistikelik bakımından, Japonya ile Hindistan arasında bir yerdeydi. John Lossing Buck'ın 1929-33 yıllarını kapsayan araştırması, Çin'de erkeklerin yüzde 30'unun okur yazar olduğunu göstermektedir. 1882 ile 1930 yılları arasında, görünüşe göre, eğitim imkânlarında hiçbir değişiklik meydana gelmemiştir; o yüzden, muhtemelen, 1882 yılındaki erkek okur yazarlık oranı da bu olmalıdır. Bu gözlemden yola çıkan Evelyn Rawski, Qing Hanedanı'nın geç dönemindeki Çin'in "birçok bakımdan dikkat çekecek kadar modern olan ... ileri, kompleks bir toplum" olduğu sonucuna varmıştır.[18] Ne var ki, öyle bile olsa, 19. yüzyıl Çini ancak İngiltere'nin 17. yüzyıldaki seviyesindedir.

Qing döneminde başlıca kitle eğitimi vasıtası, köy düzeyindeki öksüzler okullarıydı. Rawski tarafından bulunan bu tür okulların sayısı 1750-1800'den 1850-1900'a neredeyse iki katına çıkmış olduğuna göre, büyük bir ihtimalle, eğitim imkânları, 18. yüzyılın sonunda ancak bunun yarısı kadar olmalıdır; bu da, 1800'de erkek okur yazarlık oranının yüzde 15 gibi düşük bir düzeyde olabileceğini düşündürmektedir.[19] Bu ise, eğer doğruysa, şunu gösterir: Her ne kadar Çin, bir sanayi öncesi toplumu için yüksek eğitim düzeylerine sahip idiyse de, bu düzeyler, yine de, Sanayi Devrimi'nin başlangıcında Kuzeybatı Avrupa ülkelerinde olandan hâlâ kayda değer derecede düşüktü.

Buck'ın, 1921-25 yıllarında çeşitli yerlerde toprak mülkiyetinin getirisinin ortalama yüzde 8.5 olduğu yönündeki bulgusu da, Çin'in, görünüşe göre, 1800'deki İngiltere veya Hollanda'dan çok, daha eski toplumlara benzediğini göstermektedir.[20] 1740-1900 yılları arasında Kore'de toprak mülkiyetinin getirisi hakkındaki bir araştırmada, benzer şekilde, dönemlerin çoğu için yüzde 10'u aşan getiri oranları bulunmuştur.[21]

---

18 Rawski, 1979, s. 17-18, 140; 140'ıncı sayfadaki alıntı.
19 *A.g.e.*, s. 90.
20 Buck, 1930, s. 158.
21 Jun ve Lewis, 2006, Grafik 7.

Resim 12.1 Vijaynagara'da (şimdi Hampi) çarşı. Harabelerin arasında günümüze ait bir köy okulu.

Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, 1800 yılında İngiltere'nin Asya'daki rakipleri olan Japonya, Çin ve Hindistan, orta sınıf toplumunu nüfusun bütün katmanlarına yayma konusunda İngiltere'nin gerisinde kalmışlardı. Bu toplumlar veya en azından Çin ve Japonya, Smith ve Malthus'un varsaydıkları gibi durağan değillerdi. Bu toplumlar, Kuzeybatı Avrupa ile aynı yol üzerinde ilerleyerek evrimleşmekteydiler; en azından eğitimin yaygınlaşması bakımından. Ama evrimleri İngiltere'ninki kadar ileri bir noktaya varmamıştı.

ASYA NEDEN AVRUPA'NIN GERİSİNDEYDİ?

İngiltere'de toplumun evriminin biyolojik bir temeli olduğunu; bu evrimin itici gücünün, özel mülkiyet haklarının olduğu kurumsal istikrara sahip bir toplumda belirli insan tiplerinin seçilim yoluyla hayatta kalması olduğunu vurgulamıştım. Bu, şöyle bir mesele ortaya çıkarmaktadır: Neden, (en azından) Çin ve Japonya'da, bu ülkelerin istikrarlı mülkiyet hakları geçmişi hatta daha da uzun olduğu halde, aynı süreç işleyerek aynı sonucu daha erken bir tarihte üretmemiştir?

TABLO 12.1
İngiltere, Japonya ve Çin'de Nüfus Artışı, 1300-1750

Dönem	İngiltere	Japonya	Çin
1300 civarı	5,9	6	72
1750 civarı	6,2	31	270

Kaynaklar: İngiltere, Clark, 2007a. Japonya, Farris, 2006, s. 26, 165; 1280'deki tahmini nüfus, 5.7-6.2 milyon. Çin, Perkins, 1969, s. 16; 1300'e ait değer, 1393'teki tahmin edilen nüfustur.

Burada, 1800 öncesi Çin ve Japonyası'na ilişkin demografik verilerin sınırlı olması, Hindistan'da ise hemen hemen hiç olmaması, bizi spekülasyonlar dünyasına itmektedir. Ama, yine de, iki olası açıklamaya işaret edebiliriz.

Birincisi, şaşırtıcı bir şekilde, Malthusçu kısıtlamalar, öyle görünüyor ki, İngiltere'de, Japonya'ya göre olsun, Çin'e göre olsun, 1300-1750 yılları arasında çok daha sıkı işlemiştir. **Tablo 12.1**'de, bu üç ülkenin 1300'e yakın yıllar ve sonra da 1750 için tahminî nüfusları gösterilmektedir. İngiltere'de, nüfus bu 450 yıl boyunca neredeyse hiç artmamıştır. Hâlbuki, Japonya'da, tahminen beş kat artmıştır; Çin'de ise, nüfus artışı üç kattan fazla olmuştur. Malthus kısıtlarının baskısı, İngiltere'de, Asya'da olduğundan daha fazlaydı. Seçilim yoluyla hayatta kalma süreçleri, sanayi öncesi İngilteresi'nde daha acımasızca işliyordu.

Çin'deki hızlı nüfus artışı, kısmen, bu ülkenin yayılmaya müsait topraklarla komşu olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkenin göbeğinden gelen Han Çinlileri, güneydeki ve batıdaki düşük nüfuslu bölgelere devamlı göç ediyordu. Nitekim, Çin'deki ekili alanların, 1393'te 62 milyon akreden, 1770'te 158 milyon akreye çıktığı tahmin edilmektedir ve bu da nüfus artışının büyük kısmını açıklamaktadır.[22] Buna karşılık, İngiltere'de, 1300 yılındaki ekili alan büyüklüğü, öyle görünüyor ki, 1750'dekiyle neredeyse aynıydı. Yayılacak yeni topraklar yoktu. Japonya, pirinç tarımındaki dikkate değer verim artışlarından dolayı nüfusunu bu kadar artırmayı başarabilmiştir.

Bir tarafta İngiltere ile diğer tarafta Japonya ve Çin arasındaki ikinci fark, görünüşe göre, gelire bağlı doğurganlık farklılıklarının, Japonya'da olsun, Çin'de olsun çok daha az belirgin olmuş olmasıdır. Öyle görünüyor ki, Japon ve Çin toplumlarındaki zenginler için, İngiltere'de olduğu gibi orta sınıf davranış ve alışkanlıklarını da yanlarında getirerek toplumun aşağı katmanlarına doğru sürekli bir yayılma söz konusu olmamıştır. Ne yazık ki, gözlemlediğimiz zengin gruplarının her ikisi de asaletin babadan oğula geçtiği

22 Perkins, 1969.

soylu sınıflardır: Japonya'da samuraylar, Çin'de Qing soyluları. Zengin olan sıradan insanları da inceleyebilsek çok iyi olurdu, ama bu konuda elimizde veri yoktur.

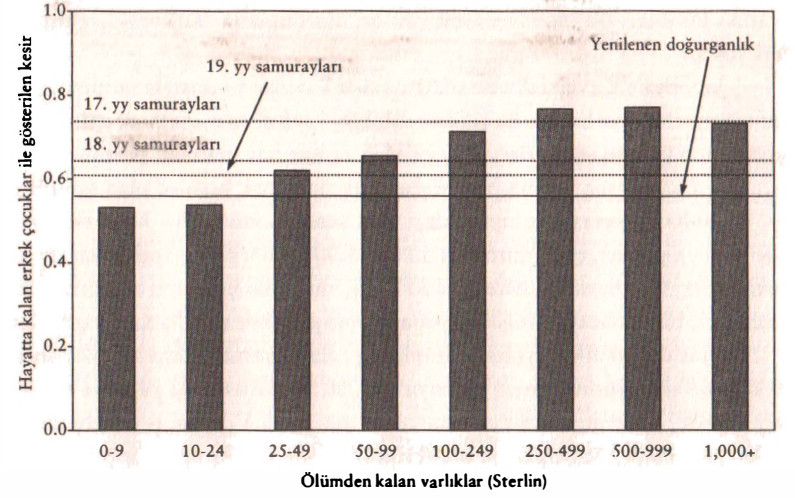
Japonya'da, evlat edinme sıklığına dair kayıtlar vasıtasıyla samuray sınıfının üreme başarısı hakkında verilere sahibiz. Soyu devam ettirmek için, soyun büyüğünün öldüğü veya görevden çekildiği zaman hayatta olan bir oğlu olmadığında evlat edinme yoluna başvuruluyordu. İnceleme konusu olan samuraylar, unvanlarına veraset yoluyla sahip olan yerel memurlardır. Mevkilerinden elde ettikleri gelirler, çoğu durumda 50 ila 15.000 *koku* pirinç aralığındaydı. 10 *koku* pirinç 17. yüzyıl İngilteresi'ndeki bir işçinin yıllık ücretinin eşdeğeri olduğuna göre, bu samuraylar İngiliz standartlarına göre bile son derece zengindiler.

Yine de, bu aileler yüksek oranlarda evlat edinmeye başvurmak zorunda kalıyorlardı. Bütün olarak Japonya'da hızlı bir nüfus artışı yaşanan bir dönem olan 17. yüzyılda, evlat edinme oranı yüzde 26.1'di; bu, o tarihte samuraylar arasındaki doğurganlık oranlarının İngiltere'deki zenginlerinkine yakın olduğunu gösterir. Ne var ki, 18. yüzyılda evlat edinme oranı yüzde 36.6'ya çıkmıştır; bu da, o tarihte samurayların net doğurganlığının İngiltere'de sadece 4 akre toprağa veya bir köy evine sahip olan birinin net doğurganlığına eşdeğer olduğunu gösterir. 19. yüzyıla gelindiğinde evlat edinme oranı daha da yüksekti: Yüzde 39.3. **Grafik 12.2**'de, yüzyıllar bazında, servetin fonksiyonu olarak hayatta olan bir oğlu olan samuray sıklığı, 1620-38 yılları arası İngilteresi'yle karşılaştırılarak gösterilmektedir. Samurayların ortalama serveti, onları İngiltere'deki en yüksek servet sınıflarına sokmaya yeterdi. Demek ki, 1700'den sonra samurayların hesaplanan doğurganlığı, İngiliz zenginlerininkine göre çok daha düşüktü.

İngiltere'de net nüfusu yenileme oranı 1 olan erkeklerin yaklaşık yüzde 55'inin hayatta olan oğulları olduğuna göre, demek ki, 1700'den sonra samuraylar, hatırı sayılır servetlerine rağmen, nüfus durağanlığı yaşanan bir zamanda Japonya'daki genel nüfusun net nüfusu yenileme oranından sadece bir parça yüksek bir net nüfusu yenileme oranına sahiptiler. Evlat edinilenler ezici bir ağırlıkla birden fazla oğlu olan samuray ailelerinin küçük oğulları olduğundan, sanayi öncesi Japonyası'nda mevki sahibi olmayan samurayların yoğun bir akış halinde sıradan insanların arasına karışması gibi bir durum söz konusu olmuyordu.[23]

---

23 Moore, 1969, s. 619. Yanamura, 1974, s. 104, Edo samuraylarının daha da zengin bir sınıfı olan sancak taşıyıcılara ilişkin olarak, 18. yüzyıl için yüzde 52 gibi daha da yüksek bir evlat edinme oranı olduğunu gösteren veriler sunmaktadır.

Grafik 12.2 1620-38 yılları arasında miras büyüklüğüne göre samurayların ve İngilizlerin (net) doğurganlık oranı karşılaştırması.

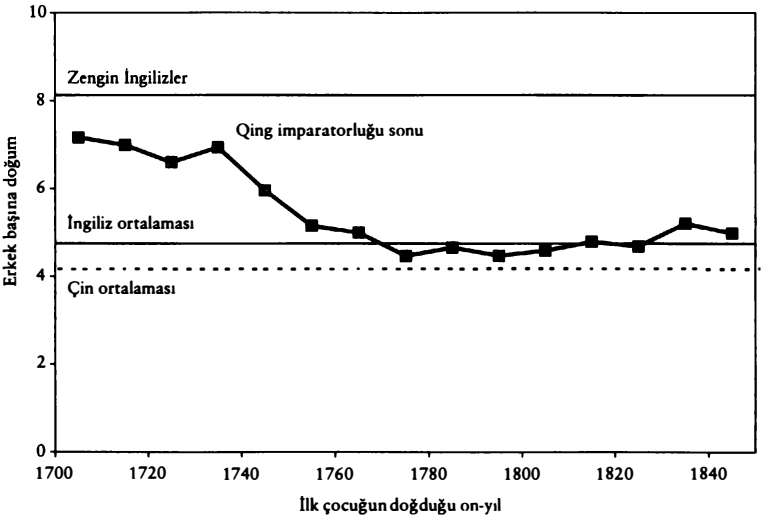
Çin'de, seçkin sınıfın doğurganlığına ilişkin veriler, Qing imparatorluk soyunun şecere arşivlerinden gelmektedir. İncelenen grup, 1644-1840 döneminde Pekin'de oturan imparatorluk ailesi üyeleriydi. Bu grup için, Wang Feng, James Lee ve Cameron Campbell, ilk çocuğun doğduğu onyıllar bazında, 45 yaşına veya daha ileri bir yaşa kadar yaşayan evli erkek başına toplam doğum sayısını tek eşliler ve çok eşliler için hesaplamışlardır.[24] **Grafik 12.3**'te, onların verileri kullanılarak, imparatorluk soyundan bütün erkeklerin "toplam doğurganlık oranı"nın kabaca hesaplanmış bir ölçüsü verilmektedir.[25] Bu rakam, 18. yüzyılın başlarında yaklaşık 7'den, 1750-1849 dönemi için ortalama 4.8'e düşmektedir.

Bu oran, sadece yaklaşık 4.2 olan sanayi öncesi Çini'ndeki tahmin edilen genel erkek toplam doğurganlığının üzerindedir.[26] Ancak, imparatorluk soyu lehine olan fark, nispeten mütevazıdır. Aynı diyagramda, 1790'dan ön-

24 Feng vd., 1995, s. 387.

25 Bu sadece kaba bir hesaplamadır çünkü Feng vd., onyıllar bazında evlenmemiş erkek yüzdesini ve tek eşli ve çok eşli evliliklerin kesrini vermemektedir.

26 3. Bölüm'de, evli kadınlar için toplam doğurganlık oranının yaklaşık 5 olduğunu, ancak erkeklerin yaklaşık beşte birinin bebek öldürme âdeti yüzünden hiç evlenmediğini görmüştük.

Grafik 12.3 Qing İmparatorluğu soyuna ait toplam erkek doğurganlık oranı.

ce İngiltere'de erkeklerin toplam genel doğurganlık oranı (yaklaşık 4.75'tir), 17. yüzyılda vasiyetnamelerin örnekleminden çıkarılan zengin erkeklere ait toplam doğurganlık oranı ile (yaklaşık 8.1'dir) karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Burada, zenginlerin lehine olan farklar çok daha dramatiktir.

Sanayi öncesi Japonyası ve Çini'nin zenginlerinden aldığımız her iki örnekten de (bunların biraz özel gruplar oldukları tarafımızdan da kabul edilmekle beraber), zengin erkeklerin görünüşe göre yoksul erkekler üzerinde bir üreme avantajına sahip olduklarını görüyoruz. Ne var ki, şu da açıktır, zenginlerin bu avantajı, sanayi öncesi İngilteresi'nde olana göre çok daha az belirgindir. Bu farkın açıklanması, elimizdeki kaynakları aşan bir iştir. Ancak, şunu söyleyebiliriz ki, aşağı doğru sınıf değiştirme hareketi, sanayi öncesi İngilteresi'ni baştan aşağı yıkayan bir dalga olarak kabul edilirse, Çin ve Japonya'nın durumunda, bir su birikintisindeki minicik bir dalgadan ibaretti.

Dolayısıyla, "Neden İngiltere? Neden Çin, Hindistan veya Japonya değil?" sorularının cevabı, görünüşe görü şudur: Çin ve Japonya, yerleşik istikrarlı tarım sistemleri geçmişleri daha uzun ülkeler olarak, 1600-1800 yıllarında Kuzeybatı Avrupa'nın yürüdüğü yola benzer bir yolda bağımsız olarak

ilerlemekteydiler. Bunlar, durağan toplumlar değillerdi. Ancak, bu süreç, onlarda, İngiltere'de olduğundan daha yavaş gerçekleşiyordu. Bunu açıklamakta iki önemli faktör yardımcı olabilir. Çin'de olsun Japonya'da olsun, nüfus artışı, 1300-1750 döneminde İngiltere'dekinden hızlıydı. Ve, bu her iki ülkede de, demografik sistem, İngiltere'ye kıyasla, zenginlere daha az üreme avantajı veriyordu. Dolayısıyla, şöyle bir spekülasyon yapabiliriz: İngiltere'nin avantajı, 1200-1800 yıllarında, ekonomik olarak başarılı olan insanların değerlerinin bütün topluma kültürel olarak ve belki genetik olarak da hızla yayılmasında yatıyordu.

13

Toplumsal Sonuçlar

> Dolayısıyla, yapılan işin iticiliği arttıkça, ücret aynı oranda azalmaktadır.
>
> KARL MARX ve FRIEDRICH ENGELS (1848)[1]

Sanayi Devrimi'nin dinamiği, bilgi artışıydı. Ne ki, hayret verici bir şekilde, vasıfsız işçiler bütün diğer gruplara göre daha kazançlı çıkmışlardır. Marx ve Engels, 1848 yılında *Komünist Manifesto*'da geleceğe ilişkin karamsar öngörülerini bağıra çağıra ilan ederken, vasıfsız işçileri bekleyen gelecek konusunda müthiş bir yanılgı içindeydiler. **Resim 13.1**'de, Sanayi Devrimi'nde yaşanan sefalet imajının tipik bir örneği görülmektedir. Bu imaj, her nasılsa, kitlelerin bilincindeki yerini bugüne kadar korumayı başarmıştır.[2] Oysa, gerçeklik son derece farklıdır. 1815 yılına gelindiğinde, tarım işçileri için olsun, şehirlerdeki vasıfsız işçiler için olsun, bolluğun herkesçe yaşanmasını sağlayacak olan engellenemez yükseliş başlamış bulunuyordu.[3]

Toprak ve sermayenin kazançlarının hiç olmazsa başlangıçta emeğin kazanımlarından fazla olduğunu da söyleyemiyoruz. 1760'tan 1860'a kadar İngiltere'deki gerçek ücretler, kişi başına gerçek çıktıdan daha hızlı artmıştır.[4]

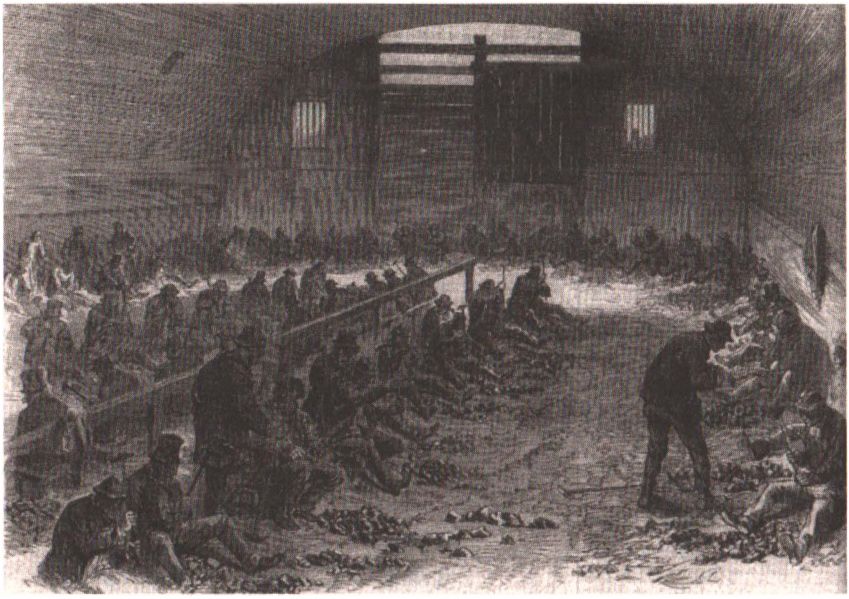
---

1 Marx ve Engels, 1967, s. 87.

2 *Industrial Revolution* (Sanayi Devrimi) ve *misery* (sefalet) kelimeleriyle Google'da yapılan aramada 217.000 sayfa bulunmuştur.

3 Clark, 2001b, 2005.

4 Bkz. **Grafik 13.3**. Grafikte, 1750 ile 1860 arasında milli gelirdeki pay olarak ücretlerin arttığı görülmektedir. Allen, 2005, I, bunun tersine, "1800 ile 1840 arasında, işçi başına GSYİH yüzde 37

Resim 13.1 Benthal Green Caddesi'ndeki taşları kıran fakir işçiler, Londra, 1868.

İcat yapanlar, sermaye sahipleri, toprak sahipleri ve insan sermayesi sahipleri; bunların hepsi, bilgideki ilerlemelerden mütevazı ödüller elde etmişler veya hiçbir ödül elde etmemişlerdir. Dolayısıyla, modern büyüme, daha en başından itibaren, sanayi öncesi toplumundaki en dezavantajlı grupların, özellikle de vasıfsız işçilerin lehine çalışarak toplumların içindeki eşitsizliği azaltmıştır.

Ancak, her ne kadar büyüme şimdiye kadar iyi huylu bir karakter göstermişse de, büyümenin bundan sonra da toplumlar içinde eşitliği artıracağına dair bir garanti yoktur. Birçok yazarın korktuğu cehennem gibi bir dünyayla yakın bir gelecekte karşı karşıya kalabiliriz; vasıfsız işçi ücretlerinin sosyal olarak belirlenen, "geçim sınırı ücreti"nin altına düştüğü ve toplumların nüfusun büyük bir kısmına kamu kesesinden sürekli bir şekilde bakmak zorunda kaldığı karanlık bir gelecek bizi bekliyor olabilir.

artmış, gerçek ücretler yerinde saymış, kâr oranı iki katına çıkmıştır," demektedir. Ne var ki, bu sonuç, Feinstein, 1998'in gerçek ücret serilerine dayandırılmaktadır; hâlbuki, Clark, 2001b, 2005, bunların fazla kötümser olduğunu göstermiştir. Lindert ve Williamson, 1983'ün daha önce çıkardıkları daha iyimser olan gerçek ücret serilerinin doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.

GANİMETİN PAYLAŞILMASI

Modern ekonomide verim artışlarından gelen kazanımların büyük kısmının neden vasıfsız işçilere gittiğini anlamak için şu noktaya dikkat etmeliyiz: Üretimde kullanılan sermaye, işgücü ve toprak birimi başına daha çok çıktı üretildiği zaman, bu üç üretim faktörüne giden ortalama ödemeler muhakkak artacaktır. Ancak, büyümenin temel denkleminde, kazanımın faktörler arasında tam olarak nasıl paylaşıldığını gösteren hiçbir şey yoktur. Formel olarak, bütün olması gereken şudur:

$$g_A = ag_r + bg_w + cg_s$$

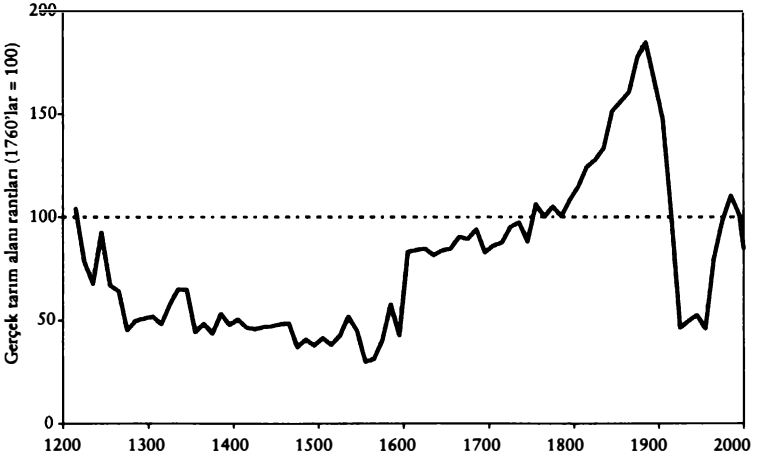
Burada, g_r, g_w ve g_s, sermaye, işgücü ve toprağa yapılan gerçek ödemelerin büyüme oranlarıdır. Verimdeki yüzde 1'lik bir kazanımın, üretim faktörlerine yapılan ödemelerde ortalama olarak yüzde 1'lik bir artışa neden olacağı muhakkaktır. Ancak, sadece bu denklem çerçevesinde kalırsak, sonsuz sayıda olası kazanım (ve hatta kayıp) örüntüsü vardır.

Toprak, uzun vadede, Sanayi Devrimi'nin kazanımlarından hiç pay almamıştır. Doğrudan doğruya gelir dağılımı üzerine odaklanan ilk ekonomist olan David Ricardo (Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında, 1817 İngilteresi'nde yazmıştır), nüfus arttıkça ücretlerin hayatta kalma düzeyinde kaldığı, toprak rantlarının arttığı ve sermayenin getirisinin azaldığı bir gelecek öngörmüştür; çünkü toprak, üretimdeki sabit faktördü.[5] Ne var ki, İngiltere'de gerçekte yaşananlar, bambaşka olmuştur.

Grafik 13.1'de, İngiltere'de 1210'dan 2000'e kadar tarım toprağının gerçek rantları (akre başına nominal rant bölü malların ortalama fiyatı) görülmektedir. Tarım toprağının gerçek rantları, 19. yüzyılın sonlarında tepe noktasına varmış, ancak o zamandan bu zamana hep düşmüştür. Şu anda, İngiltere'de, bir akre tarım toprağının rantı, ancak 1760'larda satın alabildiği kadar mal alabilmektedir. Nitekim, bir akre toprağın gerçek kazançları, 13. yüzyılın başında olduğundan fazla yüksek değildir.[6] Çiftçilere yapılan Ortak Tarım Politikası sübvansiyonları olmasa, topraktan elde edilen gerçek kazançların Ortaçağ'ın Zirve Dönemi'ndekinden daha düşük olacağına hiç şüphe yoktur.

5 Ricardo, 1821.

6 Bu söylediklerimizde, şehir toprağının değerinde meydana gelen değişmeler dikkate alınmamaktadır. Bunlar için uzun dönemli ölçümler elde etmek zordur ve bunların örtülü rant değeri daha büyük miktarlarda artmıştır. Ancak, bunu hesaba kattığımızda bile, toprak sahipleri, Sanayi Devrimi'nden bu yana üretkenlikteki artıştan fazla yararlanmamışlardır.

Grafik 13.1 İngiltere'de acre başına gerçek tarım alanı rantları, 1210-2000.

Tarım toprağı rantları düşerken, şehir rantları yükselmiştir. Nitekim, İngiltere'de 2000 yılında, bir akre tarım toprağı ortalama 2.900 sterlinden satılırken, üzerine inşaat yapma potansiyeli olan bir akre arsanın fiyatı 263.000 sterlin, inşaat izni alınmış olan bir akre arsanın fiyatı ise 613.000 sterlindi.[7] Ancak, **Grafik 9.3**'te görüldüğü gibi, nüfusu yoğun olan İngiltere'de bile (İngiltere'de kentlerdeki arsa rantları bu düzeydeki ülkelerin çoğuna göre iki veya üç kat fazla olabilmektedir), bunlar milli gelirin sadece yaklaşık yüzde 4'ünü teşkil etmektedir.[8]

Toprak stoku sabit olduğundan, akre başına gerçek rantlar da kayda değer bir şekilde artmayınca, ekonomik çıktı yükselişini sürdürdükçe toprak rantlarının milli gelirdeki payı da buna paralel olarak cüzileşmiştir (**Grafik 9.3**'te görüldüğü gibi). Ricardo'nun beklentisinin bu kadar tersi olan bu sonuç (hem de tam Ricardo'nun gerekçesiyle aynı gerekçeyle, yani toprağın ar-

7 Birleşik Krallık'a ait tarım toprağı fiyatları, Çevre, Gıda ve Köy İşleri Bakanlığı, 2005, **Tablo 3.3**'ten. İnşaat arsası fiyatları, Birleşik Krallık, İletişim ve Yerel Yönetimler Bakanlığı, 2007, tablo 561, tablo 563'ten.

8 ABD Savunma Bakanlığı'nın yurtdışındaki personeline verdiği konut ödeneklerine bakarsak, İngiltere'de ev kiralama maliyeti, aynı gelir düzeyinde olan diğer Avrupa ülkelerine göre neredeyse iki kat daha fazladır. Dolayısıyla, şehirlerdeki arsa rantları, bu ülkelerde bütün gelirlerin yüzde 2'sinden fazla olamaz.

zının sabit olmasından çıkan bu sonuç), insanı şaşırtmaktadır. Bu konu, daha ileride ele alınmaktadır.

Fiziksel sermaye sahipleri de, büyümenin kazanımlarından hiçbir pay almamışlardır. Sermayenin gerçek rantı (net amortisman), gerçek faiz oranından başka bir şey değildir. Ama, **Grafik 8.1**'e baktığımızda, şekilde, gerçek faiz oranının, Sanayi Devrimi'nden bu yana olsa olsa azaldığı görülmektedir.

Sermayeye yapılan ödemelerin toplamı, Sanayi Devrimi'nden bu yana muazzam artmıştır, ama bunun tek sebebi sermaye stokunun hızla artmış olmasıdır. Sermaye stoku, sonsuz şekilde genişleyebilir nitelikte olmuştur ve çıktı kadar hızlı büyümüş ve bolluğu nedeniyle sermaye birimi başına gerçek getiriler düşük kalmıştır; ag, çarpımı 0 olmuştur. Dolayısıyla, bütün verim kazanımları, ücretlerde artışlar şeklinde tezahür etmiştir. Yani:

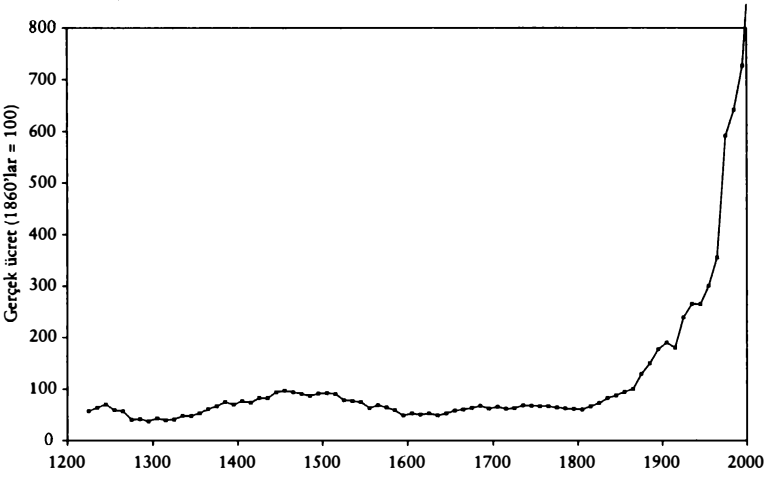
$$g_A \approx bg_w$$

$b \approx 0.75$ olduğuna göre, demek ki, Sanayi Devrimi'nden bu yana her yüzde 1'lik verim artışı, ücretleri ortalama olarak yüzde 1.3 oranında artırma eğilimi göstermiştir.

Büyük miktarda insan sermayesine sahip olan vasıflı işçilerin ücret kazanımlarından orantısız bir şekilde daha fazla yararlanmasını bekleyebilirdik; özellikle de büyümenin temelinde yatan şeyin icatlar ve yeni teknoloji olduğunu düşünürsek. Ne var ki, **Grafik 8.4**'te görüldüğü gibi, İngiltere'de vasıfsız erkek ücretleri Sanayi Devrimi'nden bu yana vasıflı işçi ücretlerine göre daha fazla artmıştır ve bu sonuç bütün ileri ekonomiler için geçerlidir.[9] Vasıflı inşaat işçilerinin ücret primi, 13. yüzyılda yaklaşık yüzde 100'den bugün yüzde 25'e düşmüştür. **Grafik 13.2**'de, İngiltere'de, 1220'den 2000'e inşaat işçilerinin (vasıfsız olanların) saat başına gerçek ücretleri gösterilmektedir. Bu vasıfsız işçilerin bile elde ettikleri kazanımların muazzamlığı açıkça görülmektedir.

Vasfa verilen primdeki bu azalma için, azalmanın nedeninin, en azından kısmen, sermayenin getiri oranındaki düşme olduğu şeklinde basit bir yorum getirilebilir. Vasıflı bir işçinin bütün ömrünü kapsayan ücret örüntüsü, tipik olarak, ilk yıllarda vasıfsız işçilere göre daha az kazanmak şeklindedir; çünkü işçinin, vasıflarını kazanmak için belirli bir süre eğitim görmesi veya çırak olarak çalışması gereklidir. Sanayi öncesi dönemde, anne babalar, çoğu zaman, çocuklarını bir yere çırak vermek için hatırı sayılır bir götürü tutar

9 Van Zanden, 2004.

Grafik 13.2 İngiltere'de inşaat işçilerinin gerçek saat başı ücretleri, 1220-2000. Veriler, Clark, 2005'ten.

ödemek zorunda oluyorlardı. Dolayısıyla, vasıflı işçilerin göreli arzı, sermayeye uygulanan faiz oranından etkilenecektir. Ortaçağ döneminde olduğu gibi faiz oranları yüksek olduğu zaman, borçlanmak yoluyla eğitimi finanse etmek pahalı olur ve eğitime harcanan paralar başka bir yere yatırıldıklarında daha fazla getiri sağlarlar. Dolayısıyla, faiz oranının yüksek olduğu toplumlarda vasıf priminin daha yüksek olmasını beklememiz gerekir.

Başka bir eğilim de, erkeklerle kadınların ücretleri arasındaki farkın azalmasıdır. Sanayi öncesi çağda, kadınların ücretlerinin ortalaması erkeklerin ücretlerinin yarısından azdı. Vasıfsız uğraşlarda bile fark büyüktü. İngiltere'de 1770-1860 yıllarında tarla işçisi olarak çalışan kadınların ücretleri, erkek tarım işçilerinin ücretlerinin sadece yüzde 43'ü düzeyindeydi.[10] Bugün, Birleşik Krallık'ta vasıfsız kadın işçiler, vasıfsız erkek işçilerin saat başı ücretinin yüzde 80'ini kazanmaktadırlar.[11]

Öyle görünüyor ki, sanayi öncesi çağda vasıfsız kadın işçilerin ücretlerinin düşük olması, kadın bir kere işgücü piyasasına girmeyi başardıktan sonra, kadınlar aleyhinde bir ayrımcılığın yansıması değildir (her ne kadar kadın-

10 Burnette, 1997; Clark, 2003.

11 Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Kurumu, 2006a.

ların vasıflı işler için yetiştirilmesi aleyhinde bir önyargının olduğuna şüphe yoksa da). Sanayi öncesi toplumların, tipik olarak, kaba işgücü gerektiren işlerde çalıştırmak üzere kadınları işe almaya pek itirazları yoktu. Örneğin, İngiltere'de, 13. yüzyıla ait en eski kayıtlardan itibaren, kadınlar, yabani otları yolan ve ürünü kaldıranlar olarak tarımda temel işleve sahip bir işgücü gibi görünmektedirler. Kadınların güçten çok el becerisi isteyen işlerde mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları durumlarda (örneğin ürünün kaldırılması, harman savurma gibi), kadınlar yaygın olarak kullanılıyordu. Ortaçağ'da, inşaat işlerinde, samandan dam örtüsü yapan ustaların yardımcıları, çoğu zaman kadın oluyordu, çünkü samanın hazırlanmasında fazla bir güç kullanmak gerekmiyordu. Gerçekte, öyle görünüyor ki, kadınların nispeten düşük ücret almaları, daha ziyade, insanların hâlâ kaba işgücü kaynağı olarak kullanıldığı bir dünyada fiziksel güce verilen primin bir yansımasıdır.[12] Erkeklerle eşeklerin nispeten birbirine yakın eşdeğerler oldukları bir çağda, kadınlar rekabette dezavantajlıydılar.

Sanayi Devrimi, kadınların ekonomik konumunu iki yoldan iyileştirdi. Gelirlerin yükselmesiyle birlikte, üretimin ağırlığı, Engel Kanunu'nun işlemesi vasıtasıyla (bkz. 2. Bölüm) tarım gibi güç gerektiren sektörlerden imalat ve hizmetler gibi el becerisinin daha önemli olduğu sektörlere kaydı. Bunun yanı sıra, Sanayi Devrimi'nin güç üretimindeki icatları da, sonunda, kaba güç kaynağı olarak insanlara olan talebi azalttı. Bunun yerine, el becerisi veya sosyal ilişkileri iyi yürütebilme gibi, kadınların herhangi bir dezavantajının olmadığı beceriler daha önemli hale geldi.

İngiltere için, 19. yüzyılın sonlarında dokumacılık gibi tekstil fabrikası işlerinde kadınlarla erkeklerin karşılaştırmalı üretkenlikleri konusunda ölçümlere sahibiz. 1886'da, Lancashire'daki kadın pamuklu dokumacıları, erkek dokumacıların üretiminin ortalama yüzde 82'sini gerçekleştiriyorlardı. Bununla birlikte, pamuklu tekstilde çalışan ortalama bir kadın, ortalama bir erkeğin ücretinin sadece yüzde 68'ini kazanıyordu; çünkü ustabaşılık, tamircilik veya eğirme makinesinde bükücülük gibi hüner gerektiren uğraşlarda sadece erkekler çalışıyordu.[13] Ancak, kadınların işlerinde yükselmesinin önündeki bütün bu engellere rağmen, kadınların göreli ücreti, daha o zamandan, sanayi öncesi tarımındaki duruma göre daha iyiydi.

Sanayi Devrimi, erkeklerle kadınların kazançları arasındaki farkı azaltarak, modern toplumlarda genel eşitsizliği bir kere daha azaltmış oldu. De-

12 Burnette, 1997.

13 Wood, 1910, s. 620-24.

mek ki, Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak, vasıfsız işgücü birimi başına ödeme; toprak için yapılan ödeme, sermaye için yapılan ödeme ve hatta vasıflı işgücü için yapılan ödemeden daha fazla artmıştır.

GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Üretimde işbirliği yapan farklı faktör tiplerinin ödüllerinde herhangi bir belirsizlik bulunmamakla birlikte, gelirin bireyler veya aileler arasındaki dağılımı daha kompleks bir olaydır. Çünkü her aile vasıfsız işgücü, vasıflı işgücü, toprak ve sermayeden oluşan bir portföye sahiptir. Ve bu portföydeki öğelerin bazılarının miktarları, özellikle vasıflı işgücü ve sermaye, modern büyümeyle birlikte büyük bir genişleme göstermiştir. Ayrıca, gelir eşitsizliği, tek bir sayıyla ölçülebilecek bir şey değildir: Gelir eşitsizliğinin en iyi nasıl ölçülebileceği, dağılımın farklı noktalarındaki gelir farklılıklarının araştırıcının gözünde ne kadar önemli olduğuna bağlıdır.

Sanayi Devrimi, ortalama olarak, modern sanayi toplumlarında gelir eşitsizliğini artırmış mıdır, yoksa, hatta vergi ve sosyal yardım tedbirlerinden önce bile, azaltmış mıdır? Malthus çağından çıkışı sağlayan geçiş esnasında, başlangıçta, büyümedeki hızlanmayla eşitsizlik arasında bir birliktelik olup olmadığına dair (yani Kuznetz eğrisi dediğimiz şey) tartışmalar muazzam bir literatür oluşturmaktadır.[14] Burada, bu konuyu ayrıntılı olarak ele almaya yerimiz yetmez; yine de, gerçek ücretlerin gerçek gelire göre daha hızlı artması ve bütün bu yıllar boyunca vasfa verilen primin aynı kalması, eşitsizliğin artmasının pek mümkün olmadığını düşündürmektedir.[15]

Bunun yerine, ele aldığımız soru şudur: Malthus ekonomilerinde uzun dönemde modern sanayileşmiş ekonomilere göre daha fazla eşitsizlik olmuş mudur? Neticede, öyle görünüyor ki, vergi öncesi gelir bile, sanayi öncesi dünyaya göre daha eşit bir şekilde dağılmaktadır.

Birim başına ödemelerin sadece işgücü için arttığını ve en çok da vasıfsız işgücü için arttığını görmüştük. Ama, aynı zamanda, kişi başına fiziksel sermaye stokunda da muazzam bir artış olmuştur. Bütün toplumlarda, sermaye ve toprak mülkiyetinde eşitsizliğin büyük olması eğilimi vardır; nüfusun büyük bir kısmı, hiçbir satılabilir servete sahip olmaz. Örneğin, Tablo 13.1'de, Birleşik Krallık'ta 2003-04 yıllarında (tam gün çalışan işçiler için)

---

14 Bu konuda Sanayi Devrimi'nin arifesinde Avrupa için bkz. van Zanden, 1995.

15 İnsanları eşitsizliğin artmış olması gerektiği fikrine yönelten şey, kısmen, gıda tüketimi ve boylar gibi hayat standardı göstergeleridir; bunlar, Sanayi Devrimi'nde, gerçek ücret serilerine bakılarak beklendiği kadar artmamıştır. Mokyr, 1988; Komlos, 1998.

TABLO 13.1
Ücretlerin ve Servetin Dağılımı, Birleşik Krallık, 2003-04

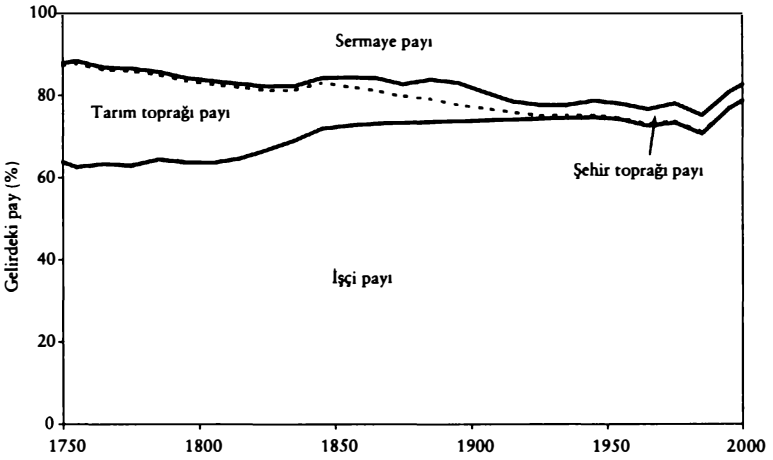
Örneklemin yüzde 10'luk dilimleri	Ücretlerin payı	Servetin payı
90-100	26	45
80-90	14	16
70-80	12	10
60-70	10	10
50-60	9	8
40-50	8	5
30-40	7	4
20-30	6	2
10-20	5	0
0-10	4	0

Not: Ücret dağılımı, tam gün çalışan yetişkin işçiler içindir. Servet sahipliği, 2003'te ölenlerin varlıklarıdır.
Kaynaklar: Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Kurumu, 2006a; Birleşik Krallık Vergi ve Gümrük İdaresi, 2007, tablo 13.1.

ücret geliri dağılımı, satılabilir servetin dağılımıyla karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Modern toplumlarda eski ekonomilere göre insan sermayesinin çok daha önemli olmasına rağmen, ücretlerin dağılımı hâlâ sermaye mülkiyetinin dağılımına göre çok daha eşittir. Örneklemin en düşük ücret alan yüzde 10'u, hâlâ ortalama ücretin yaklaşık yüzde 40'ını, en yüksek ücret alan yüzde 10'u da, ortalama ücretin üç katından azını almaktadır. Diğer yandan, servet arttıkça, en yoksul yüzde 10, kişi başına sıfır servete sahip iken, en zengin yüzde on, kişi başına ortalama servetin beş katına sahiptir.

Demek ki, herhangi bir toplumda eşitsizliğin kritik belirleyicilerinden biri, işgücü gelirinin bütün gelir içindeki payıdır. Bu pay ne kadar büyük olursa, bütün diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla, eşitsizlik o kadar daha az olma eğilimi gösterecektir. **Grafik 13.3**'te, bu pay İngiltere için 1750'den 2004'e kadar gösterilmektedir. Öyle görünüyor ki, işgücünün net milli gelir içindeki payı, 18. yüzyılın başında yaklaşık 0.63 iken, bugün 0.75'e yakın bir düzeye yükselmiştir. Bu trendin, Malthus çağı ile modern dünya arasındaki geçişte genel bir trend olması gerektiğini düşünmek mantıksız olmaz. Toprak rantları, yerleşik tarım toplumlarında tipik olarak gelirin yüzde 20-30'unu oluşturuyordu; dolayısıyla, sermayenin getirilerini de hesaba kattığımız zaman, işgücünün bütün gelirler içindeki payının sanayi öncesi dünyasında daha düşük olması gerekir.

Daha eskiden, toprak üzerinde bireysel mülkiyetin olmadığı ve hemen hemen hiç sermaye malının bulunmadığı toplayıcı toplumlarda, işgücü geliri

Grafikte 13.3 İngiltere'de net ulusal gelir içinde işçi, sermaye ve toprak payları, 1750-2000. Şehir ve tarım toprağı payları, **Grafik 9.3**'teki gibi türetilmiştir.

esas olarak gelirin tamamını oluşturuyordu. Dolayısıyla, bütün bir insanlık tarihi boyunca pekâlâ bir tür Kuznets eğrisi olmuş olabilir. Yerleşik tarımı getiren Neolitik Devrim, bütün gelirin içinde varlıkların payını çok artırdı ve bu da eşitsizliği artırdı. Ama, Sanayi Devrimi, varlık olarak toprağın değerini sıfıra indirerek, gelirin belirlenişinde işgücünün önemini tekrar artırdı. Işgücü –her vatandaşa eşit miktarda düşen tek gelir kaynağı ve insanların başkasına devredemeyeceği nitelikte olan tek gelir kaynağı– modern dünyada daha önemli hale geldiğinden, bu trend gelir eşitliği lehine çalışmaktadır.

Dahası, mevcut delillere göre, en azından Avrupa'da, Sanayi Devrimi sonrasına göre servet eşitsizliği Malthus dünyasında daha fazla olmuş olmalıdır. **Tablo 13.2**'de, Avrupa'daki çeşitli yerler için 1285 yılı kadar gerilere dek servet eşitsizliğinin farklı ölçümleri gösterilmektedir. Bunlar, hanelerin veya kişilerin en tepedeki yüzde 1'inin ve yüzde 5'inin sahip oldukları varlıkların payı ve servet dağılımının Gini katsayısıdır.[16]

Bütün bu örneklemler, sanayi öncesi dünyada, bugünün tipik sanayileşmiş ülkelerine kıyasla büyük bir servet eşitsizliği olduğunu düşündürmek-

16 Gini katsayısı 0 olduğunda, tam eşitlik var demektir; Gini katsayısı 1 olduğunda, tek bir kişi her şeye sahip demektir.

TABLO 13.2
Sanayi Öncesi Servet Dağılımları

Yer	Kaynak	Yıl	En üstteki %1	En üstteki %5	Gini katsayısı
Perugia[a]	Vergiler	1285	18	29	0,72
Paris[b]	Vergiler	1292	26	52	0,75
Londra[b]	Vergiler	1319	34	57	0,76
Floransa[c]	Vergiler	1427	27	67	0,79
İngiltere (Suffolk)[d]	Arsalar	1630	19	50	0,83
İngiltere[e]	Arsalar	1670	49	73	–
	Arsalar	1740	44	74	–
	Arsalar	1875	61	74	–
Birleşik Krallık[f]	Arsalar	2003	17	32	0,60

Kaynaklar: [a]Blanshie, 1979, s. 603. [b]Sussman, 2005, tablo 9. [c]Van Zanden, 1995, tablo 1. [d]Clark ve Hamilton, 2006'da tarif edilen örneklemden, vasiyetname bırakmayanların sıfır servete sahip olduğu varsayılarak hesaplanmıştır. [e]Lindert, 1986, s. 1145. [f]Tablo 11.2'nin kaynağıyla aynı.

tedir. Bu örneklemlerin en eskisi, Londra ve Paris gibi büyük şehirlerde varlıklar esas alınarak yapılan hane vergisi hesaplamalarıdır. Bunlar, büyük şehirlerin özel şartlarından dolayı ülkenin bütününde olandan daha büyük bir eşitsizlik gösterebilirler.[17] Ancak, 1630 yılı civarına ait İngiliz vasiyetnameleri örneklemi, nüfusun bütününü temsil eden bir alt-gruba aittir. Bu örneklemde vasiyetnameyle bırakılan mallar esas alındığından, bu örneklem, Vergi ve Gümrük Bakanlığı tarafından İngiltere için türetilen bugüne ait servet eşitsizliği verilerine son derece benzer niteliktedir. Servet eşitsizliği, ister en üstteki yüzde 1 veya yüzde 5'in payını ölçelim, ister Gini katsayısını, 1630 yılında 2000 yılına göre daha fazlaydı. Peter Lindert'in 1670, 1740 ve 1875 yılları için İngiltere'deki bütün hanelerin popülasyonu üzerine yaptığı tahminlerde, bugünün verilerine kıyasla daha da büyük bir eşitsizlik bulunmaktadır.

Demek ki, sanayi öncesi dünyada varlıklar toplam gelir içinde daha büyük bir paya sahipti ve varlıkların mülkiyeti son yıllarda olana göre daha eşitsiz bir biçimde dağılmıştı.

Tablo 13.2'de üst gelir gruplarının konumu üzerinde durulmuştur; zaman içinde vasıfsız ücretli işçilerin toplumun kalan kısmına göre konumu hakkında fazla bir şey söylenmemektedir. **Tablo 13.3**'te, kaba bir şekilde, bu parametrenin İngiltere için ölçülmesine çalışılmıştır. Tabloda, bir vasıfsız işçi karı-kocanın, yetişkin başına, yıllık vergi öncesi kazançları, bütün olarak top-

17 Van Zanden, 1995, servet eşitsizliğinin, 1427 yılında Toskana'nın kırsal kesiminde Floransa'ya göre daha düşük derecede olduğuna dikkat çekmektedir.

TABLO 13.3
Ortalama Gelirlere Nispetle Vasıfsız İşgücü Gelirleri, İngiltere

	1770'ler	1850'ler	2004
Yıllık ücret, vasıfsız erkek	15,4 £	27,2 £	16.898 £
Yıllık ücret, vasıfsız kadın	6,9 £	12,3 £	12.516 £
Kadın işçilerin erkek işçilere oranı	0,38*	0,38	0.79
Yıllık ücret, vasıfsız karı-koca, kişi başına	10,4 £	18,5 £	13.393 £
Ortalama yetişkin (16 yaş ve üstü) geliri	22,0 £	40,0 £	23.452 £
Vasıfsız işçi, bütün yetişkinlere nispetle ortalama gelir	% 47	% 46	% 57

Notlar: * işareti, değerin 1850'lerdeki ile aynı olduğunun varsayıldığını gösterir. 1770'ler ve 1850'lerdeki vasıfsız işçi kategorisi olarak tarım işçileri alınmıştır.
Kaynaklar: 2004 yılındaki kazançlar, Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Kurumu, 2006a'dan.

lumdaki yetişkin başına ortalama gelire nispetle gösterilmektedir. 1770 ve 1851 için tarım işçilerinin vasıfsız işçileri temsil ettiği varsayılmıştır. 1770'te, bir erkek tarım işçisinin ailesi, kişi başına ortalama 10.4 sterlin kazanırdı (kadınların 1851 nüfus sayımındaki ile aynı oranda istihdam edildiğini varsayarak). Bu kazançlar, toplumdaki ortalama yetişkin başına gelirin yüzde 47'si düzeyindeydi. Bu oran, 1851 yılına gelindiğinde değişmemiştir; İngiliz şehirlerinin müthiş büyümesine ve kırsal kesimden dışarıya doğru göçe paralel olarak şehirlerdeki ücretlere göre tarım ücretlerinin düşmesine rağmen. Ancak, 2004'e gelindiğinde, her iki kişinin de vasıfsız işçi olduğu tipik bir karı-koca, Birleşik Krallık'taki ortalama yetişkin başına gelirin yüzde 57'sini kazanıyordu. Demek ki, öyle görünüyor ki, en yoksul aileler, İngiltere'de nispi konumlarını Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak düzeltmişlerdir.

HAYAT BEKLENTİLERİNDEKİ EŞİTSİZLİK

Buraya kadar, sadece maddi gelirleri konuştuk. Ancak, hayat kalitesinin başka yönleri de vardır: Ortalama ömür, sağlık, hayatta kalan çocuk sayısı ve okur yazarlık gibi.[18] Bütün bu diğer boyutlarda, zengin ile yoksul arasındaki farklar, muhtemelen Sanayi Devrimi'nden bu yana azalmıştır. **Tablo 13.4**'te, boy, ortalama ömür, hayatta kalan çocuk sayısı ve okur yazarlık 1630 yılı civarında (boy hariç) ve 2000 yılında İngiltere'de zenginler ve yoksullar için gösterilmektedir.

Sanayi öncesi dünyada, zenginler kayda değer derecede yoksullardan daha uzun boyluydular. 1800 yılı civarında Sandhurst askerî okul öğrencileri, mu-

18 Nitekim, Birleşmiş Milletler'in *Dünya Gelişmişlik Raporu*'nda ülkeler, ortalama ömür ve eğitim ölçülerini de içeren bir İnsan Gelişmişlik İndeksi vasıtasıyla sıralanmaktadır.

TABLO 13.4
İngiltere'de Zenginlerin ve Yoksulların Hayat Beklentileri

Dönem, grup	Boy (erkekler, santimetre)	Ortalama ömür	Hayatta kalan çocuk sayısı	Okur yazarlık (%)
Sanayi öncesi				
Zengin	174,0	39	3,85	85
Yoksul	168,5	33	1,93	30
Fark	% 3	% 18	% 99	% 183
Bugün				
Zengin	178,2	80,8	1,33	100
Yoksul	176,0	74,3	1,64	88
Fark	% 1	% 9	% –19	% 14

Kaynaklar: *Sanayi öncesi:* Boylar, 1790'lar, 1800'ler: Yoksullar, 20 ila 23 yaşında İngiliz askerleri; Komlos, 1998, s. 781. Zenginler, Sandhursts askerî okul öğrencileri, 15 yaşında olanların boyları 11.5 cm eklenmek suretiyle 19 yaşında olanlara düzeltilmiştir; Komlos, 2004, Şekil 7.14. Ortalama ömür, hayatta kalan çocuk sayısı ve okur yazarlık: 1630 yılı civarında servet olarak 25 sterlinin altında miras bırakan vasiyetname sahipleri ile 1.000 sterlin ve daha fazla bırakanların karşılaştırması esas alınarak;
Bugün; Boy, 1991: Anne baba sosyal sınıfı I (avukat, doktor vs. gibi seçkin meslekler) ve II (orta) ile sosyal sınıf IV (vasıflı el emeği işçisi) ve V (vasıfsız el emeği işçisi) arasında karşılaştırma; Power, 2002, s. 132; Ortalama ömür, 1997-2001, sosyal sınıf I ile sosyal sınıf V karşılaştırması. Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Kurumu, 2006b, tablo 1, tablo 3. Hayatta kalan çocuklar, 1999: Gelire göre hanedeki çocuk sayısı; Dickmann, 2003, s. 17. Okur yazarlık, 2003: Giriş düzeyi okur yazarlığı başaramayanların yüzdesi, sosyal sınıf V, Birleşik Krallık, Eğitim ve Beceri Kazandırma Bakanlığı, 2003, s. 3.

vazzaf kara ordusu askerlerine göre neredeyse 6 santimetre daha uzundular. Farklı servet kategorilerinden vasiyetname sahiplerinin hayatta kalan çocuk sayıları ve yetişkin ortalama ömürleri esas alınarak, en yoksul vasiyetname sahiplerinin ortalama ömrü doğumda sadece 33 yıldı; bu rakam, en zenginler için 39 yıldı. Yani, yüzde 18'lik bir fark söz konusudur. Dahası, zengin vasiyetname sahipleri, iki kat daha fazla sayıda hayatta kalan çocuğa sahiptiler ve okur yazar olma şansları da neredeyse üç kat daha fazlaydı. Demek ki, zenginlerin hayat beklentileri, sanayi öncesi çağda belirgin bir şekilde yoksullarınkinden iyiydi.

2000'e gelindiğinde, hayat beklentilerindeki bu farklılıklar hâlâ vardı, ama çok daha az belirgindiler ve bazı bakımlardan yoksullar avantajlıydı. Zenginler yine daha uzun boyludur, ama fark son derece düşüktür. 1991'e gelindiğinde, avukat, doktor vs. gibi seçkin meslek sahibi aileler kökenli erkekler, işçi kökenli olanlara göre sadece yüzde 1 daha uzundular. Ortalama ömürleri yine daha uzundur, ama fark nispeten küçüktür. Ve bugün İngiltere'de zenginler yoksullardan daha az çocuğa sahiptir. Dolayısıyla, eğer çocuklar bir külfet değil de bir mutluluk kaynağı kabul edilirse, avantaj yoksullardadır (gerçi bazı başka ileri ekonomilerde bu bakımdan zenginlerle yok-

sullar arasında herhangi bir fark yoktur).[19] Zenginlerle yoksullar arasındaki okur yazarlık farkı da keskin bir şekilde azalmıştır.

Demek ki, zenginlerle yoksulların genel hayat beklentileri bakımından, Sanayi Devrimi, sadece gelir dağılımı veya servet dağılımı ölçümlerinin gösterdiğinin de ötesinde aradaki farkları azaltmıştır.

NEDEN TOPRAK SAHİPLERİ KAZANÇLARDAN YARARLANMADILAR?

Sanayi Devrimi'nin ilk önce tarım sektörüne göre sanayi sektörünün üretkenliğini artırdığını bildiğimize göre, 1800'den sonra nüfus ve gelirler hızla arttıkça toprağın daha fazla kıtlaşmasından dolayı toprak sahiplerinin bu işten müthiş kârlı çıkması gerekmez miydi? Ricardo'nun düşündüğü de buydu. Ama böyle olmadı. Neden? Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında başlangıçtaki birtakım kazanımlardan sonra toprağın gerçek getirilerinde düşüşler olmasının üç boyutlu bir açıklaması vardır.

Birincisi, birçok toprak-yoğun ürün için talebin gelir esnekliği düşüktür. Nitekim, bugünün yüksek gelirli tüketicilerinin her gün tükettikleri kalori sayısı, Sanayi Devrimi öncesinde işçilerin tükettiğinden *daha az*dır, çünkü kalori tüketiminin önemli belirleyicilerinden biri, insanların ne kadar fiziksel iş yaptıklarıdır.

Sanayi öncesi çağında, üretimde kullanılan enerjinin önemli bir kısmını insanlar sağlıyordu: Çukur açan, yük taşıyan, harman savuran tarım işçileri, odun kesiciler, tuğla üreticileri, demirciler, hamallar. Bizim toplumumuzda ise, bütün bu işleri yapmak için makinelerimiz olduğu gibi, ayrıca bizi evden kafeteryaya, oradan da iş yerine götüren makinelerimiz de vardır. İş yerlerinin içinde de bizi yine makineler katlar arasında yukarı ve aşağı taşır. Dolayısıyla, gelirlerimiz son derece yüksek olduğu ve boylarımız nispeten daha uzun olduğu halde, bugünün ABD'sindeki ortalama bir erkek günde sadece yaklaşık 2.700 kilokalori tüketmektedir; üstelik buna rağmen birçoğu hatırı sayılır bir miktarda kilo da almaktadır. 1860'larda, Britanya'nın bazı bölgelerindeki erkek tarım işçileri (genel olarak bugünün ABD'li erkeklerinden daha ufak ve daha hafif olmalarına rağmen), günde aşağı yukarı 4.500 kalori alıyorlardı.[20] Bu kadar çok tüketmelerinin nedeni, senenin üç yüz günü günde on saat beden işi yapmalarıydı. Bu nedenle, gelirler arttıkça, üretim için toprak talebi orantılı olarak artmamıştır.

19 Dickmann, 2003.
20 Clark vd., 1995.

İkincisi, özel olarak topraktan tasarruf sağlayan teknolojilerde olmak üzere tarımda muazzam bir üretkenlik artışı olmuştur; öyle ki, tarım çıktısı, toprak arzının büyük ölçüde sabit olması gibi bir kısıtlamaya rağmen, nüfustan hızlı artmıştır.

Üçüncüsü, eskiden esas olarak tarım sektörünün sağladığı enerjiyi, modern toplumlar, artık fosil yakıtlardan (esas olarak kömür ve petrolden) sağlamaya başlamışlardır. Yeryüzü tarafından milyonlarca yılda üretilmiş olan ve ezelden beri yerin altında depolanmış halde duran enerjinin topraktan çıkarılması ile toplumumuz, en azından geçici olarak, toprak arzını muazzam miktarlarda artırmıştır. Örneğin, 1860'lara gelindiğinde, İngiltere'de tarım çıktıları yılda 114 milyon sterlin değerindeydi. O tarihte, kömür çıktıları, tüketicilere yapılan teslimatların değeri esas alınarak, yılda 66 milyon sterlini bulmuştu. Böylece, kömürden elde edilen enerji daha o zamandan tarım sektörünün çıktısına muazzam bir ilave yapmış oluyordu.[21]

TEKNOLOJİK İLERLEME VE VASIFSIZ İŞÇİ ÜCRETLERİ

Sanayi Devrimi'ni makineleşmeyle, yani insan emeğinin yerine makinelerin geçmesiyle neredeyse eşanlamlı düşünürüz. Peki neden yüksek gelirli ekonomilerde hâlâ vasıfsız işgücüne bu kadar büyük bir talep var? Neden hâlâ çat pat İngilizce bilen vasıfsız göçmenler Güneybatı ABD'nin çöllerini yürüyerek aşıp ülkeye giriyor ve büyük şehirlerin işgücü piyasasında emekleri karşılığında, hatta kaçak işçi olarak bile, muazzam kazançlar elde edebiliyorlar? Neden Kuzey Fransa'da Manş Tüneli'nin yük treni istasyonlarında aylarca hatta yıllarca açıkta kamp kurup, bir yolunu bulup güvenlik çitini aşarak Britanya'ya giden bir trene atlayıvermek umuduyla bekleyen insanlar vardı?

Sanayi Devrimi'nin gelişinden sonra, çok geçmeden, ***makine sorunu*** ekonomi politikçiler arasında bir tartışma konusu haline geldi. Acaba işgücünden tasarruf sağlayan yeni makineler işgücü talebini azaltacak mıydı? Ricardo, 1821 yılına gelindiğinde, işgücünden tasarruf sağlayan makinelerin bazı türlerinin teknolojik işsizlik yaratacağını öngören meşhur modelini kurmuş bulunuyordu (hâlbuki, kendisi, başlangıçta, makinelerin kullanılmaya başlamasını herkesin yararına olan bir şey olarak savunmuştu).[22] Bununla birlikte, onun kanıtlaması, işçilerin hayatta kalma düzeyinde sabit bir ücret almalarına dayanıyordu ve daha sonraları anlaşıldı ki sermayeyle işgücünü birbirinin yerine ikame etmek için yeterince olanak bulunduğu müddetçe her

21 Clark, 2002b; Clark ve Jacks, 2007.
22 Ricardo, 1821.

türden işgücü için her zaman bir pozitif marjinal ürün (bkz. 1. Bölüm) olacaktı ve dolayısıyla tam istihdam olanağı da her zaman mevcut olacaktı.

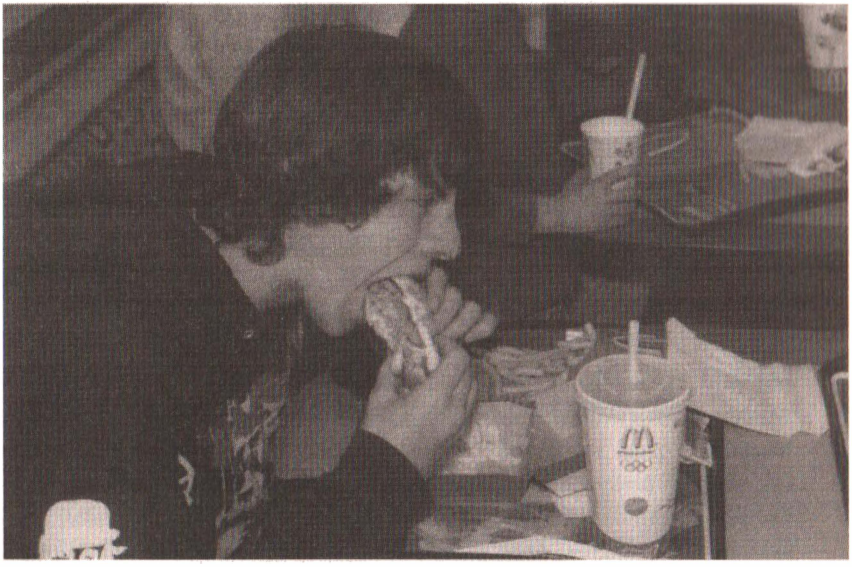
Ne var ki, ekonomi mantığıyla türetilen bu genel iç rahatlatıcı açıklama fazla bir pratik değer taşımamaktadır, çünkü piyasada belirlenecek ücret düzeylerinin ne olacağına dair hiçbir güvence vermemektedir. Neden bütün vasıfsız işçiler için iş olmakla kalmayıp üstelik bunlar hep iyi ücretli işler olsun ki? Sonuçta, Sanayi Devrimi'nin başında belli bir işçi türü vardı ki 20. yüzyılın başlarında bu işçi türünün iş bulma ve hayatını kazanma imkânı artık büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Atlardan bahsediyorum. Esasında, çalışan atların nüfusu, İngiltere'de, Sanayi Devrimi'nden çok sonra, 1901'de, iş başında olan 3.25 milyon atla tepe noktasındaydı. Her ne kadar atların yerine uzun mesafeli taşımada demiryolu, makinelerin tahrik gücü olarak da buhar makinesi geçmiş idiyse de, atlar hâlâ tarlaların sürülmesinde, kısa mesafelerde vagonların ve arabaların çekilmesinde, kanallarda teknelerin çekilmesinde kullanılıyor, maden ocaklarında çalıştırılıyor, orduları savaş meydanlarına taşıyorlardı. Ancak, 19. yüzyılın sonunda içten yanmalı motorun gelişiyle, bu işçiler hızla yerlerini kaybettiler; öyle ki 1924'e gelindiğinde sayıları iki milyonun altına düşmüştü.[23] Bütün bu atların istihdamına devam edilebilecek bir ücret düzeyi her zaman vardı ama bu ücret o kadar düşüktü ki, atların yemini ödemeye yetmiyordu; yerlerine geçecek yeni at kuşakları yetiştirmeye ise hiç yetmiyordu. Böylece, atlar, sanayileşmenin ilk kurbanlarından olmuşlardır.

Tıpkı atların yaptığı işler gibi, insanların yaptığı birçok iş onlara ihtiyaç olmadan yapılabilecek gibi görünüyordu. Nitekim, insanlar tarafından yapılan bir dizi iş çabucak makineleşmiştir. Kış aylarının mutat işi olan harman (ki tarımdaki işgücü girdisinin dörtte bir gibi önemli bir kısmı bu işe harcanırdı), 1860'lara gelindiğinde makineleşmişti. Onu, 19. yüzyılın sonraki yıllarında hasat kaldırma ve ekin biçme izledi. Ne var ki, karanlık senaryo gerçekleşmedi; büyük ölçüde vasıfsız olan ve istihdam edilecek bir yer bulunamayan bir işgücü ortaya çıkmadı. Onun yerine, bu vasıfsız işçilerin kazançları (**Grafik 13.2**'de görüldüğü gibi), vasıflı olanlara nispetle arttı.

Vasıfsız işgücünün bile modern ekonomi için nispeten büyük değer taşımasının görünüşe göre iki açıklaması vardır. Birincisi, atların tersine, insanlar, şimdiye kadar makinelerin insanın yerine geçmeye muvaffak olamadığı veya ancak çok yüksek bir maliyetle geçebileceği birtakım özelliklere sahiptir.

---

23 Thompson, 1976, s. 80.

Resim 13.2. McDonald's – eşitlikçi bir toplum mu kuruluyor?

İnsanlar sadece güç değil, aynı zamanda el becerisi de sunmaktadırlar. Nesneleri tanıma ve onları elimizde evirip çevirme konusunda biz çok iyiyiz; makineler ise hâlâ bu tür işlerde insanı şaşırtacak kadar kötüler. Nitekim, her gün son derece standart bir ürünle milyonlarca Amerikalıyı doyuran fast-food sektörü, eti ateşe koyup kızartıp oradan hamburger ekmeğine geçirmek için hâlâ insan emeği kullanmaktadır (bkz. **Resim 13.2**). Evleri ve otel odalarını temizleyenler hâlâ temizlikçi kadınlardır; bahçelerin otları hâlâ bahçıvanlar tarafından ayıklanmaktadır. Kamyonları ve otomobilleri otoyollarda insanlar sürmektedir. Tarımda, madencilikte ve inşaatta motorlu aletleri kullananlar yine onlardır. Marketlerde binlerce standart ambalajlı ürün bulunmaktadır, ancak bunlar raflara hâlâ insanlar tarafından yerleştirilmektedir, kasada fiyatlarının okunması, torbalara doldurulması yine insanlar tarafından yapılmaktadır. Bir süre önce, müşterilerin bakkaliye ihtiyaçlarını internet üzerinden sipariş vereceği ve alışverişlerini evlerine getirteceği servisler geliştirilmesi denenmiştir. Bazı satıcı firmalar, ihtiyaca göre tasarımlanmış büyük otomatik depolara yatırım yapmışlardır; bunlarda, müşterinin önceden kodladığı talimatlara göre makinelerin siparişi hazırlayıp kutulara koymaları plan-

lanmıştı. Ne var ki, bu teşebbüsler başarısız olmuştur. İnternet üzerinden bakkaliye satışını deneyen firmalardan hayatta kalanlar, şimdi, yüksek teknolojili sipariş sistemleri ile, ürünleri raflardan alıp kutulara koyan vasıfsız işçileri birlikte kullanmaktadırlar.

İlginçtir ki, insanların yüksek bilişsel işlevleri arasında saydığımız işlerde (hesap çıkarma, mühendislik işlerinde kuvvetleri hesaplama, integral alma) insanın yerine geçmek, en eğitimsiz insanların bile sahip olduğunu düşündüğümüz basit becerilere göre bilgisayarlara çok daha kolay gelmiştir.

İnsanın yerine geçmenin zor olduğu başka bir yetenek de, bizim başka insanlarla karşılıklı etkileşime girebilme yeteneğimizdir. Bizi başkalarının düşüncelerine ve ruh hallerine karşı (en azından kısmen) uyaran bir sosyal zekâmız vardır ve bu yetenek modern ticarette son derece değerli olabilmektedir. Modern üretim proseslerinin çoğunda, bu proseslerin öz niteliği gereği, ölçek büyüdükçe getiri artmaktadır. Bu yüzden, tipik bir alışveriş işleminde, fiyat (p), marjinal maliyetin (mc), yani, satılan malın son biriminin üretim maliyetinin çok üzerinde olmaktadır. Bu yüzden, günümüzün sanayi ürünleri piyasalarında tam rekabet yoktur (hâlbuki, sanayi öncesi çağdaki tarım ürünü piyasalarında bütün mallar için p = mc idi).

Fiyat ile marjinal maliyet arasında böyle bir fark olunca, üreticiler, müşterilerin hemen hemen tıpatıp aynı olan rakip ürünler yerine kendi ürünlerini seçmelerini sağlamaya çalışarak, mevcut fiyattan daha fazla miktarda ürün satmak yönünde kaynaklarını harcamaya yönelirler. Satış, modern ekonomilerin muazzam bir parçasını oluşturmaktadır ve bu ticaret savaşının ön saflarında insanlar hâlâ son derece işe yarar piyadeler olarak yer almaktadırlar. Satıcı ile hoş bir karşılıklı etkileşim, müşterilerin başka bir restoran yerine bu restoranda yemelerine, başka bir mağaza yerine bu mağazada alışveriş etmelerine neden olabilmektedir. Nitekim, bugün, çağrı merkezlerinde, müşteri hizmetleri elemanlarına yol gösteren bilgisayarlar kullanılmaktadır. Bilgisayar, ekrandaki karar verme şemaları vasıtasıyla müşteri hizmeti elemanlarına müşterilerle nasıl iletişim kuracakları yönünde talimat vermektedir. Elemanın kendi başına bir şeye karar vermesi veya takdir hakkı kullanması fazla gerekmemektedir; onlar, sadece, planlanmış bir iletişim stratejisinin insan yüzleridir; ama o insan yüzü hâlâ vazgeçilemeyecek bir öğedir.

Ne var ki, bu konuda, geçmişe bakıp geleceğin de böylece olacağını düşünmek hata olur. Bilgisayarların işlem gücü ucuzlamaya devam ettikçe, vasıfsız insan işgücünün bile sahip olduğu bu son nadir özelliklerin değerlerini kaybetmeleri tehlikesi her zaman mevcut olacaktır. O zaman, gerçekten,

yerinden olmuş ve hayatını sürdürebilmek için yurttaşlarının eline bakan bir işçiler sınıfı ortaya çıkacaktır.

İnsan makinesinin yerine başka bir şey geçirilmesi zor olan iki özelliğini görmüş olduk. Vasıfsız işçi ücretlerinin Sanayi Devrimi'nden bu yana yüksek kalmasını sağlayan diğer faktör, en hızlı büyüyen ekonomilerde insan arzının beklenmedik bir şekilde kısılması olmuştur. Malthus çağında İngiltere'de insanların öldükleri zaman ne kadar çok gelir ve varlıkları varsa o kadar çok sayıda hayatta olan çocukları olduğunu görmüştük. Ekonomik başarı ile üreme başarısı o zamanlar el ele gidiyordu. Bu örüntü bugüne kadar devam etmiş olsaydı, nüfus müthiş artmış olacaktı ve Ricardo'nun toprak miktarının sabit olmasından dolayı büyümenin er geç kısıntıya uğrayacağını öngören karanlık senaryosu gerçek olmaya daha yakın olacaktı. Şimdi, demografide meydana gelen bu değişmeleri daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

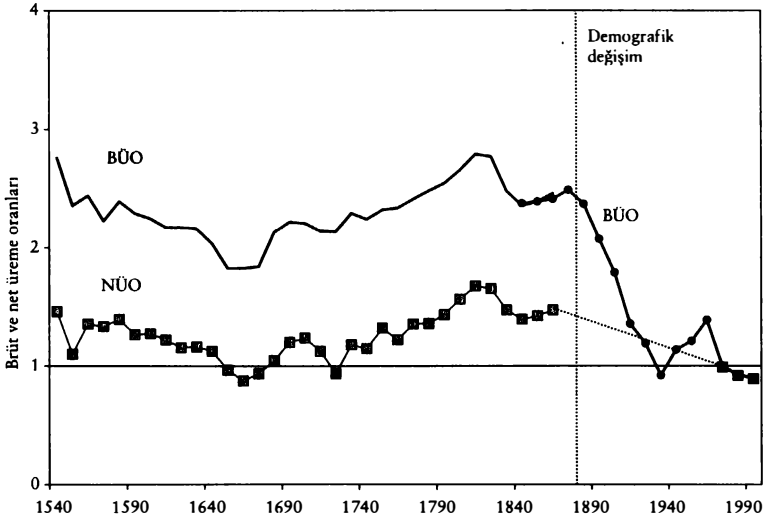
DEMOGRAFİK GEÇİŞ

Demografi, Malthus çağında hayat standartları bakımından kritik bir öneme sahipti, çünkü sabit faktör olan toprağın milli gelirde önemli bir payı vardı. Nüfustaki herhangi bir artış, hayat standartlarını ciddi şekilde düşürüyordu.

Sanayi Devrimi'nden sonra, toprağın ve doğal kaynakların milli gelirdeki payı sanayileşmiş dünyada cüzi bir düzeye indi. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, gelirin şaşırtıcı bir şekilde vasıfsız işgücüne kaymasında demografi ancak küçük bir rol oynamış olmalıdır. Ancak Sahra-altı Afrika gibi en yoksul ülkelerde ve Suudi Arabistan gibi büyük doğal kaynakları olan ülkelerde, nüfus düzeyleri kişi başına gelirin önemli belirleyenleri olmaya devam etmektedir.

Ancak, toprağın ulusal ekonomideki payının küçük olmasının, Sanayi Devrimi'nin gelir kazanımlarının daha fazla sayıda hayatta olan çocuğa yol açmayı bırakıp, onun yerine maddi tüketime gitmeye başlamasının bir sonucu olduğunu söylemek de gayet mümkündür. Demografi, doğurganlıktaki azalmalar nedeniyle, İngiltere veya ABD gibi ülkelerde artık önemli değildir. Sanayi Devrimi'nin ardından olaylar başka bir olası dünyaya varabilirdi: Teknolojik ilerlemelerin gitgide daha büyük nüfuslara yol açtığı, bunun da dünyanın kaynak tabanını tükettiği ve sonunda kişi başına gelir artışını önlediği bir dünya.

Grafik 13.4'te, *demografik geçiş* dediğimiz olayın İngiltere'deki seyri görülmektedir. Grafikte, iki doğurganlık ölçüsü görülmektedir. Birincisi, onyıllar bazında brüt üreme oranı (BÜO); yani, üremeye müsait olduğu dönemin bütünü boyunca yaşamış olan bir kadından doğan ortalama kız çocuk sayısı. Doğan

Grafik 13.4 İngiliz doğurganlık tarihi, 1540-2000. Veriler Wrigley vd., 1997, s. 614 ve Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Kurumu'ndan.

erkek çocuklarla kız çocukların sayısı kabaca aynı olduğuna göre, böyle bir kadın, 1540'lardan 1890'lara kadar bütün bir dönem boyunca neredeyse beş çocuk doğururdu. İngiltere'de her dişi kümesinin yüzde 10-20'si hiç evlenmediğine göre, evli kadınlar için ortalama doğum sayısı altıya yakındı. Günümüzün doğurganlık oranlarına doğru *demografik geçiş* ancak 1890'larda başlamış ve ondan sonra da hızla ilerlemiştir. 2000'e gelindiğinde, İngiliz kadınları, ortalama olarak, ikiden az çocuk doğuruyordu. İngiltere'deki bu geçiş, 19. yüzyılın sonunda her türden bütün Avrupa ülkelerinde zamanlama bakımından benzer şekilde gerçekleşmiştir.

İkinci doğurganlık ölçüsü, net üreme oranıdır (NÜO); yani her onyılda doğmuş ortalama dişi tarafından kadının bütün hayatı boyunca doğurulacak olan ortalama kız çocuğu sayısı. NÜO 1 olduğu zaman, doğan her dişi, bütün bir ömrü süresince sadece kendini yeniler (ortalama iki çocuk sahibi olarak). Net üretme oranları çok daha az düşmüştür. Nitekim, ortalama bir sanayi öncesi toplumun NÜO'su, 1450-1800 yıllarının müreffeh sanayi öncesi İngilteresi'nde olana göre 1'e çok daha yakın olurdu. Dolayısıyla, modern

dünyanın gelişiyle NÜO'da meydana gelen düşüş, asgari düzeyde olmuştur. Bundan önceki bölümde gördüğümüz gibi, BÜO ile NÜO'nun her ikisi de İngiltere'de klasik Sanayi Devrimi'nin döneminde yükselmiştir.

Gelirlerin yüksek olmasına rağmen az çocuk sahibi olunan modern demografik rejime geçişi tetikleyen ne olmuştur? Özellikle de, acaba bu, insanlık tarihi için Sanayi Devrimi kadar önemli olan başka bir bağımsız yenilik mi teşkil etmiştir? Yoksa daha önce meydana gelen Sanayi Devrimi'nin gecikmiş bir yankısından mı ibaretti?

İlk olasılık, gelirlerdeki genel yükselişin doğurganlığı azaltmış olmasıdır. Brüt doğurganlıktaki, yani kadınların doğurduğu çocuk sayısındaki azalma, toplumlar arasında olsun, belirli bir toplumun içinde zaman içinde olsun, açık bir şekilde gelirle korelasyonludur. Gary Becker gibi bazı ekonomistler, bu olgudan yola çıkarak, doğurganlığın azalmasının arkasında yatan itici gücün, Sanayi Devrimi'nden bu yana gelirlerde meydana gelen büyük kazanımlardan başka bir şey olmadığını ortaya atmışlardır.[24] Eğer bu doğruysa, demografik geçiş, Sanayi Devrimi'nin bir yankısından, Malthus rejiminden teknolojik kopuşun başka bir sonucundan başka bir şey değildir.

Ancak, eğer insan gelirler arttıkça daha az sayıda çocuğa sahip oluyorsa, o zaman, çocuklar, ekonomi terimleriyle düşünürsek, patatesle aynı kategoride olan "düşük" mallardır. Neden insanlar zenginleştikçe daha geniş evler, daha fazla araba ve daha fazla elbise isterler ama daha fazla çocuk istemezler? Becker, tüketim üzerinde iki kısıtlama olduğunu unutmadığımız müddetçe, çocuk talebinin, herhangi bir malın talebini analiz ettiğimiz gibi analiz edilebileceğini iddia etmiştir. Bu kısıtlamalardan birincisi, bütçe kısıtlamasıdır: Yani, bir kişinin harcayacak ne kadar parası olduğu. İkincisi, zaman kısıtlamasıdır: Yani, her gün için, bir şeyler tüketebileceğimiz sadece 24 saat olması. Gelirler yükselip bütçe kısıtlaması gevşedikçe, tüketim üzerindeki zaman kısıtlaması her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Zengin tüketiciler, tüketim örüntülerini zaman-yoğun faaliyetlerden tüketilmesi daha az zaman alan mallara kaydırmışlardır. İnsanlar, zenginleştikçe zamandan tasarruf ettiren ürün ve hizmetlerden daha çok satın alma eğilimi gösterirler: Hazır yemekler satın almak ve restoranda yemek gibi.

Çocuklar, bir tüketim kalemi olarak, müthiş derecede zaman-yoğun tüketim mallarıdır. Dolayısıyla, yüksek gelirli tüketiciler, tüketimlerini çocuklardan alıp daha az zaman-yoğun mallara kaydırmışlardır: Pahalı evler,

24 Becker, 1981.

fantezi otomobiller, güzel elbiseler gibi. Ancak, zaman kısıtlaması nedeniyle zenginler az sayıda çocuk sahibi olmaya yöneldiğinden, aynı zamanda daha "kaliteli" çocuklara sahip olma yönünde de bir kayış olmuştur. Zaman kısıtlamasından dolayı, milyonerler fast-food çalışanlarından daha fazla araba kullanmazlar; onun yerine, yeni Porscheler ve BMW'ler kullanarak daha fazla otomobil hizmeti tüketirler. Yoksullar ise Hyundailerle yetinirler. Zaman kısıtlaması nedeniyle az sayıda çocuk sahibi olmaya yönelen anne babalar da, paranın satın alabileceği en iyi çocukları isterler. O yüzden de, özel hocalara, ortodontistlere, kolejlere, spor kamplarına, seramik derslerine para yatırırlar. Zenginler yoksullardan daha az çocuğa sahiptir ama ancak çocukları kafa hesabıyla sayarsak. Yapılan harcamaya göre sayarsak, zengin anne babalar yine çocuklarına yoksullara kıyasla çok daha fazla para harcamaktadırlar. Örneğin, **Grafik 13.2**'de (1200'den 2000'e İngiliz inşaat işçilerinin saat başı gerçek ücretini gösteriyordu), gerçek ücret kazanımlarının 1860'lar sonrasına kadar esasen mütevazı düzeyde kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, doğurganlıktaki azalmanın Sanayi Devrimi'nin başlangıcından çok sonraya kadar gecikmesi, eğer doğurganlığın arkasındaki itici güç gelir ise, anlaşılır nitelikte olurdu! Benzer şekilde, modern dünyada, ülkeler arasında brüt doğurganlıkla gelir arasında güçlü bir negatif ilişki vardır.

Aynı zamanda, 19. yüzyılın sonları İngilteresi'nde demografik geçiş esnasında gelir ile doğan çocuk sayıları arasında negatif bir ilişki de görüyoruz. **Tablo 13.5**'te, 1891, 1901 ve 1911 yılları için, hane reisi erkeğin meşguliyeti bazında hanelerde mevcut olan tahmini çocuk sayıları gösterilmektedir. 1891 yılındaki doğan çocuk sayıları, düşük gelirli gruplar için sanayi öncesi çağından o zamana değişmemiştir; ancak avukatlık, doktorluk gibi seçkin meslekler için daha o zamandan düşmüş oldukları görülmektedir. Yüksek gelirli grup bütün temsilci kesitlerde daha düşük bir brüt doğurganlığa sahipken, 1911'e gelindiğinde brüt çocuk sayıları en yoksul gruplar için de düşmeye başlamıştır.

Bununla birlikte, şüphesiz ki, doğurganlıkta modern çağlarda meydana gelen düşmeyi tek başına gelir açıklayamaz. Sanayi öncesi dönem için net üreme oranlarının gelirle *pozitif* ilişkili olduğunu daha önce gördük. İngiltere'de, 1585-1638 yıllarında, 1891 yılının standartlarına göre bile zengin kategorisine girmeye yetecek bir servete sahip olan erkek vasiyetname sahiplerinin her biri arkasında neredeyse dört çocuk bırakmıştır. Bunların brüt doğurganlıkları, 1890'larda İngiltere'deki çalışan sınıflarınki kadar yüksek olmalıdır. **Grafik 13.5**'te, 1.500 sterlin veya üzeri varlığa sahip olanları bile kapsa-

TABLO 13.5
İngiltere'de Evli Erkek Başına Doğan Çocuk Sayısı, 1891-1911

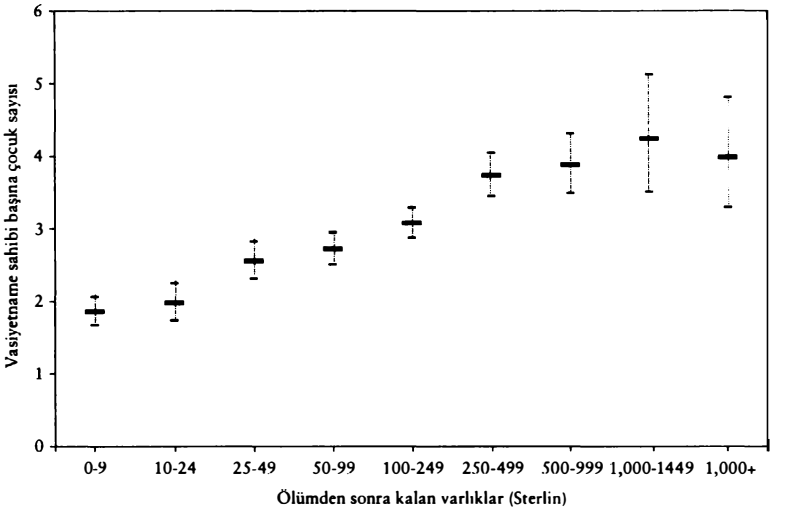
Meşguliyet	1891	1901	1911
Doktor, avukat gibi seçkin meslekler	4,9	4,7	3,8
Maden işçisi	6,7	6,5	5,9
İnşaat işçisi	6,4	5,6	5,4
Genel işçi	6,4	6,4	5,2
Tarım işçisi	6,6	5,9	4,9

Kaynak: Garrett vd., 2001, s. 291, 297.

yacak şekilde (ortalama 2.600 sterlin) servetin fonksiyonu olarak hayatta olan çocuk sayıları gösterilmektedir. Bu varlıklar, 1891 yılında yılda yaklaşık 260 sterlinin eşdeğeri, yani, bu dönemde inşaat ustalarının yıllık geliri olan 80 sterlinin veya işçilerin yıllık ücreti olan 50 sterlinin çok üzerinde bir gelir üretirlerdi. Eğer doğurganlığı belirleyen tek başına gelir olsaydı, sanayi öncesi dünyadaki zenginler daha o zamandan doğurganlıklarını sınırlamaya başlamış olurlardı.

Sanayi öncesi dünyasının zenginlerinin aslında daha az çocuk isteyip de etkili bir doğum kontrolü olmadığından bu arzularını yerine getirememiş olmaları mümkün müdür? Hayır. **Grafik 13.4**'te, modern gelişmiş ekonomilerin karakteristik brüt doğurganlık düzeylerine doğru düşüşün büyük kısmının İngiltere'de (ve esasında Avrupa'nın başka yerlerinde de) 1920'lere gelindiğinde, yani modern prezervatiflerden, hormonlu doğum kontrol haplarından, kürtajın yasallaşmasından veya vazektomiden çok önce gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Sadece seksten uzak durmayla, boşalmadan geri çekilmeyle ve daha ilkel engelleme yöntemleriyle, yani İngiltere'de en az 17. yüzyıl kadar eskilere giden teknolojilerle, evli kadınların doğum oranları 1920'lere gelindiğinde eski düzeylerinin yarısının altına düşmüş bulunuyordu. Ve bu, doğum kontrolünün nadir durumlar dışında kamuoyunun önünde tartışılmadığı bir toplumsal ortamda meydana gelmiştir. Daha da ikna edici bir kanıt, 18. yüzyılın sonlarında Fransızların evlilik içi doğurganlık oranlarını azaltmaya başlamış olmalarıdır. 1850'lere gelindiğinde, Fransızların doğurganlık düzeyleri 1901'de İngiltere'de olana eşdeğer hale gelmişti bile. Demek ki, doğurganlığı kontrol altına alma olanağı, 19. yüzyılın sonlarındaki demografik geçişten çok önce mevcuttu. Ondan önce doğurganlık kontrolünün olmaması, imkânlardan çok istemekle ilgili bir meseleydi.

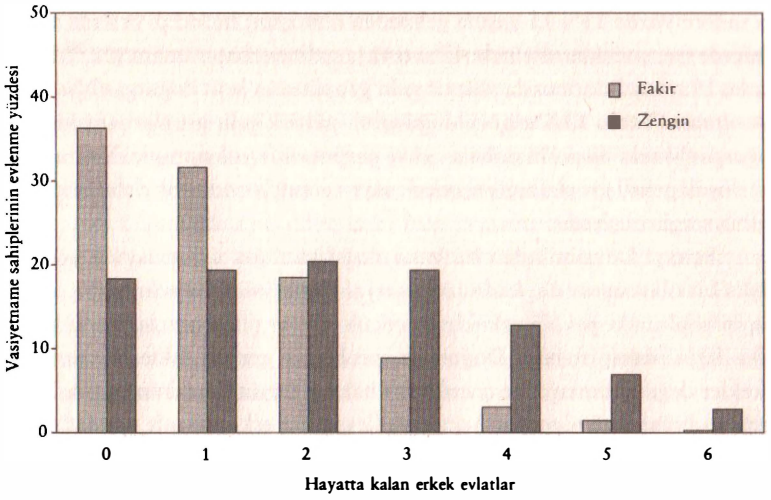

Grafik 13.5 İngiltere'de 1620 yılı civarında servetin fonksiyonu olarak hayatta olan çocuk sayısı. Her servet sınıfına ait bantlar, vasiyetname sahibi başına hayatta olan çocukların doğru sayısının içinde yer aldığından % 95 emin olabileceğimiz değer aralığını göstermektedir.

Gelirin tek başına doğurganlıktaki düşüşleri açıklayamayacağına dair başka bir işaret de, modern yüksek gelirli ekonomilerde gelir ile doğurganlık arasında herhangi bir ilişki bulunmamasıdır. Örneğin, 1980 için olsun 2000 için olsun, Kanada, Finlandiya, Almanya, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD için, hane geliri ile doğurganlık arasında (30-42 yaşları arasında evli kadınların hanelerinde bulunan çocuk sayısı olarak ölçülmüştür) hiçbir bağ yoktu.[25] Ancak demografik geçişin devam ettiği süreç içindeyken bir toplumun içindeki gelir grupları arasında gelir ile doğurganlık arasında negatif bir ilişki gözlemliyoruz.

Alternatif bir olasılık, evli çift başına istenen çocuk sayısının, aslında gelirden bağımsız olması ve tercihin her zaman sadece iki veya üç hayatta kalan çocuk yönünde olmuş olmasıdır. Ancak, Malthus çağının yüksek ölüm oranlı ortamında iki çocuk gibi bir çocuk sayısı hedefini gerçekleştirmek için bile, beş veya daha fazla doğum gerekiyordu.

25 Dickmann, 2003, tablo 2.

Grafik 13.6 Erkek evlat sahibi erkekler yüzdesi, İngiltere, 1585-1638.

Dahası, çocuk ölümlerinin rastgele olmasından dolayı, hayatta kalan bir oğul sahibi olmayı makul düzeyde garantiye almak için ortalama çocuk sayısının büyük olması gerekiyordu. **Grafik 13.6**'da, 1585 ile 1638 yılları arasında İngiltere'de vasiyetname bırakan erkekler için hayatta olan oğul sayılarının dağılımı gösterilmektedir. Vasiyetname bırakan en yoksul evli erkeklerin neredeyse yüzde 40'ının hayatta olan hiç oğlu yoktu. En zengin evli erkekler arasında bile, bunların beşte biri arkasında hiç oğul bırakmamıştır. Ortalama bir zengin erkek arkasında dört çocuk bırakmıştır, çünkü bazı ailelerin çok sayıda hayatta kalan çocuğu vardı. Dolayısıyla, sanayi öncesi İngilteresi'nde zengin aileler tarafından doğurganlık kontrolü uygulandığına dair herhangi bir işaret bulunmamasının sebebi, daha çok, Malthus çağında çocukların hayatta kalıp kalmayacağının bilinmemesi olabilir. Çocuk ölümlerinin kesri daha büyük olunca, ortalama olarak iki çocuk hedeflendiğini düşünürsek, sonuçta ortaya çıkan çocuk sayıları sapmasının daha büyük olması kaçınılmazdır. Hayatta olan çocuk kesri arttıkça, işini garantiye almak isteyen aileler doğumları sınırlamaya başlamayı göze alabileceklerdi.

19. yüzyıl sonlarında, İngiltere'de çocuk ölümleri, 18. yüzyıl düzeylerine göre ciddi bir düşüş göstermişti ve bu düşüşün oranı gelirle güçlü bir kore-

lasyon içindeydi. On veya daha fazla odalı evlerde oturan ailelerde çocukların sadece yüzde 13'ü 15 yaşına gelmeden ölmüştür; bir odalı evlerde oturan ailelerde ise, çocukların yüzde 47'si o yaşa gelmeyi başaramamıştır.[26] Bu nedenle, 19. yüzyılın sonunda yüksek gelir gruplarının brüt doğurganlığının düşük olması (**Tablo 13.5**'te görüldüğü gibi), yüksek gelir grupları arasında net doğurganlıktaki düşüşün daha az göze çarpmasına yol açmıştır. Ve bu gruplar, düşük gelirli gruplara göre, çocuk sayısı sonuçlarında çok daha küçük bir sapma sergilemişlerdir.

Sanayi Devrimi'nden bu yana doğurganlığın azalmasında yer alan başka bir olası unsur da, kadınların sosyal statüsünün yükselmesidir. Sanayi öncesi toplumda pekâlâ erkeklerin çocuk sahibi olma arzusu kadınlardan daha fazla olmuş olabilir. Doğumun son derece gerçek risklerini taşıyanlar erkekler değil kadınlardı ve çocukların bakılıp büyütülmesinin büyük kısmını da kadınlar üstleniyordu. Ancak, tipik olarak, erkekler aile içinde çok daha güçlü bir konuma sahiptiler. O yüzden, kadınlar her zaman erkeklere göre daha az sayıda hayatta kalan çocuk sayısı istemiş ama ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu arzularına uygun olarak hareket etme imkânı bulmuş olabilirler.

Kadınların göreli statüsü ve söz hakkı, İngiltere'de 19. yüzyılın sonlarında net bir şekilde artmaktaydı. Kadınların okur yazarlık oranları o tarihte erkeklerinkiyle eşitliğe yakın bir düzeyde olacak kadar yükselmiş bulunuyordu. 1869 yılına gelindiğinde kadınlar üniversitelere alınır olmuşlardı. 1882 yılına gelindiğinde evlilik içinde mülk sahibi olma hakları kuvvetlenmişti. 1894'te yerel seçimlerde oy hakkını kazandılar. Son olarak, 1918'de genel seçimlerde oy hakkına sahip oldular. Bu kazanımlar, en hızlı şekilde yüksek gelir gruplarında gerçekleşti.

Bu varsayımlar, 16. yüzyılda ve 2000 yılında temsilci kesit olarak bakıldığında gelir ile net doğurganlık arasında ya pozitif bir bağlantı olduğu ya da hiçbir bağlantı olmadığı halde neden 19. yüzyılın sonlarından itibaren doğurganlığın net bir şekilde düştüğünü açıklayabilir. Ayrıca, demografik geçişin neden önce yüksek sosyo-ekonomik gruplarda ortaya çıktığını ve böylece net doğurganlığın geçiş dönemi boyunca gelir ile negatif bir ilişki içinde olduğunu da açıklayabilir.

26 Haines, 1995, s. 303.

NEDEN SERMAYE SAHİPLERİ DAHA KAZANÇLI ÇIKMADILAR?

9. ve 10. Bölümlerde, neden Sanayi Devrimi'nden itibaren, icat yapanların kendi icatlarının yol açtığı üretkenlik artışlarından genel olarak fazla yararlanmadıklarını göstermiştik. Sanayi üretiminde kullanılan sermayenin getirileri, birçok zaman, sermayenin serbest piyasadaki getirisinin üzerinde olmuştur. Ancak, öyle görünüyor ki, bu daha yüksek getiriler, söz konusu sektörlerdeki hızlı üretkenlik artışından çok, bazı firmaların başkalarının sektöre girmesine karşı engeller koymayı başarmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Sektöre girmek isteyenlerin karşısına çıkarılan bu engellerin genel olarak teknolojik ilerlemelerle pek ilgisi yoktur. Bunlar, daha çok, ölçek büyüdükçe getirinin artması veya reklam yoluyla marka imajları yaratılabilmesi gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Örneğin, İngiltere'de 1770'ten 1870'e kadar pamuklu tekstildeki üretkenlik artışı, herhangi bir başka sektördeki üretkenlik artışından çok daha fazla olmuştur. Ancak, sektörde serbest rekabet olması ve teknolojik ilerlemelerin çoğunun patent sisteminin korumasından yararlanamaması nedeniyle kârlar düşük kalmıştır. Pamuklu ürünleri homojendi. İplik ve kumaş, kalite farklarını alıcıların rahatça görebildiği toptancı piyasalarında satılıyordu. Pamuk bükme ve dokuma fabrikalarının verimli olduğu ölçek piyasaya nispetle her zaman küçüktü. Sektöre sürekli yeni girenler oluyordu. 1900'e gelindiğinde, Britanya'da bu sektörde yaklaşık iki bin firma vardı. Firmalar, yenilikler yapan rakiplerinin vasıflı işçilerini transfer ederek geliştirilmiş teknikleri öğreniyorlardı. Makine tasarımcıları, makine kullanan firmalardan geliştirilmiş teknikleri öğreniyorlardı. Bütün sektör –sermaye malı üreticileri ve ürün üreticileri– zamanla Manchester bölgesine yığıldı. 1900'e gelindiğinde, bütün dünyanın pamuklu mallar çıktısının yüzde 40'ı, Manchester'ın 30 mil çevresi içinde üretilir olmuştu. Sonunda, bu teknolojik ilerlemeden en kârlı çıkanlar, bütün dünyadaki tekstil tüketicileri ile tekstil kentlerinin kümelendiği bölgenin toprak sahipleri oldular (çünkü bunların artık hiçbir değeri kalmamış tarım toprakları, birden değerli arsalara dönüşmüştü).

Sanayi Devrimi'nin pamuklu tekstil zenginlerinin en büyüğü olan Richard Arkwright'ın, 1792'de öldüğünde 0.5 milyon sterlin servet bıraktığı tahmin edilmektedir.[27] O ölünce, iplik bükme fabrikaları adı yine Richard olan oğluna kaldı. Ancak, oğul Richard, daha önce kendine ait fabrikaları işletmiş

27 Fitton, 1989, s. 219.

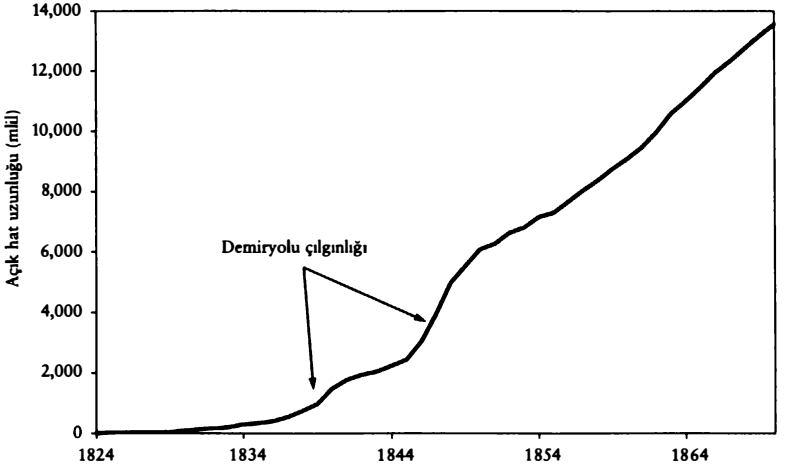
olduğu ve bu iş dalında büyük tecrübeye sahip olduğu ve sektörde hâlâ hızlı bir üretkenlik artışı sergilediği halde, çok geçmeden babasının fabrikalarının çoğunu sattı ve parasını toprağa ve devlet tahvillerine yatırmayı tercih etti. 1814'e gelindiğinde, sadece devlet tahvili olarak 0.5 milyon sterline sahipti. Esas olarak bu tahvillerden ve gayrimenkulden olmak üzere çok para kazandı. 1843 yılında öldüğünde, ailesi için yaptırdığı saray yavrusu bir kır evi için büyük miktarda bir parayı batırdığı halde, arkasında 3.25 milyon sterlin servet bıraktı.[28] Ancak, baba Arkwright'ın biriktirdiği servet, Josiah Wedgwood'unkinden küçüktü. Wedgwood 1795'te 0.6 milyon sterlin miras bırakmıştır. Hâlbuki, Wedgwood, çok az teknolojik ilerleme olan ve 19. yüzyılın sonlarında bile hâlâ büyük ölçüde el emeğine dayanan çanak çömlek sektöründeydi.

Her ne kadar Sanayi Devrimi'nin tekstilde meydana gelen ilk büyük icatlar dalgası, sektördeki rekabet nedeniyle ortalamanın üzerinde kârlar kazandırmadıysa da, demiryollarında gerçekleşen ikinci dalga daha fazla olanak sunuyor gibiydi. Demiryolu, tabiatı itibariyle ölçek ekonomisi içeren bir teknolojidir. Her şeyden önce, iki şehir arasında bir hat döşenmesi gereklidir ve bu hat döşendikten sonra piyasaya girmek isteyen bir rakip asgari olarak baştan sona kendisine ait yeni bir hat döşemek zorundadır. Çoğu zaman iki şehir arasındaki taşımacılık birden fazla hattı kaldıracak kadar kârlı olamayacağından, rakipsiz olmak ve dolayısıyla kâr etmek mümkün görünüyordu.

1830'da Liverpool-Manchester hattının başarısı (1840'lara gelindiğinde, bu hattın hisse senetleri nominal değerlerinin iki katı fiyata satılıyordu), uzun bir dönem boyunca demiryollarına yatırım yapılmasına ilham kaynağı oldu. **Grafik 13.7**'de, 1825'ten 1869'a İngiltere'de demiryolu ağının hızla büyümesi gösterilmektedir. 1869'a gelindiğinde, bu nispeten küçük ülkede 12.000 milden fazla demiryolu döşenmiş bulunuyordu. Yatırım ve inşaat hızı öyle inanılmaz boyutlara varmıştı ki, ekonomi tarihçileri 1839 ve 1846 yıllarının "demiryolu çılgınlığı"ndan söz ederler. Demiryolları, 19. yüzyılın ortasında İngiltere'deki bütün sabit sermaye yatırımının büyük bir kısmını emmiştir.

Ancak, yine, sektöre hızla girmek isteyenlerin acelecilikleri sonucunda kârlar, **Tablo 13.6**'da görüldüğü gibi yine son derece mütevazı düzeylere inmiştir. Demiryolu yapımlarının ilk onyılında bile, yatırılan sermayenin kâr oranı mütevazı idi. 1860'lara gelindiğinde, gerçek getiriler, yani fiilen yatırılmış olan sermayenin getirisi, devlet tahvillerine veya tarım arazisine yapılan

28 *A.g.e.*, s. 296.

Grafik 13.7 İngiliz demiryolu yapımı, 1825-67. Veriler Mitchell ve Deane, 1971, s. 225'ten.

son derece güvenli yatırımların getirisinden fazla değildi. Demiryolu hatlarında yerel tekeller olmakla birlikte, bunlar sonunda, dolambaçlı güzergâhlar vasıtasıyla yine birbirleriyle sürekli rekabet etmeye başlamışlardır.

Nitekim, örneğin Great Western demiryolu hattı Londra'dan Manchester'a giden güzergâhın kontrolüne sahipti ama kargolar ve yolcular başka şirketler üzerinden hat değiştirerek Londra'ya giden East Coast güzergâhına bağlanabiliyorlardı. Bir kez daha, kârlar taklide yol açmış ve yüksek getiriler sistemden akıp gitmiştir. Esas kârlı çıkanlar yine tüketiciler olmuştur.

İşte bu nedenledir ki, Britanya'da, ABD'de olduğu gibi özel bağışlarla kurulmuş çok sayıda üniversite ve büyük çaplı hayır kuruluşu yoktur. Sanayi Devrimi, İngiltere'de büyük kişisel servetler veya aile servetleri yaratmamıştır. 1860'lara gelindiğinde, zenginler hâlâ genel olarak toprak sahibi aristokrasinin torunlarıydı. Britanya'da 1860 ile 1879 yılları arasında ölüp en az 0.5 milyon sterlin miras bırakmış olan 379 erkekten 256'sı (yüzde 68), zenginliklerini mirasla kendilerine intikal etmiş topraklara borçluydular. 10. Bölüm'de gördüğümüz gibi, sadece 17'si (yüzde 4) tekstil zenginleriydi. Hâlbuki, tekstil sanayi Sanayi Devrimi'dcki ürctkenlik artışlarının motoru olmuştu.[29]

29 Rubinstein, 1981, s. 60-67.

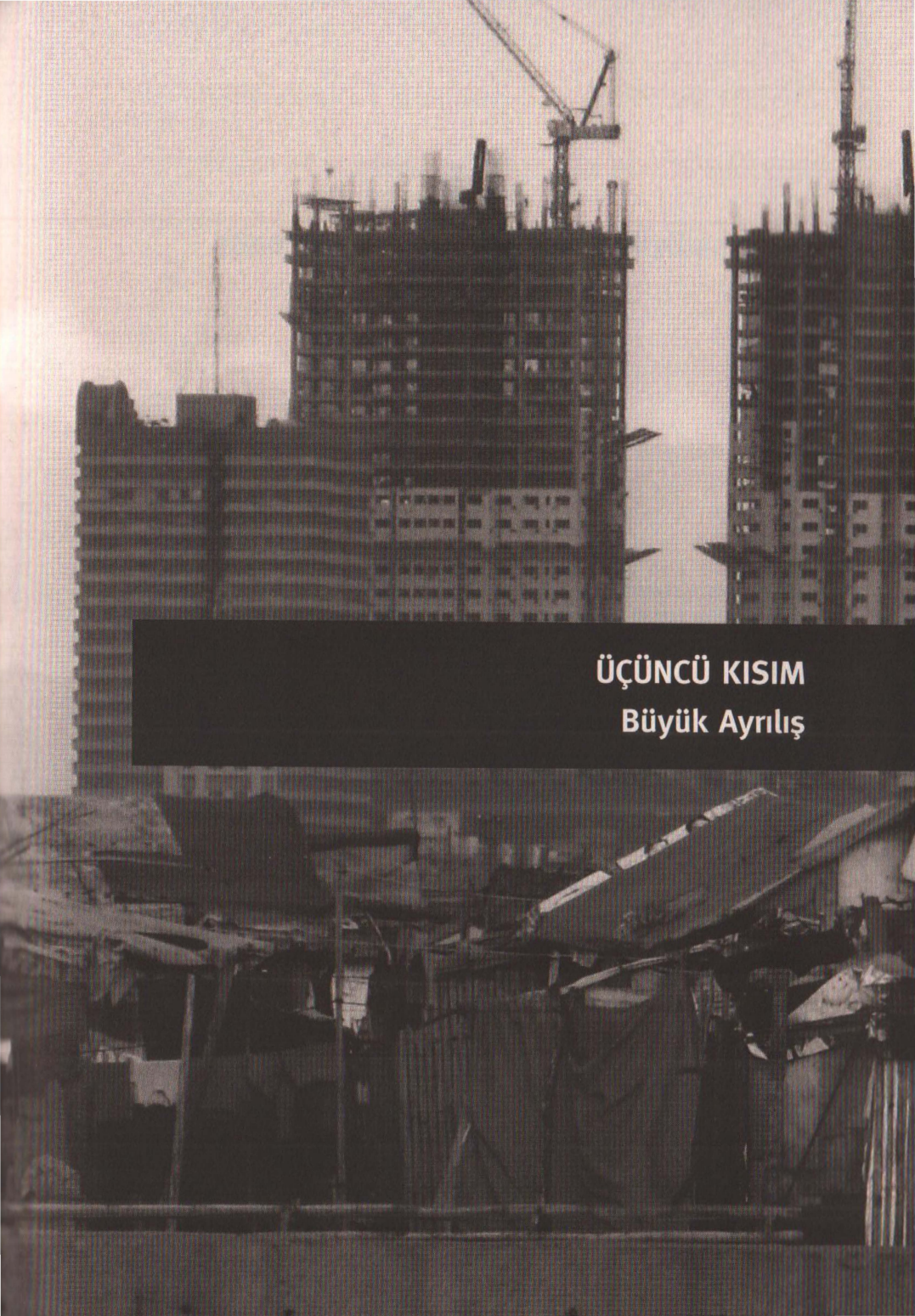
TABLO 13.6
Britanyalıların Sahip Olduğu Demiryollarına Yatırılan Sermayenin Kâr Oranları, 1830-1912

Dönem	Getiri oranı, Birleşik Krallık (%)	Getiri oranı, Britanya İmparatorluğu (%)	Getiri oranı, yabancı (%)
1830-39	3,9	–	–
1840-49	4,8	–	–
1850-59	3,8	–	–
1860-69	3,8	–	4,7
1870-79	3,2	–	8,0
1880-89	3,3	1,4	7,7
1890-99	3,0	2,5	4,9
1900-09	2,6	1,6	4,4
1910-12	2,6	3,1	6,6

Kaynaklar: 1860 öncesi: Arnold ve McCartney, 2005, tablo 2. 1860 sonrası: Davis ve Huttenback, 1986, tablo 3.8.

Demek ki, teknolojik ilerlemenin hızlanmasıyla firmaların ortalamanın üzerinde kârlar elde etmeleri arasında organik bir bağlantının bulunmaması, bunun yerine teknolojik ilerlemenin nimetlerinden esas yararlananların tüketiciler olması, Sanayi Devrimi'nden bu yana görülen eşitleştirici eğilimler için bir açıklama daha teşkil etmektedir.

Toplumların içinde, Sanayi Devrimi'nin harekete geçirdiği kuvvetler, eşitlik ve toplumsal uyum yönünde hareket etmişlerdir. Ancak, toplumlar arasında, kitabın izleyen kısmında göreceğimiz gibi, Sanayi Devrimi, gelir farklılıklarında belirgin bir artışa yol açmıştır. Sanayi Devrimi'nden önce, zenginlerle yoksullar yakın komşulardı. Artık, birbirine ulusal sınırlar arkasından ve gitgide açılan gelir uçurumları üzerinden bakan uzak akrabalar gibidir.

ÜÇÜNCÜ KISIM
Büyük Ayrılış

Zenginlik ve fakirlik aynı karede.

14

1800'den Bu Yana Dünyada Büyüme

> Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızla gelişmesiyle, ulaşım imkânlarının muazzam bir şekilde artmasıyla, bütün barbar milletleri, hatta en barbarlarını bile, uygarlığın içine çekmektedir. Düşük fiyatlı mallar, Çin Seddi'ni yıkan ağır toplarıdır; o toplar, yabancılara karşı inatçı ve yoğun nefretlerine rağmen barbarları teslim olmaya zorluyor; bütün milletleri, burjuva üretim tarzını benimsemeye, benimsemezlerse yok olmaya zorluyor; onları, kendisinin uygarlık dediği şeyi içlerine almaya zorluyor; yani onları da burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle, dünyayı tekrar kendi benzeyişinde yaratmak istiyor.
>
> KARL MARX ve FRIEDRICH ENGELS (1848)[1]

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz ekonomisinin verimi net bir şekilde daha önce eşi görülmemiş bir hızla artıyordu. Verimdeki bu artışın fiziksel sermaye birikiminden veya doğal kaynakların kullanılmaya başlanmasından çok bilgi yaratımına dayanmasından dolayı, Sanayi Devrimi'nin tekniklerinin ve sanayilerinin bütün dünyaya hızla yayılması gerekir gibi görünüyordu. Çünkü, bilgiyi üretmek zorlu bir iş olsa da, başkalarının yaptığı buluşları kopya etmek gayet kolay olabilir.

Britanya'nın refahının ve ekonomik gücünün artması, başka ülkelerin hükümetlerini de bireylerini de etkilemiştir; özellikle bu refah ve güç artışına askerî ve siyasi güç artışının eşlik ettiği düşünülürse. Bu nedenle, çok geçme-

---

1 Marx ve Engels, 1967, s. 84.

den, Britanya'nın geliştirdiği yeni teknolojileri ithal etmek yönünde özel şahıslarca olsun, hükümetlerce olsun teşebbüsler başlamıştır. 18. yüzyılda alınmış bir dizi Parlamento Kararı'yla tekstil sektöründe ve başka sektörlerde zanaatçıların yurtdışına göçlerine ve makine, plan veya modellerin ihracına kısıtlama getirilmişti. Ancak 1825'ten sonradır ki zanaatçıların yurtdışında çalışmaları serbest bırakılmıştır ve ancak 1842'den sonradır ki makine ihracatı üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.[2] Ama yine de İngiltere, hâlâ, ülkenin fabrikalarını, dökümhanelerini, imalathanelerini, madenlerini ve demiryollarını dolaşıp notlar alan yabancı devlet adamlarıyla, sanayi casuslarıyla, maceracılarla ve imalat işine girmek isteyen yabancılarla kaynıyordu. Vasıflı işçiler, sürekli, yurtdışında bol para kazanma vaatleriyle ayartılmaya çalışılıyordu. Seyahat zorluklarına ve dil ve kültür farklarının koyduğu engellere rağmen, binlerce kişi bu ayartmalara karşılık vermiştir.[3] Kral Knut gelgit sularını tutmakta ne kadar başarılı olmuşsa, Britanya hükümetleri de Sanayi Devrimi sırasında ticaret sırlarını korumakta herhalde o kadar başarılı olmuşlardır.

Tablo 14.1'de, pamuklu bez fabrikalarının, Watt tipi buharlı makinelerin ve buharlı demiryollarının başka ülkelere yayılma hızı nicelleştirilmiştir. Tablo, İngiltere'de yeni bir tekniğin kullanılmaya başlanması ile bu tekniğin başka ülkelerde bilinen ilk kullanımı arasında geçen süreyi, yıl olarak vermektedir. Şüphesiz ki biraz geriden izleme söz konusudur. Geriden izleme süresi, Batı Avrupa ülkeleri için 13 yıl düzeyindedir; Doğu ve Güney Avrupa için daha çok yirmi iki yıl gibidir; Hindistan için otuz beş yıldır; Latin Amerika için elli iki yıl. Bu geriden izleme süreleri, ekonomiler arasında ılımlı düzeyde birtakım verim düzeyi farklarına yol açacaktı. Ancak Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'de yaşanan verim artışı oranları ile, Hindistan gibi bir ülke bile, en son tekniklerin elde edilmesindeki gecikme nedeniyle İngiltere'ye göre sadece yüzde 17 düşük olan bir kişi başına gelir gerçekleştirmiştir.

Ancak, 19. yüzyıldaki teknolojik ilerleme, bilginin yayılma hızını ve mal sevkiyatının maliyetini belirleyen tekniklerde özellikle hızlı olmuştur. Dolayısıyla, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünyanın yeterince küreselleşmiş olacağını ve böylece yayılma için gereken süreden dolayı geriden izleme sürelerinin hızla düşeceğini ve en yoksul ülkelerde bile sanayileşmenin gerçekleşeceğini ummak için bütün gerekçeler mevcuttu.

---

2 Henderson, 1965, s. 4, 139-41.

3 1824 yılına gelindiğinde sadece Fransa'da 1.400 Britanyalı zanaatçı bulunduğu tahmin edilmiştir; Henderson, 1965, s. 141 vd.

TABLO 14.1
İcatların Uluslar Arasında Yayılmasında Geriden İzleme Süreleri

Ülke	Pamuklu bez fabrikası (1771)	Watt tipi buhar makinesi (1775)	Buharlı demiryolu (1825)
Avusturya	30	42	13
Belçika	28	16	10
Brezilya	75	35	29
Kanada	–	36	11
Danimarka	–	29	19
Fransa	7	3	7
Almanya	13	8	12
Macaristan	–	28	21
Hindistan	46	30	28
İrlanda	19	15	9
İtalya	–	12	14
Meksika	64	43	48
Hollanda	24	10	14
Portekiz	–	28	31
Rusya	22	23	11
İspanya	–	7	23
İsviçre	23	49	22
İsveç	–	23	30
ABD	20	28	5

Not: Tabloda, literatürün araştırılması yoluyla bulunan ilk kullanıma kadar geçen süreler gösterilmektedir. Tekniğin daha önce kullanılmaya başlanmış olması mümkündür.
Kaynaklar: Pamuklu bez fabrikası: Clark, 1987a. Watt makinesi: Robinson, 1974; Tane ve Breckin, 1978. Buharlı demiryolu: Mitchell, 1995, 1998a, 1998b.

KÜRESELLEŞMENİN ARAÇLARI

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında meydana gelen bir dizi teknolojik, organizasyonel ve siyasi gelişmeye bakılırsa, bütün ülkeler yakında birbirleriyle entegre olarak yeni bir sanayileşmiş dünya yaratacaklar gibi görünüyordu.

Teknolojideki değişmeler, demiryolu, buharlı gemi ve telgrafın geliştirilmesi ve imalathanelerin makineleşmesiydi. Organizasyonel değişme, Britanya'da ve daha sonra ABD'de, makine yapımında uzmanlaşmış şirketlerin ortaya çıkmasıydı. Bunların işi, teknoloji ihracıydı. Siyasi değişmeler, Avrupa'nın koloni imparatorluklarının Afrika ve Asya'nın geniş alanlarına yayılması ve Avrupa'nın içindeki siyasi gelişmelerdi.

1800'den önceki dünyada, bilgiler ve insanlar bir yerden bir yere inanılmaz derecede yavaş ulaşırdı. Richard Duncan-Jones'un çalışması, bize, geç dönem Roma İmparatorluğu'nda bilginin ulaşım hızı konusunda güzel bir ör-

nek sağlıyor. İmparatorluk döneminde Roma hâkimiyetindeki Mısır'da yasal belgelerde hem takvim tarihi hem de iktidarda olan imparatorun adı yazılı olurdu. Dolayısıyla, Roma'da yeni bir imparator iktidara geldiği zaman, Mısır'daki yasal belgeler belirli bir süre eski imparatorun adını taşımaya devam ediyordu. Bu sürenin uzunluğu, bilginin Mısır'a ulaşmasının ne kadar sürdüğünü gösterir.[4] Bilginin tahmin edilen ulaşma süresi (**Tablo 14.2**'de gösterilmektedir), 56 gündü. Dolayısıyla, Roma İmparatorluğu'nun belli başlı ticaret yolları üzerinde bilginin ortalama akış hızı saatte 1 mildi.

Venediklilerin günlüklerinden, 1500 yılı civarında Akdeniz'deki bilgi ulaşım hızları konusunda da birtakım tahminlere sahibiz. Bunlar, başka bir yerde bir olayın meydana gelmesi ile bu olayın haberinin bir Venediklinin günlüğünde yer alması arasında kaç gün geçtiğini göstermektedir. Bilginin bir yerden bir yere ulaşma hızı, Roma'nın İmparatorluk çağındakine çok yakındır.

Nitekim, Malthus çağında bilginin yayılma hızı o kadar düşüktü ki, savaşan taraflar aralarındaki ihtilafı çözdükten sonra bile savaşlar devam ediyor ve bir sürü insan boşuna ölebiliyordu. Britanyalılarla Amerikalılar arasında 8 Ocak 1815'te yapılan ve binlerce kişinin öldüğü New Orleans Muharebesi'nin yapılmasının tek nedeni, 24 Aralık'ta ülkeler arasında Gent Antlaşması'yla barışın sağlandığından iki tarafın komutanlarının da haberinin olmamasıydı. Britanyalı komutan, muharebeden sonra Biloxi'yi almak üzere harekete geçmiş, barış haberini ancak 14 Şubat'ta almıştır.

1800 yılında bilgi akışları klasik dünyadakine göre çok fazla hızlı değildi. Londra'da çıkan *Times* gazetesi, Nelson'un 1 Ağustos 1798 tarihinde Nil Muharebesi'nde kazandığı zaferi, ancak 2 Ekim'de, yani 62 gün sonra verebilmiştir: Haber, saatte 1,4 mil hızla yol almıştır. Nelson'ın 21 Ekim 1805 tarihinde Portekiz sahilleri açıklarındaki Trafalgar'da Fransızlara karşı kazandığı zaferin ve orada kahramanca ölüşünün *Times*'ta çıkışı 17 gün sonra olmuştur; yani, saatte 2,7 millik bir ulaşım hızı söz konusudur. **Tablo 14.3**'te, 19. yüzyılda dünyanın başka yerlerinde meydana gelen olayların Londra'da *Times*'a ulaşmasının ne kadar zaman aldığına dair bir örneklem yer almaktadır. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, bilginin akışı, klasik dönem ve Ortaçağ'a göre bir parça daha hızlıydı. Yine de, bir haberin Hindis-tan'dan Britanya'ya ulaşması altı ay alabiliyordu.

---

4 Her imparator değişikliği için bugüne kadar kalan fazla sayıda belge bulunmadığından, imparatorun adının doğru yazılı olduğu ilk belge, sadece bilginin ulaşma süresi için üst sınırı gösterir. Benzer şekilde, ismin yanlış yazılı olduğu son belge de alt sınırı gösterir. Bu iki tahminin orta değeri, bilginin ulaşma süresi hakkında tarafsız bir tahmin oluşturur.

TABLO 14.2
Akdeniz'de Bilginin Ulaşma Hızı

Dönem	Yol	Mesafe (mil)	Gün sayısı	Seyahat sayısı	Hız (saatte mil)
54-222	İtalya-Mısır	1.323	56	23	1,0
1500	Şam-Venedik	1.514	80	56	0,8
	İskenderiye-Venedik	1.366	65	266	0,9
	Lizbon-Venedik	1.189	46	35	1,1
	Palermo-Venedik	507	22	118	1,0

Not: Mesafeler, iki nokta arasındaki en kısa yol esas alınarak belirtilmiştir.
Kaynak: Duncan-Jones, 1990, s. 7-29.

TABLO 14.3
Bilginin Londra'ya Ulaşma Hızı, 1798-1914

Olay	Yıl	Mesafe (mil)	Haberin gazetede çıkmasına kadar geçen süre	Hız (saatte mil)
Nil Muharebesi	1798	2.073	62	1,4
Trafalgar Muharebesi	1805	1.100	17	2,7
Hindistan, Kutch'taki deprem	1819	4.118	153	1,1
Nanking Antlaşması	1842	5.597	84	2,8
Kırım'da Hafif Süvari Alayı'nın Hücumu	1854	1.646	17	4,0
Hint Ayaklanması, Delhi Katliamı	1857	4.176	46	3,8
Tien-Sin Antlaşması (Çin)	1858	5.140	82	2,6
Lincoln'ün öldürülmesi	1865	3.674	13	12
Arşidük Maximilian'ın Meksika'da öldürülmesi	1867	5.545	12	19
II. Alexander'ın St. Petersburg'da öldürülmesi	1881	1.309	0,46	119
Japonya'da Nobi depremi	1891	5.916	1	246

Not: Mesafeler, iki nokta arasındaki en kısa yol esas alınarak belirtilmiştir.

19. yüzyılın ortasında, 1844 yılında telgrafın kullanılmaya başlanması ve özellikle de 1851 yılında Fransa ile İngiltere arasında denizin altından geçen ilk telgraf kablosunun döşenmesi, bilginin ulaşma hızını neredeyse 100 kat artırmıştır. 1866'da, Avrupa ile Amerika arasında telgraf bağlantısı kurulmuştur.[5] 1870'e gelindiğinde, Hindistan İngiltere'ye, bir kısmı karadan bir kısmı denizin altından olmak üzere telgrafla bağlanmış durumdaydı. Bu hatla mesajlar yirmi dört saatte iletilebiliyordu. Bunlar, **Tablo 14.3**'te 1858 ile 1891 yılları arasında görülen bilginin ulaşım hızındaki patlamayı açıklamaktadır.

5 1858'de döşenen ilk kablo başarısız olmuştur.

TABLO 14.4
Tamamlanan Demiryolu Uzunluğu (binlerce mil)

	1850	1890	1910
Britanya	6,1	17	20
Birleşik Devletler	9,0	208	352
Almanya	3,6	27	38
Fransa	1,8	21	25
Rusya	0,3	19	41
Hindistan	0,0	17	33

Kaynaklar: Mitchell, 1995, 1998a, 1998b.

Karadan olsun, denizden olsun, mal sevkiyatının maliyeti de, 19. yüzyılda dramatik bir düşüş göstermiştir. **Tablo 14.4**'te, 1850, 1890 ve 1910 yılları itibariyle bir dizi seçilmiş ülkedeki tamamlanmış demiryolu hatları mil cinsinden gösterilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında, hatta demiryolu dışında Sanayi Devrimi'nin fazla etkilemediği Rusya ve Hindistan gibi ülkelerde bile, demiryolu ağının müthiş büyümesi, ulaşım imkânlarını muazzam artırmıştır.

Deniz nakliyatı da aynı şekilde bu dönemde daha hızlı ve daha düşük maliyetli buharlı gemilerin geliştirilmesiyle devrimci bir değişime uğramıştır. 1830'lara gelindiğinde buharlı gemiler daha o zamandan yelkenli gemilere göre daha hızlı ve daha güvenilirdiler, ama ancak posta gibi en değerli ve acil gönderiler için kullanılıyorlardı. Çok fazla kömür tükettiklerinden, taşıyabilecekleri kargo miktarı sınırlıydı. 1830 yılında Bombay'dan Aden'e gitmek için *Hugh Lindsay* gemisinin "bütün ambarlarını ve kamaralarını kömürle doldurup güvertesine de kömür yığması gerekmiş, mürettebatla postaya ancak yer kalmıştı". 1840'larda *Britannica* adlı transatlantiğin 225 ton kargoyla Atlantik'i geçmek için 640 ton kömür yakması gerektirmiştir. O yüzden, 1850'lerde bile, buhar gücü sadece çabuk bozulan yükler için ve o da sadece belli bazı güzergâhlarda kullanılıyordu.[6]

Ancak, 1850'lerde ve 1860'larda, buharlı gemiyle deniz nakliyatında maliyetleri düşüren dört buluş oldu: Pervane, gemi gövdelerinin demirden yapılması, kademeli makine ve satıh kondansatörü. Pervane, su vasıtasıyla gücü harekete dönüştürmeyi daha verimli bir şekilde yapıyordu. Demir gövdeli gemiler, yüzde 30-40 daha hafiftiler ve verili bir buhar gücü miktarı için yüzde 15 daha fazla kargo kapasitesi sağlıyorlardı. Kademeli makineler, kö-

6 Headrick, 1988, s. 24.

mürün mekanik enerjiye çevrilmesi işini daha verimli gerçekleştiriyorlardı. Satıh kondansatörü de, suyu muhafaza etmeyi sağlıyordu (ondan önce, deniz nakliyatında kullanılan buharlı gemilerin deniz suyunu kullanarak buhar üretmeleri gerekiyordu; bu da, makinelerinin aşınmasına ve çürümesine neden oluyordu).

Bu son iki buluş, makinelerin beygirgücü-saat başına kömür tüketimini büyük ölçüde azaltmıştır. 1830'larda, bir beygirgücü-saat üretmek için 10 pound kömür gerekirken, 1881'e gelindiğinde bu miktar 2 pound'a düşmüştü. Bu ilerleme, sadece maliyetleri doğrudan doğruya düşürmekle kalmadı, aynı zamanda gemilerin daha az kömür daha çok kargo taşımalarına imkân verdiği için maliyeti dolaylı yoldan da bir miktar daha düşürdü.[7]

Buharlı gemilerin sürati de artmıştır. 1838 yılında *Great Western*'in Atlantik'te azami hızı saatte 10 mildi. 1907'ye gelindiğinde, *Mauretania* saatte 29 mil yapabiliyordu.[8]

Son olarak, 1869 yılında Süveyş Kanalı ve 1914'te Panama Kanalı'nın tamamlanmasıyla, bazı belli başlı okyanus güzergâhlarında mesafeler çok kısalmıştır. Süveyş Kanalı, Londra'dan Bombay'a seyahatin uzunluğunu yüzde 41, Londra'dan Şangay'a seyahatin uzunluğunu yüzde 32 azaltmıştır; böylece, Avrupa ile Asya'nın pazarları birbirlerine çok daha fazla yakınlaşmış oldular.

Bu teknolojik gelişmelerin sonucunda, 1900'e gelindiğinde deniz nakliyatının gerçek maliyetlerinde kayda değer bir düşme meydana gelmiş bulunuyordu. Örneğin, 1907'de, Manchester'dan 30 mil ötedeki Liverpool'a bir hacim ton pamuklu ürünü demiryoluyla taşımanın maliyeti 0.40 sterlin iken, aynı malları Liverpool'dan 7.250 mil uzaklıktaki Bombay'a taşımanın maliyeti sadece 0.90-1.50 sterlindi.[9] O zamanlar bir hacim ton pamuklu tekstilin değeri yaklaşık 80 sterlin olduğuna göre, bu maliyetler ürünün değerinin sadece yüzde 2'sini oluşturuyordu.[10] Karşılaştırmak istersek, 1793 yılında Doğu Hindistan Şirketi tarafından Bombay'dan Londra'ya taşınan pamuklu ürünlerin nakliye bedeli, ton başına 31 sterlindi.[11] Günlük ücretler bakımından, 1906 yılına gelindiğinde Doğu'ya mal sevkiyatının maliyeti, 1793'teki düzeyinin sadece yüzde 2'siydi. Ne var ki, maliyetteki bu azalmanın büyük kısmı, 1840'lara gelindiğinde, yelkenli gemilerle ve Süveyş Kanalı açılmadan

7 Headrick, 1988, s. 24-31.

8 Kirkaldy, 1914, ek XVIII.

9 Bir hacim ton, 50 fit küpe eşittir. Pamuklu tekstiller için, bir hacim tonun ağırlığı 1,344 pound'du.

10 Dean ve Cole, 1967, s. 187.

11 MacGregor, 1850, s. 389. Bunun ağırlık mı yoksa hacim ton mu olduğu net değildir.

TABLO 14.5
İngiltere'den Pamuklu Ürünlerin Nakliye Maliyetleri, 1907

Menşe	Varış yeri	Denize gidildiğinde mesafe (mil)	40 fit küp başına maliyet (sterlin)
Manchester	Bombay	6.851	0,93
Manchester	Kalküta	8.751	1,50
Birkenhead	Şangay	11.676	1,66
Birkenhead	Japonya	12.461	1,66
Manchester	Buenos Aires	6.844	1,75
Liverpool	Sydney	12.366	1,78
Liverpool	Java	9.441	1,88
Birkenhead	Manila	10.667	2,08
Liverpool	Cape Town	6.663	2,12
İngiltere	Lagos	4.199	2,25
Manchester	Limon (Kosta Rika)	5.337	2,38
İngiltere	Valparaiso	8.060	2,50
Manchester	Rio de Janeiro	5.577	3,25

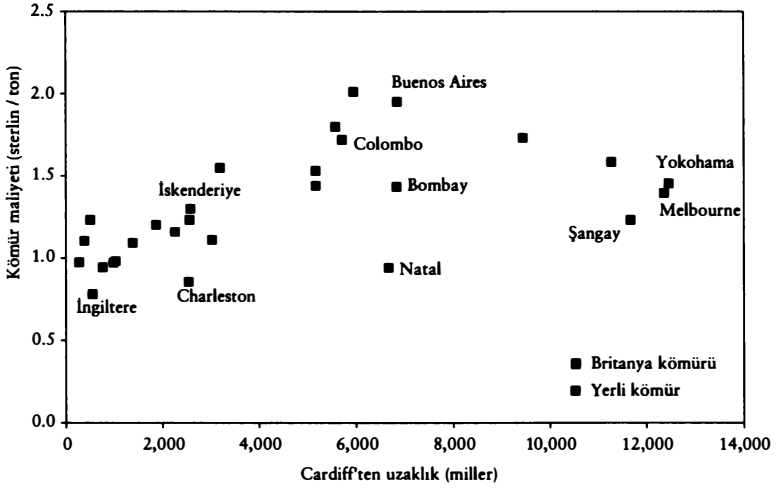
Kaynaklar: Nakliye maliyetleri: Parlamento Raporları, 1909a. Limanlar arasındaki mesafeler: ABD, Donanma Oşinografi Dairesi, 1965.

çok önce gerçekleştirilmiş bulunuyordu. 1840'larda, Kalküta'dan İngiltere'ye bir hacim ton mal göndermenin maliyeti 3.60 sterlindi.[12]

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, en eski deniz ticaret yolları üzerinde bulunan denizden erişimi kolay sanayi merkezlerinde (Bombay, Kalküta, Madras, Şangay, Hong Kong), Britanya'nın bütün sanayi girdilerine, Britanya'daki birçok firmaya göre çok fazla yüksek olmayan maliyetlerle erişme imkânı vardı. **Tablo 14.5**'te, 1907'de İngiliz limanlarından çeşitli varış yerlerine pamuklu mallar için ton başına nakliye masrafları gösterilmektedir. 1907'ye gelindiğinde, bütün dünyada, okyanusa açılan bir limana yakın olan herhangi bir yerde pamuklu tekstil gibi ürünlerin üretimini yapmak için fizibilite mevcuttu.

Grafik 14.1'de, başka bir önemli sanayi girdisinin, enerjinin maliyetleri, Galler'in istim kazanı kömürünün fiyatına göre standartlaştırılmış olarak bütün dünyadaki çeşitli limanlardaki kömür fiyatları şeklinde gösterilmektedir. Nakliye masrafları düşük olunca, Britanya kömürü bütün dünyada insanı şaşırtacak kadar dağınık bir coğrafyadaki limanlarda bulunur olmuştur. Grafikteki koyu kareler, Britanya kömürünün bulunabildiği yerleri göstermektedir.

12 McGregor, 1850, s. 917. O'Rourke ve Williamson, 2002a, 2002b, 1500 yılından 1800'e kadar Asya ile Avrupa arasındaki nakliyenin maliyetindeki düşmelerin asgari düzeyde olduğunu, ticaret hacmindeki artışların büyük ölçüde Avrupa'daki talebin artmasına bağlı olduğunu iddia etmektedir.

Grafik 14.1 Dünya limanlarındaki istim kazanı kömürü maliyetleri, 1907. Veriler, Parlamento Raporları, 1909a'dan.

1907'de, Singapur, Colombo, İskenderiye, Buenos Aires ve İstanbul gibi uzak yerlerdeki buharlı gemiler, depolarını İngiliz kömürü ile doldurabiliyorlardı. Kömür maliyetleri birçok ülkede Kuzey Avrupa ve ABD'dekinden yüksekti, ancak böylesine ağır ve bütün dünyada böylesine eşitsiz dağılmış bir malzeme için maliyet aralığı dikkati çekecek kadar küçüktü: 2'ye 1'den bir parça fazla.

19. yüzyılın büyük teknolojik değişimlerinin sonuncusu, imalathanelerde makineyle üretime başlanması olmuştur. Sanayi Devrimi'nden önce sanayi üretimi genel olarak çok sayıda zanaatçının denetimindeydi. Bunlar, hünerlerini kişisel çıraklıklar vasıtasıyla öğreniyorlardı. Sanayi öncesi dönemde, yeni sanayiler geliştirmek isteyen ülkeler, genellikle bütün bir topluluk halinde yabancı zanaatkârlar getirtmek zorunda oluyorlardı. Hatta, 1660'larda Fransızlar, demir sanayi kurdurtmak umuduyla bir grup İsveçli demir işçisini kaçıracak kadar ileri gitmişlerdir.[13]

Sanayi Devrimi esnasında tekstil sanayi, gerçekleştirdiği üretkenlik artışı itibariyle devrimci bir nitelik arz ediyordu. Ama, aynı zamanda, vasıflı personel tarafından asgari düzeyde bir nezaretle, yüzlerce vasıfsız, eğitimsiz,

13 Cipolla, 1972, s. 50-51.

kısa dönemli işçi çalıştırabilmesi itibariyle de devrimciydi. Ömür boyu çalışan vasıflı işçilerin yerine ucuz işgücü biçimlerinin geçmesi bir anda gerçekleşmedi ve 19. yüzyılın sonlarında ring eğirme iği geliştirilene kadar da tam mümkün olmadı. Ancak, bütün 19. yüzyıl boyunca yetişkin erkekler, yani bu geleneksel olarak en pahalı ve kontrol altında tutulması en zor olan işgücü, pamuklu tekstil operatörlerinin yüzde 30'undan azını oluşturmuştur; hatta, vasıf yoğun bir işlem olan eğirme makinesinin hâkim olduğu Britanya'da bile bu böyleydi.[14] Örneğin, 1930'ların sonlarına gelindiğinde (ki o tarihte Japonya'nın pamuk eğirme sanayinde işgücü üretkenliği düzeyleri Britanya'nınkinin fazla altında değildi), Japonya'daki işgücünün yüzde 88.5'i kadındı ve ortalama bir kadın pamuklu operatörü 17 yaşındaydı ve sektörde ortalama 2.3 yıl tecrübesi bulunuyordu.[15]

Tekstil sanayinin operatörlerin vasıf, eğitim ve nezaret gereklerini asgari düzeyde tutma yeteneği konusunda, ringli eğirme iyi bir örnek oluşturmaktadır. 19. yüzyılda geliştirilmiş olan bu eğirme tekniğinin başarılı olmasının bir nedeni, kısmen, gereken işçi vasıflarını asgariye indirmiş olmasıdır. Ringli eğirme operatörlerinin sadece aşağıdaki dört işlemi gerçekleştirmeleri gerekiyordu:

1. *Birleştirme*: İplik koptuğunda kopmuş iplik parçalarını bükerek birbirine bağlama.
2. *Bobin değiştirme*: Bükülmemiş pamuğu ring iğine veren bobinleri değiştirme.
3. *Temizleme*: Eğirme tezgâhlarında biriken pamuk lifi kırpıntısı demetlerini silerek atma.
4. *Çıkarma*. Eğrilmiş iplikle dolmuş bobinleri çıkarıp yerlerine boş bobin takma. Bu iş, normalde, önceden planlanmış belirli aralıklarla, uzman çıkarma ekipleri tarafından yapılır.
5. *Devriye*: Makineler arasında dolaşarak 1 ila 3'üncü işlemleri gerektiren iğ bulunup bulunmadığını kontrol etme.

İş organizasyonu son derece basitti. Her eğirme işçisi (Hindistan'da *piecer* [birleştirici]), bir iğ grubundan sorumluydu. Nöbeti sırasında, eğirme işçisi, aynı yol üzerinde bulunan iğler grubu arasında dolaşırdı. Her iği kontrol ederek birleştirme, bobin değiştirme veya temizleme işlemine gerek olup olma-

14 Deane ve Cole, 1967, s. 190.
15 Shindo, 1961, s. 233-36.

dığına bakardı. Gerektiği takdirde işlemi yapardı. Eğirme işçilerinin okuma yazma bilmesine, hatta belirli bir güce veya el becerisine bile sahip olmalarına gerek yoktu. Önceden herhangi bir planlama yapmaları da gerekmiyordu. Tek yaptıkları, iğden iğe dolaşıp üç işlemden hangisi gerekliyse onu yapmaktı.

Ustabaşı, operatörlerin yeterince dikkatli olup olmadıklarını kontrol etmek isterse, tek yapması gereken, belirli aralıklarla operatörün sorumluluğunda olan iğlerden kaçının durduğunu sayıp (sektörün terminolojisinde buna *ends were down* denir) bunu diğer operatörler için bulunan sayılarla karşılaştırmaktı.

İplik eğirme sanayinin başka kısımlarındaki işlemlerin çoğu, tıpatıp aynı karakterdeydi. İşte bu nedenlerledir ki, tekstil sektörü, emeğin makinelerin denetimine gireceği ve çalışma ritminin makinelerle belirleneceği yeni bir sanayi düzeninin öncüsü olarak bazılarınca selamlanmış, bazılarınca da lanetlenmiştir.

Demek ki, Sanayi Devrimi'nden sonra teknolojinin sofistikeliği artarken, birçok üretim prosesinde, yapılan işlemler, bilinçli olarak, basitleştirilmiş ve rutinleştirilmiştir. Teknolojiyi tasarımlayan ülkeler eğitim düzeyinin yüksek olduğu ülkeler olabilirdi ama, bu teknolojinin kullanılması, büyük kısmı itibariyle, Hindistan ve Çin gibi zayıf ekonomiler için gayet uygundu.

Dünyanın sanayileşmesinin çeşitli teknolojik yollardan hızlanmasına ilave olarak, teknolojilerin yayılmasının kolaylaştıran organizasyonel değişmeler de olmuştur.

19. yüzyılın başlarında, yalnız kahraman mucitler devri kapandı ve Lancashire'daki pamuklu sanayi içinde uzmanlaşmış bir makine yapımı sektörü doğdu. Bu firmalar, tekstil teknolojisinin ihracında önemli bir rol oynadılar. 19. yüzyılın sonlarında İngiliz sanayinin büyümesi yavaşlarken, Britanyalı imalatçılar pazar bulmak için gözlerini yurtdışına diktiler. Örneğin, tekstil makinesi üreticisi Platt Brothers firması, daha 1845-70 yılları gibi erken bir tarihte bile üretiminin en az yüzde 50'sini ihraç ediyordu. Bu tür sermaye malı firmaları, tekstil sektörüne yeni girmek isteyen yabancı adaylara, teknik bilgi, makine, inşaat danışmanlığı, işletmeciler ve yetiştirilmiş operatörler de dahil olmak üzere eksiksiz bir paket sunuyorlardı. 1913 yılına gelindiğinde, en büyük altı tekstil makinesi üreticisi, otuz binin üzerinde işçi istihdam ediyordu ve esas olarak dünya pazarına çalışıyordu.[16] Bu firmalar, makineleri almadan önce deneme imkânı sağlayarak ve üretime yol göstermek ve yerli iş-

16 Bruland, 1989, s. 5, 6, 34.

gücünü eğitmek üzere vasıflı işçiler tedarik ederek yabancı girişimcilerin risklerini azaltıyorlardı.

Tablo 14.6'da, Platt'ın ringli eğirme tezgâhları için aldığı sipariş sayısının 1890-1914 ve 1915-1936 dönemlerine ait bir örneklemi görülmektedir. Tipik olarak, her siparişte, birden fazla makine alınması söz konusudur. İngiltere, bütün bu yıllar boyunca ringli tezgâhlar konusunda Platt'ın pazarında sadece küçük bir paya sahip olmuştur.

Demiryolu sektöründe ve daha sonraları ABD'de çizme ve ayakkabı sektöründe de benzer sermaye malı ihracatçıları ortaya çıkmıştır. Britanyalı inşaat ekipleri, çok sayıda yabancı ülkede, Lord Thomas Brassey gibi renkli girişimcilerin liderliğinde demiryolları yapmışlardır.[17] Yurtdışına göçün nedeni, kısmen, 1870'lere gelindiğinde Britanya'da demiryolu pazarının doymuş olmasıdır. 1875'e gelindiğinde, sadece kırk beş yıl süren bir demiryolu inşaatı patlamasının sonucu olarak, Britanya'da şimdiye kadar yapılmış bütün demiryollarının yüzde 71'i tamamlanmış bulunuyordu. **Tablo 14.4**'te görüldüğü gibi, ondan sonra, Britanyalı demiryolu müteahhitlerinin ve makine üreticilerinin esas pazarları yurtdışında olmuştur. Örneğin, Hindistan, demiryolu donanımının büyük kısmını Britanya'dan almıştır ve 1910'a gelindiğinde Hindistan'daki demiryolu uzunluğu, Britanya'nınkinden kayda değer derecede daha fazlaydı.

Son olarak, 19. yüzyılda dünyanın sanayileşmesini hızlandırmış olması gereken birtakım siyasi gelişmeler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Avrupa devletlerinin koloni topraklarının genişlemesidir. 1900'e gelindiğinde, Avrupa devletleri, Rusya'nın Asya'daki topraklarını saymasak bile, dünyanın yüzölçümünün yüzde 35'ini koloni olarak kontrolleri altına almışlardı. Bütün dünyanın 58 milyon mil karelik yüzölçümünde Avrupa'nın kendisi sadece 4 milyon mil kare teşkil etmektedir. Ancak 1900'e gelindiğinde, Avrupa'nın müstemlekeleri 20 milyon mil karelik bir yüzölçümünü kaplıyordu. En büyüğü, kapladığı 9 milyon mil kare ile Britanya İmparatorluğu'ydu. Fransızlar, neredeyse 5 milyon mil kareye sahipti. Hollanda, 2 milyon mil kare; Almanya da 1 milyon mil kare.

Şeklen bağımsız kalan birçok ülke de, Avrupalı güçlere ticaret imtiyazları ve özel haklar vermek zorunda bırakılmıştı. Nitekim, 1842 yılında Birinci Afyon Savaşı'nın sonunda, Çin, Nanking Antlaşması'yla, Avrupa'dan dü-

17 Brassey Arjantin, Avustralya, Avusturya, Britanya, Kanada, Danimarka, Fransa, Hindistan, İtalya, Mauritius, Hollanda, Polonya, Prusya, Rusya ve Hindistan'da demiryolları yapmıştır; Helps, 1874, s. 161-166.

TABLO 14.6
Ülke Bazında Platt Firmasının Ringli Tezgâh Siparişleri, 1890-1936

Ülke	Satışlar, 1890-1914	Satışlar, 1915-1936
Avusturya/Macaristan	4	4
Belçika/Hollanda	24	17
Brezilya	95	43
Kanada	15	17
Orta Amerika	3	1
Çin	5	64
Çekoslovakya	14	10
Mısır	0	5
İngiltere	110	74
Fransa	41	31
Almanya	47	6
Hindistan	66	132
İtalya	69	29
Japonya	66	117
Meksika	75	7
Peru	7	0
Polonya	41	8
Portekiz/İspanya	103	35
Rusya	131	23
İskandinavya	4	0
İsviçre	3	0
Türkiye	0	6
ABD	2	0
Batı Afrika	0	2

Kaynak: Lancashire Arşiv Dairesi, Platt Ringli Tezgâh Sipariş Defterleri. Veriler, her dönemde dokuz yıldan alınmıştır.

şük gümrük oranlarıyla afyon da dahil olmak üzere ithalata izin vermek, Şangay gibi antlaşma kapsamındaki limanlarda yabancılara yerleşme izni vermek ve Hong Kong'u Britanyalılara terk etmek zorunda bırakılmıştır. Daha sonra başka çatışmalar da olmuş ve bunlar yine Çinlilerin yenilgileriyle sonuçlanarak Şangay'ın esas olarak uluslararası bir kent olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Emperyalizm, çok sayıda nahoş yönü bulunmasına rağmen, dünyanın sanayileşmesi yönünde güçlü bir dinamik görevi yerine getirmiş gibi görünmektedir. Bağımsız ülkelerde yatırım yapan yabancı girişimciler her zaman, yerel siyasi şartlar değiştiğinde mallarına el konulması riskiyle karşı karşıyaydılar. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Britanya gibi ülkelerin dünyanın bu kadar büyük bir kısmı üzerinde siyasi denetim kurmuş olmaları, Avrupalı gi-

rişimcilerin, mallarına el konması riskini fazla yaşamadan işçi ücretlerinin düşük olduğu alanlara makine ve teknik ihraç etmelerine imkân vermiştir.

En önemli koloni imparatorluğu Britanya'nınkiydi. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Hindistan'ın büyük kısmı, Pakistan, Burma, Sri Lanka, Güney Afrika ve Mısır, Britanya'nın belli başlı sömürgeleri arasında yer alıyordu. Ayrıca, Britanya'nın emperyalizminin karakteri, 1918 yılına kadar, hiçbir ülkenin, yeterli büyüklükte bir yerel pazara sahip olmamak gibi bir nedenle sanayi gelişiminden mahrum kalmamasını da sağlamıştır. Britanya'nın serbest ticaret politikası nedeniyle, Britanya'nın kendisi ve Britanya müstemlekelerinin çoğu, sıfır gümrük oranlarıyla ya da sadece gelir amaçlı olan düşük gümrük oranlarıyla ithalata açıktılar.

Tablo 14.7'de, 1918'den önce dünyanın en önemli imalat sanayi olan pamuklu tekstilde, 1910 yılının uluslararası piyasasında pamuk ipliği ve pamuklu bezde net ithalatçı ve ihracatçı olan ülkeler gösterilmektedir. En büyük pazar olan Hindistan'a, neredeyse yalnızca İngiliz fabrikalarından mal gitmekteydi, ama aslında Hindistan bütün ülkelere açıktı; ticaretin önündeki tek engel, ithalattan alınan gelir amaçlı yüzde 3,5'lik gümrük vergisiydi. Hatta, bu engel bile, Manchesterli imalatçıların ısrarları üzerine, yerli Hintli imalathanelere uygulanan telafi edici bir vergi ile dengelenmişti. İkinci en büyük pazar olan Çin pazarı da, emperyalist güçlerin kararıyla, aynı şekilde, kıymet bedeli üzerinden sadece yüzde 5 oranındaki gelir amaçlı bir gümrük vergisiyle korunuyordu. Avustralya da, koruması gereken bir yurtiçi sanayisi bulunmadığı halde, kıymet bedeli üzerinden sadece yüzde 5 oranında bir gümrük vergisini muhafaza ediyordu.

Dolayısıyla, 1910 yılında, pamuklu tekstil açık pazarının toplam büyüklüğü, 400 milyon dolar civarındaydı; yani, dünya üretiminin dörtte biri. Bu pazar, 35 milyon iğri ve 400.000 dokuma tezgâhını kaldıracak büyüklükteydi. 1910'da, dünyanın en büyük tekstil sektörü olan Britanya tekstil sektörü, faal durumda 55 milyon ring iğine ve 650.000 dokuma tezgâhına sahipti, çünkü Britanyalılar himayeli yabancı pazarlarda da satış yapıyorlardı. Dolayısıyla, 20. yüzyılın başına gelindiğinde, dünya pamuklu tekstil pazarının yüzde 40'ı, sektöre girmek isteyen herkese, Britanya imalathaneleriyle aynı koşullarda açık bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinin Pax Britannicası, aynı zamanda, okyanuslarda taşımacılık maliyetlerinin düşürülmesini sağlayan önemli bir faktördü. 19. yüzyıldan önce, silahlı çatışmalar ve korsanlık yüzünden deniz nakliyat ücretleri sık sık yükseliyordu. Britanya donanmasının üstünlüğü ve deniz

TABLO 14.7
Pamuk İpliği ve Pamuklu Bez Net İhracatları, 1910 (milyon dolar)

Ülke	Tümü	Örgü ipliği ve dokuma ipliği	Gri dokunmuş bez	Renkli bez
Başlıca ihracatçı ülkeler				
Birleşik Krallık	453	83	100	270
Japonya	26	22	5	-1
İtalya	24	4	3	17
Fransa	23	-3	4	22
Almanya	15	-11	-3	29
Başlıca ithalatçı ülkeler				
Britanya kolonisi Hindistan	-100	18	-53	-65
Çin	-81	-41	-11	-30
Arjantin	-29	-3	-1	-25
Avustralya	-25	-2	-1	-22
Osmanlı İmparatorluğu	-20	-1	-7	-11
Mısır	-18	-1	-17	
Kanada	-12	-2	-1	-9
Brezilya	-11	-2	0	-9

Kaynak: ABD, Temsilciler Meclisi, 1912, cilt I, ek A, 212-18.

yollarını ticaret için açık tutma misyonu sayesinde, askerî çatışmalar ticaret önünde ancak nadiren bir engel oluşturmuş ve denizler korsanlıktan arındırılmıştır.

Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, Britanya emperyalizmi, kendi düşüşünün tohumlarını içinde barındırıyordu. Bütün Asya ve Ortadoğu'da İskenderiye, Bombay, Kalküta, Madras ve Şangay gibi yeni devasa sahil kentleri ortaya çıkarmıştı. Bu kentler, dünyanın en ucuz işgücüne; mülkiyet güvencesine; teknisyen, makine, sermaye ve hatta girişimcilerin kendilerini ithal etmek konusunda tam bir serbestliğe; başlıca deniz yollarına rahat erişime; ve dünyanın en büyük pazarına erişime sahiptiler. Dünyanın neredesinden gelirse gelsin herhangi bir imalatçı bu şehirlerde bir pamuklu bez fabrikası açabilir ve Britanya İmparatorluğu'ndaki büyük pazara Britanyalı üreticilerle aynı koşullarla erişebileceğinden emin olabilirdi.

Britanya İmparatorluğu içindeki teşebbüs özgürlüğüne dair çarpıcı bir örnek olarak, Sassoon ailesinin tarihini gösterebiliriz. Bu ailenin kurucu üyesi olan David Sassoon, 1792 yılında Bağdat'ın en zengin tüccar ailesinin çocuğu olarak doğmuş bir Sefarad Yahudisiydi. 1828 yılında, Osmanlı valisi tarafından Yahudi cemaatinin haklarını savunduğu için tutuklandı, babasının bedel ödemesi sayesinde serbest kalarak önce İran'da Buşehr'e kaçtı. Oradan,

1832 yılında Bombay'a taşındı.[18] Kendisi ve geniş ailesi, hızla büyümekte olan şehirde ticaretten çok para kazandılar. Her ne kadar bir kelime İngilizce bilmiyorduysa da, 1853'te Britanya vatandaşı oldu ve Britanya bayrağını gurla salladı. Resim 14.1'de, David Sassoon ile oğullarından üçü 1858 yılında Bombay'da görülmektedir.

1844'e gelindiğinde, oğlu Elias, Hindistan'la afyon ticareti yapmak için Çin'e göçmüş bulunuyordu. 1850'de Şangay'a yerleşti. Elias, çok geçmeden, Çin'deki Steam Navigation Company'ye (Buharlı Gemicilik Şirketi) ve kentlerdeki boş arsalara da yatırım yaptı. David Sassoon'un başka bir oğlu, Sassoon David, gitgide büyümekte olan pamuk ve pamuklu ürünleri ticaretini kolaylaştırsın diye 1858 yılında Londra'ya gönderildi. 1880'lere gelindiğinde, aile, bir dizi küresel ölçekte iş yapan şirkete sahip bulunuyordu; sadece ticaret teşebbüslerine yatırım yapmıyor, aynı zamanda Bombay'da rıhtımlara ve pamuklu fabrikalarına ve Şangay'da konut projelerine de para yatırıyorlardı. 1920'lere gelindiğinde, Bombay'daki pamuklu bez fabrikalarının onda birinden fazlası onlara aitti ve Bombay'daki en yenilikçi fabrikatörler onlardı.

Ailenin birçok üyesi İngiltere'ye taşındı ve çabucak İngiliz aristokrasisine karıştı. Nitekim, David Sassoon'un büyük büyük torunları arasında, Birinci Dünya Savaşı şairlerinden Siegfried Sassoon; Churchill'in ve Galler Prensi'nin arkadaşı Sir Phillip Sassoon; Cholmondeley Markizi Sybil ve İsrail'deki en büyük Sefarad ruhban okulunun başkanı olan Haham Solomon Sassoon da yer almaktadır. Resim 14.2'de, Sir Phillip polo oynarken görülmektedir.

Dolayısıyla, 1850'lere gelindiğinde, dünya, hızlı ekonomi büyüme ve bunun sonunda belki de uluslar arasındaki eşitsizliklerin kalkması için start almaya hazır bir şekilde bekliyor gibiydi.

Bu ilk küreselleşmenin 1870-1913 yılları arasındaki altın yılları, Birinci Dünya Savaşı'yla son buldu. Savaşın kendisinin getirdiği altüst oluşları, dünya ekonomisindeki nispeten çalkantılı altı onyıl izledi. 1920'lerde, para sorunları, gümrük denetimlerine ve sermaye hareketleri üzerine sınırlar konmasına yol açtı. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesi, Rusya İmparatorluğu'nu dünya ekonomisinden yalıttı. 1930'ların küresel bunalımı, milletlerin serbest piyasaya inançlarını kaybetmesi ve sorunlarını himaye, sermaye üzerinde denetlemeler ve devalüasyonlar vasıtasıyla kendi başlarına çözme gayretine girmesiyle dünya ekonomisinin daha da fazla parçalanmasına yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği altüst oluşlar, bir sürü yeni komünist rejimin ortaya çık-

18 Daha egzotik olmak için yanında Arap kabilelerinden satın alınmış bir grup köle de getirmişti. Bunlar, Bombay'da aileye hizmet etmeye devam ettiler; Jackson, 1968, s. 32.

Resim 14.1 David Sassoon, 1858 yılında Bombay'da sekiz oğlundan üçü ile. Oğlu Sassoon David Sassoon, ailenin Batılı elbiseler giymeye başlayan ilk üyesi olmuştur. Jackson, 1968, 32'inci sayfanın karşısındaki resim.

ması ve Britanya İmparatorluğu'nun büyük kısmı dağılarak yerine bağımsız devletler kurulmasıyla dünya ekonomisinin daha da parçalanmasına yol açtı.

Britanyalıların klasik liberal ekonomisini reddedip onun yerine otarşiye ve merkezî devlet planlamasına vurgu yapan ekonomik modellerden esinlenerek, Hindistan gibi ülkeler, teknoloji, işletmecilik bilgisi ve sermaye ithalinin üzerinde denetimler uygulamaya başladılar. 1870-1913 yıllarının altın standardının sağladığı uluslararası para istikrarının, Bretton Woods

Resim 14.2 Sir Phillip Sassoon (solda), 1921 yılında Galler Prensi ve Winston Churchill ile birlikte. Jackson, 1968, 209'uncu sayfanın karşısında. Orijinal fotoğraf, *The Tatler*, 1921'den.

sistemi altında uzun vadeli olarak yeniden sağlanmasına imkân yoktu; bu durum, 1970'lerde kurların serbest piyasada belirlenmesi sistemine geçilmesine yol açtı ve döviz değerleri kontrolsüz bir şekilde dalgalanmaya başladılar. O tarihlerde, artık, enflasyon ve işsizlik de birçok sanayileşmiş ülkede, 19. yüzyılda hiç görülmemiş ölçüde kalıcı sorunlar haline gelmiş bulunuyordu. Ancak 1980'lerde, demokrasiler arasında mal ve ticaret alışverişinin daha serbest olması yönünde dünya çapında bir hareketin başlamasıyla ve buna komünist idarenin sonunun gelmesinin (veya Çin'de olduğu gibi komünizmin sadece isminin kalmasının) de eklenmesiyle, yeni bir küreselleşme çağı başlayabildi.[19]

1800'DEN BU YANA DÜNYADA BÜYÜME

Peki, gerçekte ne oldu? Cevabı biliyoruz: Dünyanın diğer ülkelerinin büyük kısmı, İngiltere'yi ve Avrupa'nın diğer ülkelerini hızlı büyümeye giden yolda

19 O'Rourke ve Williamson, 2001; Obstfeld ve Taylor, 2004.

Resim 14.3 Hindistan'da elle eğirme ve dokuma, 1920'ler. Pearse'den, 1930, s. 25.

izlemek yerine, yoksulluk içinde çürüdüler. Hindistan'da, yüz yılı aşkın Britanya hâkimiyetinden sonra, 1920'lerde hâlâ elli milyon el iği ve iki milyon el tezgâhı vardı. **Resim 14.3**'te, bu teknolojinin ne kadar ilkel olduğu görülmektedir.

Milli gelirler ve hayat standartları arasındaki Sanayi Devrimi'yle başlayan ayrışma, bugün de artarak devam etmektedir. Ulaştırmanın gitgide hızlandığı, nakliye maliyetlerinin gitgide düştüğü günümüz dünyasında, maddi hayat şartlarını esas alırsak, ülkeler arasındaki farklar, muazzam boyutlara

varmıştır. Dünyanın en zengin ekonomileriyle en fakir ekonomilerinin hayat standartları arasındaki fark bugün 50'ye 1'den fazladır; hâlbuki, 1800'de muhtemelen en fazla 4'e 1'di. Maddi hayat şartları, İngiltere ve ABD gibi başarılı ekonomilerde Sanayi Devrimi'nden bu yana sadece on kat artmıştır. Dolayısıyla, bugünün en fakir ekonomileri (Tanzanya ve Etiyopya gibi yerler), Sanayi Devrimi'nden önceki ortalama bir toplumdan daha fakirdirler. Sanayi Devrimi'nden bu yana gelir eşitsizlikleri ülkeler içinde azalırken, ülkeler arasında artmıştır.

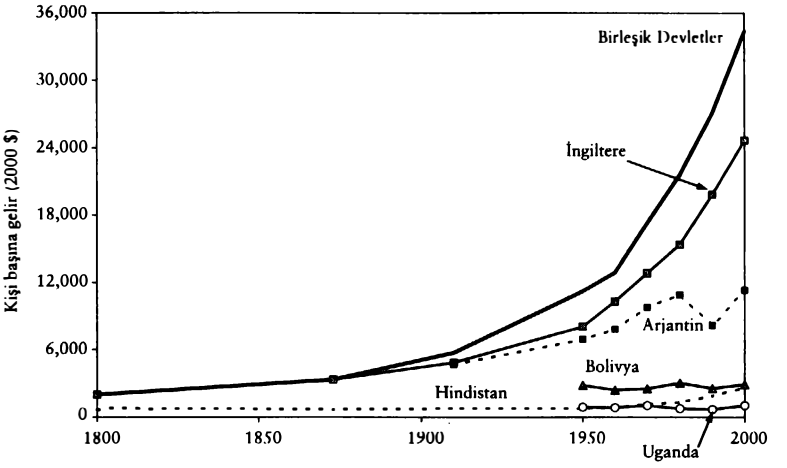
Grafik 14.2'de bir ülkeler örneklemi için (ABD, İngiltere, Arjantin, Bolivya, Hindistan ve Uganda) 1800'den 2000'e kadar kişi başına gelir gösterilmektedir (hepsi 2000 yılının ABD doları cinsinden ölçülmüş olarak). 1800'den bu yana maddi şartlar arasındaki farkın artışı net bir şekilde görülmektedir. Yine net olan başka bir şey, maddi şartlar arasındaki farkın açılmasının, 1870-1913 yılları arasındaki ilk küreselleşme döneminde zaten çoktan başlamış; 1913-1980 yılları arasındaki uluslararası ekonomik parçalanma dönemi boyunca devam etmiş; ve daha küreselleşmiş bir uluslararası ekonomiye döndüğümüz son yirmi beş yılda da varlığını sürdürmüş olduğudur.

En dikkate değer başarıyı, kişi başına gelirde belki de daha 1870'ten önce bile Britanya'yı geçmiş olan ABD gerçekleştirmiştir.[20] 1913'e gelindiğinde ABD'nin dünyanın en zengin ekonomisi olduğuna şüphe yoktur. Aynı zamanda en büyük ekonomiydi de. O tarihte, ABD, dünya ekonomisinin bütün maddi çıktısının yüzde 17'sini üretiyordu. 2000 yılına gelindiğinde, ABD'nin dünya çıktısındaki payı yüzde 22'ye çıkmıştır.

Avrupa içinde, bütün Kuzeybatı Avrupa ülkeleri (Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç ve İsviçre) beklendiği gibi davranarak Britanya'ya göre nispi kişi başına gelirlerini 1800'dekine benzer düzeylerde tutmuşlardır. 1913'te, bütün bu ülkelerin gelirleri, İngiltere'nin kişi başına gelirinin yaklaşık yüzde 80'i içinde bulunuyorlardı.[21] Esas olarak Avrupalılarca yerleşilmiş bir dizi ülkede de (Arjantin, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda), gelirler Britanya'nınkine yakın olmuştur. Ancak, bu küçük seçkinler kulübünün dışında, Sanayi Devrimi'nin teknolojilerinin kişi başına gelirler üzerindeki etkisi Avrupa içinde bile insanı şaşırtacak kadar az olmuştur. Britanya'dan deniz üzerinden sadece elli mil uzakta olan İrlanda'da kişi başı-

20 ABD'nin ve Birleşik Krallık'ın 19. yüzyılda birbirlerine nispetle kişi başına gelirleri hâlâ devam eden bir tartışma konusudur. Ward ve Devereux, 2003, ABD'deki gelirlerin daha ilk yıllardan itibaren yüksek olduğunu iddia etmektedir. Broadberry ve Irwin, 2004, ABD'nin Britanya'yı ancak 19. yüzyılın sonlarında geçtiği şeklindeki geleneksel yorumu savunmaktadırlar.

21 Prados de la Escosura, 2000.

Grafik 14.2 Sermaye başına gelir (2000 dolar). Veriler, Prados de la Escosura, 2000 (1910) ve Heston, 2006 (1950-2000)'den.

na gelir, hâlâ Britanya'daki düzeylerin sadece yüzde 60'ı kadardı; 1845'ten beri de, işçilerinin Britanya ve ABD'deki daha iyi imkânlardan yararlanmak için yurtdışına göçmelerinden dolayı sürekli nüfus kaybı yaşıyordu. Bütün Güney ve Doğu Avrupa yoksulluğunu sürdürüyordu; bu ülkelerde kişi başına gelirler, Britanya'nın düzeylerinin sadece yüzde 40-60'ı kadardı. Aynı zamanda, bu ülkeler, 1913 yılına gelindiğinde, hâlâ, tıpkı 18. yüzyılda olduğu gibi, büyük ölçüde köylü tarımı yapan ülkeler durumundaydılar. 1913'te, Britanya'da, tarımda çalışanların nüfus içindeki payı sadece yüzde 8'di. Bu oran, Romanya'da yüzde 80, Bulgaristan'da yüzde 82'ydi.

Avrupa'nın dışında, Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının üzerinden yüz yılı aşkın bir süre geçtikten sonra devrimin etkileri daha da küçüktü. Esasında, 1913'e kadar Hindistan'da olsun Çin'de olsun, bu ülkelerin Britanya'dan ithal ettikleri mamul ürünleri ödemek için hammadde ihraç etmeye başlamalarından dolayı (Hindistan'ın durumunda buğday, jüt, indigo ve afyon), tahmin edilen kişi başına sanayi çıktısı düşmüştür. **Tablo 14.8**'de, 1912-13 yılları için Britanya kolonisi Hindistan'ın ithalat ve ihracatının bileşimi görülmektedir. Sanayi Devrimi'nin ve Britanya'nın serbest ticaret politikasının sonucu olarak, işçi ücretlerinin düşük olduğu bir ülke olan Hindistan,

TABLO 14.8
Britanya Kolonisi Hindistan'ın Emtia Ticareti, 1912-13

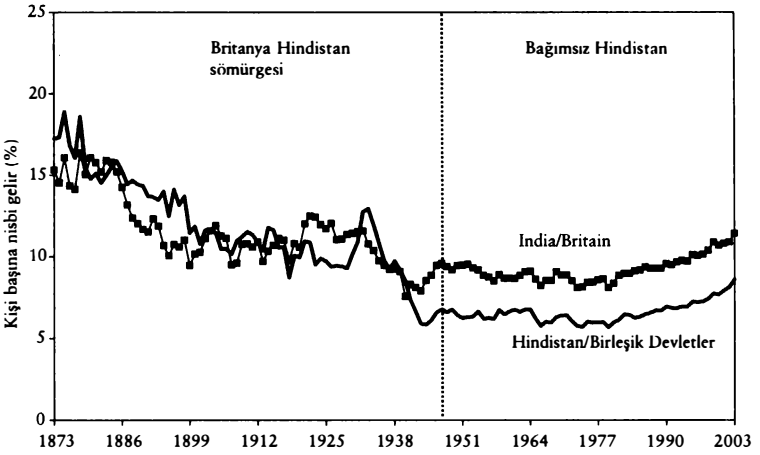
Emtianın cinsi	İthalat (milyon dolar)	İhracat (milyon dolar)	Net ihracat (milyon dolar)
Hububat, bakliyat ve un	0	196	195
İşlenmemiş jüt	0	88	88
İşlenmemiş pamuk	7	91	84
Tohumlar	0	74	74
Deri ve post	1	53	52
Çay	0	43	43
Afyon	0	36	36
Yağlar	17	3	-14
Şeker	46	0	-46
Başka hammaddeler	34	65	31
Bütün hammaddeler	106	648	542
Pamuklu ürünler	196	40	-156
Jütlü ürünler	0	74	74
Metaller	50	4	-47
Demiryolu teçhizatı	21	0	-21
Başka imalat ürünleri	127	6	-121
Bütün imalat ürünleri	393	123	-270

Kaynak: ABD, Ticaret Bakanlığı, 1915.

ticarette mukayeseli üstünlüğünü gıda maddeleri ve hammadde ihraç edip mamul ürünler ithal etmekte bulmuştur.

En dramatik örnek olarak, Hindistan'ın ham pamuğunun 6.800 milden daha uzun bir mesafe kat ederek Bombay'dan Lancashire fabrikalarına ihraç edilmesini, orada, Bombay'daki fabrika işçilerine göre dört ila beş kat daha fazla yevmiye alan işçiler tarafından kumaşa dönüştürülmesini ve o kumaşın 6.800 mil yolu geri kat edip Bombay'da aynı ham pamuğu üreten ziraatçılara satılmasını gösterebiliriz. 1912'de Hindistan'ın net hammadde ihracatı, ülkenin GSYİH'sının yaklaşık yüzde 4'ünü oluşturuyordu. 1870'ten 1949'a kadar tarım sektörünün ölçülebilir üretkenliğinde fazla bir artış olmadığına göre, Hindistan'ın Sanayi Devrimi'den, büyük ölçüde, ithal ettiği mamul ürünler için ticaret hadlerinin iyileşmesi vasıtasıyla yararlandığını söyleyebiliriz.

Hindistan için elimizde 1873 yılı kadar gerilere giden nispeten doğru GSYİH rakamları bulunduğu için, bu ülkenin 1873'ten 2003'e kadar Britanya ve ABD'ye göre ekonomik gerilemesini ölçebiliyoruz. **Grafik 14.3**'te, Hindistan için 1873'ten 2000'e kadar hesaplanmış kişi başına GSYİH, ABD'nin

Grafik 14.3 Britanya ve ABD'ye göre Hindistan'da kişi başına GSYİH, 1873-2003. Hindistan'a ait veriler, Heston, 1983 (1947 öncesi)'nden; Heston, 2006 (1950-2003). Birleşik Devletler için veriler, Balke ve Gordon, 1989 (1873-1929); Birleşik Devletler, Başkanlık Dönemi Ekonomi Raporu, 2004 (1930-2003)'ndan. Britanya için veriler, Feinstein, 1972 (1873-1965); Birleşik Krallık, Ulusal İstatistik Kurumu (1965-2003).

ve Britanya'nın GSYİH'larına nispetle ölçülmüş olarak sunulmaktadır. Aslında, Hindistan, bu yıllar boyunca mutlak rakam olarak bakarsak kişi başına GSYİH'sında ciddi bir artış göstermiştir. 1998'deki kişi başına gerçek gelirler, 1873 yılı için tahmin edilenlerin 3,6 katıdır. Ancak, Hindistan'ın Britanya'ya ve ABD'ye nispetle kişi başına geliri 1873'ten 1980'lerin ortasına kadar düşmüş, ondan sonra, 1987'den bugüne kadar yükselmiştir. 1931 gibi ileri bir tarihte bile (yani Britanya'da fabrikaların ilk kez kullanılmaya başlanmasından 150 yıl sonra), Hintli işçiler içinde modern fabrika sanayilerinde istihdam edilenlerin oranı yüzde 1'in altındaydı.

Siyasi ve toplumsal kurumların çökmesinin sonucu olarak nispi gelir düzeyleri düşen başka birçok ülke vardır. Nitekim, bugün dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer alan birçok Afrika ülkesi, bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana etnik çatışmaların ve siyasi kurumların çöküşünün kurbanı olmuşlardır. Ancak, Hindistan ekonomisi, bahsettiğimiz gerilemeyi, 1947'ye kadar süren Britanya hâkimiyeti altında ve hatta bağımsızlığını kazandıktan sonra bile, uzun bir dönem boyunca siyasi ve sosyal bakımdan nispeten istikrarlı olan bir ortamda yaşamıştır.

TABLO 14.9
Dünyadaki Nüfus ve Gelir Payları, 1800-2000 (yüzde)

Bölge	Ölçülen	1800	1870	1913	2000
Batı Avrupa	Nüfus	11	15	14	6
	Gelir	24	37	31	20
Kuzey Amerika, Okyanusya	Nüfus	1	4	6	6
	Gelir	3	10	20	25
Doğu ve Güney Asya	Nüfus	64	56	56	53
	Gelir	47	31	24	32
Latin Amerika	Nüfus	2	3	4	8
	Gelir	4	4	4	8
Afrika	Nüfus	7	7	5	13
	Gelir	9	7	4	4

Not: Paylar, yüzde cinsindendir. Batı Avrupa; Avusturya, Almanya, İtalya, İsveç ve batıdaki bütün ülkeleri içerir.
Kaynaklar: 2000 için Heston, 2006; 1913 için Prados de la Escosura, 2000, ve Maddison, 2001; 1870'teki gelirler ve nüfuslar ve 1800'deki nüfuslar için Maddison, 2001. 1880 için, İngiltere'ye nispetle Batı Avrupa'daki gelirler, van Zanden, 1999 ve Allen, 2001'den tahmin edilmiştir. Başka ülkeler için, 1800 yılındaki gelir, 1870'tekiyle aynı kabul edilmiştir.

Böylece, Sanayi Devrimi'nin sonucu, küresel ekonomik çıktının dünyanın son derece küçük bir kısmında gitgide daha fazla yoğunlaşması olmuştur. **Tablo 14.9**'da, 1800, 1870, 1913 ve 2000 yılları için nüfus ve gelirin dünyadaki dağılımının tahminleri gösterilmektedir. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya dışındaki ülkelerin çoğunda, 1913 yılından önceki yıllardaki kişi başına gelir, bu ülkelerin o yıllarda hâlâ Malthus ekonomileri olması gerekçesiyle, 1913'tekinin aynısı kabul edilmiştir (Kuzey Amerika ve Okyanusya; Kanada, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı içerir).

1800'de, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya, dünya nüfusunun yüzde 12'sine, ama dünya gelirinin yüzde 27'sine sahipti. Demek ki, Sanayi Devrimi'nden önce bile, Batı Avrupa ve onun kolonileri dünyanın nispeten zengin bir alanını oluşturuyor, dünya çıktısının dörtte birinden fazlasını üretiyorlardı. 1913'e gelindiğinde, Sanayi Devrimi'nin ve onun gecikmeli olarak yayılmasının sonucu olarak, bu iki bölgenin nüfusu dünya toplamının yüzde 20'sine çıkmıştı ve bu bölgeler bütün ekonomik çıktının yüzde 51'ini üretir duruma gelmişlerdi. Bu bölgelerdeki kişi başına çıktı, ortalama olarak, dünyanın geri kalanının kişi başına çıktısının dört katından fazlaydı.

2000'e gelindiğinde, dünya çıktısında bu bölgelerin payı yüzde 45'e düşmüştü. Ancak, bunun nedeni, esas olarak, bu bölgelerin nüfustaki payının

dünya toplamının yüzde 12'sine düşmüş olmasıydı. Aslında, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya'da kişi başına çıktı, artık dünyanın geri kalanının kişi başına çıktısının altı katına yükselmiş bulunuyordu.

Güney ve Doğu Asya her zaman dünya nüfusunun çoğunluğunu elinde tutmuştur (her ne kadar bu üstünlükleri şimdi azalmaktaysa da). Ancak, 1870'lere gelindiğinde, bu bölgelerin dünya çıktısındaki payı üçte birin altına düşmüştü ve 2000 yılında hâlâ bu düzeydeydi. 2000 yılına gelindiğinde, Asya'daki kişi başına çıktı, dünyanın geri kalanına nispetle yükselmekteydi, ama bu kazanım, Afrika'daki sürekli düşüşle dengelenmektedir. Afrika'nın dünya nüfusundaki payı artarken, Afrika'daki kişi başına çıktı şimdi dünya ortalamasının sadece yüzde 30'u düzeyindedir. Kuzey Amerika ve Okyanusya'da 2000 yılında kişi başına çıktı, Afrika'daki kişi başına çıktının on dört katıydı.

Artık, dünyanın farklı ülkeleri arasında iletişim, neredeyse anında sağlanmaktadır; ülkeler arasında yoğun bir yemek, hayat tarzı ve müzik alışverişi vardır; ve mal akışı da uluslararası düzeyde sürekli artmaktadır. Ancak, gelirler arasındaki farktan dolayı, dünyanın yoksul ülkeleri, zenginlerin gözünde hâlâ 17. veya 18. yüzyıldaki egzotikliklerini korumaktadır. Az gelişmiş dünyanın Hindistan gibi nispeten müreffeh bir ülkesinde bile, Bombay (Mumbai) veya Madras (Chennai) gibi şehirlerde şehre yeni gelen işçiler bazen hâlâ sokaklarda yatmaktadır. Binlerce insan, hazine arazileri ve kaldırımlar üzerinde veya banliyö hatlarının kenarlarında kurulmuş, suyu ve tuvaleti olmayan derme çatma gecekondularda oturmaktadır. 2002 yılında, bütün olarak Hindistan'da kişi başına ortalama konut alanı, 84 fit kareydi (**Resim 14.4**).[22]

Buna karşılık, dünyanın en zengin belli başlı ülkesi olan ülkede, ortalama bir Amerikalı, 2001 yılında, kişi başına 750 fit kare konut alanında yaşıyordu. Nüfusun en yoksul beşte birinin bile kişi başına 560 fit kare konut alanı vardı. Bugün, Amerika'daki evlerin yaklaşık yüzde 8'i 4.000 fit kare veya daha fazla alana sahiptir ve bu evlerde ortalama 2,6 kişilik aileler oturmaktadır.[23] Bu yeni orta sınıf sarayları (**Resim 14.5**), artık orta sınıf Amerikalının hayatının standart bir parçasıdır. Peki böyle bir dünya nasıl ortaya çıktı? Cevabı izleyen bölümde arayacağız.

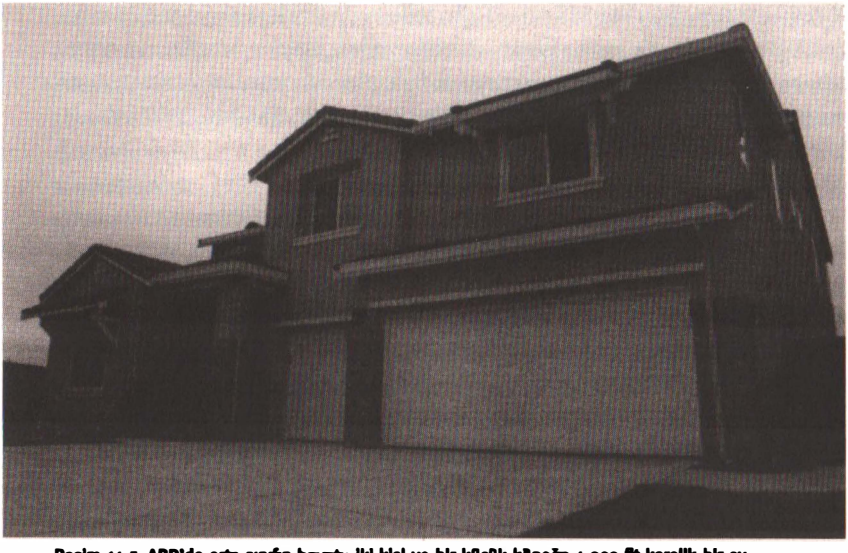
---

22 Hindistan hükümeti, İstatistik ve Program Uygulama Bakanlığı, 2004.

23 ABD, Enerji Bakanlığı, Enerji Bilgileri İdaresi, 2004, Tablo HC1-1a ve HC1-3a.

Resim 14.4 Hindistan, Bombay'da Bandra İstasyonu'nda derme çatma gecekondular ve onlarda yaşayanlar.

Resim 14.5 ABD'de orta sınıfın hayatı: iki kişi ve bir küçük köpeğe 4.000 fit karelik bir ev.

15

Ayrılışın İlk Bakıştaki Sebepleri

Gerçek Felsefe yeni bir şey bulmaz; olanı tarif ve tespit eder.
VICTOR COUSIN (1854)[1]

Neden Sanayi Devrimi'nden bu yana dünyanın gelişimi şaşırtıcı bir şekilde ülkeler arasında önceki bölümde anlattığımız gelir farklılıklarına sahne oldu? Zengin milletlerle yoksul milletler arasındaki farkın gitgide açılmakta olduğunun 19. yüzyılın sonlarında fark edilmesinden bu yana bu soruya cevap vermek için yığınla kitap, makale yazılmış, nice fırtınalı tartışmalar yapılmıştır.

Yorumcular, iklim, ırk, beslenme, eğitim veya kültüre bağlı açıklamaları bir bir denedikten sonra sonunda hep aynı temaya dönmüşlerdir: Yoksul ülkelerde siyasi ve toplumsal kurumların işlememesi. Ne ki, ileride göreceğimiz gibi, bu temanın yetersizliği açıkça gösterilebilmektedir. İki şekilde: Bu tema, gözlemlemekte olduğumuz ayrışmanın mekanizmasını açıklamamaktadır; yani, yoksul ülkelerin niye yoksul kaldığının ayrıntılarını izah edememektedir. İkincisi, derde çare diye düşünülen kurumsal ve siyasi reformlar defalarca denendikleri halde hastayı iyi edememişlerdir.[2]

Yine de, eski zamanlarda doktorların anlamadıkları bir hastalıkla karşılaşınca hemen "Kan alalım," demeleri gibi, bugünkü ekonomi doktorları da, Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu gibi sözü fetva yerine geçen kurumlar vasıtasıyla her sene tekrar tekrar aynı reçeteyi yazmaya devam et-

1 Cousin, 1854, s. 216.
2 Örneğin, bkz. Easterly, 2001.

mektedirler. Eğer ilaç hastalığa iyi gelmediyse, dozu artırmaktan başka çare yoktur mantığı.

Tıpkı büyümede olduğu gibi (9. Bölüm'de anlattığımız), ekonomiler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının da ancak üç temel kaynağı olabilir: Kişi başına sermayedeki farklılıklar, kişi başına topraktaki farklılıklar ve verimdeki farklılıklar.

Bu bölümde, en genel düzeyde, modern ekonomide zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının büyük kısmının en temelinde yatan nedenin verimdeki farklılıklar olduğu gösterilmektedir. Tıpkı zaman içinde büyüme konusunda olduğu gibi (yine 9. Bölüm'de tartıştığımız), ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının ilk bakışta görünen sebebi, dörtte bir oranında kişi başına sermaye stoku ve dörtte üç oranında da bütün girdilerinin kullanılışındaki verimdir.[3] Ancak, bir yaklaşım sağlamak için, dünya sermaye piyasasının 19. yüzyılda iletişim ve ticarette meydana gelen iyileşmelerden bu yana entegre olmuş olduğunu varsayabiliriz. Sermayenin ekonomiler arasında rahatça akabildiği bir dünyada, sermayenin kendisi, ülkelerdeki verim düzeyi farklılıklarına *tepki* vermiştir. Verimsiz ülkelerde sermaye stoku sonunda düşük, verimli ülkelerde ise sermaye stoku sonunda büyük olmuştur. Ve, verimdeki farklılıklar, ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklılıklarının hemen hemen hepsini açıklamaktadır.

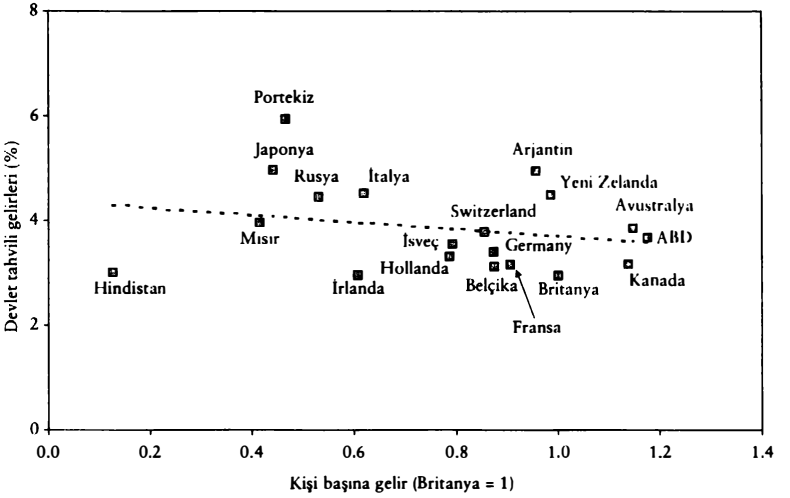
Verimdeki farklılıklar, en son teknolojilere erişim imkânındaki farklılıklardan, ölçek ekonomisinden veya ithal edilen teknolojilerin gereğince kullanılamamış olmasından kaynaklanabilir. Aşağıdaki argümanda, verimdeki bu farklılıkların başlıca kaynağının, teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılamamış olması olduğu öne sürülmektedir. Ancak, bu başarısızlık, kendine has bir biçim almıştır. Bu başarısızlığın kökünde, emek gücünün üretimde etkili bir şekilde kullanılamaması ve dolayısıyla işçi başına çıktının, en son teknoloji kullanıldığı zaman bile, en yoksul ülkelerde özellikle düşük olması yatmaktadır.

SERMAYE VE AYRIŞMA

1900'lere gelindiğinde, sermaye getirilerinin (sermayeden kazanılan faiz oranı), tam olarak eşitlenmiş olmasa bile, yeterince benzer olduğu, dolayısıyla sermayenin dünyada serbestçe akabilir durumda olduğunu düşünebileceğimiz yönünde bol delil mevcuttur.[4] Örneğin, **Grafik 15.1**'de, 1900-14 yılların-

3 Örneğin, bkz. Easterly ve Levine, 2001.

4 Ne var ki, 1920'lerin ve 1930'ların ekonomik ve siyasi çalkantıları sırasında uluslararası sermaye piyasaları parçalanmış ve ancak kısa bir süre önce 1870-1914 dönemindeki entegrasyon düzeyine dönebilmişlerdir. Bkz. Obstfeld ve Taylor, 2004.

Grafik 15.1 Devlet tahvili gelirleri, 1900-14. Birleşik Devletler için ulusal tahviller yerine belediye tahvilleri kullanıldı. Mısır'da kişi başına gelir, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı kabul edildi. İrlanda gelirleri ise Britanya'nınkiyle eşdeğer tutuldu. Veriler **Tablo 13.1**'den alındı. Hindistan ve Yeni Zelanda (1870-1913)'ya ait veriler: Edelstein, 1982, s. 125. Belçika, Britanya, Kanada, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Hollanda, İsviçre, Birleşik Devletler: Homer ve Sylla, 1996. Arjantin, Avustralya (Londra'daki sterlin tahvilleri), Mısır, Japonya, Portekiz, Rusya, İsveç: Mauro, 2006.

da çeşitli gelir düzeylerine sahip on dokuz ülkedeki devlet tahvillerinin getiri oranları 1910 yılındaki nispi kişi başına çıktı düzeyinin fonksiyonu olarak gösterilmektedir. Bu tahvillerin getiri oranları arasında 2'ye 1 oranında bir değişkenlik vardı. Demek ki, piyasanın tam işlemediği gayet açıktır. Ancak, boyutu her ne olursa olsun bu değişkenliğin ülkenin gelir düzeyiyle fazla bir korelasyonu yoktu. Nitekim, gelirle birlikte tahvil getirilerinde istatistik bakımından kayda değer olan bir azalma yoktur. Bildiğimiz kadarıyla, sermaye getirilerinin ülkelerin gelir düzeyiyle ve dolayısıyla verimiyle korelasyonu yoktu ve dolayısıyla, bunlar, zengin ülkelerde neden daha fazla sermaye bulunduğunu açıklayamazlar.

Ayrıca, demiryolu tahvillerine bakarak özel sektördeki borçlanmaların getiri oranlarını da elde edebiliyoruz. Demiryolları, 19. yüzyılın sonlarında özel sektörde uluslararası sermaye piyasalarının en büyük borç alanlarıydı. Ve, demiryollarının sermaye ihtiyaçları o kadar büyüktü ki, eğer uluslararası

TABLO 15.1
Demiryolu Tahvillerinden Tahsil Edilen Getiri Oranları, 1870-1913

Ülke veya bölge	Kişi başına çıktı (2000 yılı doları cinsinden)	Getiri oranı (%)
ABD	5.116	6,03
Kanada	4.953	4,99
Birleşik Krallık	4.300	3,74
Arjantin	4.136	5,13
Brezilya	–	5,10
Batı Avrupa	3.320	5,28
Doğu Avrupa	2.231	5,33
Britanya kolonisi Hindistan	544	3,65

Kaynak: Edelstein, 1982, s. 125.

getiri oranlarından borç alabilselerdi, bu borçlanma yurtiçi sermaye piyasalarındaki bütün varlıklar arasında getiri oranlarının eşitlenmesine yardımcı olabilirdi. **Tablo 15.1**'de, 1870 ile 1913 yılları arasında Londra sermaye piyasasında demiryolu tahvillerine para yatıranların elde ettikleri ***tahsil edilen*** getiri oranları gösterilmektedir (yani, geri ödenmeyen borçlar da hesaba katıldıktan sonra hesaplanan getiriler). Yine, ülkeler arasında farklılıklar vardır. Ancak, bizim açımızdan önemli olan şudur ki, bu farklılıklar kişi başına çıktı ile bir korelasyon göstermemektedir. Nitekim, dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Hindistan, demiryollarının faiz giderlerinin en düşük olduğu ülkelerden biriydi, çünkü Hindistan hükümeti, altyapıya yatırımı destekleme maksatlı olarak demiryolu tahvillerine güvence vermekteydi.

Dünya sermaye piyasaları, 1913'e gelindiğinde iyi bir entegrelik düzeyindeydi. Bunun üç sebebi vardı: Britanyalıların muazzam yurtdışı yatırımları, Britanya İmparatorluğu'nun sağladığı güvenli yatırım ortamı ve altın standardının herkesçe benimsenmiş olması. 1910 yılına gelindiğinde, Britanya'nın yurtdışı yatırımları, ülkenin GSYİH'sının yaklaşık iki katına eşitti. Bu demektir ki, Britanyalı yatırımcıların sahip olduğu sermayenin yaklaşık üçte biri, yurtdışına yatırılıyordu. Yurtdışında kendine yer arayan bu muazzam yatırım havuzunun varlığı, Londra'nın 1914'ten önce dünyaya egemen olan finans merkezi olmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, bu durum, aynı zamanda, yatırımcılarla borç almak isteyenleri bir araya getiren, fırsatlar hakkında bilgilerin toplanabildiği bir merkez yaratarak pazarın çarklarının rahatça dönmesine de yardımcı olmuştur. Britanya İmparatorluğu, imparatorluğun kanunlarının ve koruyuculuğunun sağladığı garanti vasıtasıyla yatırımcıların

kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak bütün ileri ekonomilerden yoksul ekonomilere sermaye ihracına yardımcı olmuştur. Son olarak, 19. yüzyıl sonlarında çok sayıda ülkenin parasının altına bağlanması, yurtdışı yatırımlarında kur riskini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır; çok sayıda ülkenin para birimi, 1914'ten önceki otuz veya kırk yıl boyunca hiç değişmemiştir.

Bu zengin sermaye piyasası, yoksul ülkelerin muazzam miktarlarda borçlar almalarına imkân vermiş ve bu ülkelere akan önemli miktarda sermaye, zengin ve yoksul ülkelere giden getirilerin kabaca eşitlenmesine yardımcı olmuştur. 1913'e gelindiğinde, Arjantin, Brezilya, Mısır, Meksika, Osmanlı İmparatorluğu ve Peru gibi ülkelerin hepsi, en az kişi başına 50 dolar düzeyinde yabancı sermaye çekmiş bulunuyorlardı. Bu demek ki, 1913'ün ABD fiyatlarına göre kişi başına tahminen 125 dolar gibi bir geliri olan Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkeler, dış borçlanma vasıtasıyla sermaye stoklarını kayda değer bir şekilde artırmışlardı.[5]

Tablo 15.1'deki sayılar, bu ülkelerde demiryolu altyapısına harcanan paranın gerçek getiri oranını değil, Londra piyasasında demiryolu yatırımlarına biçilen değerleri göstermektedir. Örneğin, yoksul ülkelerde demiryolu döşeyenlerin tekel haklarından veya imtiyazlardan yararlanma imkânları olduğu zaman, bu yatırımların getiri oranı, finans yatırımcılarının Londra piyasasında elde edebildiği getiri oranını aşabilirdi. Yine de, Londra'daki finansal getiri oranı yine bu ülkelerde demiryolu teşebbüsleri için borç almanın maliyetini gösterirdi.

Lance Davis ve Robert Huttenback, dünyanın çeşitli yerlerindeki firmaların gerçek kâr oranlarını, bu şirketlerin kazançlarını sermayelerinin defter değeri ile (ilk yatırımlarının maliyeti ile) karşılaştırarak hesaplamışlardır. 1860-1912 yılları arasında, bütün sermayenin getirileri şöyleydi: Yurtiçinde yatırım yapan Britanyalı şirketler, yüzde 5,6; Britanya İmparatorluğu'nda yatırım yapan Britanyalı şirketler, yüzde 6,5; ve başka yabancı ülkelerde yatırım yapan Britanyalı şirketler, yüzde 5,5.[6] Getiri oranlarının birbirine yakın olması, yoksul ülkelerde sanayileşmeyi yavaşlatan her ne ise, onun sermaye eksikliği olmadığını düşündürmektedir; çünkü, öyle görünüyor ki, yurtdışına yatırılan sermaye, yurtiçine yatırılan sermayeden ya sıfır ya da sadece bir parça fazla kazanmıştır; en azından Britanyalı yatırımcılar için bu böyledir. Sermaye piyasalarının makul derecede iyi işlemesi halinde olmasını bekleyeceğimiz de tam budur.

5 Pamuk, 1987. Nispi gelirler, Prados de la Escosura, 2000'den.

6 Davis ve Huttenback, 1988, s. 107.

Sermaye piyasalarının görünüşe göre iyi işlememiş olduğunu gözlemlediğimiz bir yer vardır ki, o da, ilginçtir, dünyanın en zengin ekonomisi olan ABD'nin içinde yer almaktadır. Bu ülkede, 19. yüzyıl boyunca, getiri oranları, eski, yerleşik Doğu'ya göre Batı'da çok daha yüksek olmuştur. Örneğin, 1860'larda, Kaliforniya'nın orta vadisine yerleşmeler yeni yeni başlarken, ipotekli krediler yılda yüzde 26 faizle veriliyordu; hâlbuki, aynı anda, Boston'da, yüzde 6 faizle ipotek verilmekteydi. Kaliforniya'da faizler hızla düşmüştür, ancak 1889'da Batı Sahili'ndeki faiz oranları, hâlâ, Kuzeydoğu'ya göre yüzde 4-6 daha yüksekti.[7] Bu farklılıkların nedeni, ABD'de eyaletler - devletler arası bankacılığın gelişmesi üzerinde birtakım yasal sınırlamalar olmasıydı; bu da, Avrupa'dan veya ABD'nin doğusundan batıya doğru sermaye akışını zorlaştırıyordu. Yine de, sermaye maliyetinin bir türlü düşmemesine rağmen, Amerika'nın batısı 19. yüzyılda hızla gelişmiştir. Demek ki, 19. yüzyılın sonlarında, sermaye, dünyanın en zengin ekonomisi olan ABD'de kıt iken, belki de dünyanın en yoksul ekonomisi olan Hindistan'da ucuzdu.

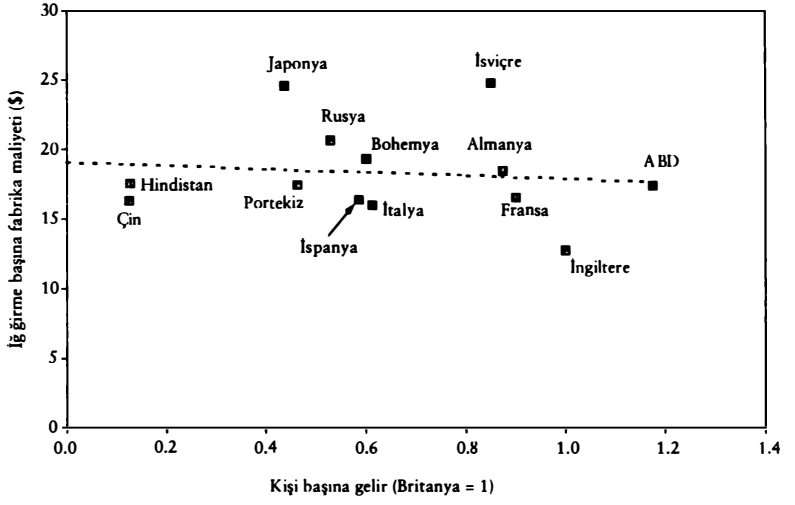
Getiri oranının yanı sıra, sermaye maliyetindeki ikinci önemli öğe, sermaye mallarının maliyetidir. Eğer sermaye malları yoksul ekonomilerde pahalı idiyse, bu da, sermayenin genel maliyetini yükseltirdi.

Bu maliyeti, en zengin ve en yoksul ülkeler arasında, 1910 yılı civarında tekstil fabrikaları için ölçebiliyoruz. **Grafik 15.2**'de, 1910 yılında dünyanın çeşitli ülkelerinde tam teçhizatlı bir yeni tekstil fabrikasının iğ eğirme başına maliyeti, kişi başına gelir düzeylerinin fonksiyonu olarak gösterilmiştir. Bu sermaye mallarının maliyeti ile (sermaye malları, tekstil sektörü için genel olarak Britanya'dan ithal edilirdi) kişi başına gelir düzeyi arasında hiçbir korelasyon yoktur. Ortalama olarak, en azından 1910'a gelindiğinde, yoksul ülkeler, tekstil gibi belli başlı bir sanayi kolunda sermaye mallarına, zengin ülkelerle aynı koşullarda erişme imkânına sahiptiler.

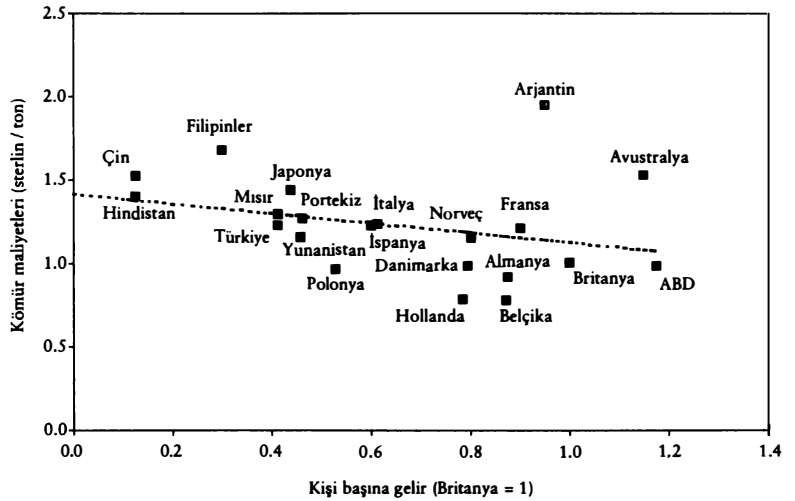
KAYNAKLAR VE AYRIŞMA

14. Bölüm'de ele aldığımız taşımacılıktaki ilerlemeler sayesinde, 1900 yılına gelindiğinde ekonomilerin çoğu için, sanayileşme için gerekli olan kaynaklara erişim, artık önemli bir engel teşkil etmiyordu. Örneğin, **Grafik 15.3**'te, 1907 yılında çeşitli ekonomilerde kişi başına GSYİH'ya göre sabit kaliteli bir ton kömürün maliyeti gösterilmektedir. 1907 yılında, sanayinin başlıca enerji kaynağı olan kömür, yüksek gelirli ekonomilerde bir parça daha ucuzdu

7 Rhode, 1995, s. 789, Kaliforniya'da faiz oranları yüzde 9.0'du; buna karşılık, Massachusetts'te yüzde 5.6'ydı; Eichengreen, 1984, s. 1010.

Grafik 15.2 Sermaye mallarının tahmini satın alma fiyatı, tekstil fabrikaları, 1910. Veriler, **Tablo 13.1** ve Clark, 1978a'dan.

Grafik 15.3 Kişi başına GSYİH'ya karşılık kömür maliyetleri, 1910 dolayları. Kömür maliyetleri **Tablo 15.2** ve Clark, 1987a'dan. Gelirlerle ilgili veriler, Prados de la Escosura, 2000'den.

ama fark büyük değildi. Coğrafya ve kaynaklara erişim, gelirlerdeki ayrışmada fazla bir rol oynamamıştır. Sanayi Devrimi'nin yarattığı dünyada, hiç kıyısı olmayan veya topografya açısından dezavantajlı olan birkaç ülke müstesna, doğal kaynaklara sahip olmamak, sanayileşmenin önünde kayda değer bir engel teşkil etmiyordu.

VERİM VE AYRIŞMA

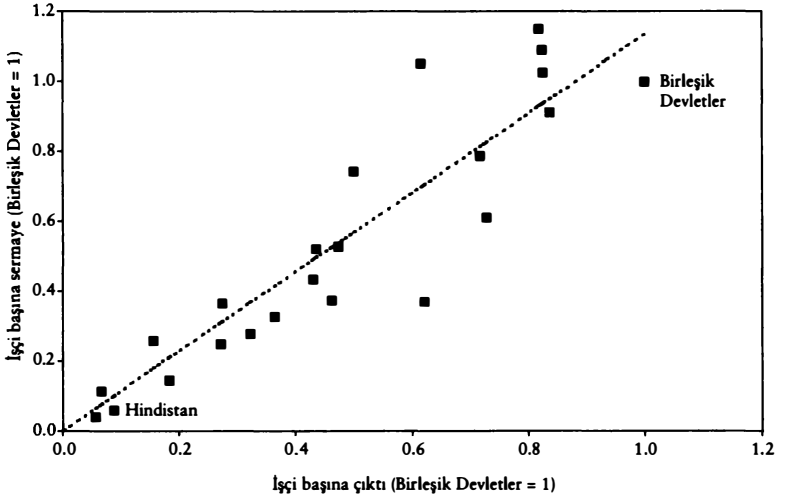
Kaynakların önemi olmadığına göre ve (en azından 1870-1913 arasında) sermayenin maliyeti her yerde aşağı yukarı aynı olduğuna göre, modern dünyada ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının nedeni, bütün diğer nedenleri gölgede bırakacak derecede, verimdeki farklılıklar olmalıdır.

Modern dünyada ülkeler arasında kişi başına fiziksel sermaye ile kişi başına gelir arasında her zaman güçlü bir korelasyon vardır. Örneğin, **Grafik 15.4**'te, bu bağlantı 1990 yılında bir ülkeler örneklemi için gösterilmektedir. Meseleye ilk bakışta görülen sebepler düzeyinde bakarsak, modern dünyada ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının belki de dörtte birinin nedeni, kişi başına sermaye farklılıklarıdır. Ancak, sermayenin ülkeler arasında akışı serbest olunca ve sermayenin kazandığı rant gelir düzeyleri arasında fazla değişmeyince, sermaye stoklarındaki farklılıkların büyük kısmının nedeni, verimdeki farklılıklar olmaktadır. Dolayısıyla, meseleye daha derinde yatan sebebi arayarak baktığımızda, Sanayi Devrimi'nden bu yana ekonomiler arasındaki kişi başına gelir farklılıklarının özünde yatan nedenin verim farklılıkları olduğunu görürüz. Daha önce gelirin zaman içinde nasıl arttığını açıklayan formül, yani

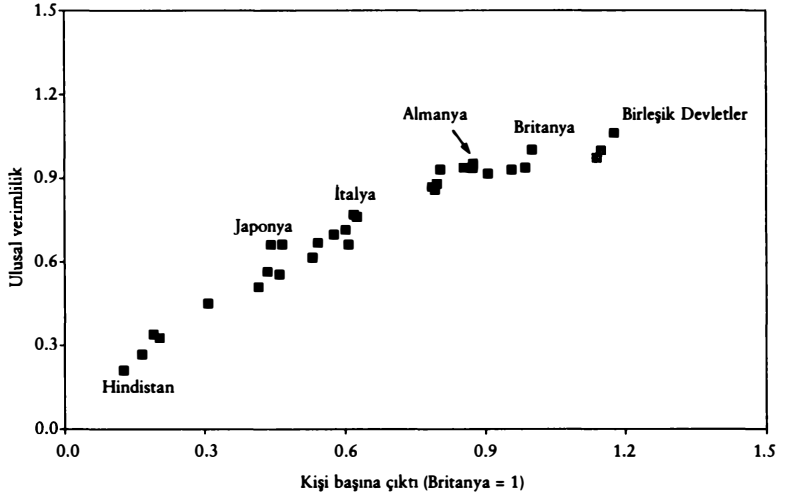
$$g_y \sim g_k \sim \frac{g_A}{(1-a)}$$

modern dünyada ülkeler arasında gelirlerin neden farklı olduğunu da açıklamaktadır. Nitekim, 1913 yılında bütün dünyadan bir grup ülkenin gelir düzeylerini alıp kişi başına düşen toprak miktarı ve sermaye getirisinin sermaye stokları üzerindeki etkisi için gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra, yine, kişi başına gelirdeki farklılıkların, bütün diğer öğeleri gölgede bırakacak derecede, verim farklılıklarına bağlı olduğunu görüyoruz.

Grafik 15.5'te bu bağlantı gösterilmektedir. 1913 yılına gelindiğinde, bütün dünyadaki ekonomilerin verimi, yani bütün girdilerin bir birimi başına çıktı miktarı, en az 5'e 1 faktörlü bir değişkenlik gösteriyordu. Sermaye akışının serbest olduğu bir dünyada, ekonomilerin verimleri arasındaki farklar, ser-

Grafik 15.4 İşçi başına çıktıya karşılık, işçi başına sermaye oranı, 1990. Veriler, Penn Dünya Tabloları, 5.6'dan.

Grafik 15.5 İşçi başına çıktıya karşılık verimlilik, 1913.

mayenin yüksek verim gösteren alanlarda yoğunlaşması vasıtasıyla gelirde çok daha büyük farklılıklara yol açarlar. Nitekim, 1913 yılında Britanya'nın veriminin Hindistan ekonomisinin veriminin beş katı olduğu tahmin edilmektedir; ama Britanya'nın kişi başına geliri Hindistan'ınkinin neredeyse sekiz katıdır.

Demek ki, Sanayi Devrimi'nden bu yana zaman içinde meydana gelen gelir artışının kaynakları ile modern dünyada ekonomiler arasındaki gelir ayrışmasının nedenleri arasında şaşırtıcı bir çakışma söz konusudur. Ancak, ülkeler arasındaki verim farklılıklarının nedeni, zaman içindeki verim farklılıklarının nedeninden son derece farklıdır.

NEDEN YOKSUL ÜLKELERDE VERİM DÜŞÜKTÜ?

Sanayi Devrimi'nden bu yana yoksul ekonomilerin başlıca karakteristiği, üretimdeki verimsizlikleri olmuştur. Ne var ki, onların problemi, tipik olarak, yeni teknolojilere erişebilmekle ilgili değildi. Sonuçta görülen odur ki, sorun, bu yeni teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılmasıyla ilgiliydi. Bunu en net şekilde 1910 yılına gelindiğinde hemen hemen bütün ekonomilerde bulunan belli başlı iki sanayiye bakarak görebiliyoruz: Pamuklu tekstillerin fabrika üretimi ve demiryolları.

Pamuklu tekstil, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dünyanın yoksul ülkeleri için sanayileşmeye giden yol gibi görünüyordu. Tekstil ürünleri için hazır bir yerel pazar her yerde mevcuttu ve aynı zamanda muazzam bir uluslararası açık pazar da vardı. Tekstil fabrikaları sermaye-yoğun değildi. Ve optimum fabrika büyüklüğü, en küçük ülkelerdeki piyasa büyüklüklerine göre bile küçüktü. Pratikte, **Tablo 14.7**'de görüldüğü gibi, İngiltere dünya pazarının hâkimiydi; sadece Japonya, İtalya, Fransa ve Almanya'dan mütevazı düzeyde bir rekabetle karşı karşıyaydı.

Teknoloji, Britanyalı mühendislik firmalarının makine ihracatı sayesinde, uluslararası piyasadan mütevazı fiyatlarla rahatça bulunabilir durumdaydı. İngiltere gibi ülkelerde, üretim maliyetinin büyük kısmını vasıfsız işgücü teşkil ediyordu. Ve yoksul ülkelerde, ucuz, vasıfsız işgücü bol miktarda mevcuttu. O dönemde pamuklu sanayi hakkında, bir yazar tarafından şu satırlar kaleme alınmıştır:

> Hindistan, İngiltere'ye karşı büyük bir avantaja sahiptir; çünkü İngiltere'nin vasıflı işgücü bakımından sahip olduğu avantajın artık eskiden olduğu gibi geçerli olmadığı açıktır... Günümüzün kendi kendine işleyen mükemmel makineleri, onlara nezaret eden kişinin herhangi bir özel vasfa sahip olmasını gerektirmemektedir. İş için gerekli zekâyı, makinelerin kendisi sağla-

> maktadır. İşçiden beklenen tek şey, makineleri dikkatle "takip etmek", kopan iplik uçlarını bağlamak, bobin değiştirmek ve başka basit ayrıntı işleri yerine getirmektir. Bunlar, Hindistan'daki yerli pamuklu fabrikası işçisi tarafından, Avrupalı işçi ile hemen hemen aynı yeterlilikle yerine getirilmektedir; üstelik üreticiye çok daha düşük bir maliyetle.[8]

En az 1850'lerden itibaren, yoksul ekonomilerin, işgücü maliyeti konusundaki muazzam avantajları sayesinde, pamuklu tekstil sanayini ele geçirmiş, Britanyalıları himaye edilmeyen pazarlardan atmış olmaları gerekirdi.

Tablo 15.2'de, 1910 yılında İngiltere'nin ve ucuz işgücüne sahip bazı rakiplerin maliyetleri karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Tekstil sanayinde işçi ücretleri büyük bir değişkenlik gösteriyordu. İngiltere'deki ücretler, Çin'dekilerin on katıydı. Nitekim, Çin'de ücretler öyle düşüktü ki, bazı yerlerde fabrikadan çıkarken işçilerin üzerleri aranıyordu, ceplerine pamuk sokuşturmuş olmasınlar diye; çünkü bir parça pamuk bile bu işçilerin ücretlerine kayda değer bir katkı teşkil edebiliyordu (o tarihte bir pound ham pamuk yaklaşık 0.25 dolar değerindeydi). Çoğu ülkede, işçi ücretleri, ham pamuğun maliyetinden sonra bez üretimindeki en önemli öğeydiler. İngiltere'de, 1911 yılında, maliyetlerin dökümü şöyleydi (ham pamuğun maliyetini saymayarak): Ücretler, yüzde 62; makinelerin amortismanı artı sarf malzemeleri, yüzde 12; enerji, yüzde 3; sermayenin faiz maliyeti, yüzde 22.

Makine, İngiltere'de diğer ülkelerin çoğuna göre daha ucuzdu. İngiltere, tekstil makinesi üretimi sanayinin merkeziydi ve diğer ülkelerin çoğu makinelerini İngiltere'den satın alıyorlardı. Dolayısıyla, makinelerin fabrikalarına nakliyesinden dolayı bu ülkelerin maliyetleri kabarıyordu ve ayrıca makinelerin kurulması için İngiltere'den teknisyen getirilmesi gerektiğinde bunun doğurduğu ilave masraflar da vardı. İngiliz yapımı makinelerin ABD'deki fabrikalara nakliyesinin maliyetinin, makinelerin değerinin yaklaşık yüzde 25'i olduğu tahmin edilmektedir. Rusya gibi makine maliyeti yüksek olan ülkeler çoğu zaman makine ithalatından gümrük vergisi alıyorlardı.[9]

İngiltere'de enerji maliyeti de daha düşüktü, çünkü ülkenin pamuklu sanayisi, ülkenin kömür yataklarıyla aynı bölgede yoğunlaşmıştı. Örneğin Meksika gibi bazı başka ülkelerde enerji maliyeti yüksekti, çünkü kömürün önce deniz yoluyla ithal edilmesi, sonra da limandan demiryoluyla taşınması gerekiyordu. Ancak, **Grafik 15.2**'de görüldüğü gibi, maliyetler, ortalama ola-

8 Walmsley, 1893, s. 50.

9 Japonya'da fabrikaların iğ eğirme başına maliyeti çok yüksekti, çünkü çoğu ergenlik çağında kız çocukları olan işçileri barındırmak için yapılan yurtlar da maliyete dahildir.

TABLO 15.2
Pamuklu Tekstilde Maliyetler, 1910

Ülke veya bölge	Haftalık ücret (dolar/55 saat)	Tesis ve makineler (dolar/iğ)	Kömür (dolar/ton)	Toplam maliyet (İngiltere = 100)	Buna göre hesaplanan kâr oranı (%)
ABD Güney	6,5	17	3,8	130	–1
İngiltere	5,0	13	2,5	100	8
İspanya	2,7	19	6,5	91	10
Meksika	2,6	19	10,0	94	10
Rusya	2,4	21	7,2	91	10
İtalya	2,4	16	7,2	81	14
Japonya	0,8	25	2,6	73	14
Hindistan	0,8	18	5,0	61	19
Çin	0,5	16	3,2	53	22

Kaynak: Clark, 1987a.

rak, işgücünün ucuz olduğu ülkelerde sadece bir parça daha yüksekti.

Tablo 15.2'nin beşinci sütununda, her ülkenin İngiltere ile tıpatıp aynı şartlarda üretim yapması (yani; fabrikalarını açık tuttuğu saat sayısının aynı olması, İngiltere'deki ile aynı miktarda saat başı yakıt gerektiren buhar makinesi kazanları kullanılması ve makinelerin İngiltere'dekiyle aynı hızlarda kullanılması) halinde her ülkedeki toplam imalat maliyetlerinin ne olacağı gösterilmektedir. Son sütunda, her ülkenin çıktısını İngiltere pazarında satması halinde her ülkede buna göre hesaplanan kâr oranının ne olacağı verilmektedir (İngiliz fabrikalarının yüzde 8 getirisi olduğu varsayılarak). Böyle bir durumda, ucuz işgücüne sahip rakiplerin çoğu, 1910 yılında İngiltere'deki pazarlarda mallarını kârlı bir şekilde satabileceklerdi. Bunlardan bazıları, örneğin Hindistan ve Çin, uluslararası açık piyasada muazzam kârlar elde edeceklerdi.

Esasında, işgücünün ucuz olduğu ülkelerin, Britanyalı üreticilere göre bir önemli avantajı daha vardı. İngiltere'de 19. yüzyılda sosyal reform isteyenlerin ve sendikaların mücadeleleri, işçileri makinelerin kölesi haline getiren vahşi bir düzen şeklinde algılanan koşulların kontrol altına alınmasına yönelik bir dizi Fabrikalar Kanunu'nun çıkarılmasına yol açmıştı. Bu kanunlar, yetişkin işçilerin haftalık çalışma saatini elli beş saatle, çocuklarınkini de bunun yarısı kadar saatle sınırlıyorlardı. Kadınların ve çocukların gece çalışması yasaktı. Kadınlar İngiliz fabrikalarındaki işgücünün yüzde 60'ından fazlasını oluşturduklarından (dokuma yapmak gibi bazı uğraşlarda kadınların oranı daha da yüksekti), fabrikalar geceleri işi durdurmayı tercih ediyorlardı.

TABLO 15.3
Çalışma Saatlerine Göre Düzeltilmiş Pamuklu Tekstil Maliyetleri, 1910

Ülke veya bölge	Yıllık çalışma saati sayısı	Tesis ve makine (dolar/iğ)	Toplam maliyet (İngiltere = 100)	Buna göre hesaplanan kâr oranı (%)
ABD Güney	3.450	16	126	–1
İngiltere	2.775	13	100	8
İspanya	4.455	15	84	14
Meksika	6.750	12	82	14
Rusya	4.061	16	84	17
İtalya	3.150	16	79	14
Japonya	6.526	13	62	25
Hindistan	3.744	15	58	23
Çin	5.302	12	48	33

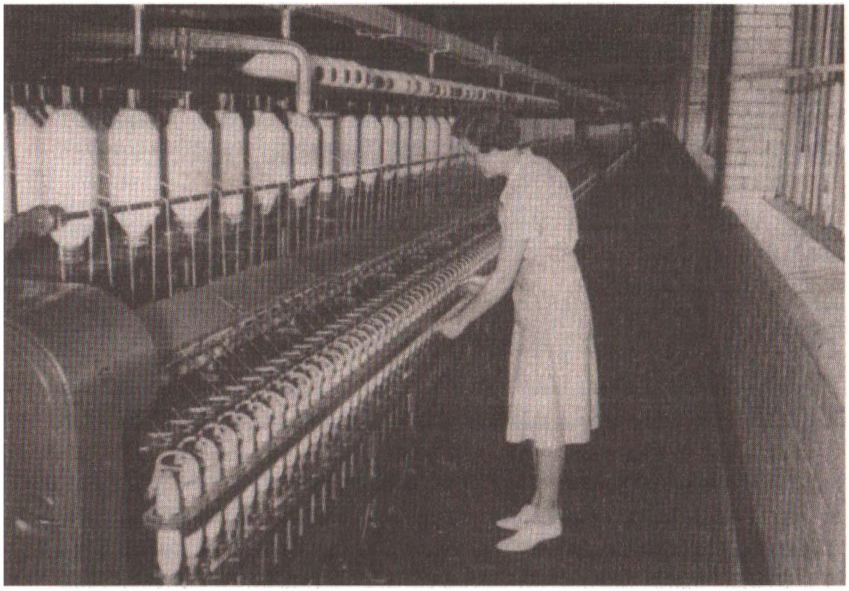
Kaynak: Clark, 1987a.

İngiliz fabrikaları, yılda sadece 2.775 saat işliyorlardı.

İşgücünün ucuz olduğu ülkelerde ya böyle kısıtlamalar hiç yoktu ya da olanlar uygulanmıyordu. Bu ülkelerin çoğu, gece vardiyaları da koyarak fabrikaları uzun saatler işletmeyi tercih ediyorlardı. Örneğin, Meksika'daki fabrikalar, senenin 8.760 saatinin 6.750 saatinde işliyorlardı; yani günde ortalama 18,5 saat. Günlük çalışma saatleri uzundu, çifte vardiyayla çalışılıyordu ve tatil günleri daha azdı.

Çalışma saatlerinin uzun olması, iğ eğirme-saat başına sermaye maliyetini düşürerek üretim maliyetini önemli miktarda azaltmaktaydı. **Tablo 15.3**'te, çeşitli ülkelerde fabrikaların kaç saat işledikleri ve bunların gözden geçirilmiş sermaye maliyetleri, toplam imalat maliyetleri ve buna göre hesaplanan kâr oranları gösterilmektedir. Görünüşe göre, bütün ucuz işgücü ülkelerinin İngilizlerden daha ucuza mal satabilmiş olmaları gerekirdi. Bazılarının (örneğin Çin gibi) muazzam kârlar elde etmiş olması gerekirdi. Ucuz işgücüyle çalışan üreticilerin birçoğunun hem kendi ülkelerinde yetiştirilen ham pamuğa hem de belli başlı deniz ticaret yollarına erişime sahip olduklarını düşündüğümüzde, olay iyice muammalaşır. Brezilya, Çin, Mısır, Hindistan, Meksika, Peru, Rusya ve Uganda, bunların hepsi pamuk üreticisi ülkelerdi; ve Brezilya, Çin, Mısır ve Hindistan'ın hepsi mükemmel deniz taşımacılığı tesislerine sahipti.

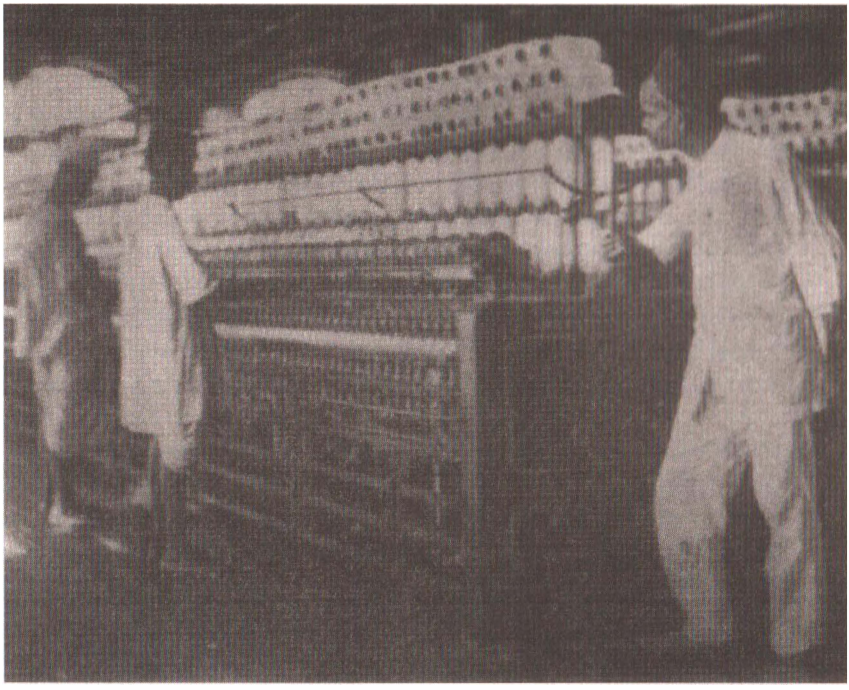
Yine de, İngiltere 1913 yılına kadar hem iplikte hem de kumaşta üretimini düşük maliyetle yapan üretici olmaya devam etti. Bu durum **Tablo 15.2**'de görülmektedir. İngiltere'nin tek rakipleri, Japonya, İtalya, Fransa ve

Resim 15.1 ABD'de ringli eğirme, 1939.

Almanya'ydı. İngiltere, ücretlerin yüksek olduğu bir ülke olmasına rağmen dünya pazarının lideriydi, çünkü bu diğer ülkelerdeki fabrikalar hiçbir zaman İngilizlerin verim düzeylerini yakalayamıyorlardı. Ancak, bu ülkelerdeki verim düşüklüğü garip bir şekil arz ediyordu. Bu ülkeler, sermaye kullanımında değil, işgücü kullanımında verimsizdiler. İşçi ücretlerinin yüksek olduğu ülkelerle aynı makineleri kullandıkları halde, makine başına çok daha fazla sayıda işçi kullanıyorlar, buna karşılık makinelerinden hiçbir ilave çıktı elde etmiyorlardı. Nitekim, ABD'nin kuzey eyaletlerinde ringli eğirmede bir işçi 900 iğin başında dururken, Çin'de bir işçi sadece 170 iğin başında duruyordu. Düz tezgâhlarda, ABD'nin kuzey eyaletlerinde bir işçi aynı anda sekiz tezgâhı idare ederken, Çin'de bir işçi sadece bir veya iki tezgâhı idare ediyordu. Makine başına düşen işçi sayıları, ülkeler arasında yaklaşık 6'ya 1 oranında değişkenlik gösteriyordu (**Resim 15.1** ve **Resim 15.2**).

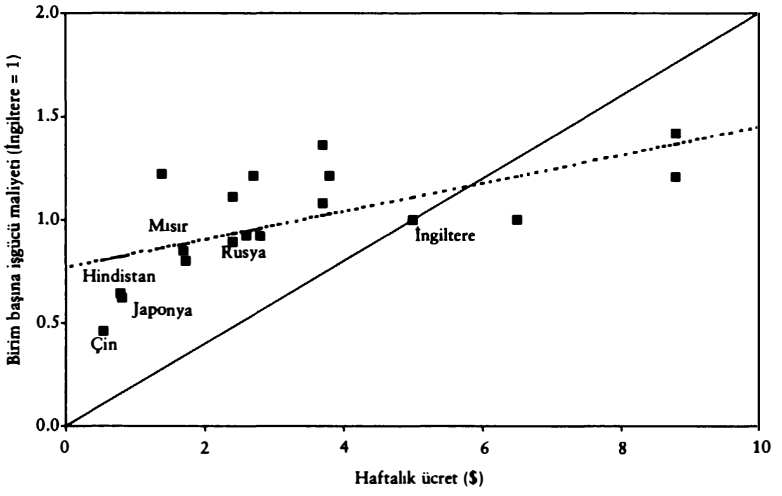
Grafik 15.6'da, 1910 yılı civarında uluslararası pamuklu tekstil sektöründe çıktı birimi başına gerçek işgücü maliyetleri ile elli beş saatlik çalışma için ücret hadleri karşılaştırılmaktadır. Ücret maliyetleri, ortalama olarak, ucuz işgücü ülkelerinde daha düşüktür ama, ücret hadlerindeki muazzam

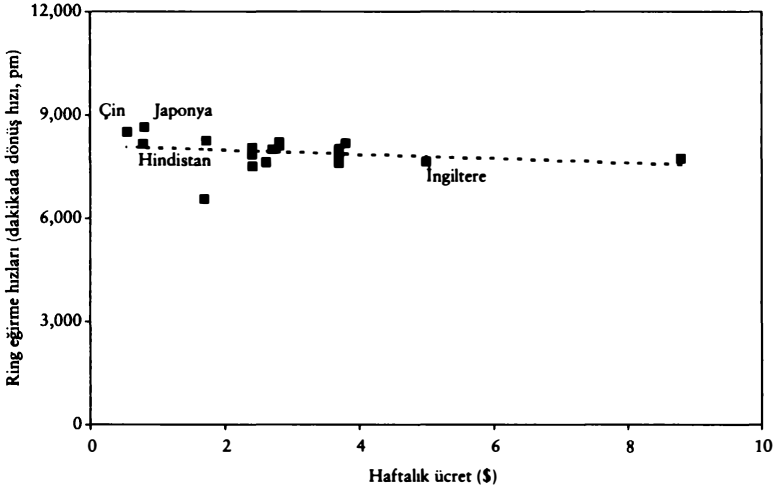
Resim 15.2. 1920'lerde Hintli ringli eğirme işçileri ve denetleyici.

farkları düşünürsek farklar son derece mütevazıdır. Çıktı birimi başına işgücü maliyetleri sadece 3'e 1 oranında değişiyordu; hâlbuki, saat başına işgücü maliyetleri, 16'ya 1 oranında değişiyordu.

Ucuz işgücü ülkelerinde böyle fazladan işgücü kullanılması, yönetimlerin pahalı makineleri daha yoğun işletmek yönündeki bir teşebbüslerinin neticesi değildi. Ucuz işgücü ülkelerindeki fabrikaların bu fazladan işçileri istihdam ederek makine başına daha fazla çıktı elde ettiğine dair bir işaret yoktur. Örneğin, ringli eğirme makinelerindeki çıktı, hemen hemen tümüyle makinelerin hangi hızda çalıştığının fonksiyonuydu. Makinenin hızını değiştirmek mümkündü; bu durumda, makineleri daha hızlı çalıştırınca, makine başına daha fazla sayıda işçinin makine başında durması gerekirdi çünkü iplikler daha sık kopardı. **Grafik 15.7**'de, çeşitli ülkeler tarafından Platt'tan sipariş edilen ringli eğirme makineleri için seçilen hızlar, bu ülkelerdeki işçi ücretlerinin fonksiyonu olarak gösterilmiştir. En yoksul ülkeler, bir parça daha yüksek

Grafik 15.6 Ücret oranlarıyla işgücü maliyetlerinin karşılaştırılması, 1910. Veriler Clark, 1987a, s. 152'den.

Grafik 15.7 Operasyon ücretleri ve makine çıktıları, 1910.

makine hızları seçmişlerdir, ama kullandıkları fazladan işgücüne göre bu cüzi bir farktır.

1914'ten önce hem en zengin hem en yoksul ülkelerde bulunan başka bir modern sanayi de demiryoludur. Pamuklu tekstilde olduğu gibi, görünüşe göre, zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasında teknoloji bakımından fazla bir değişiklik yoktu. Bütün dünyada birçok demiryolu Britanyalı mühendisler tarafından ve en son Britanya teknolojisi kullanılarak yapılıyordu. 19. yüzyılın sonlarında, Britanyalı lokomotif üreticileri, lokomotiflerinin büyük kısmını dış pazarlar için, özellikle de Britanya İmparatorluğu'nda bulunan pazarlar için üretiyorlardı. **Resim 15.3**'te, Hindistan'daki demiryollarının belkemiği olan 0-6-0 lokomotifi ve onun aynı döneme ait İngiltere'deki eşdeğeri görülmektedir. Konunun uzmanı olmayanlar bile teknolojiler arasında bir fark görülmediğini fark edeceklerdir.

Nitekim, Hindistan'ın Britanya kolonisi olduğu dönemde Hindistan'daki demiryolları hakkındaki başlıca şikâyet konusu, teknolojinin düşük seviyeli olması değil, demiryollarının ekonomik olmayacak derecede yüksek standartlarda yapılmalarıydı. Tahvil sahiplerine cömertçe belirlenmiş bir asgari getiriyi garanti eden teminat sisteminin verdiği cesaretle, Hindistan'daki demiryolu yapımcıları, Britanyalı mühendislerin yüksek kaliteli ray, lokomotif ve vagona olan düşkünlüklerine memnuniyetle müsamaha gösteriyorlardı. Eastern Bengal State Railway (Doğu Bengal Eyalet Demiryolu) şirketinin müdürlerinden biri, 1901 yılında ABD'de yaptığı bir gezi esnasında, Amerika'daki demiryollarının çoğunun "Avrupa veya Hindistan standartları"nda olmadıklarını söylemiştir.[10]

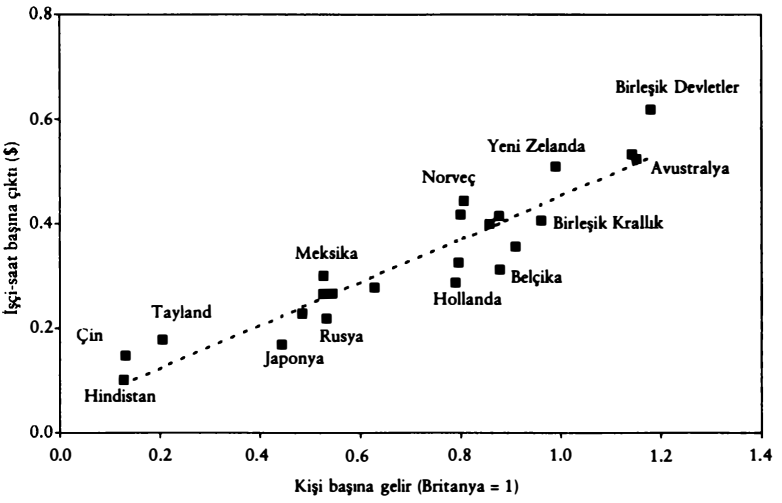
Ancak, donanım çoğu zaman Britanya menşeli ise de, yoksul ülkelerdeki demiryollarının personel uygulamalarının kesinlikle Britanyalılıkla ilgisi yoktu. **Grafik 15.8**'de, 1913 yılı civarında yirmi iki ülkede işçi-saat başına üretilen gelir gösterilmektedir. İşçi-saat başına çıktı aralığı 6'ya 1'dir ve yine ABD en yüksek, Hindistan en düşüktür.

Hindistan'daki demiryolu sistemi, İngilizlerin işletme konusundaki kapsamlı uzmanlığından istifade etmiştir. 1910'da, Hindistan'daki demiryollarında 7.207 "Avrupalı" (esas olarak Britanyalı) ve 8.862 "Avrasyalı" (esas olarak İngiliz-Hint melezleri) çalışıyordu. Denetleyici ve vasıflı pozisyonların hemen hemen hepsinde bunlar bulunuyordu. Hintli makinistler ancak 1900'den sonra kullanılmaya başlanmıştır ve 1910 yılında bile makinistlerin

10 Headrick, 1988, s. 75.

Resim 15.3. 1905 ve 1908 yıllarında üretilmiş aynı sınıftan biri Hintli biri İngiliz iki lokomotif. Hangisi Hintli, hangisi İngiliz?

Grafik 15.8 Demiryolu işçisi-saat başına çıktı, 1913-14. Boag, 1912 ve Demiryolu Ekonomisi Bürosu, 1915'ten.

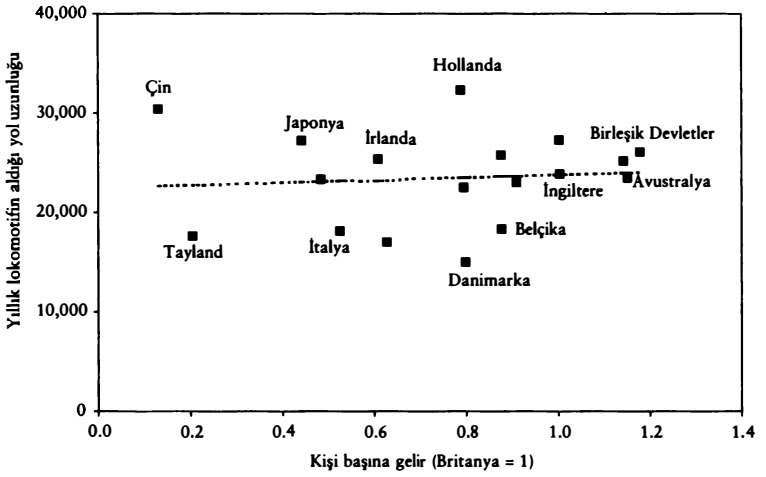
birçoğu hâlâ Britanyalıydı.[11]

Ama, yine, öyle görünüyor ki, Hindistan'daki ve başka yoksul ülkelerdeki fazladan işçiler işverenlerine sermaye birimi başına herhangi bir çıktı artışı sağlamıyorlardı. Demiryollarının farklı ülkelerdeki işletme şartlarının son derece farklı olmasından dolayı, sermaye kullanımını karşılaştırmak zordur. Ancak, muazzam miktarda işgücü fazlalığı kullanan ülkelerde hiçbir kazanım olmadığına dair birtakım kısmi göstergeler mevcuttur.

Bu göstergelerden ülkelerin çoğu için elimizde olan bir tanesi (**Grafik 15.9**'da gösterilmektedir), her yıl lokomotif başına kat edilen mil sayısıdır. Lokomotif kullanımı, geliri düşük, işçi başına çıktısı düşük olan ülkelerde daha yüksek değildi. Pamuklu tekstilde olduğu gibi, öyle görünüyor ki, bu ülkelerdeki demiryollarının işletmecileri, fazlalık işgücü girdilerinden hiçbir şey kazanmıyorlardı.

Demek ki, 1910 yılı civarında hem pamuklu tekstilde hem de demiryollarında karşımızdaki tablo aynıdır. Yoksul ülkeler, zengin ülkelerle aynı teknolojiyi kullanmışlardır. Sermaye birimi başına aynı çıktı düzeylerini ger-

11 Morris ve Dudley, 1975; Headrick, 1988, s. 322.

Grafik 15.9 Bir yılda trenlerin aldığı yol (mil) (demiryollarında sermaye kullanımının bir göstergesi olarak), 1913-14. Veriler, Boag, 1912 ve Demiryolu Ekonomi Bürosu, 1915'ten.

çekleştirmişlerdir. Ancak, bunu yaparken, makine başına o kadar fazla işgücü kullanmışlardır ki başlangıçta sahip oldukları işgücü maliyeti avantajının çoğunu kaybetmişlerdir.

Hindistan gibi yoksul ülkelerde bir türlü ortadan kalkmayan verimsiz işgücü kullanımı sorunu, Sanayi Devrimi'nin teknolojilerinin yayılmasının önündeki başlıca engeli teşkil ediyordu. Örneğin, **Tablo 15.4**'te, 1907-09'dan 1935-38'e kadar Bombay'daki pamuklu fabrikalarının brüt kâr oranları ile Bombay'daki sanayinin büyüklüğü ve indeks şeklinde (1905-09 100 kabul edilerek) işçi başına çıktılar gösterilmiştir. Fabrikalar serbest piyasada çalıştıklarından, kârlar hiçbir zaman yüksek olmuyordu. Sektörün en iyi yıllarında, yani Birinci Dünya Savaşı esnasında ve hemen sonrasında, kâr oranları sadece yüzde 7-8'di. 1907 ile 1924 arasında kâr oranlarının ortalama olarak sadece yüzde 6,5 olmasına rağmen, Bombay'daki sanayi yüzde 45 büyümüştür. Bu da, o yıllarda uluslararası sermaye piyasalarının sorunsuz işlediğine dair bir kanıt daha teşkil etmektedir.

Ne var ki, 1907'den 1924'e, Bombay'da işçi başına çıktıda herhangi bir artma olmadığı gibi belki hafif bir azalma bile olmuştur. Aynı dönemde, Japonya'nın pamuklu sanayisinde işçi başına çıktı yüzde 80 artmıştır. 1920'le-

TABLO 15.4
Bombay Pamuklu Tekstil Sanayi, 1907-1938

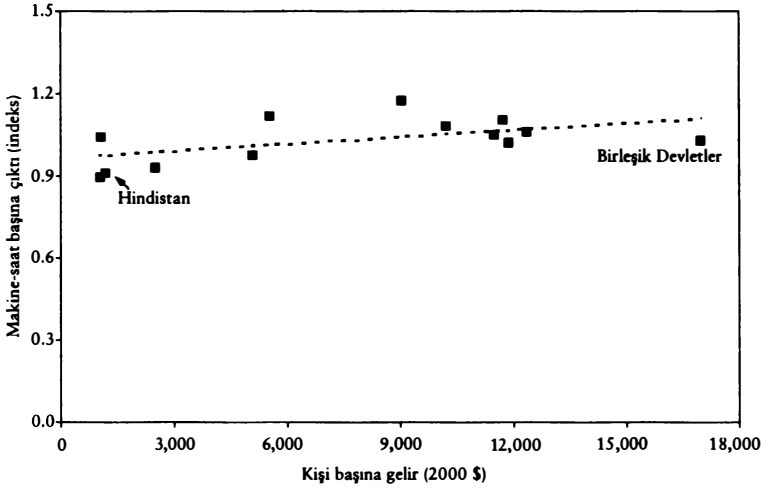
Yıl	Sabit sermaye üzerinden brüt kâr oranı (%)	Sektörün büyüklüğü (milyon iğ eşdeğerleri)	İşçi başına çıktı (1905-09 = 100)	Japonya'da işçi başına çıktı (1905-09 = 100)
1907-09	6	3,1	100	100
1910-14	5	3,4	103	115
1915-19	7	3,7	99	135
1920-24	8	4,0	94	132
1925-29	0	4,5	91	180
1930-34	0	4,4	104	249
1935-38	2	3,9	106	281

Kaynaklar: Kârlar ve işçi başına çıktı, ancak *Investor's India Yearbook*'ta (Yatırımcının Hindistan Yıllığı) yer alan fabrikalar için hesaplanabilmiştir; Wolcott ve Clark, 1999.

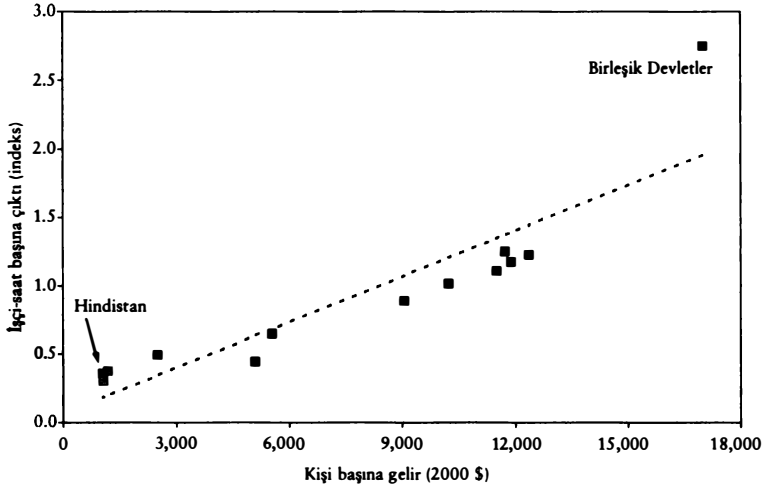
rin sonlarına gelindiğinde, Japonya'nın rekabeti, Bombay'daki sanayinin bütün kârını ortadan kaldırmıştı. Japon fabrikalarının işçi başına çıktısı 1920'lerde ve 1930'larda sürekli yükselirken, Bombay'daki fabrikalar işletme masraflarını ancak karşılayabiliyorlardı. 1938'e gelindiğinde, Bombay'daki fabrikaların kapasitesinin neredeyse yüzde 15'i hurdaya çıkmıştı.

1910'daki durum, yani, düşük gelirli ülkelerde sermaye kullanımı bakımından görünürde herhangi bir yarar elde edilmeksizin aşırı işgücü kullanılması, pamuklu tekstil sanayinde 20. yüzyıl boyunca devam etmiştir. 1969 yılında İngiliz Tekstil Kurulu tarafından yapılan bir araştırmada, 1967 yılındaki on bir belli başlı pamuklu üreticisi ülkenin pamuk eğirme ve dokuma firmalarının en yüksek performans gösteren dörtte birinin makine-saat başına ve işçi-saat başına çıktılarına bakılmıştır. Howard Pack, bu karşılaştırmaya, 1980 yılında Kenya ve Filipinler firmalarının en iyi dörtte birinin performansını ilave etmiştir (daha önceki araştırmadaki makinelerle aynı yıl fabrikadan çıkan makineleri esas alarak). **Grafik 15.10** ve **Grafik 15.11**'de (eğirme ile dokumanın ortalaması alınmış olarak) tahmin edilen makine-saat başına çıktı ve işçi-saat başına çıktı gösterilmektedir.

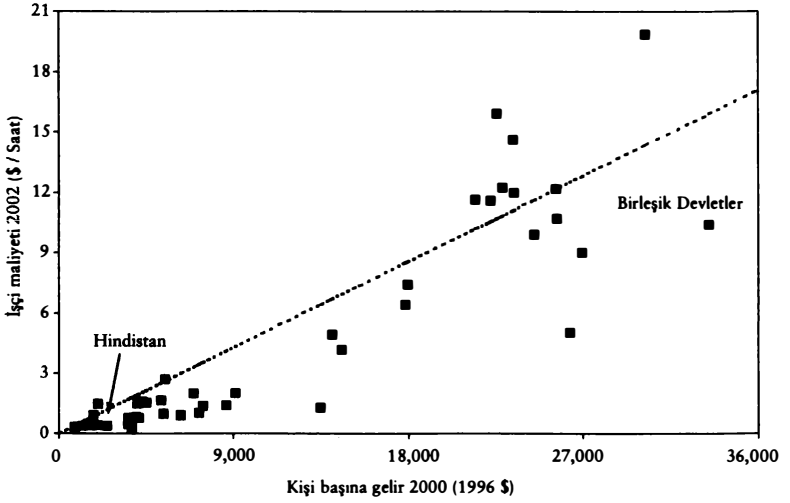
Ücretlerle işçi başına çıktı arasındaki kuvvetli korelasyon bugüne kadar devam etmiştir. Şaşırtıcı bir şekilde, ucuz işgücü ülkelerinde işgücü maliyetlerinin yüksek olması da devam etmiştir. Bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının artması (hatta 1910'dan bu yana bile), 2000 yılına gelindiğinde, dünyanın farklı ülkelerinde imalatçıların karşısına çıkan ücretlerde daha da büyük farklılıklara yol açmıştır. **Grafik 15.12**'de, küçük miktarlarda serma-

Grafik 15.10 Pamuklu tekstil makine-saat başına çıktı, 1967. Veriler, Pack, 1987, s. 140-45'ten.

Grafik 15.11 Pamuklu tekstil işçisi-saat başına çıktı, 1967. Veriler, Pack, 1987, s. 140-45'ten.

Grafik 15.12 Konfeksiyon imalatında ücretler, 2002 ile kişi başına gelir, 2000 karşılaştırması. Ücretler, Abernathy, 2005, Tablo 1 ve ABD, Çalışma Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri Bürosu, 2006'dan.

ye kullanılan basit bir sanayi olan konfeksiyon imalatındaki üretim işçilerinin tam saat başına işgücü maliyeti 2002 yılında çeşitli ülkeler arasında gösterilmektedir. Ortalamadan aşırı sapma gösteren değerleri çıkardığımız zaman bile, işgücü maliyetleri saat başına 0.40 dolar ile 12 dolar arasında değişmektedir; yani 30'a 1 gibi bir oran söz konusudur.

Konfeksiyon ve tekstil gibi sanayilerdeki teknoloji nispeten standarttır. Bir kot pantolon yapılırken, Çin, Meksika ve Nikaragua gibi ucuz işgücü ekonomilerinde bile işgücü maliyetleri, ABD pazarına kadar nakliye de dahil olmak üzere, bütün maliyetlerin yüzde 75'ini oluşturmaktadır. Bir kot pantolonu hemen hemen dünyanın herhangi bir yerindeki bir konfeksiyon atölyesinden ABD'nin pahalı işgücü pazarlarına göndermenin maliyeti, pantolon başına 0.09 dolardan fazla değildir (yaklaşık 8 dolar olan toptan satış fiyatının yüzde 1'i).[12] ABD pazarında kotaların kalkmasıyla ve Avrupa Birliği ülkelerinin en yoksul elli ülkeden ve on iki Akdeniz ülkesinden gümrüksüz olarak mamul ürün ithaline izin vermeyi kabul etmesiyle, bütün Afrika'da kon-

12 Abernathy vd., 2005, tablo 2.

feksiyon imalatında bir patlama olmasını, bütün pahalı işgücü ekonomilerinde de konfeksiyon sanayilerinin ortadan kalkmasını beklerdik.

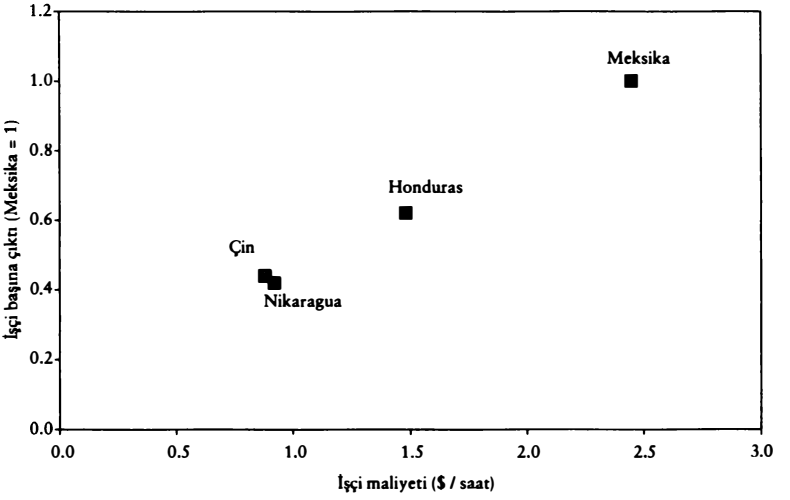
Her ne kadar ABD gibi birtakım ülkelere yapılan ithalatta önemli artışlar olmuşsa da, insanı şaşırtan bir dizi gözlem de vardır. Birincisi, ABD'de işgücü maliyetinin olağanüstü yüksek olmasına rağmen, 2004 yılında ABD'nin konfeksiyon üretimi hâlâ bu ülkenin tüketiminin yüzde 42'sini oluşturuyordu.[13] İkincisi, ABD'ye ve Avrupa Birliği'ne ihracat yapan belli başlı ülkeler, çoğu zaman, Sahra-altı Afrika'ya göre ücretlerin daha yüksek olduğu ülkelerdir. Nitekim, Meksika ve Kosta Rika, ABD pazarına mal veren belli başlı ülkeler olmaya devam etmektedirler; hâlbuki, bu ülkelerde işçi ücretleri Sahra-altı Afrika ülkelerindeki ve Hindistan alt-kıtasındaki ücretlerin altı katından fazladır. Ücret düzeyleri Meksika'ya yakın olan Türkiye, Avrupa Birliği'ne mal veren belli başlı ülkelerden biri olmaya devam etmektedir; hâlbuki, bu ülke bir süreden beri Sahra-altı ülkeleri ve Hint alt-kıtası ile serbest rekabet içindedir.[14] Nitekim, Afrika'nın konfeksiyon ihracatının düzeyi hâlâ son derece düşüktür.

Tekrar açıkça görülmektedir ki, bu durum, ihracatçı ülkeler arasında işçi başına çıktı farklarının ülkelerin işçi ücretleri düzeyleriyle korelasyon göstermesi olgusuyla çakışmaktadır. **Grafik 15.13**'te, Çin, Honduras, Meksika ve Nikaragua için 2002 yılındaki işgücü üretkenliği ile sektördeki ücret düzeyinin karşılaştırması verilmektedir.

Afrika'nın topraklarının ve ikliminin tarımın ilerlemesine karşı ciddi bir engel oluşturduğu ve kıtanın son zamanlardaki inanılmaz yoksulluğunun sebebinin bu olduğu öne sürülmüştür.[15] Tropikal Afrika'daki nüfusların çoğunluğu hâlâ geçimlerini tarımdan sağlamaktadırlar. Ancak, Afrika ülkeleri konfeksiyon ve tekstil gibi temel imalat sanayilerinde sahip olmaları beklenen maliyet avantajlarını kullanmayı başarmış olsalardı, bu tür bir yaklaşımın zaten anlamı kalmayacaktı. Hâlbuki, 1950'lerde bile, Hindistan ve İngiltere'den gelen tekstil imalatçılarının, Uganda ve Kenya'da kurulan fabrikaları, koruyucu gümrük tarifelerine rağmen, az veya sıfır kârlı bulduklarını biliyoruz.[16]

Demek ki, 1800-2000 yılları arasında ekonomilerin başarılı veya başarısız olmasının açıklanmasındaki kritik değişken, ekonominin içindeki üretim

13 *A.g.e.*, şekil 1.
14 Abernathy vd., 2005, tablo 5-6, şekil 2.
15 Gallup ve Sachs, 2000; Sachs, 2001.
16 Clarence-Smith, 2005, s. 35-36.

Grafik 15.13 Giysi üretiminde işçi başına ücret oranları ve çıktılar, 2002. Veriler, Abernathy, 2005, tablo 2'den.

sürecinin verimidir. Yoksul ülkelerdeki verim düşüklüğü, son derece özel bir şekil almıştır: Üretimde makine başına fazladan işçi istihdam edilmesine rağmen, sermaye birimi başına buna tekabül eden bir çıktı kazanımının gerçekleşmemesi. İzleyen bölümde, insanın akıl erdirmekte güçlük çektiği bu verim farklılıklarının kaynağını araştıracağız.

16

Neden Bütün Dünya Gelişmiş Değil?

Düşük konumda gördüğümüz birinin davranışına bakarak o kişinin eline zenginlik ve iktidar verilse nasıl davranacağını kestirmek zordur.
SAMUEL JOHNSON, *Rambler*, no. 172 (9 Kasım 1751)

Önceki bölümlerde, dünyada gelir farklılıklarının artmasının kökünde yatan şaşırtıcı nedenlerden birinin, en modern teknolojiler kullanıldığı zaman bile işçi başına çıktının düşük olması ve bunu telafi edecek sermaye birimi başına çıktı kazanımı olmaması olduğunu gördük. Bu bulgu, Büyük Ayrılış'ı kurumlara dayanarak açıklama teşebbüslerini savunması güç hale getirmektedir. Üretim yapan bir işletme bir kere kurulduktan sonra, işletmenin iç verimi üzerinde kurumların neden etkisi olsun ki?

İşçi başına çıktıdaki bu uluslararası farklılıklar, 1840'lara gelindiğinde pamuklu tekstil sanayinde ortaya çıkmış bulunuyordu ve bugün birçok sektörde daha da belirgin olarak mevcutturlar. Bu bölümde, bu çıktı farklılıkları için ve Sanayi Devrimi'nden bu yana gelirler arasındaki ayrışmanın gitgide büyümesi için açıklamalar arayacağız.

İlk argüman, işgücü üretkenliğindeki bu farklılıkların, üretimde toplumlar arasındaki işgücü kalitesi farklılıklarından, yani büyük ölçüde yerel sosyal ortamdan kaynaklanan farklılıklardan kaynaklanıyor olması gerektiğidir. Bu kadarının gerçekliği sağlam bir şekilde tespit edilebilmektedir.

Daha derin bir mesele olan, neden bu farklılıkların günümüzün dünyasında daha önceki dönemlere göre kişi başına gelir üzerinde bu kadar derin

bir etkisi olduğu konusunda ise, ortaya bir dizi hipotez atabiliriz. Birinci hipotez, Malthus çağının sona ermesiyle, toplumlar arasındaki mevcut sosyal enerji farklılıklarının gelirde çok daha büyük farklılıklara yol açabilecek hale gelmiş olmasıdır. İkincisi, modern tıbbın, hayatta kalma ücretiyle belirlenen asgari düzeyi aşağı çekmiş olmasıdır. Üçüncüsü, Sanayi Devrimi'nden bu yana gelişen teknolojinin, işgücü girdisinin kalitesindeki eksiklikleri çok daha az affeden türden bir teknoloji olmasıdır.

Son olarak, daha da derin bir düzeyde, işgücü kalitesindeki bu sosyal kökenli farklılıkların en temeldeki kaynağının ne olabileceği konusunda, ancak, deneme kabilinden son derece kaba birtakım fikirler ortaya atabiliyoruz. Dünya tarihinin garip olan tarafı şudur ki, 1800'den önceki dünya bizim için gayet bilinebilir nitelikteyken, o tarihten bu yana dünya gitgide anlaşılması daha güç bir şey haline gelmiştir.

YOKSUL ÜLKELERİN SORUNU İŞGÜCÜ MÜ?

Ucuz işgücü ekonomilerinde makine başına normalde bekleyeceğimizden çok daha fazla sayıda işçi olduğunu ve bunun makine başına daha fazla çıktı sağlamadığını ampirik olarak gözlemlememize rağmen, bundan yola çıkarak sorunun işgücü girdisindeki eksiklikler olduğu sonucuna hemen varamayız. Belki de sorun işletme yönetimindedir.

Zengin ve yoksul ülkeler arasında işgüçlerinin kalitesinde büyük farklılıklar olduğu düşüncesinin, Pax Britannica çağında ticaret ve sanayi konusunda yazılan yazıların ana malzemesi olduğu malumdur.

19. yüzyılın ortalarında ve sonlarında Britanya ekonomik gücünün doruğundayken, birçok yazar, Britanya'nın yüksek ücretler ödediği halde hâlâ uluslararası rekabette üstün gelmesinin, esas olarak Britanya'da işçilerin emek yoğunluğunun ucuz işgücüne sahip rakiplerine göre çok daha fazla olmasından kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Bu yazarlar, Britanyalı işçilerin işçi başına daha fazla sayıda makine işletebildiklerini ve bunun da ucuz işgücüne sahip ülkelerin işgücü maliyeti avantajlarını azalttığını, hatta tamamen ortadan kaldırdığını savunmuşlardır.

Karl Marx da bu görüşü onaylamıştır. 1867'de yayınlanan *Kapital*'in ilk cildinde, "Ülkeler Arasında Ücret Farklılıkları" başlıklı kısa bir bölümde, Britanya'daki tekstil fabrikalarında işçi başına çıktının yüksek olması, emek yoğunluğunun yüksek olmasına bağlanmaktadır.[1] Marx'a göre, ileri kapi-

1 Marx, 1990, s. 701-06.

talist ekonomilerde işçilerin ücretlerinin yüksek olması, büyük ölçüde, işçilerin daha çok çalışmalarından dolayı bu işçilerin kendi eseriydi ve bu durum ona göre işçilerin kapitalist rejimde gördüğü kötü muamelenin bir başka kanıtından başka bir şey değildi. Ona göre, Britanya'daki işçiler, harcadıkları gerçek emek miktarı düşünülürse, işgücü birimi başına yine ancak hayatta kalma ücretini almaktaydılar.

Britanya'da emek yoğunluğunun daha fazla olduğu şeklindeki bu görüş, Marx'ın orijinal fikri değildi. O, sadece, görünüşe göre, 19. yüzyıl sonlarının Britanyalı ve Amerikalı ekonomistlerinin bir tür ortodoksluğu diyebileceğimiz bir bakış açısını alıntılıyordu. O tarihe gelindiğinde, Britanyalı işletme yöneticileri demiryolu inşaatında ve uluslararası tekstil sanayinde yabancı işgücüyle çalışma konusunda epey tecrübe kazanmış bulunuyorlardı. Britanyalıların işletme yöneticiliği altında üretim, farklı ülkelerde farklı miktarlarda işgücü gerektirmekteydi. Nitekim, o zamanlar, kaç Çinli, Hintli veya Afrikalı işçi bir Britanyalı işçi eder gibi soruları insanlar, yaklaşımlarındaki ırkçılığı gizlemeye gerek bile duymadan açıkça tartışıyorlardı.[2] Ayrıca, işgücünün verimindeki farklılıkların, günlük ücretlerdeki farklılıkları tümüyle dengeleyerek işgücünün gerçek maliyetini ülkeler arasında sabit kılıp kılmadığı da tartışılıyordu.[3]

İkinci Dünya Savaşı'na kadar modern sanayide ülkeler arasında kişi başına çıktıdaki farklılıkların nedeni konusunda hâkim olan görüş de muhtemelen buydu. ABD'nin Ticaret Bakanlığı görevlilerinden birinin 1922 yılında yazdığı raporda, Güneydoğu Asya'da kullanmak üzere makine almayı düşünenlere şu bilgi veriliyordu: "Asya için makine seçerken en çok yapılan hatalardan biri, işgücünden tasarruf sağlayan cihazlarla ilgilidir. İşgücü o kadar ucuz ki işgücünden tasarruf etmeye gerek yok diye düşünülür... Asyalıların işgücünün inanılmaz derecede verimsiz olmasından dolayı, tecrübeli alıcılar, işgücünden tasarruf sağlayan cihazlara büyük yatırımlar yaparlar."[4] *Tekstil Enstitüsü Gazetesi*'nde Hint sanayi hakkında 1929 yılında çıkan bir raporda, yazar, lafını sakınmadan, "Hindistan, Lancashire'daki fabrikalarda bir işçinin yapacağı işi yaptırmak için üç işçi çalıştırmak zorundadır,"[5] demektedir. 1930 yılında, uluslararası tekstil uzmanı Arno Pearse, "Hindistan'da işgücünün son derece düşük kaliteli olduğuna hiç şüphe yoktur; muhtemelen, ve-

2 Stuart, 1902.

3 Örneğin, bkz. Brassey, 1879, s. 157-96; Jeans, 1884, s. 623-24; Schulze-Gaevernitz, 1895, s. 85-130.

4 Rastall, 1922, s. 71.

5 Pamuk İpliği Derneği, 1929, T11.

rimsizlik, israf ve disiplinsizlik bakımından Çin'den sonra en kötü olandır,"[6] şeklinde görüş bildirmiştir.

Her ne kadar ülkeler arasındaki performans farklılıkları değişmemiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "işgücü kalitesi" yaklaşımı ekonomi literatüründen çıkmıştır. Bugün, ekonomistlerin çoğu, az gelişmiş ekonomilerdeki sanayinin kötü performansını, işgücüyle ilgili sorunlara değil, genel olarak işletme yönetimlerinin bütün üretim girdilerini (sadece işgücünü değil, aynı zamanda sermaye ve hammaddeleri de) üretken bir şekilde kullanamamalarına bağlamaktadırlar. Vasıfsız işgücünün her yerde aynı kalitede olduğu varsayılmaktadır.[7] Ama, işletme yöneticileri ülkeden ülkeye değişmektedir ve en yoksul ülkelerde en az etkili işletme yönetimleri vardır.

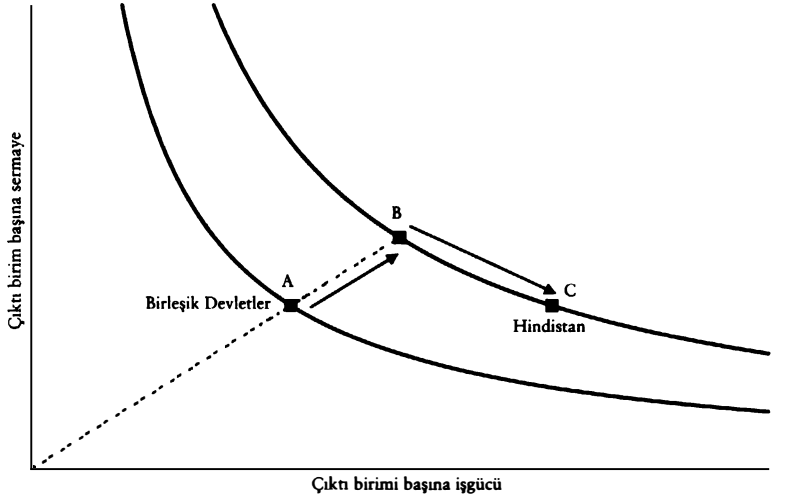
Peki o zaman, ucuz işgücü ülkelerinde işçi başına çıktı çok daha düşük iken, neden ekonomiler arasında makine-saat başına çıktı aynıdır? Modern görüşe göre, yoksul ekonomilerde iki koşul üst üste gelmektedir. Birincisi, ucuz işgücü ekonomilerinde işletme yöneticileri, (eskiden olduğu gibi bugün de) yetersiz olduklarından, çıktı birimi başına hem sermaye hem de işgücünü, ileri ekonomilerde gerekenden daha fazla kullanmaktadırlar. Bu durum, **Grafik 16.1**'de görülmektedir. Dikey eksen, çıktı birimi başına kullanılan sermayeyi, yatay eksen kullanılan işgücünü göstermektedir. Tipik olarak, bir birim çıktı üretmek için çok sayıda olası birim başına sermaye ve işgücü girdileri seçenekleri olacaktır. Olası seçenekler dizilerinden bir tanesi, A noktasından geçen eğri olarak şekilde gösterilmektedir. Daha fazla sermaye kullanılarak bir miktar işgücünden veya daha fazla işgücü kullanılarak bir miktar sermayeden tasarruf edilebilir. Örneğin, ringli eğirmede, makinelerin hızı azaltılırsa, çıktı birimi başına sermaye girdisi artar. Ancak, düşük hızlarda daha az iplik kopması olacağından, bunların onarılmasında kullanılacak bir miktar işgücü tasarruf edilmiş olacaktır.

İşletme yöneticiliğinin etkili olmadığı bir ülkede de, üretimde sermaye ile işgücü arasında bir takas olacaktır. Ancak, bu takas, **Grafik 16.1**'de, orijinden daha uzakta, B noktasında olacaktır. Herhangi bir verili sermaye-işgücü oranı için, işletme yöneticiliği etkisiz olan ülkenin her iki girdiden de daha fazlasına ihtiyacı vardır. Örneğin, pamuk eğirmede, eğer ham pamuk doğru şekilde harmanlanmazsa, eğirmede kopmalar daha fazla olacaktır ve bu da hem işçi başına hem de sermaye birimi başına çıktıyı düşürecektir. İşletme yöneticiliği etkisiz olunca, makineler daha sık bozulacak, hem sermaye hem de işgücü atıl kalacaktır.

---

6 Pearse, 1930, s. 188.

7 Örneğin, bkz. Pack, 1987.

Grafik 16.1 Birleşik Devletler ve Hindistan'da üretim seçenekleri.

Bununla birlikte, ucuz işgücü ekonomilerinde ikinci bir durum daha vardır. Bu ülkelerdeki işletme yöneticileri, ücretlerin düşük olmasından dolayı, sermayenin yerine işgücü kullanmaya yönelirler. Onlar için, işgücü ucuz, sermaye nispeten pahalıdır. Dolayısıyla, ringli eğirme örneğine dönersek, işletme yöneticileri makineleri hızlandırmaya ve bunun sonucunda ortaya çıkacak iplik kopmalarını onarmak için daha fazla işgücü kullanmaya eğilim göstereceklerdir. Dolayısıyla, Hindistan gibi ucuz işgücü ülkelerinde, işletme yöneticileri, son derece düşük işçi ücretleri karşısında, rasyonel davranarak C noktasındaki sermaye ve işgücü bileşimini kullanmayı tercih ederler.

Bu sürecin pratikte nasıl işlediğini görmek için, tezgâhlarda görevlendirilen dokuyucuları düşünelim. 1910 yılında Hindistan'da olduğu gibi tezgâh başına bir dokuyucu olursa, o zaman, tezgâhta atkı ipliği her bittiğinde veya çözgü ipliği her koptuğunda, işçi sorunu derhal giderebilecektir. Böylece, sermaye birimi başına çıktı düzeyi yüksek olur. Eğer, ABD'de olduğu gibi, bir işçi sekiz tezgâha birden bakarsa, o zaman, tipik olarak, atkı ipliği bittiği veya çözgü ipliği koptuğu zaman tezgâhın tekrar çalıştırılmaya başlaması belirli bir zaman alacaktır. Çünkü dokuyucu her makineyi sürekli gözler durumda olmayacak, çoğu zaman diğer tezgâhlardan birini onarmakla meşgul

olacaktır. Burada, işçi başına çıktı yüksek olur, ama makine başına çıktı düşük olur.

Pamuklu tekstil sanayi konusunda bugünkü görüş şu yöndedir: Yoksul ekonomilerde işgücü maliyetleri düşük olduğundan, işletme yöneticileri, makine başına daha fazla işgücü kullanarak makine başına çıktıyı, genel verimsizliklerine rağmen, tekrar ileri ekonomilerin düzeyine getirebilmişlerdir. Ancak, bunu, işçi başına çıktının daha da azalması pahasına yapmışlardır.

Çıktı birimi başına gereken sermaye, işletme yöneticiliğindeki verimsizliklerden dolayı artmakta, ancak daha sonra, sermayenin yerine ucuz işgücünün geçirilmesiyle tekrar düşmektedir. Sonuçta, etkiler birbirini sıfırlamaktadır. Buna karşılık, çıktı birimi başına gereken işgücü, işletme yöneticiliğindeki verimsizliklerden dolayı artmakta, ancak, daha sonra, sermayenin yerine ucuz işgücünün geçirilmesiyle yine artmaktadır.

Sermaye ve işgücü üretkenliklerinin gözlemlenen uluslararası örüntülerinin bu açıklamasının geçerli olabilmesi için, üretimde sermaye ile işgücünün birbirlerinin yerine geçebilmesi için bol imkân bulunması gerekir.[8]

Demek ki, yoksul ekonomilerdeki üretimde içsel olan ekonomik sorunlar konusunda birbiriyle rekabet eden iki bakış açısı vardır. 19. yüzyılın bakışı, bu sorunlardan işçilerin kalitesini sorumlu tutmuştur. 20. yüzyılın görüşüne göre ise, sorun, işletme yönetimlerindeki eksikliklerde yatmaktadır. Eğer elimizde her sanayiden çıktı, işgücü ve sermaye kayıtlarından başka bir şey yoksa, bu görüşlerden birini diğerine karşı savunmamıza imkân yoktur, çünkü bunlar bu düzeyde gözlemsel olarak eşdeğerdirler.

Ancak, işletme yönetimi, donanım ve işçilere yaptırılan işler konusunda çok daha fazla veriye sahip olduğumuz uluslararası tekstil sanayinde, ucuz işgücü ekonomilerinde verimi sınırlayan temel unsurun işgücünün niteliği olduğu açıkça görülmektedir.

UCUZ İŞGÜCÜ EKONOMİLERİNDE İŞLETME YÖNETİMİ

Yoksul ülkelerde kötü işletme yöneticiliği sorunu var mıydı? İşletme yöneticileri de, tıpkı makineler gibi, yerel sunumları yetersiz olduğu zaman ucuz işgücü ülkelerine ithal edilebilirler. Bu, pamuklu tekstil sanayinde özellikle kolaydı, çünkü pamuklu fabrikalarının nispeten düz bir işletme yapısı vardı. İşletme yöneticileri, pamuğun alımına nezaret ederler, üretilecek çıktı tipine göre makineleri ayarlarlar ve işçileri denetlerlerdi. Ancak, yukarıda belirttiğimiz

8 Sürecin gözlemlenen sonuçları doğurması için, üretim süreçlerinin Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu izlemeleri zorunludur (bkz. 6. Bölüm).

gibi, işçilerin görevleri hep belli işler olduğundan ve bunların yapılıp yapılmadığını kontrol etmek kolay olduğundan, denetimin fazla vakit almamış olması gerekir.

1910 yılı civarında pamuklu tekstil sanayinde, ülkeler arasındaki personel farklılıkları artık gayet net biliniyor iken, Britanya sadece makine ihraç etmekle kalmıyor, aynı zamanda, yabancı fabrikalara çok sayıda işletme yöneticisi ve vasıflı işçi de ihraç ediyordu. Brezilya, Çin, Hindistan, Meksika ve Rusya gibi ülkelerin hepsinde 1910 yılı civarında ciddi miktarda Britanyalı işletme yöneticisi çalışıyordu.[9] 1895 yılında, Bombay'da elli beş fabrika vardı; bunların yirmi yedisinin işletme yöneticileri Britanyalıydı. Bu fabrikalarda, tezgâh atölyelerini, eğirme ve tarama odalarını ve buharlı makineleri denetleyen 190 yönetici yardımcısı vardı ve bunların 77'si Britanyalıydı.[10]

Benzer şekilde, 1915 yılında Çin'deki sanayinin en az üçte biri Britanyalıların işletme yöneticiliği altındaydı ve Çinli müteşebbislere ait olan bazı fabrikalar da Britanyalı fabrika yöneticileri tarafından işletiliyordu. Brezilya'daki fabrikaların çoğunun yöneticileri, ustabaşları ve mühendisleri Britanyalıydı. En az yetkinliği olan Britanyalı yöneticilerin iş ücretlerinin en düşük olduğu ülkelere, orta derecede yetkinliği olanların işçi ücretlerinin orta derecede olduğu ülkelere gittiği ve en iyi yöneticilerin de yüksek gelirli ekonomilerde kaldığı bir seçme süreci olmadığıysa eğer (ki olmasının hiçbir ekonomik mantığı yoktur), sorunun işletme yöneticiliği olmasına imkân yoktur.

Bombay gibi yerlerde, sektörde rekabet şiddetliydi. **Tablo 15.4**'te, 1907-24 yılları arasındaki büyüme döneminde bile sektördeki kâr oranlarının mütevazı olduğu gösterilmişti. Dolayısıyla, işletme yöneticileri, fabrikalarının verimini artırmak yönünde sürekli baskı altındaydılar. Nitekim, 1925 yılında, Bombay'daki seksen beş pamuklu fabrikasından kırk beşi, tarihlerinin bir noktasında iflas etmiş ve yeni gelen yönetim tarafından yeniden kurulmuş fabrikalardı; on altısı da, yönetim üzerindeki denetimi gönüllü olarak başkalarına devretmişti.[11] Sektörde, yanlış makine tiplerinin seçimi, yanlış üretim ölçeği seçimi veya yanlış dikey entegrasyon düzeyi seçimi gibi bir türlü giderilemeyen açık işletme yöneticiliği zaaflarının bulunduğuna dair bir işaret yoktur.[12]

---

9 Clark, 1987a.

10 Rutganur, 1927.

11 İlk fabrika 1856'da kurulmuştur, ancak sektörün güçlü bir şekilde büyümeye başlaması 1880'leri bulmuştur; Rutganur, 1927.

12 Wolcott ve Clark, 1999.

İKAME OLANAKLARI

Yoksul ülkelerde fabrikalarda ve demiryollarında fazladan işgücü kullanılması konusundaki modern görüş, işletme yöneticilerinin sermayenin yerine işgücü kullanmayı tercih etmelerine dayanır. Ancak, pamuklu fabrikalarında bazı işler vardır ki bunlarda bu tür bir ikame mümkün değildir ve dolayısıyla bu işlerdeki personel düzeylerinin işçilerin yüksek ücret aldığı ekonomilerdeki düzeylere çok yakın ve hatta aynı olması beklenir.

Bu işlerden biri, çıkarmadır. Çıkarıcılar, iplikle dolmuş iğleri eğirme makinelerinden belirli aralıklarla çıkarırlar. Çıkarma işlemi yapılırken makinelerin durdurulması gerekir; o yüzden, bir tezgâhta bulunan dört yüz kadar iğin hepsi aynı anda çıkarılır. Hindistan'da, 1930'larda ve 1940'larda, standart iplik eğrilen makinelerde çıkarma işlemi her üç saatte bir yapılırdı. Her iğin çıkarma işlemi yaklaşık 3.3 saniye sürdüğünden, eğer bütün tezgâhın çıkarma işlemini tek kişi yapıyorsa, her 200 dakikanın 20 dakikasında, yani toplam çalışma süresinin yüzde 10'unda çıkarma işlemi için iğlerin durdurulması gerekirdi. Bu atıl kalma süresini azaltmak için, çıkarma işlemi uzman çıkarıcı ekipleri tarafından yapılırdı. Bu uygulama, çıkarma işlemini tezgâh başına 2-4 dakikaya, yani çalışma süresinin sadece yüzde 1-2'si düzeyine indirirdi.[13]

Tablo 16.1'de, ABD, Britanya ve Hindistan'da 1907-96 yılları arasında çıkarıcıların saat başına çalışma hızları gösterilmektedir. Hindistan'daki çıkarma hızları, 1907'den 1978'e kadar olan bütün bir dönem boyunca olağanüstü düşüktür ve 1996 yılı itibariyle son derece sınırlı bir iyileşme göstermişlerdir. 1940'larda, Hindistan'daki çıkarma hızı, ABD'dekinin yüzde 16'sı düzeyindeydi. Ringli eğiricilerin gerçekleştirdikleri işlerin zaman ve hareket tahminlerini kullanırsak, 1920'lerde Hindistan'daki personel düzeylerini düşündüğümüzde, işçiler zamanın sadece yüzde 18-23'ünde çalışıyorlardı.[14]

YOKSUL EKONOMİLERDE İŞGÜCÜ KALİTESİ NEDEN BU KADAR DÜŞÜKTÜR?

Yukarıda anlattıklarımızdan yoksul ülkelerdeki personel fazlalığı konusunda sorunun esas olarak işçilerde olduğu açık gibi görünse de, ucuz işgücü ekonomilerinde neden üretimde bu kadar çok sayıda fazladan işçi çalıştırıl-

13 Pearse, Japonya'da, 1929 yılında, beş ila sekiz kişiden oluşan çıkarma timleri olduğunu, bunların bir tezgâhın çıkarma işlemini yaklaşık bir dakikada gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır. Hindistan'da, 1930'da, öyle görünüyor ki, bütün bir tezgâhın çıkarma işlemi daha fazla zaman alıyordu (iki ila üç dakika) ama ekiplerin kaç kişilik olduğunu bilmiyoruz; Pearse, 1929, s. 55, 65; Pearse, 1930, s. 129, 133, 138.

14 Wolcott ve Clark, 1999, s. 400.

TABLO 16.1
Saat Başına Çıkarma Sayısı, ABD, Britanya ve Hindistan

Yıl	ABD	Britanya	Hindistan
1907	–	–	*102*
1921	*728*	–	*118*
1944-49	770	462	*124*
1959	1.000	–	–
1969	–	600	–
1978	–	–	*160*
1996	–	–	319

Not: İtalik rakamlar, çıkarıcı başına düşen iğ sayısından veya çıkarıcı başına ve saat başına çıkarılan pound sayısından türetilmiş çıkarma hızlarıdır.
Kaynaklar: Clark, 1907; Shirras, 1923; Pamuk Eğirme Üretkenliği Ekibi, 1951; Tekstil Kurulu, 1969; Ratnam ve Rajamanickam, 1980; Doraiswamy, 1983; Rajamanickam ve Ranganathan, 1997, s. 2.

dığını açıklamak kolay değildir. Elimizde kayda değer miktarda bilgi bulunan durumlarda bile (örneğin 1890'dan 1938'e kadar Bombay'daki tekstil fabrikaları gibi), açıkça görünen bir açıklama yoktur. Bombay'daki fabrika işçileri, öyle görünüyor ki, düşük yoğunluklu olarak ve üstünkörü bir şekilde çalışıyorlardı ve bu yüzden işverenleri, para yatırdıkları sermayeden tam çıktı elde etmek için her makineye çok sayıda işçi tahsis etmek zorunda kalıyorlardı.

1920'lerde, Bombay'daki yöneticiler, Britanya ve ABD'nin standartlarına göre kendi fabrikalarında personel fazlası olduğunu biliyorlardı. Zaten, 1924'ten sonra sektör ciddi bir baskı altına girmiş, çok sayıda fabrika zarar etmiştir. Peki neden bu fabrikalar fazladan işçilerini başlarından atmadılar?

Bu sorunun ilk bakışta görünen cevabı, personeli azaltmanın, maliyetler ve kârlar bakımından bir yarar sağlamayacak olmasıdır. Nitekim, bazı firmalar 1920'lerde ve 1930'larda personel düzeylerini düşürmek için birtakım saldırgan hamleler yapmışlardır. Ancak, bu firmaların kârları, bu tür tedbirlere başvurmayan firmalarınkinden yüksek olmamıştır. Tutulacak doğru yolun bu olduğuna dair piyasadan gelen hiçbir açık sinyal yoktu.

Firmaları iki gruba ayırabiliriz: *Rasyonelleştiriciler*, 1924-38 aralığında makine başına işçi sayılarında birtakım ciddi azaltmalar yapmış olan şirketlerdir. *Rasyonelleştirici olmayanlar*, işçi sayılarını değiştirmeyenlerdir. Ortalama olarak, rasyonelleştiriciler, işçi sayılarını yüzde 35 azaltmışlardır. Ancak, 1935-38 yıllarında, rasyonelleştiricilerin ortalama brüt kâr oranı, yüzde 1.7 idi; hâlbuki, rasyonelleştirici olmayanlarınki yüzde 2.0'dı. Bombay'ın sa-

nayisinde yaşanan tecrübede, fazlalık işgücünden kurtulmanın kârları yükselttiğini düşündürecek hiçbir şey yoktu.

Bombay Dyeing and Manufacturing, rasyonelleştiriciler arasında en kârlı olandı. Ama yine de ortalama kâr oranı 1935-38 yılları için sadece yüzde 6'ydı. Bu fabrika bile, en azından kendi yöneticilerinin gözünde, büyük bir başarı değildi. Şirketin yönetim kurulu toplantılarının tutanaklarına göre, şirketin kârları, bir şirket yönetimini eskimiş donanımlarını yenilemeye sevk edecek kadar yüksekti. 1930 ile 1938 yılları arasında, yönetim kurulu, donanıma ortalama yıllık 374.469 rupi (şirketin sabit sermaye stoku değerinin yaklaşık yüzde 1.3'ü) harcanmasına yetki vermiştir. Ancak, net olarak, şirketin iğ ve tezgâh sayısı azalmıştır. Ve, bütün bu yıllar süresince, yönetim kurulu, aynı zamanda, kârlardan büyük miktarların devlet tahviline yatırılmasına da yetki vermiştir. 1938 yılına gelindiğinde, şirketin elindeki devlet tahvillerinin piyasa değeri, 8 milyon rupiydi; bu, eğer şirket pamuklu sanayine yatırımı kârlı görmüş olsaydı, şirketin sermaye stokunu yüzde 25 artırmaya yetecek bir tutardı.[15]

İşçi çıkarmanın kârları artırmamasının başlıca nedeni, işçi çıkaran firmaların kalan işçilere daha yüksek ücret ödemeleriydi. Nitekim, 1935-37 yıllarında, rasyonelleştirilmiş fabrikalardaki ortalama günlük ücret 1.26 rupi, rasyonelleştirilmemiş fabrikalarda ise 1.11 rupiydi. Bu farklılık, tümüyle rasyonelleştirme sürecinin ürünüydü. 1924'ten 1935-38'e kadar rasyonelleştirilmiş fabrikalardaki nominal günlük ücretler yüzde 6 düşerken, rasyonelleştirilmemiş fabrikalardaki ücretler yüzde 21 düşmüştür. Dahası, makinelerdeki artışı işçilere dayatmak da göründüğü kadar basit bir iş değildi. Her ne kadar işçilerin rasyonelleştirmeden önce yaptıkları işler zaten minimal düzeyde gibi görünse de, makine başına gereken emeği asgariye indirmek için hazırlıklar yapılıyordu. Ayrıca, sürekli karşılanması gereken masraflar da vardı. Bunlar arasında, makinelere daha iyi bakım yapılması ve daha kaliteli pamuk alınması da yer almaktaydı. Bunların ikisi de, iplik kopması oranını azaltmaya yönelik iyileştirmelerdi.

Serbest rekabet olan bir işgücü pazarında, işçiler, saat başına farklı emek düzeyleri anlamına gelen şartlarla işe alınabilirler. Daha fazla emek talep eden firmaların, daha fazla ücret ödemeleri gerekir. Dolayısıyla, işçilerin kapasitelerini ve eğilimlerini düşünürsek, aslında, pekâlâ, Bombay'daki firmalar, ortalama olarak, optimum ücret-emek bileşimini seçmiş olabilirler. İş-

15 Wolcott ve Clark, 1999, s. 409.

çilerinden daha fazla emek çıkarmaya teşebbüs edenler ise, işçileri tutmak için daha fazla ödemek zorunda kalmışlardır.

Örneğin, birçok gözlemci, Bombay gibi yerlerde işgücü üretkenliğinin düşük olmasının nedeninin, Hintli işçilerin köhne çalışma normlarında diretmeleri (örneğin ringli tezgâhın her bir yanında bir işçi çalışması gibi) olduğunu iddia etmişlerdir. Nitekim, "Bağımsızlıktan önce, iş tahsisi tümüyle gelişigüzel yapılıyordu ve o bölgenin geleneği neyse ona bağımlıydı. Eğer bir fabrikada bir işçi 200 iğin başında duruyorduysa, yöredeki bütün öteki fabrikalarda da bu aynı oluyordu."[16]

Ancak, eğer gerilemekte olan bir sanayi merkezi olan Bombay'da, sorun, işçilerin köhne çalışma normlarında diretmek suretiyle direnç göstermeleri olsaydı, o zaman, rasyonelleştirici işletme yöneticilerinin başka yerlere taşınmak yönünde muazzam bir eğilimleri olması gerekirdi. İşçilerin günlük ücretleri genel olarak yerleşik tekstil merkezlerinin dışında daha düşüktü. Nitekim, iki dünya savaşı arası dönemde Cawnpor, Coimbatore, Delhi, Madras ve Nagpur gibi yerlerde kayda değer bir büyüme olmuştur. Ancak, bu şehirlerde istihdam ve kurulu makine miktarı büyümekle beraber, üretkenlik Birinci Dünya Savaşı öncesi düzeylerinde kalmıştır. Eğer belli başlı sanayi merkezlerindeki personel düzeyleri tümüyle gelenek kaynaklı idiyse, o zaman neden ücra yerlerde kurulan yeni fabrikaların işletme yöneticileri işçilerini her biri sekiz yüz iği çalıştıracak şekilde eğitmemişlerdir? Normalde bunu yapabilmeleri gerekirdi.

İmalatçılar, işçilerin daha fazla makineye bakması halinde makine başına çıktının düşmesi korkusundan dolayı işçilere hafif işler verildiğine inandıklarını net bir şekilde ifade etmişlerdir. Nitekim, bir imalatçı, 1908 yılında Fabrika Komisyonu'na şu ifadeyi vermiştir: "Her tezgâhta bir adamları vardı, çünkü eğer bir adama iki tezgâh verselerdi, o zaman tezgâhın kapasitesinin sekizde üçü kaybedilirdi. Tezgâhı hâlihazırda başka bir tezgâha bakan bir adama vermektense, tezgâhı tümüyle durdurmayı tercih ederlerdi."[17]

Madras'taki Buckingham and Carnatic fabrikaları (ki Hindistan'daki en büyük ve en kârlı tekstil işletmelerinden biriydi), 1920'lerde otomatik tezgâhlar kullanmaya başladı. Hindistan'da o tarihte normal tezgâhların personel düzeyi, hâlâ, çoğu zaman tezgâh başına bir kişiydi; karşılaştırmak istersek, ABD'de sekiz tezgâha bir işçi bakıyordu. ABD'de işçi başına yirmi ila otuz otomatik tezgâh kullanılıyordu, ama Buckingham and Carnatic fabri-

16 Sreenivasan, 1984, s. 172.

17 Parlamento Raporları, 1909b, s. 315.

kalarında her dokuyucu işçiye sadece üç otomatik tezgâh tahsis ediliyordu. Tezgâhlar işçiler için yeni bir şey olduğuna göre ve dokuyucu işçi başına on tezgâh yerine üç tezgâhlık bir performans beklemek için bir neden olmadığına göre, daha önce personelle ilgili sınırlamanın nedeni sadece gelenek idiyse, o zaman neden bu değişim anından daha kârlı bir gelenek başlatmak için yararlanmadılar?

Sorunun köhne normlar olmadığına dair başka bir işaret de, 1890 ile 1929 yılları arasında Hindistan'daki fabrikaların yöneticilerinin daha az işgücü kullanan yeni makineler almaya yönelmeleridir. Daha az işgücü kullanmanın bir yolu, girdi ve çıktı paketlerini daha büyük yapmak ve böylece bunların değiştirilme sıklığını azaltmaktır. Nitekim, 20s iplik eğiren çıktı bobinlerinin ortalama büyüklüğü, 1890 yılı civarında 14 inç küp iken, 1929 yılı civarında 16 inç küp'e çıkmıştır. Benzer şekilde, 20s iplik için girdi bobinlerinin ortalama büyüklüğü 1890 civarında 80 inç küpten, 1929 yılı civarında 115 inç küp'e çıkmıştır. İşletme yöneticileri, daha fazla zemin alanı işgal eden ama işgücünden tasarruf ettiren makineleri tercih ediyorlardı. Eğer işçi başına sabit sayıda iğ kullanmak gibi bir kısıtlamaları olsaydı, neden böyle bir şey yapsınlardı ki?

1920'lerde ve 1930'larda Bombay'daki sanayide yaşanan yukarıda açıkladığımız tecrübelerden açıktır ki, asıl zorluk, işgücünün kullanımındaki sorunlardı. Hintli işçilerin tutum ve davranışlarında, pahalı işgücü ekonomilerindeki işçilere kıyasla gerçekten birtakım farklılıklar olduğuna dair başka bir işaret de, Hindistan'daki fabrikalardaki çalışma şartlarıdır.

İngiltere'deki pamuklu bez fabrikaları, fabrika disiplinine ilişkin birtakım katı sistemlerin daha ilk yıllarda yerleştirilmiş olmasıyla dikkat çekmiştir. İşçilerden (hatta parça başına ücret alanlardan bile), her sabah işbaşı saatinde işe gelmiş olmaları, fabrikanın açık olduğu bütün saatler boyunca çalışmaları, makinelerinin başından ayrılmamaları ve çalışma esnasında eş-dost, arkadaşla konuşmamaları beklenirdi.[18] Hindistan'daki fabrikalar ise, buna kıyasla, disiplinsizdiler. Bu disiplin eksikliği ve devamsızlık, en az 1960'ların içlerine kadar devam etmiştir.

1909 tarihli Hindistan Fabrikalarında İşgücü Komisyonu raporu, fabrikalardaki koşullar hakkında işverenlerce verilmiş ifadelerle doludur. Herhangi bir verili günde, işçilerin hatırı sayılır bir kısmı işe gelmemiş oluyordu ve işe gelmiş olanlar da çoğu zaman canları istediği zaman yemek yemek ve-

18 Clark, 1994.

ya sigara içmek için fabrikaya girip çıkabiliyorlardı. Onların yokluğunda makinelerine başka işçiler göz kulak oluyordu. Nitekim, bazı imalatçılar, işçilerin kendi aralarında gayriresmî bir nöbet sistemi örgütlemiş olduklarını iddia etmişlerdir. Fabrika avlularında yemek yeme yerleri, berberler, içecek dükkânları ve mola veren işçilere hizmet veren başka tesisler vardı.[19] İddialara göre, bazı anneler fabrikaya yanlarında çocuklarını da getiriyorlardı. İşçilerin akrabaları gün içinde fabrikanın içine girip işçilere yemek getiriyorlardı. "Bombay'daki fabrikalarda müthiş bir denetim eksikliği vardı." Hatta, işletme yöneticilerinden biri, tipik bir işçinin, "fabrikada yıkandığını, çamaşır yıkadığını, sigara içtiğini, tıraş olduğunu, uyuduğunu, yemeklerini yediğini ve muhakkak etrafında akrabalarının bulunduğunu" söylemiştir.[20]

İşçilerin zamanın ne kadar kısmında makinelerinin başında bulunmadığına dair güvenilir tahmin fazla yoktur. İmalatçılar, toplam çalışma süresinin yüzde 10-30'u gibi bir rakam söylemişlerdir. Bazı işverenler, bu kaytarmaları kısmen de olsa kontrol altına almak için, bir izin kâğıdı sistemi uygulamaya koymuşlardı: Buna göre, bir işçi, fabrikayı, ancak çalıştığı kısımdan verilmiş izin kâğıdı veya jetonla terk edebilecekti. Her kısma, personellerinin yüzde 10-25'ine eşit miktarda kart tahsis edilmişti. Ancak, işçiler, bu mütevazı denetime bile bazen başarıyla direnmişlerdir.[21]

Bu disiplin eksikliği, sanayinin Britanyalılarının hâkimiyeti altında 1947 yılına kadar süren serbest piyasa dönemi boyunca ortadan kalkmadı ve muhtemelen daha sonra da devam etti. Nitekim, hem İngiltere hem de Hindistan'daki fabrikalarda çalışmış olan, Bombay'daki Victoria Jubilee Tekstil Enstitüsü'nde öğretim üyesi olan R.K.P. Mody, 1951 yılında çıkan ve "Ustabaşılara Pratik İpuçları" adını verdiği bir makalesinde, iyi bir ustabaşının bile, jetonları olması şartıyla, işçilerin iş esnasında atölyelerden çıkmalarına izin vereceğini varsaymaktadır.[22]

Mody, işçilerin, "makineleri ve diğer işlerini başıboş bırakarak" ikişerli veya daha büyük gruplar halinde jetonları olmadan dışarı çıkmalarına izin veren denetim uygulamalarını kınamaktadır ama, görüşüne göre, bu tip durumların yaygın olduğunu da kabul etmektedir. Ayrıca, işçilerin atölyeler dahilinde gazete okumalarına, atölyeler dahilinde uyumalarına ve atölyelere çocukların alınmasına izin veren âdetleri de eleştirmektedir.[23] 19. yüzyılın orta-

19 Parlamento Raporları, 1909b, III, s. 170; Morris, 1965, s. 114-115.
20 Parlamento Raporları, 1909b, s. 21, 27, 78, III, s. 204.
21 *A.g.e.*, s. 25, 35, 72, III, s. 139, 148-49, 170, 181, 197, 200.
22 Mody, 1951.
23 Mody, 1951, s. 720.

larına gelindiğinde, İngiltere'de hiçbir tekstil fabrikasında bu tür şeylere izin verilmezdi.

1960'larda bile devamsızlık hâlâ yaygındı. 1939-44 yıllarında Bombay'da günlük devamsızlık ortalama yüzde 10.7, Ahmedabad'da yüzde 4.5'ti.[24] **Tablo 16.2**'de, Güney Hindistan'da bulunan on altı fabrika üzerinde gerçekleştirilmiş bir çalışmanın özeti sunulmaktadır. Çalışmada, 1950'lerde ve 1960'larda yüksek oranda devamsızlık olduğu ve görünüşe göre fabrikaların buna müsamaha gösterdiği bulunmuştur. Örneğin, 1955'te, işçilerin yüzde 7'si, çalışma günlerinin yüzde 25 veya daha fazlasında işe gelmemişlerdir. Ayrıca, işe gelmeme, maaş ödemelerinden, ikramiye ödemelerinden sonraki günlerde ve tatilleri izleyen günlerde artmaktadır. Yine de, işletme yönetimleri, iş günü kayıplarının büyük bir kısmından sorumlu olanlar nispeten küçük ve kim oldukları bilinen bir grup teşkil ettiği halde, bu tür işçileri çalıştırmaya devam etmişlerdir.

Bu kuralsızlık, sadece işçilerin düğün mevsiminde veya hasat için köylerine döndükleri yıllık hareketlerin bir sonucu değildi. Çünkü, çoğu zaman, fabrikaların bu tip durumlar için resmî izin sistemleri zaten vardı. Asıl büyük yer tutan, bu tür vesilelerle olan devamsızlıklar değil, günlük devamsızlıklardı.

Birçok fabrika, devamsızlığı sınırlamak için teşebbüslerde bulunmuştur, ancak kullandıkları yöntemler oldukça zayıftır. Nitekim, 1946 yılında Madura Mill Company'nin kurallarında, *sekiz gün veya daha fazla* izinsiz olarak işe gelmeyen işçilerin geçici olarak uzaklaştırılacakları veya işten çıkarılacakları belirtilmektedir.[25] Daha yaygın olarak, fabrikalar, çözümü, devamsızlığı az olan işçilere mütevazı birtakım primler vermekte aramışlardır.

Hindistan'daki fabrikalar, devamsızlıklara karşı nispeten müsamahalı davranmalarının ötesinde, hatta, işçilerinin, işe gelmedikleri süreler boyunca işlerini yaptırmak için başka adam tutmalarına bile izin veriyorlardı. En azından 1920'lerde, Bombay'daki dokuyucu işçiler (ki bunlar işçiler arasında nispeten vasıflı bir kesim teşkil etmektedirler), yerlerine geçmek üzere başka birini tutma iznine sahiptiler (bunlara *badli*ler deniyordu).[26] Dokuyucular parça başı ücret alıyorlardı; o yüzden, yerlerine bakan kişi ne çıktı üretirse onun ücretini alacaklardı. Dokuyucu işçinin yerine geçen kişiye yaptığı ödemeye firma hiç karışmıyor, bu konuda hiçbir denetimde bulunmuyordu.[27]

24 Deshpande, 1946, s. 8.
25 Deshpande, 1946, s. 8.
26 Newman, 1981.
27 Hatta, öyle görünüyor ki, bazı firmalarda, bir dokuyucu işçi tarafından en fazla kaç gün üst üste *badli* çalıştırılabileceğine dair bir sınırlama vardı.

TABLO 16.2
Hindistan'daki Fabrikalarda Devamsızlık, 1965

Dönem	Şehir (%)	Kırsal (%)
Ortalama (1955)	8,0	5,7
Ortalama	10,6	8,9
Maaş ödemesinden sonraki ilk gün	11,0	6,1
Maaş ödemesinden sonraki ikinci gün	10,8	–
Maaş ödemesinden sonraki üçüncü gün	10,2	–
Yılda iki kez yapılan ikramiye ödemesinden sonraki ilk altı gün	12,4	7,7
Bir tatilden sonraki ilk gün	10,5	7,9

Kaynak: Rudraswamy, 1957, 1967.

Yukarıda sunulan deliller, Hindistan'ın 1857-1947 yılları arasında Britanya hâkimiyeti altında ve daha sonra bağımsız Hindistan hükümetleri yönetiminde sanayileşememesinin kökünde yatan nedenin işgücü sorunları olduğu fikrini kuvvetle desteklemektedir. Hintli işgücünün hastalığı olan sosyal kaynaklı uyuşukluk, belki de bütün toplum için geçerliydi: Eğer eksiklik sadece Hintli işletme yöneticileri ve Hintli müteşebbislerle sınırlı olsaydı, işletme yöneticiliği ve müteşebbislik girdileri nispeten kolayca ithal edilebilirdi (14. Bölüm'de Sassoon ailesinin girişimlerinde gördüğümüz gibi).

AYRILIŞIN SEBEBİ NEDİR?

Ekonomiler arasındaki gelir farklılıklarının temel nedeni, bu ekonomiler arasında işgücü kalitesinin değişken olması ise, o zaman, neden gelir farklılıkları bugün 1800'de olduğundan çok daha fazla? Sonuçta, toplumlar arasındaki sosyal yetenek farkları herhalde bugün 1800'de olduğundan daha fazla değildir.

Toplumlar arasındaki aynı farklılıkların bugün kişi başına gelirde çok daha büyük farklılıklara (yani Büyük Ayrılış denilen olguya) yol açmasının üç nedeni vardır.

Birincisi, sanayi öncesi dünyada, Malthus Kapanı nedeniyle, işgücünün etkililiğindeki farklılıklar, toplumlar arasında ortalama kişi başına çıktı düzeyini ilgilendiren hiçbir sonuç doğurmazdı. Az çalışmayı seven toplumların hayat şartları neyse, çalışkan olan toplumlarınki de oydu. Sanayi Devrimi'nden bu yana, kişi başına gelir artık Malthus mekanizmalarının kısıtlamasına tabi değildir. O yüzden, toplumlar arasındaki mevcut yetenek farkları, artık, kendilerini, nüfus yoğunluğundan ziyade kişi başına gelir farklılığı şek-

linde gösterebilmektedir. Büyük Ayrılış'ın nedenlerinden biri, artık Malthus çağından kurtulunmuş olmasıdır.

İkinci neden, modern tıbbın, tropikal Afrika gibi bölgelerde hayatta kalma ücretini önemli ölçüde düşürerek sanayi öncesinin ortalamasının ciddi derecede altında gelirlerde bile nüfusların artmasına imkân vermiş olmasıdır. Afrika'nın en yoksul ülkelerinin bazılarında, sanayi öncesi standartlarının altında olan ücret düzeylerinde bile ortalama ömür hâlâ sanayi öncesinin ortalama düzeyinin üzerindedir.

Üçüncü neden (bu, daha çok, deneme kabilinden bir ortaya atış niteliğindedir), Sanayi Devrimi'nden bu yana kullanılmaya başlanan yeni üretim tekniklerinin, yüksek kaliteli işgücü için ücret primini yükseltmiş olmasıdır.[28] Sanayi öncesi dünyada, üretim süreçleri "sığ" olma eğilimi gösteriyordu; yani, çok fazla sayıda aşama içermiyorlardı. Ayrıca, tipik olarak, süreç boyunca herhangi bir noktada meydana gelebilecek hata veya dikkatsizliklere de tahammül edebilecek nitelikteydiler. Sanayi öncesi tarımında buğday üretimini ele alalım. Toprak sürülür, tohum ekilir, ekin toplanır ve son olarak harman dövülür ve taneler ayıklanırdı. Eğer fazla tohum ekilmişse, o zaman bunların bir kısmı kaybedilmiş olurdu; az tohum ekilmişse, o zaman bir miktar toprak girdisi tam olarak kullanılmamış olurdu. Harman dövme kötü yapılmışsa, o zaman samanın içinde biraz tane kalırdı, ki bunlar da neticede çiftlik hayvanlarına yem olacaklarından değerin sadece bir kısmı kaybolmuş olurdu. Ama, sürecin aşamalarının herhangi birinde işin hatalı veya üstünkörü yapılmasının maliyeti mütevazı olma eğilimi gösterirdi.

Örneğin, 19. yüzyılın başlarında, Polonya, Britanya'nın önemli buğday tedarikçilerinden biriydi. O yüzden, bu ülkenin tarım uygulamaları Britanyalıları ilgilendiriyordu. 1820'lerde Polonya'daki çiftliklerde bir teftiş turu yapan İngiliz William Jacob, oradaki tarım işçilerinin genel olarak kötü performansına dikkat çekmiştir. Harman dövücülerden şöyle bahseder: "İngiliz çiftliklerinde yapılan harman dövmeye göre, tanelerin çok daha büyük bir kısmı samanın içinde kalıyordu." William Jacob'un verilerinden çıkan sonuca göre, Polonyalı harman dövücüler, özensiz çalıştıkları halde, her gün İngiliz harman dövücülerinin ancak yarısı kadar harman dövüyorlardı. Doğu Avrupa'dan ihraç edilen buğdayın ayıklaması da iyi yapılmıyordu ve o yüzden, buğdayı İngiltere'ye gelince tekrar elekten geçirmek gerekiyordu ve bu eleme esnasında büyük miktarda yabancı madde çıkıyordu.[29] Polonya'nın iç

28 Bu fikri, Kremer, 1993a'ya borçluyum.

29 Clark, 1987b, s. 425, 427.

kısımlarından gelen tahıl, ahşap mavnalarda, yağmur ve güneşe karşı korunmasız olarak nehir yoluyla Baltık Denizi'ne taşınıyordu. O yüzden, tahıl varış yerine geldiğinde, üst katmanı yeşermiş ve büyümeye başlamış oluyordu. Bu yeşermiş katman, varış yerinde sıyrılıp alınıveriyordu.

Üretim sistemi, Polonyalı işçilerin üstünkörü çalışma ahlâklarına karşı oldukça müsamahalıydı. Harman dövücüler tembellik ettiği zaman, işi tamamlamak için daha fazla harman dövücü kullanılabiliyordu. Tanelerin ayıklanması işi iyi yapılmamışsa, taneler bir kere daha elekten geçirilebiliyordu. Tanelerin bazıları yeşermişse, yeşeren taneler atılabiliyordu.

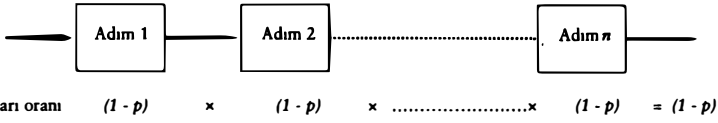
Ancak, Sanayi Devrimi'nin yeni teknolojilerinde, daha yaygın bir işbölümü vardı ve bu yeni teknolojiler süreç boyunca meydana gelebilecek hatalara karşı daha az müsamahalıydı. Örneğin, 19. yüzyıla gelindiğinde, Britanya'daki çanak çömlek imalathanelerinde, işbölümünde yirmi dokuz farklı aşama vardı. Fincan yapımında, on dördüncü aşama, fincana sap takılmasıydı.[30] Bu işlem doğru yapılmadığı takdirde, mamul fincanın hiçbir değeri olmazdı. Polonya buğdayında olduğu gibi tekrar elemek gibi bir imkân yoktu. Kremer, böyle bir durumda, işgücü tarafından yapılan hataların çarpan etkisine sahip olacağını söyler.[31] **Grafik 16.2**'de gösterildiği gibi, üretim sürecindeki n adet aşamanın her birinde p gibi bir hata şansı varsa ve bu hataların her biri ürünün satışa sunulamayacak hale gelmesine neden olacak nitelikteyse, o zaman satılabilecek nitelikte bir ürün elde etme şansı, $(1-p)^n$ olacaktır. Örneğin, çanak çömlek imalathanelerindeki her aşamada hata ihtimali $p = 0.1$ olsa ve 29 aşama olsa, o zaman başarıyla tamamlanmış fincanların kesri 0.05 olurdu.

Böyle bir durumda, imalatçılar, şu andaki Afrikalı işgücünü, işçiler son derece düşük ücretlerle çalışsalar bile, maliyet bakımından avantajlı bulmayacaklardır. Veya az çalışan veya çok hata yapan bir işgücüyle karşı karşıya kaldıklarında, imalatçılar, iş akışını sağlamak ve hataları önlemek için sürecin her aşamasında daha fazla işçi çalıştırmayı maliyet bakımından daha avantajlı bulacaklardır. Bu da, 15. Bölüm'deki ampirik sonuçlarda görülen duruma yol açabilecektir: Ucuz işgücü ülkelerinde büyük miktarlarda fazladan işgücü çalıştırılması, ama, zengin ülkelerdekiyle aynı sermaye birimi başına çıktının elde edilmesi. Hata şansını en aza indirmek için işçilere son derece basit görevler verilmektedir.

Dolayısıyla, başarılı, yüksek gelirli ekonomilerde, teknoloji, işteki görevlerin düzgün ve titiz bir şekilde yerine getirilmesine yüksek prim veren üre-

30 Clark, 1994, s. 153-54.

31 Kremer, 1993a.

Grafik 16.2 Modern bir üretim süreci?

tim süreçleri yönünde evrimleşmektedir (ki, bu teknoloji, bu ekonomilerdeki çalışma ortamında gelişmiş olduğundan, buna şaşmamak gerekir). İşgücünün daha rahat davrandığı ve daha az disiplinli olduğu ekonomilerde, bu teknolojiler, ancak, işgücünün karakteristiklerini telafi etmek için savurganca ilave işgücü istihdam edilerek kullanılabilmektedir.

Bu fikirden çıkan başka bir ampirik sonuç da, modern tekniklerin öncülleri olan el sanatlarına kıyasla üretkenliğinin, ucuz işgücü ülkelerinde çok daha düşük olacağıdır.

Örneğin, Hindistan'da, tekstil dokuma sektöründe, el tezgâhları, olağanüstü bir dirençle varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1830'lara gelindiğinde, İngiltere'de, fabrikalarda buharla çalışan tezgâhlar, el tezgâhında pamuklu üretiminin büyük ölçüde yerini almış bulunuyordu. Hâlbuki, el tezgâhı işçilerinin ücretleri, fabrika işçilerininkinin sadece yarısı kadardı.[32] Ne var ki, bunun üzerinden 175 yıl kadar bir süre geçtikten sonra, bugün Hindistan'da, el tezgâhı sektörü hâlâ büyük bir sektördür; özellikle pamukluda. Nitekim, Hindistan'da el tezgâhı sektörünün çıktısı, 1900 yılında ilk kez istatistiklerin toplanmaya başlamasından bu yana sürekli artış göstermiştir. 1997-98 yıllarında, **Tablo 16.3**'te görüldüğü gibi, Hindistan'daki el tezgâhlarının dokuma kumaş çıktısı, 1900'dekinin yaklaşık on katıydı. 1997-98'de, Hindistan'daki kumaş üretiminin yüzde 25'i hâlâ el tezgâhlarından çıkıyordu.

Esasen, Hindistan'daki kumaş üretimi üç kısma ayrılmıştır: ABD'deki gibi elektrikle işleyen büyük dokuma tezgâhı tesislerinden oluşan fabrika sektörü; fabrika sektörünün tabi olduğu resmi düzenlemelerinin dışında kalan, bir ila elli adet elektrikli tezgâha sahip atölyelerden oluşan dağınık elektrikli tezgâh sektörü; ve evlerdeki ve atölyelerdeki tezgâhlardan oluşan el tezgâhı sektörü. Hindistan'da el tezgâhı sektörünün varlığını sürdürmesi, çoğu zaman, devletin himayesine bağlanır. Bağımsızlıktan bu yana, hükümet, fabrika çıktısından tüketim vergisi aldığı halde, el tezgâhı sektörünü vergiden muaf tutmuştur. Nite-

32 Bythell, 1969.

TABLO 16.3
Hindistan'da Sektörün Elindeki Giysi Üretimi, 1900-98

Yıl	Uzaklık (mil)	Dağınık güç odaklı dokuma	El dokuma
1900-03	483	0	793
1936-39	3.630	0	1.420
1980-81	4.533	4.802	3.109
1997-98	1.948	20.951	7.603

Kaynaklar: Mazumdar, 1984, s. 7, 36; Tekstil komisyonu Kurumu, 1997, 1998.

kim, 1997-98 yıllarında bile, kumaşların çoğu, yüzde 10-20 oranında bir tüketim vergisine tabi idi, ama el tezgâhından çıkan kumaşlar hâlâ vergiden muaftı. Bununla birlikte, dağınık elektrikli tezgâh sektörü, bu tüketim vergilerinden kaçmayı büyük ölçüde başarmıştır.[33] O yüzden, vergi avantajları, esas olarak, küçük elektrikli tezgâh işletmelerinin büyük fabrikalarla rekabette nasıl üstün geldiklerini açıklamaya yaramaktadır; el tezgâhlarının, vergi ödemeyen elektrikli tezgâh işletmeleriyle nasıl hâlâ rekabet edebildiklerini açıklamamaktadır. Elektrikli tezgâhlar, el tezgâhlarının saat başına çıktısının 2,5 katını üretmektedirler ve bir adet dokuyucu işçinin dört ila sekiz adet buharlı/elektrikli tezgâhı işletebilmesi gerekir (1900 yılı civarında Britanya ve ABD'deki işgücü gereklerini esas alırsak). El tezgâhı ve elektrikli tezgâh sektörlerindeki işçi başına ücretler aşağı yukarı aynıdır; demek ki, kumaşın metresi başına elektrikli tezgâhların işgücü maliyetleri, el tezgâhlarının işgücü maliyetlerinin yüzde 5-10'u düzeyinde olmalıdır. Kumaşın metresi başına elektrikli tezgâhların sermaye maliyetlerinin el tezgâhlarına göre sadece yaklaşık yüzde 20 fazla olduğu tahmin edildiğine göre, el tezgâhlarının herhangi bir maliyet avantajına sahip olması için faiz oranlarının olağanüstü yüksek olması gerekir.

Ne var ki, pratikte, Hindistan'daki elektrikli tezgâhlar, İngiltere'de 19. yüzyılda makineyle çalıştırılan tezgâhlardan bile çok daha fazla işgücü gerektirmektedir. Elektrikli tezgâhta çalışan dokuyucuların her biri tipik olarak sadece 1.5 tezgâha bakmaktadır.[34] Bu personel düzeyi, elektrikli tezgâhın işgücü maliyeti avantajlarını müthiş bir şekilde azaltmaktadır. Elektrikli tezgâhlardaki yüksek personel düzeyleri, belki işçi ücretlerinin düşüklüğüyle açıklanabilirdi, ama, bugün, Hindistan'daki ücretler, 1830'larda İngiltere'de ödenen ücretler kadar yüksek, hatta onlardan daha yüksektir; hâlbuki, 1830'larda, İngiltere'de, daha ilkel bir buharlı tezgâh, el tezgâhlarını rahatça piyasadan silmiştir.

33 Misra, 1993, s. 89-119.
34 Mazumdar, 1984, s. 93.

Günümüz Hindistan'ında el tezgâhının rekabette avantaja sahip olması, modern teknolojiler kullanıldığında işgücü kalitesi farklılıklarının daha fazla önem kazandığı fikriyle bağdaşmaktadır.

İŞGÜCÜ KALİTESİNDEKİ FARKLILIKLARIN NEDENİ NEDİR?

İşgücü kalitesindeki farklılıkların altında yatan neden konusunda tatmin edici bir teori yoktur. Bize göre, öyle görünüyor ki, ekonomiler, nispeten enerjik fazlarla uyuşukluk dönemleri arasında az veya çok rastlantısal olarak gidip gelmektedirler. Yukarıda, Hindistan'da, 1870'ten itibaren 120 yıl boyunca ABD ve Birleşik Krallık'a göre nispi gelirde azalma yaşandığını gördük. Kısa bir süre önce ülkede büyüme tekrar başlamıştır (bu gelişme, ülkenin ekonomisini Britanya hâkimiyeti dönemindeki serbest piyasa koşullarına kısmen döndürmekten başka bir etkisi olmayan birtakım mütevazı ekonomik reformlarla zamanlama olarak çakışmıştır). Ancak, aslında, Hindistan'daki büyüme, sadece birtakım seçme eyaletlerle sınırlıdır (Gujarat, Maharashtra ve Pencap gibi) sınırlıdır. Bihar ve Utar Pradesh gibi aynı siyasi çerçevede bulunan başka eyaletler, düşük performanslarını sürdürmüşlerdir. Britanya'nın Fransa ve Almanya'ya göre nispi geliri, 1950'den 1980'e ciddi şekilde düşmüş, ancak o tarihten bu yana tekrar eşit düzeye gelmiştir. 1800'den 1980'e kadar kişi başına geliri Britanya'nın sadece yaklaşık üçte ikisi düzeyinde olan İrlanda'da kişi başına gelir 1980'den bu yana öyle yükselmiştir ki, Britanya'nın gelirini aştığı gibi Avrupa'nın da en yüksek gelirleri arasına girmiştir. Yeni Zelanda, son yirmi yılda, diğer OECD ülkelerine nispetle gelirinde ciddi bir düşüş göstermiştir.

Bu enerji ve uyuşukluk dönemleri arasında gidip gelmeler örüntüsü, tarihte çok gerilere kadar uzanmaktadır. Örneğin, Hollanda'nın 1550-1650 yıllarındaki Altın Çağı'nı, 150 yıllık bir ekonomik durağanlık izlemiştir. William Jacob, 1826 yılında Doğu Avrupa'da yaptığı turu anlattığı yazılarında, serbest çalışan işçilerin bile ne kadar düşük enerjili olduklarına dikkat çeker: "Nadiren, sebatla para biriktirme, çalışkanlık ve içkiden uzak durma gibi özellikler taşıyanlarına rastlanmaktadır."[35] Öyle görünüyor ki, tek fark, Malthus çağı sonrasının dünyasında bu gidip gelmelerin, bu talih dönüşlerinin daha büyük çaplı olmasıdır.

35 Jacob, 1826, s. 65.

Sonuç:

Garip Bir Yeni Dünya

Sanki bütün Doğa tek bir koca gülümsemedir.
HENRY FIELDING (1731)[1]

Hiç şüphe yok, Tanrı, ekonomi dünyasının kanunlarını ekonomistlerle dalga geçmek için yaratmış. Başka araştırma alanlarında (örneğin fizik bilimlerinde), son dört yüz yıl boyunca sürekli bir bilgi birikimi olmuştur. Eski teorilerin yetersizliği kanıtlanmış, ama onların yerine geçen teoriler, eski teorileri de içlerine aldıkları gibi aynı zamanda fizikçilere evrenin daha büyük bir kısmında geçerli olan açıklamalar yapma yeteneği de kazandırmışlardır. Ne var ki, ekonomi biliminde, bunun yerine, ekonomi dünyasını betimleme ve açıklama yeteneğimizin 1800 yılı civarında doruğuna ulaştığını görüyoruz. Sanayi Devrimi'nden bu yana geçen yıllarda, ekonomik modeller, zaman içindeki ve ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir ve servet farklılıklarını açıklama yeteneğinden gitgide uzaklaşmışlardır ve uzaklaşmaya devam etmektedirler. 1800'den önce hayat şartları toplumdan topluma ciddi değişkenlikler gösteriyordu, ancak, klasik ekonomi çerçevesinde geliştirilen Malthus modeli, bu farklılıkların kaynaklarını başarılı bir şekilde analiz etmektedir. İklimin, hastalıkların, doğal kaynakların, teknolojinin ve doğurganlığın maddi hayat şartlarını nasıl şekillendirmiş olduklarını biliyoruz. Dolayısıyla, 1'den 9'a kadar olan bölümlerde betimlediğimiz Malthus çağı, her ne kadar doğal sezgilerimize aykırı olsa da, tümüyle anlaşılabilir nitelik-

1 Fielding, 1731, s. 2.

tedir. Toplumlar arasındaki (muhtemelen her zaman mevcut olmuş olan) sosyal enerji farklılıkları, Malthus mekanizmaları vasıtasıyla, nüfus yoğunluklarında farklılıklar olarak kendilerini göstermişlerdir. Dolayısıyla, ekonomi biliminde, bilinen dünya, Afrika'nın savanlarındaki ilk avcı toplayıcılardan 1800'e kadar olan dünyadır.

O zamandan bu yana ekonomi bilimi daha profesyonel olmuştur. Lisans üstü programlar artmış, bunlardan, her zamankinden daha sofistike formel modellerle ve istatistik yöntemleriyle donanmış sayısız yetenekli ekonomist sel gibi akmıştır. Ne var ki, Sanayi Devrimi'nden bu yana garip bir yeni dünyada yaşıyoruz. Ekonomik teorinin süslü püslü sözleri, sıradan insanın ekonomiden cevabını beklediği "Neden bazıları zengin, bazıları yoksul? Hepimiz gelecekte şanslılar arasında olacak mıyız?" gibi sıcak sorulara pek cevap bulamamaktadır. Bu kitapta, ben, Malthus çağının, farklı tipte insanların farklı hayatta kalma şanslarına sahip olması vasıtasıyla günümüz toplumlarındaki başarı veya başarısızlıkları nasıl açıkladığına ve ekonomideki büyümenin devam edeceği bir geleceği nasıl öngördüğüne dair görüşler ortaya attım. Ancak, bu hipotez doğru olsa bile, yine de, günümüzde ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının büyük kısmı hâlâ açıklanmamış olarak kalmaktadır. Modern dünyada, insanların çalışmaya ve çalışmada işbirliği yapmaya karşı yaklaşımlarını belirleyen yerel sosyal etkileşimlerin etkisi, ekonomik sistem tarafından büyütülmekte ve bu da zenginlik ve yoksullukta daha önce eşi görülmemiş uç noktalara varılmasına yol açmaktadır.

Bugün, sermaye piyasaları, ticaret akışları, vergi yansıması, kredilerde ülke riskleri, rüşvet göstergeleri, kanunların uygulanırlığı vs. konularında her zamankinden daha fazla teknik ayrıntılarla dolu sayısız makale, çalışma raporu ve kitabın yağmur gibi yağdığı bir ekonomi dünyasında yaşıyoruz. Ne var ki, bütün bunlar, aydınlatmaktan çok karartmaya yaramaktadır. Çünkü, bu kitabın sayfalarında kurduğumuz dünya ekonomi tarihinin, disiplinin geleneksel olarak ana konusunu oluşturan bu meselelerle çok az ilgisi vardır. Tarihi bütünüyle ele alırsak, ekonomik hayatın büyük motorlarının (demografi, teknoloji ve emek verimi), öyle görünüyor ki, bu gündelik ekonomik kaygılarla ilgisi yoktur. (Kaderin bir cilvesi de şudur ki, insanoğlunun maddi akıbetinin ekonomistlerin yaptıkları işlerin büyük kısmında en az yer tuttuğu bu dünya, aynı zamanda, akademisyen ekonomistlerin bile maaşlarının daha önce eşi görülmemiş düzeylere çıktığı bir dünyadır. Bunun sebebi, her zamankinden daha katı olan ve dolayısıyla okullardan çıkan ekonomist sayısını sınırlayan bir eğitim sistemi ile, işletme mastırı okullarından, merkez bankala-

rından ve uluslararası kuruluşlardan gelen ekonomist talebindeki patlamanın üst üste gelmesidir.)[2]

Modern çağ, Avrupalıların 15. yüzyıldaki ve daha sonraki fetihleri ile başlamıştır. Afrika, Amerika ve Pasifik'te yeni keşfedilen toplumlar, Avrupalıların istilalarını beyhude engellemeye uğraşmışlardır. Azteklerin obsidyen bıçaklarının, İspanyolların çeliğiyle; Maorilerin savaş sopalarının Britanyalıların tüfekleriyle başa çıkmasına; Timbuktu'nun kerpiç surlarının Fransız toplarına karşı koymasına imkân yoktu. Bunu, emperyalizmin altın çağı izledi. Batılılar dünyanın her köşesinde kendi düzenlerini kurdular. Batı, bir süre, her yerin hâkimi oldu. Dünyanın büyük kısmının siyasi coğrafyasını şekillendirdi; Afrikalıları ve Asyalıları alıp başka kıtalara yerleştirdi. Toprak, teknoloji, müzik, kültür; Sanayi Devrimi'nin sonucunda, Batı her şeye hâkim gibi görünüyordu.

Ne var ki, bugün dünyamıza bir uzaylı gelse ve dünyanın geçmişinden hiç haberi olmasa, herhalde çok farklı bir izlenim edinirdi. Çünkü, böyle bir ziyaretçi, bugün herhangi bir Batı ülkesinin kapısını çaldığında, Batı ülkelerini Güney Amerika'nın, Afrika'nın ve Güney Asya'nın yoksul toplumlarının istilasından korumaya çalışan kale duvarlarıyla karşılaşırdı. Akdeniz'de ve Güney Atlantik'te, Avrupa'nın pırıltılı şehirlerine gitmek üzere yola çıkmış, tekneler dolusu gözü kara göçmenin yolunu kesmeye çalışan devriye gemileri dolaşmaktadır. ABD-Meksika sınırı boyunca, paslı demir bariyerler, beton duvarlar ve tel örgüler gitgide artmaktadır. Aradaki boşluklarda, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Meksika'dan gelen, her şeyi göze alacak kadar yoksul göçmenlerin istila ordusunun öldürücü Sonoran Çölü'nün bir ucundan öbürüne ilerleme yolu, bıraktıkları boş plastik damacanalardan izlenebilmektedir. Karaibler'de dolaşan devriye gemileri, Cité Soleil'in (Güneş Kenti) şiddet ve pisliğinden kaçmaya çalışan Haitililerle tıka basa dolu yelkenli teknelerin yollarını kesmeye çalışmaktadır.

Bu kitapta da defalarca gördüğümüz gibi, tarih gösteriyor ki, Batı'nın, dünyanın hâlâ yoksul olan ülkelerine sunabileceği bir ekonomik kalkınma modeli yoktur. Büyümeyi garanti edecek basit bir ekonomi ilacı yoktur. Hatta, komplike ekonomi ameliyatları bile, yoksulluğun pençesindeki toplumlara net bir kurtuluş umudu sunamamaktadır. Hibe şeklinde doğrudan doğruya yardımların bile, büyümeyi tetiklemek konusunda etkili olmadığı görülmüştür.[3] Bu bağlamda, Batı'nın takip edebileceği, Üçüncü Dünya'nın yoksul-

2 Davis'teki Kaliforniya Üniversitesi, öyle görünüyor ki, maaşlardaki bu şişme konusunda tek istisnayı teşkil etmektedir.

3 Easterly, 2006.

larının en azından bir kısmına kazanımlar sağlayacak tek politika, bu ülkelerden gelen göçü serbestleştirmektir. Modern çağda büyük göçmen akımları almış olan Britanya, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin geçmişinden, göçmenler için göçün ne gibi ekonomik sonuçları olduğu konusunda epey bilgiye sahibiz. Bu geçmiş göstermektedir ki, göçmenler, özellikle de en düşük gelirli ülkelerden gelen göçmenler, göç sayesinde muazzam gelir kazanımları elde edebilmişlerdir.[4] Üçüncü Dünya'ya yapılan yardımlar Batılı danışmanların ve bu toplumların namussuz yöneticilerinin ceplerinde kaybolabilir. Ama, gelişmiş dünyanın pırıltılı şehirlerine yerleşmesine izin verilen her yeni göçmen, daha iyi bir hayata sahip olması garanti olan bir kişi daha demektir.

Başka bir ironi de, dünyanın büyük kısmında refahın kitlelere yayılması sağlandığı halde (çocuk ölümlerindeki azalma, yetişkin ömürlerinin uzaması ve eşitsizliğin azalması), bunun bizi avcı-toplayıcı atalarımıza göre hiç de daha mutlu kılmamış olmasıdır. Her ne kadar modern dünyada tek başına gelirin yaşama şeklimizi derinden şekillendirdiğini vurgulamış olsam da, gelirin getirmediği bir şey vardır ki o da mutluluktur.

Bu konudaki deliller son derece basittir; sadece, insanlara dağıtılan birtakım formlar söz konusudur. Formlar, aynı toplumun üyelerine farklı zamanlarda ve farklı toplumların üyelerine dağıtılmış, insanlara, ne kadar mutlu oldukları veya hayatlarından ne kadar memnun oldukları sorulmuştur. Bu, mutluluğu ölçmek için insana saçma gelecek kadar kaba bir araç gibi görünebilir, ama böyle bir şey başka nasıl ölçülebilir ki? Ayrıca, herhangi bir toplumun içinde, bu tür formlara verilen cevaplar, bizim mutlulukla bir arada olmasını beklediğimiz karakteristiklerle iyi bir korelasyon da göstermektedir. Batı Avrupa'da ve ABD'de, evliler, zenginler (kısa bir süre önce piyangodan para çıkmış olanlar da dahil), sağlıklılar, işi olanlar, eğitimliler ve zayıfların hepsi daha fazla mutluluk bildirmişlerdir. Boşanmışlar ve ayrı yaşayanlar, dullar, yoksullar, sağlıksızlar, işsizler, eğitimsizler ve şişmanlar daha az mutludur.[5] Dahası, daha fazla mutluluk bildiren insanlar, beynin içinde de fiziksel korelasyon gösteren veriler sergilemektedirler: Bu kişilerde, sol pref-

4 Örneğin, bkz. Clark, 1987a, tablo 8.

5 Easterlin, 2003; Blanchflower ve Oswald, 2004, tablo 4-7; Gardner ve Oswald, 2007, tablo 2; Oswald ve Powdthavee, 2007, tablo 1-3. Şuna dikkat çekmek isterim ki, bildirilen mutluluklarda, insanların hayatlarındaki bütün bu gözlemlenebilir özelliklerle açıklanan değişme fazla değildir (tipik olarak yüzde 5'in altında). Dolayısıyla, zenginler, *ortalama olarak* yoksullardan daha mutludurlar, ama birçok yoksul insan, ortalama zenginden çok daha mutludur; birçok zengin de, ortalama yoksul insandan daha mutsuzdur.

rontal kortekste, sağdakine göre daha fazla elektrokortikal aktivite görülmektedir.[6]

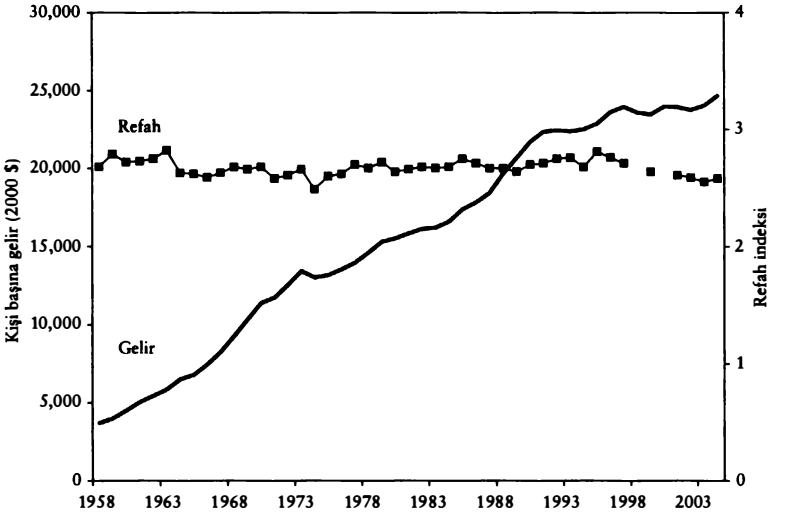
Her toplumun içinde gelir ile mutluluk arasında güçlü bir beraberlik vardır. Kişi başına gelire göre sıralama yaptığımızda, gelirde en üstte olan yüzde 10 en mutlu grup, en alttaki yüzde 10 da en az mutlu gruptur.[7]

Toplumların içinde gözlemlediğimiz gelir ile mutluluk arasındaki beraberlik, bizi, Sanayi Devrimi'nin başka bir derin etkisinin de mutluluk ve neşeyi gezegenimizin her yerine yaymak olmuş olduğu gibi safça bir kanaate sevk edebilir. Ne yazık ki, bir bütün olarak toplumların, gelir, ortalama ömür ve sağlık kazanımlarından dolayı mutluluk kazanımları da olduğuna dair pek delil yoktur. Bu, iki şekilde gözlemlenebilir. Birincisi, Japonya ve ABD gibi bazı toplumlar için, mutluluk hakkında elli yıl öncesine ve daha gerilere uzanan anket verilerine sahibiz. Bu ülkeler, söz konusu dönemde, modern ekonomik büyümenin neticesi olarak çok zenginleşmişlerdir. Yine de, ilk kez Richard Easterlin'in 1974 yılında dikkat çektiği gibi, gelirlerdeki artışla beraber ortalama mutlulukta herhangi bir artış olmamıştır.[8] **Grafik 1**'de, 1958'den 2004'e kadar Japonya'da bildirilen ortalama mutluluk, 2000 yılı fiyatları cinsinden ölçülen kişi başına gelir ile birlikte gösterilmektedir. 1958'den 2004'e kadar geçen neredeyse elli yıllık süre boyunca, kişi başına gelir neredeyse yedi kat artarken, bildirilen mutluluk olsa olsa azalmıştır.

İkinci grup delil, ortalama gelirleri arasında kayda değer farklılıklar olan çağdaş toplumlar arasında aynı anket sorularının sorulmasıyla elde edilmiştir. Ortalama olarak 1800 öncesinin toplumları kadar yoksul olan çağdaş ülkelerde yaşayan insanlar, ABD gibi son derece zengin ülkelerde yaşayanlardan fazla farklı bir mutluluk bildirmemektedirler.[9] Kişi başına 20.000 dolar ve üzeri gelir düzeyindeki ortalama mutluluk, avcı-toplayıcı toplumların düzeyi olan kişi başına 4.000 dolar ve altı gelir düzeyindeki mutluluktan ancak bir parça daha yüksektir. Ülkesel düzeyde, mutluluğun gelirle birlikte değişmesi, en iyi ihtimalle mütevazı düzeyde olmaktadır.

Yüksek gelirin zaman içinde olsun ülkeler arasında olsun daha fazla mutluluk üretememesi olgusuna ne gibi uygun bir yorum getirilebileceği çok tartışılmıştır. Buradaki temel sorun, bol miktarda verinin de gösterdiği gibi, mutluluğumuzun, mutlak refah düzeyimize değil, kendimize ölçü aldığımız

6 Kahneman vd., 2004, s. 429.
7 Örneğin, bkz. Frey ve Stutzer, 2002, tablo 1.
8 Easterlin, 1974; Blanchflower ve Oswald, 2004.
9 Frey ve Stutzer, 2002, s. 416-17.

Grafik 1 Japonya'da kişi başına gelir ve ortalama refah seviyesi, 1958-2004. Veriler, Veenhoven, 2005 ve Heston, 2006'dan.

gruba göre ne kadar başarılı olduğumuza bağlı olmasıdır. Her birey, daha fazla gelir elde ederek, kibar bir mahallede daha büyük bir ev alarak, daha şık bir otomobil kullanarak kendini daha mutlu edebilir. Ama bu mutluluk, ancak, daha az geliri, daha kötü bir evi, daha külüstür bir otomobili olanların mutsuzluğu pahasına elde edilmiş bir mutluluktur. Parayla mutluluk satın alınabilir, ama, bu mutluluk, başkasının mutluluğundan aktarılır, ortak mutluluk havuzuna eklenmez.

Belirleyici olanın göreli gelir olması bulgusundan çıkarılabilecek başka bir sonuç da, 1800'den önceki tüm insanlık kitlesinin muhtemel mutluluğu konusunda belki de bugünün yoksul ülkelerini gösterge olarak almamak gerektiğidir. Bu yoksul milletler, televizyon vasıtasıyla, başarılı ekonomilerin zenginliklerine neredeyse kendi gözleriyle tanık olabilmektedirler. Eğer bu yoksul toplumlardaki insanların kendi ekonomik konumları için ölçü aldıkları noktanın belirlenmesinde bunlar da rol oynuyorsa, o zaman, en düşük gelirler düzeylerinde bile gelirin mutluluk üzerinde mutlak bir etkisi olmaması da mümkündür. Eğer bu doğruysa, o zaman, toplumların hepsinin nispeten yoksul olduğu ve yerel toplulukların dışarıyla ilişkisinin çok daha az olduğu

1800 yılı dünyasının insanlarının, belki de, ABD gibi bugünün en zengin ülkelerindeki insanlar kadar mutlu olduğunu düşünebiliriz.

Çoğumuz muhtemelen sanayi öncesi dünyanın hırslılarının, yani akranlarından daha büyük ekonomik başarı gerçekleştirme güdüsüyle hareket eden insanların torunları olduğumuzdan, belki de, bu bulgular, Malthus çağından bize kalan biyolojik mirasımızı yansıtmaktadır. Belki de, biz, elimizdekiyle yetinmek için değil, sonsuza kadar kendi yaşantımızı rakiplerimizinkiyle karşılaştırmak ve ancak kendimiz daha başarılı olduğumuz zaman mutlu olmak için dizayn edilmişizdir. Belki de, elindekiyle yetinmeyi bilenlerin soyu Malthus çağında tükenmiştir.

Peki, o zaman, binyıllar boyunca teknolojide meydana gelen inanılmaz ilerlemelerin ve onun sonucunda ortaya çıkan kişi başına gelir artışlarının ve genel hayat şartlarındaki kazanımların hepsi boşuna mı oldu? Bazıları (örneğin Robert Frank), gelirlerin yükselmesinden ve tüketimin artmasından gelen mutluluk kazanımları ancak bu statü yarışında kaybeden tarafta olanların mutluluğu pahasına gerçekleştiğine göre, herhangi bir toplumda gelirleri artırmaya hasredilen enerjinin büyük kısmı sosyal bakımdan israftır diye düşünmektedir. Zenginlerden, yani statü yarışlarının galiplerinden ağır vergiler alınarak bu tür sosyal maliyeti yüksek faaliyetler azaltılmalıdır.[10] Ancak, mutluluk üzerine yapılmış çalışmalar, bugüne kadar bu tür bir politikanın gerekliliğini destekleyecek sonuçlar üretmemiştir. Zenginlerden daha fazla vergi alınması gelir eşitsizliğini azaltabilir, ancak böyle bir uygulama toplumları bir bütün olarak daha mutlu kılmayacaktır. Gelir eşitliğinin daha fazla olduğu toplumların ortalama olarak daha mutlu oldukları yönünde güvenilir verilere sahip değiliz.

Ama, mutluluk üzerine araştırmaların gösterdiği bir şey vardır; o da, bizim dünyamızdaki vergi politikaları ile Malthus çağındakiler arasında ilginç bir paralellik olduğudur. 1. Bölüm'de, hükümdarların müsrif hayat tarzlarına harcanmak üzere alınan vergilerin Malthus çağında aslında hiçbir sosyal maliyeti olmadığını görmüştük. Yani, Versailles Sarayı'nın şaşaası, (Marie Antoinette'in yaşadığı halkla ilişkiler problemleri bir yana) yoksulların sefaleti pahasına satın alınmış bir şey değildi. Mutluluk üzerine yapılan araştırmalar, bunun, modern çağ için de geçerli olduğunu düşündürmektedir. Eğer bilimsel araştırma, uzaya yolculuk, halka ait yerlerin sanat eserleriyle süslenmesi ve ince mimari gibi kolektif mallara değer veriyorsak, o zaman, ekono-

10 Frank, 1999.

mik maliyeti ne olursa olsun, bu tip şeylerin yapılmasına kaynak sağlamak üzere vergi almalıyız. Bunun sonucunda maddi tüketimimizde meydana gelecek azalmanın ruhsal maliyeti fazla olmayacaktır.

Demek ki, dünyanın ekonomik tarihi, doğal sezgilere aykırı birtakım etkilerle, sürprizlerle ve muammalarla doludur. Bu tarih, bizim kim olduğumuzla ve kültürümüzün nasıl oluştuğuyla iç içe geçmiş bir şeydir. Neden bugünkü refahımıza erişene kadar binyıllar boyunca vahşet içinde yaşamamız gerekti? Neden maddi dünyanın Vaat Edilmiş Toprakları'nda yaşayan bizlere katılmak bu kadar çok toplum için bu kadar zor? Bütün bu sırları birazcık olsun anlamadan veya hiç olmazsa anlamak için mücadele etmeden, kimse gerçek bir entelektüel canlılığa sahip olduğunu iddia edemez.

Teknik Ek

Bu ekte, kitapta kullanılan bütün formüller basit cebir kullanılarak türetilmektedir.

1. Büyümenin Temel Denklemi

y, kişi başına çıktı; k, kişi başına sermaye; z, kişi başına toprak ve A da verim düzeyi olsun. O zaman, bütün ekonomilerde aşağıdaki denklem geçerlidir:

$$g_y = ag_k + cg_z + g_A \tag{1}$$

Burada, g_x, değişkenlerden birinin büyüme oranını gösterir. a, sermaye sahiplerine ödenen çıktı payı; c de, toprak sahiplerine ödenen paydır.

Bunu göstermek için, çıktı ile diğer değişkenler arasında aşağıdaki gibi bir genel bağıntı varsayalım:

$$y = AF(k, z) \tag{2}$$

Şimdi, A, ekonominin girdileri çıktılara dönüştürmekte ne kadar başarılı olduğunu ölçen bir şey olarak yorumlanmaktadır. $F(k, z)$ fonksiyonunun tam olarak ne olduğu belirlenmemiştir ve belirlenmesine de gerek yoktur.

Verimdeki küçük bir değişme (ΔA), çıktıyı $\Delta AF(k, z)$ kadar değiştirir. Dolayısıyla, verimdeki yüzde 1'lik bir artış, çıktıyı yüzde 1 artırır. Kişi başına sermayedeki küçük bir değişiklik (Δk), çıktıyı Δrk kadar değiştirir. Burada, r, sermaye birimi başına rant ödemesidir. Bunun böyle olmasının nedeni, serbest piyasa ekonomisinde her girdiye ödenen miktarın, kullanılan son birimin çıktıya eklediği miktara eşit olmasıdır.

Benzer şekilde, Δz, çıktıyı $s\Delta z$ kadar değiştirir. Burada da, s, toprak birimi başına ranttır. Bu etkileri topladığımızda, kişi başına çıktıdaki küçük değişmeleri aşağıdaki şekilde bölümlere ayırabiliriz:

$$\Delta y = r\Delta k + s\Delta z + \Delta AF(k, z) \tag{3}$$

(3) numaralı denklemin iki tarafını da y'ye bölüp tekrar düzenlersek:

$$\frac{\Delta y}{y} = \frac{rk}{y}\frac{\Delta k}{k} + \frac{sz}{y}\frac{\Delta s}{s} + \frac{\Delta AF(k, z)}{AF(k, z)} \tag{4}$$

ve (1) numaralı denklem (4) numaralı denklemden rahatça çıkarılır.

2. Verim Artışı Oranları

(1) numaralı denkleme göre, verim artışını

$$g_A = g_y - ag_k - cg_z$$

şeklinde ölçebiliriz.

Eşdeğer bir şekilde, verim artışını, işgücüne, sermayeye ve toprağa yapılan ödemelerdeki artışın ağırlıklandırılmış ortalama oranı olarak da ölçebiliriz. Yani,

$$g_A = ag_r + bg_w + cg_s \tag{5}$$

Bu denklemi türetmek için, çıktının değerinin, işgücü, sermaye ve toprak sahiplerine yapılan ödemelerin toplamına eşit olduğuna dikkat etmeliyiz. Dolayısıyla:

$$y = w + rk = sz \tag{6}$$

(6) numaralı denkleme göre, yine küçük değişmeler için,

$$\Delta y = \Delta w + \Delta rk + r\Delta k + \Delta k + \Delta sz + s\Delta z$$

$$\Rightarrow \qquad \Delta y - r\Delta k - s\Delta z = \Delta w + \Delta rk \; \Delta sz$$

Yukarıdakilerin hepsini y'ye bölüp yeniden düzenlersek

$$\frac{\Delta y}{y} - \frac{rk}{y}\frac{\Delta k}{k} - \frac{sz}{y}\frac{\Delta s}{s} = \frac{w}{y}\frac{\Delta w}{w} + \frac{rk}{y}\frac{\Delta k}{k} + \frac{sz}{y}\frac{\Delta s}{s}$$

$$\Rightarrow \qquad g_A = g_y - ag_k - cg_z = ag_r + bg_w + cg_s$$

3. Malthus Ekonomisinde Temel Denklem

1800'den önce, (1) numaralı denklemin uzun dönemde $g_y = g_k = 0$ olduğu özel bir durumu söz konusudur. Ayrıca, $g_t = -g_N$'dir. Burada, N, nüfus düzeyidir. Dolayısıyla, eğer nüfus yılda yüzde bir artıyorduysa, o zaman, kişi başına toprak da bu oranda düşüyordu demektir. Bu değerleri (1) numaralı denkleme yerleştirirsek, uzun dönem için,

$$g_a = cg_N$$

buluruz.

Malthus ekonomisinde uzun dönemde kişi başına gelir değişmediğinden ve bir ilk yaklaşım olarak ücretlerin ve sermaye getirisinin sabit olması gerektiğinden, (5) numaralı denkleme göre şu çıkar:

$$g_A = cg_s$$

Dolayısıyla, Malthus dünyasında gerçek toprak rantlarının büyüme oranı, gerçek faiz oranlarında değişme olmaması halinde, nüfusun artış hızıyla aynı olmalıdır.

4. Verim Artışının Kaynakları

Bir ekonomide j adet faktör varsa, ekonominin genel verim artışı oranı,

$$g_A = \Sigma\theta_j g_{A_j}$$

denklemi vasıtasıyla her sektörün katkısına göre bileşenlerine ayrılabilir. Burada, θ_j, j sektörünün ekonomide üretilen bütün nihai çıktıların değerine nispetle çıktı değeridir.

5. Modern Büyüme

Modern çağda, sanayileşmiş ekonomilerde toprak rantlarının milli gelirlerdeki payı keskin bir düşüş göstererek tipik olarak yüzde 4 veya daha altına inmiştir (bkz. Grafik 9.3). Dolayısıyla, modern çağ için, büyümenin temel denklemini daha da basitleştirebiliriz:

$$g_y \approx a g_k + g_A$$

Dahası, verimdeki artış, daha fazla fiziksel sermaye artırımına yol açar. Bu şekilde ortaya çıkan sermaye birikiminin miktarı,

$$a = \frac{rk}{y}$$

olmasından yararlanılarak tahmin edilebilir.

Modern çağda a yaklaşık 0.25 gibi bir değerle nispeten sabit olduğuna ve gerçek faiz oranı r de nispeten sabit olduğuna göre, o zaman;

$$g_k \approx g_y$$

olmalıdır.

Dolayısıyla,

$$g_y \approx \frac{g_A}{(1-a)}$$

Modern çağda, ag_r ve cg_s çarpımlarının ikisi de 0'a yakındır, çünkü g_r ile c'nin her biri 0'a yakındır. Dolayısıyla;

$$g_A \approx b g_w$$

Dolayısıyla, modern ekonomide verimin artışından kaynaklanan kazanımların hemen hemen hepsi, ücretlilere akmıştır. Ve, modern çağda, sadece gerçek ücretlerdeki artışa bakarak modern çağdaki verim artışı oranına bir yaklaşım sağlayabiliriz.

6. Genelleştirmeler

Yukarıdaki kişi başına gelirde artışın kaynaklarına ilişkin sonuçlar, sadece bir çıktısı, bir işgücü türü, bir toprak türü ve bir sermaye türü (ki sadece biriktirilmiş çıktıdır) olan bir ekonomi için türetilmişlerdir. Ancak, bütün bu sonuçlar, çok sayıda çıktı, işgücü, toprak ve sermaye türü olan bir ekonomi için de aynı ifadelerle kolayca genelleştirilebilir. Nitekim, i kadar türde çıktısı olan bir ekonomide, çıktı artışı şu olur:

$$g_Y = \sum \theta_i g_{Y_i}$$

Burada, θ_i, i malının veya hizmetinin çıktı değerindeki payıdır. İşgücü girdisinin artışı da şu olur:

$$g_L = \sum \frac{b_j}{b} g_{L_j}$$

Burada, b_j, üretim faktörlerine yapılan toplam ödemeler içinde j tipi işçilere ödenen paydır. Ve, sermaye stokunun artışı da aynı şekilde şöyle olur:

$$g_K = \sum \frac{a_j}{a} g_{K_j}$$

Kaynakça

Abernathy, Frederick H.; Volpe, Anthony ve Weil, David, "The Apparel and Textile Industries After 2005: Prospects and Choices for Public and Private Actors", Harvard Tekstil ve Giyim Araştırma Merkezi, Cambridge, 2005.

Abramovitz, Moses, "Resource and Output Trends in the United States since 1870", *American Economic Review*, sayı 46, 1956, s. 5-23.

Acemoğlu, Daron; Johnson, Simon ve Robinson, James A, "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empiricial Investigation", *American Economic Review*, sayı 91(5), 2001, s. 1369-1401.

—, "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", *Quarterly Journal of Economics*, sayı 118, 2002, s. 1231-1294.

—, "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth", *American Economic Review*, sayı 95(3), 2005a, s. 546-579.

—, "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth", *Handbook of Economic Growth*, der. Philippe Aghion ve Steve Durlauf, Philadelphia, Elsevier, 2005b, s. 385-471.

A'Hearn, Brian, "Anthropometric Evidence on Living Standards in Northern Italy, 1730-1860", *Journal of Economic History*, sayı 63(2), 2003, s. 351-381.

Alam, M. Shahid, "Some European Perceptions of Japan's Work-Ethos in the Tokugawa Era: A Limited Survey of Observations from the West's First Ecnounters Offers Parallels to Today's", *American Journal of Economics and Sociology*, sayı 46(2), 1987, s. 229-243.

Allen, Marion E., *Wills of the Archdeaconry of Suffolk, 1620-24*, Woodbridge, Suffolk, U.K., Boydell Press, 1989.

Allen, Robert C., "The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War", *Explorations in Economic History*, sayı 38(4), 2001, s. 411-448.

—, "Capital Accumulation, Technological Change, and the Distribution of Income during the British Industrial Revolution", Nufield College, Oxford, 2005.

Angel, J. Lawrence, *The People of Lerna: Analysis of a Prehistoric Aegean Population*, Atina, Amerikan Klasikleri Çalışma Okulu, 1971.

Arnold, A.J. ve McCartney, Sean, "Rates of Return, Concentration Levels and Strategic Change in the British Railway Industry, 1830-1912", *Journal of Transport History*- sayı 26(1), 2005, s. 41-60.

Austen, Jane, *Sense and Sensibility*, New York, Heritage Press, 1957.

Bagnall, Roger S. ve Frier, Bruce W., *The Demography of Roman Egypt*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1994.

Balke, Nathan S. ve Gordon, Robert J., "The Estimation of Prewar Gross National Product: Methodology and New Evidence", *Journal of Political Economy*, sayı 97, 1989, s. 38-92.

Banks, Joseph, *The Endeavour Journal of Joseph Banks, 1768-71*, cilt 1, der. J. C. Beaglehole, Sidney, Angus & Robertson, 1962.

Bassino, Jean-Pascal ve Ma, Debin, "Japanese Wages in International Perspective, 1741-1913", *Research in Economic History*, sayı 23, 2005, s. 229-248.

Beaglehole, John C., *The Life of Captain James Cook*, Stanford, Kaliforniya, Stanford University Press, 1974.

Becker, Gary, *A Treatise on the Family*, Cambridge, Harvard University Press, 1981.

Becker, Gary; Murphy, Kevin ve Robert Tamura, "Human Capital, Fertility and Economic Growth", *Journal of Political Economy*, sayı 98, 1990, s. 12-37.

Bekaert, Geert, "Calorie Consumption in Industrializing Belgium", *Journal of Economic History*, sayı 51(3), 1991, s. 633-655.

Benedict, Carol, "Bubonic Plaue in Nineteenth Century China", *Modern China*, sayı 14(2), 1988, s. 107-155.

Bennett, Charles F., "The Bayano Cuno Indians, Panama: An Ecological Study of Livelihood and Diet", *Annals of the Association of American Geographers* (Amerikan Coğrafyacıları Derneği Yıllığı), sayı 52(1), 1962, s. 32-50.

Bennike, Pia, *Paleopathology of Danish Skeletons*, Kopenhag, Akademisk Forlag, 1985.

Bergman, Roland W., *Amazon Economics: The Simplicity of Shipibo Indian Wealth*, Syracuse, N.Y., Department of Geography, Syracuse University, 1980.

Biddick, Kathleen, "Missing Links: Taxable Wealth, Markets, and Stratification among Medieval English Peasants", *Journal of Interdisciplinary History*, sayı 18(2), 1987, s. 277-2798.

Blainey, Geoffrey, *Triumph of the Nomads: A History of Ancient Australia* Melbourne, Macmillan, 1975.

Blanchflower, David G. ve Oswald, Andrew J., "Well-Being over Time in Britain and the USA", *Journal of Public Economics*, sayı 88(7-8), 2004, s. 1359-1386.

Blanshei, Sarah R., "Population, Wealth and Patronage in Medieval and Renaissance Perugia", *Journal of Interdisciplinary History*, sayı 9(4), 1979, s. 597-619.

Boag, George L., *Manual of Railway Statistics*, Londra, Railway Gazette, 1912.

Boaz, Franz, "Physical Characteristics of the Indians of the North Pacific Coast", *American Anthropologist*, sayı 2(4), 1891, s. 321-328.

—, "Anthropometry of Shoshonean Tribes", *American Anthropologist New Series*, sayı 1(4), 1899, s. 751-758.

Boix, Carles ve Rosenbluth, Frances, "Bones of Contention: The Political Economy of Height Inequality", Şikago Üniversitesi Siyaset Bilimleri Bölümü.

Borgerhoff-Mulder, Monique, "On Cultural and Reproductive Success: Kipsigis Evidence", *American Anthropologist*, sayı 89, 1987, s. 617-634.

Bougainville, Lewis de, *A Voyage Round the World*- çev. John Reinhold Forster, Londra, J. Nourse, 1772.

Brassey, Thomas, *Foreign Work and English Wages*, Londra, Longmans, Green, 1879.

Brennan, Lance; McDonald, John ve Ralph Shlomowitz, "Towards an Anthropometric History of Indians Under British Rule", *Research in Economic History*, sayı 17, 1997, s. 185-246.

Broadberry, Steven ve Gupta, Bishnupriya, "The Early Modern Great Divergencea: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500-1800", *Economic History Review*, sayı 59, 2006, s. 2-31.

Broadberry, S. ve Irwin, D., "Labour Productivity in the US and the U.K. during the 19th

Century", tartışma makalesi 4596, Londra Ekonomi Politika Araştırmaları Merkezi, 2004.

Brown, Roger L., "The Rise and Fall of the Fleet Marriages", *Marriage and Society: Studies in the Social History of Marriage*, der. R. B. Outhwaite, Londra, Avrupa Yayınları, 1981, s. 117-136.

Bruland, Kristine, *British Technology and European Industrialization: The Norwegian Textile Industry in the Mid-Nineteenth Century*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1989.

Brunt, P.A., *Italian Manpower, 225 B.C. - 14 A.D.*, Londra, Oxford University Press, 1971.

Buck, John L., *Chinese Farm Economy*, Şangay, University of Nanking, 1930.

Bureau of Railway Economics, *Comparative Railway Statistics: United States and Foreign Countries, 1912*, Washington, D.C., Bureau of Railway Economics, 1915.

Burnette, Joyce, "An Investigation of the Female - Male Wage Gap during the Industrial Revolution in Britain", *Economic History review*, sayı 50(2), 1997, s. 257-281.

—, "How Skilled Were Agricultural Laboures in the Early Nieteenth Century?", *Economic History Review*, sayı 59(4), 2006, s. 688-716.

Bythell, Duncan, *The Handloom Weavers: A Study in the English Cotton Industry during the Industrial Revolution*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1969.

Campbell, Bruce; Galloway, James; Keene, Derek ve Murphy, Margaret, *A Medieval Capital and Its Grain Supply: Agrarian Production and Distribution in the London Region c. 1300*, Londra, Britanyalı Coğrafyacılar Enstitüsü, 1993.

Chagnon, Napoleon, *Yanomamo: The Fierce People*, 3. baskı, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1983.

—, "Life Histories, Blood Revenge, and Warfare in a Tribal Population", *Science*, sayı 239, 1988, s. 985-992.

Chibi, Andrew A., "The Social and Regional Origins of the Henrician Episcopacy", *Sixteenth Century Journal*, sayı 29(4), 1998, s. 955-973.

Cipolla, Carlo M., "The Diffusion of Innovations in Early Modern Europe", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 14(1), 1972, s. 46-52.

—, *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700*, 3. baskı, Londra, Routledge, 1993.

Clarence-Smith and Gervase, William, "The Cotton Textile Industries of Southeast Asia and 'Bantu' Africa, 1840s to 1950s", Londra, London School of Economics, Global Economic History Network (Kültürel Ekonomi Tarihi Ağı), 2005.

Clark, Gregory, "Why Isn't the Whole World Developed? Lessons from the Cotton Mills", *Journal of Economic History*, sayı 47, 1987a, s. 141-173.

—, "Productivity Growth Without Technical Change in European Agriculture Before 1850", *Journal of Economic History*, sayı 47, 1987b, s. 419-432.

—, "The Cost of Capital and Medieval Agricultural Technique", *Explonations in Economic History*, sayı 25, 1988, s. 265-294.

—, "The Economics of Exhaustion, the Postan Thesis, and the Agricultural Revolution", *Journal of Economic History*, sayı 52(1), 1992, s. 61-84.

—, "Factory Discipline", *Journal of Economic History*, sayı 54, 1994, s. 128-163.

—, "The Political Foundations of Modern Economic Growth: England, 1540-1800", *Jour-*

nal of Interdisciplinary History, sayı 26, 1996, s. 563-588.
—, "Land Hunger: Land as a Commodity and as a Status Good in England, 1500-1910", *Explorations in Economic History*, sayı 35(1), 1998, s. 59-82.
—, "Markets and Economic Growth: The Grain Market of Medieval England", University of California, Davis, 2001a.
—, "Farm Wages and Living Standards in the Industrial Revolution: England, 1670-1869", *Economic History Review*, sayı 54(3), 2001b, s. 477-505.
—, "Farmland Rental Values and Agrarian History: England, 1500-1912", *European Review of Economic History*, sayı 6(3), 2002a, s. 281-309.
—, 2002b, "The Agricultural Revolution? England, 1500-1912", University of California, Davis, 2002b.
—, "Agricultural Wages", *The Oxford Encylopedia of Economic History*, cilt 1, der. Joel Mokyr, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 59-65.
—, "The Condition of the Working-Class in England, 1209-2004", *Journal of Political Economy*, sayı 113(6), 2005, s. 1307-1340.
—, "Farm Wages, Population and Economic Growth, England, 1209-1869", *Economic History Review*, sayı 60(1), 2007a, s. 97-135.
—, "The Economic Aggregates for England, 1209-1869", University of California, Davis, 2007b.
Clark, Gregory ve Hamilton, Gillian, "Survival of the Richest: The Malthusian Method in England, 1585-1638", *Journal of Economic History*, sayı 66(3), 2006, s. 707-736.
Clark, Gregory ve Jacks, David, "Coal and the Industrial Revolution", *European Review of Economic History*, sayı 11(1), 2007.
Clark, Gregory ve Levin, Patricia, "How Different Was the Industrial Revolution? The Revolution in Printing, 1350-1869", University of California, Davis, 2001.
Clark, Gregory ve McGinley, Alan, "Selective Pressure and Economic History: Economics in the Very long Run", bu makale Berkeley-Stanford'daki Ekonomi Politik Semineri'nde sunulmuştur, 25 Mayıs 1989.
Clark, Gregory ve Werf, Ysbrand van der, "Work in Progress? The Industrious Revolution", *Journal of Economic History*, sayı 58(3), 1998, s. 830-843.
Clark, Gregory; Huberman, Michael ve Lindert, Peter, "A British Food Puzzle, 1770-1850", *Economic History Review*, sayı 48(2), 1995, s. 215-237.
Clark, W.A. Graham, *The Cotton Industry of British Inhdia and the Philippines*, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1907.
Cockburn, J.S., "The Nature and Incidence of Crime in England, 1559-1625: A Preliminary Survey", *Crime in England, 1550-1800*, der. J.S. Cockburn, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1977, s. 49-71.
—, "Patterns of Violence in English Society: Homicide in Kent 1560-1985", *Past and Present*, sayı 130, 1991, s. 70-106.
Cohen, Mark Nathan, *The Food Crisis in Pre-History*, New Haven, konferans metni, Yale University Press, 1977.
Condorcet, Jean-Antoine ve Nicolas, Marquis de, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain (Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind)*, Paris, Agasse, 1795.
Cotton Spinning Productivity Team, *Cotton Spinning*, Londra, Anglo-Amerikan Üretim

Konseyi, 1951.
Cotton Yarn Association, "Statistics Concerning Cotton Spinning in India", *Journal of the Textile Institute*, Değişim Hareketi, sayı 20, 1929, s. T10-T20.
Cousin, Victor, *Lectures on the True, the Beautiful, and the Good*- New York, D. Appleton, 1854.
Crawcour, Sidney, "The Development of a Credit System in Seventeenth-Century Japan", *Journal of Economic History*, sayı 21, 1961, s. 342-360.
Cressy, David, *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor and Stuart England*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1980.
Cronk, Lee, "Wealth, Status, and Reproductive Success among the Mukogodo of Kenya", *American Anthropologist*, sayı 93, 1991, s. 345-360.
Curtin, Philip D., *Death by Migration: Europe's Encounter with the Tropical World in the Nineteenth Century*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1989.
Darwin, Charles, *On the Origin of Species*, Londra, John Murray, 1859.
—, *The Voyage of the Beagle*, Londra, M. Dent and Sons, 1965.
—, otobiyografi, *The Autobiography of Charles Darwin, 1809-1882: With Original Omissions Restored*- der. Nora Barlow, New York, W.W. Norton, 1969, s. 17-146.
—, *The Descent of Man*, Amherst, N.Y., Prometheus, 1998.
Davis, Lance E. ve Huttenback, Robert A., *Mammon and the Pursuit of Empire: the Economic of British Imperialism*- Cambridge, U.K., Cambridge Universitky Press, 1986.
Deane, Phyllis ve Cole, W.A., *British Economic Growth, 1688-1959*, 2. baskı, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1967.
Deaux, George, *The Black Death*, Londra, Hamilton, 1969.
Deshpande, S.R., *Report on an Enquiry into Conditions of Labour in the Cotton Mill Industry in India*, Simla, Government of India Press (Hindistan Devlet Medyası), 1946.
De Vries, Jan, *European Urbanization, 1500-1800*, Londra, Methuen, 1984.
—, "The Population and Economy of the Pre-Industrial Netherlands", *Journal of Interdisciplinary History*, sayı 15(4), 1985, s. 661-682.
—, "The Industrial Revolution and the Industrious Revolution", *Journal of Economic History*, sayı 54, 1994, s. 249-270.
De Vries, Jan ve Woude, Ad van der, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1997.
De Wever, F., "Rents and Selling Prices of Land at Zele, Sixteenth to Eighteenth Century", *The Agricultural Development of the Low Countries as Revealed by the Tithe and Rent Statistics, 1250-1800*, der. Herman van der Wee ve E. van Cauwenbere, Leuven, Leuven University Press, 1978, s. 1-23.
Diamond, Jared M., "The Worst Mistake in the History of the Human Race", *Discover*, Mayıs 1987, s. 64-66.
—, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societes* (Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Toplumlarının Kaderi), New York, W.W. Norton, 1997.
Dickmann, Nicola, "Fertility and Family Income on the Move: An International Comparison over 20 Years", makale 360, Maxwell School of Citizenship and Public Affairs (Maxwell Vatandaşlık ve Kamu Okulu İşleri), Syracuse University, 2003.
Divekar, V.D., *Prices and Wages in Pune Region in a Period of Transition, 1805-1830 AD*,

Pune: Gokhale Institute of Politics and Economics (Gokhale Siyaset ve Ekonomi Enstitüsü), 1989.

Doraiswamy, Indra, "Scope for Increasing Productivity ain Spinning Mills", *Resume of Papers, Twenty-Fourth Technological Conference*, Ahmedabad Tekstil Araştırma Derneği, Bombay Tekstil Araştırma Derneği, Kuzey Hindistan Tekstil Araştırma Derneği, Güney Hindistan Tekstil Araştırma Derneği, Coimbatore, SITRA, 1983.

Dore, Ronald P., *Education in Tokugawa Japan*, Berkeley, University of California Press, 1965.

Dove, Michael R., "The Chayanov Slope in a Swidden Society", *Chayanov, Peasants and Economic Anthropology*, bildiri, der. E. Paul Durrenberger, Orlando, , Academic Press, 1984, s. 97-132.

Duncan-Jones, Richard, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1990.

Durand, John, "Historical Estimates of World Population: An Evaluation", *Population and Development Review*, sayı 3(3), 1977, s. 253-296.

Dutta, Pratap C., "Biological Anthropology of Bronze Age Harappans: New Perspectives", *The People of South Asia: The Biological Anthropology of India, Pakistan, and Nepal*, der. John R. Lukacs, New York, Plenum Press, 1984, s. 59-76.

Dyer, Christopher, "Changes in Diet in the Late Middle Ages: The Case of Harvest Workers", *Agricultural History Review*, sayı 36(1), 1988, s. 21-37.

Easterlin, Richard A., "Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidenc", *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*, der. Paul A. David ve Melvin W. Reder, New York, Academic Press, 1974.

—, "Explaining Happiness", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, sayı 100(19), 2003, s. 11176-11183.

Easterly, William, *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*, Cambridge, MIT Press, 2001.

—, *The White Man's Burden: Why theWest's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*, New York, Penguin, 2006.

Easterly, William ve Levine, Ross, "It's not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models", *World Bank Economic Review*, sayı 15(2), 2001, s. 177-220.

Edelstein, Michael, *Overseas Investment in the Age of High Imperialism. The United Kingdom, 1850-1914*, New York, Columbia University Press, 1982.

Eden, Frederick M., *The State of the Poor*, Londra, J. Davis, 1797.

Eichengreen, Barry, "Mortgage Interest Rates in the Populist Era", *American Economic Review*, sayı 74(5), 1984, s. 995-1015.

Eltis, David, "Nutritional Trends in Africa and the Americas: Heights of Africans, 1819-1839", *Journal of Interdisciplinary History*, sayı 12, 1982, s. 453-475.

Emmison, F.G., *Essex Wills*, cilt 12, Chelmsford, Essex Record Office (Essex Kayıt Ofisi), 2000.

Engerman, Stanley L. ve Sokoloff, Kenneth, "Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development among New World Economics", makale 9259, Cambridge, National Bureau of Economic Research (Ekonomik Araştırmalar Ulusal Bürosu), 2002.

Epstein, S.R., "Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial

Europe", *Journal of Economic History*, sayı 58(3), 1998, s. 684-713.
Evans, Nesta, *The Wills of the Archdeaconry of Sudbury, 1630-35*, Suffolk Records Society, cilt 29, Woodbridge, Suffolk, Boydell Press, 1987.
—, *The Wills of the Archdeaconry of Sudbury, 1636-38*, Suffolk Records Society, cilt 35, Woodbridge, Suffolk, Boydell Press, 1993.
Everett, Daniel, "Interview", *Your Manchester*, Mayıs 2005, s. 10-11.
Farber, Howard, "A Price and Wage Study for Northern Babylonia during the Old babylonian Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sayı 21, 1978, s. 1-51.
Farris, William Wayne, *Japan's Medieval Population: Famine, Fertility, and Warfare in a Transformative Age*, Honolulu, University of Hawaii Press, 2006.
Federico, Giovanni ve Malanima, Paolo, "Progress, Decline, Growth: Product and Productivity in Italian Agriculture, 1000-2000", *Economic History review*, sayı 57(3), 2004, s. 437-464.
Feinstein, Charles, *National Income, Expenditures and Output of the U.K., 1855-1965*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1972.
—, "Pessimism Perpetuated: Real Wages and the Standard of Living in Britain during and after the Industrial Revolution", *Journal of Economic History*, sayı 58(3), 1998, s. 625-658.
Feng, Wang; Lee, James ve Campbell, Cameron, "Marital Fertility Control among the Qing Nobility: Implications for Two Types of Preventive Check", *Population Studies*, sayı 49, 1995, s. 383-400.
Feuerwerker, Albert, "The State and Economy in Late Imperial China", *Theory and Society*, sayı 13(3), 1984, s. 297-326.
Fielding, Henry, *The Tragedy of Tragedies, or, The Life and Death of Tom Thumb the Great*- Londra, J. Roberts, 1731.
Filmer, Sir Robert, *An Advertisement to the Jurymen of England. together with A Difference between an English and Hebrew Witch*, Londra, Richard Royston, 1653.
Finlay, Robert, "Portuguese and Chinese Maritime Imperialism: Camoes's Lusiads and luo Maodeng's Voyage of the San Bao Eunuch", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 34(2), 1992, s. 225-241.
Fitton, R.S., *The Arkwrights: Spinners of Fortune*, Manchester, Manchester University Press, 1989.
Flinn, Michael W., *The European Demographic System: 1500-1820*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1981.
Fogel, Robert W. ve Engerman, Stanley, *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*, Boston, Little, Brown, 1974.
Frank, Robert H., *Luxury Fever: Why Money Fails to Satisfy in an Era of Excess*, New York, Free Press, 1999.
Frey, Bruno S. ve Stutzer, Alois, "What Can Economists Learn from Happiness Research?", *Journal of Economic Literature*, sayı 40(2), 2002, s. 402-435.
Galley, Chris, "A Model of Early Modern Urban Demography", *Economic History Review*, sayı 48(3), 1995, s. 448-469.
Gallup, John Luke ve Sachs, Jeffrey D., "Agriculture, Climate, and Technology: Why Are the Tropics Falling Behind?", *American Journal of Agricultural Economics*, sayı 82(3),

2000, s. 731-737.
Galor, Oded ve Moav, Omer, "Natural Selection and the Origin of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, sayı 117, 2002, s. 1133-1191.
Galor, Oded ve Weil, David N., "Population, Technology and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond", *American Economic Review*, sayı 90, 2000, s. 806-828.
Gardner, Jonathan ve Oswald, Andrew J., "Money and Mental Wellbeing: A Longitudinal Study of Medium-Sized Lottery Wins", *Journal of Health Economics*, sayı 26(1), 2007, s. 49-60.
Garrett, Eilidh; Read, Alice; Schurer ve Szreter, Simon, *Changing Family Size in England and Wales: Place, Class and Demography, 1891-1911*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 2001.
Gat, Azar, "Why City-States Existed? Riddles and Clues of Urbanization and Fortifications", *A Comparative Study of Six City-State Cultures*, der. Morgens H. Hansen, Copenhagen, Danish Royal Academy, 2002, s. 125-138.
Geary, Frank ve Stark, Tom, "Trends in Real Wages during the Industrial Revolution: A View from Across the Irish Sea", *Economic History Review*, sayı 57, 2004, s. 362-395.
Ghersa, C.M.; Roush, M.L.> Radosevich, S.R. ve Cordray, S.M., "Coevolution of Agrosystems and Weed Management", *BioScience*, sayı 44(2), 1994, s. 85-94.
Given, James B., *Society and Homicide in Thirteenth Century England*- Stanford, California, Stanford University Press, 1977.
Godwin, William, *Enquiry Concerning Political Justice, and Its Influence on Modern Morals and Happiness*, Londra, J. Robinson, 1793.
Goldstone, Jack A., "Cultural Orthodoxy, Risk, and Innovation: The Divergence of East and West in the Early Modern World", *Sociological Theory*, sayı 5(2), 1987, s. 119-135.
Gordon, Peter, "Numerical Cognition without Words: Evidence from Amazonia", *Science*, sayı 306, 2004, s. 496-499.
Government of India, Ministry of Labour (Hindistan Hükümeti Çalışma Bakanlığı), *Report on Intensive Survey of Agricultural Labour*, cilt 1: *All India*, New Delhi, 1954.
Government of India, Ministry of Statistics and Programme Implementation (Hindistan Devleti İstatistik ve Yürütme Programı Bakanlığı), *Housing Stock and Constructions (July-December 2002)*, Yeni Delhi, 2004.
Gransden, Antonia, *The Chronicle of Bury St. Edmunds, 1212-1301*, Londra, Nelson, 1964.
Greif, Avner, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 2006.
Griliches, Zvi, "The Discovery of the Residual: A Historical Note", *Journal of Economic Literature*, sayı 34(3), 1996, s. 1324-1330.
Gross, Daniel R., "Time Allocation: A Tool for the Study of Cultural Behavior", *Annual review of Anthropology*, sayı 13, 1984, s. 519-558.
Guilaine, Jean ve Zammit, Jean, *The Origins of War: Violence in Pre-History*, Oxford, Blackwell, 2005.
Guppy, H.B., "On the Physical Characters of the Solomon Islanders", *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, sayı 15, 1886, s. 266-285.

Hadeishi, Hajime, "Economic Well-Being and Fertility in France: Nuits, 1744-1792", *Journal of Economic History*, sayı 63(2), 2003, s. 489-505.

Haines, michael R., "Socio-economic Differentials in Infant and Child Mortality during Mortality Decline: England and Wales, 1890-1911", *Population Studies*, sayı 49(2), 1995, s. 297-315.

Hair, P.E.H., "Deaths from Violence in Britain: A Tentative Secular Survey", *Population Studies*, sayı 25(1), 1971, s. 5-24.

Hajnal, John, "European Marriage Patterns in Perspective", *Population in History: Essays in Historical Demography*, der. D.V. Glass ve D.E.C. Eversley, Londra, Edward Arnold, 1965, s. 101-143.

Hamilton, Gillian ve Clark, Gregory, "Economic Status and Reproductive Success in New France", University of Toronto, 2006.

Hanawalt, Barbara A., "Violent Death in England in the Fourteenth- and Early Fifteenth Centuries", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 18, 1976, s. 297-320.

—, *Crime and Conflict in Medieval England, 1300-48*, Cambridge, Harvard University Press, 1979.

Hanley, Susan B., *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture*, Berkeley, University of California Press, 1997.

Harley, C. Knick, "Cotton Textile Prices and the Industrial Revolution", *Economic History Review*, sayı 51(1), 1998, s. 49-83.

Harris, Rivkah, "Some Aspects of the Centralization of the Realm Under Hammurapi and His Successors", *Journal of the American Oriental Society*, sayı 88(4), 1968, s. 727-732.

Harvey, Barbara, *Living and Dying in England 1100-1540: The Monastic Experience*, Oxford, Clarendon Press, 1993.

Hauser, William B., *Economic Change in Tokugawa Japan: Osaka and the Kinai Cotton Trade*, New York, Cambridge University Press, 1974.

Hawkes, Ernest William, "Skeletal Measurements and Observations of the Point Barrow Eskimo with Comparisons with Other Eskimo Groups", *American Anthropologist, New Series*, sayı 18(2), 1916, s. 203-244.

Headrick, Daniel, *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940*, Oxford, Oxford University Press, 1988.

Helps, Arthur, *Life and Labours of Mr. Brassey, 1805-1870*, Boston, Roberts Brothers, 1874.

Henderson, W.O., *Britain and Industrial Europe, 1750-1870: Studies in British Influence on the Industrial Revolution in Western Europe*, Leicester, Leicester University Press, 1965.

Herlihy, David, *Medieval and Renaissance Pistoia: The Social History of an Italian Town, 1200-1430*, New Haven, konferans, Yale University Press, 1967.

Heston, Alan, "National Income", *The Cambridge Economic History of India*, cilt 2: c. 1757 - c. 1970, der. Dharma Kumar ve Meghnad Desai, New York, Cambridge University Press, 1983, s. 376-462.

Heston, Alan; Summers, Robert ve Bettina Aten, Penn World Table Versino 6.2, Philadelphia, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania, 2006.

Hill, Kim ve Hurtado, A.M., *Ache Life History: The Ecology and Demography of a Foraging People*, New York, Aldine de Gruyter.

Ho, Jun Seong ve Lewis, James B., "Wages, Rents and Interest Rates in Southern Korea, 1700-1900", *Research in Economic History*, sayı 24, 2006, s. 217-283.

Ho, Ping-Ti, "Aspects of Social Mobility in China, 1368-1911", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 1(4), 1959, s. 330-359.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Londra, 1651.

Hollingsworth, Thomas H., *The Demography of the British Peerage*, Londra, Population Investigation Committee, LSE (Nüfus İnceleme Komitesi), 1965.

Homer, Sidney ve Sylla, Richard, *A History of Interest Rates*, 3. baskı, New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1996.

Hopkins, Keith, "On the Probable Age Structure of the Roman Population", *Population Studies*, sayı 20(2), 1966, s. 245-264.

Houghton, Philip, *People of the Great Ocean: Aspects of the Human Biology of the Early Pacific*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press.

Houston, R.A., "The Development of Literacy: Northern England, 1640-1750", *Economic History Review*, sayı 35, 1982, s. 199-216.

Hudson, Michael, "How Interest Rates Were Set, 2500 BC - 1000 AD: Máš, Tokos, and Foenus as Metaphors for Interest Accruals", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, sayı 43(2), 2000, s. 132-161.

Hunter, Richard A. ve Macalpine, Ida, *Three Hundred Years of Psychiatry, 1535-1860*, Londra, Oxford University Press, 1963.

Hurtado, A. Magdalena ve Hill, Kim R., "Early Dry Season Subsistence Ecology of Cuiva (Hiwi) Foragers of Venezuela", *Human Ecology*, sayı 15(2), 1987, s. 163-187.

—, "Seasonality in Foraging Society: Variation in Diet, Work Effort, Fertility, and Sexual Division of Labor among the Hiwi of Venezuela", *Journal of Anthropological Research*, sayı 46(3), 1990, s. 293-346.

Hutchins, John; Gough, Richard ve Nichols, J.B., *The History and Antiquities of the Country of Dorset*, cilt 1, Londra, J. Nichols, 1796.

Ingram, Martin, "The Reform of Popular Culture? Sex and Marriage in Early Modern England", *Popular Culture in the Seventeenth Century*, der. Barry Reay, Kent, U.K., Beckenham, 1985, s. 129-165.

International Labour Organization, Bureau of Statistics, *Occupational Wages and Hours of Work and Retail Food Prices: Statistics from the ILO October Inquiry*, Cenevre, International Labour Organization, 2006a.

—, *Yearbook of Labour Statistics*- Cenevre, International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Kurumu), 2006b.

Jackson, Stanley, *The Sassoons*, Londra, Heinemann, 1968.

Jacob, William, *Report on the Trade in Foreign Corn and on the Agriculture of the North of Europe*, Londra, James Ridgeway, 1826.

Jannetta, Ann Bowman, "Famine Mortality in Nineteenth Century Japan: The Evidence from a Temple Death Register", *Population Studies*, sayı 46(3), 1992, s. 427-443.

Jannetta, Ann Bowman ve Preston, Samuel, "Two Centuries of Mortality Change in Central Japan: The Evidence from a Temple Death register", *Population Studies*, sayı 45(3), 1991, s. 417-436.

Jeans, James, "On the Comparative Efficiency and Earnings of Labour at Home and Abroad", *Journal of the Statistical Society of London*, sayı 47(4), 1884, s. 614-665.

Jenike, Mark R., "Nutritional Ecology: Diet, Physical Activity, and Body Size", *Hunter-Gatherers: an Interdisciplinary Perspective*, der. Catherine Panter-Brick, Robert H. Layton ve Peter Rowley-Conwy, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 2001, s. 205-238.

Jevons, F.B., "Work and Wages in Athens", *Journal of Hellenistic Studies*, sayı 15, 1895, s. 239-247.

—, "Some Ancient Greek Pay Bills", *Economic Journal*, sayı 6(23), 1896, s. 470-475.

Johnson, A., "Time Allocation in a Michiguenga Community", *Ethnology*, sayı 14(3), 1975, s. 310-321.

Johnson, Allen C., *Roman Egypt to the Reign of Diocletian: An Economic Survey of Ancient Rome*- cilt II, der. Tenney Frank, Baltimore, John Hopkins University Press, 1936.

Jones, Charles I., *Introduction to Economic Growth*, 2. baskı, New York, W.W. Norton, 2002.

Jones, Rhys, "The Tasmanian Parado0", *Stone Tools as Cultural Markers*, der. R.V.S. Wright, Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, 1977, s. 189-204.

—, "Why Did the Tasmanians Stop Eating Fish?", *Explorations in Ethnoarchaeology*, der. R.A. Gould, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1978, s. 11-48.

Jun, By Seong Ho ve Lewis, James B., "Labor Costs, Land Prices, Land Rent, and Interest Rates in the Southern region of Korea", *Research in Economic History*, sayı 24, 2006, s. 217-283.

Kahneman, Daniel; Krueger, Alan B.; Schkade, David; Schwarz, Norbert ve Stone, Arthur, "Toward National Well-Being Accounts", *American Economic Review*, sayı 94(2), 2004, s. 429-434.

Kalas, Robert J., "Marriage, Clientage, Office Holding, and the Advancement of the Early Modern French Nobility: The Noailles Family of Limousin", *Sixteenth Century Journal*, sayı 27(2), 1996, s. 365-383.

Kamps, Christophe, "New Estimates of Government Net Capital Stocks for 22 OECD countries 1960-2001", IMF makale 04/67, Washington, D.C., International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu), 2004.

Kaplan, david, "The Darker Side of the 'Original Affluent Society'", *Journal of Anthropological Research*, sayı 56(3), 2000, s. 301-324.

Kaplan, Hillard ve Hill, Kim, "The Evolutionary Ecology of Food Acquisition", *Evolutionary Ecology and Human Behavior*, der. E. Smith ve B. Winterhalder, New York, Aldine de Gruyter, 1992, s. 167-202.

Kelly, Robert L., *The Foraging Spectrum: Diversity in Hunter-Gatherer Lifeways*, Washington, D.C., Smithsonian Institution Press (Smithsonian Enstitüsü), 1995.

Kirkaldy, Adam W., *British Shipping: Its History, Organization and Importance*, Londra, Kegan Paul, Trench, Trubner, 1914.

Knauft, Burce M., "Reconsidering Violence in Simple Human Societies: Homicide among the Gebusi of New Guinea", *Current Anthropology*, sayı 28(4), 1987, s. 457-500.

Koepke, Nikola ve Baten, Joerg, "The Biological Standard of Living en Europe during the Last Two Millennia", *European Review of Economic History*, sayı 9(1), 2005, s. 61-95.

Komlos, John, "A Malthusian Episode Revisited: The Height of British and Irish Servants in Colonial America", *Economic History Review*, sayı 46, 1993, s. 768-782.

—, "Shrinking in a Growing Economy? The Mystery of Physical Stature during the Industrial Revolution", *Journal of Economic History*, sayı 58(3), 1998, s. 779-802.

—, "On British Pygmies and Giants: The Physical Stature of British Youth in the 18th and 19th Centuries", University of Munich, 2004.

Krause, Kate ve Harbaugh, William T., "Economic Experiments That You Can Perform at Home on Your Children", University of New Mexico, 1999.

Kremer, Michael, "The O-Ring Theory of Development", *Quarterly Journal of Economics*, sayı 108(3), 1993a, s. 551-575.

—, "Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990", *Quarterly Journal of Economics*, sayı 108(3), 1993b, s. 681-716.

Landers, John, *Death and the Metropolis: Studies in the Demographic History of London, 1670-1830*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1993.

Landes, David, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*, Londra, Little, Brown, 1998.

Larsen, Clark Spencer, "Biological Changes in Human Populations with Agriculture", *Annual Review of Anthropology*, sayı 24, 1995, s. 185-213.

Larsen, Jakob A.O., "Roman Greece", *An Economic Survey of Ancient Rome*- cilt IV, der. Tenney Frank, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1938, s. 219-498.

Lee, James Z. ve Campbell, Cameron, *Fate and Fortune in Rutal China: Social Organizaton and Population Behavior in Liaoning, 1774-1873*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1997.

Lee, James Z. ve Feng, Wang, *One Quarter of Humanity: Malthusian Mythology and Chinese Realites, 1700-2000*, Cambridge, Harvard Uinversity Press, 1999.

Lee, Ronald D. ve Schofield, R.S., "British Population in the Eighteenth Century", *The Economic History of Britain since 1700*, cilt 1: *1700-1860*, der. Roderick Floud ve Donald McCloskey, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1981, s. 17-35.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, "History That Stands Still", *The Mind and Method of the Historian*, Brighton, Sussex, Harvester Press, 1981, s. 1-27.

Levine, Ruth ve the What Works Working Group with Molly Kinder, *Millions Saved: Proven Success in Global Health*, Washington, D.C., Center for Global Development (Küresel Gelişim Merkezi), 2004.

Lindert, Peter H., "Unequal English Wealth since 1670", *Journal of Political Economy*, sayı 94(6), 1986, s. 1127-1162.

—, *Growing Public: Social Spending and Economic Growth since the Eighteenth Century*, cilt 1, Cambridge, U.K., Cambridge Uniersity Press, 2004.

Lindert, Peter H. ve Williamson, Jeffrey G., "English Workers' Living Standards during the Industrial Revolution: A New Look", *Economic History Review*, sayı 36(1), 1983, s. 1-25.

—, "English Workers' Real Wages: Reply to Crafts", *Journal of Economic History*, sayı 45, 1985, s. 145-153.

Lizot, J., "Population, Resources and Warfare among the Yanomame", *Man, New Series*, sayı 12(3/4), 1977, s. 497-517.

Long, Pamela, "Invention, Authorship, 'Intellectual Property', and the Origin of Patents:

Notes Towards a Conceptual History", *Technology and Culture*, sayı 32, 1991, s. 846-884.

Lucas, Robert, "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, sayı 22, 1988, s. 3-42.

Lucas, Robert E., "The Industrial Revolution: Past and Future", *Lectures on Economic Growth*, Cambridge, Harvard University Press, 2002, s. 109-188.

Macfarlane, Alan, *The Origins of English Individualism: The Family, Property, and Social Transition*, Oxford, Blackwell, 1978.

—, *Marriage and Love in England: Modes of Reproduction 1300-1840*, Oxford, Blackwell, 1987.

—, *The Savage Wars of Peace: England, Japan and the Malthusian Trap.*, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003.

MacGregor, John, *Commercial Statistics, A Digest*, cilt 4, Londra, Whittaker, 1850.

Maddison, Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective*, Paris, OECD, 2001.

Malthus, Thomas Robert, *An Essay on the Principle of Population*, der. Anthony Flew, Aylesbury, LBuckinghamshire, Penguin Books, 1798 (1970).

—, *A Summary View of the Principle of Population*, Aylesbury, Buckinghamshire, Penguin Books, 1830 (1970).

Marx, Karl, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, çev. N.I. Stone, Chicago, C.H. Kerr, 1904.

—, *Capital*, cilt 1, çev. Ben Fowkes, New York, Penguin Classics, 1990.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *The Communist Manifesto*, çev. Samuel Moore, Baltimore, Penguin, 1967.

Masali, M., "Bone Size and Proportions as Revealed by Bone Measurements and Their Meaning in Enironmental Adaptation", *Journal of Human Evolution*, sayı 1, 1972, s. 187-197.

Mauro, Paolo; Sussman, Nathan ve Yafeh, Yishay, *Emerging Markets and Financial Globalization: Sovereign Bond Spreads in 1870-1913 and Today*, Oxford, Oxford University Press, 2006.

Mazumdar, Dipak, "The Issue of Small versus Large in the Indian Textile Industry: An Analytical and Historical Survey", World Bank Staff Working Paper 645, Washington, D.C., World Bank (Dünya Bankası), 1984.

McCloskey, Donald, "The Industrial Revolution 1780-1860: A Survey", *The Economic History of Britain since 1700*, der. Roderick Flood ve Donald McCloskey, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1981, s. 103-127.

McCulloch, J.R., *The Works of David Ricardo*, Londra, John Murray, 1881.

McDaniel, Antonio, "Extreme Mortality in Nineteenth-Century Africa: The Case of Liberian Immigrants", *Demography*, sayı 29(4), 1992, s. 581-594.

McEvedy, Colin ve Jones, Richard, *Atlas of World Population History*, Londra, A. Lane, 1978.

McGhee, Robert, "Disease and the Development of Inuit Culture", *Current Anthropology*, sayı 35(5), 1994, s. 565-594.

McIntosh, Marjorie, "Land, Tenure and population on the Royal Manor of Havering, 1251-1352/3", *Economic History Review*, sayı 33(1), 1980, s. 17-31.

McNeill, William H., *Plagues and Peoples*, New York, Anchor Books, 1976.

Mduma, Simon A.R.; Sinclair, A.R.E. ve Hilborn, Ray, "Food Regulates the Serengeti Wildebeest: A 40-Year Record", *Journal of Animal Ecology*, sayı 68(6), 1999, s. 1101-1122.

Meiklejohn, Christopher ve Zvelebil, Marek, "Health Status of European Populations at the Agricultural Transition and the Implications for the Adoption of Farming", *Health in Past Societies: Biocultural Interpretations of Human Skeletal Remains in Archaeological Contexts*, der. Helen Bush ve Marek Zvelebil, British Archaeological Reports International Series 567, Oxford, Tempus Reparatum, 1991.

Mellink, Machteld J. ve Angel, J. Lawrence, "Excavations at Karatas-Semay U.K. and Elmalı, Lycia, 1969", *American Journal of Archaeology*, sayı 74(3), 1970, s. 245-259.

Minge-Klevana, Wanda, "Does Labor Time Increase with Industrialization? ASurvey of Time-Allocation Studies", *Current Anthropology*, sayı 21(3), 1980, s. 279-298.

Mischel, Walter; Shoda, Yuichi ve Rodriguez, Monica L., "Delay of Gratification in Children", *Science*, sayı 244, 1989, s. 933-938.

Misra, Sanjiv, *India's Textile Sector: A Policy Analysis*, New Delhi, Sage, 1993.

Mitchell, Brian R., *International Historical Statistics: Africa, Asia and Oceania, 1750-1988*, New York, Stockton Press, 1995.

—, *International Historical Statistics: Europe, 1750-1993*, New York, Grove's Dictionaries, 1998a.

—, *International Historical Statistics: The Americas, 1750-1993*, New York, Stockton Press, 1998b.

Mitchell, B.R. ve Deane, Phyllis, *Abstract of British Historical Statistics*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press.

Mody, R.K.P., "Maximising Mill Output and Efficiency: Practical Hints to Jobbers and Mukadams", *Indian Textile Journal*, sayı 61(731), 1951, s. 718-721.

Mokyr, Joel, "Is There Still Life in the Pessimist Case? Consumption during the Industrial Revolution, 1790-1850", *Journal of Economic History*, sayı 48(1), 1988, s. 69-92.

—, *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economics Progress*, New York, Oxford University Press, 1990.

—, *The Gifts of Athena: Historical Foundations of the Knowledge Economy*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 2002.

—, "The Intellectual Origins of Modern Economic Growth", *Journal of Economic History*, sayı 65(2), 2005, s. 285-351.

—, "Mobility, Creativity, and Technological Development: David Hume, Immanuel Kant and teh Economic Development of Europe", *Kolloquiumsband of the XX. Deutschen Kongresses für Philosophie*, der. G. Abel, Berlin, 2006, s. 1131-161.

Moore, Ray A., "Samurai Discontent and Social Mobility in the Late Tokugawa Period", *Monumenta Nipponica*, sayı 24(1-2), 1969, s. 79-91.

—, "Adoption and Samurai Mobility in Tokugawa Japan", *Journal of Asian Studies*, sayı 29, 1970, s. 617-632.

Morgan, Stephen L., "Height, Health and Welfare in South China over the Past Two Centuries", Melbourne University, 2006.

Morris, Morris D., *The Emergence of an Industrial Labor Force in India*, Berkeley, University of California Press, 1965.

Morris, Morris D. ve Dudley, Clyde B., "Selected Railway Statistics for the Indian Subcon-

tinent (India, Pakistan and Bangladesh), 1853-1946/7", *Artha Vijnana*, sayı 17(3), 1975, s. 202-204.

Murray, Alexander, *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford, Clarendon Press, 1978.

Nakamura, James I., "Human Capital Accumulation in Pre-Modern Japan", *Journal of Economic History*, sayı 41(2), 1981, s. 263-281.

Newman, Richard, *Workers and Unions in Bombay 1918-1929: A Study of Organisation in the Cotton Mills*, Canberra, Australian National University Monographs (Avustralya Ulusal Üniversitesi Monografları), 1981.

Nicholas, Stephen ve Steckel, Richard H., "Heights and living Standards of English Workers during the Early Years of Industrialization, 1770-1815", *Journal of Economic History*, sayı 51(4), 1991, s. 937-957.

Nordhoff, Charles, *Pitcairn's Island*, Boston, Little, Brojn, 1934.

North, Douglas C., *Structure and Change in Economic History*, New York, W.W. Norton, 1981.

—, "Economic Performance through Time", *American Economic Review*, sayı 84(3), 1994, s. 359-368.

North, Douglass C. ve Thomas, R.P., *The Rise of the Western World*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1973.

North, Douglass C. ve Weingast, Barry, "Constitutions and Commitment: Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeeth Century England", *Journal of Economic History*, sayı 49, 1989, s. 803-832.

Obstfeld, Maurice ve Taylor, Alan, *Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 2004.

Office of the Textile Commissioner, Mumbai, *Compendium of Textile Statistics, 1997*, Mumbai, Hindistan, 1997.

—, *Basic Textile Statistics for 1997-8*, Mumbai, Hindistan, 1998.

Ogden, Cynthia L.; Fryar, Cheryl D.; Carroll, Margaret D. ve Flegal, Katherine M., *Mean Body Weight, Height, and Body Mass Index, United States 1960-2002*, Advance Data from Vital and Health Statistics 347, Hyattsville, moderatör National Center for Health Statistics (Sağlık İstatistikleri Ulusal Merkezi), 2004.

Ó Gráda, Cormac, *Black '47 and Beyond: The Great Irish Famine in History, Economy, and Memory*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1999.

Oliver, Douglas L., *Ancient Tahitian Society*, cilt 1: *Ethnography*, Honolulu, University Press of Hawaii, 1974.

Olson, Mancur, "Dictatorship, Democracy and Development", *American Political Science Review*, sayı 87(3), 1993, s. 567-576.

O'Rourke, Kevin ve Williamson, Jeffrey G., *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*, Cambridge, MIT Press, 2001.

—, "When Did Globalization Begin?", *European Review of Economic History*, sayı 6, 2002a, s. 23-50.

—, "After Columbus: Explaining the Global Trade Boom, 1500-1800", *Journal of Economic History*, sayı 62(2), 2002b, s. 417-456.

Oswald, Andrew, J. ve Powdthavee, Nattavudh, "Obesity, Unhappiness and *The Challenge of Affluence*: Theory and Evidence", University of Warick, 2007.

Oulton, Nicholas, "Measuring Capital Services in the United Kingdom", *Bank of England Quarterly Bulletin*, Güz 2001, s. 295-307.

Overton, Mark, *Agricultural Revolution in England: The Transformation of the Agrarian Economy 1500-1850*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1996.

Pack, Howard, *Productivity, Technology and Industrial Development: A Case Study in Textiles*, New York, Oxford University Press, 1987.

Palumbi, Stephen R., "Humans as the World's Greatest Evolutionary Source", *Science*, sayı 293, 2001, s. 1786-1790.

Pamuk, Şevket, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913: Trade, Inveistment, and Production*- Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1987.

—, "Urban Real Wages around the Eastern Mediterranean in Comparative Perspective, 1100-2000", *Research in Economic History*, sayı 23, 2005, s. 213-232.

—, "Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire, 1600-1840", Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

Parliamentary Papers, *Royal Commission on the Employment of Children in Factories, Supplementary Report*, cilt 19, 1834.

—, *Annual Statement of Trade*, cilt 63, 1870.

—, *Royal Commission on Shipping Rings*, cilt 67-68, 1909a.

—, *Report of the Indian Factory Labour Commission*, cilt 2: *Evidence*, cilt 63, 1909b.

Parthasarathi, Prasannan, "Rethinking Wages and Competitiveness in the Eighteenth Century: Britain and South India", *Past and Present*, sayı 158, 1998, s. 79-109.

Passin, Herbert, *Society and Education in Japan*, New York, teachers College Press, 1965.

Pearse, Arno S., *The Cotton Industry of Japan and China*, Manchester, 1929.

—, *The Cotton Industry of India: Being the Report of the Journay to India*, Manchester, Taylor, Garnett, Evans, 1930.

Pelletier, David L.; Low, Jan W. ve Msukwa, Louis A.H., "Malavi Maternal and Child Nutrition Survey: Study Design and Anthropometric Characteristics of Children and Adults", *American Journal of Human Biology*, sayı 3(4), 1991, s. 347-361.

Penn World Tables, http://www.bized.ac.U.K./dataserv/penndata/penn.htm.

Pennington, Renee, "Hunter Gatherer Demography", *Hunter-Gatherers: An Interdisciplinary Perspective*, der. Catherine Panter-Brick, Robert H. Layton ve Peter Rowley-Conwy, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 2001, s. 171-204.

Pepys, Samuel, *The Diary of Samuel Pepys*, der. Robert Latham ve William Matthews, Berkeley, University of California Press, 2000.

Perkins, Dwight, *Agricultural Development in China, 1368-1968*, Chicago: Aldine.

Pitt, david C., *Tradition and Economic Progress in Samoa: A Case Study of the Role of Traditional Social Institutions in Economic Development*, Oxford, Clarendon Press, 1970.

Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 2000.

Powell, Marvin A., "Identification and Interpretation of Long Term Price Fluctuations in Babylonia: more on the History of Money in Mesopotamia", *Altorientalische Forschungen*, sayı 17(1), 1990, s. 76-99.

Power, Chris; Manor, Orly ve Li, Leah, "Are Inequalities in Height Underestimated by Adult Social Positions? Effects of Changing Social Structure and Height Selection in a

Cohort Study", *British Medical Journal*, sayı 325, 2002, s. 131-134.
Prados de la Escosura, Leandro, "International Comparisons of Real Product, 1820-1990: An Alternative Data Set", *Explorations in Economic History*, sayı 37(1), 2000, s. 1-41.
Prescott, Edward C., "Why Do Americans Work So Much More Than Europeans?", *Federal Reserve Bank, Minneapolis-Quarterly Review*, sayı 28(1), 2004, s. 2-14.
Prestwich, Michael, *Arms and Warfare in the Middle Ages: The English Experience*, New Haven, Konferans, Yale University Press, 1996.
Psacharopoulos, George, "Returns to Investment in Education: A Global Update", *World Development*, sayı 22(9), 1994, s. 1325-1343.
Rajamanickam, R. ve Ranganathan, R., *Labour and Machine Productivity in Spinning*, bölüm 1, Coimbature, SITRA, 1997.
Ramsay, James H., "Chroniclers' Estimates of Numbers and Official Records", *English Historical Review*, sayı 18(72), 1903, s. 625-629.
Rastall, Walter H., *Asiatic Markets for Industrial Machinery*, Special Gent Series 215, Washington, D.C., U.S. Department of Commerce, Bureau of Foreign and Domestic Commerce (Ticaret Bölümü, Yabancılar Bürosu ve Yerli Ticaret), 1922.
Rathbone, Dominic, *Economic Rationalism and Rural Society in Third-Century A.D. Egypt*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1991.
Ratnam, T.V. ve Rajamanickam, R., "Productivity in Spinning: Growth and Prospects", *Resume of Papers: Twenty-First Technological Conference*, Ahmedabad Tekstil Derneği, Bombay Tekstil Araştırma Derneği, Kuzey Hindistan Tekstil Araştırma Derneği, Güney Hindistan Tekstil Araştırma Derneği, Bombay, BTRA, 1980.
Rawski, Evelyn Sakahida, *Education and Popular Literacy in Ch'ing China*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1979.
Rayner, J.L. ve Crook, G.T., *The Complete Newgate Calendar*, cilt 5, Londra, Navarre Society, 1926.
Razi, Zvi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1980.
—, "Family, Land and the Village Community in Later Medieval England", *Past and Present*, sayı 93, 1981, s. 3-36.
Razzell, Peter, *Essays in English Population History*- Londra, Caliban.
Rhode, Paul W., "Learning, Capital Accumulation, and the Transformation of California Agriculture", *Journal of Economic History*, sayı 55'4), 1995, s. 773-800.
Ricardo, David, *The Principles of Political Economy and Taxation*, 3. baskı, Londra, John Murray, 1821.
Richerson, Peter J.; Boyd, Robert ve Bettinger, Robert L., "Was Agriculture Impossible during the Pleistocene but Mandatory during the Holocene? A Climate Change Hypothesis", *American Antiquity*, sayı 66(3), 2001, s. 387-411.
Robertson, George, *An Account of the Discovery of Tahiti. From the Journal of George Robertson*, der. Oliver Warner, Londra, Folio Society, 1955.
Robinson, Eric H., "The Early Diffusion of Steam Power", *Journal of Economic History*, sayı 34(1), 1974, s. 91-107.
Rodrigues, Joao, *The Island of Japan*, çev. ve der. Michael Cooper, Tokyo, Kodansha International, 1973.
Rogers, Alan R., "Evolution of Time Preference by Natural Selection", *American Econo-*

mic Review, sayı 84(3), 1994, s. 460-481.

Roy, Subrata K., "Comparative Study of Physiological and Anthropometric Characteristics of High and Low Productivity Workers in Northern West Bengal, India", *American Journal of Human Biology*, sayı 7(6), 1995, s. 693-699.

Rubinstein, w.D., *Men of Property: The Very Wealthy in Britain since the Industrial Revolution*, Londra, Croom Helm, 1981.

Rudraswamy, V., *A Study of Absenteeism in Textile Mills*, Araştırma Raporları 2(5), Coimbatore, Güney Hindistan Tekstil Araştırma Derneği, 1957.

—, "Absenteeism in South Indian Textile Industry", *Proceedings of the Conference on Human FActors in Industry*, Bombay, Bombay Tekstil Araştırma Derneği, 1967, s. 109-125.

Rundall, Thomas, *Memorials of the Empire of Japon in the XVI and XVII Centuries*, Londra, Hakluyt Society, 1850.

Russell, Josiah C., *English Medieval Population*, Albuquerque, N.M., University of New Mexico Press, 1948.

Russell, M.J., "Hired Champions", *American Journal of Legal History*, sayı 3(3), 1959, s. 242-259.

Rutnagur, S.M., *Bombay Industries: The Cotton Mills*, Bombay, Hindistan Tekstil Gazetesi, 1927.

Sachs, Jeffrey D., "Tropical Underdevelopment", makale 8119, Cambridge, National Bureau of Economic Research (Ekonomi Araştırmalar Ulusal Bürosu), 2001.

Sahlins, Marshall, *Stone Age Economics*, Chicago, Aldine-Atherton, 1972.

Scaglion, Richard, "The Importance of Nighttime Observations in Time Allocation Studies", *American Ethnologist*, sayı 13(3), 1986, s. 537-545.

Schama, Simon, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, Londra, Collins, 1987.

Schneider, Friedrich ve Enste, Dominik H., "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, sayı 38(1), 2000, s. 77-114.

Schofield, roger, "Dimensions of Illiteracy, 1750-1850", *Explorations in Economic History*, sayı 10, 1973, s. 437-454.

Shannon, Fred A., "The Life of the Common Soldier in the Union Army, 1861-1865", *Mississippi Valley Historical Review*, sayı 13'4), 1927, s. 465-482.

Schulze-Gavevernitz, G. von, *The Cotton Trade in England and on the Continent*, Londra, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent, 1895.

Schumpeter, Elizabeth B., *English Overseas Trade Statistics, 1697-1808*, Oxford, Clarendon Press, 1960.

Sharma, R.S., "Usury in Early Medieval India (A.D. 400-1200)", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 8(1), 1965, s. 56-77.

Shindo, Takehiro, *Labor in the Japanese Cotton Industry*, Tokyo, Japan Society for the Promotion of Science, 1961.

Shirras, G. Findlay, *Report of an Enquiry into the Wages and Hours of Labour in the Cotton Mill Industry*, Bombay, Labour Office (Çalışma Kurumu, Bombay Hükümeti), Government of Bombay, 1923.

Shiue, Carol ve Keller, Wolfgang, "Markets in China and Europe on the Eve of the Industrial Revolution", *American Economic Review*, gelecek sayı, 2007.

Singer, H.W., "An Index of Urban Land Rents and House Rents in England and Wales, 1845-1913", *Econometrica*, sayı 9(3/4), 1941, s. 221-230.

Siskind, Janet, *To Hunt in the Morning*, Oxford, Oxford University Press, 1973.

Smits, Jan-Pieter; Horlings, Edwin ve Zanden, Jan Luiten van, *Dutch GNP and Its Components, 1800-1913*, Groningen Growth and Development Center (Groningen Büyüme ve Gelişme Merkezi), 2000.

Snell, Daniel C., *Life in the Ancient Near East, 3100-332 B.C.E.*, New Haven, konferans, Yale University Press, 1997.

Solow, Robert M., "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, sayı 70, 1956, s. 65-94.

Sreenivasan, Kasthuri, *India's Textile Industry: A Socioeconomic Analysis*, Coimbatore, SITRA, 1984.

Steckel, Richard H., "Stature and the Standard of Living", *Journal of Economic Literature*, sayı 33, 1995, s. 1903-1940.

—, "Health and Nutrition in the PreIndustrial Era: Insights from a Millennium of Average Heights in Northern Europe", makale 8542, Cambridge, National Bureau of Economic Research (Ekonomi Araştırmaları Ulusal Merkezi), 2001.

Steckel, Richard H. ve Prince, Joseph M., "Tallest in the World: Native Americans of the Great Plains in the Nineteenth Century", *American Economic Review*, sayı 91(1), 2001, s. 287-294.

Stein, Burton, "The Economic Function of a Medieval South Indian Temple", *Journal of Asian Studies*, sayı 19(2), 1960, s. 163-176.

Stiner, Mary C., "Thirty Years On: The 'Broad Spectrum Revolution' and Paleolithic Demography", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, sayı 98(13), 2001, s. 6993-6996.

—, *The Faunas of Hayonim Cave, Israel*, Cambridge, Harvard University Press, 2005.

Stinson, Sara, "Nutritional Adaptation", *Annual Review of Anthropology*, sayı 21, 1992, s. 143-170.

Stuart, William, "The Value of Chinese as Compared with White Labour", *Proceedings of the Society and Report of the Council, 1901-2*, Şangay, Engineering Society of China (Çin Mühendisler Topluluğu), 1902, s. 75-97.

Sussman, Nathan, "Income Inequality in Paris in the Heyday of the Commercial Revolution", Manuscript, Hebrew University, Department of Economics, 2005.

Tann, Jennifer ve Breckin, M.J., "The International Diffusion of the Watt Engine", *Economic History Review*, sayı 31(4), 1978, s. 541-564.

Temple, Robert, *The Genius of China. 3.000 Years of Science, Discovery, and Invention*, New York, Simon and Schuster, 1986.

Textile Council, 1969, *Cotton and Allied Textiles*, Manchester, 1969.

Thompson, F.M.L., "Nineteenth Century Horse Sense", *Economic History Review*, sayı 29(1), 1976, s. 60-81.

Thrupp, Sylvia, "A Survey of the Alien Population of England in 1440", *Speculum*, sayı 32(2), 1957, s. 262-273.

Tomasson, Richard F., "A Millennium of Misery: The Demography of the Icelanders", *Population Studies*, sayı 31(3), 1977, s. 405-427.

Trevor, J.C., "The Physical Characteristics of the Sandawe", *Journal of the Royal Anthro-*

pological Institute of Great Britain and Ireland, sayı 77(1), 1947, s. 61-78.
Truswell, A. Stewart ve Hansen, John D.L., "Medical Research among the !Kung", *Kalahari Hunter-Gatherers*, der. Richard B. Lee ve Irven DeVore, Cambridge, Harvard University Press, 1976, s. 166-194.
Trut, Lyudmila N., "Early Canid Domestication: The Fox Farm Experiment", *American Scientist*, sayı 87(2), 1999, s. 160-161.
Tucker, Bram, "The Behavioral Ecology and Economics of Variation, Risk and Diversification among Mikea Forager-Farmers of Madagascar", Ph.D. dissertation, Department of Anthropology, University of North Carolina, Chapel Hill, 2001.
United Kingdom, Department of Communities and Local Government, *Live Tables on Housing Market and house Prices*, http://www.communities.gov.uk/, 2007.
United Kingdom, Department of Education and Skills, *The Skills for Life Survey*, Research Brief RB490, Londra, The Stationary Office (Yerel Ofis), 2003.
United Kingdom, Department of Environment, Food, and Rural Affairs, *Agriculture in the UK 2005*, Londra, The Stationary Office (Yerel Ofis), 2005.
United Kingdom, H.M. Revenue and Customs, *Distribution of Personal Wealth, 2003*, http://www.hmrc.gov.uk/stats/personal_wealth, 2007.
United Kingdom, Office of National Statistics, *UK 2000 Time Use Study*, http://www.statistics.gov.uk/statbase/, 2003.
—, *Annual Survey of Hours and Earnings*, http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/ashe1006.pdf, 2006a.
—, *Trends in ONS Longitudinal Study Estimates of Life Expectancy by Social Class 1972-2001*, Londra, The Stationary Office (Yerel Ofis), 2006b.
United Nations, *2003 Demographic Yearbook*, New York, United Nations, 2006.
United Nations, Development Program, *Human Development Report, 2005*, New York, Palgrave Macmillan, 2005.
United States, Census Bureau, *Statistical Abstract of the United States*, Washington, D.C., US Government Pirnting Office (ABD Basın Kurumu), 2002.
United States, Department of Commerce, Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Special Consular Reports 72, *British India*, Washington, D.C., ABD Basın Kurumu, 1915.
United States, Department of Energy, Energy Information Administration, *2001 Residential Energy Consumption Survey*, http://www.eia.doe.gov/emeu/consumption, 2004.
United States, Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, "Hourly Conpensation Costs for Production Workers in Manufacturing, 32 Countries or Areas, 22 Manufacturing Industries, 1992-2004", Washington, D.C., ABD Basın Kurumu, 2006.
United States, Economic Report of the President, Washington, D.C., ABD Basın Kurumu, 2001.
United States, House of Representatives, *Report of the Tariff Board. Cotton Manufactures*, Washington, D.C., ABD Basın Kurumu, 1912.
United States, Naval Oceanographic Office, *Distances between Ports*, basım: 151, Washington, D.C., ABD Basın Kurumu.
Usher, Abbott Payson, *A History of Mechanical Inventions*, New York, McGraw-Hill, 1929.
Van Zanden, Jan Luiten, "Tracing the Beginning of the Kuznets Curve: Western Europe

during the Early Modern Period", *Economic History review*, sayı 48(4), 1995, s. 643-664.

—, "Wages and the Standard of Living in Europe, 1500-1800", *European Review of Economic History*, sayı 2, 1999, s. 175-197.

"The Skill Premium and the Great Divergence", University of Utrecht, 2004.

Veenhoven, Ruut, *World Database of Happiness, Distributional Findings in Nations*, Rotterdam, Erasmus University, www.worlddatabaseofhappiness.eur.nl, 2005.

Von Moschzisker, Robert, "The Historic Origin of Trial by Jury, III", *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, sayı 70(3), 1922, s. 159-171.

Voth, Hans-Joachim, "The Longest Years: New Estimates of Labor Input in England, 1760-1830", *Journal of Economic History*, sayı 61(4), 2001, s. 1065-1082.

Waddell, Eric, *The Mound Builders: Agricultural Practices, Environment, and Society in the Central Highlands of New Guinea*, Seattle, University of Washington Press, 1972.

Walker, Robert; Hill, Kim; Kaplan, Hillard ve McMillan, Garnett, "Age-Dependency in Hunting Ability among the Ache in Eastern Paraguay", *Journal of Human Evolution*, sayı 42, 2002, s. 639-657.

Walmsley, Herbert E., *Cotton Spinning and Weaving. A Practical and Theoretical Treatise*, Manchester, Heywood, 1893.

Ward, Marianne ve Devereux, John, "Measuring British Decline: Direct versus Long-Span Income Measures", *Journal of Economic History*, sayı 63, 2003, s. 826-851.

Wasson, E.A., "The Penetration of New Wealth into the English Governing Class from the Middle Ages to the First World War", *Economic History Review*, sayı 51(1), 1998, s. 25-48.

Weir, David, "Life Under Pressure: France and England, 1670-1870", *Journal of Economic History*, sayı 44(1), 1984, s. 27-48.

Werner, D.W.; Flowers, N.M.; Ritter, M.L. ve Gross, D.R., "Subsistence Productivity and Hunting Effort in Native South America", *Human Ecology*, sayı 7(4), 1979, s. 303-316.

White, Lynn, *Medieval Technology and Social Change*, Oxford, Clarendon Press, 1962.

Will, Pierre-Etienne ve Wong, R. Bin, *Nourish the People: The State Civilian Granary System in China, 1650-1850*, Ann Arbor, University of Michigan, Center for Chinese Studies, 1991.

Williamson, Jeffrey G., "Why Was British Growth So Slow during the Industrial Revolution?", *Journal of Economic History*, sayı 44(3), 1984, s. 687-712.

Winterhalter, Bruce, "Work, Resources and Population in Foraging Societes", *Man*, sayı 28(2), 1993, s. 321-340.

Wolcott, Susan ve Clark, Gregory, "Why Nations Fail: managerial Decisions and Performance in Indian Cotton Textiles, 1890-1938", *Journal of Economic History*, sayı 59(2), 1999, s. 397-423.

Wood, George Henry, "The Statistics of Wages in the Nineteenth Century, Part XIX - The Cotton Industry. Section V", *Journal of the Royal Statistical Society*, sayı 73(6/7), 1910, s. 585-633.

Woodburn, James, "Hunters and Gatherers Today and Reconstruction of the Past", *Soviet and Western Anthropology*, der. E. Gellner, Londra, Duckworth, 1980, s. 95-117.

World Health Organization, *World Report on Violence and Health*, Cenevre, 2002.

Wrigley, E.A., *Continuity, Chance and Change: The Character of the Industrial Revolution in England*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1990.

Wrigley, E.A.; Davies, R.S.; Oeppen, J.E. ve Schofield, R.S., *English Population History from Family Reconstitution: 1580-1837*, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1997.

Yamamura, Kozo, *A Study of Samurai Income and Entrepreneurship*, Cambridge, Harvard University Press, 1974.

Yasuba, Yasukichi, "Sandard of Living in Japan Before Industrialization: From What Level Did Japan Begin? A Comment", *Journal of Economic History*, sayı 46(1), 1986, s. 217-224.

Young, Arthur, *Travels in France and Italy during the Years 1787, 1788 & 1789*, Londra, W. Richardson, 1792.

Zaccagnini, Carlo, "On Prices and Wages at Nuzi", *Altorientalische Forschungen*, sayı 15(1), 1988, s. 45-52.

Zelin, Madelaine, "The Rights of Tenants in Mid-Qing Sichuan: A Study of Land-Related Lawsuits in the Baxian Archives", *Journal of Asian Studies*, sayı 45(3), 1986, s. 499-526.

Bu eser, yazarın deyişiyle "tarihe cesurca bir yaklaşım" benimserken kimi zaman dağınık ve bazen de çelişkili görünen birçok ampirik veri çerçevesinde insanoğlunun uzun tarihini çarpıcı gerçeklerle gözler önüne seriyor.

Neden, dünyanın bazı bölgeleri bu kadar zenginken, diğer bölgeler sefalet çekmektedir? Niçin, Sanayi Devrimi ile gelen benzersiz ekonomik büyüme ve gelişme 18. yüzyıl İngilteresi'nde ortaya çıkmış dünyanın diğer bölgeleri yoksullukla baş başa kalmıştır? Bu eşitsiz gelişmenin kaynağı neye dayanmaktadır?

California Üniversitesi öğretim üyesi Gregory Clark, bu sorulara cevap ararken, dünya ekonomi tarihinin temel hatlarını basit evrelerle açıklayarak, kolay anlaşılır bir tarihi temele oturtuyor. 1800'den önce basit ama güçlü bir işleyiş olan Malthus Kapanı, teknolojik ilerleme ve değişimlerle elde edilen gelir artışlarının sonunda nüfus artışıyla kaybedilmesine yol açıyordu. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte maddi tüketim imkânları gelişti; toprak ve sermaye sahipleri ile eğitimliler, vasıfsız işçiler bu yeni nimetlerden yararlandı. Ancak bundan tüm toplumlar yararlanmadı, refah belirli bölgelerle sınırlı kaldı. Sanayi Devrimi, belli toplumlar içinde eşitsizlikleri azaltırken, toplumlar arasındaki uçurumu arttırdı. Bu noktada başka bir süreç yani Büyük Ayrılış başladı.

Clark, ilk yayınlandığında yankılar yaratan *Fukaralığa Veda-Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi* adlı bu kitabında, dünya ekonomik tarihini sorgulayıp, Malthus Kapanı'nın neden bu kadar uzun sürdüğünü, Sanayi Devrimi'nin neden küçük bir adada başladığını ve bunun sonucunda Büyük Ayrılış'ın nasıl ortaya çıktığını açıklarken, bugün dünyada ülkeler arasındaki gelir farkının 50'ye 1 oranında olduğunu ve en zenginlerle en yoksulların aynı dünyada yaşamakta olduğunu kışkırtıcı bir dille vurguluyor.

Clark, bir uçtan bir başka uca topladığı parçaları –buna izole bir şekilde günümüzde varlığını sürdüren avcı-toplayıcı topluluklar da dahil– ustalıkla birleştiriyor. Böylece, makul bir temel yapı ortaya koymaktadır: Endüstri Devrimi'nden binlerce yıl önce, esasen ne insanoğlunun yaşam koşullarında belirli bir gelişme, ne de dünyanın farklı bölgelerinde çeşitlilik vardı. Endüstri Devrimi tüm farklılıkları ortaya koymuştur.

Robert Solow, New York Review of Books

Endüstri Devrimi'ne sebep olan şey neydi? Gregory Clark yüz bin yıllık durağan insanlık tarihinin yaşadığı bu kalıcı değişimi, şaşaalı ve etkileyici bir ifadeyle anlatıyor.

George Akerlof, University of California

Clark'ın zengin fikirlerle donatılmış bu kitabı ekonomi alanının yeni gözdesi olacak. Clark, iyi kurumların ekonomik temellerinin ve süregelen fakirliğin hikâyesini sunuyor. İnsanoğlunun kat ettiği yolun gizemini henüz çözememiş olabiliriz ama Fukaralığa Veda bizi çözüme daha önce hiç olmadığımız kadar yaklaştırıyor.

Tyler Cowen, New York Times

Clark'ın ortaya koyduğu, düşündürücü ve özenle yazılmış bu eser, jargonlar ve denklemler üzerine yeniden ışık tutmaktadır. Görünen o ki, bu eser uzun yıllar tartışılmaya devam edecek.

The Economist